

Діти капітана Гранта

Жуль Верн

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ I РИБИНА-МОЛОТ

26 липня 1864 року під дужим північно-східним вітром по хвилях Північного каналу стрілою летіла чудова яхта. На її гафелі(1) майорів англійський прапор, а на вершечку грот-щогли голубий вимпел сяяв вигаптуваними золотом, з герцогською короною над ними, літерами "Е. Г." Яхта мала назву "Дункан". Вона належала лордові Гленарвану, одному серед шістнадцяти шотландських перів, що засідали в палаті лордів, найвизначнішому членові славнозвісного в Сполученому Королівстві Темзівського яхт-клубу.

На борту яхти разом із лордом Гленарваном була його молода дружина леді Гелена й двоюрідний брат — майор Мак-Наббс.

Нещодавно збудована яхта вийшла на випробування в море за кілька миль від Клайдської затоки й тепер поверталась до Глазго. На видноколі вже забовванів острів Аррен, коли раптом вахтовий матрос сповістив, що в кільватері пливе величезна рибина. Капітан Джон Манглс наказав негайно повідомити про це лорда Гленарвана, і той не забарився зійти на ют (2) із майором Мак-Наббсом.

— Що це за рибина? — спитав він капітана.

— Я гадаю, сер, це велика акула, — відповів той.

— Акулам в цих водах! — вигукнув Гленарван.

— Хай це вас не дивує, — мовив капітан, — вона належить до того поріддя акул, що зустрічаються в усіх морях і під усіма широтами. Коли я не помиляюсь, ця тварюка — риба-молот. Якщо ваша згода, сер, і коли леді Гленарван матиме втіху від таких дуже цікавих ловів, то ми швидко дізнаємось, що то воно за рибина.

— Як на вашу думку, Мак-Наббсе? — звернувся Гленарван до майора. — Варто почати полювання?

(1) Гафель — похила рейка, прикріплена одним кінцем до щогли.

(2) Ю т — кормова частина горішньої палуби на судні.

— Наперед приєднуюсь до вашої ухвали, — спокійно відповів майор.

— До речі, — зауважив Джон Манглс, — таких жахливих хижаків конче треба винищувати. Використаймо нагоду, з вашого дозволу, і це буде й захватне видовище й добре діло разом.

— Гаразд, Джоне, починайте, — мовив Гленарван.

Він послав попередити леді Гелену, й вона невдовзі піднялась на ют, вельми зацікавлена дивовижним полюванням.

Море було спокійне, і це дозволяло без жодних перешкод спостерігати рвучкі рухи акули: вона то пірнала, то знову шалено кидалась навздогін яхті. Джон Манглс зробив потрібні розпорядження. Матроси перекинули через правий борт міцну линву з гачком на кінці, насадивши на нього наживку — шмат сала. Ненажерлива рибина, дарма що була ярдів за п'ятдесят од яхти, одразу відчула принаду і щосили погнала до "Дункана". Тепер було добре видно, як її плавці, чорні знизу й сірі на кінцях, розтинали хвилю, а хвіст правив за стернове весло. Що ближче підпливала акула, то сильніше в її здоровенних вирячених баньках спалахувала жадоба, а коли вона переверталася, в роззявленій пащі виднілось чотири ряди білих зубів. Широчезна голова скидалася на подвійний молоток, наштрикнутий на держак. Джон Манглс не помилився: то була справді риба-молот, найзажерливіша поміж акул.

Пасажири й команда "Дункана" пильно стежили за акулою. Ось вона підпливла до гачка, перевернулася догоричерева, щоб вигідніше схопити наживку, й величезний кусень сала миттю зник у її неосяжній горлянці. Сильно смикнувши линву, акула сама себе "підсікла", і матроси заходилися піднімати страховище за допомогою блоків, закріплених на грот-реї.

Почувши, що її витягають з рідної стихії, акула шалено затіпалась. Але її швидко вгамували, накинувши на хвіст зашморг. За кілька хвилин рибину підняли над бортовими сітками й скинули на палубу. Матрос обережно наблизився й сильним ударом сокири відтяв її страхітливий хвіст.

Полювання завершилося. Хижак уже нікого не лякав. Ненависть матросів до акули була вдоволена, але їхня цікавість — ні. На суднах завжди дотримуються звичаю ретельно досліджувати акул'ячий шлунок. Моряки добре знають, яка це невибаглива ненажера, і щоразу чекають на цікаву несподіванку. Часто-густо їхні надії бувають не марні. [6]

Леді Гелена не схотіла дивитися на таку відразливу сцену й перейшла в рубку. Акула ще дихала. Вона була футів із десяти завдовжки і важила понад шістсот фунтів. Такий розмір і вага не якісь виняткові, та риба-молот хоч і не найбільша, однак найнебезпечніша серед порід акул.

Незабаром рибину, не панькаючись із нею, розітнули сокирою навпіл. У шлунок

запустили гака, та виявилось, що він зовсім порожній. Мабуть, акула вже давно постила. Розчаровані матроси хотіли були викинути порубані рештки в море, коли раптом боцман помітив: у акул'ячих нутрощах ніби щось застрягло.

— Диви! Що воно таке? — вигукнув він.

— Мабуть, шматок скелі, що його акула проковтнула, аби напхати собі черево, — сказав один матрос.

— Та ні, — заперечив інший. — То гарматне ядро, яке влучило їй просто в шлунок, але не встигло перетравитися, тільки й того!

— Годі базікати! — озвався Том Остін, помічник капітана. — Чи ви не бачите, що ця драпіжниця — п'яниця непро-сипенна: аби не втратити ані краплини, вона лигнула вино разом із пляшкою.

— Як! — вигукнув Гленарван. — Невже то пляшка?

— Авжеж, — ствердив і боцман. — Та, видно, потрапила вона туди не з винного льоху.

— Ану лишень, Томе, — мовив Гленарван, — витягніть її звідти, тільки обережніше. В таких знайдених у морі пляшках часто бувають важливі документи.

— І ви в це вірите? — спитав Мак-Наббс.

— А чого ж, це вряди-годи трапляється.

— Я не збираюсь сперечатися, — відказав майор. — Цілком можливо, що тут є якась таємниця.

— Зараз дізнаємось, — відповів Гленарван. — Ну, Томе?

— Дорогий майоре, — мовила Гелена, — нам байдужісінько, що це за пляшка, раз ми не знаємо, звідки вона припливла.

— Ми це визнаємо, люба Гелено, — заперечив Гленарван. — Уже й зараз можна сказати з певністю: пляшка прибула здалеку. Гляньте на вапнисті речовини, які вкривають її: вода перетворила їх на справжній камінь. Наша пляшка довго блукала в океані, перш ніж потрапила до акул'ячого черева.

— Ось, — відповів той, показуючи якусь неоковирну річ, що її видобув з акул'ячого шлунка.

— Гаразд. Накажіть гарненько обмити цю бридку штуку, і хай принесуть її мені. [7] Том виконав наказа, і пляшка, знайдена за таких незвичайних обставин, невдовзі опинилась на столі в кают-компанії. Біля столу посідали Гленарван, майор Мак-Наббс, капітан Джон Манглс, а також леді Гелена, бо жінки, як кажуть, геть усі дуже цікаві.

На морі що не трапиться — завжди подія. Хвилинку всі сіділи мовчки, звернувши запитливі погляди на цей крихкий дарунок моря. Що ховає він — таємницю страшного лиха чи лиш дрібну звісточку, з нудьги звірену на примху хвиль якимсь мореплавцем?

Однак слід було довідатись, чого варта їхня знахідка, і Гленарван не гаючись, з обачністю, якої вимагає такий-от випадок, узявся оглядати пляшку. Він був схожий на коро-нера(3), котрий вивчає сліди злочину. І Гленарван чинив слушно, бо часом найдрібніша прикмета може навести на неабияке відкриття.

Спочатку пляшку ретельно оглянули ззовні. На її вузькій видовженій шийці ще

зберігся кінчик поржавілого дротика. Стінки пляшки, грубі й міцні, здатні були витримати іск кількох атмосфер. Отже, її виготовлено в Шампані. Такими пляшками винороби Аї й Еперне перебивають ніжки стільців, і на склі не залишається навіть подряпини. Тож не дивно, що й ця пляшка витримала злигодні тривалих мандрів.

— Пляшка фірми Кліко, — визначив майор. Мак-Наббса мали за фахівця в таких справах, і йому ніхто не заперечив.

— Цілком згоден із вами, — сказав майор. — Видно, ця тендітна посудина, закута в кам'янистий панцир, чимало подорожувала.

— Але відкіля ж вона? — нетерпеливилась Гелена.

— Заждіть, люба Гелено, заждіть трішечки. Треба набратися терпцю. Сподіваюсь, пляшка сама відповість на всі наші питання.

Гленарван почав зішкрібати з шийки тверду шкаралупу, і незабаром показався корок, сильно пошкоджений морською водою.

— Це дуже прикро, — занепокоївся Гленарван, — коли тут є документи, вони могли попсуватися.

— Боюсь, що так, — погодився майор.

(3) Коронер — офіційна особа в Англії, що веде розслідування у підозрілих випадках раптової смерті, (Прим, автора.)

— До того ж кепсько закоркована пляшка могла легко [8] піти на дно, це просто щасливий випадок, що акула її ковтнула завчасу й приставила на борт "Дункана".

— Безперечно, — озвався Джон Манглс, — проте було б краще, якби ми виловили цю пляшку в відкритому морі, під певним градусом довготи й широти. Тоді, дослідивши повітряні й морські течії, можна б визначити її шлях. А тепер, та ще з таким листоношею, як акула, що пливе проти вітру й течії, встановити це буде важенько.

— Побачимо, — мовив Гленарван і обережно вийняв корок. По кают-компанії розійшовся міцний солоний дух морської води.

— Що там? — по-жіночому нетерпляче спитала Гелена.

— Так, я не помилився. Тут папери, — відповів Гленарван.

— Документи! Документи! — вигукнула Гелена.

— Але, здається, вони відволожились, бо поприлипали до стінок, не можна витягти.

— Розіб'ємо її, — запропонував Мак-Наббс.

— Я волів би її зберегти, — відказав Гленарван.

— Та й я так само, — погодився майор.

— Авжеж, — додала й Гелена, — але те, що всередині, коштовніше за пляшку, отже доведеться пожертвувати нею заради вмісту.

— Якщо відбити саму тільки шийку, сер, — втрутився Джон Манглс, — ми витягнемо документи, анітрохи їх не пошкодивши.

— То зробимо ж це хутчій, любий Едварде! — мовила Гелена.

Справді, в такий спосіб можна було врятувати і папери, і дорогоцінну пляшку; тож лорд Гленарван наважився на цю операцію. Затверділа оболонка була міцна, немов граніт; її довелось розбити молотком. Небавом на стіл посипались скалочки скла й

показались зліплені, вологі папірці. Гленарван потихеньку витяг їх, обережно відділив один від одного й розклав перед собою на столі. Леді Гелена, майор і капітан оточили його тісним колом.

Розділ II. ТРИ ДОКУМЕНТИ

На попсованих морською водою папірцях ледве можна було розібрати кілька слів, рядки розповзлися й майже зовсім стерлися. Протягом кількох хвилин Гленарван [9] мовчки уважно розглядав їх, повертав на всі боки, роздивлявся проти світла, пильно вивчаючи найменші залишки письма, помилувані морем. По тому повернувся до своїх друзів, що невідступно стежили за ним занепокоєними очима.

— Тут, — сказав Гленарван, — три окремих документи, очевидно, три копії, написані англійською, французькою й німецькою мовами. Слова, які збереглися, не полишають у цьому жодного сумніву.

— Але можна добрати з них зміст? — спитала Гелена. і— Важко сказати щось певне: багатьох слів бракує.

— Мабуть, вони доповнюють одне одне? — спитав майор.

— Безперечно, — сказав Джон Манглс. — Не може бути, щоб вода знищила в усіх трьох документах ті ж самі слова. Зіставляючи уривки фраз, ми зрештою спроможемося відновити їхній зміст.

— Оце ми зараз і зробимо, — сказав Гленарван, — але діяти будемо за певною системою. Найперш візьмемо англійський документ.

Тут слова й рядки виглядали так:

62   Bri   gow
sink   stra
          aland
skipp   Gr
                                  that monit of long
and   lost   ssistance

Справді, небагато з цього зрозумієш, — розчаровано сказав майор.

— Як би там не було, — зауважив Джон Манглс, — написано по-англійському.

— Безперечно, — ствердив Гленарван, — слова sink, aland, that, and, lost залишилися недоторкані; skipp, напевне, означає "шкіпер". Очевидно, йдеться про якогось містера Гр... , мабуть, капітана затонулого судна *.

(4) Слова sink, aland, that, and, lost означають: "тонути", "берег", "цей", "і" "загиблий". (Прим, автора.) [10]

— Додамо ще уривки слів monit і ssistance (5), — сказав Джон Манглс, — вони цілком зрозумілі.

— О, то ми вже добрали дещо! — вигукнула Гелена.

— На жаль, тут бракує цілих рядків, — зауважив майор. — Як дізнатись про назву судна, місце загибелі?

— Дізнаємось і про це, — запевнив Гленарван.

— Авжеж, — мовив майор. — Але в який спосіб?

- Доповнюючи один документ іншим.
- Тож не гайте часу! — покватила леді Гелена.

На другому папірцеві, попсованому ще гірш, ніж попередній, збереглося лише кілька поодиноких слів:

7 Juni
Glas
zwei   atrosen
graus
bringt ihnen

- Це написано по-німецькому, — сказав Джон Манглс, кинувши оком на документ.
- А ви знаєте німецьку мову? — спитав Гленарван.
- Так, знаю добре, сер.
- Тоді скажіть нам, що означають ці слова. Капітан уважно прочитав документ.
- Насамперед, — пояснив він, — можна визначити, коли сталася аварія: 7 Juni — тобто 7 червня; зіставивши це з цифрою 62 англійського документа, матимемо повну дату: 7 червня 1862 року.

— Чудово! — вигукнула Гелена. — Далі, Джоне!

— У тому ж рядку я бачу склад Glas; приєднавши до нього частку слова *gow* першого документа, матимемо Glasgow. Як видно, йдеться про корабель з порту Глазго.

— І я так гадаю, — мовив майор.

— Другого рядка зовсім бракує, — вів далі молодий капітан. — Але в третьому я розібрав такі важливі слова: *zwei*, тобто "два", і *atrosen*, або скорше *Matrosen*, тобто "матроси".

(6) *Monition* означає "документ", *assistance* — "допомога". (Прим, автора.)[11]

— Отже, — підсумувала Гелена, — йдеться про капітана й двох матросів?

— Мабуть, так, — відповів Гленарван.

— Признаюся вам, сер, — обізвався Джон Манглс, — що з наступним словом — *graus* — я потрапляю в скруту. Не знаю, як його витлумачити. Може, нам стане в пригоді третій документ. А два останніх слова розшифрувати неважко: *Bringt ihnen* означає "подайте їм", і якщо ми поставимо їх поруч з англійським словом *assistance* із того самого рядка першого документа, у нас вийде фраза: "Подайте їм допомогу".

— Так! "Подайте їм допомогу"! — повторив Гленарван. — Але де ж ці бідолахи? Тут нічого не сказано, де саме потонув корабель.

— Будемо сподіватися, що французький документ виявиться ясніший, — сказала Гелена.

— Подивимось його, — мовив Гленарван. — З ним буде легше, адже ми всі знаємо французьку мову.

Ось текст третього документа:

trois	ats	tannie
	gonie	austral
	abor	
contin	pr	cruel indi
jeté	ongit	
i 37° 11' lat		

— Гляньте, тут є цифри! — скрикнула Гелена.

— Будемо діяти послідовно, — сказав Гленарван. — Дозвольте мені відтворити одне за одним ці неповні порізнені слова. Я бачу, що йдеться про трищоглове судно, повну назву якого подають нам спільно англійський і французький документи: "Британія". Далі — "гонія" і "південний", з них зрозуміле тільки друге слово.

— Оце дорогоцінна деталь, — зауважив Джон Манглс. —* Виходить, судно потонуло в Південній півкулі.

— Це ще не надто певно, — кинув майор.

— Підемо далі, — сказав Гленарван. — Слово "діст" частина дієслова "дістатися". Отже, ці горобахи дісталися до якогось берега. Але куди? Що воно за "контин"? Може, континент? Потім "жорсток"?[12]

— Жорстокий! — скрикнув Джон Манглс. — От і пояснення німецького слова graus: grausam — жорстокий.

— Далі! Далі! — вигукнув Гленарван, чиє збудження і цікавість зростали в міру того, як на його очах роз'єднані слова набували логічного змісту — Інд... Чи не мовиться тут про Індію, куди, можливо, було викинуто цих моряків? А що означає слово "овго"? А, довгота. Ось і широта: тридцять сім градусів одинадцять мінут. Нарешті маємо хоч одну точну вказівку.

— Так, але тут бракує довготи, — зауважив Мак-Наббс.

— Не можна вимагати, щоб було все, дорогий майоре. Знати градус широти — це вам неабищо. Французький документ таки найповніший. Очевидно, кожний — дослівний переклад двох інших, бо кількість рядків всюди однакова. Тепер треба їх об'єднати, перекласти якоюсь одною мовою й відтворити їхній найвірогідніший, найлогічніший і найповніший зміст.

— А якою мовою ви будете перекладати? — запитав майор.

— Французькою, — відповів Гленарван, — бо ж найбільше значущих слів збереглося саме у французькому документі.

— Цілком слушно, сер, — сказав Джон Манглс. — До того ж ми всі добре знаємо цю мову.

— Отже, зробимо так. Я перепишу документ, поєднуючи частки слів і фраз, доповнюючи їх безсумнівними за змістом словами і залишаючи проміжки недоторканими; потім ми порівняємо й обміркуємо.

Гленарван не гаючись узявся за перо й за кілька хвилин подав своїм друзям папір, де було написано:

7 череня 1862 трищоголове судно «Британія»
Глазго затонуло гоніт підедн
берез два матроси
капітан Гр діст
контин пол жорсток інд
кинуто цей документ довгоги
і 37°11' широти Подайте їм допомогу
загинуть

Тут саме з'явився матрос. Він доповів капітанові, що "Дункан" уже увіходить до Клайдської затоки, й запитав, які будуть розпорядження.

— Ваші наміри, сер? — звернувся Джон Манглс до Гленарвана.

— Якнайшвидше дістатися до Думбартона. Відтіль леді Гелена поїде до Малькольм-Касла, а я — до Лондона, щоб подати цей документ в адміралтейство.

Джон Манглс зробив відповідні розпорядження, і матрос пішов переказати їх помічникові капітана.

— Тепер, друзі мої, — сказав Гленарван, — повернемося до нашого документа. Ми натрапили на слід страшної катастрофи. Від нашої кмітливості залежить життя кількох людей. Докладемо ж усіх зусиль, щоб розгадати цю таємницю.

— Ми готові, любий Едварде, — мовила Гелена.

— Насамперед треба визначити в цьому документі три частини: по-перше, те, що ми знаємо, по-друге, те, що дозволяє робити певні припущення, і третє — те, що нам невідоме. Що ж ми знаємо? Те, що 7 червня 1862 року трищоглове судно "Британія" з порту Глазго потонуло, що два матроси й капітан кинули в море цей документ під 37°11' широти і що вони просять допомоги.

— Достеменно так, — мовив майор.

— Які припущення вірогідні? Перш за все — корабель загинув десь у південних морях, і тут я прошу уважніше придивитися до слова "гонія". Може, це частинка назви якоїсь країни?

— Патагонія! — скрикнула Гелена.

— Безперечно.

— Та хіба ж тридцять сьома паралель перетинає Патагонію? — спитав майор.

— Це дуже легко перевірити, — відповів Джон Манглс, розгортаючи карту Південної Америки. — Саме так. Тридцять сьома паралель проходить крізь Патагонію. Вона перетинає Араукарію й пампу вздовж північних кордонів Патагонії і губиться в Атлантичному океані.

— Гаразд! Читаємо далі. Двоє матросів і капітан "діст..." дістались, але куди? "Контин"... — до континенту; зверніть увагу, до континенту, а не острова. Що ж сталося з ними? На щастя, тут збереглося три літери "пол...", які говорять нам про їхню долю. Ці бідолахи — бранці, вони потрапили в полон. До кого? До "жорстоких індіанців". Хіба це не переконливо? Хіба слова, котрих бракує, не просяться самі собою на порожні місця? Хіба документ не робиться раз у раз ясніший? [14]

Гленарван говорив упевнено, в очах світилося щире й глибоке переконання. Його запал передався іншим, і вони всі враз вигукнули:

— Так! Безперечно, так!

Помовчавши хвилину, Гленарван повів мову далі:

— Наші припущення, друзі, видаються мені цілком вірогідними. Як на мене, катастрофа сталася біля берегів Патагонії. А втім, я довідаюся в Глазго, куди йшла "Британія", і ми тоді розміркуємо, чи могла вона опинитись в тих місцях.

— Нема потреби їхати так далеко, — зауважив Джон Манглс. — В мене є комплект "Торговельної й мореплавської газети", ми зараз матимемо найточніші відомості.

— Так подивімось мерщій! — сказала Гелена.

Джон Манглс узяв весь комплект за 1862 рік і почав швидко переглядати. Невдовзі він 8 видимим задоволенням прочитав:

— "30 травня 1862 року. Перу. Кально. Місце призначення Глазго, "Британія", капітан Грант".

— Грант! — вигукнув Гленарван. — Той мужній шотландець, що хотів заснувати Нову Шотландію на островах Тихого океану!

— Так, — ствердив Джон Манглс, — той самий. 1861 року він відплив з Глазго на "Британії", і відтоді про нього ні чутки, ні вістки.

— Жодного сумніву, це він, — сказав Гленарван. — "Британія" вийшла з Кально 30 травня, а 7 червня, за тиждень, потонула біля берегів Патагонії. Ось вся її історія, вміщена в цих рештках слів, котрі, здавалось, ніколи не вдасться розтлумачити. Бачите, друзі, в тій частині, що дозволяла припущення, ми розгадали майже все. Тепер єдине, чого нам бракує, — це градуса довготи.

— А він нам і не потрібен, — сказав Джон Манглс, — коли відомі країна й широта, я узявся б знайти місце, де скоїлось лихо.

— Отже, тепер ми знаємо геть усе? — спитала Гелена.

— Все, любя Гелено, — відповів Гленарван, — і прогалини в документі, пороблені морською водою, я можу заповнити тепер так легко, наче мені диктуватиме сам капітан Грант.

Гленарван знов узяв перо й не вагаючись написав таке:

"7 червня 1862 року трищоглове судно "Британія", із порту Глазго, затонуло біля берегів Патагонії, у Південній півкулі. Двоє матросів і капітан Грант спробують дістатися до континенту, де потраплять у полон до жорстоких індіанців. [15] Цей документ кинуто ... градусів довготи і 37°11' широти. Подайте їм допомогу, або ж вони загинуть".

— Добре! Добре, любий Едварде, — сказала Гелена. — Якщо ці бідолахи знову побачать свою вітчизну, то саме вам вони будуть зобов'язані цим щастям.

— Вони побачать її! — відповів Гленарван. — Документ надто зрозумілий, ясний і переконливий, щоб Англія зразу подала допомогу своїм трьом синам, кинутим напризволяще на пустельному узбережжі. Те, що вона зробила для Франкліна (9) й ще для багатьох, вона зробить і для потерпілих аварію на "Британії".

— Але в цих нещасних, — мовила Гелена, — лишились, напевно, родини, які оплакують загиблих. Може, в сердеги капітана Гранта є жінка, діти...

— Ваша правда, любя Гелено, я подбаю про те, щоб їх повідомили. Вони повинні знати: надія ще не втрачена. А тепер, друзі, зійдемо на палубу, очевидно, ми підходимо до порту.

Справді, "Дункан", набираючи ходу, йшов уздовж берегів острівця Бутла. Праворуч виднівся Ротсей, чарівне містечко, котре притулилось у розкішній родючій долині. Потім яхта увійшла у вузьке гирло затоки, пропливла повз Грінок і о шостій вечора стала на якір під базальтовою скелею Думбартону, де височів славетний замок шотландського героя Уоллеса.

Там уже очікувала коляска, щоб відвезти леді Гелену й майора до Малькольм-Касла. Гленарван квапливо обійняв молоду дружину, поспішаючи на експрес до Глазго. Та він устиг передати телеграфом важливе повідомлення, що за кілька хвилин прибуло до редакцій газет "Тайме" і "Морнінг кронікл":

"За довідками про долю трищоглового судна "Британія", з порту Глазго, й капітана Гранта звертатися до лорда Гленарвана, Малькольм-Касл, Люес, графство Думбартон, Шотландія".

(9) Франклін Джон (1788-1847) — відомий англійський полярний дослідник, керівник експедиції на суднах "Террор" та "Еребус", під час якої загинув

Розділ III МАЛЬКОЛЬМ-КАСЛ

Замок Малькольм-Касл, чи не найпоетичніший у верховинній Шотландії, горює над мальовничою долиною, поблизу села Люес. Край гранітних мурів замку струменять [16] прозорі води озера Ломонд. З давнього-давня Малькольм-Касл належав роду Гленарванів, що зберіг в країні Роб-Роя і Фергуса Мак-Грегора гостинні звичаї старовинних героїв Вальтера Скотта.

За часів соціальної революції в Шотландії багатьох васалів, які не могли сплачувати високого чиншу колишнім землевласникам, згнали з землі. Одні повмирали з голоду, інші стали рибалками, ще інші назавжди покинули батьківщину. Всюди панував розпач. Сама лише родина Гленарванів, покладаючи собі, що вірність слову обов'язкова для всіх, великих і малих, не порушила угод зі своїми орендарями. Жоден з них не пішов світ за очі з батьківського дому, не покинув землю, де спочивали його діди. Отож у Гленарвановому замку, як і на борту "Дун-кана", скрізь були самі шотландці. Всі — нащадки колишніх васалів Мак-Грегора, Мак-Фарлана, Мак-Наббса, Мак-ГНотона, всі — родом із Стірлінга або Думбартон, всі — х чесні люди, віддані тілом і душею своєму господареві. Де-хто навіть розмовляв гельською говіркою верховинців, ф Лорд Гленарван мав величезний статок. Повсякчас він у; його витрачав, допомагаючи людям, і добрість його пере-П важала навіть щедрість, бо перша безмежна, а друга завжди має край.

Землевласник Люсса, "лорд" Малькольма, Гленарван репрезентував своє графство в палаті лордів. Якобіт(7) за переконаннями, він анітрохи не домагався ласки Ганноверського дому(8) й не зажив собі прихильності державних мужів Англії головним чином через те, що пильнував звичаї своїх пращурів і завзято опирався втручання в полі-. тичні справи Шотландії "отих, з півдня".

Однак лорд Гленарван не був ані реакціонер, ані відстала, обмежена людина. Він ішов назустріч усьому прогресивному, але в душі залишався шотландцем, і навіть у змаганнях Королівського Темзівського яхт-клубу брав участь, тільки щоб уславити рідну Шотландію.

(7) Якобітами називали в Англії, після революції 1688 р., прихильників шотландської королівської династії Стюартів, що перебували в опозиції до англійських королів.

(8) Ганноверська династія 1714 по 1901 р. Походила від німецьких князів Ганноверських.

Гленарван мав тридцять два роки. Високий на зріст, з трохи суворими рисами обличчя, з очима, які випромінювали безмежну добрість, він був увесь ніби пройнятий поезією верховинної Шотландії. Всюди його мали за вишукано чесну, мужню і шляхетну людину. Це був Фергус XIX століття, до того ж без краю добрий, добріший за самого святого Мартина, здатний віддати бідакам-верховинцям свою останню одежину.

Ще не минуло й трьох місяців, як Гленарван оженився. За дружину він узяв Гелену Туффнел, дочку відомого мандрівника Вільяма Туффнеля, що став, як і багато інших, жертвою географічної науки, жадоби відкриттів.

Гелена не належала до дворянського роду, але була справжня шотландка, а це для Гленарвана важило понад усяке дворянство. Він зустрів її у Кільпатріку, де вона жила самотньо у батьківському домі, майже позбавлена засобів життя. Гленарван зрозумів, що ця бідна дівчина, відважна й віддана, стане йому вірною дружиною, й узяв її за шлюб. Гелена мала двадцять два роки; це була білявка з очима голубими, як вода в шотландських озерах погожого весняного ранку. Її любов до чоловіка переважала почуття вдячності до нього. Вона кохала його так, наче то він — покинутий усіма сирота, а вона — багата спадкоємиця. Фермери й слуги ладні були віддати за неї життя; вони називали її "наша добра пані з Люсса".

Молоде подружжя жило щасливо в Малькольм-Каслі, серед величної незайманої верховинської природи. Вони гуляли в затінку каштанових і кленових алей чи берегами озер, де можна було ще почути старовинні піброкси(9), або спускались у дикі ущелини, де предковічні руїни оповідали про історію Шотландії. Сьогодні вони блукали по березових і модринових хащах чи просторах луках, вкритих жовтим вересом, а завтра сходили на височезні стрімкі кручі або скакали верхи крізь відлюдні долини, — вивчали, пізнавали цей поетичний край, що його досі називають "краєм Роб-Роя", милувались уславленими місцями, котрі так натхненно оспівав Вальтер Скотт. Увечері, коли густішали сутінки й на обрії засвічувався "ліхтар Мак-Фарлана" (10), вони любили походити вздовж старовинної кружної галереї, що зубчастим кільцем обгороджувала замок. Там, замислені, самотні, сиділи вони під блідим місячним сяйвом на скелястих уламках, поринувши в навколишню тишу, немов забуті всім світом, а нічна темрява поволі огортала похмурі гірські вершини. Довго залишались вони так, охоплені тим чистим піднесенням захватом, тим почуттям духовної спорідненості, таємниця яких

відома лише серцям, що кохають.

(9) Піброкси — стародавні шотландські воєнні пісні. (Прим, автора.)

(10) Так шотландці поетично називають місяць, [18]

Так минали перші місяці подружнього життя. Але Гленарван не забував, що його дружина — дочка відомого мандрівника. Він був переконаний: Гелена успадкувала від батька всі його уподобання і серед них — потяг до подорожування. Побудували яхту "Дункан". Гленарван з дружиною мріяли побувати в найчарівніших куточках світу — на Середземному морі, островах Архіпелагу. Що їй казати про Геленину радість, коли чоловік подарував їй "Дункан"! Та їй справді, чи є більше щастя, ніж подорож з коханим до прекрасної Греції, до чарівних східних берегів?

А тепер Гленарван поїхав до Лондона. Адже йшлося про порятунок шотландців, що зазнали катастрофи на морі! Тому Гелена не так сумувала, як нетерпеливилась. Наступного дня надійшла телеграма, котра повідомляла про його швидке повернення. Але ввечері Гелена одібрала листа, де Гленарван сповіщав, що трохи затримується через деякі труднощі в його справі. Позавтра надійшов новий лист: Гленарван писав, що невдоволений діями адміралтейства.

Гелену поймав неспокій. Увечері до вітальні, де вона сиділа сама, увійшов містер Гальбер, управитель замку, і спитав, чи зволить вона прийняти молоду дівчину й хлопчика, які бажають поговорити з лордом Гленарваном.

— Вони тутешні? — спитала Гелена.

— Ні, я їх не знаю. Вони добулись до Балеха поїздом, а відтіль прийшли до Люсса пішки.

— Запросіть їх сюди, Гальбере.

За кілька хвилин до кімнати увійшли молода дівчина й хлопчик. Вони так скидались одне на одного, що не було анінайменшого сумніву — це брат і сестра. Дівчині було років шістнадцять. Все приваблювало в ній — вродливе, трохи втомлене личко, очі, які, мабуть, пролили чимало сліз, весь її лагідний і разом з тим мужній вигляд, навіть убоге, але охайне вбрання. Вона тримала брата за руку. В цього дванадцятирічного хлопчика був рішучий вираз обличчя, здавалось, він мав себе за єдиного захисника сестри. Справді ж бо, кожному, хто дозволив би собі щодо дівчини якусь непоштивість, довелось би мати діло з ним!

Дівчина, опинившись перед Геленою, трохи зніяковіла, але та одразу ж звернулась до неї.

— Ви хотіли поговорити зі мною? — спитала Гелена, ласкаво дивлячись на дівчину. [20]

— Ні, — рішуче відповів хлопчик, — не з вами, а з лордом Гленарваном.

— Пробачте йому, пані, — мовила дівчина, глянувши докірливо на брата.

— Лорда Гленарвана зараз немає у замку. Але я — його дружина, і якщо можу заступити...

— Ви — леді Гленарван?

— Так, міс.

— Дружина лорда Гленарвана з Малькольм-Касла, котрий надрукував у газеті "Тайме" оголошення про загибель "Британії"?

— Так, так! — квапливо відповіла Гелена. — А ви?..

— Я міс Грант, дочка капітана Гранта, а це мій брат.

— Міс Грант! Міс Грант! — вигукнула Гелена, пригортаючи до себе дівчину й цілуючи хлопчика в пухленькі щічки.

— Пані, — збентежено заговорила дівчина, — що ви знаєте про загибель "Британії"? Чи живий ще батько? Чи ми побачимо його коли-небудь? Скажіть мені, благаю вас!..

— Люба дитино, — мовила Гелена, — хай бог мене боронить від необережної відповіді, я не хочу подати вам облудну надію.

— Кажіть, кажіть усе! Я загартована в горі, й мені стане сили почути найгірше.

— Люба дівчинко, хоч надія дуже мала, але, може, дасть бог, одного дня ви знову побачите вашого батька.

— Боже мій! Боже мій! — скрикнула міс Грант, і сльози ринули їй з очей. Хлопчик вкривав поцілунками Геленині руки.

Коли минув цей перший вибух скорботної радості, дівчина закидала Гелену питаннями. Гелена розповіла, як було знайдено документа, сказала, що "Британія" затонула біля берегів Патагонії, що врятувались лише капітан і два матроси, котрі дістались, очевидно, до суходолу, і що вони звернулись по допомогу до всього світу, написавши листа трьома мовами та кинувши його в бурхливі океанські хвилі.

Роберт із самого початку розповіді уп'явся очима в Ге-ленине обличчя, немов його власне життя залежало від слів, які вимовляли її вуста. Палка дитяча уява малювала жахливі картини, все те, що мав витерпіти його батько. Хлопець був разом з ним на палубі "Британії", боровся проти грізних хвиль, видирався на скелястий берег, плазував, задиханий, по піску за межу прибою. Багато [21] разів він переривав Гелену, вигукуючи: "О татку! Мій бідолашний татку!" — і тулився до сестри.

Міс Грант слухала, стиснувши руки й не зронивши жодного слова. Та щойно Гелена закінчила розповідь, дівчина вигукнула:

— Документ! Покажіть мені документ!

— В мене його немає, любя дитино. — У вас його немає!

— Ні. В інтересах вашого батька лорд Гленарван повіз його до Лондона. Але я переказала зміст документа слово в слово, а також і те, як ми відновили весь текст. Поміж уривків розмитих водою фраз залишилось усе ж кілька цифр; та, на жаль, довгота...

— Обійдеться без неї! — вигукнув хлопець.

— Безперечно, містєре Роберте, — посміхнулась Гелена на його запал. — Отже, міс Грант, найдрібніші деталі цього документа відомі вам тепер так само, як і мені.

— Так, пані, — відповіла дівчина, — але я хотіла б побачити батькове письмо.

— Що ж, завтра, певне, лорд Гленарван повернеться додому. Маючи такий переконливий документ, він вирішив удатися до адміралтейства й домогтись, щоб на розшуки капітана Гранта негайно надіслали судно.

— Невже це можливо! — вигукнула дівчина. — Ви зробили це заради нас?

— Атож, моя люба, і я чекаю лорда Гленарвана з хвилини на хвилину.

— Пані, — в голосі дівчини бриніли глибоке зворушення й вдячність, — хай небо благословить вас і лорда Гленарвана.

— Люба дитино, ми не заслуговуємо на будь-яку подяку — кожний на нашому місці вчинив би так само. Аби лише справдилися наші сподівання! А до повернення лорда Гленарвана ви залишитесь в Малькольм-Каслі.

— Пані, я не хотіла б зловживати вашою добротою —адже ми сторонні люди.

— Сторонні! Дорога моя дівчинко, ані ви, ані ваш брат не сторонні в нашому домі. Хай лорд Гленарван, прибувши додому, розповість дітям капітана Гранта, що робиться задля порятунку їхнього батька..

Неможливо було відмовитися од такого щирого запрошення. Міс Грант і її брат залишились в Малькольм-Каслі. Вони чекали на повернення лорда Гленарвана. [22]

Розділ IV. ПРОПОЗИЦІЯ ГЕЛЕНИ ГЛЕНАРВАН

Гелена не сказала дітям капітана Гранта про Гленар-анові побоювання, спричинені ставленням адміралтейства до його прохання. Промовчала вона й про те, що капітан міг потрапити в полон до південноамериканських індіанців. Навіщо було засмучувати безталанних дітей, затьмарювати надію, що тільки-но спалахнула в їхніх серцях? Це анічогісінько не змінило б. Отож Гелена відповіла на всі питання міс Грант, а тоді розпитала дівчину про її становище в суспільстві та про її життя, де вона була, видимо, єдиною підпорою своєму братові.

Проста зворушлива розповідь молодої дівчини ще дужче прихилила до неї Гелену.

Мері й Роберт — єдині діти капітана Гаррі Гранта. Дружина в нього померла, коли народився Роберт, і під час своїх тривалих подорожей він доручав піклування дітьми своїй сестрі в перших, літній уже, лагідній і сердечній жінці. Капітан Грант був відважний і досвідчений мореплавець, що поєднував у собі хист моряка й купця, такі потрібні шкіперові морського флоту. Шотландець з діда-прадіда, він жив у місті Данді графства Перт. Його батько, священник у церкві святої Катерини, дав йому прекрасну освіту, гадаючи, що знання ніколи нікому не завадять, а капітанові далекого плавання — й поготів.

Перші мандрівки Гаррі Гранта за океан, куди він плавав спочатку як помічник капітана, а потім як капітан, були вдалі, і за кілька років після народження сина він зробив чималі заощадження.

Саме тоді й виник у нього великий задум, що окрив його ім'я славою по всій Шотландії.

Капітан Грант, як Гленарван й багато інших великоможних шотландських родин, ненавидів Англію, гнобительку Шотландії. Він вважав, що інтереси його батьківщини не збігались з інтересами англосаксів. Аби надати їй можливість самостійно розвиватися, він поклав собі заснувати шотландську колонію на одному поміж островів Океанії. Може, він мріяв, що колись згодом ця колонія, за прикладом Сполучених Штатів Америки, досягне незалежності, ту незалежність, яку рано чи пізно неминуче завоюють

Індія й Австралія? Хтозна. Можливо навіть, він звірив комусь свої заповітні сподівання. В усякому разі, англійський уряд не тільки відмовився підтримати [23]його, а й повсякчас ставав йому на перешкоді. Якось наша людина зовсім занепала б духом. Але Гаррі Грант і склав зброю: він звернувся до своїх співвітчизників-ітріотів, збудував на свої заощадження судно "Брита-я" і вкупі зі своєю добірною командою подався обслідувати найбільші острови Тихого океану. Дітьми на цей їс опікувалась стара родичка. Протягом року, до травня 862, від нього надходили звістки. Та після відплиття з Альмо у червні місяці ніхто нічого не чув про "Британію", і "Морська газета" вперто мовчала про долю катана Гранта.

Саме в цю тривожну пору несподівано померла сестра Гаррі Гранта, й двійко дітей залишились одні-однісінькі у всьому світі.

Мері Грант мала тоді чотирнадцять років. Мужня дівчина не поступилася перед труднощами, що її спіткали, вона цілком присвятила себе малому братові. Його треба було виховувати, треба було вчити. Розумна й завбачлива, суворо заощаджуючи в усьому, працюючи вдень і вночі, вона зреклась себе заради брата й героїчно виконувала свої материнські обов'язки. Отак і жили вони у рідному Данді, — з гідністю терпіли злигодні, але й боролись з ними мужньо. Ці двоє дітей були зворушливі. Мері думала тільки про брата, мріяла про його щасливу будучину. Дівчина була, на її горе, переконана, що "Британія" загинула, що вони втратили батька, втратили назавжди. Отож чи можна передати хвилювання Мері, коли оголошення в газеті "Тайме" враз вирвало її з глибокої безнадії!

Мері не вагалась ані хвилини: враз вирішила, як їй діяти. Коли б вона навіть почула, що труп капітана Гранта знайдено на пустельному узбережжі, поміж уламків розбитого судна, це все ж таки було б краще, ніж вічні сумніви й муки невідомості. Вона все розповіла братові. Того ж дня обоє сіли в поїзд, який ішов на Перт, і ввечері приїхали в Малькольм-Касл. Тут у серці дівчини, після стількох тривог і тортур, знову воскресла надія.

Дівчина повідала цю сумну історію щиро й просто, навіть в гадці не маючи, що в довгі роки випробувань вона поводитись як героїня. Але це чудово зрозуміла Гелена, і, слухаючи дівчину, вона не раз з повними сліз очима пригортала до себе обох дітей.

Роберт слухав, широко розплющивши очі, — він уперше почув сестрину сповідь. Тільки тепер він збагнув, що [24] сестра зробила для нього, скільки вона страждала. З самої глибини його серця вихопилось:

— О мамо! Моя кохана мамо! І він міцно обійняв її.

Тим часом поночіло. Гелена, розуміючи, що діти потомились, урвала розмову. Мері й Роберта відвели до призначених їм кімнат, і вони поснули, поринувши в щасливі марення.

По тому Гелена запросила до себе майора й розповіла йому про події цього вечора.

— Ця Мері Грант — мужня дівчина, — сказав Мак-Наббс, вислухавши свою кузинку.

— Коли б лише чоловікові пощастило довести справу до кінця, бо ж становище дітей справді жахливе.

— Він доможеться свого, звісно, коли в лордів адміралтейства серця не твердіші за портлендське каміння.

Але Гелена цілу ніч не спала — її мучили тривога й сумніви.

Наступного ранку Мері й Роберт прокинулись разом із сонцем. Вони саме проходили просторим подвір'ям, коли почувся стукіт коліс. Гленарван повертався до Малькольм-Касла, коні мчали щодуху. Тої ж хвилини у двір вийшла Гелена в супроводі майора й кинулась назустріч чоловікові. Він мовчки обійняв дружину. На його обличчі був смуток, розчарування, гнів.

— Ну що, Едварде? — спитала Гелена.

— Що поробиш, люба Гелено! В цих людей немає серця.

— Невже відмовили?

— Так. Вони відмовились відрядити корабель! Вони говорили про мільйони, марно викинуті на розшуки Франкліна. Вони товкли, ніби документ плутаний, незрозумілий. Вони твердили, що минуло вже два роки відтоді, як сталась катастрофа, і тому мало надії знайти потерпілих. Мовляв, індіанці давно вже завели їх у глиб країни, і не можна ж обшукати геть всю Патагонію заради трьох чоловік, до того — шотландців! Такі марні й небезпечні розшуки, либонь, коштуватимуть більше жертв, ніж врятують людей! Словом, вони знайшли силу безглузвих доводів, аби відмовити. Вони пам'ятають капітанові проекти, й бідолашний Грант тепер уже загинув назавжди. —

— Мій батько! Нещасний батько! — скрикнула Мері Грант і впала навколішки перед Гленарваном.

— Ваш батько?! Ви хочете сказати, міс... — спантеличено почав здивований Гленарван. [26]

— Так, Едварде, — втруtilась Гелена, — це міс Мері та її брат Роберт — діти капітана Гранта, що їх адміралтейство допіру прирекло на сирітство!

— О міс, — мовив Гленарван, підводячи дівчину, — якби я знав...

Він не додав більше нічого. У дворі запанувала гнітюча мовчанка, котру порушувало тільки стримуване ридання. Ніхто не зронив і слова: ні Гленарван, ні Гелена, ні майор, ані слуги, що з'юрилились навколо. Але вигляд їхній красномовно свідчив: вони обурені поведінкою англійського адміралтейства.

Нарешті майор порушив мовчанку.

— Отже, сер, у вас тепер не залишились жодної надії?

— Жодної!

— Ну що ж! — вигукнув малий Роберт. — Тоді я сам піду до цих людців, і ми побачимо... .

Мері зупинила брата, і він не закінчив своєї погрози, але стиснутий Робертовий кулак вказував на його аж ніяк не миролюбні наміри.

— Ні, Роберте, ні! — мовила Мері. — Подякуймо добрим господарям цього замку за все, що вони зробили для нас, — ми цього ніколи в житті не забудемо, — і підемо звідсіль.

— Мері! — скрикнула Гелена.

— Куди ж ви хочете йти, міс? — спитав Гленарван.

— Я припаду до ніг королеви, і побачимо, чи буде вона глуха до благань дітей, які просять врятувати їм батька.

Гленарван похитав головою — не тому, що не покладав надії на добре серце королеви, але він знав: Мері Грант навіть не пустять до неї. Хіба досягають коли благання до підніжжя трону? Здається, наче над входом до королівських палат накреслено слова, що їх англійці виставляють на своїх суднах біля керма: "Passengers are requested not to speak to the man at the wheel" ".

Гелена зрозуміла, про що думав її чоловік, і була згодна з ним. Перед очима в неї стало безрадісне прийдешнє цих дітей. І тут Гелені раптом спала висока й благородна думка.

— Мері Грант! — вигукнула вона. — Заждіть, моя дитино, послухай мене.

(11) "Пасажирів просять не розмовляти зі стерничим" (англ.). (Прим, автора.) [27]

Молода дівчина, взявши брата за руку, хотіла вже піти геть. Вона зупинилась.

Гелена, схвильована, з блискучими вологими очима, повернулась до дружини.

— Едварде, — почала вона твердим голосом, — капітан Грант, пишучи листа й кидаючи його в море, доручив свою долю провидінню. Волею його лист потрапив до нас. Отже, ми й зобов'язані врятувати нещасних.

— Що ви хочете сказати цим, Гелено? — спитав Гленарван.

Навкруг запала глибока тиша.

— Я хочу сказати, — відповіла Гелена, — той щасливий, хто почав своє подружнє життя добрим вчинком. Ви, Едварде, щоб розважити мене, задумали веселу мандрівку. Але яка втіха може бути понад щастя врятувати життя знедолених, котрих рідна країна покинула напризволяще?

— Гелено! — вихопилось у Гленарвана.

— Ви зрозуміли мене, Едварде? "Дункан" — міцне, надійне судно, йому немає чого боятися південних морів. Воно здатне зробити подорож навколо світу! Поїдемо, Едварде! Вирушаймо на розшуки капітана Гранта!

На цю відважну мову Гленарван простяг руки до молодої дружини. Він усміхався, він пригорнув її до свого серця, а Мері й Роберт цілували її руки. Слуги замку, схвильовані й зворушені цією сценою, кричали у захваті;

— Слава! Хай живе наша молода господиня! Тричі слава лордові й леді Гленарван!

Розділ V "ДУНКАН" ВИРУШАЄ В ДОРОГУ

Ми вже казали: в леді Гелени було мужнє й самовіддане серце. Пропозиція, що вона її зробила, — незаперечний доказ цього. Лорд Гленарван мав усі підстави пишатися своєю шляхетною дружиною, здатною розуміти його і йти з ним поруч у житті. Ще в Лондоні, коли відхилили його прохання, йому спало на думку негайно самому взятися за розшуки капітана Гранта. Він не розкрив своїх намірів перший тільки тому, що не міг наважитися на — розлуку з Геленою. Але тепер, коли вона сама запропонувала подорож, усі вагання зникли. Слуги замку гучно вітали цю пропозицію — адже йшлося про рятунок їхніх братів, шотландців, і лорд Гленарван від щирого

серця приєднав [28] свій голос до вигуків "слава" на честь молодії господині Малькольм-Касла.

Подорож ухвалено, і тепер не можна було гаяти ані хвилини. Того самого дня Гленарван послав Джонови Манглсу наказа привести "Дункан" до Глазго й приготувати все потрібне для плавання в південних морях, котре могло обернутися на подорож навколо світу. Слід сказати, що леді Гелена, пропонуючи мандрівку на "Дункані", не надто переоцінила позитивні властивості судна: напрочуд міцне й швидкохідне, воно могло сміливо вирушати в найдаліше плавання.

Це була парова яхта найдосконалішого зразка, водотоннажність її сягала двохсот десяти тонн, тоді як перші судна, які добрались до американського узбережжя, судна Колумба, Веспуччі, Пінсона, Магеллана мали набагато менші розміри (12).

"Дункан" був двощогловий бриг. Він мав фок-щоглу з марселем і брам-стенгю та грот-щоглу з контр-бізанню й флагштоком; крім того, фок-стаксель, великий і малий клівер і штатові вітрила. Вітрильне оснащення "Дункана" цілком дозволяло йому, використовуючи силу вітру, йти, як звичайний кліпер (13). Та, певна річ, його рухала насамперед парова машина у 160 кінських сил, збудована за новітньою системою. Вона мала перегрівники, що дозволяли підвищувати тиск пари до високого рівня й надавали руху двом гвинтам. "Дункан", йдучи повним ходом, набагато перевищував звичайну швидкість тодішніх суден. Справді, під час випробування в Клайдській затоці, за даними патент-лага, його швидкість досягала сімнадцяти миль на годину (15). Отже, "Дункан", безперечно, міг витримати навіть плавання навколо землі. Джон Манглс мусив подбати тільки про внутрішнє обладнання судна.

(12) В четвертій подорожі Христофора Колумба до Америки брали участь чотири судна. Водотоннажність найбільшого з них — каравели, на якій плив сам Колумб, —дорівнювала 70 тоннам, а найменшого — 50 тоннам. Це були судна, придатні тільки для каботажного (прибережного — Ред.) плавання. (Прим, автора.)

(13) Кліпер — швидкісне вітрильне океанське судно. Існувало до кінця XIX ст.

(14) Патент-лаг — прилад, що показує швидкість руху судна. (Прим, автора.)

(15) Морська миля дорівнює 1852 метрам. (Прим, автора.)

Першим його заходом було зробити просторішими вугільні ями, щоб завантажити в них якомога більше вугілля, бо в дорозі інколи важкенько добути паливо. Так само завбачливо Джон Манглс учинив і щодо суднового камбуза, [29] придбавши харчів принаймні років на два. Грошей йому не бракувало, і він розстарався навіть на маленьку гармату, котру закріпили на шканцях яhti. Хтозна, що може трапитися в далекій дорозі, а мати змогу пальнути з гармати ядром у вісім фунтів на відстані чотирьох миль ніколи не завадить.

Джон Манглс добре знався на своїй справі; хоч він був капітан яhti, призначеної на прогулянки, проте вважався одним з найкращих шкіперів Глазго. Він мав тридцять років. Дещо суворі риси його обличчя виявляли мужність і щирість. Родина Гленарванів ще в дитинстві взяла його на виховання і згодом зробила з нього прекрасного моряка. Манглс уже побував у кількох далеких морських мандрівках, де мав нагоду довести

свою кмітливість, наполегливість і витримку. Коли Гленарван запропонував йому командувати "Дунканом", він радо погодився, бо любив володаря Малькольм-Касла, як брата, й шукав випадку посвідчити йому свою відданість.

Його помічник Том Остін, старий моряк, заслуговував на цілковиту довіру. Команда "Дункан", разом з капітаном і його помічниками, складалася з двадцяти п'яти осіб. Усі досвідчені моряки, всі родом з графства Думбартон, усі діти орендарів, вони створили на борту яхти справжній клан (16) завзятих шотландців. Поміж них були навіть традиційні музики, які вигравали на "козі" и. Отже, лорд Гленарван мав команду відданих, хоробрих молодців, здатних вести судно в найнебезпечніші мандри. Вони палко любили своє ремесло, вправно володіли зброєю, так само як і керували судном.

Коли команда "Дункана" дізналася, куди вирушає яхта, матросів поійняло радісне хвилювання, і думбартонські скелі відгукнулися луною на їхнє голосне захоплене "слава".

Джон Манглс, хоч і заклопотаний розміщенням палива й харчів, не забув, однак, як слід обладнати приміщення для лорда й леді Гленарван. Він подбав також і про каюти для дітей капітана Гранта, бо Гелена не змогла відмовити Мері взяти їх з собою на "Дункан".

Що ж до малого Роберта, то він радше заховався б у трюмі, ніж залишився на березі. Якби йому навіть випало узятися за ремесло юнги, подібно до Нельсона (18) й Франкліна, [30] він однаково відплив би на "Дункані". Спробуйте лишень перечити такому хлопчині! Ніхто й не намагався. Довелось, за його вимогою, відмовити йому в привілеях пасажира й взяти його в подорож як юнгу, учня або матроса — на судні він хотів служити. Джонові Манглсу доручили навчати його морської справи.

(18) Клан — рід, община в Шотландії.

(17) Коза — музичний інструмент, зроблений з овечої шкури; був у вжитку в шотландських полках. (Прим, автора.)

(18) Нельсон (1758-1805) — відомий англійський адмірал.

— Гаразд, — мовив Роберт. — І хай капітан не панькається зі мною й щоразу частує канчуками, коли я буду недотепою!

— Не турбуйся, мій хлопчику, — серйозно відповів йому Гленарван, промовчавши про те, що кішку-дев'ятихвістку заборонено на "Дункані", та в ній, до того ж, не було тут аніякісінької потреби.

Щоб завершити галерею майбутніх пасажирів "Дункана", залишилось згадати майора Мак-Наббса. Майорові було п'ятдесят років, обличчя він мав спокійне, з правильними рисами, вдачу — лагідну, скромну, мовчазну, миролюбну; він з усіма жив у згоді, ніколи не сперечався, ніколи не гнівався. Однаково рівною ходою він піднімався східцями до своєї спальні й на узбіччя траншеї під гарматними пострілами; ніщо не могло його схвилювати, скаламутити його незворушний спокій, — навіть несподіваний вибух. Напевне, йому судилось померти, так і не стрівши нагоди хоч раз розлютитися. Мак-Наббс виявляв не тільки хоробрість на полі бою, властиву фізично дужим людям, але, що набагато важливіше, моральну мужність і твердість духа. Він був

справжній шотландець-верховинець і вперто дотримувався старовинних звичаїв рідної країни. Він не схотів служити в англійській армії і здобув чин майора в [42] полку гірської гвардії, де командний склад формувався виключно з синів шотландських дворян. Мак-Наббс, як близький родич Гленарванів, жив у Малькольм-Каслі, і йому видалось за цілком природне взяти участь в експедиції на "Дункані".

Такі були ці люди, покликані непередбаченими обставинами здійснити чи не найдивовижнішу подорож наших днів.

(19) Кішка-дев'ятихвістка — канчук, сплетений з дев'яти ремінців, уживаний в англійському флоті для кари. (Прим, автора.)

Відтоді як "Дункан" прибув до пристані Глазго, він цілком заволодів увагою цікавої публіки. Численні відвідувачі щодня оглядали яхту, тільки про неї й говорили, на превелику досаду інших капітанів, поміж ними й Бертона, каштана "Шотландії" — розкішного пароплава, пришвартованого [31] обіч "Дункана" й готового відплисти до Калькутти. Щоправда, величезна "Шотландія" мала підстави згорда дивитися на "Дункан", котрий видавався поруч неї дрібною комашинкою. Проте загальний інтерес до яхти лорда Гленарвана чимдалі зростав.

День відплиття наближався. Джон Манглс показав себе спритною й енергійною людиною. Тільки місяць минув з часу випробного плавання "Дункана", а яхта, переобладнана, навантажена паливом і харчами, вже була споряджена до подорожі. Від'їзд призначили на 25 серпня, що давало "Дунканові" змогу прибути в південні широти на початок весни.

Коли Гленарванові плани стали відомі, йому довелось почути немало попереджень про труднощі й небезпеки такої мандрівки. Але він не надав їм жодної ваги, і його намір розпочати розшуки капітана Гранта залишився непохитний. А втім, чимало поміж тих, хто ганив Гленарвана, одночасно щиро ним захоплювались. Кінець кінцем громадська думка відверто стала на бік шотландського лорда, й всі газети, за винятком урядових, одноставно засудили поведінку англійського адміралтейства. Та Гленарван був цілком байдужий як до огуди, так і до похвали: він виконував свій обов'язок, а решта його не обходила.

24 серпня Гленарван, леді Гелена, майор Мак-Наббс, Мері й Роберт Грант, містер Олбінет, судновий стюард(20), і його дружина місіс Олбінет, яка мала бути леді Гленарван за покоївку, після зворушливого прощання з слугами замку залишили Малькольм-Касл.

За кілька годин подорожні були вже на борту яхти. Мешканці Глазго з захватом вітали леді Гелену, відважну молоду жінку, що відмовилась од спокійного розкішного життя й поспішала на допомогу потерпілим.

Помешкання лорда Гленарвана і його дружини, розташовані на кормі "Дункана", складались з двох спальних кімнат, двох ванних і вітальні. Далі йшла кают-компанія, спільна зала, куди виходило шість кают; у п'ятьох каютах розмістились Мері й Роберт Грант, містер Олбінет з дружиною та майор Мак-Наббс. Каюти Джона Манглса й Тома Остіна, на протилежному боці яхти, виходили на горішню палубу. Команда

влаштувалася в приміщенні під палубою вільно й вигідно, бо на яхті не було ніякого вантажу, окрім палива, харчових запасів і зброї, — і капітан розумно використав вільну площу всередині судна.

Стюард— буфетник на судні. [32]

"Дункан" мав вирушити в ніч проти 25 серпня, о третій годині ранку, коли почнеться відплив, але напередодні мешканці Глазго стали свідками зворушливого видовища. О восьмій годині вечора лорд Гленарван з дружиною і всі, хто брав участь у цій подорожі самопожертви, покинули яхту й попрямували до Сен-Мунго, старовинного собору Глазго. Натхненню змальований Вальтером Скоттом древній храм, якого не торкнулись спричинені реформацією спустошення, прийняв під своє величне склепіння пасажирів і моряків з "Дункана". За ними юрмився великий натовп. Серед просторого нефа, де надгробки рясніли, немов на кладовищі, превелебний Мортон в урочистій відправі благав небо послати благословення подорожнім і дарувати їм щасливе безпечне плавання. І тоді в соборі забринів голос Мері Грант. Дівчина співала молитву, дякуючи своїм благодійникам і богам.

Об одинадцятій годині всі повернулись на яхту. Капітан і команда закінчували останні лаштування перед відплиттям.

Опівночі почали розводити пару, й невдовзі струми чорного диму змішались з нічним туманом. Вітрила, непотрібні тепер, коли вітер подував з південного заходу, були старанно загорнені в полотняні чохла, що захищали їх від кіптяви.

О другій годині корпус "Дункана" затремтів; манометр показував тиск у чотири атмосфери, перегріта пара свистіла, вириваючись з-під клапанів. В цей час перед відпливом поверхня води була нерухома. Розвиднялося, і вже можна було розгледіти між кам'яними віхами й бакенами фарватер річки Клайд. Тьмяне світло берегових ліхтарів поволі бліднуло в ранковому мареві. Настав час вирушати. Джон Манглс наказав сповістити Гленарвана, і той зараз же зійшов на палубу.

Невдовзі почався відплив. В повітрі розітнулись дужі гудки "Дункана"; віддали швартови, яхта потихеньку відділилась од гурту кораблів. Завертівся гвинт, і "Дункан" увійшов у фарватер. Джон Манглс не взяв лоцмана; він чудово знав це річище, і ніхто не зміг би краще за нього провести судно по заломках річки Клайд. Яхта скорялась найменшому його рухові. Мовчазний, впевнений в собі, правою фукою він керував машиною, в той час як ліва лежала на стерні. Невдовзі останні заводи, що тяглися вздовж ріки, зникли, поступившись місцем мальовничим віллам, розкиданим по прибережних горбках, і міський гомін завмер удалині. [28]

За годину "Дункан" пройшов повз скелі Думбартону, ще за дві години він був у Клайдській затоці. О шостій ранку яхта обминула мис Кінтайр і вийшла з Північної протоки у відкритий океан.

Розділ VI ПАСАЖИР КАЮТИ НОМЕР ШІСТЬ

У перший день плавання море хвилювалось, надвечір вітер ще подужчав. "Дункан" сильно хитало. Тому жінки не виходили на палубу, а залишались в своїх каютах — і чинили вельми слушно.

Назавтра вітер змінився. Капітан Джон Манглс наказав поставити фок, контр-бізань і малий марсель. Тепер бортова та кільова хитавиця менш відчувалися. Леді Гелена й Мері Грант уже зранку зійшли на палубу і в товаристві лорда Гленарвана, майора та Джона Манглса зустріли схід сонця. Це було препишне видовище. Денне світило, схоже на золоте кружало, випливало з океану, немов із велетенської гальванічної ванни. "Дункан" линув, затоплений сліпучим сяйвом; здавалось, ніби не вітер, а сонячні промені надимають його вітрила.

Люди на палубі в мовчазному захваті споглядали появу осяйного світила.

— Яке розкішне видовище! — заговорила Гелена. — Воно віщує прегарну днину. Аби лишень вітер не подув в інший бік і так само й надалі підганяв "Дункан".

— Годі й бажати сприятливішого вітру, люба Гелено, — озвався Гленарван. — Нам аж ніяк не випадає скаржитися на початок подорожі.

— А вона, дорогий Едварде, довго триватиме?

— На це нам відповість капітан Джон, — мовив Гленарван. — Як ми йдемо, Джоне? Чи задоволені ви з свого судна? ^.

— Дуже задоволений, сер, — відповів капітан. — Це чудове судно, й морякові любо відчувати його під ногами. Корпус і машина яхти напрочуд злагоджені між собою. Тому вона залишає по собі, як ви самі бачите, такий рівнесенький слід, тому так легко уникає хвиль. Ми робимо зараз сімнадцять миль на годину. Коли й надалі йтимем з такою швидкістю, то за десять днів перетнемо екватор і менше ніж за п'ять тижнів обминемо мис Горн. [34]

Ви чуєте, Мері, — звернулась Гелена до дівчини, — менше ніж за п'ять тижнів!

— Так, пані, я чую, — відповіла та. — Мені аж серце забилося дужче від капітанових слів.

— А як ви почуваете себе на морі, міс Мері? — спитав дівчину Гленарван.

— Непогано, сер, плавання не завдає мені особливих неприємностей. Сподіваюсь невдовзі й зовсім при звичаїтись.

— А наш малий Роберт?

— О, Роберт! — озвався Джон Манглс — Якщо він зараз не нишпорить в машинному відділенні, то, мабуть, заліз на вершечок щогли. Цей хлопчина глузує з морської хвороби. Та ось і він сам. Гляньте лишень!

Усі повернули голови до фок-щогли, куди вказував капітан, і побачили Роберта, що висів, учепившись за снасті брам-стенги, на висоті ста футів над палубою. Мері мимоволі здригнулася.

— О, не турбуйтеся, міс, — мовив Джон Манглс, — я відповідаю за нього. І я вам обіцяю: в недалекому майбутньому перед капітаном Грантом стане завзятий моряк — бо ж ми, безперечно, знайдемо вашого батька!

— Хай небо почує ваші слова! — відповіла Мері Грант.

— Люба дитино, — знову заговорив Гленарван, — ви ж бачите, що все в нашій подорожі віщує успіх, подає добру надію. Немов чиясь доброзичлива рука веде нас на розшуки капітана Гранта. Погляньте на отих славних хлопців, які віддано служать цій

благородній справі. З ними ми не тільки дійдемо своєї мети, але й досягнемо її без перешкод. Я обіцяв леді Гелені веселу прогулянку на яхті, і, сподіваюсь, додержу слова.

— Едварде, — сказала Гелена, — ви найкраща людина в світі!

— Аж ніяк, але в мене найкраща команда на найкращому із суден. Хіба ви не милуєтесь нашим "Дунканом", міс Мері?

— Звичайно, сер, і милуюсь ним, як знавець морської справи, — відповіла дівчина.

— Он як?

— Дитиною я завжди гралася на батькових кораблях. Він намагався зробити з мене моряка. Я вмію узяти рифи, згорнути вітрила.

— Невже, міс? — здивувався Джон Манглс.

— Коли так, — мовив Гленарван, — то в особі капітана Джона ви матимете щирого друга, бо фах мореплавця, як [35] на нього, — понад усе на світі, навіть для жінки. Чи не правда, Джоне?

— Безумовно, сер, — відповів молодий капітан, — та я відверто признаюсь: на мою думку, міс Грант більше пасув сидіти отут на юті, ніж ставити брамсель. Проте мені, морякові, дуже втішно почути від неї такі слова.

— Особливо коли вона захоплюється "Дунканом", — додав Гленарван.

— ...котрий вартий найвищої похвали, — докінчив Джон Манглс.

Далебі, ви так пишаєтесь своєю яхтою, — мовила Ге-лена, — що мені заманулось оглянути її геть усю, аж до самого трюму, і zarazом подивитися, як влаштувались у кубрику наші славні матроси.

— Чудово, — відповів Джон Манглс, — вигідно, наче вдома.

— А вони справді тут дома, любя Гелено, — озвався Гленарван. — Ця яхта — частинка нашої рідної Шотландії, шматочок Думбартонського графства, що мандрує океанськими хвилями. Отже, ми не покинули нашої батьківщини. "Дункан" — це замок Малькольм-Касл, а море — озеро Ломонд.

— Коли так, мій любий Едварде, то показуйте нам мерщій ваш замок, — мовила, сміючись, Гелена.

— До ваших послуг, леді, — відповів Гленарван, — але дозвольте мені спершу попередити Олбінета.

Стюард "Дункана" Олбінет — першорядний метрдотель, гідний за своїм поважним виглядом бути метрдотелем у Франції, — повсякчас ретельно й розумно виконував свої обов'язки. Він негайно прийшов вислухати розпорядження Гленарвана.

— Олбінете, ми хочемо прогулятися перед сніданком, — сказав Гленарван так, неначе йшлося про якусь прогулянку навколо замку. — Сподіваюсь, на час нашого повернення сніданок буде подано.

Олбінет повагом уклонився.

— Ви підете з нами, майоре? — спитала Гелена.

— Якщо накажете, — відповів Мак-Наббс.

— О, майор захоплений своєю сигарою, — втрутився до розмови Гленарван, — не слід йому перебаранчати. Знаєте, міс Мері, він — завзятий курець, навіть уві сні не

випускає сигари з рота.

Мак-Наббс кивнув головою на знак згоди, і увесь гурт війшов униз до кубрика.

Майор, що залишився на палубі, стояв нерухомо, огор[36]нений густими хмарками диму, і, втупивши очі в хвилястий слід за кормою яхти, розмовляв, за давньою звичкою, сам із собою. По кількох хвилинах мовчазного споглядання він обернувся і раптом побачив якусь сторонню людину. Коли будь-що взагалі могло здивувати майора, то саме така зустріч, бо новий пасажир був йому цілком невідомий.

Цей високий, худий, сухорлявий чоловік років сорока скидався на довгий цвях з широкою головою. Мав круглу міцну голову з високим чолом, подовжистий ніс, великий рот і випнуте підборіддя. Погляд його губився за скельцями величезних округлих окулярів і визначався деякою нерішучістю, властивою звичайно нікталопам(21). Обличчя в нього було розумне й веселе. Він не мав того відразливого вигляду, який позначає бундючних людей, котрі з принципу ніколи не сміються й ховають власну нікчемність під личиною поважності. Анітрохи. Невимушеність, мила безпосередність незнайомого свідчила про те, що він схильний бачити в людях і речах тільки їхні хороші риси. Хоч ця людина ще не вимовила й слова, проте відчувалось — вона говірка й дуже неуважна, на взірць тих людей, що дивляться і не бачать, слухають і не чують.

На ньому був дорожний кашкет, міцні жовті черевики й шкіряні гетри, короткі оксамитові штани брунатного кольору й така сама куртка, що мала безліч кишень, напханих блокнотами, записниками, гаманами, течками й іншими речами, так само обтяжливими, як і непотрібними; через плече в нього висіла на ремінці підзорна труба.

Жвавість і метушливість незнайомого гостро контрастували з незворушним спокоєм майора. Він крутився навколо Мак-Наббса, розглядав його з усіх боків, запитував поглядом, а той начебто й не цікавився зовсім, відкіля узявся цей чужинець, куди він нагодився їхати і чому опинився на борту "Дункана".

Коли загадковий персонаж упевнився, що майорова байдужість зводить нанівець усі його спроби, він схопив свою трубу, розсунув її — вона стала завдовжки чотири фути — і застиг, розчепіривши ноги, — достоту отой стовп при дорозі, — навівши свій прилад туди, де вода й небо зливалися на виднокрузі. Через п'ять хвилин він опустил трубу й сперся на неї, наче на ціпок, але нараз вона склалася сама собою, і незнайомий, втративши раптом підпору, мало не простягся на палубі біля грот-щогли.

(21) Нікталопія — властивість деяких людей бачити в темряві краще, ніж при денному світлі. (Прим, автора.) [38]

Хтось інший на місці майора принаймні посміхнувся б, але він і оком не моргнув. Тоді незнайомий вирішив брати іншого способу.

— Стюарде! — вигукнув він з виразною іноземною вимовою. Прислухався. Ніхто не йшов.

— Стюарде! — гукнув він удруге, дужче.

Містер Олбінет саме проходив поблизу, прямуючи до камбуза, котрий містився під шканцями. Як же він здивувався, почувши, що його гукає якийсь довготелесий чоловік!

"Відкіля він тут узявся? — подумав Олбінет. — Чи не приятель містера Гленарвана? Ні, це неможливо!"

Однак він зійшов нагору й наблизився до незнайомого.

— Ви — судновий стюард? — спитав його той.

— Так, сер, — відповів Олбінет, — але я не маю честі...

— Я пасажир каюти номер шість, — перебив його мову незнайомий.

— Каюти номер шість? — здивувався Олбінет.

— Саме так. Вас звуть?

— Олбінет.

— Гаразд, друже мій Олбінете, — мовив чужоземець з каюти номер шість, — то подбайте про сніданок і не гайтеся. Ось уже тридцять шість годин, як я не мав у роті ні ріски, тобто я проспав тридцять шість годин поспіль, що можна пробачити людині, котра одним духом, ніде не зупиняючись, примчала з Парижа до Глазго. Скажіть, будь ласка, коли тут снідають?

— О дев'ятій, — мимохіть відповів Олбінет. Незнайомому забажалося перевірити годинника, і на це пішло чимало часу, бо він натрапив на нього лише в дев'ятій кишені.

— Добре, — сказав він. — Але зараз немає ще й восьмої! От що, Олбінете, дайте мені поки що бісквітів і склянку шеррі, щоб я діждав сніданку, бо я падаю з виснаження.

Олбінет слухав, нічогісінько не добираючи, а незнайомий говорив і говорив, навдивовижу легко перестрибуючи від одного питання до другого.

— Ну, а де ж капітан? Досі не встав? — цокотав він. — А помічник капітана? Що він робить, теж іще спить? На щастя, погода чудова, вітер сприятливий, судно йде само собою...

В цю хвилину на сходах показався Джон Манглс.

— Ось капітан, — сказав Олбінет.

— О! Я радий, вельми радий познайомитися з вами, капітане Бертоне! — вигукнув незнайомий. [39]

Джон Манглс аж остовпів із подиву, не тільки тому, що його назвали Вертоном, але тому, головне, що побачив на борту свого судна незнайомого.

А той провадив своє дедалі запальніше:

— Дозвольте мені потиснути вам руку. Я не зробив цього позавчора ввечері, бо в час одплиття негоже нікого турбувати. Але сьогодні, капітане, я справді щасливий познайомитися з вами.

Джон Манглс широко розплющеними очима дивився то на Олбінета, то на новоприбулого пасажера.

— Тепер, — вів далі той, — ми познайомились, дорогий капітане, тепер ми друзі. Скажіть мені насамперед, чи задоволені ви з "Шотландії"?

— Яку Шотландію ви маєте на увазі? — нарешті вимовив Джон Манглс.

— Певна річ, "Шотландію", на якій ми оце зараз пливемо. Чудове судно, його так мені хвалили за мореплавні якості й високу гідність його командира, славного капітана

Бертон. Чи ви не родич відомого африканського мандрівника Бертон? Відважна людина! Коли це так, щиро вас вітаю!

— Сер, я не тільки не родич мандрівника Бертон, але я навіть не капітан Бертон, — відповів Джон Манглс.

— Он що! Виходить, я розмовляю з помічником капітана "Шотландії" містером Берднесом? — допитувався дивний пасажир.

— Містер Берднес? — повторив за ним Джон Манглс, що почав доходити істини. Але він ніяк не міг збагнути, ким має справу, з божевільним чи просто з легкодумом. Та тільки-но він хотів остаточно з'ясувати це питання, як на палубу зійшли лорд Гленарван з дружиною й Мері Грант.

Помітивши їх, незнайомий вигукнув:

— О! Пасажири! Пасажирки! Чудово! Сподіваюсь, містере Берднесе, ви мене познайомите...

Він рушив їм назустріч і, не дожидajući посередництва Джона Манглса, невимушено заговорив:

— Місіс, — удався він до міс Грант, — міс... — повернувся він до леді Гелени. — Сер, — додав він, звертаючись до Гленарвана.

— Лорд Гленарван, — підказав Джон Манглс.

— Сер, — вів далі незнайомий, — пробачте мені, що я знайомлюсь сам, але на морі доводиться дещо нехтувати світськими звичаями. Сподіваюсь, ми швидко познайомимось, [40] і в товаристві дам плавання на "Шотландії" здасться нам приємним і коротким.

Гелена й Мері Грант не знайшли у відповідь жодного слова. Вони не могли зрозуміти, як ця зайшла людина опинилася на палубі "Дункана".

— Сер, — мовив Гленарван, — з ким я маю честь говорити?

— Жак-Еліасен-Франсуа-Марі Паганель, секретар Паризького географічного товариства, член-кореспондент географічних товариств Берліна, Бомбея, Дармштадта, Лейпцига, Лондона, Петербурга, Відня, Нью-Йорка, почесний член Королівського географічного й етнографічного інституту Східної Індії; коротко кажучи — людина, котра двадцять років досліджувала географію як кабінетний вчений, а тепер воліє сама пізнати суть цієї науки й прямує до Індії, аби на власні очі побачити те, про що згадують в свою працях великі мандрівники.

Розділ VII ВІДКІЛЯ ПРИБУВ І КУДИ ЇХАВ ЖАК ПАГАНЕЛЬ

Секретар Географічного товариства, напевно, був приємний чоловік, бо все це він сказав дуже мило. А втім, Гленарван чудово знав тепер, з ким має справу: ім'я й заслуги Жака Паганеля були добре відомі. Його повідомлення про найновіші відкриття, праці з географії, друковані в наукових записках товариства, його листування мало не з усім світом — все це робило Паганеля видатним ученим Франції. Тому Гленарван щиро потиснув руку своєму несподіваному гостеві.

— Тепер, коли ми познайомились, — сказав він, — чи не будете ви так ласкаві, пане Паганелю, відповісти на одне запитання?

— Хоч на двадцять, сер, — одказав Паганель. — Розмова з вами — завжди для мене втіха.

— Ви прибули на це судно позавчора ввечері?

— Так, сер, позавчора ввечері, о восьмій годині. З поїзда я вскочив у кеб, а з кеба попрямував до "Шотландії", де замовив собі ще з Парижа каюту номер шість. Ніч була темна. На судні я нікого не помітив. Я дуже втомився по тридцяти годинній подорожі. Знаючи, що найкращий засіб уникнути морської хвороби — негайно вкласти на койку і не вставати в перші дні плавання, я так і зробив і, запевняю вас, найсумліннішим чином проспав тридцять шість годин! [41]

Так слухачі Жака Паганеля дізналися, в який спосіб він опинився на борту яхти. Мандрівник-француз помилково сів на "Дункан" саме тоді, коли вся його команда була на церковній відправі в Сен-Мунго. Отже, все з'ясувалось. Але що скаже вчений-географ, коли дізнається про назву й маршрут судна, на якому він оце зараз пливе?

— Ви обрали Калькутту, пане Паганелю, за відправний пункт ваших подорожей на суходолі? — спитав Гленарван.

— Так, сер. Протягом усього життя я плекав мрію побачити Індію. І ця моя найзаповітніша мрія врешті здійснилася. Я пливу в країну слонів...

— Отже, пане Паганелю, вам не однаково, до якої країни потрапити?

— Звичайно, ні, сер, мені було б дуже прикро опинитися десь-інде. В мене є рекомендаційні листи до лорда Сомерсета, генерал-губернатора Індії, і доручення Географічного товариства — маю обов'язково його виконати.

— Он як! То ви маєте доручення?

— Так, мені доручили зробити корисну й вельми цікаву подорож, план якої склав мій учений друг і колега, пан Вів'єн де Сен-Мартен. Йдеться про те, щоб знову пройти стежками, які утворювали брати Шлагінвайт, полковник Воу, Вебб, Ходжон, місіонери Хук і Габе, Муркрофт, Жюль Ремі й інші славетні мандрівники. Я сподіваюсь домогтися успіху там, де 1846 року місіонер Крік зазнав, на жаль, невдачі, одним словом, я хочу вивчити течію річи Яру-Дзангбо-Чу, що струмить попід північними схилами Гімалайських гір і зрошує Тібет на протязі тисячі п'ятисот кілометрів, хочу взнати нарешті, чи не зливається ця річка на північному сході Ассаму з Брамапутрою. Золота медаль чекає на того мандрівника, що спроможеться розв'язати цю животрепетну географічну проблему.

Паганель був незрівнянний. Він говорив захоплено, з піднесенням, він линув на прудких крилах уяви, і зупинити його було б так само неможливо, як струми Шарузьких водоспадів на Рейні.

— Пане Паганелю, — мовив Гленарван, коли настало хвилинне мовчання, — безперечно, це прекрасна подорож, і наука буде вам за неї дуже вдячна; але я повинен вивести вас з омани — вам усе ж доведеться, принаймні на деякий час, відмовитися від утіхи побачити Індію.

— Відмовитися! Чому?

— Тому що ви пливете далі й далі від Індійського півострова.

— Яким чином?! Капітан Бертон... [42]

— Я не капітан Бертон, — озвався Джон Манглс.

— Але "Шотландія"...

— Це судно не "Шотландія"!

Здивування Паганеля справді було невимовне. Він глянув на серйозне обличчя Гленарвана, на Гелену і Мері Грант, які дивились на нього доброзичливо-співчутливо, на усміхнений вид Джона Манглса, на незворушного майора; по тому, знизавши плечима й зсунувши на носа окуляри, він вигукнув:

— Що за жарти!

Але в цю хвилину погляд його ненароком упав на стерниче колесо, що мало на собі напис з двох слів:

н к

У а

Д н

Г о

л г

а з

— "Дункан"! "Дункан"! — вигукнув Паганель у розпачі й прожогом кинувся сходами вниз до своєї каюти.

Як тільки невдаха-вчений зник, усі, окрім майора, вибухнули голосним сміхом. Сісти в Едінбурзький поїзд замість Думбартонського — іще так-сяк, але переплутати кораблі й плисти в напрямку до Чілі, гадаючи, ніби їдеш в Індію, — це вже нечувана неухважність!

— А втім, мене зовсім не дивує, що таке сталося з Жа-ком Паганелем, — сказав Гленарван. — Він зажив собі слави на подібних пригодах. Йому трапилось видати друком чудову карту Америки, так він примудрився якимсь робом впхнути туди й Японію. Проте це не заважає йому бути відомим ученим, найвидатнішим поміж французьких географів.

— Але що ми робитимемо з цим бідолахою? — спитала Гелена. — Не можемо ж ми везти його в Патагонію.

— А чому б і ні? — спокійно заперечив Мак-Наббс. — Ми ж не відповідаємо за його дивацтва. Уявіть собі — він сів не в той поїзд. Невже заради нього поїхали б у інший бік?

— Ні, звичайно, але він вийшов би на найближчій зупинці, — сказала Гелена.

— Що ж, — мовив Гленарван, — він і тепер може це зробити — висісти, коли схоче, на першій нашій стоянці.

В цю хвилину Паганель, упевнившись, що багаж його на судні, повернувся на палубу, нещасний і засоромлений. Він [43] безперестану повторював прикре слово: "Дункап", "Дункан", наче не міг знайти інших у своєму словникові. Він бігав туди й сюди, оглядаючи оснастку яхти, вдивляючись у безмовні обрії океану. Нарешті він підійшов до Гленарвана.

— А куди йде "Дункан"? — спитав він.

— До Америки, пане Паганелю.

— А куди саме?

— До Концепсьона.

— В Чілі! В Чілі! — вигукнув бідолашний вчений. — А я ж мав їхати до Індії! Що казатиме пан Картфаж, голова Центральної комісії! А пан Авозак! А пан Кортамбер! А Вів'єн де Сен-Мартен! Як мені тепер показатися на засіданнях Географічного товариства!

— Заспокойтесь, пане Паганелю, — сказав Гленарван, — не побивайтеся так. Усе владнається. Ви трохи запізнитесь, та й по всьому, а річка Яру-Дзангбо-Чу повсякчас на вас чекатиме в Тибетських горах. Невдовзі ми зупинимось у Мадейрі, і там ви зможете сісти на пароплав, що повертається до Європи.

— Дякую вам, сер. Видимо, доведеться скоритися долі. Але' подумайте, яка надзвичайна пригода! Тільки зі мною могло таке скоїтися. А моя каюта, замовлена на "Шотландії"!

— Ну, про "Шотландію" раджу вам тим часом не згадувати.

— Мені здається, — мовив Паганель, ще раз оглянувши судно, — "Дункан" — яхта, призначена для прогулянок?

— Так, пане Паганелю, — відповів Джон Манглс, — і вона — власність лорда Гленарвана...

— ...котрий просить вас якнайширше користатись з його гостинності, — докінчив його мову Гленарван.

— Сердечно дякую вам, сер, — сказав Паганель. — Я щиро зворушений вашою люб'язністю. Але дозвольте мені висловити одне скромне міркування. Індія — прекрасна країна, на кожному кроці вона вражає мандрівника казковими несподіванками; безперечно, дамам не довелося там бувати... Словом, стерничому варто лише повернути кермо, й "Дункан" полине до Калькутти так само швидко й легко, як і до Концепсьона, — адже яхта заради розваги...

Він урвав сам себе, побачивши, що його пропозицію зустріли похитуванням голови на знак незгоди.

— Пане Паганелю, — заговорила Гелена, — якби йшлося про веселу морську прогулянку, я, не міркуючи довго, відповіла б вам: гаразд, попливемо до Індії! І лорд Гленарван [44] пристав би на це залюбки. Але "Дункан" повинен повернути на батьківщину потерпілих на морі й покинутих на берегах Патагонії людей, і ми не можемо відмовитися од цієї людяної мети.

За кілька хвилин французький мандрівник був уже в курсі всіх подій. З хвилюванням вислухав він розповідь про чудесну знахідку документів, історію капітана Гранта, великодушну пропозицію Гелени.

— Пані, дозвольте мені висловити щирий захват перед вами, — сказав Паганель. — Хай ваша яхта йде й далі своїм шляхом! Мене згризло б сумління, коли б я затримав вас хоч на один день.

— Так ви не хочете поїхати з нами? — спитала Гелена.

— Це неможливо, пані, я повинен виконати доручену мені справу. Я покину яхту на першій стоянці.

— Тобто на острові Мадейра, — зауважив Джон Манглс.

— Нехай на острові Мадейра. Відтіль усього сто вісімдесят льє до Ліссабона, там я чекатиму нагоди повернутися назад з якимсь пароплавом.

— Гаразд, пане Паганелю, — мовив Гленарван, — усе буде так, як ви забажаєте; що ж до мене, то я щасливий запропонувати вам бути моїм гостем на "Дункані" ще на ці кілька днів. Сподіваюсь, ви не надто нудьгуватимете в нашому товаристві.

— О, сер, я дуже радий, що так приємно помилився! Але ж, погодьтеся, становище людини, яка намірялась їхати до Індії, а пливе в Америку, вельми сміховинне.

Всупереч цим скорботним роздумам Паганелеві довелося скоритися обставинам, однаково зарадити собі він нічим не міг. Він показав себе милою, веселою на вдачу і напрочуд неуважною людиною, своєю постійною життєрадісністю він зовсім полонив дам. На кінець першого дня він уже з усіма заприятелював. Він попросив дати йому знаменний документ і копітку, ретельно, довго його вивчав. Будь-яке інше тлумачення документа йому здавалось неможливе. Паганель дуже зацікавився долею Мері Грант та її брата. Він запевняв, ніби всі їхні сподівання справдяться, віщував успіх розшуків капітана Гранта й так палко висловлював непохитну віру в щасливий кінець подорожі, що викликав у дівчини радісну усмішку. Якби не оте доручення, він, поза всяким сумнівом, і собі приєднався би до експедиції!

Коли Паганель дізнався, що леді Гелена — дочка відомого мандрівника Вільяма Туффнеля, то вибухнув цілим водоспадом захоплених вигуків. Він знав колись її батька. Який це відважний дослідник! Як часто вони листувались [45] ще тоді, коли Вільям Туффнель був член-кореспондент Паризького географічного товариства! І саме він, Паганель, разом з паном Мальт-Брюном рекомендував Туффнеля в члени Товариства! Яка зустріч! І яка втіха — подорожувати вкупі з дочкою Вільяма Туффнеля!

Наприкінці він попросив у леді Гелени дозволу її поцілувати й дістав згоду, хоч, можливо, це й було деяким порушенням звичаїв.

Розділ VIII НА БОРТУ "ДУНКАНА" ОДНІЄЮ ХОРОШОЮ ЛЮДИНОЮ СТАЛО БІЛЬШЕ

Морські течії біля берегів Північної Африки гарно прислужилися яхті, і вона швидко наближалась до екватора. 30 серпня вдалині забовваніла Мадейра. Гленарван, дотримуючи обіцянки, запропонував своєму гостеві зробити зупинку, щоб висадити його на берег.

— Дорогий лорде, — мовив Паганель, — я говоритиму з вами відверто. До моєї появи на судні ви мали намір зупинитись на Мадейрі?

— Ні, — відповів Гленарван.

— Тоді дозвольте мені на власний розсуд скористатись з наслідків моєї прикрої неуважності. Острів Мадейра надто добре відомий. Географ не знайде там нічого цікавого. Про цей острів уже все розповіли, все написали, і до того ж славетне місце

виноробство зовсім занепало. Уявіть собі лишень, на Мадейрі вже немає виноградників! Виробництво вина, що 1813 року сягало 22 тисяч піп(22), упало 1845 року до 2669, а нині не перевищує 500 піп. Сумна картина! Отож, якщо вам однаково, краще пристаньмо на Канарських островах.

— Що ж, зробимо зупинку на Канарських островах, — відповів Гленарван. — Збочувати із шляху нам не доведеться.

(22) Піпа дорівнює 50 гектолітрам. (Прим, автора.)

— Я це знаю, дорогий лорде. На всіх трьох групах островів, які входять до складу Канарських, є багато чого цікавого для дослідження, не згадуючи вже про Тенеріфеський шпиль, котрий завжди мені хотілось побачити. Це — щаслива нагода. Я скористаюся з неї і, очікуючи судно, [46] що повезе мене до Європи, зйду на цю славетну гору.

— Чиніть, як вам до вподоби, дорогий Паганелю, — відповів Гленарван, мимоволі посміхаючись.

Він мав підстави посміхатись.

Канарські острови лежать неподалік од Мадейри. Двісті п'ятдесят миль — невелика відстань для такого швидкохідного судна, як "Дункан".

31 серпня, о другій годині дня, Джон Манглс і Паганель прогулювались по палубі. Французький учений засипав свого співбесідника питаннями про Чілі. Раптом капітан перервав його, показуючи цяточку на південному обрії.

— Пане Паганелю!

— Що там, мій любий каштане?

— Гляньте в цей бік. Ви нічого не бачите?

— Нічого.

— Ви не туди дивитесь. Треба дивитись не на обрій, а вище, на хмари.

— На хмари? Нічого там не знаходжу.

— А тепер гляньте на кінець бушприта.

— Нічого не бачу.

— Ви не хочете бачити! Та що б там не було, Тенеріфеський шпиль чітко вимальовується над обрієм, хоч до нього звідсіль близько сорока миль.

Хотів Паганель бачити чи ні, але йому довелось через деякий час, аби не набути слави сліпака, визнати те, що існувало вочевидь.

— Ви вже помітили його? — мовив Джон Манглс.

— Так, так, чудово видно. Оце він і є, той уславлений Тенеріфеський шпиль? — зневажливо запитав географ.

— Оце він і є.

— Він начебто не дуже й високий.

— Однак він здіймається над рівнем моря на одинадцять тисяч футів, — зауважив Джон Манглс.

— Це нічого не варто проти Монблану.

— Можливо, але коли вам доведеться видиратися на цей шпиль, ви тоді відчуєте,

який він високий.

— Видиратися! Навіщо це здалося, мій любий капітане, видиратися на нього після Гумбольдта (23) та Боплана (24). Цей [47] Гумбольдт — справжній геній! Він зійшов на гору й так досконально описав її, що вже нічого й додавати. Він визначив п'ять смуг: смугу виноградників, смугу лаврового дерева, соснову смугу, смугу альпійського вересу і, врешті, неродючу смугу. Гумбольдт добрався до самого вершечка, де не було навіть місця, щоб сісти. Відтіль його зір обіймав простір, рівний чверті Іспанії. По тому він спустився в глиб вулкана, на самісіньке дно згаслого кратера. Що ж мені робити на цій горі після такої видатної людини, скажіть, будь ласка?

(23) Гумбольдт О. (1769-1859) — видатний німецький природознавець, географ і мандрівник, один із засновників сучасної фізичної географії.

(24) Боплан Е. — французький ботанік, сучасник Гумбольдта, з яким він подорожував по Південній Америці й островах Тихого океану.

— Ваша правда, відкривати там уже більше нічого, — погодився Джон Манглс — Шкода, бо ви знудитеся, очікуючи в порту попутне судно. Там немає чого й розраховувати на будь-які способи розважитися.

— За винятком своїх власних, — докинув Паганель, сміючись. — Але скажіть, друже мій Манглсе, на островах Зеленого Мису є місця постійних стоянок пароплавів? Що ви про це знаєте?

— Звичайно, є. Нема нічого легше, як висісти в Вілья-Прайя.

— Не кажучи вже про перевагу, що нею не можна знехтувати? — зауважив Паганель. — Адже острови Зеленого Мису лежать неподалік од Сенегалу, де я зустріну своїх співвітчизників. Я знаю, цю групу островів вважають за нецікаву, відлюдну, підсоння там шкідливе для здоров'я. Але географ скрізь знаходить щось цікаве. Бачити — це означає вчитися. Є люди, які зовсім не вміють бачити і, подорожуючи, набираються розуму не більше, ніж слимаки. Гадаю, до їхньої братії я не належу. В мене зовсім інша вдача, інші погляди.

— Зробимо так, як ви волієте, — сказав Джон Манглс — Я певен, що ваше перебування на островах Зеленого Мису збагатить географічну науку. Ми обов'язково там зупинимося, щоб набрати вугілля, отже, ви нас анітрохи не затримаєте.

По цій мові капітан дав наказ обійти Канарські острови з заходу, й славетний Тенеріфеський шпиль залишився ліворуч од яхти. "Дункан" плив далі, не притишуючи ходу, і 2 вересня, о п'ятій годині ранку, перетнув тропік Рака. Погода змінилася. Повітря стало вологе й важке, як завжди о порі дощів, в "часи калюж", як то кажуть іспанці. Це час вельми неприємний для мандрівників, але дуже корисний мешканцям африканських островів, котрим бракує лісу, отже й вологи. Розбурхане море не дозволяло пасажирам [3] виходити на палубу; але жваві розмови в кают-компанії не вщухали.

Наступного ранку Паганель заходився складати свої речі, готуючись висісти на берег. "Дункан" уже йшов поміж островами Зеленого Мису. Він проплив повз острів Сель, пустельний і понурий, немов велика піщана могила; проминув розлогі коралові

мілини, лишивши осторонь острів Сен-Жак, перетнутий з півночі на південь ланцюгом базальтових гір, що завершувався двома невисокими похмурими скелями.

Нарешті Джон Манглс увів яхту до бухти Вілья-Прайя, де вона й кинула якір на глибині у вісім брасів (25) поблизу міста. Погода була жахлива, прибій лютував, хоч бухта й мала захисток проти морських вітрів. Йшов ливний дощ, його потоки ледве дозволяли розгледіти місто, зведене на просторій терасі, котра спиралася на відноги скелястих гір вулканічного походження триста футів заввишки. Крізь щільну дощову завісу острів виглядав надто сумовито.

Леді Гелена, що збиралася відвідати місто, не змогла здійснити свого наміру. Вугілля вантажили з великими труднощами. Отже в той час, як небо і море змішували свої води в невимовному безладді, пасажир "Дункана" мусили сидіти в кают-компанії, наче в'язні. Всі розмови, природно, точилися навколо погоди. Кожен казав своє, опріч майора, що так само байдуже споглядав би, мабуть, і на всесвітній потоп. Паганель, похитуючи головою, походжав туди й сюди по каюті.

— Це наче навмисне, — повторював він.

— Справді, сили природи повстали проти нас, — погоджувався Гленарван.

— А я все ж таки їх здолаю.

— Та як же ви можете не зважити на таку зливу? — мовила Гелена.

— Мені вона не страшна. Я боюся тільки за свої речі й прилади: адже вони загинуть.

— Небезпечно лише сходити на берег, — сказав Гленарван. — А як дістанетеся до Вілья-Прайя, влаштуєтесь не так уже й кепсько. Правда, трохи бруднувато, в сусідстві з мавпами й свинями, стосунки з ними мало приємні, але той, хто подорожує, не повинен надто перебендювати. До того ж можна сподіватися, що місяців за сім чи вісім вам пощастить відбути до Європи.

(26) Брас — морська сажень; дорівнює, за французькою системою, 1,6 метра, за англійською — 1,8 метра. [49]

— Сім або вісім місяців! — скрикнув Паганель.

— Щонайменше. В період дощів на острови Зеленого Мису судна заходять зрідка. Але за цей час ви можете зробити багато корисного. Цей архіпелаг мало досліджений, ще не вивчені його топографія, кліматологія, етнографія, гіпсометрія (26), тут є над чим попрацювати.

— Ви змогли б обслідувати головні місцеві ріки, — мовила Гелена.

— Тут немає річок, пані, — відповів Паганель. — Як немає великих, то маленьких.

— Немає ніяких.

— Тоді струмки, ручаї.

— Їх також тут не існує.

— Тоді поцікавтесь лісами, — мовив майор.

— Щоб були ліси, потрібні дерева, а дерев тут немає.

— Чудова країна, що й казати, — зауважив майор.

— Не сумуйте, дорогий Паганелю, — сказав Гленарван, — на розраду вам

залишаються гори.

— О, вони тут невисокі й зовсім не цікаві, сер! До того ж їх уже давно досліджено.

— Досліджено? — здивувався Гленарван.

— Его ж. Така вже моя нещаслива доля. Якщо на Канарських островах раніш за мене побував Гумбольдт, то тут мене випередив геолог Шарль Сен-Клер Девіль.

— Та невже?

— Достеменно так, — жалісливим голосом ствердив Паганель. — Цей учений саме був на борту французького корвета "Рішучий", коли той стояв біля островів Зеленого Мису, і він зійшов на вершину, найцікавішу поміж усіх гір архіпелагу — вулкан на острові Фого. То що ж після нього мені тут робити?

— Шкода, дуже шкода, — задумливо мовила Гелена. — Що ж вам тепер робити, пане Паганелю?

Кілька хвилин Паганель мовчав.

— Справді, вам слід було висісти на Мадейрі, хоч там і немає вже вина, — зауважив Гленарван.

Вчений секретар Паризького географічного товариства так само мовчав.

— Як на мене, я б утримався висідати, — сказав майор таким тоном, наче говорив: "Я негайно зійшов би на берег".

— Любий Гленарване, — заговорив урешті Паганель, — де ви збираєтесь зробити наступну зупинку?

— О, не раніше ніж у Консепсьоні.

(26) Гіпсометрія — виміри рельєфу місцевості. [50]

— Хай йому грець! Це мене заведе зовсім у бік од Індії.

— Анітрохи. Як тільки "Дункан" обійде мис Горн, ви почнете наближатися до Індії.

— Щось мене бере сумнів...

— До того ж, — вельми серйозно вів далі Гленарван, — хіба не однаково, потрапите ви до Ост— чи до Вест-Індії?

— Як це так — однаково?

— А так, бо жителі патагонської пампи такі самісінькі індіанці, як і мешканці Пенджабу.

— Он як! — вигукнув Паганель. — Присягаюсь, сер, такий довід ніколи не спав би мені на думку!

— Крім того, дорогий Паганелю, — сказав далі Гленарван, — золоту медаль можна дістати в будь-якій країні; повсюди є що вивчати, досліджувати, відкривати — і в Кордільерах, і в горах Тибету.

— А мої дослідження течії Яру-Дзангбо-Чу?

— Дурниця! Її вам легко заступить Ріо-Колорадо. Ця річка ще мало відома, й географи визначають її на мапах, як кому заманеться.

— Знаю, дорогий мій лорде, трапляються помилки в кілька градусів. О, я не маю сумніву, що на моє прохання Географічне товариство відрядило б мене до Патагонії так само охоче, як і до Індії. Але я про це не думав.

— Через вашу звичайну неуважність.

— А ви не хочете, пане Паганелю, приєднатися до нас? — найлюб'язнішим тоном звернулася до вченого Гелена.

— А що буде з моїм завданням, пані?

— Попереджаю вас: наш шлях лежить через Магелланову протоку! — зазначив Гленарван.

— Любий лорде, ви — спокусник!

— Додам, що ми відвідаємо порт Голоду!

— Порт Голоду! — вигукнув француз, атакований з усіх боків. — Порт, ушанований в усіх географічних літописах!

— Зміркуйте й те, пане Паганелю, — не вгавала Гелена, — що, взявши участь в нашій подорожі, ви звеличите поряд з Шотландією також і Францію.

— Так, безперечно!

— Географ став би дуже в пригоді нашій експедиції, а що є в світі прекрасніше за служіння науки людству й людяності!

— Чудові слова, пані!

— Послухайте мене: скоріться випадковій долі чи швидше волі провидіння так, як зробили ми. Воно послало нам цей [51] документ, і ми вирушили в дорогу. Воно привело вас на борт "Дункана" — то не кидайте ж його!

— Хочете знати, мої славні друзі, що я думаю? Мені вдається — вам усім дуже хочеться, аби я залишився!

— А ви самі, Паганелю, нічого в світі так не бажаєте, як залишитися! — відказав Гленарван.

— Ще б пак! — вигукнув географ. — Але ж я боявся вдатися настирливим.

Розділ IX МАГЕЛЛАНОВА ПРОТОКА

На борту яхти всі зраділи, почувши, що Паганель залишається. Роберт так нестримно кинувся йому на шию, що шановний секретар Географічного товариства ледве не впав горілиць.

— Жвавий хлопчина, — мовив він, — я навчатиму його географії.

Отож, зважаючи на те, що Джон Мангліс узявся зробити з хлопця моряка, Гленарван — хороброго мужа, майор — вольового юнака, леді Гелена — добру й благородну істоту, а Мері Грант — учня, вдячного таким навчителям, — з Роберта мала вийти згодом виняткова людина — сама досконалість.

Швидко навантаживши вугілля, "Дункан" покинув ці невеселі місця й узяв курс на захід. На хвилях течії, яка проходила повз береги Бразилії, гнаний дужим північним вітром, він перетнув екватор і 7 вересня опинився у Південній півкулі.

Подорож минала без жодних прикросів. Всі сподівалися на повний успіх експедиції. Імовірність знайти капітана Гранта, здавалось, щодня зростала. Чи не найбільш упевнений у цьому був капітан "Дункана". Його палка віра пояснювалась щирим бажанням бачити міс Мері щасливою, потішеною. Молода дівчина полонила його серце, і він так старанно заховував свої почуття, що на яхті їх помітили геть усі,

крім Мері.

Що ж до вченого-географа, то на всій Південній півкулі не було, мабуть, людини, щасливішої за нього. Він без кінця студіював карти, розклавши їх на столі в кают-компанії, і це спричинялось до щоденних сутичок з містером Олбінетом, котрому Паганель заважав готувати стіл до обіду. Але на боці вченого були всі пасажери, крім майора, якого ані— [52] трохи не хвилювали питання географії, та ще й в обідню пору. Крім того, натрапивши серед суднового вантажу на скрині з книжками, що належали помічникові капітана, Паганель знайшов поміж них кілька іспанських і поклав собі вивчити мову Сервантеса. Ця мова на судні нікому не була відома, і знання її мало сприяти вченому в його дослідженнях Чилійського узбережжя. А що він мав неабиякий хист до мов, то сподівався на час прибуття до Консепсьона вільно говорити по-іспанському. Тож Паганель завзято вчився й безперестанку бурмотів чужинські слова.

На дозвіллі він давав уроки Робертові й розповідав йому історію суходолу, до якого так швидко наближався "Дункан".

10 вересня, коли вони були під 5°37' широти й 37°15' довготи, Гленарван дізнався від Паганеля про цікавий факт, напевно, невідомий багатьом і обізнанішим людям. Розповідаючи історію Америки, географ згадував великих мореплавців, чийми шляхами йшла тепер яхта. Дійшовши до Христофора Колумба, він сказав, ніби славетний генуезець помер, не відаючи, що відкрив Новий Світ.

Слухачі стали заперечувати, але Паганель стояв на своєму.

— Я анітрохи не хочу применшувати славу Колумба, але тут нема про що сперечатись. Наприкінці п'ятнадцятого століття людська думка була скерована лиш на одне: полегшити зносини з Азією й західними шляхами добутися до Сходу, одним словом, знайти найкоротший шлях до "країни прянощів". Цього прагнув і Колумб. Він зробив чотири подорожі й приставав до американського узбережжя біля берегів Кайману, Гондурасу, Нікарагуа, Верагуа, Коста-Ріки й Панами, котрі мав за японські й китайські землі. Він помер, так і не здогадуючись про існування величезного суходолу, що навіть не успадкував, на жаль, його ймення!

— Я хочу вірити вам, дорогий Паганелю, — мовив Гленарван. — Проте це мене дивує, і коли ваша ласка, скажіть, які ж саме мореплавці взнали правду про Колумбове відкриття?

— Його наступники: Охеда, що супроводив Колумба в його подорожах, Вінсенте Пінсон, Америго Веспуччі, Мендоса, Бастідас, Кабраль, Соліс, Бальбоа. Всі вони пройшли вздовж східних берегів Америки й позначили їхні межі; триста шістьдесят років тому їх несла на південь та сама течія, яка зараз несе нас. Ви знаєте, друзі, ми перетнули екватор в тому самому місці, де його перейшов Пінсон в останній рік XV сторіччя, і тепер наближаємось до восьмого [53] градуса південної широти, де Пінсон пристав колись до бразильського узбережжя. Рік по тому португалець Кабраль дістався до порта Сегуро. Потім Веспуччі 1502 року пройшов ще далі на південь. 1508 року Вінсенте Пінсон і Соліс об'єднались, щоб спільно досліджувати американські береги, а 1514 Соліс одкрив гирло річки Ла-Плата, де його пожерли тубільці, і таким чином

слава першому обійти новий суходіл припала Магелланові. Цей великий мореплавець 1519 року проплив з п'ятьма суднами вздовж берегів Патагонії, відкрив порт Бажання і порт Сан-Хуліан, де зробив тривалу зупинку. Далі, відкривши під п'ятдесят другим градусом широти протоку Одинадцяти тисяч дів, котра згодом прибрала його ім'я, він 28 листопада 1520 року вийшов у Тихий океан. Уявіть собі, яка радість охопила його, як сильно забилося серце, коли він побачив нове море, що блищало й мінилось на обрії під сонячним промінням!

— Як би хотілось мені бути на його місці, пане Пагане-лю! — вигукнув Роберт, запалившись словами географа.

— І мені теж, хлопчику мій, і я б уже не упустив такої нагоди, якби народивсь на триста років раніше!

— Що було б нам дуже прикро, пане Паганелю, — озвалася Гелена, — бо вас не було б тепер тут, на "Дункані", і ми не почули б оцих історій.

— Хтось інший зробив би це, пані, і додав би, що дослідженням західного узбережжя Америки ми завдячуємо братам Пісарро. Ці відважні шукачі пригод стали засновниками багатьох міст: Куско, Кіто, Ліма, Сант-Яго, Вільяр-ріка, Вальпарайсо і Консепсьйона, куди йде наш "Дункан". Відкриття братів Пісарро збіглися в часі з відкриттями Ма-геллана, й обриси американських берегів, на превелику радість учених Старого Світу, позначено на географічних мапах.

— А мені, — мовив Роберт, — було б того замало.

— А чому? — спитала Мері, звернувши погляд на свого брата, захопленого романтикою цих відкриттів.

— Справді, Роберте, чому? — посміхаючись спитав Гле-нарван.

— Бо мені б закортіло дізнатися, що лежить по той бік Магелланової протоки.

— Браво, друже мій! — вигукнув Паганель. — Я теж хотів би знати, чи цей суходіл сягає аж до Південного полюса, чи там відкрите море, як то гадав ваш співвітчизник Дрейк. Отож безперечно, якби Роберт Грант і Жак Паганель жили в XVII віці, то вони подались би вслід за допитливими [54] голландцями Схоутеном і Лемером, прагнучи розкрити, як і вони, цю географічну загадку.

— Це були вчені? — поцікавилась Гелена.

— Ні, просто сміливі купці, досить байдужі до наукової ваги географічних відкриттів. За тих часів існувала голландська Ост-Індська компанія, що користувалась виключним правом перевезення товарів через Магелланову протоку. Але іншого шляху з заходу до Азії тоді не знали, і ця при-вілея компанії перетворилась на справжнє загарбництво. Деякі комерсанти, борючись проти цієї монополії, шукали іншої протоки. До них належав і якийсь собі Ісаак Лемер, розумна й освічена людина. Він власним коштом спорядив експедицію під керівництвом свого небожа Якова Лемера й Схоутена, досвідченого моряка родом з Горно. Ці хоробрі мореплавці вирушили в червні 1615 року, майже через століття після Магеллана. Поміж Вогняною Землею й землею Штатів вони відкрили нову протоку, що дістала назву протоки Лемера, і 12 лютого 1616 року обійшли нині уславлений мис Горл, котрий має набагато більше підстав, ніж його

брат, мис Доброї Надії, зватися мисом Бур!

— О, там я дуже, дуже хотів би бути! — палко вигукнув Роберт.

— І ти пив би з джерела найчистішої радості, мій хлопчику! — піднесено заговорив Паганель. — Справді, чи ж є більша втіха, вище щастя понад те, що його відчуває мореплавець, коли позначає на судновій мані свої відкриття? Перед його очима поволі вимальовуються обриси нових земель, островів за островом, уступ за уступом, вони немов виринають із морського лона! Спочатку лінії ще нечіткі, уривані, ламані; тут — відлюдне становище, там — самотня бухта, подалі — загублена в неосяжних просторах затока. Але з часом відкриття доповнюють одне одне, лінії чіткішають, пунктиром позначені на мапі місця поступаються перед заштрихованими; обриси бухт врізаються півколом у визначені лінії побережжя, миси довершують контури вже досліджених берегів; і от, нарешті, новий суходіл, — усі його озера, річки й потоки, гори, степи й долини, села, міста й столиці, — з'являється на глобусі в усій своїй величній пишності! О, друзі мої, той, хто відкриває нові землі, — справжній творець! Ті самі хвилювання, ті самі несподіванки! Але нині це джерело майже вичерпано. Геть усе відомо, відкрито, досліджено на нових суходолах, і нам, що прийшли наостанку у географічну науку, вже нічого робити!

— Хіба, дорогий Паганелю? — запитав Гленарван.

— А що? [55]

— Те, що робимо ми?!

Тим часом "Дункан" линув мов на крилах шляхом Веспуччі й Магеллана. 15-го вересня він перетнув тропік Козерога й повернув до славнозвісної протоки. Інколи на обрії ледь мріли низинні береги Патагонії, але відстань до них перевищувала десять миль, і навіть крізь знамениту підзорну трубу Паганеля не можна було роздивитись ці віддалені американські землі.

25 вересня "Дункан" досяг в'їстя Магелланової протоки і впевнено увійшов до неї. Цей шлях звичайно обирають торговельні пароплави, які простують до Тихого океану. Довжина протоки триста сімдесят шість миль; вона така глибока, що повсюди, навіть поблизу берегів, дозволяє вільно проходити суднам найбільшої тоннажності. Протока має прекрасне дно, а вздовж узбережжя — безліч джерел питної води, річок, багатих на рибу, й лісів, повних дичини, чимало безпечних і затишних місць, зручних для стоянок, — отже, безліч переваг, порівняно до протоки Лемера й страшного скелястого мису Горн, де безперестанку лютують бурі й урагани.

В перші години плавання Магеллановою протокою, тобто на протязі 60-80 миль до мису Грегорі, тяглись піщані пологі береги. Паганель боявся пропустити жодний куточок, жодну дрібничку. Плисти протокою мали тридцять шість годин, і рухлива панорама берегів у блискучому сяйві південного сонця, безумовно, варта була тих зусиль, яких коштувало вченому палке замилювання нею. На північному березі не було видно людей, лише поміж голими скелями Вогняної Землі блукало кілька тубільців. Паганель ревно жалкував, що так і не побачив жодного патагонця, він навіть розсердився на забаву своїх супутників.

— Патагонія без патагонців — це не Патагонія, — бурчав він.

— Трішки терпіння, шановний географі, ми ще їх побачимо, — розраджував його Гленарван.

— Я цього не певен.

— Але ж вони існують, — зауважила Гелена.

— Маю в цьому великий сумнів, пані, бо ж не бачу жодного.

— Але ж назву "патагонці" — це означає по-іспанському "люди з великими ногами" — дістали не якісь уявні істоти.

— О, назва ще нічого не доводить, — відповів Паганель, що вперто стояв на своєму, бо вельми любив сперечатися. — [66] До того ж, правду кажучи, взагалі невідомо, як їх називають.

— От тобі й маєш! — вигукнув Гленарван. — Чували ви таке, майоре?

— Ні, — відповів Мак-Наббс, — і не дав би й фунта стерлінгів, аби це взнати.

— І все ж таки зараз дізнаєтесь, байдужа ви людино! — вигукнув Паганель. — Якщо Магеллан назвав тубільців патагонцями, то мешканці Вогняної Землі звать їх тіременей, чілійці — каукалу, колоністи Кармена — теуельче, арауканці — уліче. Бугенвіль нарік їх "чайхі", Фолькнер — "теу-ельхе", а самі себе вони звичайно звать "іпокен". То я питаю вас, як урешті слід їх називати, і чи може взагалі існувати народ, що має таку силу імен!

— Оце так доказ! — вигукнула Гелена.

— Припустимо, — мовив Гленарван. — Але хоч і невідомо, як звати патагонців, сподіваюсь, наш друг Паганель визнає — щодо їхнього росту сумнівів не існує!

— Зроду не визнаю такого безглуздя! — вигукнув Паганель.

— Адже вони дуже високі, — наполягав Гленарван.

— Я цього не знаю.

— А що, хіба малі? — спитала Гелена.

— І цього ніхто не може твердити.

— Тоді, мабуть, середні на зріст? — сказав Мак-Наббс, аби всіх помирити.

— Мені так само це невідомо.

— Це вже занадто! — вигукнув Гленарван. — Мандрівники, що їх бачили...

— Мандрівники, що їх бачили, не дійшли згоди. Магеллан казав, ніби його голова ледве сягала їм по пояса...

— От бачите!

— Так, але Дрейк зазначає: англійці вищі за найвищого патагонця.

— Ну, щодо англійців, то це ще вилами на воді писано, — обізвався майор презирливо. — От якби йшлося про шотландців!

— Кавендіш запевняв, що патагонці великі й міцні. Гавкінс мав їх за велетнів. Лемер і Схоутен твердили, що ріст їх сягає до 11 футів.

— Чудово! Ці люди гідні довіри, — мовив Гленарван.

— Так само як і Вуд, Нарборо і Фолькнер; вони кажуть, ніби патагонці — середні на зріст. Правда, Байрон, Ла-Жі-роде, Бугенвіль, Веллс і Картере доводять, що пересічно

патагонці мають шість футів і шість дюймів заввишки. Але [57] ж пан д'Орбінї, вчений, котрий найкраще знає цю країну, запевняє, що цей пересічний зріст нижчий — п'ять футів чотири дюйми.

— Де ж тоді правда? — спитала Гелена.

— Правда полягає в тому, що в патагонців ноги короткі, а тулуб довгий. Отже, жартома можна сказати, що ці люди заввишки шість футів, коли сидять, і всього-на-всього п'ять — коли стоять.

— Браво, шановний учений! — вигукнув Гленарван. — Це слушно сказано!

— Коли ж патагонців взагалі не існує, то всі прийдуть до згоди, — мовив Паганель. — А тепер, друзі, додаю наостанку, щоб вас утішити, — Магелланова протока чудова навіть без патагонців!

Яхта саме огинала між двома мальовничими берегами півострів Брансвік. За сімдесят миль од мису Грегорі вона залишила з правого борту карну в'язницю Пунта-Арена. Крізь гущавину майнув чілійський прапор, показалася на мить церковна дзвіниця. Далі протока заглибилась між величним громадям гранітних гір. Підгір'я ховались в нетрях могутніх лісів, вкриті вічним снігом верховини сягали вище хмар. На південному заході підносилась гора Тарн 6500 футів заввишки.

Денне світло непомітно згасало, танучи в ніжних вечорових тінях. Урешті після довгих сутінок запала ніч. На небі засвітилися блискучі зорі, сузір'я Південного Хреста вказувало мореплавцям шлях до Південного полюса. В цій осяйній темряві, при світлі зірок, що заступали тут маяки цивілізованих країн, яхта відважно йшла вперед, не зупиняючись в жодній затишній бухті, які рясніли вздовж узбережжя. Раз у раз високі реї "Дункана" зачіпали за гілля антарктичних буків, що нависало над хвилями, частенько його гвинт збурював воду в гирлах великих річок, полохаючи пожильців навколишніх боліт — диких гусей, качок, куликів, чирянок та інше птаство.

Невдовзі, величні в нічній пітьмі, показалися руїни й купи каміння — сумні рештки колись занедбаної колонії, саме ім'я котрої мало повік спростовувати уявлення про родючість і багатство цих країв. "Дункан" плив повз порт Голоду.

Тут 1581 року оселився іспанець Сармієнто й разом з ним 400 пересельців. Вони заснували місто Сан-Феліппе. Та люті морози вилюднили місто, недорід добив тих, кого помилювала зима, і корсар Кавендіш, завітавши до колонії 1587 року, побачив останнього пересельця, що конав з го[58]лоду на руїнах міста, котре існувало шість років, а здавалось, наче стоїть уже шість століть.

"Дункан" швидко проминув ці пустельні береги. На сході сонця він плив уже вузькою протокою перешийка, між берегів, порослих буковими, ясеневими та березовими лісами. З лісового лона здіймалися зеленаві склепіння, невисокі пагорбки, вщерть укриті диким падубом, і гострі шпилі, поміж яких найвище підносився Баклендський обеліск.

Пропливали повз бухту Сан-Ніколас, котру Бугенвіль назвав колись французькою бухтою. Вдалині юрмились табуни тюленів і китів, мабуть, дуже великих, бо навіть за чотири милі було видно високі водяні струмені, що вони їх, граючись, викидали. Врешті

обійшли мис Фроуорд, весь наїжачений останніми нерозталими крижинами. По другий бік протоки, на Вогняній Землі, здіймалася на шість тисяч футів гора Сармієнно — велетенське нагромодження скель, перетятих пасмами хмар, які створювали в небі неначе повітряний архіпелаг.

Мис Фроуорд — це, власне, кінець американського суходолу, бо мис Горн — лише скелясте бескеття, загублене в морі під 56° південної широти.

Далі протока вузькою смужкою проходить поміж півостровом Брансвік і островом Скорботи, що простягся серед сили дрібних острівців, немов величезний кит на вкритому валунами березі. Як різнився цей покремсаний край американського суходолу від вільних чітких обрисів Африки, Австралії або Індії! Який космічний струс пошматував цей велетенський уступ, кинутий між двох океанів?

Подалі, замість смуг родючої землі, простяглись оголені, пустельні береги, геть порізані незліченними вузькими бухтами цього заплутаного лабіринта.

Не вповільнюючи ходу, яхта відважно й безцомильно йшла вперед примхливими заломами, дим з її труб клубочився над нею, змішуючись з клаптями роздертого скелястими стрімчаками туману. Не зупиняючись, проплили повз кілька іспанських факторій. Біля мису Тамар протока поширшала, яхта змогла взяти розгон і вийшла на простір. Вона обігнула круті береги островів Нарборо й стала наближатися до південного узбережжя. Нарешті після тридцяти-шестигодинного переходу протокою пасажир "Дункана" побачили скелі мису Пулар, що здіймались вдалині над високостями мису Скорботи.

Безмежне, просторе, мінливе море розкинулось перед форштевнем "Дункана", і Жак Паганель, простягнувши в [60] захваті руку у вітальному жесті, був так само схвилюваний, як і Магеллан тої хвилини, коли його корабель "Трінідад" нахилив свої вітрила під легкими бризами Тихого океану.

Розділ X ТРИДЦЯТЬ СЬОМА ПАРАЛЕЛЬ

Через тиждень по тому, як "Дункан" обминув мис Пілар, він на всіх парах увіходив до бухти Талькауано — розкішної гавані дванадцять миль завдовжки й дев'ять завширшки. Погода стояла чудова. В цих краях жодна хмаринка не затьмарює небо від листопада до березня, і південний вітер повсякчас віє вздовж берегів, що їх захищає зі сходу пасмо Кордільєр. За наказом Гленарвана Джон Манглс, ведучи яхту, весь час тримався поблизу берегів архіпелагу Чілоє й інших незлічених уламків американського суходолу. Будь-які рештки розбитого судна, частина зламаної щогли, шматок дерева, оброблений рукою людини, могли б навести "Дункан" на сліди катастрофи "Британії", але ніде нічого не зустрілось, і лхта, прямуючи далі своїм шляхом, кинула якір в порту Талькауано за сорок два дні по тому, як вона залишила каламутні води Клайдської затоки.

Гленарван звелів негайно спустити на воду шлюпку і в супроводі Паганеля пристав до берега біля дерев'яного молу. Географ, користуючись з нагоди, забажав удатися до іспанської мови, котру він так сумлінно студіював; але, на превеликий його подив, тубільці не могли його зрозуміти.

— Мабуть, мені бракує доброї вимови, — сказав він.

— Ходімо до митниці, — мовив Гленарван.

Там, за допомогою кількох англійських слів і на мигах, йому пояснили, що англійський консул мешкає в Консеп-сьоні. Туди можна було дістатися за годину. Гленарван без труднощів знайшов пару прудких верхових коней, і невдовзі вони з Паганелем опинились за мурами цього великого міста, що виникло завдяки надзвичайній заповзятливості Вальдівіа, відважного супутника братів Пісарро.

Та як же занепало місто, колись таке розкішне! Грабоване не раз тубільцями, спустошене дощенту пожежею 1819 року, сплюндроване, зруйноване, з почорнілими від нищівного вогню стінами, воно нараховує нині ледве вісім тисяч душ. Консепсьон давно вже поступився перед своїм [61] сусідом — Талькауано. Населення так зледащило, що вулиці поросли бур'яном, перетворилися на лужки. Ні торгівлі, ні будь-якого ділового життя. Натомість з кожного балкона чулися звуки мандоліни, з вікон крізь фіранки долинав млосний спів, і Консепсьон, у давнину місто мужів, став нині селом, де мешкають самі жінки й діти.

Гленарван не виявив великого бажання дошукуватися причин такого занепаду, хоч Паганель схилив його до цього, і, не гаючи ані хвилини, подався до консула її британської величності М. Р. Бентока. Ця особа прийняла його дуже чемно і, дізнавшись про історію капітана Гранта, обіцяла зібрати відомості по всьому узбережжю.

Але на питання, чи знає він що-небудь про трищогловий "Британія", котрий розбився десь на чилійському або арауканському березі поблизу тридцять сьомої паралелі, консул дав негативну відповідь. Ні він, ні його колеги, консули інших країн, нічого не чули про судно. Однак це не збентежило Гленарвана. Він повернувся до Талькауано і, не шкодуючи ані заходу, ані грошей, відрядив людей на розшуки вздовж усього побережжя. Але марно: найретельніший опит населення не дав жодних наслідків. "Британія" не залишила по собі й найменшого сліду.

Гленарван розповів друзям, що їх спіткала невдача. Мері й Роберт не змогли приховати свого горя. Минуло вже шість днів після прибуття "Дункана" до Талькауано. Всі пасажери зібралися на юті. Гелена намагалась хоч трохи потішити — не словами — бо що вона могла сказати? — але пестощами обох дітей капітана Гранта. Паганель знов узявся вивчати документ і розглядав його так пильно, наче хотів видобути з нього якусь нову таємницю. Він з годину отак студіював його, коли Гленарван раптом запитав:

— Паганелю! Я покладаюсь на вашу проникливість: чи не помилково тлумачимо ми цей документ? Чи логічні за змістом слова, які ми додали?

Паганель не відповідав. Він обмірковував.

— Може, ми помиляємось щодо місця катастрофи? Та хіба ж слово "Патагонія" не впадає в око відразу навіть найменш прозорливій людині?

Паганель мовчав.

— А слово "індіанець", — додав Гленарван, — хіба ж воно не підтверджує слушність

наших здогадів?

— Безперечно, — докинув Мак-Наббс.

— То хіба ж не очевидно, що автори документа, пишучи ці рядки, потерпали, аби їм не опинитись у полоні в індіанців? [62]

— На цьому слові я повинен вас зупинити, любий Гленарване, — відповів нарешті Паганель, — бо коли ваші попередні висновки були слухні, то останній видається мені принаймні сумнівним.

— Що ви хочете цим сказати? — спитала Гелена. Всі погляди звернулися на географа.

— Я хочу сказати, — повільно відповів Паганель, підкреслюючи кожне слово: — Капітан Грант зараз перебуває у полоні в індіанців, і додаю, що документ не полишає щодо цього жодного сумніву.

— Поясніть вашу думку, будь ласка, — попрохала Мері.

— Це дуже просто, любя Мері: замість "ми потрапимо в полон", треба читати "ми потрапили в полон" — і все стане зрозуміле.

— Але це неможливо! — вигукнув Гленарван.

— Немоżliво! А чому, мій шановний друже? — запитав Паганель усміхаючись.

— Тому, що пляшку могли вкинути тільки тоді, коли судно розбилося на скелях, отже, градуси широти й довготи, вказані в документі, стосуються саме місця аварії.

— Ніщо цього не доводить, — жваво відповів Паганель, — і я не бачу, чому б потерпілим аварію на судні, після того як індіанці завели їх у глиб країни, не спробувати за допомогою пляшки повідомити про себе.

— Через ту простісіньку причину, мій любий Паганелю, що, кидаючи пляшку в море, треба принаймні мати це море поруч!

— Або, за браком моря, — одказав Паганель, — річку, яка впадає в море!

Здивована мовчанка зустріла це несподіване, проте цілком імовірне припущення. Вогники, котрі засвітились в очах його слухачів, дали Паганелеві зрозуміти, що в серці кожного знов спалахнула надія.

Гелена перша порушила мовчанку.

— Оце-то гадка! — скрикнула вона.

— І слухна гадка, — додав Паганель простодушно.

— Отже, що ви пропонуєте? — спитав Гленарван.

— Я пропоную знайти те місце, де тридцять сьома паралель перетинає американське узбережжя, і прямувати вздовж неї, не відхиляючись ані на півградуса, аж до Атлантичного океану. Можливо, на цьому шляху ми й зустрінемо людей з "Британії".

— Мало надії, — мовив майор.

— Як би мало її не було, — заперечив Паганель, — але [63] ми не повинні цим знехтувати. Коли правильне моє припущення, що пляшка доплила до океану за течією якоїсь із річок цього суходолу, то ми конче натрапимо на сліди полонених. Погляньте, мої друзі, погляньте на мапу цієї країни, я наочно доведу вам, чи справедливі мої слова!

Паганель розклав на столі географічну карту Чілі й аргентинських провінцій.

— Ось дивіться, — мовив він, — і йдіть слідом за мною в цій прогулянці через Американський суходіл. Спочатку перейдемо вузьку смужку Чілі. Тоді переберемось через Кордільєри і зійдемо по той бік гір у пампу. Хіба тут бракує річок, річечок, потоків? Он Ріо-Негро, ось Ріо-Колорадо та їхні допливи, котрі перетинають тридцять сьому паралель, — всі вони могли прислужитися пляшці в її мандрівці до моря. І хтозна, може, там, на берегах цих річок, в гірських ущелинах, в поселеннях індіанських племен, поневолені, очікують ті, кого я волю назвати нашими друзями, очікують, сподіваючись на чудесне визволення. Чи ж можемо ми зрадити їхні надії? Адже ви всі згодні, що, перетинаючи суходіл, треба неухильно дотримуватися тої лінії, яку креслить оце на мапі мій палець? І коли, всупереч моїм передбаченням, знову трапиться помилка, то хіба ми не повинні й далі прямувати вздовж тридцять сьомої паралелі і, якщо буде потрібно, об'їхати навіть навколо світу заради їхнього порятунку?

Палка, піднесена мова Паганеля глибоко схвилювала присутніх.

Усі оточили вченого, щоб потиснути йому руку.

— Так! Мій батько там! — вигукуючи це, Роберт пас очима по мапі.

— Де б він не був, ми знайдемо його, мій хлопчику, — мовив Гленарван. — Наш друг Паганель так логічно тлумачить зміст документа, що нам залишається тільки без жодних вагань йти вказаним шляхом. Каштан Грант в полоні або численного індіанського племені, або ж він потрапив до племені невеликого й кволого. В цьому останньому випадку ми самі зможемо його звільнити. В іншому ж разі, дізнавшись про становище капітана, ми повернемось на східне узбережжя, дістанемось на "Дункані" до Буенос-Айреса, і там майор Мак-Наббс швидко збере такий дужий загін, що всім індіанцям буде непереливки!

— Так, правильно, сер! — вигукнув Джон Манглс. — А я додам: цей перехід через американський суходіл цілком безпечний. [64]

Цілком, безпечний і не виснажливий, — ствердив Паганель. — Скільки людей вже топтало цей шлях, не маючи ані наших матеріальних можливостей, ані благородної мети перед собою, що давала б їм насагу! Хіба ж якийсь Базіліо Вільярмо не пройшов 1782 року від Кармена до Кордільєр? Хіба 1806 року чілієць дон Луїс де ла Круц, суддя з провінції Консепсьйон, не вийшов з Антуко і, подолавши Кордільєрський перевал, дотримуючись неухильно тридцять сьомої паралелі, не дістався за сорок днів до Буенос-Айреса? Нарешті, полковник Гарсія, Алсід д'Орбіньї і мій шановний колега доктор Мартен де Муссі, — хіба вони не з'їздили цю країну вздовж і впоперек, роблячи заради науки те, що ми збираємось зробити в ім'я людяності?

— О пане! — голос Мері Грант забринів а хвилювання. — Як ми віддячимо вам за те, що ви так самовіддано наражаєте себе заради нас на численні небезпеки!

— Небезпеки? Хто сказав слово "небезпека"?

— Не я! — гукнув Роберт. Очі йому палали, погляд був рішучий.

— Небезпеки! — вів далі Паганель. — Хіба ж вони існують? Адже йдеться про подорож усього за триста п'ятдесят льє, бо ми підемо навропростець, про подорож під

тим вадусом широти, на якому в Північній півкулі лежать Іпатя, Сіцилія, Греція, тобто в однакових з ними надзвичайно сприятливих кліматичних умовах, нарешті про подорож, котра триватиме щонайбільше місяць! Це ж просто прогулянка!

— Пане Паганелю, — спитала Гелена, — то ви гадаєте, якщо потерпілі аварію потрапили в полон до індіанців, ті зберегли їм життя?

— Так, я цього певен. Бо ж індіанці не людодіди. Анітрохи. Одиц мій співвітчизник, знайомий по Географічному товариству, Гінар, три роки пробув у пампі в індіанському полоні. Він зазнав багато кривди, з ним поводитись брутально, але врешті він вийшов переможцем з усіх випробувань. У цих краях європеець — істота корисна, індіанці дбають за нього, як за рідкісну тварину.

— Отже, — зазначив Гленарван, — немає чого вагатися. Треба не баритися й вирушати! Яку дорогу ми обираємо?

— Легку й приємну. Спочатку трохи через гори, потім східний положистий схил Кордільєр, а далі просторі рівнини, порослі травою, часом піскуваті, загалом — справжній сад.

— Подивімось на карті, — запропонував Мак-Наббс.

— Будь ласка, дорогий майоре. Насамперед знайдемо поміж мисом Румена й бухтою Карнеро те місце на чилійському узбережжі, де його перетинає тридцять сьома паралель. Відціль і вирушимо. Проминувши столицю Арауканії, Антукським проходом перейдемо через Кордільєри, вулкан залишиться осторонь, на півдні. По тому, зійшовши згористими схилами униз, дістанемось на протилежний берег Колорадо й попрямуємо через пампу до озера Салінае, до річки Гуаміні, до Сьєрра-Тапалькем. Тут проходять кордони провінції Буенос-Айрес, ми їх минаємо, сходимо на Сьєрра-Танділь і провадимо наші розшуки аж до мису Медано на узбережжі Атлантичного океану.

Накреслюючи детальний маршрут експедиції, Паганель і разу не глянув на розстелену перед його очима карту. Його дивовижна пам'ять, що всотала в себе праці Фрезье, Моліна, Гумбольдта, М'єрса, д'Орбіньї, безпомилково підказувала йому найліпший шлях. Закінчивши цей географічний перелік, Паганель додав:

— Отже, друзі мої, шлях наш — прямісінький. Ми пройдемо його за тридцять днів і будемо на східному узбережжі навіть раніше, ніж "Дункан", якщо його хоч трохи затримують супротивні вітри.

— Отже, — сказав Джон Манглс, — "Дунканові" треба буде крейєувати десь між мисом Коррієнтес і мисом Сан-Антоніо?

— Саме так.

— А який, на вашу думку, повинен бути склад експедиції? — поцікавився Гленарван.

— По можливості нечисленний. Адже йдеться не про те, щоб битися з індіанцями, а лише довідатися про становище каштана Гранта. Я гадаю: лорд Гленарван, наш природний керівник; майор, котрий не схоче, звичайно, поступитися нікому своїм місцем; ваш вірний слуга Жак Паганель. —

— І я! — вигукнув юний Грант.

— Роберте! Роберте! — зупинила його сестра.

— А чому б і ні? — відгукнувся Паганель. — Подорожі загартовують молодь. Отже, нас четверо й троє матросів з "Дункана".

— Як, сер, ви не зараховуєте мене до складу експедиції? — звернувся Джон Манглс до Гленарвана.

— Любий Джон, — відповів Гленарван, — ми залишаємо на борту яхти наших пасажирок — те, що нам найдорожче в світі. Хто ж їх пильнуватиме краще, ніж вірний капітан "Дункана"? [66]

— Виходить, нам не можна подорожувати з вами? — спитала Гелена, і її очі повилися легким серпанком смутку.

— Люба Гелено, всі обставини сприятимуть швидкому завершенню нашої подорожі; розлука буде недовга...

— Гаразд, мій друже, я розумію вас. Отже, вирушайте, і хай вам щастить! — мовила Гелена.

— До того ж це навіть і не подорож, — зауважив Паганель.

— А що ж тоді? — спитала Гелена.

— Маленька проходка, та й усе. Ми пройдемо по цій землі, як чесні люди, роблячи всім якомога більше добра. "Transire benefaciendo" (21) таке наше гасло.

Ці слова поклали край суперечці, якщо можна вжити таке слово щодо розмови, де не було жодних незгод.

Того ж дня почали лаштуватися в дорогу. Ухвалили робити усе потай, щоб не привернути уваги індіанців.

Від'їзд призначили на 14 жовтня. Коли зайшла мова про те, кого з матросів одрядити з експедицією, то зголосилися геть усі. Гленарванові залишалось тільки зробити вибір серед цих славних хлопців. Щоб не засмутити нікого, він вирішив кинути жереб. Так і зробили. їхати припало помічникові капітана Томові Остіну, Вільсону, міцному, як дуб, парубійкові, і Мюльреді, що, мабуть, міг би викликати на змагання чи не самого Тома Сайерса — славнозвісного боксера.

Готуючись до від'їзду, Гленарван виявив надзвичайну енергію. Він будь-що хотів виїхати в призначений день. Тим часом Джон Манглс запасався вугіллям, аби бути готовим негайно вийти в море. Він гадав раніше за мандрівників прибути на аргентинське узбережжя. З цього між ним і Гленарваном виникло справжнє суперництво, що обернулось на загальну користь.

Справді, 14 жовтня о призначеній годині всі лаштування були закінчені. Пасажири яхти зібралися в кают-компанії. "Дункан" розводив пари, й лопаті його гвинта вже збивали прозору воду бухти Талькауано. Гленарван, Паганель, Мак-Наббс, Роберт Грант, Том Остін, Вільсон і Мюльреді, озброєні карабінами й револьверами Кольта, ладналися покинути яхту. Провідники з мулами чекали на них у кінці молу.

— Вже час, — мовив нарешті Гленарван.

— Рушайте, Едварде, — сказала леді Гелена, тамуючи хвилювання.

(27) Transire benefaciendo (лат.) — йдучи, творити добро. [68]

Гленарван міцно пригорнув дружину, а Роберт кинувся в обійми сестри.

— А тепер, дорогі друзі, — вигукнув Паганель, — востаннє потиснемо одним одному, руки й донесемо тепло цього потиску до берегів Атлантичного океану!

Він хотів, може, трошечки забагато. Однак прощальні обійми були такі палкі, що побажання шановного вченого могло б і здійснитися.

Усі зійшли на палубу, і семеро мандрівників покинули "Дункан". Невдовзі вони досягай набережної, до якої яхта наблизилась, маневруючи, на півкабельтова.

Леді Гелена ще раз крикнула з юта "Дункана": ,

— Хай вам щастить, друзі!

— Нам обов'язково пощастить, — відповів Паганель, — бо, присягаюся вам, ми самі собі допомагатимемо.

— Вперед! — дав команду механікові Джон Манглс.

— Рушаймо!. — в свою чергу вигукнув Гленарван.. :

І тої самої хвилі, коли верхівці, попустивши поводи, подались прибережним шляхом, на "Дункані" завертівся гвинт і яхта повним ходом попрямувала до океану.

Розділ XI. ПЕРЕХІД ЧЕРЕЗ ЧІЛІ

Група провідників-тубільців, що їх Гленарван залучив до експедиції, складалася з трьох дорослих і одного хлопчика. Погонич мулів був англієць, який жив у цій країні вже років з двадцять. Він наймав своїх мулів мандрівникам і сам водив їх гірськими проходами через Кордільєри. Після переправи він передавав мандрівників "бакеано" — аргентинському провідникові, що добре знав усі дороги в пампі. Англієць, дарма що пробував у товаристві індіанців і мулів, не настільки забув рідну мову, щоб не заходити в розмову з мандрівниками. Тому Гленарванові легко було пояснити свої наміри й стежити за виконанням своїх розпоряджень, тим більш що іспанської мови Жака Паганеля, попри всі його зусилля, тубільці не розуміли.

Погонич, або, за місцевою говіркою, "катапас", мав при собі двох помічників, тубільців-пеонів, і хлопчача років дванадцяти. Хлопчак вів "мадрину" — невелику лошичку, геть усю обвішану бубонцями і з дзвіночком, а за нею вслід ішло десять мулів. На сімох їхали верхи мандрівники, на восьмому — катапас. Решта двоє мулів, що їх поганяли [69] пеони, несли на собі багаж експедиції — харчі й кілька сувоїв краму, призначеного здобути прихильність касиків — вождів тубільних племен. Пеони, за своїм звичаєм, ішли пішки. Отже, цей перехід через Південну Америку мав відбуватися в найкращих умовах щодо безпеки й швидкості.

Перевал через гірські кряжі Кордільєр не така-то легка справа. Наважитись на цю подорож можна, тільки маючи дужих мулів, між якими за найвитриваліших вважають аргентинських. Порода цих чудових тварин, дедалі вдосконалюючись, набула тут таких властивостей, що їх раніше не мала. Невибagliвi в харчуванні, мули можуть пити лише раз на день, легко долають десять льє за вісім годин і вільно несуть на собі вагу в чотирнадцять аробів (29).

На шляху від одного океану до другого немає жодного заїзду. В дорозі доводиться харчуватися сушеним м'ясом, рисом, присмаченим перцем, і дичиною, коли пощастить

її підстрелити. В горах п'ють воду з потоків, в долині із струмків, додаючи кілька краплин рому, що його кожний має при собі в "чифлі" — бичому розі. А втім, не слід зловживати міцними напоями в місцевостях, де нервова система людини й без того надто збуджена. Що ж до постелі, то вся вона міститься в сідлі, котре тубільці називають "рекадо". Воно зроблене з так званих "пеліонів" — видублених з одного боку й вкритих вовною з другого баранячих шкур, закріплених на мулі широкими, пишно оздобленими попругами. Мандрівник, загорнувшись у ці теплі шкури, може міцно спати, не боячись нічної вологи.

Гленарван, який багато подорожував й умів пристосовуватися до чужинських звичаїв, придбав для себе й своїх супутників чілійський одяг. Паганель і Роберт, двоє дітей — велике й мале, — не тямили себе з радощів, коли просунули голови в пончо — широкі чілійські плащі з прорізом посередині, і взулися в чоботи, пошиті з шкіри, знятої із стегна лошати. Захоплення викликали й мули — їхня розкішна зброя, арабські мундштуки, довге, сплетене з шкіри повіддя, що правило водночас і за батіг, оздоблені брязкальцями вуздечки та подвійні торбини з барвистого полотна, місцеві сакви — "альфорхаси" з денною пайкою харчів. Паганель, як завжди неуважний, сідаючи на свого розцяцькованого мула, тричі мало не дістав від нього копитом. Та вмовившись у сідлі, міцно вчепившись ногами в стремена, з нероз-

(28) Ароб — місцева міра ваги, дорівнює 14 кілограмам. (Прим, автора.)[70]

лучною підзорною трубою через плече, він цілком поклався на кмітливість мула, і йому не довелось за цим шкодувати. Що ж до малого Роберта, то він виявив незвичайний хист верхівця.

Вирушили в дорогу. Година була чудова, на небі жодної хмаринки, з моря повівав свіжий вітерець. Маленький загін швидко посувався вперед покрученими берегами бухти Талькауано, поспішаючи на південь, де в тридцяти милях відсіль проходила тридцять сьома паралель. Цей перший день подорожі їхали через висхлі болота, продираючись очеретами, а розмовляли мало: ще не потьмарилися в пам'яті враження від прощання на яхті, ще мрів димок "Дункана", який зникав за видноколом. Всі мовчали, за винятком Паганеля; ретельний географ вправлявся в іспанській мові, ставлячи сам питання й відповідаючи на них. Крім того, й катапас, як виявилось, був людина мовчазна, та й ремесло його не сприяло балакливості. Він ледве кидав кілька слів своїм пеонам. А втім, ці останні чудово знали свою справу. Коли який мул зупинявся, вони заохочували його гортанними вигуками; якщо ж цього було замало, то упертість тварини перемагав влучно кинутий камінь. Коли слабшала попруга чи губилася вуздечка, пеон скидав з себе пончо й, закутавши ним голову мула, давав усьому лад; по тому мул рушав далі.

.Звичайно погоничі мулів починали денний перехід о восьмій годині, після сніданку, і йшли без перепочинку до четвертої пополудні, коли ставали на ночівлю. Гленарван дотримувався цього порядку. Отож, коли катапас подав знак зупинитися, мандрівники, що просувались вздовж омиваного пінистими океанськими хвилями берега, вже під'їжджали до міста Арауко, котре лежало у найдальшому південному краї

бухти. Відсіль було щось із двадцять миль до бухти Карнеро, де починалась тридцять сьома паралель. Але цю частину побережжя вже оглянули найняті Гленарваном люди; вони не знайшли жодного сліду загиблого судна, отже, нове обстеження було цілком зайве. Тому ухвалили вирушити в глиб країни з міста Арауко й, нікуди не відхиляючись, прямувати на схід.

Маленький загін увійшов до міста й розташувався на ніч просто у дворі заїзду — вигоди помешкання були надто сумнівні.

Арауко — столиця Арауканії, держави, яка має сто п'ятдесят льє завдовжки й тридцять завширшки; заселяють її молуче, старші брати чілійців, оспівані поетом Ерсілья — плем'я дужих і гордих людей, єдине в Америці, котре ніколи [71] не знало чужоземного ярма. Коли місто Арауко в давні часи й належало іспанцям, то народ їм не скорявся; він опирався тоді так само, як і тепер опирається загарбницьким намірам Чілі, і незалежний арауканський прапор — біла зірка на лазуровому тлі — вільно майорить на фортеці кріпосного валу, що захищає місто.

Поки готували вечерю, Гленарван, Паганель і катапас проходжувалися містом між критими соломою будинками. Крім однієї церкви й руїн францисканського монастиря, в Арауко не було що оглядати. Гленарван хотів був розпитатися про "Британію", але надаремно. Паганель був просто в розпачі, що місцеве населення його не розуміє: воно розмовляло своєю рідною арауканською мовою, вживаною тут повсюдно аж до Магелланової протоки, отже іспанська мова Паганеля могла прислужитися йому не більше ніж, приміром, давньоєврейська. За браком співрозмовників географ налягав більше на зір і відчував справжнє вдоволення вченого, спостерігаючи різні типи племені молуче, котрі траплялися йому на очі. Чоловіки були високі на зріст, голобороді, головаті, з плескатими обличчями мідяно-червоного кольору, з кошлатою чорною чуприною й недовірливими поглядами. Дні їхні минали в цілковитому неробстві, властивому воякам, які не знають, куди себе діти в мирні часи. Жінки, нещасні, але мужні, від ранку до ночі гнули спину в господарстві й на полі, шкребли коней, чистили зброю, орали, полювали дичину для своїх володарів-чоловіків і знаходили ще час виробляти пончо, місцеві плащі ясно-блакитного кольору, що потребують кожний дворічної праці й коштують якнайменше сотню доларів. Загалом, плем'я молуче малоцікаве, звичай його доволі дикунські. Йому властиві всі людські вади, котрим протистоїть, однак, велика чеснота — любов до незалежності.

— Справжні спартанці, — казав Паганель за вечерю, повернувшись з прогулянки.

Певна річ, шановний вчений перебільшував, але всі здивувались іще більше, почувши, що його серце француза сильно билось, коли він оглядав місто. У відповідь на запитання майора про причину цього хвилювання вчений відповів, що воно цілком зрозуміле, бо один його співвітчизник посідав колись трон Арауканії. Майор поцікавився, як звали цього державця, і Паганель, пишаючись, назвав ім'я пана де Тонен, чудової людини, що був за адвоката в Періге, але мав надто пишну бороду; на жаль, він зазнав в Арауканії того, що позбавлені влади монархи охоче називають "невдячністю підданців". Майор злегка посміхнувся, уявивши [72] собі цього

розвінчаного короля-адвоката, але Паганель мовив повагом, що, напевно, легше адвокатові стати справедливим королем, аніж королеві справедливим адвокатом. Усі голосно засміялись і запропонували випити "чіча" (30) за здоров'я Орелія-Антоніо Першого, экс-короля Арауканії. За кілька хвилин мандрівники, загорнувшись у пончо, позасинали міцним сном.

Наступного ранку, о восьмій годині, маленький загін вирушив на схід — мадрина попереду, пеони позаду, неухильно дотримуючись тридцять сьомої паралелі. Спершу їхали через родючі арауканські землі, що рясніли виноградниками й живними пасовищами. Але потроху місцевість ставала відлюдніша. Лише зрідка зустрічалась хатина "растреадо-рес" — знаменитих на всю Америку індіанців — приборкувачів диких коней, або ж занедбана поштова станція, нині притулок тубільців, що блукали цими пустельними рівнинами. Двічі за день річки перетинали шлях мандрівникам: Ріо-Раке й Ріо-Тубаль, але катапас знаходив брід, й усі без пригод перебирались на той берег. На обрії виростали гірські кряжі Андів; у напрямку до півночі частішали вершини, вище здіймались гострі шпилі. Але це були лиш відноги гірського хребта, що становив кістяк Нового Світу.

Завершивши о четвертій годині перехід у тридцять п'ять миль, загін зупинився серед широкої рівнини під купою височенних миртових дерев. Мулів розгнuzдали й пустили вільно пастись у густій траві. З альфорхасів вийняли м'ясо й постійну приправу — рис. Повечерявши, прослали на землі пеліони, що правили за ковдри й за подушки, і на цих імпровізованих ліжках мандрівники поринули в зОро- вий міцний сон. Катапас і пеони пильнували вночі по черзі.

Зважаючи на те, що година стояла погожа, що мандрівники, в тому числі й Роберт, почували себе добре, на те, врешті, що подорож починалась так щасливо, слід було все це використати й сміливо йти вперед, Як діють гравці, що набираються запалу після доброго початку. Так гадали всі.

Наступного дня їхали швидко, без пригод перебрались через стрімкі пороги Ріо-Бель, і коли стали табором на березі річки Біобіо, що розмежовує іспанське Чілі й Арауканію, Гленарван записав у подорожньому щоденникові ще тридцять п'ять перейдених миль. Місцевість була так само багата на рослини — амариліси, дурзілля, фіалкові дерева, кактуси в буянні золотавих квітів. В гущавині причаїлись якісь звірята, між ними оцелот — дика кішка. З птаства

(80) Чіча— маїсова горілка. (Прим, автора.) [73]

траплялися лише чаплі, поодинокі сови та ще дрозди-співуни й гагари, що ховалися від пазурів сокола. Але тубільці зустрічалися зрідка. Тільки подеколи "гаучо" — звироднілі нащадки індіанців та іспанців — пролітали верхи на конях, скривавлених гострими острогами, прив'язаними до голих ніг вершників, і зникали, мов тіні. Не було в кого розпитатися в дорозі. Гленарван мусив скоритися цьому. Він запевняв себе, що індіанці, заповонивши капітана Гранта, напевно повели його по той бік Кордільєр. Тим-то і розшуки мали дати наслідки не тут, ' а лише в пампі. Таким чином, залишалось тільки озброїтись терпінням і, не дляючись, швидко й невтомно просуватись уперед.

17 жовтня вирушили у звичайний час і в установленому порядку, що його так важко було додержувати запальному Роїбертові, — він повсякчас поривався, на превелику досаду його мула, випередити мадрину. Тільки суворий оклик Гле-нарвана міг стримати хлопчину на місці.

Місцевість чимдалі ставала більш нерівна. Розкидані то тут, то там горбки вказували на близькість гір, дедалі частішали річки, що бурхливо збігали примхливими схилами. Паганель раз у раз заглядав у свої карти; коли який із струмків не був там позначений, а це траплялося частенько, кров закипала в жилах географа, й він сердився в найлюбісінький у світі спосіб.

— Річка, що не має ймення, — казав він, — наче позбавлена громадських прав. Для географічного закону вона не існує.

І він, не змигнувши й оком, окрещував ці безіменні річки, прикрашаючи їх найгучнішими іспанськими назвами, та позначав їх на своїй карті.

— Яка мова, — повторював він у захваті. — Яка повноголоса, яка гармонійна мова! Вона немов викарбувана з металу. Я певен — вона має сімдесят вісім частин міді й двадцять дві частини олова, як бронза, що з неї виливають дзвони!

— А ви самі посуваєтесь уперед у вивченні іспанської мови? — спитав його Гленарван.

— Авжеж! Якби лишень не вимова! Морока мені з цією вимовою!

І, сподіваючись на краще, Паганель, верхи на мулі, силкувався подолати труднощі іспанської мови, не шкодуючи горда; та не забував він і про географічні спостереження. Його знання в цій галузі були дивовижні, і ніхто не зміг би взяти тут над ним гору. Коли Гленарван розпитував катапаса про особливості краю, то вчений завжди відповідав [74] раніше за провідника. Катапас дивився на нього зачудовано. Цього ранку, близько десятої години, шлях мандрівників перетнула якась дорога. Природно, Гленарван запитав у катапаса, що то за шлях, і, як завжди, йому відповів Пагавель.

— Це дорога з Юмбея до Лос-Анжелоса. Гленарван глянув на катапаса.

— Достеменно так, — ствердив той і звернувся до географа: — Видно, вам уже доводилось тут проїжджати?

— Аякже! — серйозно відповів Паганель.

— Верхи на мулі?

— Ні, сидячи в фотелі.

Катапас, очевидно, не зрозумів його слів, бо знизав плечима й повернувся до свого місця на чолі загону.

О п'ятій пополудні зробили зупинку в неглибокій ущелині, в кількох милях од містечка Лоха. Цієї ночі мандрівники спочивали біля підніжжя сьєрри — перших уступів велетенського кряжа Кордільєр.

Розділ XII НА ВИСОЧИНІ ДВАДЦЯТЬ ТИСЯЧ ФУТІВ

Досі перехід через Чілі минав без будь-яких особливих пригод. Але тепер перед мандрівниками повставали нараз і перепони й небезпеки, неминучі в гірських

подорожах. Починалась важка боротьба людини з природою.

Перш ніж рушати далі, годилося вирішити, яким перевалом перебратись через Кордільєри так, щоб не збочити з обраного напрямку. Запитали катапаса,

— В цій частині Кордільєр, — відповів той, — мені відомо лише два приступних для проїзду перевали.

— Напевно, перевал Аріка, що його відкрив Вальдівіа Мевдоса? — спитав Паганель.

— Саме так.

— А другий — перевал Вільяріка на південь од Невадо?

— Еге ж.

— Але, мій друже, обидва вони для нас непридатні, бо один заведе убік на північ, другий — на південь.

— А ви можете запропонувати якийсь третій прохід? — спитав майор.

— Так, — відповів Паганель, — Антукський перевал, який проходить через схил вулкана під 37°30' південної шпроти, тобто ухиляється від нашого курсу всього на пів градуса. [75]

Перевал лежить на височині лише тисячі туазів. Відкрив його Замудіо Кріс.

— Гаразд, — мовив Гленарван, — але ви, катапасе, знаєте цей перевал?

— Так, сер, мені траплялося ним переходити, і я не згадав його тільки тому, що це, власне, гірська стежка, котрою пастухи-індіяни східних узгір'їв переганяють худобу.

— Що ж, мій друже, — зауважив Гленарван, — там, де проходять бики, табуни лошиць і отари баранів, пройдемо також і ми. А раз ця дорога веде навіпростець, то ми оберемо саме її.

По тому негайно був поданий знак рушати, і загін заглибився в долину Лас-Лехас, між громаддя вапнистих скель. Узвіз майже не відчувався. Близько одинадцятої години довелось об'їжджати невеличке озеро, природне мальовниче водоймище, де зустрічались всі річки навколишніх гір; дзюркочучи, збігали вони вниз і зливались у ясній прозорості озера. Ген-ген над ним розкинулись льяноси — широкі полонини, порослі злаковими травами, де паслася худоба індіанців. Згодом верхівцям трапилось болото, що тяглось з півночі на південь, і тільки дякуючи інстинкту мулів, вибрались з нього на твердий ґрунт. О першій годині високо на скелястій кручі показалася фортеця Баленаре, що увінчувала її гострий шпиль своїми напівзруйнованими мурами. Вершники проминули її. Камениста дорога дедалі стрімкіше йшла вгору, й кругляки з-під копит мулів скочувалися вниз гуркотливим каскадом. Близько третьої години знову перед очима мандрівників постали мальовничі руїни якоїсь фортеці — певне, її було знищено під час повстання 1770 року.

— Як видно, — озвався Паганель, — гір було замало, щоб роз'єднати людей, знадобились ще й фортеці!

Звідси дорога стала важка й навіть небезпечна: крутішали гірські схили, вужчали стежки-карнизи, страшніше зяяли прірви. Мули просувались обережно, похиливши голови долі, немов обнюхуючи землю. їхали низкою, один за одним. Інколи, на крутих заламах, мадрина раптом зникала з очей, і маленький караван покладався тоді лише на

далеке дзеленчання її дзвіночка. Часом примхливі закривини дороги виводили загін на дві рівнобіжні стежки, й тоді катапас міг перекинутися Словом із своїми пеонами через провалля, що лежало між ними — ледве два туази завширшки, але завглибшки двісті.

Тут трави ще боролись проти кам'яної навали, але відчувалось: мінеральне царство перемагає рослинне. Близькість [76] вулкана Антуко можна було вгадати по струмках застиглої червонястої лави, що наїжачилась гострими, немов голки, жовтими кристалами. Бескиди громадилися купами, нависали одні над одними, загрожуючи завалитися, проте не падали, попри всі закони рівноваги. Звичайно, природні струси повинні були дещо змінити їхній вигляд, а химерні нагромадження круч з плоскими вершинами, недоладні скісні горби, випнуті виступи свідчили, що для цього дикого гірського краю час остаточного осідання ґрунту ще не настав.

Дедалі важче ставало пізнавати дорогу. Майже безнастанні коливання Андського кістяка відмінюють гірський рельєф, і тоді зникають розпізнавальні знаки. Тому катапас вагався; він зупинявся, оглядався навсібіч, вдивлявся в форму скель, шукав на крихкому камінні відбитки ніг індіанців. Але визначити напрям було неможливо.

Гленарван їхав услід за провідником. Він бачив і відчував — збентеження катапаса зростало в міру того, як гіршала дорога. Гленарван не наважувався його розпитувати і думав, можливо, не без підстав, що в погоничів, як і в мулів, є певний інстинкт — найкраще на нього й звіритися.

Катапас проблукав навмання ще з годину, весь час, проте, зіходячи вище на гору. Та врешті він зупинився. Загін став на дні вузького міжгір'я чи скорше ущелини — індіанці називають їх "кебрадос". Стрімчасть порфірова скеля загородила вихід. Після марних розшуків проходу катапас зліз з мула і, схрестивши руки на грудях, очікував. Гленарван підійшов до нього.

— Ви заблукали? — спитав він.

— Ні, сер, — відповів катапас.

— Але ми не дійшли ще до Антукського перевалу?

— Ми на ньому.

— Ви не помиляєтесь?

— Не помиляюсь. Ось попіл од багаття, що його роз-, палювали індіанці, ось сліди, залишені отарою баранів, табуном лошиць.

— Виходить, вони пройшли цією дорогою?

— Так, але більше тут ніхто не пройде. Після останнього землетрусу перевал став неприступний.

— Для мулів, але не для людей, — втрутився майор.

— Це вже ваша справа, — відповів катапас, — я зробив усе, що міг. Якщо хочете, я з мулами поверну назад і шукатиму іншого проходу через Кордільєри.

— На скільки це нас затримає?

— Принаймні дні на три. [77]

Гленарван слухав мовчки, розуміючи, що катапас ладен додержати угоди, але мули не можуть іти далі'. Однак коли погонич запропонував повернутися, Гленарван

підійшов до своїх товаришів і запитав:

— Чи згодні ви йти далі, що б там не було?

— Ми хочемо йти за вами, — відповів Том Остін.

— І навіть попереду вас, — додав Паганель. — Про що, врешті, йде мова? Про те, щоб перебратися через гірський хребет, а спускатися пологішими схилами по той бік незрівнянно легше! Внизу ми знайдемо аргентинських провідників — "бакеанос", — котрі поведуть нас через пампу, і прудких коней, звиклих долати великі відстані. Отож рушаймо вперед без вагань!

— Рушаймо! — загомоніли всі.

— А ви не підете з нами? — звернувся Гленарван до катапаса.

— Я — погонич мулів, — відповів той. — Ваша воля.

— Обійдемося без нього, — мовив Паганель. — По той бік стіни ми знову натрапимо на стежки Антукського перевалу, і я ручуся, що виведу вас не гірше за найкращого місцевого провідника прямісінько до підніжжя Кордільєр.

Гленарван розрахувався з катапасом і відпустив його з пеонами й мулами. Зброю, приладдя і трохи харчів семеро мандрівників розподілили поміж себе. Ухвалили зараз же вирушити в дорогу і, коли буде потрібно, йти і вночі. Лівим схилом гір звивалась крута стежка, неприступна для мулів. Це був важкий і небезпечний шлях, але після напруженого двогодинного сходження на гору манівцями мандрівники знову вибралися на перевал Антуко.

Вони опинились, власне, неподалік од найвищого гребеня Кордільєр, проте не знайшли ані протоптаної стежки, ані хоч яких проходів. Все навкруги було перевернуто після останнього землетрусу, й доводилось видиратися наздогад до верховин гірського пасма. Не знайшовши дороги, Паганель дуже збентежився. Тільки тепер він збагнув, як важко буде їм зійти на вершини Кордільєр, що сягають пересічно від одинадцяти до дванадцяти тисяч шестисот футів. На щастя, стояло на годині, на небі — ні хмаринки; пора року сприяла подорожі. Зате взимку, від травня до жовтня(31), такий схід був би неможливий. Мандрівники звичайно гинуть од страшного холоду, а на

(31) У Південній півкулі зима припадає на літні місяці Північної півкулі, [78]

тих, хто врятується від нього, чигає шалений ураган "темпоралес", що лютує в цих місцях і рік у рік закидає нрірви Кордільєр численними жертвами.

Висхід тривав цілісіньку ніч. Підтягаючись на руках, видирались на майже неприступні площинки; стрибали через широкі й глибокі розколини; сплетені руки заступали мотузки, плечі правили за сходинки. Завзяті мандрівники скидалися на труп клоунів, які демонстрували чудеса акробатики. Ось коли придалися сила Мюльреді й спритність Вільсона, що мали нагоду виявитися тисячі разів! Ці славні шотландці скрізь устигали; раз у раз їхня сміливість і відданість допомагали всьому загонові вийти із скрути й рухатись далі. Гленарван не спускав з ока малого Роберта, бо палка вдача хлопчика, його вік могли призвести до необачних учинків. Паганель поривався вперед з чисто французьким запалом. Щодо майора, то він посувався не

швидко, не поволі, спокійний як завжди. Чи ж помічав він взагалі, що ось уже багато годин піднімається вище й вище? Хтозна. Можливо, він уявляв собі, що сходить униз.

О п'ятій годині ранку мандрівники, як показав барометр, досягли висоти в сім тисяч п'ятсот футів. Отже, вони дістались до високогірних плато — кордону, за яким вже не ростуть дерева. Тут стрибали тварини, що напевно зацікавили б мисливців. Та спритні мешканці гір добре це знали, бо кидались врозтіч, ледь запримітивши людей. Поміж них була лама, цінна гірська тварина, що заступає барана, бика й коня й здатна жити там, де не може існувати навіть мул. Були також шиншили, маленькі гризуни, лагідні й боязкі, з розкішним хутром, схожі водночас на зайця й на тушканчика. Довгі задні лапки роблять їх схожими на кенгуру, й дуже втішно було дивитись, як ці легенькі звірятка стрибають у верховітті, наче вивірки.

— Це ще не птах, але вже й не чотириноге, — зауважив Паганель.

Однак ці тварини — не єдині жителі високогір'я. На межі вічних снігів, на рівні дев'яти тисяч футів, ще можна зустріти цілі табунці тварин з сімейства жуйних: прегарних альпака з довгою шовковою вовною, безрогих кіз особливої породи, струнких і гордовитих, з тонкою шерстю, — природники називають їх вікунья або вігонь. Та годі було й думати до них наблизитися, їх ледве можна було вгледіти на маті. Вони блискавично зникали, безгучно линучи, немов на крилах, по сліпучо-білому сніжному киянку.

Тепер місцевість цілковито відмінилась. Навкруги вдіймались величезні крижані брили, які блищали й голубіли на зламах, відбиваючи перші промені сонця. Кожен дальший крок угору загрожував небезпекою. Мандрівники не наважувались тепер рухатись уперед, не упевнившись раніше, що під ногами немає розколини. Вільсон очолив низку й обережно посувався вперед, випробовуючи ногою льодовитий ґрунт. Усі йшли точнісінько по його слідах і боялись навіть підвищити голос, бо від найменшого коливання повітря могли обвалитися снігові маси, що понависали вгорі на сімсот чи вісімсот футів над їхніми головами.

Там мандрівники добрались до смуги чагарника, котрий на двісті п'ятдесят туазів вище заступили злакові рослини й кактуси. Але на висоті 11000 футів і вони покинули родючу землю, й будь-які ознаки рослинності зникли. Мандрівники зупинялись тільки раз, о восьмій годині, аби нашвидкуруч підживитися, і з надлюдською відвагою знову рушили вперед, нехтуючи небезпекою, що чимдалі зростала. Доводилось то плазом пробиратися через гострі гребені, то прокрадатися понад проваллями, куди й глянути страшно. Раз у раз попадались дерев'яні хрести, немов позначаючи місця численних катастроф.

Близько другої години перед очима мандрівників ро-віслалось між оголеними гірськими вершинами величезне плато, безплідне, немов пустеля. Повітря було сухе, небо — ясно-блакитне. На цій висоті не буває дощів, випадає лише сніг або град. Тут і там гострі порфірові й базальтові шпилі стриміли, немов кістяки з-під пухнастого білого савана, а подеколи крихкі кварцові чи гнейсові уламки відколювались і падали, майже не відлунюючи в розрідженому повітрі, що тамувало приглушений звук обвалу.

Відважні мандрівники, хоч як напружували свої сили, проте знемагали. Гленарван бачив — його супутники вкрай виснажені, і шкодував, що завів їх так далеко. Малий Роберт стійко опирався втомі, але йти далі було вже йому несила. О третій годині Гленарван зупинився.

Треба перепочити, — сказав він, усвідомлюючи, що ніхто, крім нього, не зробить такої пропозиції.

— Перепочити? — озвався Паганель. — Але ж тут немає ніякого захистку.

— Однаково це необхідно, хоча б заради Роберта.

— Але ні, сер, — запротестував мужній хлопчина я ще мору йти... не треба зупинятись, [80] Тебе понесуть, мій хлопчику, — сказав Паганель, але ми повинні за всяку ціну дістатись до східного схилу. Можливо, по той бік ми знайдемо якусь халупу. Я гадаю, залишилося йти годин зо дві.

— Усі пристаєте на це? — спитав Гленарван. >— Усі, — була одностайна відповідь.

— А я подбаю за хлопчика, — додав Мюльреді.

І загін знову рушив на схід. Це жахливе сходження тривало ще дві години. Треба було добратися до самісінької вершини. Розрідженість повітря викликала болісну ядуху, відому під назвою "пуна". Ясна кривавилися; через нестачу кисню доводилось частіше дихати, хапаючи повітря, і це виснажувало; відбитки сонячного проміння на сліпучо-білому снігу різали очі. Хоч яку силу волі мали ці сміливці, проте настала година, коли й найдужчі ослабли, і запаморочення голови, це жахливе лихо високогір'я, підтягло їхні не тільки фізичні, але й моральні сили. Така боротьба не минає безкарно. Дедалі частіше то один, то другий падав і, не маючи сили підвестися, плазував далі на колінах. Було очевидно — цілковите виснаження незабаром покладе край цьому нескінченному сходженню, і Гленарван з жахом думав про безмежні сніжні простори, про крижаний холод, що панував навколо, про густі сутінки, що вже огортали самотні вершини, і про той притулок на ніч, якого їм бракувало, коли раптом майор зупинив його й своїм спокійним голосом мовив:

— Хатина.

Розділ XIII СПУСК ІЗ КОРДІЛЬЄР

Будь-хто інший, окрім Мак-Наббса, сто разів пройшов би повз цю хатину, навколо неї і навіть над нею, не догадуючись про її існування. Схована під величезними сніжними кучугурами, вона губилась між сусідніми скелями. Довелось її відкопувати. Після наполегливої півгодинної праці Вільсон і Мюльреді розчистили вхід до "касучі", і мандрівники поквапно забралися всередину.

Цю касучу індіанці збудували з "адоба" — цегли, обпаленої на сонці. Вона мала форму куба у дванадцять футів заввишки і стриміла на вершечку базальтової скелі. Кам'яні сходи вели до в'їстя — єдиного отвору в касучі — і хоч яке вузьке воно було, вітер, сніг і град все ж потрапляли всередину, коли в горах лютували сніжні урагани. [81]

В касучі могли вільно розміститися десятеро, і якщо в період дощів крізь її стіни просочувалось чимало вологи, то нині вони сяк-так захищали від дощульного холоду:

термометр показував десять градусів нижче нуля. До того ж у зведеній абияк з цегли незграбній кабиці, що мала, проте, димар, можна було розпалити багаття й успішно боротися проти холоднечі.

— Ось і притулок, — мовив Гленарван, — хоч і не зовсім зручний, але цілком пристойний.

— Та що там, — заперечив Паганель, — це ж справжній палац! Бракує тільки варті й придворних. Нам буде тут чудово.

— Надто коли на черені палахкотітиме добрячий вогонь, — озвався Том Остін, — бо ми не лише голодні, але й холодні; як на мене, то я більше зрадів би оберемкові хмизу, аніж здоровому шмату дичини.

— Ну що ж, Томе, — мовив Паганель, — доведеться подбати про паливо.

— Паливо на вершині Кордільєр! — вигукнув Мюльєр-ді, недовіжливо похитуючи головою.

— В цій касучі склали кабицю, отже, напевно, десь поблизу є паливо, — зауважив майор.

— Наш друг Мак-Наббс має рацію, — сказав Гленарван, — готуйте все до вечері, а я піду попрацюю за дроворуба.

— Ми з Вільсоном підемо разом з вами, — мовив Паганель.

— Якщо я можу вам знадобитися... — почав Роберт, підводячись з місця.

— Ні, відпочивай, мій славний хлопчику, — зупинив його Гленарван. — Бачу, ти зовсім змужнієш вже тоді, коли твої однолітки ще залишатимуться дітьми.

Гленарван, Паганель і Вільсон вийшли з касучі. Була шоста година вечора. Хоч навкруг залягло цілковите безвітря, проте мороз дошкульно покусував. Небесна блаких уже похмурніла. Сонце стояло на вечірньому прюзі, кидаючи останні промені на гостроверхі шпилі Андських гір. Паганель захопив з собою барометр і, глянувши на нього, пересвідчився, що стовпчик живого срібла показує 0,495 міліметра. Таке барометричне зниження відповідало висоті в одинадцять тисяч сімсот футів, отже, ця частина Кордільєр нижча від Монблану усього на дев'ятсот десять метрів. Якби в цих горах існували такі труднощі, на котрі наражаються раз у раз мандрівники, сходячи на [82] швейцарський велетень, якби проти них повстали урагани й сніжні буревії, ніхто не спромігся б здолати могутній гірський кряж Нового Світу.

Гленарван і Паганель, видершись на порфіровий стрімчак, уважно оглянули обрій. Вони були на самісінькій вершині Кордільєр, відкіль око осягало просторінь у сорок квадратних миль. На сході гірські узбіччя похило знижувались, цими спадиистими укосами пеони могли легко збігати униз протягом сотень туазів. Вдалині подовжисті кряжі каміння й нагромадження валунів, занесених сюди зсувами льодовиків, утворили широченну смугу морен. Далеко внизу долина ріки Колорадо вже тонула в пітьмі. Сонце сідало, обриси гірських схилів, уступів, шпилів і скелястих круч, освітлені останнім промінням, поволі втрачали чіткість, затьмарювались, і нарешті густа темрява оповила все східне узгір'я Кордільєр.

На заході сонячне проміння ще освітлювало відноги гірського пасма, на які

спиралась бічна поверхня західного схилу. Видиво скель і льодовиків, що яскріли й купались у сяйві денного світла, просто засліплювало. Хвиляста лінія верховин, які низкою простяглись на північ і непомітно стирались в далечині, здавалось, тремтіла, немов накреслена невмілою рукою: око губилось в цих хистких обрисах. На півдні, навпаки, розгорталась розкішна картина, що набирала в нічних сутінках дедалі величнішого вигляду. Зупинившись на дикій долині Торбідо, погляд сягав до розверстого кратера Антуко, який ви-вишався на дві милі над нею. Вулкан ревів, наче страховище, наче біблійний Левіафан(32), і вивергав гарячі клуби диму разом із струмами кіптявого полум'я. Бескеття, що півколом оточувало вулкан, здавалось, палало; град розпеченого каміння, водограї лави, змішуючись з хмарами червонястих випарів, вогняними стовпами здіймались угору. Величезний струмінь світла, який зростав 8 хвилини на хвилину, і сліпуча заграва дедалі ширше захоплювали безмежний обрій, і сонце в блідих меркнучих променях поволі зникало за темним видноколом, немов згасле світило.

(32) Левіафан — фантастичне морське страховисько, згадуване в Біблії

Паганель і Гленарван, що назвались дроворубами, раптом відчули себе художниками і, мабуть, ще довго захоплено споглядали б чудесне видовище боротьби між вогнем земним і вогнем небесним, та поміркованіший Вільсон [83] повернув їх до дійсності. Дерева справді ніде не було, але, на щастя, скелясті схили були вкриті сухим миршавим лишайником; його набрали доволі, а також і коріння рослини "ларетта", що теж сьак-так може горіти. Дорогоцінне паливо принесли до касучі; усі з'юрилися біля вогнища. Розпалити вогонь було нелегко, ще важче — його підтримувати. В розрідженому повітрі не вистачало кисню для горіння, — так принаймні пояснив майор.

— Зате, — додав він, — вода кипітиме тут, не потребує чи ста градусів, і ті, хто полюбляють каву, котра кипить при цій температурі, змушені будуть поступитися своїми уподобаннями, бо на цій височині кава закипить до дев'яноста градусів.

Мак-Наббс не помилився: коли вода закипіла в казанку, занурений туди термометр показав лише вісімдесят сім градусів. Кожний з насолодою випив гарячої, запашної кави; але в'ялене м'ясо видалося дещо вбогою стравою, що навело Паганеля на міркування слушні, але марні.

— Слід признатися, — мовив він, — що шматок смаженої лами аж ніяк не був би зайвий! Кажуть, ніби ця тварина заступає бика й барана, і я хотів би знати, чи заступає вона також і печеню.

— Як? — здивувався майор. — Ви незадоволені з нашої вечері, Паганелю?

— Я у захваті, шановний майоре, але, признаюсь, трохи смаженої дичини дуже придалося б.

— Ви страшенний ласун, — сказав Мак-Наббс.

— Згоден, але що б ви там не казали, майоре, присягаюся — ви не погребували б добрячим біфштексом!

— Можливо, — відповів майор.

— І коли б вас оце попросили трохи пополювати, то ви напевно пішли б, незважаючи на холод і нічну годину!

— Звичайно, і якщо ви бажаєте...

Товариші Мак-Наббса не встигли ані подякувати йому за люб'язність, ані зупинити його, як раптом здалеку почулося глухе виття. Воно не вщухало. Це був голос не окремих тварин, а цілого табуна, що швидко наближався. Географ висловив здогад: провидіння, давши захисток, напевне, хоче подарувати їм ще й вечерю. Але Гленарван зауважив, що чотириногі в Кордільєрах на таку височину не заходять.

— Що ж воно таке? — спитав Том Остін. — Чуєте, шум ближчає!

— Може, це лавина? — мовив Мюльреді. [84]

— Та ні! Це справжнісіньке звіряче виття, — відповів Паганель.

— Побачимо, — сказав Гленарван.

— І побачимо так, як це роблять мисливці, — додав майор, беручи карабіна.

Всі повибігали з касучі. Вже запала ніч, темна й зоряна. Місяць ще не вийшов з-за обрію. На півночі й сході гірські вершини розпливались в пітьмі, й око могло розгледіти тільки фантастичні обриси найближчих скель. Виття — виття переляканих тварин — подужчало. Воно долинало з тої частини Кордільєр, яка тонула в темряві. Що там відбувалось? Зненацька показалася шалена навала, навала живих істот, знавіснілих від жаху. Здавалося, усе плоскогір'я заворушилось. Мчало кілька сотень, а може, й тисяч тварин і, незважаючи на розріджене повітря, здіймало оглушливий шум. Були це дикі звірі з пампи чи табуни гірських тварин — лами й вігоні? Гленарван, Мак-Наббс, Роберт, Остін і обидва матроси ледь устигли кинутись на землю, як цей живий вихор промчав за кілька футів над ними. Паганеля, котрий чудово бачив уночі й залишився стояти, щоб краще все роздивитися, вмить було збито з ніг.

У цю хвилину пролунав постріл. Майор пальнув з рушниці навмання. Йому здалось, наче одна тварина впала за кілька кроків од нього, в той час як увесь табун у нестямному пориві, ще дужче виючи, уже летів по схилах, освітлених загравою вулкана.

— Нарешті я їх знайшов, — почувся чийсь голос. Це був голос Паганеля.

— Кого це "їх"? — спитав Гленарван.

— Та мої окуляри, чорти його батька! Добре, що лишень окуляри згубив у такому шарварку!

— Вас не поранено?

— Ні, мене тільки трохи потовкли. Але хто?

— Ось хто, — мовив майор, тягнучи за собою забитого звіра.

Усі поспішили до касучі й там, при світлі вогнища, стали розглядати Мак-Наббсову здобич.

Це була дуже гарна тварина, схожа на маленького верблюда, тільки без горба; вона мала вузьку голову, струнке тіло, довгі тендітні ноги, тонку ясно-кофейного кольору шерсть з білими плямами на череві. Паганель, ледве глянувши на неї, скрикнув:

— Це гуанако!

— Що воно таке — гуанако? — спитав Гленарван. [85]

— Тварина, що її м'ясо придатне для їжі, — пояснив Паганель.

— І смачне?

— Надзвичайно. їжа, гідна олімпійських богів! Я знав — ми матимемо до вечері свіже м'ясо. І яке м'ясо! А хто оббілує тушку?

— Я, — сказав Вільсон.

— Гаразд, а я беруся приготувати печеню.

— То виходить, ви й кухар, пане Паганелю? — спитав Роберт.

— Авжеж, мій хлопчику, я ж бо француз! Кожен француз обов'язково трошки кухар.

Небавом Паганель розклав скибки дичини на розпеченому вугіллі вогнища, де згоріло коріння ларетти. За десять хвилин він подав товаришам принадне з вигляду підсмажене м'ясо — "філе гуанако". Ніхто не став маніритися, всі накинулися на частування, наміряючись строщити його вмить.

Та ледь вони закуштували печені, як, на превеликий подив географа, скривились, одностайне "фе!" вихопилось з усіх уст.

— Яке огидне! — сказав один.

— Його не можна їсти! — додав інший.

Бідоласі вченому довелося самому пересвідчитися, що його печеня не придатна для вжитку навіть голодним. Товариші почали жартувати, підсміюючись над "їжею богів", обіцяною Паганелем. Вчений спокійно сприймав ці жарти: він сушив собі голову, дошукуючись причини, чому ніжне, справді смачне м'ясо гуанако раптом обернулось у його руках на бридке. Та ось у нього майнула здогадка.

— Я знаю! — вигукнув він. — Я вже знаю, хай йому чорт, я згадав!

— Може, це м'ясо надто довго стигло? — спитав спокійно Мак-Наббс.

— Ні, уїдлиий майоре, воно надто довго бігло. І як я міг про це забути!

— Що ви хочете сказати, пане Паганелю? — спитав Том Остін.

— А те, що м'ясо гуанако добре тільки тоді, якщо тварину вбито під час відпочинку, коли ж її довго полюють, коли їй доводиться чимало пробігти, її м'ясо робиться овечім непоживне. Покуштувавши печеню, я можу твердити — ця тварина, як і весь табун, прибігла здалеку.

— Ви певні, що це саме так? — спитав Гленарван.

— Цілком певен. [86]

— Але що, яке явище природи могло так налякати їх і гнати геть в таку пору, коли вони мали спокійно спати по своїх лігвах?

— На це, любий Гленарване, я не можу вам відповісти. Послухайте мене, лягаймо краще спати і не будемо дошукуватися глибших причин. Щодо мене, я аж вмираю, так хочу спати. Як, майоре, будемо спати?

— Будемо спати, Паганелю!

Підкинувши на ніч палива у вогнище, кожний загорнувся у своє пончо, і небавом у касучі залунало різнотонне й багатоголосе хропіння, в якому вирізнявся бас уче-ного-географа, що підпирав цю зграйну симфонію.

Не спав лише Гленарван. Він дуже втомився, але якась невиразна тривога не давала йому склепити очі. Мимоволі наvertався на думку табун переляканих тварин, які мчали в одному напрямі, гнані незрозумілим жахом, їх не могли переслідувати хижі звірі. На цій височині хижаків майже нема, а мисливців — і поготів. Що ж так налякало тварин, що поривало їх безтямно бігти до прірв Антуко? Гленарван передчував близьку небезпеку.

Однак його думки потроху прибрали іншого напрямку, й тривогу заступила надія. Він уявляв собі, як завтра вони зійдуть з Андів у долину. Власне, там і мають початися справжні розшуки, і, можливо, вони будуть не марні. Він думав про капітана Гранта й двох матросів, що звільняться від жорстокої неволі. Ці образи швидко пробігали в його уяві, та раз у раз його відволікало то потріскування вогню, то іскринка, що коли-не-коли злітала над багаттям, то раптові спалахи полум'я, які освітлювали обличчя по-сиулих і кидали миготливі тіні на стіни касучі. Далі його знову, ще дужче, охопили тривожні передчуття. Він без-роздумно прислухався до таємничих і незрозумілих шерехів довкола.

Раптом його вухо вловило віддалене гуркотіння, глухе й загрозливе, схоже на розкоти грому, проте воно долидало не з неба. Мабуть, то була гроза, що бурхала десь на гірських схилах, на кілька тисяч футів нижче. Щоб пересвідчитись у цьому, Гленарван вийшов із касучі.

Саме сходив місяць. Ніч стояла прозора й тиха. Ані хмаринки на небі, ані клаптя туману в долинах. Де-не-де мигтіли рухливі вогняні відблиски Антуко. Ні грози, ані блискавиць. Безліч зірок мерехтіло високо на небозводі. Однак гуркотіння тривало; здавалось, воно наближувалось і котилось крізь ланцюг Кордільєр. Гленарван повернувся до касучі ще більш занепокоєний, запитуючи себе, який [87] зв'язок існує між цим підземним гуготом і шаленим гоном одурілих гуанако. Чи не спричинилося одне явище до іншого? Він глянув на годинника — друга година ночі. Однак, не будши певним у тому, що їм загрожує небезпека, він не вбудив своїх вкрай потомлених товаришів, знеможених нездоланим сном, і сам поринув у важку дрімоту, яка тривала кілька годин.

Зненацька страшний гуркіт змусив його зірватися на ноги. То був оглушливий переривчастий шум, схожий на торохтіння сили фургонів з артилерійськими набоями, які котять лунким бруком. Раптом Гленарван відчув, що ґрунт тікає з-під його ніг; касуча захиталась, стіни її розсунулись.

— Тривога! — крикнув він.

Його товариші, що також підхопилися, попадали впереміш, їх одкинуло на крутий схил. Уже розвиднялось, і перед їхніми очима постало страхітливе видовище. Вигляд гір мінявся: вершини немов хто зрізав; гостроверхі шпилі хитались і зникали, наче падали в розверсті під ними прірви. На очах мандрівників відбувалося властиве Кордільєрам явище (33), коли суцільні брили землі завширшки в кілька миль повністю переміщалися й сповзали в долину.

— Землетрус! — вигукнув Паганель.

Так, це був землетрус, стихійне лихо, що раз у раз виникало на горяному Чілійському прикордонні і саме в цій місцевості, де двічі було знищено Копяпо і протягом чотирнадцяти років чотири рази зруйновано Сант-Яго. Тут діє підземний вогонь, а вулкани гірського ланцюга, відносно недавнього походження, що правлять за клапани, недостатні для виходу підземних випарів. Відсіль ці безнастанні струси, відомі під назвою "тремблорес".

(33) Такий самий землетрус трапився на гірському пасмі Монблан 1820 року. Жахлива катастрофа спричинилася до загибелі трьох провідників із Шамуні. (Прим, автора.)

Тим часом величезна брила, на якій ледве тримались, учепившись за кущики лишайника, семеро приголомшених, охоплених жахом людей, котилася вниз із швидкістю експреса, тобто п'ятдесят миль на годину. Неможливо було ні втекти, ані затриматися, ані крикнути. Вони не почули б одне одного через страшне підземне гудіння, гуркіт від обвалів і зіткнення гранітних та базальтових скель, через хмари сніжного пилу, що вихором кружляли навколо них. Брила то сунула вниз без жодних поштовхів і струсів, то починала гойдатись, немов палуба [88] судна в бурхливому морі під час кильової і бічної хитавиці. Вона стрімголов зсувалася вподовж провалля, куди падали уламки скель, видирала з корінням віковічні дерева, стинала, наче велетенська коса, всі виступи східного схилу.

Годі й уявити собі силу такої маси вагою в міліарди тонн, що мчить, набираючи дедалі більшої швидкості, під кутом у п'ятдесят градусів!

Ніхто не міг би обчислити, скільки часу тривало це неймовірне падіння* Ніхто не наважився подумати, в якій безодні воно мало закінчитися. Ніхто не міг сказати, чи всі вони ще тут живі, чи хтось між них уже лежить на . дні прірви. Ледве дихаючи від шаленого карколомного спуску, задубілі від дощульного крижаного вітру, засліплені сніжною завірюхою, вони майже втрачали свідомість і хапались за каміння, спонукувані лише могутнім інстинктом самозбереження.

Зненацька поштовх надзвичайної сили відірвав людей від рухливої брили. Їх викинуло далеко вперед, і вони покотились униз останніми гірськими уступами. Брила нараз зупинилась.

Протягом кількох хвилин ніхто не ворухився. Нарешті один підвівся, очманілий від падіння, але твердо тримаючись на ногах. Це був майор. Він обтрусив пил, що його засліпив, і обдивився навколо себе. Його товариші, простягтись один побіч одного, лежали кружка, наче дробини, якими випалили з рушниць.

Майор їх перелічив. Усі лежали долі. Не було тільки Роберта Гранта.

Розділ XIV РЯТІВНИЙ ПОСТРІЛ

На східному боці Кордільєр пологі подовжисті схили непомітно переходили в рівнину, куди раптово скотилась брила з людьми. У цьому новому краї широко розкинулись зелені килими пасовищ, купами здіймались розкішні дерева, а безліч яблунь, висаджених ще за часів завоювання суходолу, утворили справжній ліс, що ряснів золотавими плодами. Здавалось, сюди закинуто куточок щедрої Нормандії, і за

будь-яких інших обставин мандрівника глибоко вразив би раптовий перехід од пустелі до оазису, від засніжених [89] вершин до зелених лук, від суворої зими до красного літа.

Ґрунт знову став нерухомий. Землетрус припинився, підземні сили провадили свою руйнівну роботу десь далі, бо ж гірський ланцюг Андів повсякчас у тому чи іншому місці зазнає струсів чи коливань. Але цей землетрус був страхітливий. Обриси гір цілковито відмінились. На тлі голубого неба вимальовувалась зовсім нова панорама гірських верховин, гребенів, шпилів, і провідник пампи марно шукав би на них звичних прикмет.

Починалася чудова днина: сонце, покинувши вологе ложе Атлантичного океану, обливало своїм промінням аргентінські рівнини й купалось уже в хвилях іншого океану. Була восьма година ранку.

Ґленарван і його товариші, опритомнівши завдяки піклуванням майора, потроху повертались до життя. Зрештою, їх тільки сильно поглушило. Опинившись по той бік Кор-дільєр, вони могли б лише вітати незвичайний спосіб пересування, що про нього подбала сама природа, якби не зник найслабший поміж них — малий Роберт Грант.

Усі любили цього мужнього хлопчину: і Паганель, який всім серцем прихилився до нього, і майор, попри свою зовнішню байдужість, але найдужче полюбив його Ґленарван. Коли він дізнався, що Роберта немає, його охопив страшний розпач. Він уявляв собі, як нещасне хлоп'я на дні якогось провалля марно кличе на порятунок його, свого другого батька.

— Друзі мої, друзі мої, — казав він, ледь стримуючи сльози, — треба його шукати, треба його знайти! Ми не можемо отак його покинути! Ми обшукаємо всі долини, всі урвища, всі провалля! Обв'яжіть мене мотузкою! Я сам спущуся у ці прірви! Я повинен так зробити, чуєте? Я повинен! Може, нам пощастить знайти Роберта живого! Коли ми втратимо сина, як наважимося далі шукати батька? Чи ж маємо ми право рятувати каштана Гранта коштом життя його дитини?

Товариші слухали мовчки; відчуючи, що Ґленарван прагне прочитати в їхніх очах бодай проблиск надії, вони сиділи похнюпившись.

— Ну, що ж? — казав далі Ґленарван. — Ви чули мене! І ви мовчите... Виходить, ви вже ні на що не сподіваєтесь! Ні на що!

Кілька хвилин усі мовчали. Врешті Мак-Наббс спитав:

— Хто з вас пам'ятає, коли саме Роберт зник? Жодної відповіді. [90]

Тоді, — вів далі майор, скажіть принаймні, біля кого був хлопчик під час спуску з Кордільєр?

— Біля мене, — мовив Вільсон.

— І доки ти бачив його біля себе? Спробуй пригадати. Кажі!

— Ось що я пам'ятаю, — відповів Вільсон. — Роберт ще лежав поруч мене, учепившись рукою за кущик лишайника, щонайменше за дві хвилини до того, як брилу струснуло й вона стала.

— За дві хвилини! Постарайся пригадати гаразд, Вільсоне, хвилини могли здатися

тобі дуже довгими. Чи не помиляєшся ти?

— Ні; гадаю, що не помиляюсь. Саме так... щонайменше за дві хвилини!

— Так. А де був Роберт, праворуч чи ліворуч од тебе? — запитав далі Мак-Наббс.

— Ліворуч. Я пам'ятаю, його пончо стьобало мене в обличчя.

— А ти сам був з якого боку від нас?

— Теж із лівого.

— Отже, Роберт міг зірватися тільки з цього боку, — мовив майор, повертаючись лицем до гір і вказуючи праворуч. — Додам, що, зважаючи на час зникнення хлопчика, він міг упасти лише в частині гори, яка здіймається вище двох тисяч футів над її основою. Там і слід його шукати, там ми його й знайдемо.

Ніхто не додав ані слова. Шестеро чоловіків, видержись на узгір'я, розійшлися по схилах Кордільєр на різній височині й почали розшуки. Дотримуючись весь час лівої сторони від лінії спуску, вони оглядали найменші тріщини, сходили на дно проваль, інколи геть захаращених уламками гірських порід, і вибирались відтіль у роздертій на шмаття одежі, зі скривавленими руками й ногами. Протягом багатьох годин весь цей район Кордільєр, за винятком кількох неприступних плато, було ретельно обслідувано, і ніхто з цих мужніх людей не подумав про відпочинок. Але розшуки були марні. Роберт знайшов серед гір не тільки смерть, але й могилу, що навічно сховала його під надгробком — якоюсь велетенською скелею.

Близько години всі знову зійшлися в долині, пригнічені й знеможені до краю. Гострий біль країв Гленарванове серце. Він насилу говорив, з його вуст зривалися одні й ті самі слова:

— Я не піду звідціль! Не піду! [91]

Всі розуміли це завзяття, що перетворилось на невідчепну ідею, і кожен поважав Гленарванові почуття.

— Почекаємо, — мовив Паганель до майора й Тома Ості* на. — Відпочинемо трохи, поновимо сили. Нам це необхідно, однаково, чи повернемось ми знову до розшуків, чи підемо далі.

— Гаразд, — відповів Мак-Наббс, — залишимося тут, скоро цього хоче Едвард. Він сподівається. Але на що він сподівається?

— Бозна, — сказав Том Остін.

— Сердечний Роберт, — зітхнув Паганель, витираючи сльози.

В долині тут і там виднілися гайки. Майор вибрав купу ріжкових дерев, і подорожні розкинули під ними тимчасовий табір. Кілька ковдр, збр.о.я, трохи сушеного м'яса й сиру — ось усе, що залишилося, в мандрівників. У річці, яка струміла неподалік, набрали води, ще каламутної після землетрусу. Мюльреді розклав багаття й згодом запропонував Гленарванові гарячий підкріпний напій. Але той відмовився пити, він лежав нерухомо, тяжко пригнічений, на розстеленому долі пончо.

Так минув день. Настала ніч, прозора й тиха, як і попередня. Всі полягали спати, але заснути ніхто не міг, і Гленарван знову подався в гори. Він блукав по гірських схилах, весь час дослухався, сподіваючись, що до нього долине дитячий поклик. Він

зійшов високо, заглибився в гори, сам-один, припадаючи вухом до землі, притишуючи биття свого серця, він кликав хлопчика голосом, в якому бринів розпач.

Цілісіньку ніч блукав Гленарван серед гір. То Паганель, то майор ішли назирці за ним, готові щохвилини підтримати його на слизьких гребенях, на краю провалля, куди заводила його даремна необачність. Але й ці останні зусилля були марні; на його сто разів повторюваний поклик: "Роберте! Роберте!" відповідали самі лише гори, відлунюючи раз у раз скорботне ім'я.

Зайнявся день. Товаришам Гленарвана довелось шукати ; його на далеких плоскогір'ях і силоміць одвести до табору. Гленарван був у невимовному розпачі. Хто б наважився сказати йому про те, що час покинути цю роковану долину? Однак запаси харчів дійшли вже краю. Десь поблизу мали бути аргентінські провідники, як то казав погонич мулів, і коні, потрібні для переходу через пампу. Вертати назад набагато важче, ніж іти вперед. До того ж на узбережжі Атлантичного океану, як було домовлено, їх [92] очікував "Дункан". Все це не дозволяло довше тут затримуватися, і в спільних інтересах треба було вирушати не гаючись.

Мак-Наббс намагався відвернути Гленарванові думки від його горя. Довго він переконував свого друга, але той, здавалося, не чув його й лишень заперечливо хитав головою. Нарешті з його уст прохопилось:

— Вирушати?

— Так, треба вирушати.

— Почекаймо ще годину.

— Гаразд, почекаймо годину, — сказав майор.

Минула година, Гленарван попросив, як найбільшої ласки, почекати ще одну годину. Здавалось, засуджений на страту благає продовжити йому хоч трохи життя. Так тягся час до полудня. Тоді Мак-Наббс, од імені всіх, рішуче зазначив, що треба рушати, що від цього залежить життя його товаришів.

— Так, так, — пробурмотів Гленарван. — Рушаймо! Але, кажучи це, він не дивився на Мак-Наббса. Він

уп'явся очима в чорну цятку високо в небі. Раптом його рука підвелась і застигла нерухомо, немов заціпеніла.

— Он там! Он там! — вигукнув він. — Дивіться! Дивіться!

Всі погляди звернулись туди, куди він так владно вказував. Чорна цятка помітно збільшилась, вже можна було розгледіти птаха, що ширяв у безмежній високості.

— Це кондор, — сказав Паганель.

— Так, кондор, — озвався Гленарван. — Хтозна? Він наближається. Він знижується! Почекаємо...

На що сподівався Гленарван? Чи не схибнувся він з розуму? Що означало його "хтозна"?

Паганель не помилився. Кондор вимальовувався дедалі ясніше. То величний птах, шанований колись інками(34), цар південних Кордільєр. У цих краях він досягає надзвичайних розмірів і такої дивовижної сили, що, бува, кидає у прірви биків. Він

нападає на овець, лошат і телят, які блукають полонинами, і, вчепившись кігтями в свою здобич, піднімається з нею на чималу височінь. Часом він шугає вгору на двадцять тисяч футів, тобто на висоту, недосяжну для людини. Відтіль, невидимий і найзіркішим оком, цей володар надхмарних просторів пильно оглядає землю й примічає щонайменші дрібнички, дивуючи вчених-природників гостротою й могутністю свого зору.

(34) Інки — древні індіанські племена. [93]

Що ж міг запримітити цей кондор? Чи не труп Роберта Гранта?

— Хтозна! — повторював Гленарван, невідривно стежачи очима за хижак. Велетенський птах надлітав ближче і ближче, то кружляючи, то падаючи прямовисно униз, мов неживе тіло, кинуте в повітря. Та ось він почав окреслювати широкі кола на висоті приблизно сто туазів над землею. Тепер кондора було чудово видно. Його могутні крила сягали завширшки понад п'ятнадцять футів, він плавно линув у просторі, ледь змахуючи ними, бо великим птахам властива у льоті спокійна велич, в той час як дрібні комашки, щоб утриматися в повітрі, тріпотять крильцями безперестанку.

Майор і Вільсон схопили карабіни. Гленарван жестом їх зупинив. Кондор спускався нижче, і вже видно було, що він націлився на невеличке неприступне плато, котре приліпилось на узгір'ї десь за чверть милі. Птах кружляв з головокрутною швидкістю, то випускаючи, то знову ховаючи страхітливі пазури, струшуючи коли-не-коли своїм хрящуватим гребенем.

— Це там! Там! — крикнув Гленарван.

Раптом блискавкою майнула йому в голові страшна здогадка.

— Що, коли Роберт іще живий! — вигукнув Гленарван і скрикнув, жажнувшись: — Стріляйте, друзі! Стріляйте!

Та було вже пізно. Кондор зник за стрімчастими виступами скелі. Збігла секунда, що здалася довгою, як віч-ніть. Птах показався знову, літ його тепер уповільнився — він очевидно обважнів. Розітнувся зойк жаху: в пазурах кондора гойдалось недвижне тіло, тіло Роберта Гранта. Вчепившись в одягу хлопчика, хижак ширяв у повітрі на висоті близько ста п'ятдесяти футів. Він запримітив мандрівників і, намагаючись якнайшвидше відлетіти зі своєю важкою здобиччю, розтинав повітря дужими помахами крил.

— О! — крикнув Гленарван. — Хай краще тіло Роберта розіб'ється об ці скелі, ніж...

Він не закінчив і, схопивши Вільсонів карабін, силкувався навести його на кондора. Але руки йому тремтіли, зір затьмарився, він ніяк не міг націлитися.

— Полижіть це мені, — мовив майор.

І, нерухомий, спокійний, націлився певною рукою в кондора, що був уже футів за триста од нього.

Але не встиг він іще звести курок, як зненацька з глибини долини пролунав постріл. Білий димок знявся між [94] двома базальтовими кручами, і кондор, якому куля влучила в голову, почав, кружляючи, поволі падати; широченні розгорнуті крила підтримували його, немов парашут. Не випускаючи своєї здобичі, він помалу осів на

землю кроків за десять від крутого берега струмка.

— Наш! Він наш! — вигукнув Гленарван і, не дошукуючись, відкіля долинув рятівний постріл, кинувся до кондора. Його друзі побігли вслід. Коли вони наблизились, птах уже був мертвий, а під його широкими крилами було сховане Робертове тіло.

Гленарван метнувся до хлопчика, видер його з міцних пазурів кондора, поклав на траві й припав вухом до грудей.

Ніколи ще з уст людини не зривався такий одчайдушний радісний крик, який вихопився у Гленарвана:

— Він живий! Він ще живий!

З Роберта миттю зняли одіж, побризкали обличчя свіжою водою. Хлопчик заворушився, розплющив очі, глянув навкруг себе й прошепотів:

— О, це ви, сер... батьку мій!

Гленарван не міг відповісти; задихаючись від хвилювання, він упав навколішки біля чудом врятованої дитини й заплакав щасливими слізьми.

Розділ XV ІСПАНСЬКА МОВА ЖАКА ПАГАНЕЛЯ

Щойно уникнувши однієї страшної небезпеки, Роберт потрапив під загрозу іншої, мабуть що не меншої: його мало не задавали в обіймах. Хоч який кволий він був, та кожен з його мужніх друзів забажав притиснути хлопчика до свого серця. Та, мабуть, доброзичливі обійми не згубні для хворих, принаймні Роберт від них не помер, а навпаки, немов подужчав.

По тому думки присутніх од врятованого звернулися до рятівника, і, природно, саме майорові першому спало на думку обдивитися навколо. За п'ятдесят кроків од струмка, край долішніх уступів гори, стояла нерухомо дуже висока на зріст людина. Біля її ніг лежала довжелезна рушниця. В цього незнайомого, що так несподівано відкілясь тут узявся, були широкі плечі й довге волосся, підібране шкіряним ремінцем. Зріст його перевищував шість футів. Смагляве обличчя розмальоване червоним [95] на переніссі, чорним на повіках, білим на лобі. Одягнений він був так, як мешканці патагонського пограниччя: на ньому був розкішний плащ із шкури гуанако, вивернутий пухнастою вовною назовні, зшитий струсевим сухожиллям і оздоблений червоними візерунками. З-під плаща виднілася інша одіж, із лисячого хутра, стягнута на стані, спереду з клинцем. На поясі висіла торбинка з фарбами, що ними він розмальовував собі обличчя. Взуття було зроблено з бичачої шкіри і підв'язувалось ремінцями, перехрещеними на кісточках.

Обличчя патагонця виявляло спокійну велич і неабиякий розум, попри його барвисте розмалювання. Він чекав, і поза його була сповнена почуття власної гідності. Поважний і незворушний на своєму скелястому п'єдесталі, він скидався на статую врівноваженого спокою.

Запримітивши патагонця, майор показав на нього Гленарванові. Той швидко підійшов до тубільця, патагонець ступив на два кроки вперед. Гленарван схопив його руку й міцно потиснув обома руками. В погляді Гленарвана, в усьому виразі його

обличчя, в тій радості, яка променіла на ньому, світилось таке глибоке й щире почуття вдячності, що тубілець не міг його не відчуту й не зрозуміти. Він злегка нахилив голову й промовив кілька слів, котрих не зрозуміли ані майор, ані його друг.

Тоді патагонієць уважно оглянув іноземців і заговорив до них якоюсь іншою мовою; але й ця говірка була для них така ж незрозуміла, як і попередня. Однак Гленарван вловив в мові тубільця деякі звороти, схожі на іспанські, — він знав іспанською мовою кілька загальновживаних слів.

— Espanol? (35) — спитав він.

Патагонієць хитнув зверху вниз головою — рух, що в усіх народів означає ствердження. —

— Гаразд, — мовив майор, — тепер справа за нашим другом Паганелем. Щаслива думка спала йому — вивчати іспанську мову!

Покликали Паганеля. Він зараз же підбіг і привітався до патагонця з чисто французькою люб'язністю, тонкощів якої той, вочевидь, не добрав. Географу розповіли, як стоїть справа.

— Чудово, — сказав учений і, широко розкриваючи рота, щоб чіткіше вимовляти, звернувся до патагонця:

(36) — Іспанець? [96]

— Vos sois lu homen de bem(36).

Той напружено прислухався, але нічого не відповів.

— Він не розуміє, — скакав Пагаиель.

— Може, ви невірнo вимовляєте? — висловив гадку майор.

— Можливо. Ох, ця мені бісова вимова!

І Паганель знову проказав ті самі люб'язні слова. Жодних наслідків.

— Змінімо фразу, — вирішив Псгапель і, поволі вимовляючи слова, проказав:

— Sem duvida, um Patagao? (37) Патагонієць як води в рот набрав.

— Dizeime!(38)

Патагонієць стояв, ані пари з вуст.

— Vos compriendeis?(39) — крикнув Паганель щосили, мало не пошкодивши собі голосники.

Було цілком ясно, що індієнин нічого не розумів, бо, нарешті, він відповів іспанською мовою:

— No comprenda(40).

Тепер настала черга Паганеля дивуватися, і він, видимо роздратований, швидким рухом опустив окуляри з лоба на очі.

— Хай мене повісять, — мовив він, — коли я розумію хоч слово цієї диявольською говіркою! Це по-арауканському, я певен.

— Та ні, — сказав Гленарван, — цей чоловік, безперечно, відповів по-іспанському.

І, повернувшись до патагонця, він знову спитав його:

— Espanol?

— Si, si (41), — відповів тубілець.

Паганель аж сторопів з подиву. Майор і Гленарван нишком презирнулися.

— Чи не могло так трапитися, мій учений друже, — сказав майор, і ледь помітна посмішка заграла на його вустах, — що ви допустились помилки й стали жертвою тієї неуважності, що, мені здається, з вами нерозлучна?

— Що? Що таке? — нашорошився географ.

— Бачте, цілком очевидно, патагонець говорить по-іспанському...

(36) — Ви — смілива людина. (Прим, автора.)

(37) — Безперечно, ви патагонець? (Прим, автора.)

(38) — Відповідайте!

(39) — Ви розумієте?

(40) — Не розумію.

(41) — Так, так, [98]

— Він?

— Так, він! Отож, чи не вивчали ви, бува, якоїсь іншої мови, гадаючи...

Мак-Наббс не закінчив. Паганель перервав його голосним вигуком, обурено знизавши плечима.

— Ви надто багато собі дозволяєте, майоре, — мовив Паганель крижаним тоном.

— То чому ж ви його не розумієте? — спитав майор.

— Я не розумію, бо цей іспанець говорить поганою іспанською мовою, — географ починав нетерпеливитися.

— Цебто його мова погана тому, що ви її не розумієте? — майор не втрачав спокою.

— Мак-Наббсе, — втрутився до розмови Гленарван, — ваше припущення неймовірне. Хоч який неуважний наш друг Паганель, але ж не можна повірити, щоб він замість одної мови вивчив іншу!

— Коли так, то ви, дорогий Едварде, або краще ви, шановний Паганелю, поясніть мені нарешті, що це воно за чудаєія.

— Я нічого не хочу пояснювати, — відповів Паганель, — я встановлюю факти. Ось по цій книжці я щодня вправ-лявся з іспанської мови. Погляньте на неї, майоре, і ви побачите — я не маю наміру замилювати вам очі.

Паганель почав поспіхом шукати по своїх незліченних кишенях і, видобувши згодом вельми пошарпаний томик, з переможним виглядом простяг його майорові. Той узяв книжку й оглянув її.

— Що ж це за твір? — спитав він.

— "Луїзіада", — відповів Паганель, — чудова епічна поема, котра...

— "Луїзіада"! — вигукнув Гленарван.

— Так, мій друже, не більше й не менше як "Луїзіада" великого Камоенса.

— Камоєиса! — вигукнув Гленарван. — Але ж, мій бідолашний друже, Камоєнс — португалець! То ж ви шість тижнів вивчаєте португальську мову!

— Камоєнсі Португальська... "Луїзіада"... — тільки й міг пробелькотіти Паганель. В очах йому потемніло, а в вухах залунав гомеричний сміх товаришів, що його тісно оточили.

Патагонць й оком не змигнув. Він спокійно очікував пояснення цієї незрозумілої йому пригоди.

— Ох, я безголовий, ох, я божевільний! — вигукнув нарешті Паганель. — Отаке сталося зі мною? І це не вигадка заради жарту! Це я, я утнув таку штуку! Та це ж вавілонська мішанина мов! Ох, друзі мої, друзі мої! їхати до [99] Індії й опинитися в Чілі, студіювати іспанську мову, а вивчити португальську! Це вже занадто! Якщо так триватиме й далі, то одного дня, замість викинути у вікно свою сигару, я вистрибну туди сам!

Слухаючи, як картає себе Паганель, і дивлячись, як він сприймає свою кумедну невдачу, не можна було втриматися од сміху. А втім, він перший подав цьому приклад.

— Смійтеся, друзі! — повторював він. — Смійтеся від щирого серця! Ви ще не попосміялись з мене так, як я сам із себе сміюся!

І він так гучно зареготав, як, мабуть, не реготався жодний учений в усьому світі.

— А тим часом ми таки не маємо тлумача, — мовив майор.

— О, не бідкайтесь, — відповів Паганель, — португальська й іспанська мови такі схожі між собою, що я їх навіть поплутав. Але їхня подібність допоможе мені швидко виправити свою помилку, й незабаром я подякую цьому славному патагонцеві тою мовою, котрою він так добре розмовляє.

Так і сталося. Невдовзі Паганель спромігся перекинутись кількома словами з патагонцем; він навіть дізнався, що того звуть Талькав. Арауканською мовою це означає "громобій". Таке ім'я йому дали, безперечно, за вмілість і спритність у поводженні з вогнепальною зброєю.

Але надто зрадів Гленарван, коли виявилось, що патагонць з фаху провідник і може провести їх через пампу. Ця зустріч видалась такою чудесною, що всі одразу поїняли віри в щасливе завершення подорожі, і ні в кого вже не залишалось сумніву — капітана Гранта буде врятовано.

Тим часом мандрівники разом із патагонцем повернулись до Роберта. Хлопчик простяг руки до індіянину, і той, не зронивши ані слова, поклав йому на голову руку. Він оглянув хлопця, помацав забиті місця. Потому, лагідно всміхаючись, подався до річки і зірвав на березі кілька пучків дикої селери. Талькав натер нею тіло хлопчика, і від цього обережного розтирання йому прибуло сили. Певно, по кількох годинах відпочинку малий зовсім одужає.

Отож ухвалили, що стоятимуть тут табором цілий день і ніч. До того ж треба було розв'язати два важливих питання: придбати харчів і транспортні засоби. На щастя, з ними тепер був Талькав. Цей провідник, може, най-мудріший поміж усіх тутешніх бакеанос, призвичаєний [100] супроводжувати мандрівників уздовж патагонських кордонів, узявся забезпечити Гленарванів загін усім, в чому той мав потребу.

Він запропонував піти вкупі з ним милі на чотири відсіль, до "тольдерії" — індіанського села, де можна було знайти провіант і мулів. Цю пропозицію зроблено частково на мигах, частково за допомогою іспанських слів, котрі Паганель так-сяк зрозумів. Всі пристали на це, і невдовзі Гленарван та Паганель, попрощавшись із

товаришами, подалися берегом річки проти води в супроводі патагонця.

Півтори години вони йшли добрим сягистим кроком, силкуючись не відставати од велетня Талькава. Місцевість була напрочуд гарна й родюча. Розкішні пасовища могли б, здавалось, легко прогодувати череду в сто тисяч голів. Широкі ставки, з'єднані між собою звивистими рукавцями річок, несли живодайну вологу цим буйнозеленим степам. Чорноголові лебеді привільно хлюпотались на воді, сперечаючись за свої володіння з силою струсів, що гасали у льяносах. Птаство було яскраво-барвисте, дуже гомінливе й на диво різноманітне. "Ізакас" — попелясті у білі па-смужки зграбні горлички й жовті "кардинали" пишнілися на гіллі, неначе живі квіти. Мандрівні голуби повільно линули в повітрі, а розмаїті горобці — "чінголос", "ільчуче-рос", "монхітас" — голосно цвірінькаючи, весело й безтурботно вганяли одні за одними.

Жак Паганель ішов замилюваний, і захоплені вигуки раз у раз зривалися йому з уст, на превеликий подив патагонця, котрий вважав за цілком природне, що птахи літають у повітрі, лебеді плавають по ставках, а трава росте на луках. Ученому не довелось ані шкодувати, що він пішов з Гленарваном, ані скаржитись на тривалу прогулянку. Йому здавалось, наче він тільки-но вирушив у дорогу, а вже показалося індіанське селище.

Тольдерія лежала в глибині долини, затиснутої між відногами Андів. Тут, в укритих гіллям куренях, жило із тридцятаро тубільців-кочовиків, що попасали на луках численні отари баранів, також коней, биків і корів. Вони переганяли худобу з одного пасовиська на інше, й чотириногі прибульці скрізь мали їжі досхочу.

Андо-перуанці, гібриди трьох племен — арауканів, пу-ельче й аукасів, — огрядні, невисокі на зріст. Вони мають смагляво-оливкову шкіру, низьке чоло, топкі губи, випнуті щелепи, байдужий вираз округленого, наче жіночого обличчя. Антрополог не знайшов би в них рис, властивих [101] представникам чистої раси. Ці індіанці не являли собою нічого цікавого, але Гленарванові потрібні були не вони, а їхня худоба. Вони мали биків і коней — та й по всьому.

Талькав узявся владнати комерційний бік справи, й угоди було швидко досягнуто. За сімох невеличких арген-тінських коників разом із зброєю, сто фунтів сушеного м'яса, кілька мірок рису й шкіряних бурдюків на воду індіанці, за браком вина й рому, що їх вони цінують над усе, погодились узяти двадцять унцій золота, — мабуть, добре знаючи, чого воно варте. Гленарван хотів купити коня й патагонцеві, але той дав на здогад, що в цьому немає потреби.

Відтак Гленарван попрощався із своїми "постачальниками", як висловився Паганель, і менше ніж за півгодини вони повернулися до табору. їх зустріли захопленими вигуками, які стосувались, кажучи по щирості, насамперед до харчів і коней. Усі зі смаком попоїли. Підживився і Роберт. Він був уже сливе здоровий.

Потім до самого вечора відпочивали. Говорили потроху про все: про своїх милих відсутніх супутниць, про "Дункан", його капітана Джона Манглса і славу команду, про Гаррі Гранта, що, може, був десь недалеко.

Що ж до Паганеля, то він не розлучався з Талькавом і ходив за ним як тінь.

Шановний географ аж не чувся з радощів, що бачить справжнього патагонця, обіч якого він сам здавався карликом, патагонця, який міг змагатися з мексиканським імператором Максиміліаном і тим негром із Конго, котрого бачив учений Ван дер Врок — обидва велетні мали кожен вісім футів заввишки. Паганель бомбардував незворушного індіанця іспанськими фразами, і той терпляче відповідав йому. Тепер географ навчався вже без книги. Він вправлявся, намагаючись чітко вимовляти іспанські слова, напружуючи горло, язик та щелепи.

— Коли я не потраплю правильно вимовити, — казав він до майора, — не дорікайте мені за це. Але міг би хто передбачити, що іспанської мови мене навчатиме патагонець!

Розділ XVI РІО-КОЛОРАДО

Наступного ранку, 22 жовтня, о восьмій годині, Талькав подав гасло вирушати. Між 22 і 42 градусом довготи аргентінська рівнина понижується з заходу на схід; [102] отже, мандрівникам залишалося тільки спускатися пологім схилом до моря.

Коли Талькав відмовився від запропонованого йому коня, Гленарван подумав, що патагонець, за звичаєм багатьох провідників, воліє мандрувати пішки і це йому, мабуть, не важко, бо ж має довжелезні ноги. Однак Гленарван помилився.

Перед тим як вирушити, Талькав якось особливо свиснув. Зараз же із сусіднього гайка вибіг чудовий сагани-стий кінь. То був прегарний кінь аргентінської породи, карий на масть, витривалий, сміливий, баский і гордий. Невелика, зграбної постави голова, очі, сповнені гарячого блиску, тріпотливі ніздрі, міцні підколінка, крутий загривок, широкі груди, довгі бабки, — все в ньому виявляло силу й гнучкість. Майор, знавець коней, не міг одірвати очей від цього досконалого зразка кінської пампаської породи, що певними рисами нагадував йому англійського гунтера. Цей красень звався "Таука" — по-патагонському "птаха", і, без сумніву, заслуговував на таке ім'я.

Коли Талькав скочив на коня, той високо зіп'явся й загарцював під ним. Любо було дивитися на патагонця, чудового вершника. Весь його обладунок складався з двох пристроїв, що їх завжди має при собі аргентінський мисливець: "бола" й "ласо". Вола — це три кульки, з'єднані між собою шкіряним ременем. Індіанець кидає їх, частенько з відстані в сотню кроків, у звіра чи ворога так влучно, що обкручує ноги переслідуваного, і той відразу падає. Отож бола — грізне знаряддя в руках індіанця, і він орудує ним напрочуд спритно. Ласо, навпаки, ловець ніколи не випускає зі своєї правиці. Це мотузка в тридцять футів завдовжки, сплетена з двох міцних ремінних стрічок, із зашморгом на кінці, який совається у залізній кублучці. Закидають зашморг правою рукою, а лівою придержують другий кінець ласо, закріплений спереду сидла. Озброєння патагонця завершував довгий перекинутий на ремінці за спину карабін.

Талькав, не помічаючи захоплення, котре викликали його природна зграбність, невимушена й горда постава, очолив загін, і всі вирушили в дорогу. Аргентінські конячки бігли чвалом або йшли повільною ступою, бо, як видно, добрячий клус був їм невідомий. Роберт так упевнено сидів у сідлі і так сміливо їхав, що Гленарван невдовзі перестав боятися за нього.

Від самісінької підосви Кордільєр починається пампа — просторі аргентінські

степи. Пампу можна поділити [103] на три смуги. Перша, поросла невисокими деревами й чагарником, простягається вглиб од ланцюга Кордільєр на двісті п'ятдесят миль. Друга, геть уся в буянні пишних трав, сягає на чотириста п'ятдесят миль і закінчується за сто вісімдесят миль до Буєнсс-Айреса. Далі до самого моря — неозорі луки, вкриті заростями люцерни й чортополоху, — третя смуга пампи.

Коли загін вибрався з передгір'я Андів на широкий простір, він одразу наразився на численні піщані дюни, так звані "меданос". Це рухомі кучугури, що під подувом вітру невинно пересуваються, коли тільки їх не затримує коріння рослин. Навіть найлегший вітерець здіймає угору дрібнісінький пісок, часом утворюючи справжні смерчі, які досягають подекуди чималої височини. Це видовище давало очам насолоду й водночас шкодило їм. Втішно було дивитись на химерні смерчі, як вони блукали рівниною, стикаючись між собою, змішувались, опадали й знову здійсмались у невимовному безладді. Але від них безнастанно відділялись малесенькі порошинки, що раз у раз потрапляли в очі навіть крізь повіки.

Майже цілий день мандрівники спостерігали ці смерчі, що їх зривав у повітря північний вітер. Проте вперед посувалися досить швидко і вже до шостої години вечора залишили на сорок миль позад себе Кордільєри, які ледь чорніли тепер вдалині, розпливаючись у вечірньому присмерку.

Мандрівники дещо потомились, подолавши за день щонайменше тридцять вісім миль, і зраділи, коли настав час перепочинку. Розташувались табором на березі швидкоплинної, бурхливої і каламутної річки Неукем, затиснутої між високими червонястими кручами. Неукем, що її географи звуть іще "Рамід" або "Комое", бере початок серед озер, відомих самим лише індіанам.

Ніч і наступний день минули без жодних пригод. їхали добре й швидко. Рівний шлях, помірна температура полегшували подорож. Однак опівдні сонце запекло дужче. Ввечері небо на південному заході повилося в хмари, що віщувало зміну погоди. Патагонєць не міг цього не знати й показав Паганелеві на захід крайнеба.

— Так, знаю, — озвався той і, звернувшись до супутників, мовив: — Погода міняється на гірше. Насувається "пам-перо".

Він пояснив, що памперо, надзвичайно сухий півден-но-західний вітер, частенько гуляє в аргентінських степах. Талькав з Паганелем не помилилися. Вночі зірвався шалений [104] памперо, і мандрівникам, які могли захиститися від нього тільки своїми пончо, прийшлося скрутно. Коні полягали на землю, а люди — біля них, притулившись один до одного. Гленарван боявся, що ураган затримає їх, але Паганель, глянувши на свій барометр, заспокоїв його.

— Звичайно, — пояснив він, — памперо лютує три дні поспіль, на що безпомилково вказує барометр. Та коли барометр піднімається, як-от зараз, це означає, що навісний вітер вщухне за кілька годин. Отже, друже мій, заспокойтесь, на світанку небо знову буде чисте й прозоре.

— Ви говорите, немов у книзі читаєте, Пагаиелю, — сказав Гленарван.

— Я й справді книга, — відповів географ, — ви можете гортати її, скільки вам

заманеться.

"Книга" сказала правду: скоро звернуло з півночі, вітер раптом ущух, і змучені мандрівники позасинали, нарешті, міцним сном, який дав їм відпочинок і поновив сили. Прокинулись усі свіжі, бадьорі, надто Паганель, що, хрускаючи суглобами, весело потягувався, наче молодий песик.

Було 24 жовтня — десятий день по від'їзді з Талька-уано. До місця перетину Ріо-Колорадо й тридцять сьомої паралелі залишалось іще 93 милі, тобто три дні дороги. Під час цього переходу через американський суходіл Гленарван неугавно стежив, чи не з'являться десь поблизу тубільці, щоб розпитати їх про капітана Гранта. Це можна було зробити за допомогою патагонця, котрий уже досить вільно розмовляв із Паганелем. Але в цих краях індіанці майже не зустрічалися, бо головні шляхи між Аргентинською Республікою й Кордільєрами пролягали через пампу далі на північ. Загін не натрапляв ані на кочовиків, ані на осілі племена, що жили під владою касиків. Коли випадком якийсь вершник-кочовик показувався вдалині, то він притьмом зникав, як видно, не бажаючи заходити в будь-які зносини з чужинцями. Справді, вісім озброєних вершників на добрих конях могли видатись підозрілими кожному, хто наважувався сам-один подорожувати пампою, — і волоцюзі-грабіжникові, і самотньому подорожньому, який в цих пустельних місцях узяв би їх самих за лихих людей. Тому мандрівникам ніяк не випадало зайти у розмову ані з чесними людьми, ані з злодійчуками. Вони навіть шкодували, що не натрапили на грабіжників, хоча знайомство з ними й почалося б пострілами з рушниць. Гленарван, дбаючи про успіх розшуків, звичайно, скрушався, дивлячись на цю пустизну, проте невдовзі скоїлась подія, що [105] негадано ствердила слушність їхнього тлумачення документа.

Шлях мандрівників часто-густо перетинали різні стежки, поміж них і дорога, що йшла від Кармена до Мен-доси. Ця дорога була геть уся захаращена кістками свійських тварин — мулів, коней, биків та овець. Купи побілілих кісток, подрібнених дзьобами хижих птахів, немовби правили їй за віхи. І, мабуть, не один людський кістяк змішався тут із рештками тварин.

Досі Талькав жодного разу не запитав про напрямок, котрого неухильно додержувався загін. Проте патагонець розумів, звісно, що, обминаючи всі дороги пампи, мандрівники анітрохи не прагнули потрапити ні в міста, ні в селп-ща, ані в установи аргентинських провінцій. Щоранку вони вирушали на схід сонця, простуючи прямісінько вперед, і щовечора сонце сідало за їхніми плечима. Талькав напевно дивувався, що не він, провідник, веде мандрівників, а власне, вони ведуть його. Але стриманий, як усі індіанці, він не виказував свого подиву і не запитував, чому вони обминають усі стежки. Однак того дня, коли загін вийшов на мендоську дорогу, Талькав зупинив свого коня й обернувся до Паганеля.

— Дорога з Кармена, — сказав він.

— А певно, мій друже, — відповів той, намагаючись якнайчистіше вимовляти іспанському, — це дорога з Кармена до Мендоси.

— Ми нею не поїдемо?

— Ні.

— А куди ж тоді?

— Так само на схід.

— То ми нікуди не потрапимо.

— Хтозна...

Талькав мовчки, вкрай здивовано глянув на географа. Однак він і в гадці не мав, ніби Паганель може жартувати. Індіанець, що до всього на світі завше ставиться серйозно, не може цього навіть уявити.

— Отже, ви не поїдете до Кармена? — помовчавши, спитав він.

— Ні, — відповів Паганель.

— А до Мендоси — також ні?

— Не їдемо й до Мендоси.

Тут до Паганеля під'їхав Гленарван й попитав, про що йде мова й чому вони зупинились.

— Він спитав мене, куди ми поїдемо, до Кармена чи до Мендоси, і дуже здивований з моєї негативної відповіді. [106]

— Справді, наш маршрут повинен йому здаватися дивним, — сказав Гленарван.

— Уявляю собі. Він каже, що ми нікуди не доїдемо.

— Послухайте, Пагапелю, може б, ви пояснили йому мету нашої подорожі й розтлумачили, чому ми неухильно тримаємось східного напрямку?

— Це дуже важко зробити, — відповів Паганель, — бо ж індіанці зовсім не розуміються на географічних градусах, а історія документа напевно здасться йому фантастичною.

— Що ж саме він не зрозуміє, — історію документа чи самого історика? — спитав серйозно майор.

— О, Мак-Наббсе! — вигукнув Паганель. — Ви ще й досі не позбулися сумнівів щодо моєї іспанської мови!..

— Ну, то спробуйте, мій шановний друже.

— Спробуємо.

Паганель під'їхав до патагонця й заговорив до нього по-іспанському. Географові довелось не раз уривати мову — чи то слів йому бракувало, чи з термінами і зворотами мав клопіт, а до того ж, певно, важко пояснити не-освіченій людині невідомі їй поняття й речі. Кумедно було дивитись на Паганеля: він вимахував руками, роззявляв рота, щоб чіткіше вимовляти, метушився й розпинався, піт струмочками збігав йому з чола. Коли слів бракувало, він пояснював на мигах. Бідолаха навіть зійшов з коня і накреслив на піску карти, де позначив меридіани й паралелі, обидва океани і навіть шлях на Кармен. Ще ніколи жодний викладач не потрапляв у таку скруту. Талькав спокійно стежив за всіма рухами географа, але не можна було збагнути, розуміє він що чи ні. Лекція географа три-вала понад тридцять хвилин. Урешті він закінчив, витер спітніле чоло й глянув на патагонця.

— Він зрозумів? — спитав Гленарван.

— Зараз побачимо, — відповів Паганель. — Але коли він не втямив, удруге пояснювати відмовляюсь.

Талькав не рухався. Він стояв мовчки, втупивши очі в креслення на піску, що його потроху здувало вітром.

— Ну що? — спитав Паганель.

Талькав, здавалось, не чув. Паганелеві уже впала у вічі іронічна посмішка майора, і, боронячи свою честь, він почав був з новим завзяттям пояснювати далі, аж раптом патагонець зупинив його порухом руки.

— Ви шукаєте бранця? — спитав він.

— Так, — відповів Паганель.

— І шукаєте його саме на шляху, котрий простягся від сонця, що заходить, до сонця, що сходить? — казав [107] далі Талькав, удаючись до властивої індіанцям образної мови, аби визначити напрямок з заходу на схід.

— Достеменно так.

— І це ваш бог доручив хвилям великого моря таємницю полоненого?

— Так, сам бог.

— То хай збудеться його воля, — урочисто мовив Талькав, — ми підемо на схід і, якщо потрібно буде, дійдемо аж до сонця!

Паганель, у захваті від свого учня, негайно переклав своїм товаришам відповідь індіанця.

— Який тямущий народ! — вигукнув він. — Певен, що а двох десятків селян моєї країни дев'ятнадцятеро анічогісінько не добрали б з моїх пояснень.

Гленарван попросив Паганеля спитати патагонця, чи не чув він чого про чужинців, що потрапили в полон до індіанців пампи. Паганель передав питання й очікував відповіді.

— Начебто й чув, — проказав Талькав.

Тільки-но ці слова було перекладено англійською мовою, як семеро мандрівників оточили Талькава, запитуючи його жадібними очима.

Схвильований Паганель, насилу знаходячи потрібні слова, став далі розпитувати Талькава, а очі його, втуплені в поважне обличчя патагонця, здавалось, прагнули прочитати на ньому відповідь перше, ніж вона злетить з його уст.

Кожне іспанське слово патагонця він тлумачив по-англійському, і в такий спосіб його товариші наче слухали всю розмову своєю рідною мовою.

— Хто ж цей полонений? — спитав Паганель.

— Це чужинець, — відповів Талькав, — європеець. — Ви бачили його?

— Ні, але я знаю його з оповідань індіанців. Вій був хоробрий! Мав серце бика!

— Серце бика! — вигукнув Паганель. — Яка чудова мова у патагонців! Ви розумієте, друзі? Це означає "мужня людина".

— Мій батько! — вигукнув Роберт Грант. Потім, звертаючись до Паганеля, спитав:

— Як сказати по-іспанському: "Це мій батько"?

— Es mio padre.

Тоді Роберт, узявши Талькава за руки, з ніжністю мовив:

— Es mio padre! [108]

— Suo padre! — вигукнув патагонець, і погляд його прояснів.

Він пригорнув до себе хлопчика, зняв його з коня и почав пильно розглядати, здивовано і співчутливо. На розумному обличчі індіанця відбивалося щире зворушення.

Але Паганель не вгавав і розпитував далі. Де саме був полонений? Що він тут робив? Коли Талькав чув про нього востаннє? Всі ці питання тіснилися одночасно в його мозкові.

Талькав не барився з відповіддю. Вони почули, що європеець був невільник якогось індіанського племені, котре кочувало поміж річками Колорадо й Ріо-Негро.

— А де він був останнім часом?

— У касика Кальфоукура, — відповів Талькав.

— Це десь поблизу нашого шляху?

— Так.

— А що він за один, отой касик?

— Він ватажок індіанського племені пойуче, людина з двома язиками, двома серцями!

— Тобто людина двоєдушна, нещира у своїх словах і вчинках, — додав од себе Паганель, переклавши достоту своїм товаришам цей гарний образний вислів. — Чи зможемо ми врятувати нашого друга? — знову звернувся він до Талькава.

— Можливо, якщо він досі в руках індіанців.

— А коли ви чули про нього?

— Вже давно. Відтоді сонце двічі дарувало пампі літо.

Безмежна радість пойняла Гленарвана. Час, вказаний патагонцем, збігався достеменно з датою документа. Та залишалося ще одне нез'ясоване питання. Паганель одразу ж спитав патагонця:

— Ви кажете про одного полоненого, хіба їх було не троє?

— Не знаю.

— І нічого не знаєте, що з полоненим тепер?

— Нічого.

На цьому розмова припинилася. Могло, звичайно, трапитись так, що трьох полонених давно розлучили. Але з розповіді Талькава впливало насамперед те, що поміж індіанцями ходили чутки про європейця, котрий потрапив до них у полон. Час, коли це сталося, місце, де перебував полонений, навіть образний вислів патагонця про його відвагу — все, поза всяким сумнівом, стосувалось капітана Гаррі Гранта. [109]

Наступного дня, 25 жовтня, мандрівники з новим піднесенням вирушили у дальшу путь на схід. Тепер, скільки сягало око, перед ними розстилася безмежна рівнина, одноманітна й безрадісна, що її називали місцевою мовою "травесіа". Глинястий ґрунт, відкритий вітрам, являв собою гладесеньку рівну поверхню; жодного каменя, жодного круглячка. Траплялись вони лише в запустілих висхлих ярках або на берегах штучних ставків, видовбаних руками індіанців. Інколи, через довгі проміжки, показувались

невисокі лісові зарості, де на тлі темного верховіття вирізнялися ясними плямами ріжкові дерева, які мають стручковаті плоди, відсвіжні, солодкі й приємні на смак. Вряди-годи зустрічались терпетинові гайки, купи ча-нари й дикого дроку та всілякі колючі чагарники, миршавий вигляд яких промовисто свідчив про неродючість ґрунту.

26 жовтня випав важкий день. Конче треба було добратися до Ріо-Колорадо. Коні, підгараювані верхівцями, бігли щодуху, й того ж таки вечора мандрівники прибули до берегів цієї найгарнішої в пампі річки. Її індіанська назва Кобу-Лебу означає "велика ріка". Вона струмить свої хвилі крізь неозорі простори пампи й впадає в Атлантичний океан. Там, неподалік од гирла, спостерігається цікаве явище: що ближче до моря, то води в річці меншає — може, вологу всмоктує підґрунтя річкового дна, а може, вона випаровується, — причину цього феномена досі не з'ясовано.

Коли дістались до Колорадо, першою турботою Пага-неля було, як то належить географові, скупатися в її забарвлених червонястою глиною водах. Його здивувало, що річка була досить глибока — очевидно, під першим промінням літнього сонця почали вже танути сніги. Та й завширшки ріка була чимала, так що коні не могли її переплисти. На щастя, посуваючись берегом до верхоріччя, мандрівники натрапили на підвішаний, за індіанським звичаєм, місточок, сплетений з гілок, зв'язаних між собою ремінцями. Цим містком маленький загін перебрався на лівий берег і став там табором.

Перш ніж заснути, Паганель зажадав визначити в найточніший спосіб місце й напрям річки Колорадо і старанно накреслив її на карті — за браком Яру-Дзангбо-Чу, що, недосяжна для нього, котила свої води в горах Тібету.

Далі, 27 і 28 жовтня, подорож минала без пригод. Та сама рівна поверхня, ті самі неродючі землі. Ніколи ще краєвид не був такий одноманітний, а виднокруг такий сумний. Однак ґрунт ставав вологіший. Доводилось переходити [110] "каньядас" — поійняті водою низини, продиратись крізь захаращені водоростями лагуни — так звані "естерос". Пізно ввечері коні стали на березі великого озера, названого індіанцями Гірким озером через насиченість води мінеральними речовинами. 1862 року це озеро було свідком жорстокого винищення аргентінськими військами тубільців. Тут розташувались на відпочинок, і ніч минула б спокійно, якби навколо не було мавп сапажу й диких собак. Ці галасливі тварини виконували, безперечно, на честь європейців, але й на шкоду їхнім вухам одну з тих примітивних симфоній, якої, напевне, не зрікся б і будь-який композитор майбутнього.

Розділ XVII ПАМПА

Аргентінська пампа простяглась від тридцять четвертого до сорокового градуса південної широти. Слово "пампа" арауканського походження, воно означає "трависта рівнина" і цілком відповідає цій місцевості. Деревисті мімози на заході, розкішні трави на сході надають рівнині особливої своєрідності. Ці рослини сягають корінням у той шар землі, під яким лежить глинясто-піщане підґрунтя. Якби геологи поцікавились цими покладами третинної доби, то знайшли б незліченні багатства: там спочиває сила-силенна предковічних кістяків, що належать, як вважають індіанці, вже зниклій породі тату(42). Під їхнім тліном похована вся первісна історія країни.

Американська пампа — окрема географічна область, так само як савани Краю Великих озер або сибірські степи. Підсоння пампи більш континентальне, ніж підсоння провінції Буенос-Айрес; різкіші зміни спеки й холоду в пампі, як пояснив Паганель, спричинені тим, що океан влітку вбирає в себе маси тепла, котре поволі повертає взимку. Тому на островах, звичайно рівніша температура, ніж у глибині суходолу (43). Завдяки сусідству з Атлантичним океаном підсоння західної частини пампи не таке одноманітне, як на [111] узбережжі. На заході пампи спостерігаються різкі зміни температури — то жорстокі морози, то нестерпна спека. Восени, тобто в квітні й травні, тут часто йдуть ливні дощі. Але тепер погода стояла дуже суха, й сонце палило нещадно.

(42) Тату — тварини з породи беззубих ссавців, укриті роговим панциром; живуть у Південній Америці.

(43) Через це зима в Ісландії м'якша, ніж у Ломбардії. (Прим, автора.)

Загін вирушив у дорогу на зорі, перевіривши спочатку правильність напрямку. Земля, скута корінням дерев і кущів, була надзвичайно тверда; зникли піщані дюни, ба навіть дрібнесенький пил, що його вітер курявою здіймав у повітря. Коні бадьоро йшли крізь високу траву — "па-ха-брав", що росте переважно в пампі й дає притулок індіанцям під час грози. Подеколи траплялись водоймища, оточені вербами й місцевими рослинами *gugnerium argen-teum*, які полюбляють сусідство солодкої води. Щоразу зупиняючись в цих місцях, коні пили досхочу, немов прагнучи задовольнити спрагу й на майбутнє. Талькав їхав попереду, оглядаючи кущі, полохаючи "чолінас" — найнебезпечніших гадюк, що вбивають своїм укусом раніш ніж за годину й дужого бика. Спритна Таука стрибала через чагарі, допомагаючи своєму господареві прокладати шлях для коней.

Таким чином, подорожувати цими рівними одноманітними просторами було легко. Природа тут не звеселяла ока; жодного валуна, жодного камінця на сто миль навкруг! Неозора одноманітність, здолати яку, здавалось, несила! Ні гарних краєвидів, ані дорожніх пригод, ані цікавих несподіванок. Треба було бути Паганелем, уче-ним-ентузіастом, аби знаходити на цій дорозі щось варте уваги, захоплюватись найдрібнішими її деталями. Що ж його тішило? Хтозна. Може, якийсь кущик, може, якась бадилинка. Цього було досить, щоб викликати в нього нескінченні потоки слів і навчати Роберта, котрий залюбки його слухав.

29 жовтня цілий день перед очима мандрівників розгорталась та сама безкрайна однобарвна рівнина. Близько другої години під ногами коней забілили якісь кістки. Схоже було, що полягла величезна череда, стільки зібралось тут кістяків. Та ці напівзотлілі рештки, побілілі од вітру й часу, не були розкидані навсібіч, як то звичайно буває, коли знеможені тварини падають одна по одній на шляху, а лежали величезною купою. Ніхто не знав причини такого нагромадження кістяків на відносно обмеженому просторі, й навіть Паганель не міг цього пояснити. Тоді він запитав Талькава, і той охоче відповів.

Слова "не може бути", котрі вихопились у Паганеля, [112] і знаки патагонця, що

означали ствердження, збуріши цікавість мандрівників,

— Що ж це таке? — спитали вони Паганеля.

— Небесний огонь! — відказав географ.

— Як! Блискавка спроможна наробити такого лиха! — вигукнув Том Остін. — Звалити на землю череду в п'ятсот голів!

— Талькав так гадає, і він не помиляється. Грози в пампі справді надзвичайні. Аби нам не довелося зазнати їхньої люті на собі!

— Сьогодні страшенно пече, — мовив Вільсон.

— Термометр показує тридцять градусів у затінку, — додав Паганель.

— Нема чого дивуватися, — сказав Гленарван. — Мене ніби проймає електричний струм. Напевне, така спека триватиме не довго.

— Ні, ні, — заперечив Паганель. — На зміну погоди не сподівайтесь. Адже на обрії — жодної хмаринки.

— Тим гірш, — сказав Гленарван, — бо коням дошкуляє спека. А тобі, хлопче, не дуже жарко? — спитав він Ро-берта.

— Ні, сер, — відповів той. — Я люблю жару, це приємно.

— Надто взимку, — глибокодумно зауважив майор, пихкаючи сигарою і пускаючи вгору закрутки диму.

Ввечері зупинились біля занедбаного ранчо — сплетеної з гілок і обмазаної глиною халупи під солом'яною стріхою. Частокіл навкруг ранчо хоч і струхлявів наполовину, проте міг ще захистити коней від нападу лисиць. їм несила заподіяти коням жодної шкоди, але хитрющі тварини перегризають недоуздки, й коні тоді втікають.

За кілька кроків від ранчо видовбано яму, що правила, мабуть, за кухню — в ній ще лежали купки захоло-лого попелу. В середині ранчо був ослінчик, убоге ложе з бичачої шкіри, казан, рожен і чайник, щоб варити "мате". Мате — напій із сушеного листя, широко вживаний у Південній Америці, так би мовити, індіанський чай. Його п'ють, як і всі американські напої, крізь соломинку. На прохання Паганеля Талькав приготував кілька кухлів цього питва, котре дуже прикрасило звичайну вечерю мандрівників і викликало загальний захват.

Наступного дня, 30 жовтня, сонце зійшло в гарячій імлі й затопило землю палючим промінням. Пекло немилосердно, а на рівнині годі було й шукати будь-якого холода. Однак мандрівники так само мужньо прямували [114] на схід. Часто-густо дорогою траплялись величезні череди й отари; не маючи сили пастися в таку спеку, тварини ліниво попростягались на землі. Не було видно жодного охоронця, жодного пастуха. Стерегли худобу самі лише собаки, при звичаєні задовольняти спрагу овечим молоком. Рогата худоба тут має лагідну вдачу й не відчуває тої інстинктивної відрази до червоного кольору, яка властива їй європейським родичам.

— Це, мабуть, тому, що вона випасається на республіканській паші, — сказав Паганель, вельми задоволений із свого дотепу, дещо, може, надто французького.

Після полудня верхівці, втомлені одноманітністю краєвиду, помітили деякі зміни в

природі пампи. Злакові рослини попадалися вже зрідка. Їхнє місце заступили миршаві реп'яхи й велетенські чортополохи футів до дев'яти заввишки, здатні ущасливити віслюків усієї земної кулі. Тут і там виднілись купки низенької "чанари" й всілякі чагарі з темно-зеленими колючками. — дорогоцінні рослини засушливих ґрунтів. До цієї місцини волога, що зберігалась в глинистому ґрунті, живила пасовища, й трава росла буйна, розкішна. Але тут трав'яний килим раз у раз світив лисинами, в багатьох місцях стерся чи витолочився, й скрізь виглядала оголена земля, виявляючи свою вбогість. Це були ознаки посухи, що дедалі зростала, й Талькав звернув на них увагу своїх супутників.

— Як на мене, в цій зміні немає нічого прикрого, — зазначив Том Остін. — Трава, куди не глянь, трава, — од цього врешті може занудити.

— Це так, але де трава, там і вода, — відповів майор.

— О, нам води не бракує, — озвався Вільсон, — та й дорогою, напевно, надібаємо якусь річку.

Якби Паганель чув цю розмову, то не обминув би повідомити, що поміж Ріо-Колорадо й горами аргентинської провінції річки трапляються зрідка; але він саме пояснював Гленарванові одне явище, на котре той звернув його увагу.

З деякого часу в повітрі відчувався дух паленини, однак до самого обрію ніде не видно було вогню. Жодний димок не вказував на якесь далеке пожарище. Отже, не можна було пояснити це диво якоюсь природною причиною. Згодом пах горілої трави так подужчав, що здивував усіх, крім Паганеля й Талькава. Вченому ніколи не завдавало труднощів розкривати таємниці природи, і він залюбки відповідав своїм друзям. [115] — Ми не бачимо вогню, — сказав він, — але чуємо дим. Однак диму без вогню не буває, і це прислів'я слушне так само в Америці, як і в Європі. Отже, все ж таки десь горить, але в цих пампах поверхня така гладенька, що повітряні течії ніщо не зупиняє, і часом дух горілої трави можна чути за сімдесят п'ять миль.

— Сімдесят п'ять миль? — перепитав недовірливо майор.

— Атож; додам лише, що такі степові пожежі ширяться на чималі простори й досягають частенько великої сили.

— А хто ж підпалює прерії? — спитав Роберт.

— Інколи блискавка, якщо трава дуже висхла від спеки; а часом самі індіани.

— Навіщо?

— Вони кажуть — не знаю, чи це має підставу, — ніби після пожежі в пампі злаки ростуть краще. Можливо, це засіб поліпшити ґрунт добривом у вигляді попелу. А я гадаю, що призначення цих пожарищ — знищити мільярди кліщів, котрі дошкуляють худобі.

— Але такий енергійний спосіб може коштувати життя деяким тваринам, що блукають у степу, — зауважив майор.

— Буває, яка худоба й згорить: але що це може важити, коли їх така сила!

— Я про них не пікуюсь, то справа індіанців, — мовив майор, — я турбуюсь за тих, хто подорожує пампою. Адже ж трапляється, що полум'я наздожене їх і захопить?

— Аякже! — вигукнув видимо потішений цим припущенням Паганель. — Часом це буває, і я не від того, щоб помилуватись таким видовищем.

— Оце достоту наш учений, — мовив Гленарван, — заради науки він ладен сам згоріти живцем.

— Таж ні, дорогий Гленарване, але ми всі читали Ку-пера, і його Нетті Бампо навчив нас, як врятуватися, коли насувається полум'я. Треба лише вирвати навколо себе траву по радіусу в кілька туазів. Це дуже просто. Тому я не боюся пожежі, навпаки, я палко її закликаю!

Але Паганелевим бажанням не судилось справдитися, і якщо він і підсмажувався, то лише під нестерпно пекучим сонячним промінням. Коні задихувались у цій тропічній спекоті. Про затінок можна було тільки мріяти. Лише зрідка на землю лягала легка тінь від якоїсь хмаринки, що запинала собою палаюче кружало сонця, і тоді верхівці, підганяючи коней, намагались якнайдовше триматись у цьому холодку. Але західний вітер гнав [116] хмарку, а з нею і тінь, коні невдовзі залишались позаду, й сонце знову поливало вогняними потоками розпечену землю.

Коли Вільсон казав, що їм вистачить запасів води, він не врахував тої непогамовної спраги, що пожирала протягом цього дня його супутників, а запевняючи, що дорогою конче трапиться якась річка, він надто поквапився. Бракувало не тільки річок, які на пласкій поверхні пампи не знаходили собі зручного ложа, але й водоймищ, викопаних індіанами, — вони пересохли.

Паганель стривожився і спитав у Талькава, де він гадає знайти воду.

— В озері Салінас, — відповів індіанин.

— А коли ми туди прибудемо?

— Завтра ввечері.

Тубільці, подорожуючи пампою, звичайно копають нашвидку колодязі й знаходять воду на глибині кількох туазів. Але наші мандрівники не могли собі цим зарадити, бо не мали потрібного струменту. Воду довелось пити ощадно, і хоч ніхто не страждав од нестерпної спраги, проте й не міг вдовольнити її до останку.

Ввечері, після перегону в тридцять миль, зробили зупинку. Вкрай потомлені мандрівники сподівались добре відпочити й виспатись, але ніч випала неспокійна — цілі хмари москітів і комарів зіпсували їм спочинок. їхня поява провіщала зміну вітру, й справді, він узяв інший напрямок і тепер дув із півночі. А ці настирні комахи зникають звичайно лише з південним або південно-західним вітром.

Якщо майор зберігав незворушний спокій серед цих дрібних буденних прикрощів, то Паганель, навпаки, обурювався проти такого глузування долі. Він кляв на всі заставки москітів та комарів і ревно жалкував за підкисленою водою, яка втишує пекучий біль від незліченних укусів. Хоч майор і намагався розрадити його, доводячи, що їм пощастило, бо вони бороняться лише від двох видів комах з трьохсот тисяч, відомих природникам, однак Паганель устав не в гуморі. Проте коли загін на світанку вирушав у дальшу путь, він анітрохи не змусив на себе чекати, бо ж цього дня вони мали прибути до озера Салі-нас. Знебулі коні ледве не вмирили зі спраги, і хоч

вершники відмовлялися заради них од води, їхня пайка була надто мізерна. Посуха раз у раз ставала дошкульніша, а спека — нестерпніша; здавалось, північний вітер, цей самум пампи, що здіймав хмари куряви, ще посилював її. [117]

Цього дня одноманітність подорожі була дещо порушена. Мюльреді, який їхав попереду, раптом повернувся до загону й повідомив, що наближається декілька індіанців. До їхньої появи поставились по-різному. Гленарван зрадів, сподіваючись дізнатися від тубільців про долю полонених з "Британії". Талькав, навпаки, зовсім не був потішений перспективою зустріти на своєму шляху ін-діанців-кочовиків; він узяв їх за грабіжників і вважав за найкраще уникнути цієї зустрічі. За його вказівками, мандрівники збились щільною купкою і кожний узяв у руки зброю. Треба було приготуватись до всяких несподіванок.

Невдовзі показався загін індіанців. їх було всього десятеро, і Талькав одразу заспокоївся. Індіанці наблизились. Тепер їх можна було добре розгледіти. Це були корінні мешканці пампи, представники тих племен, що їх винищував 1833 року генерал Росас. Чималі на зріст, високочолі, з смаглявою, оливкового відтінку шкірою, вони являли прекрасні взірці індіанської раси.

Одягнені вони були в шкури гуанако або нутрій і мали при собі зброю: списи завдовжки мало не в двадцять футів, ножі, пращі, бола й ласо. З того, як вправно вони керували кіньми, було видно, що вони мастаки їздити верхи.

Зупинившись кроків за сто, тубільці, здавалось, радилися поміж себе, кричали й вимахували руками. Гленарван верхи попрямував до них. Та щойпо він рушив, як увесь загін, зробивши крутий поворот, блискавично щез, немов здимів. Знесилені коні мандрівників, звичайно, не могли б їх наздогнати.

— Боягузи! — вигукнув Паганель.

— Чесні люди так хутко не тікають, — зауважив Мак-Наббс.

— Що це за індіанці? — спитав Паганель Талькава.

— Гаучо, — відповів патагонець.

— Гаучо ! — вигукнув Паганель. — Гаучо! Виходить, боятися не було чого.

— Чому це? — спитав майор.

— Бо гаучо — мирні, незавадні пастухи.

— І ви ймете цьому віри, Паганелю?

— Безперечно. Вони узяли нас за грабіжників і тому повтікали.

— Я схильний скорше думати — вони не насмілились на нас напасти, — мовив Гленарван, прикро вражений тим, що не вдалося розпитатися в цих тубільців, хто б вони не були. [118]

— Я теж так гадаю, — сказав майор, — бо, коли не помиляюся, ці гаучо зовсім не мирні пастухи, а відчайдушні, небезпечні розбишаки.

— Та ніколи в світі! — вигукнув Паганель.

І він почав так запально сперечатися з приводу цього етнологічного питання, що звичайно стриманий майор не витерпів і сказав:

— Я вважаю, ви не маєте рації, Паганелю.

— Не маю рації? — перепитав учений.

— Так. Адже навіть Талькав узяв цих тубільців за бандитів, а Талькав добре знає, що до чого.

— Ну, то виходить, цього разу Талькав помилився, — трохи гостро заперечив Паганель. — Гаучо ніщо інше, як хлібороби, пастухи, і я сам писав про це в досить відомій брошурі.

— Ну, то виходить, ви тоді помилились, пане Паганелю.

— Я помилився, пане Мак-Наббсе?

— З неухважності, коли волієте, і вам доведеться виправити ці помилки в наступному виданні.

Паганель, вельми ображений тим, що його географічні знання заперечуються і, більш того, з них жартують, вкрай роздратувався.

— Знайте, шановний добродію, мої книги не потребують подібних виправлень! — вигукнув він.

— Навпаки, потребують, принаймні в цьому випадку, — відповів майор, що також затався.

— Ви, добродію, щось надто прискіпливі! — допик майора географ.

— А ви надто в'їдливі, — відрубав майор.

Суперечка набирала небезпечного повороту, хоч дрібний привід, звичайно, не вартий був такого завзяття. Гленарван визнав за потрібне втрутитися.

— Безперечно, один із вас — прискіпливий, а другий —< уїдливий, і тому ви обидвоє дуже мене дивує.

Патагонець, не розуміючи, про що точиться суперечка, легко здогадався — двоє друзів зайшли у сварку. Він посміхнувся й мовив лагідно:

— Це північний вітер.

— Північний вітер! — вигукнув Паганель. — До чого тут північний вітер?

— Саме так, — відповів Гленарван, — північний вітер спричинився до вашого кепського настрою. Я чув, що на півдні Америки він сильно подразнює нервову систему.

— Присягаюся святим Патриком, Едварде, ви маєте рацію! — вигукнув майор і зайшовся реготом. [119]

Але Паганель, не на жарт розгніваний, не хотів поступитися й напав на Гленарвана, втручання котрого видалось йому надто легковажним.

— То ви гадаєте, в мене збуджені нерви?

— Авжеж, і винен у цьому північний вітер. Він наштовхує тут людей навіть на злочини, так само як північний вітер в околицях Рима!

— На злочини! — обурився Паганель. — То в мене вигляд людини, яка збирається вчинити злочин?

— Та я зовсім цього не кажу.

— Скажіть краще одразу, що я хочу вас порішити!

— О! Цього я й побоююсь! — відповів Гленарван, не в силі далі стримувати сміху. —

На щастя, північний вітер триває тільки один день!

Усі зареготалися. Паганель стиснув коня острогами й подався наперед, аби розвіяти на самоті свій кепський настрій. За чверть години він уже нічого не пам'ятав. Так сталося — лагідна вдача вченого зрадила йому на деякий час. Але причини цього були чисто зовнішні.

Надвечір Талькав, котрий трохи випередив усіх, подав знак, що вони наближаються до жаданого озера. За чверть години загін уже спускався з високого крутого берега озера Салінас. Але тут мандрівників спіткало тяжке розчарування. Озеро висохло.

Розділ XVIII РОЗШУКИ ДЖЕРЕЛЬНОЇ ВОДИ

Озеро Салінас завершує низку лагун, які поєднують між собою гірські кряжі Вентана й Гуаміні. Колись давно численні експедиції з Буенос-Айреса приїздили сюди по сіль, бо в його воді було багато хлористого натрію. Але сонце геть випарило пересичену сіллю воду, й озеро перетворилося на велетенське блискуче соляне дзеркало.

Коли Талькав говорив про питну воду, він мав на увазі не саме озеро, а річки, котрі вливалися в нього в багатьох місцях. Але о цій порі вони так само пересохли. Пекуче сонце випило воду. Важке пригнічення опанувало мандрівників, коли вони побачили висхлі берега озера.

Треба було порадитись, що його робити. Рештки води в бурдюках зіпсувались і були непридатні до пиття. Дедалі відчутніша й жорстокіша ставала спрага. Перед нею відступали голод і втома. Змучені мандрівники заховалися під забутим індіанцями "рука" — розкинутим у ярочку шкіряним [120] наметом, а коні полягали на мулистих берегах озера і з видимою відразою жували водорості й сухий комиш.

Коли всі розмістились у наметі, Паганель запитав Талькава, як, на його думку, діяти далі. Міні географом і патагонцем почалася жвава розмова. Талькав говорив повагом. Паганель жестикулював за обох. Розмова тривала кілька хвилин, по тому індіанець заговів і схрестив на грудях руки.

— Що він каже? — спитав Гленарван. — Я дещо втямив. Мені здалося, він радить нам розділитися.

— Так, розділитись на два загони, — відповів Паганель. — Ті поміж нас, чиї коні вже геть виснажились й ледве плентаються, так-сяк посуватимуться далі нашим маршрутом" уздовж тридцять сьомої паралелі. Ті ж, чиї коні ще в доброму стані, поїдуть наперед цим самим шляхом аж до річки Гуаміні, яка впадає в озеро Сан-Лукас, за тридцять одну милю відсіль. Коли води там буде досить, вони очікуватимуть своїх товаришів на березі Гуаміні. А якщо й там немає води, вони поїдуть назустріч першому загоні, аби вберегти його від зайвої подорожі.

— А далі? — спитав Том Остін.

— Тоді доведеться повернути на південь і спуститись миль на сімдесят п'ять, до перших відног Сьєрра-Вентана, де тече багато річок.

— Це правильно, — сказав Гленарван, — ми так і зробимо, не гаючись ані хвилини. Мій кінь не надто страждає від спраги, і я зможу поїхати разом з Талькавом.

— О, сер, візьміть мене з собою! — попрохав Роберт, немов ішлося про веселу прогулянку.

— Та чи зможеш ти їхати нарівні з нами, мій хлопчику?

— Зможу! В мене добрий кінь, він весь час так і поривається вперед. Дозвольте мені... Прошу вас, сер!

— Гаразд, поїдеш з нами, — погодився Гленарван, нишком радіючи з того, що Роберт буде з ним. — Сподіваюсь, ми троє не такі вже недотепи, щоб не спромоглись знайти якесь джерело чи водоймище свіжої солодкої води.

— Ну, а я? — спитав Паганель.

— О, ви, люб'язний Паганелю, залишитесь з резервним загonom, — відповів майор. — Ви надто добре знаєте і тридцять сьому паралель, і річку Гуаміні, і взагалі всю пампу, щоб покинути нас. Ані Мюльреді, ані Вільсон, ані я не здатні потрапити до місця зустрічі з Талькавом, але під стягом відважного Жака Паганеля ми впевнено будемо рухатися вперед!

— Я підкоряюсь, — відповів географ, вельми потішений тим, що його настановили головою загону. [121]

Тільки будьте уважні! — додав майор. — Пильнуйте, аби не завести нас туди, де нам нічого робити, приміром, на тихоокеанське побережжя!

— Ви заслуговуєте на це, нестерпний майоре, — відказав сміючись Паганель. — Однак скажіть мені, дорогий Гле-нарване, в який спосіб ви порозумієтесь з Талькавом?

— Я гадаю, — відповів Гленарван, — мені навряд чи доведеться заходити з ним у розмову. А втім, тих кількох іспанських слів, що я засвоїв, вистачить, аби ми зрозуміли один одного в разі нагальної потреби.

— Тоді рушайте, мій шановний друже, — мовив Паганель.

— Спершу повечеряємо, — відповів Гленарван, — і спробуймо заснути перед від'їздом.

Повечеряли всухом'ятку — запити було нічим — і, за браком кращого, поснули. Паганелеві ввижались уві сні потоки, водоспади, річки, ручаї, ставки, струмки, навіть повні вщерть карафки, — одним словом, усе те, що звичайно містить у собі придатну на пиття воду; це був справжній кошмар.

Наступного дня, о шостій ранку, коней Талькава, Гле-нарвана й Роберта засідляли й напоїли рештками води; вони пили жадібно, хоч вода була огидна й нудотна. По тому вершники схопились на копі.

— Щасливої дороги! — крикнули враз майор, Остін, Вільсон і Мюльреді.

— А головне, подбайте, щоб не повертатися назад! — вигукнув Паганель.

Невдовзі патагонець, Гленарван і Роберт, обертаючись з дещо сумним почуттям, загубили з очей маленький загін, доручений піклуванням географа.

Desertio de la Salinas, тобто пустеля озера Салінас, якою проїжджали вершники, являла собою рівну глинясту поверхню, порослу миршавим чагарником, карликовими мімозами, що їх індіанці називають "курра-маммель", і кущами "юмма" — рослини, багаті на соду. Подеколи траплялись соляні озерця, які навдивовижу яскраво

відбивали сонячне проміння. Око могло легко узяти ці "баррерос" (44) за крижані поверхні, але пекучі сонячні промені швидко розвіювали оману. Та все ж суха, обпалена, аж почорніла земля й блискучі соляні свічада становили різкий контраст, який надавав пустелі химерного вигляду й затримував надовго око.

(44) Баррерос — землі, просякні сіллю. 122

Зовсім інший вигляд мала Сьєрра-Вентана, що лежала за вісімдесят миль далі на південь, куди, якби Гуаміні пересохла, змушені були б податися мандрівники. Цей край, що : його обслідував 1835 року капітан Фітц-Рой, голова експедиції на "Біглі", надзвичайно родючий. Там буяють розкішні, найкращі на всій індіанській землі пасовища. Північно-західні схили гір укриті густими травами, а нижче — лісами, багатими на різні породи дерев. Там зустрічається "альга-рооо", дерево з родини ріжкових; його плоди висушують, мелють, печуть з них хліб, котрий дуже любляють індіанці; "біле кебрачо", з довгим гнучким гіллям, що хилиться долі, як в нашої плакучої верби; "червоне кебрачо" — дерево надзвичайно міцної породи; "наудубай", що дуже легко запалюється й часто спричиняється до жахливих лісових пожеж; "віраро" з китицями лілових квітів і, нарешті, велетенське "тімбо", мало не вісімдесят футів заввишки — під його кроною може сховатися від палючого сонця ціла череда. Аргентінці не раз намагалися колонізувати цей багатий край, але так і не спромоглися подолати ворожість індіанців. Безперечно, жити водою плодючу долину могли тільки численні річки, котрі збігали з гірських кряжів; справді, вони не висихають навіть під час найдужчих посух, та до них було ще принаймні сто тридцять миль. Отже, Талькав вробив слушно, попрямувавши спершу до Гуаміні, що лежала на їхньому шляху й набагато ближче, ніж Сьєрра-Вентана.

Коні бігли весело, прудко. Ці чудесні тварини, видимо, інстинктивно відчували, куди поспішають їхні господарі. Особливо моторна й жвава була Таука: ані втома, ані труднощі подорожі не могли приборкати буянню її сил; вона, наче птах, перелітала через висхлі ручаї й кущі курра-маммель і голосно задоволено іржала. Коні Гленарвана й Роберта трохи повільніше, але бадьоро скакали вслід за Таукою. Талькав, котрий сидів у сідлі мов улитий, давав такий самий взірець своїм товаришам, як Таука їхнім коням.

Патагонець раз у раз оглядався на Роберта. Спостерігаючи, як міцно і струнко тримається хлопчина в сідлі, дивлячись на його гнучкий стан, розпрямлені плечі, вільно опущені ноги, притиснуті до сидла коліна, він виявляв своє задоволення схвальними вигуками. Справді, Роберт Грант став чудовий верхівець і був гідний похвали Талькава.

— Молодець, Роберте! — підохочував хлопчика Гленарван. — Бачу, Талькав дуже задоволений з тебе.

— З чого ж він задоволений, сер? — З твоєї хвацької постави па коні. [123]

— О, я тримаюся міцно, тільки й того, — відповів Роберт, спалахнувши з радощів.

— А це головне, Роберте. Ти надто скромний, але видно, з тебе вийде справжній спортсмен.

— Оце-то добре, — відказав сміючись Роберт. — А що скаже тато — адже він хотів зробити з мене моряка!

— Одне другому не завадить. Якщо не всі вершники можуть бути зразковими моряками, то всі моряки здатні стати вправними вершниками. Коли сидиш верхи на реях, привчаєшся триматися міцно, а збити коня назад чи примусити його повернути — це приходить само собою, бо воно дуже природне.

— Бідолашний батько! — зітхнув Роберт. — Як він буде вам вдячний, сер, коли ви його врятуєте!

— Ти дуже любиш його, Роберте?

— Так, сер. Тато був завжди такий добрий до мене і до сестри. Лише про нас він і піклувався. Він завжди привозив нам подарунки з тих країв, де подорожував. А як він пестив нас, коли повертався додому! Хіба можна це забути? О, ви також полюбите його, коли його визнаєте! Мері схожа на нього. В неї такий самий ніжний голос, як і в нього. Правда ж, дивно, що в моряка ніжний голос?

— Так, це трохи незвичайно.

— Я й зараз бачу його перед собою, — говорив далі хлопець, наче сам до себе. — Добрий любий тато! Коли я був іще зовсім маленький, він заколисував мене на колінах і завжди наспівував старовинну шотландську пісеньку про наші рідні озера. Цей наспів часом навертається мені на пам'ять. І Мері теж. О, сер, як ми його любили! Знаєте, мені здається, тільки малі діти можуть так любити батька!

— Але, доходячи літ, вони навчаються його поважати, мій хлопчику, — відповів Гленарван, розчулений цими словами, що вихопились з глибини юного серця.

Під час цієї розмови їхні коні уповільнили ходу й тепер йшли ступою.

— Ми знайдемо його, правда? — сказав Роберт по кількох хвилинах мовчанки.

— Звичайно, знайдемо. Талькав навів нас на його слід, а я йому вірю.

— Талькав — славний індіанець.

— Безперечно.

— Знаєте що, сер?

— Скажи, любий мій.

— Я хочу сказати, що навколо вас усі — такі хороші люди! Леді Гелена — я дуже її люблю! — майор, завжди [124] такий спокійний, капітан Манглс, пан Паганель і матроси з "Дункана", такі сміливі й такі віддані!

— Так, я знаю це, мій хлопчику.

— А ви знаєте, що ви — найкращий за всіх? — Ні, якраз цього я й не знаю!

— Ну, то знайте це, сер! — і Роберт, схопивши Гленарванову руку, палко її поцілував.

Гленарван похитав головою з ласкавим докором, і на дьомз' їхня розмова урвалася, бо Талькав, який далеко їх випередив, подав знак не відставати. Не можна було гаяти часу і забувати про тих, хто залишився позаду.

Вершники погнали швидким клусом, але невдовзі стало очевидно, що коні, за винятком Тауки, неспроможні так бігти довго. Опівдні довелось дати їм годину

перепочинку. Вони зовсім пристали й навіть не схотіли підживитися "аль-фафарою" — місцевим гатунком люцерни, яка геть висохла й перегоріла під пекучим сонячним промінням.

Гленарвана огорнув неспокій: ознаки посухи не зникали, а відсутність води могла призвести до непоправного лиха. Талькав нічого не казав, мабуть, гадаючи, що в нього, коли Гуаміні справді пересохла, ще буде час розпачувати; а втім, чи знає взагалі індіанське серце, що таке розпука?

Отже, він знову попрямував уперед, і хоч-не-хоч, спонукані батогом і острогами, коні вирушили вслід за ним, але ступою — на більше вони вже не були здатні.

Талькав, звісно, міг би випередити супутників, бо Таука за кілька годин домчала б його до річки. Це, безперечно, спало на думку; але безперечно також, що він не хотів покидати їх самих серед пустелі. Тому він присилював Тауку стишити ходу.

Таука скорилась не одразу — вона опиралась, голосно іржала, спинилася; щоб її приборкати, знадобилась не стільки сила її господаря, як умовляння. Талькав справді розмовляв зі своєю Таукою, і якщо вона не відповідала йому, то принаймні його розуміла. Талькавові слова, напевно, були дуже вагомими, бо, "посперечавшись" деякий час, Таука врешті поступилася й пішла повільною ходою, хоч досі гризла вудила.

Та якщо Таука зрозуміла Талькава, то й Талькав розумів її. Тямка істота якимсь речем інстинктом відчула в повітрі вологість; вона поривчасто, жадібно втягувала повітря, облизувалась і кляскала язиком, немов вмочувала його у живодайну вологу. Патагонцеві стало ясно: вода недалеко. Він підбадьорив супутників, пояснивши їм, чому Таука нетерпеливиться; та незабаром і їхні коні відчували вологість [125] повітря. Вони напружили останні сили й побігли скоком за Таукою.

Близько третьої години попереду в видолинку забіліла срібляста смужка, що мінилась на сонці.

— Вода! — вигукнув Гленарван.

— Вода, вода! — закричав і собі Роберт.

Уже не потрібно було підганяти коні; сердешні тварини, відчувши приплив сил, помчали щодуху вперед. За кілька хвилин вони добігли до Гуаміні і разом з вершниками кинулись в благодатні струмені. Їхні господарі змушені були мимоволі скупатися, за чим, однак, їм і на думку не спало жалкувати.

— Як хороше! — вигукнув Роберт, з насолодою тягнучи воду просто серед річки.

— Стримуй себе, не пий багато, — застерігав його Гленарван, хоч сам аж ніяк не подавав прикладу поміркованості.

Деякий час було лиш чутно, як люди й коні квапливо ковтали воду. Що ж до Талькава, то він пив спокійно, повагом, маленькими ковтками, "довгими, мов ласо", як кажуть патагонці. Він ніяк не міг задовольнити спрагу, і його супутники почали вже побоюватися, щоб він не випив усієї річки.

— Отже, — мовив Гленарван, — сподівання наших друзів не марні; хай тільки вони добудуться до Гуаміні, — знайдуть тут досхочу свіжої чистої води, звичайно, якщо Талькав не вип'є її до останку!

— Може, поїдемо їм назустріч? — спитав Роберт. — Вони на кілька годин раніше позбулись би тривоги й спраги.

— Звісно, мій хлопчику, але куди набрати води? Адже наші бурдюки залишились у Вільсона. Ні, зачекаймо їх тут, як домовились. Вони, певне, приїдуть лише вночі, бо ж дорога неблизька, та й коні слабі, посуваються ступою. Приготуймо ж їм добру вечерю і добрий захисток на ніч.

Талькав не чекав, доки Гленарван загадає йому розшукати зручне місце, щоб стати на привал. Він дуже зрадив, знайшовши на березі річки "рамаду" — загін для худоби, загороджений з трьох боків. Тут можна було чудово розташуватися, правда, тим, хто не боїться спати просто неба — а це анітрохи не бентежило Талькавових супутників. Годі було й мріяти про щось вигідніше, і мандрівники залюбки простяглиє на землі проти сонця, щоб висушити одіж, набряклу від води.

— Тепер, коли ми маємо де ночувати, — сказав Гленарван, — треба думати про вечерю. Хай наші друзі будуть задоволені [126] з розвідників, котрих вони послали вперед, сподіваюсь, їм не доведеться скаржитись. Я гадаю, що, пополювавши з годину, ми не гаємо марно часу. Ти готовий, Ро-берте?

— Так, сер, — відповів той, підводячись і беручи

Полювання спало Гленарванові на думку тому, що до берегів Гуаміні, здавалось, позбігалась уся дичина з навколишніх рівнин. То тут, то там злітали зграйки "тінаму" — червоних куріпок, які ведуться в пампі, чорних рябців з породи сивкових, відомих тут під ім'ям "теру-теру", жовтих деркачів і водяних курочок з чудовим зеленим пір'ячком. Чотириногих не було видно, але Талькав дав на здогад, що вони ховаються у високій-траві й густих навколишніх заростях. Мисливцям варто було зробити лише кілька кроків, аби опинитися в справжньому царстві дичини.

Полювання почалося. Мисливці, нехтуючи спочатку пір'ям заради шерсті, свої перші постріли націлили у великих звірів. Вони сполохали сотні диких кіз і гуанако, подібних до тих, що так шалено налетіли на них у верховинах Кор-дільєр. Але ці полохливі тварини тікали стрімголов, так що наблизитись до них на відстань пострілу з рушниці було-неможливо. Тоді мисливці спрямували свою увагу на дичину менш лякливу й прудку, котра, до речі, щодо споживності й смаку не залишала бажати кращого. Вполювали з десятків куріпок і деркачів, а Гленарванові пощастило підстрелити "таїтетр" — товстошкуру рудувату тварину з поріддя пекарі, що мала дуже смачне м'ясо — ото ж здобич була варта пороку.

За півгодини набили дичини, скільки їм було потрібно. Роберт вніс свою пайку, влучивши в армаділа — химерну тварину з родини беззубих, щось подібне до "тату" — броненосця, завдовжки півтора фута, вкриту панциром з костистої рухливої луски. Патагонєць запевнив, що з Робертової здобичі вийде пречудова печеня. Хлопчик дуже запишався з свого успіху.

Що ж до Талькава, то він дав можливість своїм супутникам помилуватися полюванням на "нанду" — особливої породи навдивовижу прудконогих струсів, що живуть тільки в пампі. Індіанець не намагався хитрощами заманити нанду; він пустив

коня скочки, просто на струса, щоб наздогнати його одразу, бо знав — коли він схибить напочатку, то нанду, тікаючи, зажене й коня й мисливця нескінченними кривулями й зигзагами. Наблизившись на потрібну відстань, Талькав метнув дужою рукою свій бола так влучно, [127] що той зразу обкрутився навколо ніг нанду. За хвилину птах уже лежав на землі.

Індіанець полював струса не заради мисливської втіхи; м'ясо нанду надзвичайно смачне, і Талькав хотів додати цю страву до загальної вечері.

Отож до рамади принесли низку червоних куріпок, Талькавового струса, Гленарванового пекарі й Робертового тату. Зі струса й пекарі відразу здерли цупку шкіру, а м'ясо нарізали тоненькими скибками. Що ж до армаділа, то він носить на собі власне деко-панцир; так його й поклали на розжарене вугілля.

Мисливці задовольнились вечерею з самих куріпок, полишивши друзям поживнішу печеню. Їжу запивали свіжою водою — її було визнано за найкращий напій, смачніший понад усі портвейни світу і навіть "ускебо" (45), улюблену в верховинній Шотландії.

Подбали і про коней. Зібраного в рамаді сіна було коням задосить і на харч і на постілку. Отак попорядкувавши, Гленарван, Роберт і індіанин загорнулись у свої пончо і простяглися на "перині" з альфафари — звичайному ложі мисливців у пампі.

Розділ XIX ЧЕРВОНІ ВОВКИ

Запала ніч. Ніч перед молодиком, коли нічне світило заховане від очей всіх мешканців землі. Лише зірки осявали рівнину своїм хистким світлом. На темному небозводі згасали повиті туманом сузір'я Зодіака.

Гуаміні повільно й безгучно котила свої хвилі. Птахи, звірі, ящірки спочивали від денних турбот; глибока тиша, тиша пустелі, огорнула неозору пампу.

Гленарвап, Роберт і Талькав підкорились всевладному закону: простягнувшись на м'якій люцерновій постелі, вони спали міцним сном. Знесилені коні теж полягали на землю. Тільки Таука, як справжній чистокровний кінь, спала навстоячки, випроставшись на своїх міцних струнких ногах, зберігаючи і в годину відпочинку ту саму горду поставу, що й у русі, готова летіти вперед на перший поклик хазяїна. Було зовсім тихо, і багаття, ледь жевріючи, кидало останні тьмяні відсвіти в безмовну темряву.

(45) Ускебо — шотландська ячмінна горілка. (Прим, автора.) [128]

Однак близько десятої години, після зовсім короткого сну Талькав прокинувся. Очі його під зсунутими бровами рСтали пильно вдивлятися у темряву, нашорошені вуха намагались впіймати невловимі шерехи рівнини. Враз на його "обличчі, звичайно такому велично-спокійному, відбилась неясна тривога. Відчув він наближення заброд-індіанів чи, може, якогось хижого звіра, що завжди блукають поблизу річок? Це припущення здалось йому, мабуть, найімовірнішим, бо він кинув швидкий погляд на купу палива в заго— І рожі і ще дужче стривожився. Адже ця суха альфафара напевно швидко згорить, і нічим буде відстрахати зухвалих І хижаків.

Талькавові, що зважив всі ці обставини, залишалось тільки чекати на дальші події, і він чекав, напівпідвівшись, охопивши голову руками й спершись ліктями на коліна,

вступивши погляд удалину, як людина, що її збудила зненацька і нагла тривога. ! Так минула година. Хтось інший на місці Талькава, заспокоєний навколишньою тишею, знов уклався би спати. ! Але там, де чужинець не побачив би нічого непевного, збуджене й загострене природне чуття підказало індіанцеві, і що небезпека близько. Раптом Таука стиха заіржала. Повернувши голову до війстя рамади, вона втягувала тріпотливими ніздрями повітря. — Таука зачула якогось ворога, — пробурмотів Талькав і вийшов за огорожу, щоб пильно оглянути рівнину.

Навколо досі стояла тиша, але вона була неспокійна. Талькав помітив якісь тіні, що нечутно сновигали серед кущів курра-мammel. Тут і там миготіли рухливі блискучі цятки — вони то схрещувались, то згасали, то знову засвічувались. Здавалось, на величезному дзеркалі лагуни сплітались у фантастичному танку відблиски якихось казкових ліхтарів. Чужинець, безперечно, узяв би ці летючі іскри за світляків, котрі мерехтять вночі в багатьох місцях пампи, але Талькава вони не могли ввести в оману: він збагнув, що то за ворог. Індіанець набив рушницю і став на чатах біля входу в рамаду.

Він чекав недовго. Чудний крик — чи то гавкіт, чи то виття, — розітнувся пампою. Йому відповів постріл з карабіна, і тоді залунали жахливі зойки, немов заводала враз сотня горлянок.

Нагло розбурхані, Гленарван і Роберт зірвалися на рівні ноги.

— Що сталося? — вигукнув Роберт.

— Індіанці? — запитав Гленарван. [58]

— Ні, — відповів Талькав, — агуари.

— Агуари? — запитуючи Гленарвана поглядом, перепитав Роберт.

— Так, — відповів той, — червоні вовки пампи.

Обоє схопили зброю і приєднались до Талькава. Він указав на рівнину, відкіля долинав жахливий концерт хижаків. Роберт мимоволі відступив на крок.

— Ти не боїшся вовків, мій хлопчику? — спитав його Гленарван.

— Ні, сер, — твердо відказав хлопчина. — З вами я нічого не боюся.

— От і гаразд. Ці агуари не дуже страшні; якби їх не була така сила, вони мене зовсім не турбували б.

— Хай хоч і сила! — відказав Роберт. — Ми ж добре озброєні, спробуй лишень до нас підійти!

— І ми їх гостинно зустрінемо!

Кажучи так, Гленарван хотів заспокоїти хлопчика, але потай з жахом думав про зграю розлючених нічних хижаків. Може, їх налічувалось тут кілька сотень, — і трьом чоловікам, хоч би й добре озброєним, не до снаги буде відборонитись від такої тьми звірів.

Коли патагонець вимовив слово "агуар", Гленарван одразу згадав: так у пампі називають червоного вовка. Природознавцям цей хижак відомий під назвою *canis jubatus*. Заввишки він як великий собака, з лисячою головою, червоно-брунатний на масть, а вздовж хребця в нього стовбур-читься, неначе грива, смуга чорної шерсті. Це

дуже меткий і надзвичайно сильний звір. Живе він переважно поблизу боліт і плавом переслідує водяних тварин. Ніч вигонить червоного вовка із його лігва, де він спить удень. Особливо бояться його в естансіях, тобто великих скотарських господарствах, розташованих у пампі, бо голодний агуар нападає навіть на велику худобу й чинить чималі спустошення. Зустріч з поодиноким червоним вовком не страшна, але зі зграєю голодних агуарів — вельми небезпечна, і краще вже (4) наразитися на одного кугуара чи ягуара, з яким можна битись сам на сам.

Дослухаючись до виття, вдивляючись у тіні, котрі металась рівниною, Гленарван збагнув, що до берегів Гуаміні бігло безліч агуарів. Вони нюхом відчули здобич — коняче й людське м'ясо, і кожен з них покладав собі повернутися до лігва з своєю часткою. Отже, мандрівникам загрожувала страшна небезпека.

Тим часом коло вовків щільнішало. Коні пробудилися й кинулись, поійняті жахом. Лише Таука була копитом у [130]

землю, силкуючись розірвати недоуздок, щоб звільнитись і помчати геть звідсіль. Талькав безперестанку насвистував — тільки в такий спосіб можна було її вгамувати. Гленарван і Роберт стали біля входу в рамаду, готові до оборони. Вони вже націлились у перший ряд агуарів, аж раптом Талькав одвів рукою вгору їхню зброю.

— Чого хоче Талькав? — спитав Роберт.

— Він нам забороняє стріляти, — відповів Гленарван.

— Чому?

— Може, він вважає, що не настав час!

Але причина Талькавової поведінки була набагато важливіша, й Гленарван зрозумів це, коли індіанець, перевернувши свою відкриту порохівницю, показав — вона майже порожня.

— Ну, що? — спитав Роберт.

— А те, що треба берегти наші припаси. Сьогоднішнє полювання нам дорого обійшлося, свинцю й пороху залишилося обмаль. Вистачить на пострілів двадцять.

Хлопець нічого не сказав.

— Ти не боїшся, Роберте?

— Ні, сер.

— То й добре, мій хлопчику.

О цій хвилині розітнувся постріл: Талькав звалив на землю надо зухвалого звіра. Вовки, що насувались щільними лавами, відступили й з'юрмились кроків за сто від загону. Зараз же Гленарван, на знак індіанця, заступив його місце, а Талькав заходився згрібати постілки, суху траву, все, здатне горіти. Згорнувши все на купу біля входу в рамаду, він укинув туди кілька розжарених вуглинок. Невдовзі на чорному тлі неба запалала висока вогняна завіса, і між омахами полум'я можна було розгледіти рівнину, освітлену рухливою загравою. Тепер Гленарван пересвідчився на власні очі, проти якої сили-силенної хижаків їм доводилось боронитись. Навряд чи хто бачив будь-коли таке страхітливе збіговище вовків, та ще й до краю збуджених голодом. Вогняна перепона, що її спорудив Талькав, зупинила агуарів, але й подвоїла їхню лютість. Декілька вовків

наблизились навіть до вогнища й обпекли собі лапи. Аби стримати цю страшну навалу, доводилось вряди-годи палити з карабінів, і невдовзі близько п'ятнадцяти вовчих трупів вже вкривали рівнину.

Становище обложених тепер було не таке загрозливе. Поки є порох, поки вогняна завіса загороджує вхід до рамади, можна не боятися нападу. А далі, що робити далі, коли ці засоби захисту дійдуть краю? Гленарван глянув на Роберта, й серце йому стислося. Забуваючи про себе, він думав лишень про цього хлопчика, такого мужнього, як на свій вік. Роберт був блідий, але міцно тримав зброю, без страху очікуючи наскоку розлючених звірів.

Між тим Гленарван, тверезо розмірковуючи, вирішив негайно шукати способу, як вийти із скрути.

— За годину, — сказав він сам собі, — в нас не буде ані пороху, ані куль, ані вогню. Не слід цього чекати. Треба діяти.

І, повернувшись до Талькава, пригадуючи всі іспанські слова, що збереглися в його пам'яті, він почав розмову, котру часто переривали постріли.

Нелегко було цим двом чоловікам порозумітися. На щастя, Гленарванові були відомі звички червоних вовків. Якби не це, він би не спромігся збагнути слова й жести патагонця. І все ж таки минуло чверть години, перш ніж він зміг переказати Робертові свою розмову з Талькавом. Гленарван спитав індіанця, як, гадає він, треба чинити в їхньому майже безнадійному становищі.

— І що він відповів? — спитав Роберт.

— Талькав каже: ми повинні за всяку ціну триматися до ранку. Агуар виходить на полювання тільки вночі, а з першими проблесками дня повертається у своє лігво. Це нічний хижак, звір-боягуз, що ховається від денного світла, — справжня чотиринога сова!

— Ну, то будемо захищатися до ранку!

— Будемо захищатися, мій хлопчику, і візьмемось за ножі, коли вже не зможемо палити з рушниць.

Талькав уже давав цьому взір коли якийсь вовк надто близько підкрадався до вогню, озброєна ножем довга рука індіанця розтинала полум'я — і за мить ніж здіймався вгору, червоний від крові.

Однак засобам захисту вже надходив край. Близько другої години ночі Талькав кинув у багаття останній віхоть сухої трави, а пороху залишилось тільки на п'ять набоїв.

Гленарван обвів усе навколо тужним поглядом.

Він думав про хлоп'я, що стояло поруч, про друзів, про всіх, кого він любив. Роберт мовчав. Може, в його дитячій уяві небезпека не здавалась такою неминучою. Але за нього думав Гленарван, уявляючи собі тепер уже невідворотну жахливу смерть — звірі пошматують їх живцем! Не в змозі опанувати свої почуття, він пригорнув до себе хлопчика й поцілував у чоло. На очі йому набігли сльози.

Роберт усміхаючись глянув на нього.

— Я не боюсь! — сказав він. [132]

— Ні, моя дитино, не бійся, ні! Години за дві настане ранок, і ми будемо врятовані! Молодець, Талькаве, молодець, мій хоробрий патагонце! — вигукнув він, побачивши, як спритно, схопивши за дуло рушницю, індіанець забив сильним ударом двох величезних вовків, що намагались перестрибнути через вогняну заваду.

І саме в цю хвилину в світлі згасаючого багаття Гленарван побачив стовпище агуарів, котрі щільними лавами посунули в наступ на рамаду.

Наближався кінець кривавої драми; полум'я знизилось, вогонь ледве жеврів, палива більше не було. Рівнина, освітлювана досі вогнищем, поринула у пільму; в мороці знову замиготіли фосфоричним блиском очі агуарів. Ще кілька хвилин — і вся навала рине в загрожу.

Талькав востаннє пальнув з карабіна, звалив на землю ще одного ворога і, не маючи більше пороху, став, схрестивши руки на грудях. Похиливши голову, він, здавалось, мовчки щось обмірковував. Може, він шукав якогось сміливого, одчайдушного способу відігнати розлючену зграю? Гленарван не наважився його спитати.

Нараз їм видалось, що поведінка агуарів змінилась. Вони наче повернули й віддалились, їхнє досі оглушливе виття враз вщухло. На рівнині запанувала зловісна тиша.

— Вони йдуть геть! — скрикнув Роберт.

— Може й так, — мовив Гленарван, напружено вслухаючись.

Але Талькав, угадавши, про що йде мова, заперечливо похитав головою. Він добре знав — хижаки не залишать ласої здобичі, аж поки перші промені сонця не заженуть їх знову в темні лігва.

Проте стало ясно: ворог змінив тактику. Агуари вже не поривалися взяти приступом вхід до рамади, що його надійно захищали вогонь і зброя, а вдалися до нового способу, який ховав у собі багато більшу небезпеку. Вони обійшли рамаду навкруг і враз напали на неї з протилежного боку. Вже стало чути, як міцні кігті шкребуть трухляве дерево; між хисткими кілками огорожі вже вистромлялись дужі лапи, скривавлені морди. Перелякані коні позривались з припону й гасали в загороді, знавіснівши з жаху.

Гленарван схопив Роберта, притиснув до себе, поклавши захищати його до останнього. Можливо, в одчайдушній спробі врятуватися втечею він кинувся би з хлопцем геть із рамади, але в цю мить погляд його впав на індіанця. Талькав, що допіру метався туди-сюди по загону, як дикий звір у клітці, раптом підійшов до свого коня, котрий тремтів з нетерплячки, [133] і заходився ретельно його сідлати, не забуваючи жодного ремінця, жодного шпеника. Схоже, його зовсім уже не турбувало вочевиддя, що не тільки поновилось, але й подужчало. Гленарван стежив за Талькавом з якимсь похмурим жахом.

— Він кидає нас напризволяще! — скрикнув Гленарван, побачивши, що Талькав узяв у руки повіддя, наміряючись скочити в сідло.

— Талькав? Ніколи! — заперечив Роберт.

Справді, той збирався не кидати друзів, а врятувати їх ціною власного життя. :

Таука була готова; вона гризла вудила, нетерпляче басувала; очі, повні вогню, метали блискавиці. Вона зрозуміла свого хазяїна. В ту мить, коли індіанець схопився вже за гриву, щоб сісти на коня, Гленарван рвучким рухом схопив його за руку.

— Ти їдеш? — спитав він, вказуючи на рівнину, вільну тепер від хижаків.

— Так, — відповів індіанець, зрозумівши цей жест. І додав уже по-іспанському: — Таука — добрий кінь! Прудконогий. Привабить вовків, вони кинуться вслід.

— О Талькаве! — вигукнув Гленарван.

— Швидше! Швидше! — повторював Талькав. Гленарван мовив до хлопця тремтячим з хвилюванням голосом:

— Роберте! Хлопчику мій! Ти чуєш? Він хоче офірувати собою заради нас! Хоче помчати в пампу й відвернути на себе люті вовків, знадивши їх за собою!

— Друже Талькаве! — вигукнув Роберт і кинувся до патагонця. — Друже Талькаве, не кидай нас!

— Ні, — сказав Гленарван, — він нас не покине!

— Талькаве, їдьмо разом! — мовив він, повертаючись до індіанця і показуючи на збожеволілих зі страху коней, що сбилися в кутку загороди.

— Ні, — відказав індіанець, зрозумівши його. — Слабі коні. Перелякані. Таука — добрий кінь.

— Хай так, — сказав Гленарван. — Талькав не покине тебе, Роберте. Він показав, що мені треба робити. Я повинен їхати, а він залишиться з тобою!

Він схопив Тауку за вуздечку:

— Поїду я!

. — Ні, — спокійно відказав патагонець.

— Поїду я, кажу, — наполягав Гленарван, вириваючи в нього з рук повіддя. — Поїду я! Рятуй Роберта! Доручаю його тобі!

Гленарван, збуджений до краю, змішував іспанські й англійські слова. Але що важать слова! В час грізної небезпеки жест буває красномовіший за слово, й люди миттю розуміють один одного. Однак Талькав затявся. Суперечка тривала, а небезпека зростала з хвилини на хвилину. Погризений частокіл, під натиском вовчих зубів і пазурів, щохвилини загрожував упасти.

Ні Гленарван, ні Талькав не хотіли поступитися один одному. Індіанець потяг Гленарвана до війстя рамади й вказав на рівнину, вільну від вовків. Він говорив збуджено, палко, силкуючись розтлумачити, що не можна втрачати ані хвилини, і коли його спроба не буде успішна, найбільша небезпека загрожуватиме тим, хто залишиться; що, нарешті, тільки він зуміє використати заради загального порятунку дивовижну легкість і надзвичайну швидкість Тауки. Але схвилюваний Гленарван, засліплений бажанням принести себе в жертву, не хотів поступитися. Зненацька його щось сильно штовхнуло. Таука скакала, ставала дибки; раптом вона метнулася вперед, перелетіла через полум'я, через вовчі трупи, і вже здаля до них долинув дитячий голос:

— Хай бог боронить вас, сер!

Гленарван і Талькав ледь устигли розгледіти Роберта, що вчепився в гриву Тауки, — в наступну мить він уже зник у темряві.

— Роберте! Нещасний! — закричав Гленарван.

Але цих слів не почув навіть Талькав. їх заглушило не-. самовите виття. Агуари кинулись услід коневі й стрімголов помчали на захід.

Талькав і Гленарван вибігли з рамади на рівнину, де знов запанувала тиша. Тільки вдалині, в нічній темряві, ледве виднілась хвиляста рухома смужка.

Гленарван, вражений, ламаючи в розпачі руки, упав на землю. Але глянувши на Талькава, він побачив, що той всміхається, спокійний як завжди.

— Таука — добрий кінь. Хоробрий хлопчик! Він врятується! — повторював індіанець, схвально хитаючи головою.

— А раптом він упаде? ' — Він не впаде.

Не вважаючи на впевненість патагонця, решта ночі для бідолашного Гленарвана минула в страшній тривозі. Він навіть не усвідомлював, що позбувся страшної небезпеки. Він поривався бігти шукати Роберта, але Талькав зупинив його: дав зрозуміти, що їхнім коням не наздогнати Тауку, що вона неодмінно випередить вовків, що в темряві неможливо [136] буде знайти Роберта, що слід дочекатися світанку й тоді лишень вирушати на розшуки.

О четвертій годині ранку почало розвиднятися. Тумани, які згустились на обрії, стали бліднути. Прозорі роси впали на рівнину, досвітній вітерець заколихав високі трави. Настав час їхати.

— Рушаймо! — сказав індіанець.

Гленарван мовчки скочив на Робертового коня. Невдовзі вершники вже мчали щодуху на захід, не звертаючи нікуди з прямого шляху, аби не розминутися зі своїми друзями.

Протягом години вони гнали отак, не уповільнюючи бігу, шукаючи очима Роберта, раз у раз страхаючись побачити його скривавлений труп. Гленарван безперестанку впинався острогами в боки коня. Раптом почулися постріли з рушниць, їх давали через певні проміжки часу, очевидно, сигнал і зуючи.

— Це вони! — вигукнув Гленарван.

Вершники погнали коней учвал і за кілька хвилин доскакали до загону, очолюваного Паганелем. Радісний крик вихопився з Гленарванових грудей: Роберт був тут, живий, цілий і здоровий, його гордо несла на собі красуня Таука, що радо заіржала, побачивши свого господаря.

— Дитино моя, хлопчику мій! — з невимовною ніжністю вигукнув Гленарван.

Гленарван і Роберт, скочивши з коней, кинулись в обійми один одного. По тому настала черга патагонця пригорнути до своїх грудей мужнього сина капітана Гранта.

— Він живий! Він живий! — без кінця повторював Гленарван.

— Так, — сказав Роберт, — завдяки Тауці!

Талькав не очікував цих щирих слів, щоб подякувати своїй улюблениці — він розмовляв з нею, цілував її, неначе в жилах шляхетної Тауки струміла справжня

людська кров.

По тому, повернувшись до Паганеля, Талькав показав йому на Роберта.

— Сміливець! — сказав він і додав, уживши індіанську метафору, що означає хоробрість: — Його остроги не тремтіли.

А Гленарван, обійнявши Роберта, питав його:

— Скажи мені, сину мій, чому ти не полишив Талькавові чи мені зробити цю останню спробу врятувати тебе?

— Сер, — відповів Роберт голосом, що забринів почуттям палкої вдячності, — хіба була не моя черга офірувати собою? Талькав уже раз врятував мені життя! А ви... ви врятуєте мого батька! [137]

Розділ XX АРГЕНТИНСЬКІ РІВНИНИ

Коли минули перші бурхливі радощі побачення, Паганель, Остін, Вільсон, Мюльреді, тобто всі, хто залишався у загоні географа, за винятком хіба що майора, відчували, що вони вмирають від спраги. На превелике щастя, Гуаміні струміла неподалік. Вирушили негайно, і о сьомій годині ранку маленький загін прибув до рамади. Досить було глянути на вовчі трупи навколо неї, щоб уявити, який шалений був нічний наступ, яка стійка оборона. Мандрівники, напившись удосталь, заходились коло розкішного сніданку. Філе з нанду було визнано за чудове, а тату, спечений у власному панцирі, — за найвишуканішу страву.

— Смакувати все це помірковано було б невдячністю щодо провидіння, — виголосив Паганель. — Уминайте до негроїду!

І він сам наївся досхочу, але йому анітрохи не завадило, дякуючи свіжій воді з Гуаміні; на думку географа, вона надзвичайно сприяла травленню.

О десятій годині ранку Гленарван, аби не повторювати помилки Ганнібала, що надмірно затримався в Капуї, подав знак вирушати. Набрали повні бурдюки води, посідали на коней і поїхали. Коні, добре підживившись, повеселішали і майже весь час бігли легким скоком. Місцевість стала більш родюча, але й досі залишалася відлюдна.

Два наступних дні минули без жодних пригод, і ввечері вже призвичаєні до довгих перегонів мандрівники досягли східної межі пампи й стали табором на кордоні провінції Буенос-Айрес. Загін покинув бухту Талькауано 14 жовтня, отже, за двадцять два дні він здолав чотириста п'ятдесят миль, тобто дві третини шляху.

Наступного ранку перейшли умовну лінію, що відмежовувала аргентинську рівнину від пампи. Саме тут Талькав сподівався зустріти касиків, в чиїх руках перебувають, як він був певен, Гаррі Грант і двоє його товаришів.

Серед чотирнадцяти провінцій, що входять до складу Аргентинської Республіки, Буенос-Айрес найбільша й заселена найгустіше. На півдні, між шістдесят четвертим і шістдесят п'ятим градусом, вона межує з індіанськими землями. Ґрунти тут навидовижу родючі, а підсоння надзвичайно корисне для здоров'я. Поросла злаковими й бобовими кущовими рослинами, ця майже бездоганно гладесенька рівнина [138] стелеться аж до підніжжя гірських хребтів Танділь і Тапалькем.

Відтоді як вони покинули береги Гуамші, мандрівники з задоволенням помітили —

повітря набагато посвіжішало. Завдяки дужим холодним вітрам з Патагонії пересічна температура тут не сягала вдень вище 17 градусів. Коні й люди, що знемоглися від спеки й посухи, дихали тепер на повні груди. Вони їхали бадьоро й впевнено. Але, всупереч передбаченням Талькава, країна здавалась безлюдною, або, точніше, вилюднілою.

Шлях мандрівників на схід часто пролягав уздовж невеличких лагун з прісною або з солонуватою водою. У прибережних чагарниках стрибали корольки, весело щебетали жайворонки й тангари — гідні суперники колібрі за барвистим блискучим пір'ячком. Гарнесенькі пташки безтурботно тріпотіли крильцями й зовсім не стереглись шпаків, цих пташиних військових, що повагом проходились узбіччями дороги, хизуючись своїми еполетами й червоним пір'ям на грудях. В колючих чагарях погойдувалось, наче креольський гамак, рухливе гніздо птаха "анубіс", а берегом озера, розгортаючи назустріч вітрові крила вогняного кольору, симетричними табунцями походжали чудесні фламінго. Мандрівники запримітили їхні гнізда, майже десять цалів заввишки, що мали форму зрізаних конусів і, згромаджені сотнями одне біля одного, утворювали наче маленьке місто. Наближення людей не сполохало фламінго, і це, як виявилось, зовсім не влаштовувало вченого Паганеля.

— Вже давненько мені кортить подивитися, як літають фламінго, — мовив він до майора.

— От і добре, — озвався майор.

— Отже, раз випала нагода, я її використаю.

— Використайте, Паганелю.

— Ходімо зі мною, майоре. Йди й ти, Роберте. Будете за свідків.

Усі поїхали далі, а Паганель з майором і Робертом звернули вбік і попрямували до зграї фламінго.

Наблизившись на відстань рушничного пострілу, Паганель пальнув у повітря, бо не мав на думці марно проливати пташину кров; всі фламінго знялись разом, і географ уважно стежив крізь окуляри за їхнім летом.

— Ну що, — мовив він до майора, — запримітили ви, як вони літають?

— Авжеж, — відповів Мак-Наббс. — Треба бути сліпим, щоб не побачити. [139]

— Як на вашу думку, фламінго, коли летять, скидаються на оперену стрілу?

— Анітрохи.

— Зовсім не схоже, — додав і Роберт.

— Я був певен цього, — задоволено мовив Паганель. —> Проте мій земляк, славнозвісний Шатобріан, таки зробив це сумнівне порівняння! Май на увазі, Роберте, порівняння — найнебезпечніша риторична фігура. Намагайся їх уникати все своє життя і вживай лише в крайніх випадках.

— Отож ви задоволені з вашого досліджу? — спитав майор.

— Я у захваті.

— І я теж. Але підженемо наших коней, через вашого славетного Шатобріана ми відстали на цілу милю.

Коли вони наздогнали своїх товаришів, Паганель побачив, що Гленарван жваво розмовляє з індіанцем, котрий, проте, начебто погано його розуміє. Талькав часто зупинявся, щоб оглянути обрій, і щоразу на його обличчі відбивалось щире здивування. Гленарван, не маючи поруч свого звичайного тлумача, намагався сам розпитати індіанця, але марно. Щойно запримітивши географа, він гукнув до нього здалеку:

— Швидше їдьте до нас, друже Паганелю! Ми тут із Талькавом ніяк не порозуміємося!

Паганель поговорив кілька хвилин з патагонцем і повернувся до Гленарвана.

— Талькава дивує обставина, справді досить чудна, — мовив він.

— Яка саме?

— Те, що ми досі ніде не бачимо ані індіанців, ані їхніх слідів. Бо звичайно рівнину безперестанку борознять цілі загони, які переганяють вкрадену в естапсіях худобу або прямують до Кордільєр, щоб продати там килими місцевого виробу чи шкіряні батоги.

— Як же Талькав пояснює відсутність індіанців?

— Він не знає що й думати і лише дивується.

— Але яких індіанців він сподівався тут зустріти?

— Саме тих, у чиїх руках перебували полонені європейці; індіанців, які підвладні касикам Кальфоукоура, Катріє-ля або Янчетруса.

— Що це за люди?

— Ватажки племен, котрі були всемогутні якихось тридцять років тому, поки їх не відкинули по той бік гір. Відтоді вони скорились, в тій мірі, в якій взагалі може скоритись індіанець, і кочують пампою так само, як і по землях [140] провінції Буенос-Айрес. І я теж дивуюсь, не зустрічаючи їхніх слідів у краї, де вони звичайно грабують.

— То що ж нам робити? — запитав Гленарван.

— Зараз дізнаємось, — відповів Паганель.

Він поговорив з Талькавом і сказав:

— Ось його порада, що видається мені справді розумною: треба їхати далі наміченим шляхом на схід аж до форту Незалежний — він лежить на нашій дорозі, і там якщо ми не зберемо відомостей про капітана Гранта, то дізнаємось принаймні, чому з аргентінських рівнин зникли індіанці.

— А форт цей далеко відсіль? — спитав Гленарван.

— Ні, він розташований на Сьєрра-Танділь, миль за шістдесят.

— І ми прибудемо туди?..

— Позавтра ввечері.

Гленарванові було дуже прикро. Не знайти індіанців у пампі — хто міг би цього сподіватися! Звичайно їх тут бував навіть забагато. Очевидно, сталось щось особливе, раз вони зникли. Але коли Гаррі Грант був справді їхній бранець, конче треба було дізнатися, повели його на північ чи на південь? Це питання дуже непокоїло Гленарвана. Ні в якому разі не можна допустити, аби сліди загубились, і тому найрозважливіше послухатись поради Талькава й дістатись до селища Танділь. Там принаймні буде з ким говорити.

Близько четвертої години дня на видноколі показався горб, що на пласкій поверхні видався за справжню гору Сьєрра-Тапалькем; тут мандрівники стали табором на ніч.

Наступного дня вони перебрались через цю гору без жодних труднощів. Ішли піщаними пагорками, пологістими схилами. Людям, які здолали вершини Кордільєр, цей перехід видався справжньою дрібничкою. Коні майже не уповільнювали ходи. Опівдні вони проминули занедбаний тепер форт Тапалькем — першу ланку в ланцюгу фортець, що простягся вздовж південного кордону, захищаючи його від індіанських наскоків. Та, на дедалі більший подив Талькава, індіанців і тут не було. Однак десь пополюдні показалося три вершники, добре озброєні, на гарних конях; із хвилину вони роздивлялись на маленький загін, але не зважились підпустити його до себе близько і вмить зникли. Гленарван розлютився.

— Гаучо, — мовив патагонець, називаючи тубільців тим ім'ям, котре спричинилось нещодавно до палкої суперечки поміж майором і Паганелем. [141]

— А, гаучо! — вигукнув Мак-Наббс — Ну, Паганелю, адже сьогодні не дме північний вітер. Якої ви думки про цих мирних пастухів?

— Тої думки, що вони скидаються на відчайдушних розбишак.

— А від враження до дійсності, мій дорогий вчений?

— Один лише крок, мій дорогий майоре!

Всі голосно зареготали, але це анітрохи не збентежило Паганеля, і він зробив навіть дуже цікаве спостереження над зовнішністю цих індіанців.

— Я читав якось, — мовив він, — що в арабів риси рота виявляють жорстокість, а в очах світиться людяність. В американських індіанців якраз навпаки: очі в них надзвичайно злі.

Жодний знавець-фізіономіст не спромігся би влучніше визначити зовнішність індіанця.

Проте, за порадою Талькава, вершники їхали, тримаючись гурту; хоч і відлюдний цей край, слід було стерегтися несподіваного нападу. Але це була марна пересторога. Того ж вечора вони заночували у просторій покинутій тольде-рії, де касик Катріель збирав звичайно свої загони. Уважно оглянувши землю навкруг і не виявивши свіжих слідів, патагонець упевнився, що тольдерія давно вже стояла пустою.

Назавтра шлях мандрівників знову слався через рівнину. Показались перші естансії, що прилягали до гірського пасма Танділь. Талькав порадив не зупинятися тут, а прямувати до форту Незалежний, де він сподівався дізнатися насамперед про те, чого це раптом вилюднів цілий край.

Знову показались дерева; що так зрідка траплялися за Кордільєрами, переважна більшість їх була посаджена вже після завоювання європейцями американських земель. Тут росли брусливові дерева, тополі, верби, акації, що вигнались вільно й швидко, без усякого нагляду. Звичайно вони оточували "коралі" — просторі обори для худоби, загороджені частоколом. Там паслися й відгодовувалися сотні биків, корів, коней і баранів, котрих пильнувала сила великих сторожових псів. Кожна худобина мала на собі випечене залізом тавро свого хазяїна. Солонуваті ґрунти, які тяглися до

самого підгір'я, були дуже добрі для худоби, бо давали розкішну зелену пашу. Тому й розташовано тут великі естансії. Їх наглядають управитель і помічник, що мають в своєму розпорядженні пеонів, по чотири на кожен тисячу голів худоби. Ці люди живуть, як біблійні пастирі, їхні отари такі ж численні, а може, ще численніші, ніж ті, що вкривали[142] колись долини Месопотамії. Але великим скотарським господарствам пампи бракує і пастухів, і старожитньої патріархальності, вони простісінько торгують собі худобою, та й по тому.

Паганель звернув увагу своїх супутників на цікаве явище — міражі, звичайні на цих пласких рівнинах: здалеку естансія здавалась великим островом, а рядки тополь і верб неначе відбивались в прозорій воді, котра весь час тікала, відступаючи перед мандрівниками. Ілюзія була така повна, що очі знову й знову піддавалися цій омані.

Протягом дня 6 листопада мандрівники проминули кілька естансій і одну-дві саладеро. Тут ріжуть худобу, відгодовану на соковитих пасовиськах. В саладеро також засолюють м'ясо тварин. Ці бридкі роботи починаються звичайно наприкінці весни. "Саладероси" йдуть до коралів, спритно ловлять худобу за допомогою ласо й ведуть до саладеро. Тут забивають сотні биків, волів, корів і баранів, здирають з них шкуру, зрізають м'ясо з кісток. Проте бики часом опираються, і тоді живолуп обертається на тореадора. В цьому небезпечному ремесстві саладероси виявляють вправність і разом з тим надзвичайну жорстокість. Взагалі ця різанина — жахливе видовище. Ніщо не може бути відворотні-ше околиць саладеро. Із цих страшних загород здіймаються, разом з смердючими випарами, люті крики різників, зловісний гавкіт собак, жалібний стогін конаючих тварин, а урубів й аура, величезні шуліки аргентинських рівнин, що злітаються сюди без ліку за два десятки льє, видають з рук різників ще трепетливі нутроші їхніх жертв.

Але о цій порі саладеро стояли пустою, тихі й мовчазні. Час великого забою ще не настав.

Талькав підганяв мандрівників. Він хотів цього ж вечора прибути у форт Незалежний. Коні, заохочувані вершниками й прикладом Тауки, мчали рівниною крізь високі злакові трави. Вони минали ферми, оточені позубленими парканами й глибокими рівчачками. Вгорі кожного Дому була тераса, з якої його мешканці, завжди готові до бою, могли палити з рушниць у грабіжників. Можливо, Гленарван здобув би тут відомості, що його цікавили, але безпечніше було їхати До селища Танділь. Вони ніде не зупинялись. Довелось переїхати бродом річку Гуесос і далі за кілька миль — Ріо Чапалеофу. Невдовзі гірські кряжі Танділь розстелили під ногами коней свої перші порослі зеленою травицею пологі схили, і за годину в глибині вузької ущелини показалося селище, над яким підносилися зубчасті мури форту Незалежний. [144]

Розділ XXI ФОРТ НЕЗАЛЕЖНИЙ

Сьерра-Танділь здіймається над рівнем моря на тисячу футів. Цей гірський ланцюг — первинного походження, тобто він утворився ще до виникнення органічного життя на землі, і відтоді його будова й склад поволи відмінялися під впливом підземного жару. Він являє собою безперервну низку гнейсових горбів, вкритих зеленим килимом трав.

Округа Танділь охоплює весь південь провінції Буенос-Айрес і одмежовується від неї спадастим схилом, на його узбіччях беруть початок численні річечки, що збігають на північ.

В окрузі, де живе близько чотирьох тисяч мешканців, за центр править селище Танділь, яка розкинулось в підгір'ї північних схилів Сьерри рід захистком форту Незалежний. Чималенька річка Чапалеофу надає місцині мальовничості. Селище має одну особливість, котрої не міг не знати Паганель: тут живуть самі французькі баски та італійські колоністи. Справді, перші чужоземні поселення в долішній частині Ла-Плата заснувала Франція. 1828 року зведено під наглядом француза Паршапа форт Незалежний, що мав захищати цей край від безнастанних нападів індіанців. Парша-пові допомагав Алсід д'Орбіньї, відомий французький вчений, який чудово знав, вивчив і описав у своїх працях що частину Південної Америки.

Селище Танділь — чималий торговельний пункт. На "га-лерас" — високих візках, запряжених биками і добре пристосованих до пересування по степових дорогах, — звідти можна доїхати до Буенос-Айреса за дванадцять днів. Це зумовлює досить жваву місцеву торгівлю. Мешканці селища відвозять до міста худобу з своїх естансій, засолене м'ясо з саладеро й дуже своєрідні вироби індіанського ручного промислу — бавовняні тканини, вовняні килими, вишукані плетива із шкіри тощо.

Розповівши про все це, Паганель додав, що в селищі вони неодмінно здобудуть усі потрібні їм відомості, до того ж у форті завжди стоїть загін національного війська. Гленарван дав розпорядження відвести коней до стайні "фонди", тобто заїзду, зовні досить пристойного. По тому Паганель, майор, Роберт і Гленарван, в супроводі Талькава, попрямували до форту Незалежний. Невдовзі вони опинились перед брамою, котру вельми недбало пильнував вартовий-аргентінець. Він пустив мандрівників, нічого в них не [145] питаючи, що свідчило або про надмірну безтурботність, або про переконання в відсутності найменшої небезпеки.

На плацу декілька солдатів робили військові вправи. Найстарший поміж них мав років двадцять, найменший — ледве сім. Правду кажучи, це була дванадцятка дітей та юнаків, що досить спритно фехтували. Усі були вбрані в смугасті сорочки, підперезані шкіряним ремінцем; штанів, ні довгих, ані коротких, ані куценських шотландських спідничок не було й знати. А втім, тепла погода дозволяла певну легковажність одягу. Паганель одразу ж похвалив уряд, що не витрачає марно коштів на різні басамани. Кожен із хлопців мав рушницю й шаблю, але рушниця видавалась для них завелика, а шабля задовга. Всі — смагляві й подібні один до одного, так само й до капрала, який їх навчав. Показувалось, і це виявилось насправді, що то дванадцяттеро братів, котрі шикувалися під командою тринадцятого.

Паганель не здивувався. Він пам'ятав статистику цього краю й знав, що пересічна кількість дітей у місцевій родині звичайно доходить до дев'яти або й вище. Вельми здивувався він з іншого — із того, що маленькі солдати робили вправи на французький штаб і достоту виконали дванадцять головних засобів набивання рушниці за французькою системою. До того ж капрал частенько давав команду рідною мовою

географа.

— Оце дивина, — мовив Паганель.

Але Гленарван добувся до форту Незалежний не задля того, щоб роздивлятися на хлопчиськів, котрі навчаються військових вправ, а до їхньої національності було йому байдуже й поготів. Отож він не дав Паганелеві вдосталь надивуватися й попросив його викликати коменданта гарнізону. Паганель переказав це прохання капралові, і один з аргентінських солдатів попростував до невеличкого домка, що правив за казарму.

Незабаром з'явився комендант власною персоною. Це був кремезний чолов'яга років п'ятдесяти; він мав військову поставу, жорсткі вуса, випнуті вилиці, шпакувату чуприну й владний погляд — принаймні таким він видався крізь хмари тютюнового диму, що вилітали з його коротенької люльки. Його хода й виправка нагадала Паганелеві колишніх французьких підофіцерів.

Талькав одрекомендував комендантові Гленарвана і його супутників. Поки він говорив, комендант утупився таким цікавим поглядом у Паганеля, що це могло б збентежити кожного. Не розуміючи, чого хоче від нього старий служака, вчений тільки-но зібрався про це спитати, як той раптом без [146] жодних церемоній схопив його за руку й радісно спитав рідною мовою географа:

— Ви француз?

— Так, француз! — відповів Паганель.

— О! Дуже радий! Дорогий гість! Ласкаво прошу! Я теж француз! — говорив комендант, щосили тиснучи Паганелеві руку.

— Це — ваш друг? — спитав майор.

— Авжеж! — відповів географ і додав, запишавшись трохи: — Я маю друзів у всіх п'яти частинах світу.

І вивільнивши не без зусилля руку з живих лещат, що загрожували її розтрощити, Паганель розпочав з комендантом довгу розмову. Гленарванові дуже хотілось втрутитись і вкинути слівце про їхню справу, але комендант розповідав свою власну історію і не був схильний зупинятися на пів-дорозі. Очевидно, цей славний чолов'яга давненько вжо покинув Францію і майже 'забув рідну мову, коли не окремі слова, то принаймні мовні звороти. Він говорив приблизно так, як говорять негри в французьких колоніях.

Комендант форту Незалежний, як незабаром виявилось, був сержант французької армії і давній товариш Паршапа. Відтоді як засновано форт Незалежний, він його не залишав, а нині за згодою аргентінського уряду став тут комендантом. Родом він був баск і звався Мануель Іфарагер — тобто мало не іспанець. Проживши рік у тутешніх краях, Мануель набув прав громадянства, вступив до аргентінської армії й одружився з індіянкою, що невдовзі подарувала йому двох близнят. Певна річ, це були хлопчики, бо гідна сержантова подруга ніколи не дозволила б собі подарувати . йому дочок. Мануель не уявляв собі іншої професії, окрім військової, і сподівався з часом і з божою поміччю презентувати республіці цілу чоту юних солдатів.

— Ви ж бачили? — вигукнув він. — Які вояки! Козир-хлопці! Хосе! Хуан! МігельК

Пепе! Пепе лише сім років, а він уже вміє набити рушницю!

Пепе, почувши, що його хвалять, виструнчився й дуже мило віддав честь зброєю.

— Він далеко сягне! — додав сержант. — Прийде час, з нього буде полковник або командир бригади!

Комендант Мануель так захопився, що неможливо було з ним сперечатися ані з приводу переваги військового фаху над іншими, ані щодо майбутнього, яке він готував своєму войовничому нащадкові. Він був щасливий, а за словами Гете, "все, що дає нам щастя, не є ілюзія". [147]

Сержантова розповідь тривала вже понад чверть години. Талькав вельми дивувався з цього — він не розумів, як може така сила слів вилітати з одної горлянки. Ніхто не зупиняв коменданта, а що кожний сержант, навіть сержант французький, мусить-таки колись замовкнути, замовк урешті й Мануель, не забувши, проте, запросити своїх відвідувачів завітати до його домівки. Всі мовчки скорились неминучості відрекомендуватись пані Іфарагер, котра видалась їм "милою особою", якщо цей вислів Старого Світу можна застосувати до індіанки.

Тільки тоді, коли всі сержантові бажання було виконано, він запитав своїх гостей, чим він зобов'язаний честі їхніх відвідин. Настала слухна хвилина розпитатися про все, що цікавило мандрівників. Паганель узяв слово й розповів французькою мовою про їхню подорож через пампу, поцікавившись наприкінці, чому індіанці покинули цей край.

— Еге... нікого, — відповів сержант, знизавши плечима. — Справді, немає нікого... Ми всі сидимо склавши руки... нічого не поробиш!

— Але ж чому?

— Війна.

— Війна?

— Так! Громадянська війна...

— Громадянська війна? — повторив Паганель, що мимоволі сам почав говорити ламаною мовою.

— Так, війна між Парагваем і Буенос-Айресом.

— Ну й що?

— А те, що індіанці всі подалися на північ, услід за тилочими частинами генерала Флореса.

— А де ж касики?

— І касики з ними.

— Он як! А Катріель?

— Катріеля немає.

— А Кальфоукоура?

— І Кальфоукоура!

— А Янчетрус?

— Зник і Янчетрус!

Розмову було переказано Талькавові, котрий схвально кивнув головою. Очевидно,

патагонієць не знав або забув про цю війну, яка призвела пізніше до втручання Бразилії і винищила силу людей в обох таборах. Отож сержант цілком слушно пояснював знелюднення пампи громадянською війною, що розгорілася на півночі аргентинських провінцій.

Але ця подія перевернула шкереберть усі Гленарванові плани. Справді, коли Гаррі Грант був у полоні в касиків, [148] то і йому теж довелося йти разом із ними аж до північних кордонів. А тоді — де і як його шукати? Чи слід починати знову небезпечні й напевно марні розшуки на півночі пампи?

Треба було гарненько обмірковувати це важливе питання.

Однак досі ще не довідались про найголовніше — і майор, поки його друзі мовчки презиралися, спитав Мануеля, чи не чув він про європейців, що потрапили в полон до касиків?

Сержант поміркував якийсь час, наче щось пригадуючи.

— Так, чував, — відповів він нарешті.

— О! — скрикнув Гленарван; в його серці знов спалахнула надія.

Він, Паганель, Мак-Наббс і Роберт оточили сержанта.

— Кажіть же! Кажіть! — вимагали вони, пасучи його очима.

— Кілька років тому — почав Мануель, — так, правильно... полонені європейці... але ніколи не бачив.

— Кілька років тому? — здивувався Гленарван. — Ні, ви помиляєтесь. Ми точно знаємо, коли сталася катастрофа. "Британія" загинула в червні 1862 року. Отже, ще немає і двох років.

— Ні, сер, багато більше.

— Не може бути! — вигукнув Паганель.

— Ні, точнісінько так. Це було тоді, коли народився Пене. їх було двоє...

— Ні, троє! — заперечив Гленарван.

— Двоє, — упевнено наполягав сержант.

— Двоє! — повторив украй здивований Гленарван. — . Двоє англійців!

— Зовсім ні! — відповів сержант. — Які там англійці? Ні... один француз, а інший — італієць...

— Італієць, що його забили індіанці з племені пойу-че? — вигукнув Паганель.

— Так... я дізнався про це пізніше. Француз урятувався...

— Врятувався! — скрикнув Роберт таким голосом, немов усе його життя залежало від цих слів.

— Так, він утік з індіанського полону, — відповів Мануель.

Всі глянули на Паганеля, що в розпачі бив себе долонею в чоло.

— О, розумію! — вигукнув він нарешті. — Все, все, ясно!

— Але про що ж ідеться? — нетерпляче й занепокоєно снітав Гленарван. [149]

— Друзі мої, — відповів Паганель, беручи руки Роберта в свої, — доведеться погодитися з тим, що нас спіткала велика невдача. Ми йшли хибним шляхом! Тут мова йде зовсім не про капітана Гранта, але про мого співвітчизника, чий товариш, Марко

Вазелло, справді був забитий індіанцями з племені пойуче. А французів, змушеному частенько супроводжувати цих жорстоких індіанців аж до берегів Колорадо, врешті пощастило втекти з полону й повернутися до Франції. Ми вважали, що йдемо слідами Гаррі Гранта, а насправді натрапили на сліди молодого Гінара (46).

Запала глибока мовчанка. Помилка була цілком очевидна. Подробиці, про які повідомив сержант — національність полоненого, вбивство його товариша, втеча, — все пов'язувалось між собою, щоб наочно її ствердити.

Гленарван розгублено дивився на Талькава. Той звернувся до сержанта:

— Ви не чули коли-небудь про трьох полонених англійців?

— Ніколи. В Танділі знали б... я чув би про це. Ні, такого не було...

Отже, мандрівникам не було чого далі залишатись тут. Вони подякували сержантові, потиснули йому на прощання руку і пішли з форту.

Гленарван, усвідомлюючи, що всі їхні надії розбилися вщент, впав у розпач. Роберт мовчки йшов поруч з ним, очі його були повні сліз. Гленарван не знаходив жодного слова, аби розрадити хлопця. Паганель говорив сам до себе, вимахуючи руками. Майор не розтуляв рота. Що ж до Талькава, то, здавалось, його самолюбство індіанця було діткнуте тим, що він водив людей хибними шляхами. Нікому, однак, не спадало на думку дорікати йому за таку цілком оправдану помилку.

(46) Гінар справді з 1856 до 1859 року був у індіанському полоні. Він мужньо витримав страшні тортури й злигодні і врешті втік, перебравшись через Кордільєри вузькою ущелиною Упсальєта. Він повернувся до Франції 1861 року, нині — член Географічного товариства, колега Паганеля. (Прим, автора.)

Вони повернулися до заїзду. Вечеря минула сумно. Звичайно, жодний поміж цих відважних і самовідданих людей не нарікав, що надаремно зазнав стільки злигоднів, марно наражався на небезпеки. Але кожний був вражений тим, що за якусь мить димом здиміли всі їхні сподівання. Справді, хіба могли вони надіятись, що натраплять на слід капітана Гранта між Сьєрра-Танділь і океаном? Звичайно, ні. Коли б [150] якийсь європеєць попався в руки індіанцям поблизу берегів Атлантичного океану, сержант Мануель безперечно знав би про це. Така подія обов'язково привернула б увагу тубільців, які їздять у торгових справах з Танділя до Кармена, до гирла ріки Ріо-Негро. Торговці аргентінської рівнини завжди все знають. Отже, мандрівникам залишалось тільки одне: не гаючись, прямувати до "Дункана", котрий чекав на них біля мису Меданос.

Паганель знову попросив у Гленарвана документ, звірившись якому, вони узялись за ці нещасливі розшуки. Вчений перечитував його з неприхованим гнівом, немов силкуючись видерти в нього якесь нове тлумачення.

— Але ж документ цілком ясний, — казав йому Гленарван. — Тут зазначається в найпевніший спосіб і дата загибелі "Британії", і місце, де перебуває в полоні капітан Грант!

— Ні! — вигукнув географ, ударивши об стіл кулаком. — Сто разів — ні! Бо ж коли Гаррі Гранта немає у пампі, то його взагалі немає в Америці! А де він — про це повинен

сказати документ, і він скаже це, мої друзі, або ж я не буду Жак Паганель!

Розділ XXII ПОВІНЬ

Од форту Незалежний до берегів Атлантичного океану щонайбільше сто п'ятдесят миль. Коли не станеться нічого непередбаченого — а таке було малоімовірне, — Гленарван гадав за чотири дні дістатися до "Дункана". Але повернутися на яхту без капітана Гранта, зазнавши повної невдачі з розшуках, — він не міг погодитися з цією думкою. Тому наступного дня* він не квапився ладнатися в дорогу. Довелось майорові подбати замість нього, щоб сідлали коней, запаслися харчами, розпиталися, в якому напрямку їхати. Завдяки його піклуванням маленький загін о восьмій годині ранку вже спускався зеленими схилами Сьєрра-Танділь у долину.

Гленарван мовчки їхав обіч Роберта. Його відважна й рішуча вдача поставала проти цієї поразки. Голова йому палала, серце прискорено билось. Паганель, роздратований невдачею, так і сяк повертав у думках загадкові слова документа, намагаючись видобути з них якийсь новий зміст. Мовчазний Талькав, кинувши повіддя, поклався на Тауку. [151]

Майор тримався впевнено й поважно, як людина, що не відає зневіри. Том Остін і матроси їхали невеселі, поділяючи досаду свого хазяїна. Коли гірську стежку перетнув перед верхівцями полохливий кролик, марновірні шотландці пе-резирнулись.

— Кепська прикмета, — сказав Вільсон.

— Еге ж, у Шотландії, — відповів Мюльреді.

— Що погано в Шотландії, погано й тут, — озвався повчальним тоном Вільсон.

Опівдні, подолавши кряж Сьєрра-Танділь, мандрівники знову опинились на безкрайній горбистій рівнині, що простяг-лась до самого моря. На кожному кроці вони натрапляли на прозорі струмки, які зрошували ці родючі ґрунти й губились у буйних травах пасовища. Потроху земля, наче океан після бурі, ставала дедалі рівнішою. Останні гірські ланцюги ар-гентінської пампи залишилися позаду, й коні топтали тепер одноманітний зелений килим прерії.

Досі стояло на годині, але цього дня небо похмурніло. Сила випарів, що зібрались через кількадечну спеку, згустилися в щільні хмари й загрожували пролитися потоками на землю. Крім того, близькість Атлантичного океану й постійний західний вітер робили місцевість дуже вологою. Про це свідчили й родючість ґрунтів, і розкіш пасовищ, і темно-зелений колір рослинності. Однак удень важкі хмари ще не прорвалися дощем, і коні, легко пробігши сорок миль, стали увечері край "каньядас" — величезних і глибоких природних рівчаків, ущерть повних води. Жодного захистку не було. Полягали на землі, загорнувшись у пончо, які правили водночас за намети і за ковдри. Поснули просто неба, що загрожувало зливою, та, на щастя, своєї загрози не виконало.

Наступного дня мандрівники помітили: що рівнина понижувалася, то ґрунт ставав вологіший. Підґрунтова вода просочувалась крізь усі шпари землі. Незабаром дорогу почали дедалі частіше перетинати озерця, то повноводі, то мілкі, щойно утворені. Поки тяглись лагуни, невеликі водоймища, вільні від водоростей, коні легко їх долали; та

коли натрапили на "пентаиос" — хистке драговиння, що ховалось під високою травою, — просуватися стало набагато важче; небезпеку можна було помітити, лише вступивши в драгву.

В таких водорях, певне, знайшла свою загибель не одна жива істота. Роберт, що випередив був загін на півмилі, повернувся чвалом назад, кричучи:

— Пане Паганелю! Пане Паганелю! Там цілий ліс рогів! [152]

— Як! — здивувався вчений. — Ти бачив ліс рогів?

— Так, так! Якщо не ліс, то принаймні парості!

— Парості! Тобі щось приверзлося, хлопче, — знизав плечима Паганель.

— Ні, не приверзлося, — наполягав Роберт, — ось ви самі зараз побачите. Який чудернацький край! Тут сіють роги, і вони ростуть, наче хліб на полі. Хотів би я мати таке насіння!

— Та він, здається, говорить серйозно, — мовив майор.

— Авжеж, пане майоре, ви зараз у цьому переконаєтесь. Роберт не помилявся: невдовзі мандрівники опинились перед величезним полем рогів, що тяглося аж до обрію. Це було справжнє паростя, низьке, густе й химерне.

— Ну, що? — спитав Роберт.

— Оце так чудасія, — сказав Паганель і повернувся до індіянину, прагнучи почути розгадку.

— Роги стирчась на поверхні, але бики залишаються в землі, — сказав Талькав.

— Як?! — вигукнув Паганель. — В цьому болоті загрузла ціла череда?

— Еге ж, — ствердив патагонєць.

Справді, сотні биків знайшли собі тут смерть: хисткий ґрунт осів під їхньою вагою, вони загрузли й задихнулись у неосяжній трясовині. Таке вряди-годи трапляється в аргентінських рівнинах, і цим попередженням не слід було нехтувати. Загін обминув велетенську гекатомбу(47), що задовольнила б і найвимогливіших стародавніх богів, і за годину рогове поле залишилось на дві милі позаду.

Талькава, видимо, щось непокоїло, якесь незвичне явище, котре він спостерігав на рівнині. Він часто зупинявся і підводився на стременах. Височенний зріст дозволяв індіанцям досягнути поглядом увесь широкий обрій; але, не зауваживши нічого, що могло б йому дати пояснення, він їхав далі. За якусь Милю він знову ставав, збочував з рівного шляху і віддалявся на кілька миль то на північ, то на південь, а повернувшись, їхав далі на чолі загону, ані слова не зронивши про свої сподівання чи про свої побоювання. Стривожений Гленарван попросив географа спитати індіанця, що його турбує.

(47) Гекатомба — жертвоприношення із ста биків у стародавніх греків.

Паганель зараз же звернувся до Талькава. Той відповів, що його дивує надзвичайна насиченість землі водою. Відтоді як він водить людей пампою, ще ніколи не бачив такого вологого [153] ґрунту. За його пам'яті, навіть коли наставала пора великих дощів, аргентінською рівниною завжди можна було проїхати.

— Але відкіля ж узялась ця вода? — спитав Паганель.

— Не знаю, — відповів Талькав. — Якби-то я знав!

— А хіба так не буває, щоб після дощів вода в гірських річках піднялася й вийшла з берегів?

— Буває інколи.

— Може, так сталося й тепер? — Може бути!

Паганель мусив задовольнитися цією непевною відповіддю й переказав усю розмову Гленарванові.

— Що ж він радить? — спитав Гленарван.

— А що його робити? — звернувся Паганель до Талькава.

— Їхати якомога швидше, — відповів той.

Цю пораду легше було дати, ніж виконати. Коні, йдучи по хибкій землі, що тікала їм з-під ніг, дуже швидко приставали, а рівнина чимдуж понижувалась і вже скидалася на величезну улоговину, котру навальна вода могла блискавично затопити. Отож треба було не гаючи ані хвилини проминути низину, поки повінь не перетворила її на суцільне озеро.

Гнали щосили. Та виявилось, що тої води, котра хлюпала під ногами коней, було ще замало. Близько другої години небесні безодні розкрились, і потоки тропічної зливи ринули на землю. Ось де трапилась найліпша нагода показати себе філософом! Ніяк і ніде було сховатися від цієї повені, залишалось єдине — зносити її стоїчно. Пончо наскрізь промокли; на них збігала вода з капелюхів, наче з дахів, що їхні ринви переповнено вщерт, а торочки на сидлах, здавалось, зроблено з дощових цівок. Вершники, геть заляпані гряззю, яка снопами бризок вихлюпувалась з-під кінських нопит за кожним кроком, просувались під подвійною зливою — із землі і з неба.

Мокрі як хлющ, задубілі від холоду, до краю змучені, мандрівники дістались увечері до якогось жалюгідного ранчо. Воно могло правити за притулок лише вельми невибагливим людям і хіба що у великій скруті. Але Гленарванові і його друзям не було з чого вибирати. Отож вони забрались в цю обшарпану хижку, яку знехтував би й найубогіший індіанець. З сухої трави насилу розвели нужденне багаття, що давало більше диму, аніж тепла. За стінами ранчо шаленіла злива, й великі краплини дощу просочувались крізь трухляву солом'яну стріху. Двадцять разів вода загрожува-[154] ла залити вогонь, і двадцять разів Мюльреді й Вільсон мужньо його виборювали.

Убога вечерея минула сумно. Нікому не хотілося їсти. Лише майор віддав честь підмоклим харчам і попоїв як слід, незважаючи ні на що. Незворушному Мак-Наббсові було байдуже до будь-яких злигоднів. Паганель, як справжній француз, намагався жартувати, але нікого не спромігся розважити.

— Либонь, мої жарти підмочені, — мовив учений, — вони дають осічку.

Очевидно, найкраще, що можна було їм зробити, це полягати спати; кожний прагнув хоч ненадовго забути ві сні свою втому. Буря не вщухала: стіни ранчо тріщали й хилилися під дужими Поривами вітру, раз у раз загрожуючи завалитись. Бідолашні коні, віддані на поталу негоді, жалібно іржали, та й їхнім господарям було ненабагато краще в злиденній хижці. Однак сон помалу здолав потомлених мандрівників. Роберт

перший склепив повіки, притулившись головою до Гленарванового плеча, а невдовзі, бережені богом, поснули всі гості ранчо.

Мабуть, з бога був непоганий вартовий, бо ніч минула спокійно. Мандрівників збудила Таука — невсипуща, як завжди, вона іржала за стінами ранчо й біла в них дужим копитом. Господар її мовчав, то гасло до від'їзду давала Таука. Мандрівники вже багато чим їй завдячували, тому скорились цьому наказові й негайно рушили в дорогу. Злива стихилась, але сукався дрібний дощ, і кругом стояла вода, бо глинистий ґрунт не всичував усіх калюж, баюрищ та ставків, що вийшли з берегів і злились у величезні "банадос", глибокі й підступні. Роздивившись на мапі, Паганель вирішив, що річки Ріо-Гранде й Ріо-Віварата, котрі звичайно вбирають в себе всі води цієї рівнини, з'єднались і створили спільне русло завширшки кілька миль. І він мав слушність.

Треба було мчати щодуху. Людям загрожувала страшна небезпека. Якщо вода прибуватиме, де шукати захистку? До самого обрію, скільки сягало око, — жодної височини, а вода залле цю пласку рівнину, напевно, дуже швидко.

Коней гнали учвал. Таука скакала попереду і, більш ніж будь-які амфібії з могутніми плавцями, заслуговувала назви морського коня, так-бо вільно почувала себе у воді, немов то була її рідна стихія.

Раптом, близько десятої години ранку, Таука почала виявляти ознаки надзвичайної тривоги. Раз у раз вона оберталась на широкі рівнини, що лежали на півдні, протяжливо [155] іржала, спиналася рвучко й з силою втягувала ніздрями повітря. Талькав насилу її стримував. Він так міцно затягнув вудила, що піна біля рота Тауки закривавилась, Проте гарячий кінь не вгавав. Хазяїн відчував, що Таука, якби дати їй волю, помчала б на північ наче вітер.

— Що сталось Тауці? — спитав Паганель. — Чи не вчепились, бува, в неї ненажерливі аргентинські п'явиці?

— Ні, — відказав індіанець.

— То, може, вона чогось злякалась? >— Так, вона почула небезпеку.

— Яку?

— Не знаю.

Та коли око ще не помічало небезпеки, котру відчула Таука, то вухо вже могло її вловити. Звіддала, з-за обрію, долинали глухе рокотання, схоже на шум морського припливу. Дув вітер, поривчастий, вологий, насичений дрібним водяним пилом. Тікаючи від якогось незрозумілого їм явища, швидко летіли кудись птахи. Коні, що їм вода сягала колін, вже відчували перші поштовхи течії. Раптом почувся невимовний шум, і за півмилі на південь від загону показалася величезна череда. Оськаженілі тварини мукали, мекали, іржали і, в страшному безладі, перекидаючи одна одну й знову підводячись, шалено бігли вперед. їх ледве можна було розгледіти крізь хмари бризок, що вони збивали, біжачи. Напевно, й сто величезних китів не спромоглись би дужче збаламутити океанську поверхню.

— Anda! Anda!(48) — гримним голосом закричав Талькав.

— Що сталося? — спитав Паганель.

— Вода! Вода! — І Талькав, стиснувши острогами коня, помчав щодуху на північ.

— Повінь! — вигукнув Паганель й кинувся разом з усіма вслід за Таукою.

Та й був уже час. З півдня, миль за п'ять, насувався величезний водяний вал, що обертав рівнину на океан. Високі трави зникали під водою, неначе скошені. Мімозові кущі, вирвані з корінням стрімкою течією, тепер пливли світ за очі, немов рухомі острівці. Вода прибувала могутнім суцільним потоком, розливаючись навкруг неозорою пеленою. Очевидно, повінь зруйнувала всі перемички між найбільшими ріками пампи, Колорадо на півночі в Ріо-Негро на півдні, й вони злилися до купи, утворивши єдине спільне русло.

(48) Anda! (Ісп.) — Швидше! (Прим, автора.)

Водяна лавина наближалася з швидкістю перегонового [156] коня. Вершники летіли від неї, немов хмари, 1-нані жорстоким буревієм. Марно їхні очі шукали хоч якогось порятунку: сама лише вода розстигалась довкола, зливаючись вдалині з крайнебом.

Чуючи небезпеку, коні мчали мов знавіснілі, і вершники ледве держалися в сідлі. Гленарван раз у раз оглядався назад.

"Вода наздоганяє нас", — думав він.

— Anda! Anda! — кричав Талькав.

І вершники ще дужче гнали коні. З посмугованих острогами боків нещасних тварин цівками збігала кров, полишаючи у воді довгий червонястий слід. Вони спотикались на вибоїнах, плутались у схованій під водою траві. Вони падали, їх піднімали. Вони знову падали, але ще й ще раз їх змушували звестися й бігти далі. Рівень води помітно підвищувався. Подовжисті хвилі на її поверхні свідчили, що наближається водяний вал, котрий здіймав білі піністі гребені вже не далі як за дві милі.

Чверть години тривала ця надлюдська боротьба проти найстрашнішої з стихій. Втікачі не могли б сказати, скільки вони проїхали, але, напевне, відстань була чимала, коли зважити на шалену швидкість гону. Однак коням, зануреним по груди в воду, дуже важко було просуватися вперед. Гленарван, Паганель, Остін — усі вважали себе пропавшими, приреченими на жахливу смерть. Коні вже не досягали ногами ґрунту, а глибини в шість футів було задосить, щоб вони потонули.

Неможливо передати нестерпну тугу цих вісьмох людей, котрих наздоганяла неминуча загибель. Вони гостро відчували, що боротися з стихією понад їхні сили. Порятунок від них не залежав.

Ще п'ять хвилин — і коні попливли; тепер їх несла течія, навальна, стрімка, з швидкістю, рівною найхутчішому їхньому гонові.

Порятунок здавався неможливим, коли раптом почувся голос майора:

— Дерево!

— Дерево? — вигукнув Гленарван.

— Там, там! — закричав Талькав, указуючи на північ, де брасів за вісімсот од них справді самотно височіло над водою велетенське дерево.

Підганяти людей не довелось. За всяку ціну треба було добратися до цього дерева,

що так зненацька навернулось на їхньому шляху. Коні, видимо, вже не мали сили до нього допливти, але люди ще могли врятуватися. їх тягла дужа [158]

течія. Нараз кінь Тома Остіна зглуха заіржав і щез під водою. Вершник звільнив ноги із стремен і поплив, розтинаючи воду дужими змахами могутніх рук.

— Чіпляйся за моє сидло, — крикнув йому Гленарван.

— Спасибі, сер, — відповів Том Остін, — руки в мене міцні!

— Як твій кінь, Роберте? — обернувся Гленарван до малого Гранта.

— Він пливе, сер, пливе, наче риба!

— Начувайтесь! — раптом крикнув майор гучно.

Ледве встиг він вимовити це слово, як велетенський водяний вал футів сорок заввишки ринув на втікачів з страшним оглушливим ревом. Люди й коні зникли в пінистому вирі. Водяні потоки вагою в кілька мільйонів тонн завертіли їх у скаженому чорторії. Коли лавина прокотилася далі, люди зринули на поверхню й похапцем усіх перелічили; нікого не бракувало, але коні назавжди залишились під водою. Лише Таука випливла разом із своїм хазяїном.

— Веселіше! Веселіше! — казав Гленарван до Паганеля, підтримуючи його одною рукою й загрибаючи воду другою.

— Гаразд, усе гаразд, — відповідав шановний вчений, — я навіть зовсім не ремствую...

На кого він не ремствував? Про це так ніколи й не дізналися, бо кінець фрази бідолаха глитнув разом з чималим ковтком тванистої води. Майор посувався вперед повагом, упевненими розміреними рухами, котрі схвалив би кожний учитель плавання. Матроси немов линули між хвилями, як дельфіни, що опинились у рідній стихії. Роберт плив обіч Тауки, вхопившись рукою за її гриву. Таука сміливо й вільно розтинала грудьми воду, підсвідомо прямуючи до дерева, куди, до того ж, несла її течія. Ще кілька хвилин — і весь загін доплив до дерева. Це був порятунок.

Вода сягала високо, аж туди, де від стовбура відходили могутні долішні гілки. Тому видертися на дерево було зовсім легко. Талькав, покинувши коня й підсадивши Роберта, зліз перший, і невдовзі, за допомогою його дужих рук, знесилені до краю плавці опинились в надійному місці.

Але Тауку швидко відносила геть навальна течія. Розумна тварина повертала до хазяїна голову і, струшуючи довгою гривовою, іржала, немов кликала його до себе.

— Ти кидаєш її напризволяще? — сказав Паганель.

— Я?! — вигукнув індіанин.

І, пірнувши у бурхливі хвилі, він виринув у десятиох брасах од дерева. За кілька секунд він уже міцно тримався за шию Тауки, й обидвоє, кінь і вершник, попливли разом до млистого обрію на північ. [159]

Розділ XXIII ПТАШИНИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ

Дерево, де знайшли несподіваний притулок Гленарван і його друзі, скидалося на горіх. Воно мало блискуче листя й округлену крону. Насправді ж це було "омбу", що звичайно росте самотно серед аргентінських степів. Це дерево з покривленим

велетенським стовбуром увіходить глибоко в землю не лише своїм могутнім корінням, але й вельми цупкими паростками. Тому воно й витримало натиск водяної лави.

Омбу підносилося угору на сто футів, і його тінь могла б укрити коло в шістдесят туазів. Це громаддя спиралося на три грубезні гілки, що розкинулись з трьох боків височеного стовбура шість футів завширшки. Дві гілки здіймалися майже прямовисно й підтримували величезне зелене склепіння; його густе віття, переплутане, перехрещене, немов сплетене рукою кошикаря, створювало непроникний надійний захисток. Третя гілка нростяглась майже лігма над ревучими водами, їх уже черкало долішне листя. Ця гілка скидалася на випнутий вперед мис зеленого острова, оточеного океаном. Під величезним листяним шатром було вільно й просторо; пишне галуззя то тут, то там полишало широкі проміжки, скрізь було доволі її повітря й прохолоди. Розкішне оповите ліанами гілля підносилося мало не до хмар, сонячні паруси просвічували крізь густе листя, — здавалось, що стовбур омбу викохав на собі справжній ліс.

Тільки-но втікачі видерлись на дерево, як його сполохане птаство пурхнуло на горішні віти, галасливо протестуючи проти такого наглого загарбання їхньої домівки. Пташок, котрі й собі знайшли притулок на самотньому омбу, виявилась сила-силенна; тут були дрозди, шпаки, ізаки, ільгуерос, а надто колібрі піка-флор з яскраво-барвистим пір'ячком. Коли вони знялися, видалось, наче подувом вітру обтрусало з дерева всі квітки.

Отаке було пристановище, котре судилось маленькому загонові Гленарвана. Ледь забравшись на дерево, малий Грант і моторний Вільсон миттю злізли аж до верховіття і, розсунувши густе зелене листя, окинули поглядом неозорий небокрай. З усіх боків їх оточувало створене повинню море, й око, вдивляючись в далечінь, не могло досягнути його меж. Жодне дерево не здіймалося над водою, лише самотнє омбу здригалося під натиском хвиль, що лютували [160] навкруг. Удалині стрімка течія несла з півдня на північ вирвані з корінням дерева, покручене віття, соломучі покрівель зруйнованих ранчо, бантини, знесені водою з дахів естансій, трупи затонулих тварин, закривавлені шкіри і, на хисткому дереві, цілу родину ягуарів, що люто гарчали, чіпко вхопившись пазурами в цей ненадійний пліт. Вільсонову увагу притягла ледь вловима малесенька чорна цятка на самому обрії: то були відважний Талькав і його вірна Таука, що вже зникали з очей.

— Талькаве, друже мій, Талькаве! — закричав Роберт, простягаючи руку до них.

— Він урятується, — впевнено мовив Вільсон. — А тепер повернімося униз.

За хвилину Роберт і матрос спустилися з гіллястих трьох поверхів омбу до місця розгалуження його головного стовбура. Тут уже сиділи Гленарван, Паганель, майор, Ос-тін і Мюльреді, хто верхи на гілляках, хто вчепившись за них — як кому зручніше. Вільсон розповів, що він бачив згори. Всі також були певні, що Талькав не загине, не знали тільки, хто кого врятує: Талькав Тауку чи Таука Талькава.

Їхнє власне становище було, певна річ, небезпечніше. Хоч дерево й не поступалося перед силою течії, проте вода могла піднятися до горішнього віття, бо осідання ґрунту

в цій частині рівнини обернуло її на глибоке водоймище. Тому Гленарван насамперед подбав про те, щоб викарбувати на стовбурі позначки, аби стежити за рівнем води. Проте вода поки що не прибувала — видимо, повинь досягла найбільшої своєї висоти. Це всіх заспокоїло.

— Що ж нам тепер робити? — спитав Гленарван.

— Мостити собі кубельце, хай йому біс! — весело озвався Паганель.

— Мостити кубельце! — вигукнув Роберт.

— Авжеж, мій хлопчику, доведеться жити на пташиний штиб, раз жити пориб'ячому ми не можемо!

— Гаразд, — мовив Гленарван, — а хто ж нам дасть щось подзьобати?

— Я, — сказав майор.

Усі погляди звернулися на Мак-Наббса: зручно вмостившись у фотелі з двох гнучких гілок, майор простягав свої сакви, хоч і промоклі, але добре набиті.

— Пізнаю вас, Мак-Наббсе! — вигукнув Гленарван. — Ви завжди про все пам'ятаєте, навіть в обставинах, що дозволяють геть про все забути! [162]

— Адже було ухвалено не тонути, — відповів майор, — не заради того, щоб померти з голоду!

— І я подбав би про харч, — сказав простодушно Паганель, — якби не був такий неухважний!

— А що в цих саквах? — поцікавився Том Остш.

— Харч на два дні, — відповів Мак-Наббс.

— Чудово! — мовив Гленарван. — Сподіваюсь, за добу води поменшає.

— Або ж ми знайдемо якийсь спосіб дістатися до землі, — додав Паганель.

— А тепер найперший наш обов'язок — поснідати, — оголосив Гленарван.

— Спочатку треба підсушитись, — зауважив майор. — А де ж узяти вогню? — запитав Вільсон.

— Овва! Розкласти та й годі, — відказав Паганель.

— Де?

— Отут, на вершечку стовбура, хай йому всячинаї

— Аз чого?

— З сухого гілля, що ми його наламаємо на дереві.

— Але як його підпалити? — спитав Гленарван. — З нашого трута стала мокра губка.

-> Обійдемося і так, — сказав Паганель. — Жменька сухого моху, сонячний промінь, лінза від моєї підзорної труби, — і ви побачите, біля якого чудесного багаття я грітимусь! Хто піде до лісу по хмиз?

— Я! — вигукнув Роберт.

І в супроводі свого друга Вільсона він зник, немов кошеня, в гущавині листя.

Поки вони ходили по хмиз, Паганель знайшов доволі ' сухого моху і поклав його на стовбур, туди, звідки розходились три грубезні гілки. Впіймавши лінзою сонячний промінь — а зробити це було дуже легко, бо денне світило яскраво сяло, — він швидко

запалив мох, під який підмостив чималий шар мокрого листя; отже, багаття, розкладене в такий спосіб, не загрожувало небезпекою пожежі.

Незабаром Роберт і Вільсон повернулись з оберемком сухого гілля, котре й кинули на мох. Аби швидше роздмухати вогонь, Паганель розчепірів над багаттям свої довгі ноги, як то роблять араби, і, швидко нахилиючись та випростовуючись, полами свого пончо викликав справжній вітер. Хмиз зайнявся, і невдовзі веселе гомінливе полум'я запалахкотіло над імпровізованим вогнищем.

Кожний сушився, як кому заманулось; почеплені на гіллі пончо гойдалися під подувом вітру. Потім поснідали, [163] доволі скромно, — треба було думати й про завтрашній день. Повінь, можливо, спадатиме в цьому величезному водоймищі повільно, а припасів було обмаль. На омбу не росли ніякі плоди, але в його гущавині ховалось без ліку пташиних гнізд, повних свіжих яєць, не кажучи вже про їхніх пернатих господарів. Цими джерелами харчування, певна річ, не слід було нехтувати.

Передбачаючи, що на омбу доведеться сидіти довгенько, мандрівники вирішили влаштуватися якнайвигідніше.

— Кухня і їдальня буде в нас на першому поверсі, — казав Паганель, — а спальня — на другому. Домівка наша простора, платня за помешкання невисока, отже немає чого церемонитися. Я бачу вгорі чудові природні колиски, що немов чекають на нас; коли гарненько себе до них прив'язати, ми спатимемо, як у найкращих у світі ліжках. Боятися немає чого. Зрештою, можна постановити варту. Наш загін досить численний, щоб одбитися від нападу індіанців або хижих звірів.

— Нам бракує лише зброї, — сказав Том Остін.

— Мої револьвери зі мною, — зазначив Гленарван.

— І мої — теж, — докинув Роберт.

— А навіщо вони нам, коли пан Паганель не винайде способу виготовити порох? — озвався Том Остін.

— Це непотрібно, — відповів Мак-Наббс, показуючи сухісіньку порошницю.

— Де ви її взяли, майоре? — спитав Паганель.

— Це Талькавова порошниця. Він подумав, що вона може нам придатися, й передав мені перед тим, як кинувся рятувати Тауку.

— Який шляхетний і мужній індіанець! — вигукнув Гленарван.

— Коли всі патагонці схожі на нього, — мовив Том Остін, — то я вітаю Патагонію.

— Не забувайте й за Тауку, — сказав Паганель. — Вона — невід'ємна частина патагонця, і я певен, що ми знову побачимо і Талькава, і його коня.

— Чи далеко відціль до Атлантичного океану? — спитав майор.

— Щонайбільше — сорок миль, — відповів Паганель. — А тепер, друзі мої, оскільки кожен з нас вільний робити, що йому заманеться, я прошу дозволу вас покинути. Я оберу нагорі місце, придатне для спостереження, роздивлюсь навкруг крізь далекоглядну трубу й доповім вам, що діється на білому світі. [164]

Ніхто не заперечував, і вчений спритно поліз з гілки на гілку й невдовзі зник за щільною завісою листя. Його товариші заходилися готувати собі постелі, лаштуватися

на ніч. За браком ковдр, простирадел і ліжок, вони швидко впорались із цим ділом і знову посідали біля багаття. Нав'язалася спільна розмова, але вона точилася не навколо їхнього становища — їм-бо залишалося тільки терпляче ждати, — говорили про капітана Гранта. Це була невичерпна тема.. Якщо вода спаде, мандрівники за три дні дістануться до "Дуикана". Але з ними не буде нещасливих мореплавців — Гаррі Гранта й двох матросів. Тепер, після даремного переходу крізь Південну Америку, видавалось: всяку надію знайти їх втрачено без повороту. Де розпочинати нові розшуки? Скільки горя завдасть леді Гелені й Мері Грант звістка, що в майбутньому їм немає на що сподіватися!

— Бідолашна сестра! — мовив Роберт. — Для нас це усьому край!

Уперше Гленарван не знайшов слів, аби розрадити хлопчину. Та й справді, чи ж міг він подати йому якусь-то надію? Хіба не йшли вони неухильно шляхом, указанцм в документі?

— Все ж таки, — мовив Гленарван, — тридцять сьома да-ралель — не уявна цифра! Стосується вона місця загибелі судна чи полону капітана Гранта, однаково вона не вигадка, не припущення, не здогад! Ми бачили її, написану в документі, на власні очі!

— Ваша правда, сер, — озвався Том Остін, — однак розшуки виявились марні!

— Це й дратує мене, й доводить до відчаю! — вигукнув Гленарван.

— Ви дратуєтесь — це зрозуміло, — мовив розважливо Мак-Наббс, — але впадати в розпач не слід. Саме тому, що ми маємо цю беззаперечну вказівку, треба скористатися не:з до кінця.

— То як, на вашу думку, ми повинні діяти? — спитав Гленарван.

— Дуже просто й дуже логічно, мій дорогий Едварде. Коли повернемося на "Дункан", візьмемо курс на схід і попливемо вздовж тридцять сьомої паралелі, коли потрібно, аж до того місця, відкіля виїхали.

— Ви гадаєте, Мак-Наббсе, що це мені ніколи не спадало на думку? Сотні разів спадало! Та чи можемо ми сподіватися на успіх? Адже, покинувши Американський суходіл, ми віддалились од місця, котре вказав сам Гаррі Грант, [163] від Патагонії, про яку так беззастережно йдеться в документі.

— Отже, ви хотіли б знов узятися розшукувати капітана Гранта в пампі, хоч і певні, що "Британія" не зазнала катастрофи ні на узбережжі Тихого, ані Атлантичного океанів?

Гленарван не відповів.

— І хоч яка слабка надія знайти Гаррі Гранта, простуючи вздовж тридцять сьомої паралелі, хіба ж ми не повинні цього зробити?

— Я не кажу ні, — мовив Гленарван.

— А ви, друзі, — звернувся майор до матросів, — пристаєте на мою думку?

— Цілком, — відповів Том Остін, а Мюльреді й Вільсон кивнули головою на знак згоди.

— Послухайте мене, — почав Гленарван по кількох хвилинах роздумів, — і ти також, Роберте, гарненько бери все до тями, бо це дуже важлива розмова. Я

заприсягнувся розшукати капітана Гранта і за всяку ціну виконаю свою обіцянку, навіть коли доведеться присвятити цьому все життя. Шотландія спілкуватиме зі мною, щоб врятувати цю мужню, віддану їй людину. І я теж гадаю, що хоч надія на успіх дуже хистка, ми мусимо об'їхати навкруг світу вздовж тридцять сьомої паралелі. Але зараз слід вирішити набагато важливіше питання: повинні ми віднині полишити остаточно наші розшуки на Американському суходолі чи ні?

Поставлене руба питання залишилось без відповіді. Ніхто не наважився висловити свою думку.

— Ну то як? — спитав Гленарван, звертаючись головне до майора.

— Любий Едварде, — мовив Мак-Наббс, — відповісти вам *hie et nunc* — отут, одразу, — означало б узяти на себе велику відповідальність. Треба гарненько подумати. Насамперед я хотів би знати, крізь які країни проходить тридцять сьома паралель південної широти.

— Це вже справа Паганеля.

— То спитаймо його.

Вченого не було видно за густим листям, й Гленарва-нові довелось його гукати.

— Паганелю! Паганелю!

— Я тут, — почувся голос наче з неба.

— Де ви?

— На моїй вежі.

— Що ви там робите? [16G]

— Роздивляюсь безмежні обрії.

— Чи ви можете спуститись сюди на хвилинку?

— Я вам потрібний?

— Еге ж.

— Навіщо?

— Ми хочемо знати, які країни перетинає тридцять сьома паралель.

— Та це ж дрібниця, заради неї й злазити не варто.

— Ну то кажіть так.

— Будь ласка. Покинувши Америку, тридцять сьома паралель перетинає Атлантичний океан...

— Добре.

— ...Острови Трістан-да-Кунья.

— Гаразд. ...

— Проходить на два градуси нижче мису Доброї Надії.

— А потім?

— Перетинає Індійський океан.

— А далі?

— Зачіпає злегка острів Сен-П'єр Амстердамської групи.

— А по тому?

— Перетинаючи Австралію, проходить провінцією Вікторія.

— Далі?

— Полишивши Австралію...

Остання фраза повисла в повітрі. Може, вчений завагався? Не знав, що казати далі? Ні. Але з верховіття розітнувся божевільний зойк, шалений крик. Гленарван і його друзі пополотніли й презирнулись. Невже скоїлося но-ве лихо? Невже бідолашний Паганель упав? Вільсон і Мюльреді вже кинулись були його рятувати, коли раптом показався довжелезний тулуб. Паганель падав сторчака з гілки на гілку, руки його марно силкувались за щось вхопитися. Був він живий чи мертвий? Невідомо. І він неминуче впав би в рокітливій хвилі, якби майор не підхопив його дужою рукою.

— Щиро дякую, Мак-Наббсе! — вигукнув Паганель.

— Та що вам? Що сталося? — спитав майор. — Знову ваша одвічна неуважність?

— Так! Так! — відповів Паганель, ледь віддихуючи. — Так, неуважність... цього разу феноменальна!

— Що ж саме?

— Ми помилялись! Ми ще й досі помиляємось! Помиляємось весь час!

— Кажіть же, про що йдеться! [167]

— Гленарване, майоре, Роберте, і ви всі, друзі мої, слухайте! Ми шукаємо капітана Гранта там, де його немає!

— Як-то так? — вигукнув Гленарван.

— І не тільки немає, але й ніколи не було!

Розділ XXIV ПТАШИНІЙ СПОСІБ ЖИТТЯ ТРИВАЄ

Ці несподівані слова викликали загальний подив. Що хотів сказати географ? Чи він несповна розуму? Однак він говорив так упевнено, що всі погляди звернулись на Гленарвана. Вичерпною відповіддю на його запитання й буіш, власне, Паганелеве твердження. Але Гленарван тільки хитнув заперечливо головою, видимо, не ймучи вченому віри.

Проте географ, трохи заспокоївшись, знову заговорив:

— Саме так! Ми йшли хибним шляхом у наших розшуках, прочитавши в документі те, чого там немає!

— Поясніть свою думку, Паганелю, — мовив майор, — і не хвилюйтесь.

— Все це дуже просто, майоре. Як і ви, я допустився помилки, як і ви, я хибно тлумачив документ. І лише хвилину тому, коли я вимовив слово "Австралія", блискавкою сяйнула мені в голові думка й вмить стало все ясно.

— Як? — вигукнув Гленарван. — Ви вважаєте, що Гаррі Грант...

— Я вважаю, — увірвав йому мову Паганель, — що слово Austral в документі не є повне слово, як ми гадали досі, а тільки корінь слова — "Australie".

— Дивно! — зауважив майор.

— Не дивно, — знизав плечима Гленарван, — а неможливо.

— Неможливо? — вигукнув Паганель. — У Франції цього слова не вживають.

— Отже, ви запевняєте, спираючись на документ, що "Британія" затонула біля берегів Австралії? — спитав Гленарван голосом, в якому вчувався глибокий сумнів.

— Я переконаний у цьому! — палко відповів географ.

— Далєбі, Паганелю, — мовив Гленарван, — така заява в устах секретаря Географічного товариства вельми мене Дивує.

— Чому ж це? — спитав Паганель, дошкульно дійнятий цими словами. [168]

— А тому, що коли погодитись з вами, то одночасно слід визнати й те, що в Австралії є індіанці, а там їх досі ніхто й у вічі не бачив.

Цей довід анітрохи не збентежив Паганеля. Він, певне, чекав його, бо тільки посміхнувся.

— Дорогий Гленарване, — мовив він, — не поспішайте святкувати перемогу; зараз я, як то кажуть, "розіб'ю вас до ноги", і ви побачите, що ніколи ще Англія не зазнавала такої нищівної поразки! Хай це буде віддяка за невдачі Франції під Крессі й Азінкуром! (49)

— Згода. Бийте мене, Паганелю!

— То слухайте! В документі й згадки немає про індіанців, так само як і про Патагонію! Уривок слова *ndi...* означає не *indiens* — індіанці, а *indigenes* — тубільці! А ви ж, напевне, припускаєте, що в Австралії живуть тубільці?

Гленарван пильно глянув на вченого.

— Здорово, Паганелю! — похвалив майор.

— Пристаєте тепер на моє тлумачення, мій дорогий Гленарване?

— Так, — відповів Гленарван, — коли ви доведете мені, що уривок слова *gonie* "гонія" не стосується назви країни, де живуть патагонці!

— Звичайно, ні! — вигукнув Паганель. — Тут ідеться не про Патагонію! Беріть яке хочете слово, окрім цього.

— То яке ж бо слово?

— Космогонія, теогонія, агонія...

— Агонія! — підхопив майор.

— То байдужісінько, — мовив Паганель, — це слово не має жодної ваги, і я навіть не буду дошукуватися, що воно може означати. Але, безперечно, слово *austral* вказує на Австралію. Та мені з самого початку задурили голову, і я знехтував цим, таким очевидним, поясненням. Якби я сам знайшов документ, якби мене не збили з пантелику, я тільки так би його й зрозумів!

Паганелеві слова цього разу були зустрінуті вигуками "слава!", вітаннями, поздоровленнями. Остін, матроси, майор і надто Роберт, щасливий знову осягти втрачену надію, нагородили шановного вченого оплесками. Гленарвано-ві залишалося тільки погодитись з географом, і він виголосив, що ладен скласти зброю.

— Останнє питання, дорогий Паганелю, — і тоді я схиляюся перед вашою проникливістю.

(49)Кресі й Азінкур — французькі міста, де в битвах з англійцями французи зазнали поразки 1346 і 1415 року. [169]

— Кажіть, Гленарване.

— В який спосіб ви пов'язали слова, котрим надали нового тлумачення, і як тепер

треба читати документ?

— Дуже просто. Ось він.

Паганель витяг дорогоцінний папір, котрий він ретельно студіював кілька днів.

[Іоки географ збирався з думками, стояла глибока тиша. Нарешті, ведучи пальцем по уриваних рядках, підкреслюючи окремі слова, Паганель впевнено почав читати:

— "7 червня 1862 року трищоглове судно "Британія" з порту Глазго, затонуло..." Тут можна додати, коли хочете, "по двох днях, по трьох днях" або "після тривалої агонії" — однаково, це не має жодного значення... "біля берегів Австралії. Прямуючи до берега, двоє матросів і капітан Грант спробують дістатися" або "дісталися до континенту, де вони потраплять" або "потрапили в полон до жорстоких тубільців. Цей документ кинуто..." і таке інше, і таке інше. Тепер ясно?

— Ясно, — відповів Гленарван, — коли слово "континент" можна застосувати до Австралії, котра являє собою тільки великий острів.

— Хай вас це не бентежить, дорогий Гленарване, найвідоміші географи світу пристають на те, щоб цей острів називати "Австралійський континент".

— Коли так, то мені залишається тільки одно сказати вам, мої друзі: до Австралії! — вигукнув Гленарван.

— До Австралії! — підхопили всі враз.

— Чи ж знаєте ви, Паганелю, — додав Гленар, — Що вас послало на "Дункан" само провидіння?

— Хай так, — відказав Паганель. — Покладемо собі, що це провидіння — та й годі!

На цьому закінчилася розмова, котра спричинилася дотакими важливими наслідками у майбутньому. Вона цілковито змінила настрої мандрівників. Начебто вони знову віднайшли ту нитку, яка була їм за дороговказ у лабіринті. Де, здавалось, остаточно сплутались всі стежки. Над руїнами їхніх ущент розбитих замірів знову засяла надія. Тепер вони могли з чистим сумлінням залишити Американський суходіл, і їхні думки полинули вже до австралійської землі. Повернувшись на "Дункан", вони не принесуть з собою безнадії, леді Гелена й Мері Грант не тужитимуть ревно над втраченим безвороття капітаном Грантом. Радісно збуджені, забувши про небезпеку, мандрівники шкодували тільки, що не можуть вирушити негайно.[170]

Була четверта година пополудні. Ухвалили вечеряти о шостій. Паганель забажав відзначити цю щасливу днину розкішним бенкетом. А що харч у них вельми убогий, то географ запропонував Робертові піти разом з ним полювати до "сусіднього гайка". Роберт аж у долоні з радощів. Вони взяли Талькавову порошницю, по та набили револьвери й подались.

— Не заходьте надто далеко, — попередив мисливців майор.

По тому Гленарван і Мак-Наббс спустились униз, оглянути позначки, викарбувані на дереві, Мюльреді знову розпалили багаття.

Гленарван, діставшись до поверхні велетенського, не помітив жодних ознак спаду. Однак вода начебто свого найвищого рівня. Але навальна сила вода ринула на північ, свідчила, що аргентинські ріки не вгамувалися. Перш ніж спадати, вся ця сила

стишитися й стати нерухомо, як море між відпливом. Отже, поки стрімкі потоки котились з півдня годі було сподіватися на спад води.

Коли Гленарван і майор оглядали позначки, в гущавині дерева розітнулися постріли, супроводжувані голосними радісними вигуками. Дзвінкий Робертовий дискант розкочувався срібними руладами на тлі густого Паганелевого баса. Хтозна, кого поміж них скоріше можна назвати дитиною. Полювання, як видно, почалося вдало й обіцяло найвишуканіші страви. Коли майор і Гленарван вернулись до багаття, то насамперед похвалили Вільсона за дотепний винахід: цей кмітливий моряк заходився ловити рибу за допомогою звичайної шпильки й мотузки. Кілька десятків дрібної риби "мохарас", ніжної, мов корюшка, тріпотіло в полі його пончо, даючи на здогад, як з буде ласувати нею за вечерею!

Нарешті з вершини омбу спустились мисливці. Паганель обережно ніс яєчка чорних ластівок і низку горобців, котрих він збирався потім видати за жайворонки. Роберт влучно підстрелив кілька пар ільгуерос. Цих маленьких жовто-зелених пташок, дуже добрих на смак, надто любляють на ринках Монтевідео. Паганель, котрий знав п'ятдесят один спосіб готувати яйця, цього разу мусив обмежитись одним — просто спекти їх у гарячому приску. А втім, страв вийшло доволі, різноманітних і вишуканих. Сушене м'ясо, печені яйця, смажені мохарас, горобці і ільгуерос — це був справжній бенкет, що його не раз потому згадували. [171]

За вечерею точилась весела розмова. Всі вітали Пага-недя — адже він уславився і як мисливець, і як кухар. Вчений приймав похвалу скромно, як то й личить людині з високими заслугами. Потім він став захоплено розповідати про омбу, це розкішне дерево, що дало їм притулок; його коріння, на думку Паганеля, сягає у землю надзвичайно глибоко.

— Ми з Робертом уявляли, — додав він жартома, — ніби полюємо в справжньому лісі. Мені навіть видалося, що ми заблудили. Я не міг знайти дороги назад! Сонце хилилося вже за обрій, а я марно шукав сліди наших ніг! Нас мучив голод! Уже із темних хащів долинали гарчання хижих звірів... Тобто ні! Там не було хижаків... на превеликий жалі

— Як? — здивувався Гленарван. — Ви шкодуєте, що тут бракує хижаків?

— Атож.

— Однак усі бояться їхньої люті...

— Ніякої люті не існує... з наукового погляду, — заперечив учений.

— В кожному разі, Паганелю, — втрутився майор, — ви ніколи мене не переконаєте, що хижі звірі корисні. Навіщо вони здалися?

— Навіщо? — вигукнув Паганель. — А хоча б на те, щоб класифікувати тварин на розряди, види, родини...

— Ото велика користь, що й казати! — мовив Мак-Наббс. — Мені воно ні до чого. Коли б я був разом з Ноєм під час всесвітнього потопу, то аж ніяк не дозволив би цьому незавбачливому патріархові узяти до ковчега по парі левів, тигрів, пантер, ведмедів й інших звірів, так само шкідливих, як і нікому не потрібних.

— Ви вчинили б отак? — спитав Паганель.

— Авжеж, — відповів майор.

— Тоді ви допустились би помилки з погляду зоології.

— Але не з загальнолюдського, — заперечив майор.

— Та це ж просто обурливо! — вигукнув Паганель. — Як на мене, то я, навпаки, подбав би, щоб до ковчега потрапили й мегатерії, і птеродактилі, й взагалі всі допотопні тварини, котрі, на жаль, відтоді перевелись...

— А я вам кажу, — наполягав Мак-Наббс, — що Ной вельми добре зробив, покинувши їх напризволяще, коли тільки вони справді існували за його часів-

— А я вам кажу, — не вгавав Паганель, — Ной учинив погано, й вчені його проклинатимуть довіку!

Присутні, слухаючи цю суперечку двох друзів про старого Ноя, не могли втриматись од сміху. [172]

Майор, який ніколи в своєму житті ні з ким не сперечався, наперекір своїм переконанням, щодня мав сутички з Паганелем. Здавалось, у вченого був особливий талант під'юджувати майора.

Гленарван, за своїм звичаєм, втрутився до спірки:

— Прикро це чи ні, з наукового погляду чи з загальнолюдського, але нам доведеться погодитися з тим, що хижаків нема. Паганель, звичайно, і не сподівався на зустріч з ними в цьому повітряному "лісі".

— А чому б і ні? — озвався вчений.

— Хижі звірі на дереві? — здивувався Том Остін.

— Аякже! Звичайна річ! Американський тигр, ягуар, коли за ним женуться мисливці, частенько шукає порятунку на дереві. Така тварина, зненацька захоплена повинню, могла б знайти схованку між гілляччям омбу.

— Сподіваюсь, вона вам не трапилась? — спитав майор.

— Ні, — відповів Паганель, — хоч ми й обійшли увесь "ліс". Дуже шкода, то були б знамениті лови! Адже ягуар — лютий кровожерний хижак. Йому досить раз ударити лапою, аби скрутити коневі в'язи. А коли він закуштує людського м'яса, то жадатиме його завжди. Найдужче він полюбляє м'ясо індіанців, потім негрів, потім мулатів і, нарешті, білих.

— Я просто у захваті, що мені припало четверте місце, — мовив Мак-Наббс.

— Пхе! Це доводить лишень, що ви анітрохи не смакуєте ягуарові, — зневажливо мовив Паганель.

— Дуже радію з" цього, — жваво відповів майор.

— Але ж це принизливо! — вигукнув незгідливий Пага- нель. — Адже білі проголошують свою вищість поміж людей, та, видимо, добродії ягуари цієї думки не поділяють!

— Хай так, мій хоробрий Паганелю, — мовив Гленарван, — але як, серед нас немає індіанців, негрів і мулатів, то я дуже радий, що тут немає і любих вашому серцю ягуарів. Нам і без них кепсько...

— Кепсько? — вигукнув Паганель, вчепившись за це слово, що могло надати нового повороту суперечці. — Ви скаржитесь на свою долю, Гленарване?

— А певно, — відповів Гленарван, — хіба ж вам вигідно на цих твердих гілляках?

— Я ніколи не почував себе ліпше, навіть у власному кабінеті. Ми живемо, немов птахи, співаємо, пурхаємо. Я схиляюсь до тої думки, що призначення людини — жити на деревах.

— їй бракує лише крил, — сказав майор. [173]

— Колись вона їх зробить!

— А поки що, любий друже, — мовив Гленарван, — дозвольте мені віддати перевагу перед цією повітряною домівкою піщаній доріжці в парку, паркетній підлозі в будинку або палубі на якомусь судні!

— Треба, Гленарване, — відповів Паганель, — приймати речі такими, які вони є. Гарні обставини — то й добре. Кепські — не нарікайте! Я бачу, ви сумуєте за вигодами Малькольм-Касла!

— Ні, але...

— Я певен, Роберт дуже задоволений, — квапливо мовив Паганель, аби мати принаймні одного прихильника.

— Так, пане Паганелю, — весело озвався Роберт.

— Звісно, в його віці... — зауважив Гленарван.

— їв моєму також, — перебив його вчений. — Мало вигод — то менше й потреб, а що менше потреб, то людина щасливіша.

— Ось побачите, — мовив майор, — Паганель зараз кинеться в бій проти багатства й розкошів.

— Ні, Мак-Наббсе, не збираюсь, — відповів Паганель, — але, коли хочете, я розповім вам з цього приводу арабську казочку, що саме навернулася мені на пам'ять.

— Розкажіть, розкажіть, пане Паганелю! — вигукнув Роберт.

— А яке повчання має ваша казка? — спитав майор.

— Таке, що й всі казки, мій друже.

— Отже, якась дурничка. Та однаково починайте, Ше-херезадо, і розкажіть вашу казку, — ви ж у цьому справжній мастак.

— Жив собі колись, — почав Паганель, — син великого Гаруй аль-Рашіда(50), і був він нещасливий. Пішов він за порадою до старого дервіша(51). Мудрий дід вислухав його і сказав, що важко знайти щастя на цьому світі. "Однак, — додав він, — я знаю певний спосіб стати щасливим". — "Який?" — спитав царенко. "Надягти сорочку щасливої людини", — відповів дервіш. Царенко обійняв старого й подався розшукувати талісман. Він довго мандрував, відвідав усі столиці світу, надягав сорочки імператорів, сорочки королів, сорочки короленків, сорочки вельможців. Усе було марне — щасливіший він не став. Тоді він спробував носити сорочки малярів і поетів, сорочки воїнів, сорочки купців. Надаремно! Довго блукав отак, марно шукаючи щастя.

(5)° Г а р у н аль-Рашід (VIII ст. н. є.) — арабський каліф. Дервіші — мусульманські мандрівні чепці. [174]

Врешті охопив його розпач, і, вельми смутний, пішов він назад, до батькового палацу. Та раптом запримітив він у полі хлібороба, що, весело співаючи, ходив за своїм плугом. "Якщо й ця людина не щаслива, — подумав царенко, — то, мабуть-таки, немає щастя на землі". Він підійшов до хлібороба й мовив: "Скажи мені, чоловіче добрий, чи ж ти щасливий?" — "Так", — відповів той. "Чи є в тебе якесь бажання?" — "Жодного". — "Помінявся б ти своєю долею на долю короля?" — "Ніколи в світі!" — "Тоді продай мені свою сорочку". — "Сорочку? Та в мене її нема!"

Розділ XXV МІЖ ВОГНЕМ І ВОДОЮ

Казка Жака Паганеля надзвичайно всім припала до вподоби. Оповідача нагородили гучними оплесками, але кожний так само мав своє на думці, і вчений, як це завжди буває в суперечках, нікого не переконав. Однак усі зійшлися на тому, що нарікати на долю не слід, і коли немає ані палацу, ані хижки, треба задовольнятися деревом.

Отак, за розмовами, звечоріло. Тільки міцний сон міг гідно завершити цей турботливий день. Мешканці омбу відчували страшенну втому не лише через боротьбу з повинню, але й від нещадної спеки, котра мучила їх протягом цілого дня. Їхні крилаті сусіди вже подали добрий приклад, умостившись на ніч. Мелодійні рулади ільгуерос, цих соловейків пампи, помалу затихли, пташки поховались у темній гушавині листя. Найкраще було б і людям зробити те саме.

Однак, перш ніж "забратися в кубелечко", як сказав Паганель, він, Гленарван і Роберт видерлись нагору до "обсерваторії", аби востаннє кинути оком на водну рівнину. Було близько дев'ятої години. На заході, де сонце щойно сховалось за обрій, стояло огнисте марево. Вся ця частина небозводу наче купалася в гарячому тумані. Сузір'я, завжди такі яскраві в Південній півкулі, тепер ледь мерехтіли крізь імлистий серпанок. Проте їх усе ж можна було розпізнати, і Паганель загадав своєму юному другові Роберту пильно вдивитися в зірки — вони тут напрочуд гарні. Зокрема він указав на сузір'я Південного Хреста, котре має У своєму складі дві зірки першої і дві — другої величини, розміщені у формі ромба приблизно на висоті полюса; на сузір'ї Кентавра, в якому сяє Альфа, найближча до Землі [175] зоря; на дві туманності Магеллана — поміж них більша вкриває простір, що в двісті разів перевищує видиму поверхню Місяця, і, нарешті, "чорне провалля" на небесному склепінні, де світил ніби немає й сліду.

На превеликий жаль Паганеля, Оріон, котрий можна бачити в обох півкулях, ще не зійшов; та все ж географ розповів двом своїм учням про деякі цікаві подробиці патагонської "космографії". Поетичні індіани вбачають в Оріоні велетенське ласо і три бола, кинуті рукою мисливця, що полює в небесних преріях. Всі ці зірки, відбиваючись у неозорому водному свічаді, створювали казкове друге небо, від якого не можна було відірвати очей.

Поки Паганель розводився про нічні світила, виднокруг на сході похмурнів, віщуючи грозу. Тужава, темна, чітко окреслена стяга поволі насувалася відтіль, затьмарюючи зорі. Невдовзі чорна зловісна хмара повила півнеба. Здавалось, вона рухалася сама собою, бо не відчувалось анінайменшого вітерця. Панувала глибока тиша, жодне листячко не тріпотіло на дереві, жодна хвилька не борознила водну

гладінь. Дихати стало важко, не вистачало повітря, наче його розріднила якась велетенська помпа. Атмосфера була насичена електричними струмами, й кожна жива істота відчувала, як вони проймають її тіло.

— Буде гроза, — мовив Паганель.

— Ти не боїшся грому? — спитав Гленарван Роберта.

— Ні, сер! — відповів той.

— То й добре, бо гроза вже насувається.

— І надзвичайно сильна гроза, погляньте лишень на оті хмари! — мовив Паганель.

— Мене непокоїть не сама гроза, — сказав Гленарван, — а неминуча злива. Ми вимокнемо до рубця. Що б ви там не казали, Паганелю, але людина не може задовольнитися гніздом, і невдовзі ви самі в цьому переконаєтесь з власного гіркого досвіду.

— О, треба бути філософом, — відповів вчений. — Філософія не позаважає вам вимокнути.

— Ні, звичайно, але вона підбадьорює.

— Однак повернімось до наших друзів і порадьмо їм, озброївшись філософією, якомога щільніше загорнутися в пончо, а головне, набратися терпіння, бо воно нам дуже придасться!

Гленарван востаннє глянув на грозове небо — воно вже геть усе захмарилося, і лише на заході, в непевному присмерку, ледь ясніла вузька смужка. Потемніла вода скидалась на величезну тучу, що, здавалось, ось-ось зіллеться [176] ся з густим туманом вдалині. Навкруг уже нічого не було видно. Очі не могли вловити жодної рисочки світла, вуха — жодного гомону. Запала тиша, така сама глибока, як і темрява.

— Вертаймось, — знову сказав Гленарван. — Зараз зніметься громовиця.

Вони хутко спустились униз гладенькими вітами й вельми здивувались, опинившись у якомусь чудному півсвітлі. Його випромінювала сила-силенна іскристих цяток, котрі бриніли й кружляли над водою.

— Що це, фосфоресценція? — спитав Гленарван Паганеля.

— Ні, — відповів той, — то світні комахи, місцеві світляки; дами Буенос-Айреса роблять собі з цих живих недорогих діамантів чудові прикраси.

— Та невже? Оті летючі іскри — комахи? — вигукнув Роберт.

— Еге ж, мій любий.

Роберт зловив одного світляка. Справді, то була комаха не більше ціля завдовжки, яка нагадувала великого джмеля. Індіанці звуть їх "туко-туко". Ця дивовижна комаха з родини твердокрилих випромінює через дві плямки на її нагрудному щитку світло, якого задосить, щоб читати в темряві. Паганель підніс комаху до свого годинника і ясно розгледів, що стрілки показують десяту годину вечора.

Буря насувалася. Після перших розкотів грому, безперечно, зірветься ураган, і омбу дуже хитатиме. Отже всім було наказано якнайміцніше прив'язати себе до обраного кожним "ліжка". Коли неможливо врятуватися від зливи небесної, то годилось би принаймні вберегтися від вод земних і не потрапити в бурхливий потік, який

невдовзі вируватиме навкруг стовбура омбу.

Всі сказали один одному на добраніч, не надто сподіваючись, що ніч мине спокійно. Потім кожний забрався у свою повітряну колиску і, загорнувшись у пончо, силкувався заснути.

Але наближення грізних явищ природи викликає в кожній живій істоті невиразну тривогу, котрої не можуть побороти навіть найдужчі. Мешканці омбу, стривожені й пригнічені, ніяк не могли стулити повіки, і коли почувся перший віддалений гуркіт грому, ніхто ще не спав. Було близько одинадцятої години. Гленарван добрався до кінця долішньої поземної гілки й вистромив голову крізь густе галуззя. [177]

Глибини чорного неба вже розтинали прудкі блискучі мигавки, що чітко відбивались у воді. Вони безгучно врзалися в хмари, наче в м'яку пухнасту тканину. Пильно оглянувши обрії, які губились у пітьмі, Гленарван повернувся до своїх товаришів.

— Ну, що ви скажете, Гленарване? — спитав Паганель.

— Гарний початок, друзі мої, і коли так триватиме й далі, гроза буде жахлива.

— Дарма! — вигукнув ентузіаст Паганель. — Коли ми не можемо її уникнути, то хай хоч помилуємось чудовим видовищем.

— Ось іще одна ваша теорія, яка також піде димом, — сказав майор.

— І, либонь, чи не найкраща теорія, Мак-Наббсе! Я поділяю думку Гленарвана — гроза буде розкішна. Оце зараз, коли я намагався заснути, я багато дечого згадав, бо ж ми опинились тут у центрі електричних бур. Я читав якось, що 1793— року, саме тут, в провінції Буенос-Айрес, блискавка вдарила поспіль тридцять сім разів під час одної грози! А моєму колезі Мартенові де Муссі трапилось колись почути в цих місцях гуркотіння грому, котре тривало без перерви п'ятдесят п'ять хвилин!

— Він спостерігав це з годинником у руках? — спитав майор.

— З годинником у руках. Єдине мене тривожить — це те, що наше омбу височіє на рівнині одне-однісіньке. Нам би дуже придався тут громозвід, бо поміж усіх дерев пампи блискавиця над усі полюбляє саме омбу. До того ж, як вам, безперечно, відомо, вчені не радять ховатися від грози під деревами.

— Що й казати, — буркнув майор, — надзвичайно доречна порада!

— Треба визнати, Паганелю, — додав і собі Гленарван, — що ви не дуже-то вдало обрали час, аби повідомити нам ці втішні речі.

— Овва! — озвався Паганель. — Будь-який час добрий, щоб навчитися. Ага! Вже починається!

Гуркотіння грому перервало цю несвоєчасну розмову. Наближаючись, громові розкоти переходили від низького тону до середнього — якщо запозичити з царини музики це дуже влучне порівняння. Та невдовзі вибухи стали різкіші, змушуючи дуже вібрувати повітряні хвилі. Крайнебо охопила огниста заграва, і вже важко було розрізнити, які саме електричні спалахи породжують це нескінченне гуркотіння, [178] що перекочувалось і відлунювало в безмежних небесних глибинах.

Блискавиці, спалахуючи безперестанку, набирали різноманітних форм. Часом,

падаючи прямовисно, вони потрапляли кілька разів у те саме місце. Інші вельми зацікавили б ученого, бо коли Араго (52) в своїх інтересних підрахуй-ках наводить лише два випадки спостереження роздвоєної вилкуватої блискавки, то тут їх можна було бачити сотнями. Деякі, розгалужуючись без ліку, розсипались коралю-ватими зигзагами на темному небесному склепінні в химерній грі світляних вогнів. Невдовзі через усе небо, зі сходу на північ, простяглась яскрава смуга фосфоричного світла. Поволі вона пойняла увесь обрій, запалила хмари, немов купу якогось хмизу, і, відбиваючись у дзеркальній воді, створила неозоре вогняне коло, в центрі котрого стояло омбу.

Гленарван і його друзі мовчки споглядали це страхітливе видовище. Пасма білого хисткого світла, досягаючи до них, вихоплювали на мить з темряви то незворушно-спокій-не лице майора, то захоплене обличчя Паганеля, то мужні риси Гленарвана, то розгублений видочок Роберта, то безтурботні лиця матросів.

Поки що не було ані дощу, ані вітру. Але назабаром небесні безодні розкрились, і сторчові смуги, немов нитки на ткацькому верстаті, простяглись через чорне небо. Важкі краплини падали на поверхню озера й відскакували тисячами бризок, що яскрили в спалахах блискавки.

Може, ця злива віщувала кінець грози? І мандрівники відбудуться тим, що змокнуть як хлющ, та й край? Ні! У самому розпалі скаженої гри блискавиць на кінці головної поземної гілки раптом з'явилась повита чорним димом вогняна куля, завбільшки з кулак, покружляла кілька секунд, наче дзига, й вибухнула з силою бомби, заглушивши на мить рокотання грози. В повітрі потягло сірчаним газом. І в тиші, що запала на мент, почувся голос Тома Остіна:

— Дерево горить!

Том Остін сказав правду. Полум'я враз, наче воно торкнулося величезної купи пальної речовини, охопило половину омбу; сухе гілля, гнізда з висхлої трави й губчастий підлубок дерева стали йому за чудову поживу. Знявся вітер і дужче роздмухав пожежу. Треба було тікати. Манд-

(52) Араго Домінік-Франсуа (1786-1853) — французький учений, астроном і фізик, [180]

рівники поспіхом почали перебиратися на протилежний бік омбу, куди ще не перекинувся вогонь; схвильовані, розгублені, мовчки видирались вони нагору, ризикуючи злетіти вниз, хапаючись за гілля, яке вгиналось під ними. Віття коцюрбилось, тріщало, звивалося в огні, немов гадюччя, що його палили живцем; розжарені цурупалки падали в воду і, кидаючи багряні відсвіти, відпливали геть за течією. Полум'я то шугало вгору на страшну височінь, зливаючись з вогняною загравою, то опадало під поривами шаленого —вітру. .

Гленарвана, Роберта, майора, Паганеля, матросів — всіх пойняв невимовний жах; їх душив густий дим, палив нестерпний жар; вогонь, піднімаючись по стовбуру, уже сягав до них. Ніщо не могло ні зупинити, ні загасити пожежі; люди вважали себе приреченими на страту вогнем, подібно до індусів, котрих спалюють живцем у череві

ідола, їхнього божища. Врешті несила було далі терпіти, з двох смертей доводилось вибирати менш жорстоку.

— У воду! — крикнув Гленарван.

Вільєон, до якого вже добрався вогонь, кинувся у хвилі, але тої ж миті розітнувся його одчайдушний зойк:

— Рятуйте! Пробі!

Остін метнувся, простягнув руку й допоміг йому вилізти на стовбур омбу.

— Що скоїлось?

— Каймани! Каймани! — тільки й міг відповісти Вільєон.

Справді, омбу з усіх боків оточили ці потворні тварини, найнебезпечніші серед ящірок; їхня луска мінілась в світлі заграви, яку відкидала пожежа; довгі плескаті хвости, схожі на шпичаки голови, банькуваті очі, роззявлені аж до вух пащі, — всі ці прикмети упевнили Паганеля, що перед ними люті американські алігатори, котрих в іспанських провінціях звуть кайманами. Тут було їх із десятеро, вони били по воді своїми страхітливими хвостами й довгими зубами долішніх щелеп завзято гризли омбу.

Побачивши цих потвор, бідолахи зрозуміли — загибель неминуча. На них чекала жахлива смерть — живцем згоріти в огні або потрапити в пащу кайманам. Навіть майор мовив своїм спокійним голосом:

— Мабуть, це й справді вже кінець.

Бувають обставини, коли людина безсила боротися, і розлючені стихії може подолати тільки інша стихія. Гленарван не знав, відкіля чекати порятунку, і розгублено дивився на вогонь та воду, що об'єднались проти них. [181]

Гроза уже вщухала, але в повітрі зібралося чимало насичених електрикою випарів, котрим розряди надали нестримної сили. На південь від омбу потроху утворився величезний конусуватий смерч, немов зітканий з туману, обернений вершечком долі, основою догори; він з'єднував грозові хмари з бурхливими водами. Невдовзі смерч наблизився, кружляючи з дивовижною швидкістю. На своєму шляху він, наче помпа, втягував у себе воду, що здіймалась всередині його велетенським стовпом, а шалений обертовий рух всмоктував усі навколишні повітряні течії.

За якусь хвилину величезний смерч налетів на омбу й вкрив його згори донизу. Дерево струснуло аж до самого кореня. Гленарванові здалося, ніби то каймани кинулись на омбу й своїми могутніми щелепами видерли його з корінням із землі. Він і його товариші, що вхопились один за одного, відчули, як дуже дерево поступається натискові й хилиться. Палаюче гілля з пронизливим сичанням занурилось у воду, яка вирувала навкруг. Все це сталося в одну мить. Смерч уже помчав далі, несучи кудись-інде свою страшну руйнівну силу, збурюючи дорогою воду озера, немов спустошуючи його до дна.

Повалене у хвилі омбу попливло, здавшись на волю течії й вітру. Каймани кинулись урозтіч, тільки один видерся по корінню і, роззявивши пащу, наблизився до людей. Але Мюльреді схопив грубезну обгорілу гілляку й дужим ударом переломив йому хребець. Кайман шкереберть полетів униз, шалено забив по воді хвостом і щез у скаженому вирі.

Врятувавшись від прожерливих плазунів, мандрівники перебрались на завітрянний бік омбу, а ураган, роздмухуючи на ньому полум'я, що надималось шарлатовими вітрилами, гнав його в нічній пітьмі, неначе охоплений вогнем брандер (53).

(53) Брандер — судно, навантажене пальним і вибуховими речовинами; в давнину його використовували для підпалювання ворожих вітрильників.

Розділ XXVI АТЛАНТИЧНИЙ ОКЕАН

Омбу пливло безмежним озером уже години зо дві, а твердої землі досі не було видно. Полум'я, котре жерло дерево, потроху згасло. Головна небезпека цієї жахливої подорожі [182] минулася. Майор зауважив, що ніякого дива не буде, коли вони врятуються.

Течія, не міняючи напрямку, так само струміла з південного заходу на північний схід, Непроглядна темрява, яку ледь прорізували вряди-годи запізнілі спалахи, немов ще погустішала, і Паганель марно силкувався щось розгледіти на обрії. Сіялась дрібнесенька мжичка, здіймаючись під вітром, мов курява, і набубнявілі хмари, опадаючи, розходились легкими пасмами в високому небі.

Бурхливі потоки мчали омбу так швидко, немов на ньому потай діяв схований під корон) могутній двигун. Здавалось, воно плистиме отак нескінченно довго. Врешті близько третьої години ранку, майор зауважив, ніби коріння подеколи черкає дно. Том Остін старанно обмацав довгою гіллякою дно озера й упевнився: воно піднімається. Справді, збігло ще хвилин двадцять, й омбу, раптом на щось наштовхнувшись, враз зупинилось.

— Земля! Земля! — голосно закричав Паганель.

Кінці обпаленого віття торкнулись якогось горбка. Ніколи, мабуть, мореплавці не раділи так з того, що наразились на мілину: вони-бо прибули до сподіваної гавані. Вже Вільсон та Роберт вистрибнули на твердий ґрунт і радісно вигукували: "Перемога!", коли раптом почувся дуже знайомий посвист, потім* — швидке, легке тупотіння коня, й висока постать індіанця вирізнулась у нічному мороці.

— Талькаве! — закричав Роберт.

— Талькаве! — підхопили всі.

— Amigos! (54) — відгукнувся патагонець.

Він очікував своїх друзів там, куди повинна була прибити їх течія, так само як прибила сюди і його. Індіанець підняв Роберта й міцно пригорнув, за ним настала черга Паганеля. Гленарван, майор і матроси, щасливі знову зустріти свого вірного проводиря, міцно тиснули йому руки. По тому Талькав одвів їх до повітки якоїсь покинутої естансії, де вже палахкотіло багаття і смажились соковиті скибки дичини. Мандрівники гаразд обігрілися й миттю знищили до останньої ріски печеню. Коли вони — трохи спочили й отямилися, жоден із них не міг збагнути, як він галишився живий, врятувавшись од стількох страшних небезпек — води, вогню й грізних аргентінських кайманів.

(54) Amigos! (Ісп.) — Друзі! (Пріш. автора.)

Талькав розповів Паганелеві свої пригоди, зазначивши, що порятунком він цілком

завдячує своїй відважній Тау-ці. А Паганель розказав про нове тлумачення документа й [184] спробував пояснити своєму співбесідникові, які великі надії він на це покладає. Чи ж зрозумів індіанець вигадливі припущення вченого? Навряд, але він бачив, що його друзі щасливі й окрилені надією, і цього йому було досить.

Хоробрі мандрівники після цілої днини "відпочинку" на омбу, певна річ, прагли якнайскоріше податися знову в путь. О восьмій годині ранку вони вже ладналися в дорогу: їх закинуло так далеко від естансій і саладеро, що годі було й мріяти роздобути будь-які засоби пересування. Отже доводилось іти пішки. Власне, йшлося про якихось сорок миль, до того ж і Таука могла стати в пригоді; потомлені пішохідці-один або й двійко — вряди-годи їхали б верхи. За тридцять шість годин мандрівники сподівалися добратися до побережжя Атлантичного океану.

Час було рушати, і провідник зі своїми супутниками, залишивши позад себе величезну затоплену водою низину, попрямували степом, що трохи піднімався вгору. Знову слався навколо одноманітний аргентінський краєвид; невеличкі гайки, посаджені європейцями, здіймались подекуди понад пасовищами, що траплялись, правда, так само зрідка, як і в околицях Сьєрра-Танділь і Сьєрра-Тапалькем; тубільні ж дерева росли тільки на узміжках прерій і поблизу мису Коррієнтес.

Так минув цей день. Назавтра, миль за п'ятнадцять до узбережжя, мандрівники відчували близькість океану. Віра-зон — вітер, що дме з моря в другу половину дня й ночі, хилив додолу високі трави. На пісній землі росли обрідні лісочки, невисокі деревисті мімози, чагарі акації й кущики курра-маммеля. Лагуни з солонуватою водою блищали, наче скалки розбитого скла, і змушували накладати шляху, бо доводилось щоразу їх обминати. Мандрівники піддали ходу, аби прибути за дня до озера Саладо при березі Атлантичного океану; правду кажучи, вони добре-таки притомились, поки дістались увечері до піщаних дюн двадцять туазів заввишки, що відгороджували пінисте узмор'я. Згодом почулося протяжне рокотання прибою.

— Океан! — вигукнув Паганель.

— Так, океан! — ствердив Талькав.

І пішохідці, які, здавалось, зовсім підупали на силі, почали тепер завзято видиратись на дюни. Однак уже споночіло, й вони марно вдивлялись у темряву, шукаючи "Дун-кана". Його ніде не було видно.

— А все ж таки він тут! — вигукнув Гленарван. — Він очікує нас десь біля цих берегів!

— Завтра ми його побачимо, — озвався Мак-Наббс. [185]

Том Остін окликнув кілька раз тих, що були на невидимій яхті, але відповіді не дістав. А втім, вітер свистів і бурхало море. З заходу гнали розірвані хмари, й пінисті гребені хвиль злітали дрібним водяним пилом аж до вершечків дюн. Отже, навіть коли "Дункан" і прибув на призначене місце, то вахтовий однаково не зміг би почути оклику, та і його не почули б. На березі — жодного затишку. Ні затоки, ні бухточки, ані гавані. Лише довгі піщані обмілини, до котрих наближатися суднам небезпечніше, ніж до скелястих рифів, що стирчать над водою, виступали далеко в море. Узбережна мілізна

породжує вири, море завжди тут неспокійне; судна, які потрапляють сюди в негоду, неминуче гинуть, осідаючи на м'який килим піщаного дна. і

Отже, цілком природно, що "Дункан" тримався оддалік цього непривітного берега. Джон Манглс, звичайно дуже обережний, мусив додержуватися тої найближчої відстані, яка не загрожувала б яхті небезпекою. Така була думка Тома Остіна, і він вважав, що ця відстань для "Дункана" не менша за п'ять миль.

Майор порадив своєму нетерплячому другові скоритися долі. Раз ніяк розвіяти густий морок — нащо ж марно напружувати зір, вдивляючись у темні обрії? Висловившись у такий спосіб, майор заходився лаштувати нічліг під захистком дюн. Рештки харчів знищили за останньою в цій подорожі трапезою. По тому кожний, за прикладом майора, вигріб собі в піску яму, що правила за постіль, і, пірнувши туди, всі позасинали важким сном. Лише Гленарван не спав. Дужий вітер не вщухав, океан ще не заспокоївся після недавньої бурі. Високі хвилі гуркотили, наче грім, розбиваючись на обмілинах.

Гленарван не міг оговтатися з думкою, що "Дункан" десь дуже близько. Адже неможливо припустити, що яхта не прибуде вчасно на умовлене місце. Гленарван покинув бухту Талькауано 14 жовтня, а дістався до берегів Атлантичного океану 12 листопада. Отже, "Дункан" мав доволі часу, аби обігнути мис Горн і піднятися вздовж східного узбережжя. Для такого швидкісного судна не існувало запізнь; звичайно, на просторах Атлантики могли не раз лютувати страшні бурі, але "Дункан" був міцне судно, а його капітан — досвідчений моряк. А що "Дункан" мав сюди прибути, він прибув.

Однак усі ці міркування не могли заспокоїти Гленарвана. Коли почуття і розум сперечаються між собою, останній не завжди перемагає. А Гленарван відчував у навколишній темряві присутність всіх тих, кого він любив, — [186] його коханої Гелени, Мері Грант, команди "Дункана". Він блукав пустельним узбережжям, де хвилі прибою мінилися блискітками фосфоричного світла, вдивлявся в темряву, напружено

дослухався; інколи йому здавалось навіть, наче десь у морі блимає тьмянний вогник.

— Ні, я не помиляюсь, — казав він сам до себе, — я бачив вогонь суднового ліхтаря, це ліхтар "Дункана". О, чому мої очі безсилі прозирнути крізь цю пітьму!

Раптом Гленарван згадав, що Паганель називав себе нікталопом, запевняв, нібито добре бачить уночі. І він пішов будити географа.

Вчений спав міцним сном, немов бабак у своїй норі, коли відчув, що дужа рука підводить його з піщаного ложа.

— Хто тут?

— Це я, Наганелю.

— Хто я?

— Гленарван. Ходімо зі мною, мені потрібні ваші очі.

— Мої очі? — перепитав Паганель, протираючи їх щосили.

— Так, ваші очі, аби розгледіти наш "Дункан" в цій пітьмі. То ходімо ж!

— До дідька нікталопію! — пробурмотів Паганель, дуже задоволений, проте, що може стати Гленарванові в пригоді.

Вчений виліз з-під піщаного укриття і, розминаючи замлілі руки й ноги, поплентався за своїм другом на узбережжя. Гленарван попросив його пильно оглянути темний морський обрій. Кілька хвилин вчений сумлінно вдивлявся у чорний морок.

— Ну як? Видно, що-небудь?

— Нічогісінько! Навіть кицька нічого не побачила б за два кроки у цій пітьмі!

— Шукайте червоний або зелений вогонь, тобто бортові ліхтарі.

— Я не бачу ані червоного, ані зеленого ліхтаря. Скрізь сама чорнота! — відповів Паганель, очі йому несамохіть злипалися.

Цілих півгодини ходив він за своїм нетерплячим другом, мов сновида; вряди-годи голова падала йому на груди, й він рвучко знову її підводив. Учений ішов мовчки, непевною ходою, і раз у раз заточувався, наче п'яний. Гленарван пильно глянув на нього. Паганель спав ідучи.

Тоді Гленарван узяв Паганеля під руку, обережно, щоб не збудити, відвів до його нори й вигідно влаштував у ній. [188]

На світанку всіх звів на ноги крик:

— "Дункан"! "Дункан"!

— Слава! Слава! — відповіли Гленарванові його друзі й побігли до берега.

Справді, миль за п'ять у відкритому морі зі згорнутими долішніми вітрилами дрейфувала під парами яхта. Дим із труби танув у ранковому тумані. Хвиля була висока, й судно такої тоннажності не могло наблизитися до берега, не ризикуючи наразитися на обмілини.

Гленарван, озброївшись підзорною Паганелевою трубою, стежив за тим, як рухався "Дункан". Напевно, Джон Манглс ще не вгледів своїх пасажирів, бо він не міняв напрямку і так само поволі йшов лівим галсом, спустивши вітрила.

О цій хвилині Талькав, щільно набивши свого карабіна, пальнув у той бік, де виднілась яхта. Всі прислухались. Всі напружено вдивлялись. Тричі розітнувся постріл,

і тричі озвались луною люди.

Нарешті над яхтою знявся білий димок.

— Вони нас побачили! — закричав Гленарван. — Це гармата "Дункана"!

За кілька секунд приглушений звук пострілу долинув до піщаних дюн і завмер. Тої ж хвилини "Дункан", змінивши курс й прискоривши хід, поплив до берега.

Невдовзі крізь підзорну трубу стало видно, що від судна відійшла шлюпка.

— Леді Гелена не зможе поїхати, — сказав Том Остін. ^ Море надто бурхливе!

— Так само й Джон Манглс, — докинув майор, — йому не можна покинути судно.

— Сестро моя! Люба сестро! — повторював Роберт, простягаючи руки до яхти, котру гойдало на хвилях.

— Ох, ніяк не діждусь, коли опинюся на "Дункані"! — вигукнув Гленарван.

— Терпіння, Едварде. За дві години ви там будете, —" озвався майор.

Дві години! Справді, шестивеслова шлюпка не могла дістатися до берега й повернутися за короткий час.

Гленарван підійшов до патагонця, що, схрестивши руки на грудях, стояв поряд з Таукою й спокійно дивився на бурхливий океан. Взявши його за руку й показуючи на "Дункан", Гленарван сказав:

— їдьмо з нами! Індіанець похитав головою.

— їдьмо, друже, — знову сказав Гленарван [18]

Ні, — лагідно відповів Талькав. — Тут Таука, там пампа, — додав він і промовистим жестом обвів безмежні рівнини.

Гленарван зрозумів, що індіанин ніколи не покине прерії, тої землі, яка ховає тлін його батьків і дідів. Він знав святоблиту любов цих синів пустелі до свого рідного краю. Тому він не наполягав більше й тільки міцно потиснув Талькавову руку. Не наполягав він і тоді, коли індіанин, усміхаючись, відмовився од плати за свою працю.

— З дружби, — сказав він.

Зворушений Гленарван нічого не спромігся на це відповісти. Йому хотілось принаймні залишити чесному індіанцеві що-небудь на згадку про його друзів-європейців. Але що саме? Зброя, коні, речі — все загинуло під час повені.

Лорд Гленарван шукав і не знаходив способу віддячити безкорисливому провідникові, коли раптом в голові йому майнула щаслива думка. Він вийняв із гамана коштовний медальйон, в котрий було вставлено чудовий портрет, чи не найкращу роботу художника Лоуренса, і простяг його індіанцеві.

— Моя дружина, — сказав він.

Погляд, яким дивився Талькав на портрет, помітно пом'якшав.

— Добра й вродлива, — просто сказав він.

Роберт, Паганель, майор, Том Остін, обидва матроси тепло й зворушливо прощались з патагонцем. Цих славних людей щиро схвилювала розлука з їхнім відважним і відданим другом. Талькав притиснув кожного до своїх широких грудей. Паганель подарував йому карту Південної Америки й двох океанів, що на неї індіанець частенько зацікавлено позирав, найкоштовнішу річ, якою володів географ. Щодо

Роберта, то йому нічого було дарувати, крім любові, — він палко цілував свого рятівника, не забувши й за Тауку.

Врешті шлюпка з "Дункана" підійшла. Вона сковзнула у вузьку протоку між обмілинами і невдовзі хлюпнулась на піщаний берег.

— Чи здорова моя дружина? — спитав Гленарван.

— А моя сестра? — підхопив Роберт.

— Леді Гленарван і міс Грант чекають вас на борту, — відповів стерничий. — Але поспішаймо, сер, ми не можемо втрачати жодної хвилини, бо вже почався відплив.

Усі оточили індіанця, щоб обійняти його востаннє. Талькав провів своїх друзів аж до шлюпки, котру знову [190] спустили на воду. Тут Талькав ще раз міцно пригорнув до себе Роберта й, окинувши його довгим ніжним поглядом, сказав:

— Тепер ти вже зовсім змужнів!

— Прощай, друже, прощай! — мовив Гленарван.

— Невже ми ніколи не побачимось? — вигукнув Паганель.

— Quien sabe?(55) — відповів Талькав, підносячи руку вгору.

То були останні слова індіанця, що загубились у свистінні вітру. Шлюпка попрямувала у відкрите море і швидко віддалилась — її несла хвиля відпливу.

Довго ще крізь білі піністі гребені виднілась нерухома постать Талькава, вона дедалі меншала й врешті зникла з очей.

Минула година, і Роберт перший збіг на палубу "Дункана" й кинувся в обійми Мері під радісні гучні вигуки "слава!" всієї команди.

Так закінчився цей перехід через Південну Америку. Ані гори, ані ріки не змогли примусити мандрівників збочити з їхнього шляху, і хоч їм не довелося боротися проти злої волі інших людей, та сили природи не раз повставали проти них, піддаючи важким випробуванням їхню самовідданість і відвагу.

(65) Quien sabe? (Ісп.) — Хтозна? (Прим, автора.)

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ I. ПОВЕРНЕННЯ НА ЯХТУ

Перші хвилини були сповнені щастям побачення. Лорд Гленарван не хотів, щоб невдачі їхніх розшуків затьмарили радість в серцях друзів. Тому найперше він гукнув:

— Не втрачаймо віри, друзі, не втрачаймо віри! Капітана Гранта ще немає поміж нас, але ми певні: його ми знайдемо! —.

І палка переконаність цих слів ураз повернула надію пасажирам "Дункана".

Бо ж справді, леді Гелена й Мері Грант, за той час, поки шлюпка наближалась до яхти, зазнали всіх можливих тортур чекання. З юта горішньої палуби вони намагались перелічити тих, що поверталися з берега. Молода дівчина то впадала в розпач, то, навпаки, їй ввижалось, наче вона бачить батька.¹ Серце їй трепетало, вона не могла вимовити ані слова й ледве стояла, на ногах. Леді Гелша підтримувала дівчину, міцно обнявши її за стан. Джон Манглс, стоячи біля Мері, мовчки вдивлявся в далечінь: його очі, при звичаєні, як у кожного моряка, розпізнавати речі на великій відстані, не знаходили капітана Гранта.

— Він там! Він пливе сюди! Батечку мій! — шепотіла дівчина.

Але шлюпка наближалася, й омана поволі розвіювалася. Вона ще не підійшла до судна й на сто брасів, коли не тільки леді Гелена й Джон Манглс, але й Мері, в якій сльози бриніли на очах, зрозуміли: всі надії марні. Саме тоді й почулись бадьорі слова лорда Гленарвана.

Після перших обіймів прибулі розповіли леді Гелені, Мері Грант і Джонові Мангласу про свої пригоди. Гленарван насамперед познайомив їх з новим тлумаченням документа, що його запропонував прозірливий і мудрий Пага-нель. Гленарван похвалив Роберта, Мері могла пишатися своїм братом. Про його мужність і самовідданість у численних небезпеках Гленарван розповів так промовисто, що хлопчик не знав, де й очі діти, і заховався в сестриних обіймах. [192]

— Тобі немає чого червоніти, Роберте, — сказав Джон Манглс, — ти поводився, як гідний син капітана Гранта.

Він пригорнув Роберта й поцілував його в обидві щічки, ще вогкі від сліз молодой дівчини.

Опис зустрічі був би неповний, коли не сказати, як щиро вітали на яхті майора й географа, з якою вдячністю згадували великодушного Талькава. Леді Гелена вельми жалкувала, що не може потиснути руку славному індіанцю-нові. Мак-Наббс після перших привітань зачинився в своїй каюті, щоб нарешті як слід поголитися. А Паганель весело пурхав, наче бджілка, від одного до другого, повсюди збираючи мед люб'язностей і усмішок. Йому хотілось обійняти весь екіпаж "Дункана", і, вважаючи леді Гелену, а також Мері Грант за його невід'ємну частку, він почав саме з них, закінчивши містером Олбінетом.

Стюард визнав, що найкращий спосіб віддячити за таку чемність — запросити всіх до столу снідати.

— Сніданок! — вигукнув Паганель.

— Так, пане Паганелю, — відповів Олбінет.

— Справжній сніданок, за справжнім столом, з приборами й серветками?

— Звичайно, пане.

— І нас не частуватимуть ані сушеним м'ясом, ані крутими яйцями, ані струсевим філе?

— Та що ви, пане, — докірливо вимовив стюард, ображений за своє ремесло.

— Я не хотів вам дошкулити, мій друже, — відповів учений усміхаючись. — Але за місяць ми призвичаїлись їсти, простягтись на землі, якщо не сидючи верхи на гілляках. Тбму ваш сніданок здається мені мрією, вигадкою, химерою!

— Отож ходімо, пане Паганелю, переконаємось, що це реальність, — мовила леді Гелена, не в силі стримати сміх.

— Дозвольте запропонувати вам руку, — сказав гречний географ.

— Чи не буде, сер, яких розпоряджень щодо "Дункана"? — спитав Джон Манглс.

— Після сніданку, мій любий Джоне, — відповів Гле-нарван, — ми гуртом обміркуємо план нової експедиції.

Пасажири й молодий капітан зійшли вниз до кают-компанії. Механік дістав розпорядження тримати яхту під парами, щоб рушити за першим наказом.

Щойно поголений майор й інші мандрівники, які нашвидку перевдягнулися, сіли до столу.

Сніданкові містера Олбінета віддали належне. Його визнали [194] чудовим, вишуканішим навіть за розкішні бенкети в ііампі. Паганель двічі брав собі кожної страви, як він запевняв, "через неухважність".

Почувши це злочасне слово, леді Гленарван поспитала, чи частенько люб'язний француз допускався властивого йому гріха. Майор і лорд Гленарван презирнулись, посміхаючись. А Паганель щиро засміявся й заприсягся честю, що не припустить жодної неухважності під час дальшої подорожі. Потім він дуже дотепно розповів про свою невдачу з іспанською мовою і про пильні студії твору Ка-моенса.

— А втім, — мовив він наприкінці, — нема лиха без добра, і я анітрохи не шкодую, що помилився.

— Чому ж це, шановний друже? — спитав майор.

— Бо я знаю тепер не тільки іспанську, але й португальську мову. Я розмовляю двома мовами замість одної!

— Слово честі, мені це й на думку не спало, — відповів Мак-Наббс. — Вітаю вас, Паганелю, щиро вітаю!

Всі заплескали Паганелеві, котрий не втрачав марно жодної хвилини: він примудрявся водночас їсти й сипати безперестанку дотепами. Але він не помітив дечого, що, проте, впало в око Гленарванові: уваги Джона Манглса до своєї сусідки за столом, Мері Грант. Ледь вловимий знак, який подала Гленарванові дружина, впевнив його — це було "саме так". Він ласкаво глянув на юну пару й звернувся до Джона Манглса, але з іншого приводу.

— А як минула ваша подорож, Джоне? — спитав він.

— Якнайкраще, — відповів капітан. — Тільки я повинен вам доповісти: ми пливли

не Магеллановою протокою.

— Он як! — вигукнув Паганель. — Ви обійшли мис Горн, а мене з вами не було!

— Ну то повісьтеся! — озвався майор.

— Егоїст! Ви радите мені таке, бо хочете забрати собі на щастя, як то роблять забобонні люди, мою мотузку! — відказав йому вчений.

— Та годі-бо вам, дорогий Паганелю, — втрутився до розмови Гленарван. — Ви ж не всюдисущий, щоб поспіти скрізь водночас. Не могли ж ви перетинати простори пампи й водночас плисти повз мис Горн!

— ' Ваша правда, але однаково мені дуже шкода, — відповів учений.

По тому ніхто вже не зачіпав Паганеля, й Джон Манглс почав розповідати про своє плавання. Йдучи повз американське узбережжя, він оглянув усі острови західних архіпелагів, але не знайшов жодного сліду "Британії". Біля [195] мису Пілар, котрий лежить у самого в'їстя Магелланової протоки, знявся дужий супротивний вітер, і "Дунканові" довелося повернути на південь. Яхта проминула острови Безнадії, піднялась до шістдесят сьомого градуса південної широти, обійшла мис Горн і, залишивши позаду Вогняну Землю, пройшовши крізь протоку Лемера, поплила вздовж берегів Патагонії.

Там, на широті мису Коррієнтес, їх спіткала жахлива буря, та сама, що налетіла на наших мандрівників. Але "Дункан" стійко витримав негоду й вже три дні курсував поблизу берегів, коли постріли звістили про прибуття так нетерпляче очікуваної експедиції. Що ж до леді Гленарван і міс Грант, то капітан "Дункана" був би несправедливий, коли б не визнав їхню виняткову мужність. Вони не злякались шторму, а коли й тривожились, то лише за своїх друзів, які відважно блукали аргентінськими степами.

На цьому Джон Манглс закінчив свою розповідь. Лорд Гленарван подякував йому й звернувся до Мері Грант.

— Люба міс, — сказав він, — я бачу, що капітан Джон віддає належне вашій героїчній поведінці. Ви почували себе добре на борту його судна, і я радий з цього.

— Хіба ж могло бути інакше? — відповіла Мері, глянувши на леді Гелену, а може, нишком і на молодого капітана.

— О, моя сестра дуже вас любить, містере Джоне, — вигукнув Роберт, — і я також!

— І я так само люблю тебе, мій хороший хлопчику, ^ відповів чДжон Манглс, трохи збентежений Робертовими словами, від яких запаленіло злегка личко Мері Грант. Бажаючи ^мінити розмову, Джон Манглс додав: — От я й розповів про наше плавання! Може, ви розкажете тепер докладніше, сер, про вашу подорож і про подвиги нашого юного героя?

. Жодне оповідання не дало б більшої втіхи леді Гелені й Мері Грант. Отож Гленарван не загаявся задовольнити їхню цікавість. Пригода за пригодою, він повідав про всі їхні мандри від одного океану до другого: про перехід через Кордільєри й землетрус, про те, як зник Роберт і як його викрав кондор, про постріл Талькава, про напад червоних вовків і героїчний вчинок хлопчика, про сержанта Мануеля, про повінь

і захисток на омбу, про грозу й пожежу, кайманів і смерч, про ніч на березі океану. Всі ці історії, то веселі, то страховинні, викликали по черзі сміх або жах у його слухачів. Коли мова йшла про Роберта, його сестра й леді Гелена палко цілували малого. Ніколи ще в [196] своєму житті хлопчик не відчував, як тепер, що його оточують щира любов і справжні друзі. Наостанку Гленарван сказав:

— А тепер, друзі, поміркуймо про те, як нам діяти далі; минулому нема вороття, але майбутнє в наших руках; звернімося ж знову до нещасливої долі капітана Гаррі Гранта.

Сніданок закінчився. Всі перейшли до салону леді Гленарван і посідали біля столу, зашарашеного мапами й планами.

— Люба моя Гелено, — почав Гленарван, — зійшовши па борт "Дункана", я сказав, що хоч моряків з "Британії" немає поміж нас, ми маємо міцнішу, ніж будь-коли, надію їх знайти. Перетнувши Америку, ми впевнились, ба навіть глибоко переконались в тьму, що катастрофа не сталася ані біля берегів Тихого, ані Атлантичного океанів. Отже, тлумачення документа там, де йшлося про Патагонію, було помилкове. На щастя, в нашого друга Паганеля сяйнула догадка. Він збагнув, у чому наша помилка, і довів — ми йдемо невірним шляхом. Він по-новому прочитав нам документ, так що в нас не залишилось жодних вагань. Я маю на увазі документ, писаний французькою мовою, і прошу Паганеля пояснити його вам, аби й ви впевнились у цьому.

Паганель не забарився виконати Гленарванове прохання. Він переконливо розтлумачив значення слів *gonie* та *indi* і довів, що слово *austral* означає "Австралія", а капітан Грант, покинувши узбережжя Перу, аби поверпз'тпся до Європи, міг потрапити на своєму розбитому судні в смугу південних течій Тихого океану й опинитися біля австралійських берегів. Зрештою, розумні передбачення вчужного, його дотепні й тонкі висновки переконали всіх, навіть Джона Манглса, вимогливого суддю в подібних питаннях, людину, не схильну захоплюватися химерами.

Ледве Паганель виклав свої міркування, Гленарван оголосив, що "Дункан" негайно вирушає до Австралії.

Однак майор попросив дозволу зробити невеличке зауваження, перш ніж пролунає наказ узяти курс на схід.

— Кажіть, Мак-Наббсе, — мовив Гленарван.

— Я не маю наміру, — почав майор, — знецінити докази мого друга Паганеля, або ж їх спростувати. Як на мене, ці докази поважні, мудрі, гідні нашої уваги, вони повинні скерувати наші майбутні розшуки. Але я хочу перевірити їх востаннє й упевнитись, чи справді вони безсумнівні й незаперечні. [197]

Ніхто не міг збагнути, куди хилить обачливий майор, всі слухали його дещо стурбовано.

— Кажіть далі, майоре, — промовив Паганель, — я готовий відповісти на всі ваші запитання.

— Зробити це дуже просто, — вів далі майор. — Коли п'ять місяців тому в Клайдській затоці ми дошукувались змісту цих документів, наше тлумачення здавалось єдино вірогідним. Аварія "Британії" могла статися тільки біля західних берегів

Патагонії, ніде інде. Щодо цього в нас не було найменшого сумніву.

— Слушно кажете, — докинув Гленарван.

— Пізніше, коли Паганель через свою богодану неуважність опинився на борту "Дункана", він познайомився з документами й схвалив беззастережно наш план розшуків на американському узбережжі.

— Правильно, — погодився географ.

— А втім, ми помилились.

— Так, ми помилились, — озвався Паганель. — Людям властиво помилятися, Мак-Наббсе, але хіба що безумень затявся б на своїх похибках.

— Заждіть, Паганелю, не запалюйтесь так, — мовив майор. — Я зовсім не хочу сказати, нібито ми й далі повинні розшукувати капітана Гранта в Америці.

— Тоді чого ж ви хочете? — спитав Гленарван.

— Визнання, тільки визнання того, що Австралія тепер здається нам єдино можливим місцем загибелі "Британії", достеменно так, як раніше здавалась Америка.

— Охоче визнаємо, — мовив Паганель.

— Беру це до уваги й користуюсь нагодою, аби застерегти вас од надмірного захоплення такими "очевидними" тлумаченнями, котрі суперечать одне одному. Хтозна, чи не виникне в нас і після Австралії подібної впевненості щодо будь-якої іншої країни? Отож, коли нові розшуки будуть марні, чи не визнаємо ми, що їх "цілком очевидно" треба провадити деінде?

Гленарван і Паганель глянули один на одного. Їх вразила справедливість майорових міркувань.

— Тому я хотів би, — вів далі майор, — перш ніж ми вирушимо до Австралії, ще раз глянути на карти. Подивімось послідовно всі місця, крізь які проходить тридцять сьома паралель, — чи не стрінеться нам іще якась країна, до котрої можуть стосуватися знайдені в документах вказівки.

— Немає нічого легшого, — сказав Паганель, — бо ж, на щастя, земель на цій широті не надто рясно. [198]

Поглянемо, — відповів майор, розгортаючи накреслену за проекцією Меркатора (56) англійську карту обох земних півкуль.

Ману розіслали перед леді Геленою, й всі посідали так, щоб стежити за Паганелевим роз'ясненням.

— Як я вам уже казав, — почав географ, — тридцять сьома паралель, пройшовши крізь Південну Америку, перетинає архіпелаг Трістан-да-Кунья. Я стверджую, що в жодному документі не йдеться про ці острови.

Ретельно розглянувши документи, всі погодились з Паганелем. Архіпелаг Трістан-да-Кунья було одностайно відкинуто.

— Підемо далі, — мовив географ. — Проминувши Атлантичний океан, ми пропливемо на два градуси нижче мису Доброї Надії й потрапимо до Індійського океану. Тільки одна група островів стрінеться на нашому шляху — Амстердамські острови. Перевіримо і їх так само.

Після уважного дослідження викреслили також і Амстердамські острови. Жодного слова чи його часточки, котрі відповідали б цій назві, не знайшлося ні в англійському, ні у французькому, ані в німецькому текстах.

— Тепер ми прибуваємо до Австралії. Тридцять сьома паралель проходить тут крізь мис Бернуїллі й далі — затоку Туфолда. Ви погодитесь зі мною, навіть не заглядаючи в документи, що англійське слово *stra* і французьке *austral* можуть означати тільки Австралію. Річ цілком ясна, і немає потреби про це розводитися.

Всі схвалили висновок Паганеля. Метода географа обертала всі його докази на цілком вірогідні.

— Далі, — мовив майор.

— Гаразд, — погодився Паганель, — така подорож неважка: ми перетинаємо протоку, яка лежить у східній частині Австралії, й зустрічаємо на своєму шляху Нову Зеландію. Нагадаю: частинка слова *contin* у французькому документі означає *continent* — континент, це неспростовно. Отже, капітан Грант не міг знайти притулку на Новій Зеландії, бо вона ні що інше, як острів. А тому, скільки б ви не вивчали, не порівнювали, не перевертали так і сяк оті слова, ви тільки впевнились би — вони аж ніяк не вказують на Нову Зеландію.

(56) **М е р к а т о р** (1512-1594) — голландський географ-картограф; винайшов особливий спосіб вимірювати великі відстані на земній поверхні. [199]

— Ані в жодний спосіб, — озвався Джон Манглс, старанно досліджуючи документи й ману.

— Ні, — згодились усі Паганелеві слухачі й навіть майор, — про Нову Зеландію не може бути й мови.

— Зауважимо, — на всьому величезному просторі, що відмежовує цей чималий острів од американського узбережжя, тридцять сьома паралель перетинає лиш один острівець, неродючий і пустельний.

— Як він зветься? —' поцікавився майор.

— Гляньте на карту. Це Марія-Тереза, але в жодному з документів нема й сліду цієї назви.

— Так, ані сліду, — погодився Гленарван.

— Отож, друзі мої, полишаю на ваш розсуд визнати, чи ж імовірно, щоб не сказати — певне — твердження на користь Австралійського суходолу.

— Безперечно, — разом відповіли всі.

— Джоне, — сказав Гленарван, — ви маєте вдосталь харчів і вугілля?

— Так, сер, ми зробили чималі запаси в Талькауано; до того ж при потребі ми легко добудемо пального в Кейптауні. ,

— Гаразд, тоді давайте наказ вирушати.

— Дозвольте мені зробити ще одне зауваження, — знову озвався майор.

— Кажіть, Мак-Наббсг.

— Хоч ми цілком певні свого успіху в Австралії, я гадаю, нам усе ж не завадило б зупинитись па день чи два на островах Трістан-да-Кунья й Амстердам. Вони лежать на

нашому шляху й не зроблять його анітрохи довшим. Це дало б нам змогу дізнатися, чи не залишилося там якого сліду "Британії".

— Майоре, ви надто недовірливі! — вигукнув Пага-нель.

— Я дбаю головне про те, аби нам не довелося повертатися тим же шляхом, коли випадком Австралія не виправдає наших сподівань.

— Така завбачливість, мені здається, цілком слушна, — зауважив Гленарван.

— Та й я не збираюсь відраджувати вас од неї, — сказав Паганель, ^ зовсім навпаки.

— Ну що ж, Джоне, — мовив Гленарван, — беріть курс на острови Трістан-да-Кунья.

— Негайно даю наказа, сер, — відповів капітан і зійшов на свій місток, в той час як Роберт і Мері Грант палко дякували Гленарванові. [200]

Невдовзі "Дункан" віддалився од американського берега й попрямував на схід, розтинаючи своїм міцним форштевнем хвилі Атлантичного океану.

Розділ II ТРИСТАН-ДА-КУНЬЯ

Якби яхта йшла вздовж екватора, то сто дев'яносто шість градусів, які відмежовують Австралію від Америки, чи, скоріше, мис Бернуїллі від мису Коррієнтес, становили б відстань в одинадцять тисяч сімсот шістдесят географічних миль. Та коли дотримуватися тридцять сьомої паралелі, ці сто дев'яносто шість градусів становлять, внаслідок кулястої форми Землі, лише дев'ять тисяч чотириста вісімдесят миль. Між американським узбережжям і архіпелагом Трістан-да-Кунья — дві тисячі сто миль, і Джон Мангліс сподівався пройти їх за десять днів, якщо судно не затримають зустрічні вітри. Отож він був дуже задоволений, коли надвечір вітер помітно стихився, а потім взагалі змінив напрям, і "Дункан" дістав повну змогу продемонструвати знову свою блискучу швидкість.

Життя на "Дункані" пішло своїм звичайним плином. Здавалось, ніхто й не залишав яхти на цілий місяць. Замість вод Тихого океану струмили води Атлантичного, а всі морські хвилі схожі між собою, якщо не зважати на деякі відтінки. Ті сили природи, котрі нещодавно піддали мандрівників жорстоким випробуванням, тепер неначе об'єдналися, щоб сприяти їхньому плаванню. Океан був спокійний, подував погожий вітер, і, надимаючись під західним бризом, вітрила допомагали невтомній парі, ув'язненій в котлах.

Отож цей перехід минув швидко, без будь-яких прикращів і лихих пригод. Всі з надією очікували австралійського берега. Сподівання заступила впевненість. Про капітана Гранта говорили так, наче яхта йшла по нього у якийсь визначений порт. На "Дункані" вже приготували йому каюту — її звільнив містер Олбінет, перебравшись до дружини, — й дві койки його товаришам. Мері Грант відчувала справжню втіху, прибираючи й прикрашаючи батькову каюту власними руками. Вона містилася поруч тої славнозвісної каюти номер шість, яку замовив був на "Шотландії" Жак Паганель. Вчений-географ сидів тут, зачинившись, майже цілісінький день. Він працював од ранку до [201] вечора над науковим твором, котрий звався: "Незвичайні враження географа в аргентинській пампі". Часом його друзі чули, як він схвильовано проказував уголос свої вишукані періоди, перш ніж звірити їх білим аркушам. І не раз зраджував

він Кліо, музу історії, благаючи натхнення в божественної Калліопи, володарки епічної поезії. А втім Паганель і не крився з тим, що цнотливі дочки Аполлона залюбки покидають заради нього верхів'я Парнасу чи Гелікону (57). Леді Гелена висловила йому своє щире захоплення, а майор поздоровив ученого з цими відвідинами.

— Головне, мій любий Паганелю, — казав він, — стережіться вашої неуважності. Якщо вам, бува, спаде на думку студіювати австралійську мову, то не беріться її вивчати за китайською граматкою.

Отже на борту яхти все йшло чудово. Лорд і леді Гле-нарван з цікавістю спостерігали Джона Манглса й Мері Грант. А як юну пару не було за що ганити і Джон Манглс нічого не казав, то найкраще було полишити їх на самих себе.

— Що подумав би капітан Грант! — сказав якимось Гле-нарван дружині.

— Він подумав би, мій любий Едварде, що Джон гідний Мері, і не помилився б, — відповіла леді Гелена.

Тим часом яхта швидко прямувала до своєї мети. За п'ять днів, шістнадцятого листопада, на щастя, знявся дужий західний вітер, надзвичайно сприятливий для суден, що, огинаючи Африканський суходіл з півдня, зустрічають тут повсякчас тільки південно-східні вітри. "Дункан" розгорнув вітрила; фок, бізань, марсель, брамсель, ліселі, горішні вітрила й стакселі затріпотіли на вітрі, і, тримаючись лівим галсом, яхта полинула так швидко, що гвинт ледве торкався рухливих хвиль. Здавалось, вона прагне здобути першість на перегонах Королівського Темзівського яхт-клубу.

На другий день океан не можна було впізнати: геть укритий велетенськими водоростями, він скидався на порослий травою неосяжний став. Судно начебто потрапило в одне з так званих саргассових морів (58), захащених улам-

(57) Парнас, Гелікон — гори в Греції, де, за грецькою міфологією, яшли бог поезії Аполлон і музи — покровительки мистецтв.

(58) Саргассове море — західна частина Атлантичного океану, що лежить у субтропічних широтах. Назву дістало від величезного скупчення саргассових водоростей, які мають форму сильно розгалужених кущів. [202]

ками дерев і різними рослинами, що їх позаносили сюди морські течії з ближчих суходолів. Учений Морі(59) перший звернув на них увагу мореплавців. "Дункан" наче плів поверхнею величезної рівнини, яку Паганель слушно порівнював з пампою. Рух яхти дещо уповільнився.

Минула ще одна доба, і на зорі почувся голос матроса:

— Земля!

— В якому напрямку? — спитав Том Остін, що саме стояв на вахті.

— В напрямку вітру, під яким ми йдемо, — відповів матрос.

На цей схвильований вигук усі негайно висипали на палубу. Незабаром з юта вистромилась далекоглядна труба, а за нею слідом виринув і Жак Паганель. Він зараз же навів свій прилад туди, куди дивились усі, але не побачив нічого схожого на землю.

— Погляньте на хмари, — порадив йому Джон Манглс.

— А справді, — мовив Паганель, — там ледь бовваніє щось, начебно шпиль.

— Це Трістан-да-Кунья, — повідомив Джон Манглс.

— Коли так, якщо пам'ять не зраджує мене, відціль до архіпелагу має бути вісімдесят миль, бо ж вершину Тріста-ну, заввишки сім тисяч футів, можна розгледіти саме на цій відстані.

— Атож, — ствердив капітан.

За кілька годин уже чітко вимальовувалась попереду група дуже високих стрімчастих островів. Конусуватий шпиль Трістану вирізнявся чорними обрисами на світлій блакиті неба, осяяний ранковими променями сонця. Невдовзі між скелястим громаддям виступив головний острів, що становив вершину оберненого на північний схід трикутника.

Острів Трістан-да-Кунья лежить під 37°С' південної широти і 10°44' західної довготи від Грінвіцького меридіана. У вісімнадцяти милях на південний захід від нього — острів Неприступний, а в десятих милях на південний схід — острів Соловей, що завершує цей архіпелаг, самотній в південній частині Атлантичного океану. Опівдні яхта пройшла повз два примітні місця, котрі правлять тут мореплавцям за певний дороговказ: скелю на розі острова Неприступний, яка дуже скидається на корабель з розгорненими вітрилами, і два острівці біля північного краю

(59) Морі Метью (1808-1873) — американський__ океанограф і метеоролог. Склали карти вітрів і течій Атлантичного океану. [203]

острова Соловей, подібні до невеличкого зруйнованого форту.

О третій годині "Дункан" увійшов до Фалмутської бухти острова Трістан-да-Кунья, яку захищає від західних вітрів горуватий мис Гелп.

Там дрімало на якорі кілька китоловних суден, що полювали тюленів та інших морських тварин, котрими рясніють околишні береги.

Джон Манглс узявся розшукувати надійне місце для стоянки, бо ці відкриті гавані дуже небезпечні через сильні північні й північно-східні вітри. Саме тут потонув 1829 року англійський бриг "Джулія" разом з людьми й вантажем. "Дункан" наблизився на півмилі до берега й закріпився на скелястих виступах дна двадцять брасів завглибшки. Пасажири негайно зішли у велику шлюпку й невдовзі висіли на берег, укритий дрібним чорним піском, який створився через вивітрювання перепалених сонцем вапнистих скель.

Столиця архіпелагу Трістан-да-Кунья — усього-но невелике селище в глибині бухти поблизу чималого гомінливого струмка. Тут стоїть щось із півсотні чистеньких будиночків, розташованих так геометрично правильно, як того вимагає останнє слово англійської архітектури. За селищем простягаються на тисячу п'ятсот гектарів широкі рівнини, оточені височенним насипом із застиглої лави. А над всім плоскогір'ям здіймається на сім тисяч футів корпус гірської вершини.

Гленарван одвідав губернатора англійської колонії й насамперед запитав його про капітана Гаррі Гранта й "Британію". Але тут ніхто ніколи не чув цих імен. Острови Трістан-да-Кунья лежать осторонь морських шляхів, і тому судна заходять сюди зрідка. Відтоді як відомий англійський корабель "Блендон-Голл" наразився в 1821 році на скелі

острова Непроступний, ще двоє суден зазнали аварії біля його берегів: "Прілюге" 1845 й американське трищоглове судно "Філадельфія" 1857 року. Місцева статистика обмежувалась цими трьома катастрофами.

Гленарван і не сподівався знайти тут будь-які точні відомості про загибле судно й розпитував губернатора, тільки аби мати чисте сумління. Він навіть відрядив кілька шлюпок об'їхати навколо острова, що становило вздовж берега неповних сімнадцять миль. Ані Лондон, ані Париж не вмістилися б на ньому, хоч би острів був і втричі більший.

Поки тривали розвідки, пасажири "Дункана" прогулювались селищем й околицями. Тут мешкає близько ста п'ятдесяти [204] чоловіка, поспіль англійці й американці, що одружилися з негритянками й капськими готтентотками (60).

Туристи, щасливі відчувати під ногами тверду землю, дійшли узбережжям аж до того місця, де розкинулась єдина в цій частині острова широка, старанно оброблена долина. На решті простору стриміли кручі застиглої лави, дикі, неродючі — оселі велетенських альбатросів і недоумкуватих пінгвінів, що велися там сотнями тисяч.

Оглянувши ці скелі вулканічного походження, мандрівники знову зійшли в долину. Тут повсюди дзюркотали швидкі струмки, які живилися вічними снігами верхогір'я, звеселяли око зелені чагарі, де пташок було так само рясно, як і квітів. Серед смарагдових пасовищ височіло єдине дерево з родини ріжкових футів із двадцять заввишки. Туссе, велетенська рослина з деревистим стеблом, пишна ацена, котра має колюче насіння, могутні ломарії з химерно переплетеними волокнистими стеблинами, багаторічні кущові рослини анцерії, що насичували повітря п'янкими пахощами, дика селера, мох і папороть доповнювали місцеву, хоч і нечисленну, але розкішну флору. Відчувалось, тут панує живодайний подих вічної весни. Паганель палко доводив, ніби це і є славнозвісний острів Огігія, оспіваний Фенело-ном(61), і запропонував леді Гелені відшукати грот і взяти на себе роль чарівної Каліпсо, полишивши йому скромне місце німфи-служниці.

Вже вечоріло, коли мандрівники повертались на яхту. Поля, засіяні збіжжям і завезеною сюди років сорок тому городиною, доходили мало не до самісіньких вулиць селища; на околицях паслися череди биків і отари баранів.

Саме тоді, коли Гленарван і його супутники зійшли на борт "Дункана", повернулись до яхти й шлюпки. Вони об'їхали навкруг острова, але жодного сліду "Британії" не знайшли. Єдиним наслідком цієї "подорожі навколо світу" було те, що острів Трістан-да-Кунья тепер остаточно викреслили з програми розшуків.

(60) Готтентоти— негроїди, які належать до бушменської раси. Ця народність заселяв південь Африки.

(61) Фенелон Фране у а (1651-1715)"-французький письменник, автор багатьох творів, поміж них — "Пригоди Телемаха", де йдеться про острів Огггію та німфу Каліпсо.

Отож "Дункан" міг негайно залишити архіпелаг і йти далі на схід. Коли він не вирушив того ж таки вечора, то тільки через те, що Гленарван дозволив команді

пополювати тюленів, яких називали тут морськими телятами, морськими левами, ведмедами й слонами. У Фалмутській бухті [205] їх було без ліку. Колись у цих водах вільно бавились кити. Та ловці так жорстоко переслідували й знищували їх, що кити майже перевелись. Тюлені натомість юрмились цілими зграями. Екіпаж яхти урадив полювати цілу ніч, аби наступного дня зробити чималий запас жирів. Отже "Дуикан" мав вирушити відсіль тільки післязавтра, двадцятого листопада.

За вечерею Паганель розповів багато цікавого про острови Трістан-да-Кунья. Слухачі дізналися, що архіпелаг відкрив у 1506 році супутник д'Альбукерка, португалець Трістан-да-Кунья, але понад сто років по тому його ніхто не досліджував. Цей архіпелаг мали, і вельми слушно, за кубло морських бур, і він набув такої ж слави, як Бермудські острови. До островів Трістан-да-Кунья судна наближались неохоче, і жодне з них не приставало, хіба що урагани й шторми заганяли його сюди.

1697 року три голландських судна Індійської компанії зробили тут стоянку й визначили координати архіпелагу, їх перевірів і виправив 1700 року відомий астроном Гал-лей. Від 1712 до 1767 року острови відвідало кілька французьких мореплавців. Слід згадати й важливі дослідження Лаперуза, який побував на островах Трістан-да-Кунья під час своєї славнозвісної подорожі 1785 року.

Ці острови, що їх так зрідка відвідували, довго були незалюднені, аж поки американець Джонатан Ламберт не взявся їх колонізувати. В січні 1811 року він висів на берег з двома товаришами й завзято розпочав колонізацію. Англійський губернатор мису Доброї Надії, дізнавшись про їхні успіхи, запропонував їм протекторат Англії. Джонатан погодився, і над його хижкою замайорів англійський прапор. Здавалось би, Джонатан повинен був безтурботно панувати над своїми "народами" — старим італійцем і португальським мулатом, — але одного разу, досліджуючи межі своєї "імперії", він потонув чи, може, його втопили, що й досі невідомо. 1816 року, коли Наполеона було ув'язнено на острові Святої Єлени, Англія, щоб ліпше його стерегти, встановила один гарнізон на острові Вшестя, а другий — на Трістан-да-Кунья. Цей останній складався з роти артилеристів та загону готтентотів. Він стояв тут до 1821 року і після смерті Наполеона повернувся на мис Доброї Надії.

— Один лиш європеець, — додав Паганель, — капрал, шотландець...

— А! Шотландець! — вигукнув майор, який цікавився понад усе долею своїх співвітчизників.

— ...його звали Вільям Гласс, зостався на острові зі [206]

своєю жінкою й двома готтентотами. Невдовзі до них приєднались двоє англійців, один матрос, а другий — рибалка з Темзи, екс-драгун аргентинської армії. Нарешті 1821 року тут знайшли притулок двоє потерпілих з "Блендон-Гол-ла" — чоловік і жінка. Отже на острові стало восьмеро людей: шість чоловіків і дві жінки. 1829 року населення збільшилось до семи чоловіків, шести жінок і чотирнадцяти дітей. В 1835 їх стало вже сорок, а нині — втричі більше.

— Так виникають нації, — зауважив Гленарван.

— Додам іще, аби доповнити історію островів Трістан-да-Кунья, що вони, на мою

думку, не менш, ніж Хуан-Фернандес, гідні називатися островами Робінзонів. Бо ж на островах Хуан-Фернандес було покинуто напризволяще двох мореплавців; така сама доля мало не спіткала двох учених на Трістан-да-Кунья. 1793 року мій співвітчизник природознавець Обер Дюпті-Туар, захопившись збиранням рослин, збився з дороги й потрапив до свого судна лише в ту хвилину, коли на ньому вже піднімали якір. У 1824 році ваш земляк, мій любий Гленарване, здібний рисувальник Огюст Ерл, жив тут аж вісім місяців. Капітан судна забув, що той zostався на березі, й поплив собі до мису Доброї Надії.

— Оце таки справді забудькуватий капітан, — озвався майор. — Це, безперечно, якийсь ваш родич, Паганелю?

— Коли й ні, майоре, то, в усякому разі він на це заслуговує!

Паганелева відповідь поклала край розмові.

Вночі команда "Дункана" досхочу пополювала: забили щось із півсотні великих тюленів. Протягом наступного дня матроси витоплювали лій і обробляли тюленячі шкури. Пасажири, певна річ, використали і цей другий день стоянки, щоб прогулятися островом. Гленарван і майор узяли з собою рушниці, аби взнати, яка-то місцева дичина. Мандрівники дійшли аж до підніжжя гори, де всю землю навколо вкривали грубезні уламки скель, жужелиця, шматки чорної шпаристої лдві й інші рештки вулканічних вивержень. Гора підносилась серед безладного нагромодження хистких кам'яних брил. Важко було помилитися щодо походження цього велетенського конуса, і англійський капітан Кармайкел цілком слушно визначив його як згаслий вулкан.

Мисливці натрапили па кількох вепрів, і майорова куля звалила одного з них. Гленарванові пощастило підстрелити чимало чорних куріпок — з пих мало вийти чудове рагу. На пласкому верхогір'ї промайнув табун диких кіз. [207]

Траплялись і здичавілі кішки, горді, сміливі, дужі тварини, небезпечні навіть для собак; вони повсюдно розводились і невдовзі обіцяли перетворитися на лютих і підступних хижаків.

О восьмій годині вечора всі повернулись на яхту, й вночі "Дункан" покинув назавжди острів Трістан-да-Кунья.

Розділ III ОСТРІВ АМСТЕРДАМ

Джон Манглс мав намір поповнити запаси вугілля на мисі Доброї Надії. Тому йому довелось дещо ухилитися вбік од тридцять сьомої паралелі й піднятися на два градуси в північному напрямі. "Дункан" опинився нижче зони пасатів, в смузі дужих, надзвичайно сприятливих західних вітрів.

За якихось шість днів яхта пройшла тисячу триста миль, що лежали між архіпелагом Трістан-да-Кунья й африканським узбережжям. Двадцять четвертого листопада, о третій години пополудні, вже стало видно Столову гору, а трохи згодом яхта досягла гори Сигналів, яка правила за дороговказ до війстя затоки. "Дункан" увійшов туди о восьмій вечора й кинув якір в порту Кейптаун.

Паганель, як член Географічного товариства, не міг не знати, що південний край Африки вперше побачив побіжно 1486 року португальський адмірал Бартелемі Діас, і

тільки 1497 року славнозвісний Баско да Гама обійшов мис навкруг. Адже Паганель нещодавно студював "Луїзіаду", де Камоєнс уславив великого мореплавця! З цього приводу вчений зробив зауваження: якби Діас 1486 року, за шість років до першої подорожі Христофора Колумба, обігнув мис Доброї Надії, відкриття Америки відсунулось би на хтозна-скільки часу. Бо ж справді, це найкоротший і найпростіший шлях до Східної Індії. А чого шукав славетний генуезький мореплавець, як не найкоротшого шляху до "країни прянощів"? Отож, коли б мис обійшли раніше, Колумбова подорож стала б недоцільна й напевне не відбулась би.

Місто Кейптаун, що розкинулось в глибині затоки, заснував 1652 року голландець Ван-Рібек. Це — столиця чималої колонії, котра після угоди 1815 року остаточно перейшла до англійців.

Пасажири "Дункана", звичайно, відвідали місто. Вони [208] мали на це тільки дванадцять годин, бо капітанові Джону досить було одного дня, аби поповнити запаси, і він хотів вирушити 26-го вранці.

А втім, мандрівникам цілком вистачило цього часу, щоб обійти симетричні квадрати тої шахівниці, яка звалася Кейптаун, де тридцять тисяч мешканців, білих і чорних, грали роль королів, королев, коней, слонів, а може й пішаків. Так принаймні висловився Паганель. І коли ви оглянете палац, що здіймається в південно-східній частині міста, будинок і сад губернатора, біржу, музей, кам'яний хрест, встановлений Бартелемі Діасом в пам'ять свого відкриття, коли вип'єте склянку найкращого поміж місцевих вин пон-тейського вина, вам не залишиться більше нічого, як іти собі геть. Так і зробили наші мандрівники на світанку другого дня. "Дункан" поставив клівер, фок, марсель і за кілька годин вже плив повз той славнозвісний мис Бур, якому . португальський король-оптиміст Хуан II дав недоречне ім'я Доброї Надії.

До острова Амстердам звідси дві тисячі дев'ятсот миль, і коли море спокійне та дме сприятливий західний вітер, їх . можна подолати за дванадцять днів. Мореплавцям більш поталанило, ніж мандрівникам по пампі. Небо й вода, що ніби змовились проти них тоді, на твердій землі, об'єднались тепер, аби допомогти їм рухатись вперед.

— О море, море! — повторював Паганель. — Ось де виявляється на всю силу хист і завзяття людини, а корабель — то справжня колісниця цивілізації! Уявіть собі, друзі, якби земна куля була суцільний величезний суходіл, ми навіть у ХІХ столітті не знали б і тисячної його частки! Гляньте лишень, що діється в глибині неосяжних земель; людина ледве наважується зазирнути у сибірську тайгу. Азіатські рівнини, африканські пустелі, південноамериканські прерії, неозорі австралійські степи, крижані пустки полюсів... Най-хоробріший відступає, найвідважніший накладає головою. Пробратися туди неможливо, транспортних засобів бракує. Тропічна спека, хвороби, дикість тубільців утворюють нездоланні перешкоди. Двадцять миль пустелі більше віддаляють людей одне від одного, ніж п'ятсот миль океану! Люди з протилежних берегів мають себе за сусідів; але вони зовсім чужі між собою, коли хтось із них живе по той бік лісу. Англія начебто межує з Австралією, а Єгипет здається віддалений на мільйони льє від Сенегалу, і Пекін видається антиподом Петербурга! Сьогодні багато легше перетнути

море, ніж будь-яку Сахару! Тільки морю ми завдя— [209] чуємо тим, що, як сказав один учений американець, між усіма частинами світу встановились тепер родинні зв'язки. Паганель говорив так натхненно, що навіть майор не заперечив жодним словом проти цього гімну океанові. Якби, розшукуючи Гаррі Гранта, довелось іти вздовж тридцять сьомої паралелі суходолом, це виявилось би неможливим; але море завжди було до послуг відважних мандрівників, слухняно переносило їх від одної країни до іншої, і 6 грудня з його хвиль, наче з безодні морської, виринула гора, осяяна першим промінням сонця. То був острів Амстердам, який лежить під 37°47' південної широти і 77°24' східної довготи; конусовату вершину його можна бачити в ясний день за п'ятдесят миль. Обриси гори, в цю ранню годину ще доволі невиразні, дуже нагадували Тенеріфе.

— Гляньте-но, — сказав Гленарван, — він скидається і на Трістан-да-Кунья!

— Цілком логічний висновок, — мовив Паганель. — Це впливає з геометрографічної аксіоми, що два острови, подібні до третього, подібні й між собою. Додам тільки, що острів Амстердам так само, як і Трістан-да-Кунья, багатий на тюленів та Робінзонів.

— Виходить, Робінзони існують скрізь? — поспитала леді Гелена.

— Присягаюсь вам, шановна пані, я знаю зовсім мало островів, де не було б Робінзонів, — відповів учений. — Саме життя багато раніше, ніж ваш безсмертний співвітчизник, Даніель Дефо, створило його роман.

— Пане Паганелю, — сказала Мері Грант, — дозвольте мені щось вас спитати.

— Хоч двічі, любя міс, я охоче відповім вам на все.

— Скажіть, ви б дуже злякались, якби опинились на безлюдному острові?

— Я?! — скрикнув Паганель.

— Але ж ви не будете, гадаю, запевняти нас, що це ваше найпалкіше бажання! — сказав майор.

— Авжеж не буду, але така пригода, зрештою, не надто засмутила б мене. Я почав би на острові нове життя. Полював би, ловив рибу, влаштував би собі житло взимку в печері, влітку — на дереві, зробив би сховища на всяке збіжжя. Я швидко колонізував би свій острів.

— Сам-один?

— Якби довелось, то й сам-один. А втім, чи існує на світі цілковита самотність? Хіба не знаходять собі друзів серед тварин, не приручають молоде цапеня, балакучу папугу, [210] втішну мавпочку? І коли випадок дасть вам до того товариша, на зразок вірного П'ятниці, то чого вам іще треба, щоб бути щасливим? Двоє друзів на скелястім березі — от вам і щастя! Уявіть собі майора й мене...

— Красенько дякую, — заперечив майор, — я не маю жодного нахилу до ролі Робінзона й зіграв би її дуже кепсько.

— Дорогий Паганелю, — втрутилась до розмови Гелена, — ваша палка уява знову вабить вас у химерний світ фантастики. Але я гадаю — життя дуже різниться від мрії. Ви уявляєте собі вигаданих Робінзонів, яких завбачливо закинуто на дбайливо обрані

острови, де природа плаче їх, наче розпечених дітей. Ви бачите тільки позитивний бік речей.

— Як? Ви думаєте, що не можна бути щасливим на безлюдному острові?

— Я в це не вірю. Людину створено, аби вона жила в суспільстві, а не в самоті. Самотність породжує тільки розпач. Все залежить од часу. Хай спочатку життя цього нещасного, що ледь врятувався від грізних хвиль, заповнюють щоденні турботи, піклування про те, як йому існувати, хай вимоги сьогодення відвертають його думки від загрози майбутнього. Це природно. Але потім, коли він глибоко усвідомить, який він самотній, відірваний від людей, позбавлений усякої надії будь-коли побачити знову рідну країну й тих, кого він любить, — що він повинен почувати, як страждати? Його острівець — то для нього весь світ. Все людство становить він сам, і коли надійде смерть, він відчуватиме себе останньою людиною в останній день існування всесвіту. Повірте мені, пане Паганелю, краще ніколи не бути цією людиною!

Паганель погодився, не без певного жалю, з міркуваннями леді Гелени, і розмова про переваги й прикраси самотності тривала, доки "Дункан" став на якор за милю від острова Амстердам.

Відлюдний в Індійському океані архіпелаг Амстердам складається з двох окремих островів, котрі лежать миль за тридцять один від одного саме на меридіані Індійського півострова. На півночі — острів Амстердам, або Сен-П'єр, на півдні — острів Сен-Поль. Але географи й мореплавці частенько плутають їхні назви. Ці острови відкрив 1796 року голландець Фламінг, пізніше їх відвідав д'Антркасто, що розшукував Лаперуза на суднах "Надія" і "Розвідка". Саме з тих відвідин і починається плутанина у назвах островів. [211]

Мореплавець Барроу, Бонтан Бопре в атласі д'Антркасто, пізніше Горсбург, Пінкертон й інші географи, описуючи острів Сен-П'єр, називають його Сен-Поль і навпаки. 1859 року офіцери австрійського фрегата "Наварра", що подорожували навколо світу, уникнули цієї помилки, а Паганель мав намір будь-що її виправити.

Острівець Сен-Поль, що лежить на південь від Амстердаму — всього-но стіжкувата невисока гора, звичайно, неза-селена, напевно, колишній вулкан. Острів Сен-П'єр, або Амстердам, куди шлюпка приставила пасажирів з "Дунка-на", має в околі миль із двадцять. Його мешканці — кілька добровільних вигнанців — уже призвичаїлись до свого сумного життя. Це охоронці риболовецьких промислів, котрі належать, так само як і острів, якомусь Отованові, комерсанту з острова Об'єднання. Цей володар, не визнаний поки що великими європейськими державами, дістає на рік близько вісімдесяти тисяч франків зиску від вилову, засолення й вивозу риби "чейлодактиліс", відомої під менш вигадливим ім'ям морської тріски.

Цьому острову судилось стати й залишитись французьким. Спочатку він належав, за правом першого заселення, Камену, судовласникові з Сен-Дені; потім за якоюсь міжнародною угодою островом поступилися на користь одного поляка, що понавозив туди невільників з Мадагаскару. Та потрапивши до Отованових рук, острів знову став французький.

Коли "Дункан" 6 грудня 1864 року кинув якір поблизу острова, його населення складалося з трьох душ — одного француза й двох мулатів. Усі троє були службовці комерсанта Отована. Отож Паганелеві випала втіха потиснути руку своєму землякові в особі шановного добродія Віо, людини вже дуже похилого віку. Цей "мудрий старець" надзвичайно радо й гостинно зустрів мандрівників. День, коли до нього завітали дорогі чужинці, був для нього справді щасливий. Острів відвідують звичайно тільки мисливці на тюленів або зрідка китоловці — люди дуже брутальні.

Віо познайомив гостей із своїми підлеглими — двома мулатами. Трійко людей, кілька вепрів та безліч немудрих пінгвінів — оце й усі живі істоти на острові. Домок, де мешкали остров'яни, прихистився у затишку природної невеличкої бухти, що утворилася внаслідок обвалу гори в південно-західній частині острова.

Ще задовго до "царювання" Отована острів Сен-П'єр став за притулок тим, хто зазнав лиха на морі. Паганель [12]

вельми зацікавив усіх слухачів, почавши свою першу розповідь про це словами: "Історія двох шотландців, покинутих на острові Амстердам".

1827 року англійський корабель "Пальміра", йдучи повз острів, запримітив димок, що здіймався у небо. Капітан наблизився до берега й невдовзі побачив двох чоловіків, які подавали сигнали лиха. Він одрядив по них шлюпку, і вона повернулася з двадцятирічним юнаком, котрий назвався Жак Пен, і чоловіком сорока восьми років на ім'я Роберт Прудфут. Нещасні зовсім втратили людську подобу. Півтора року вони жили майже без харчів і питної води, живлячись черепашками, часом рибою, коли щастило упіймати її на гачок із загнутого цвяшка, або м'ясом забитого випадково молодого кабана, інколи голодуючи троє діб поспіль. Вони пильнували, наче весталки, своє багаття, роздмухане за допомогою останнього шматочка трута, і коли йшли кудись, брали з собою, немов якусь коштовність, вуглинку чи жевріючу деревинку. Отак бідували ці знедолені, невимовно страждаючи. Вони припливли до острова шхуною, що полювала на тюленів. За рибальським звичаєм, вони мали цілий місяць обробляти тут тюленячі шкури й витоплювати лій. Але шхуна не повернулася. П'ять місяців по тому англійський корабель "Надія", йдучи до Ван-Дімена, пристав біля острова. Та капітан через якусь незрозуміло жорстоку примху відмовився взяти на борт двох шотландців і відплив, не полишивши їм ані жодного сухарця, ані кресала. Певна річ, двоє бідолах невдовзі сконали б, якби їх не забрала "Пальміра".

Друга пригода, котра стосується історії острова Амстердам — коли такий стрімчак може мати історію, — пригода капітана Перона, цього разу — француза.

Почалася вона достеменно так, як і злигодні двох шотландців, і мала однаковий кінець: зупинка на острові з доброї волі, судно, що не повернулось, і, по сорока місяцях повної самотності, — іноземний корабель, випадково прибитий вітрами до узбережжя. Однак перебування капітана Перона було позначене ще й кривавою драмою, котра дивно нагадувала ті події, що трапилися з героєм Данієля Дефо, коли він повернувся на свій острів.

Капітан Перон висів на берег з чотирма матросами, двоє були англійці, двоє інших

— французи. Він збирався протягом п'ятнадцяти місяців полювати морських левів. Лови були дуже вдалі. Та коли п'ятнадцять місяців минули, а судно не поверталось, коли харчі потроху станули, серед мешканців острова спалахнула національна ворожнеча. [214]

Матроси-англійці повстали проти капітана Перона, і якби співвітчизники-французи його не оборонили, неминуче пролилась би кров. Відтоді два ворожих стани, пильнуючи вдень і вночі, повсякчас озброєні, то переможці, то переможені, тягли страшне, тривожне, нужденне животіння. Безперечно, вони повбивали б урешті одне одного, якби англійське судно не забрало з собою і не повернуло б на батьківщину цих божевільних, що на відлюдній скелі посеред Індійського океану завели нікчемні міжнаціональні чвари.

Отже, двічі острів Амстердам ставав за вітчизну покинутим матросам, двічі доля рятувала їх од знегіддя й смерті. Але відтоді жодне судно не зазнало лиха біля його берегів. Коли б таке сталося, хвилі винесли б на узбережжя якісь рештки корабля, а потерпілі, певна річ, дістались би до риболовлі добродія Віо. За довгі роки життя на острові старому жодного разу не трапилось нагоди дати притулок жертвам морської катастрофи. Про "Британію" і каштана Гранта він не знав нічого. Очевидно, нещастя з цим судном скоїлось деінде, а не біля островів Амстердам, куди подеколи навідуються рибалки й китоловці.

Гленарвана не здивувала й не засмутила відповідь старого. Він і його товариші в кожному новому місці прагнули пересвідчитися не так у тому, що тут був капітан Грант, як у тому, що його тут не було. Тому "Дункан" вже на завтра міг вирушити відсіль.

До вечора пасажирів яхти блукали островом. Він був досить привабливий ззовні, але надто вбогий на флору й фауну. Вепри, сніжно-білі буревісники, альбатроси, окуні й тюлені — оце й уся живина. З-під почорнілої застиглої лави то тут, то там вихоплювались гарячі струмки, били залізисті джерела, й густі випари від них слалися понад вулканічним ґрунтом. Джерельна вода подекуди була дуже гаряча. Джон Манглс занурив у воду термометр Фаренгей-та, і той показав 176 градусів. Впіймана у морі і вкинута туди риба зварилася за п'ять хвилин. Це змусило Паганеля відмовитися від наміру скупатися в якомусь з джерел.

Надвечір, після приємної прогулянки, все товариство попрощалося з шановним добродієм Віо. Кожний зичив йому найбільшого щастя на його пустельному острові, а він відповідав їм побажаннями успіху експедиції. По тому шлюпка відвезла пасажирів назад на "Дункан". [215]

Розділ IV. ЖАК ПАГАНЕЛЬ І МАЙОР МАК-НАББС ПОБИЛИСЯ ОБ ЗАКЛАД

Сьомого грудня, о третій годині ранку, топки "Дункана" вже гуділи. Завертівся коловорот, якір, вихопившись з піщаних глибин маленької гавані, стрімко піднісся вгору й ліг у своє кубельце на борту, гвинт запрацював, і яхта вийшла в відкрите море. Коли пасажирів о восьмій годині піднялись на палубу, острів Амстердам ледь мрів на обрії в туманній далечині. Це була остання зупинка на шляху вздовж тридцять сьомої

паралелі, тепер між австралійським узбережжям і яхтою лежало три тисячі миль океану. Якщо погода сприятиме, "Дункан" досягне Австралії за дванадцять днів.

Мері Грант і Роберт не могли без хвилювання дивитись на море, яке борознила, напевно, "Британія" за кілька днів до загибелі. Мабуть, тут капітан Грант на пошкодженому судні, з рештками команди одчайдушно боровся проти страшних ураганів і з жахом відчував, як невідпорна сила несе його до скелястого берега. Джон Манглс показав дівчині на мапі морські течії й пояснив їхні постійні напрямки. Одна велика течія перетинає весь Індійський океан аж до австралійського суходолу, і її вплив відчувається від заходу до сходу не тільки в Атлантичному, але й у Тихому океані. Отже, якщо "Британія" втратила всі щогли й кермо і опинилась беззброєна перед шаленством вітру й моря, її неминуче силою течії було відкинуто до берега, де вона й розбилася на скіпки.

Однак тут виникало дивне непорозуміння. Останні відомості про капітана Гранта були з Калья, надруковані 30 травня 1862 року в газеті "Mercantile and Shipping" (62). Як же могло статися, що "Британія" опинилась 7 червня в Індійському океані? Та Паганель знайшов цьому вельми вірогідне пояснення, яке задовольнило навіть найприскіпливіших.

Увечері 12 грудня, на шостий день по відпливті з островів Амстердам, на юті зібрались лорд і леді Гленарван, Роберт і Мері Грант, капітан Джон, Мак-Наббс і Паганель. Мова, звичайно, йшла про "Британію", бо ж до неї повер-

(62) "Mercantile and Shipping" — "Торгівля й мореплавство". [216]

тались повсякчас усі думки мандрівників. І коли випадково в розмові виявилось оте згадане вище непорозуміння, всіх пойняла тривога.

Помітивши загальне збентеження, Паганель жваво підвів голову і мовчки пішов по документ. Повернувшись, він так само мовчки знизав плечима, наче йому було соромно, що можна бодай на хвилину замислитися над такою дурничкою.

— Поясніть нам, друже, — мовив Гленарван, — хоч приблизно, як це могло статися.

— Гаразд, — відповів Паганель, — але хочу перше запитати дещо в капітана Джона.

— Прошу, пане Паганелю, — озвався Джон Манглс.

— Скажіть мені, чи може швидкоплавне судно пройти за один місяць ту частину океану, яка лежить між Америкою й Австралією?

— Може, коли робитиме двісті миль на добу.

— Це — виняткова швидкість?

— Аж ніяк. Кліпери під вітрилами часто йдуть набагато швидше.

— В такому разі припустимо, що морська вода змила в документі одну цифру. Замість "7 червня" читайте "17" або "27", і тоді все стане зрозуміло.

— Справді, — зраділа Гелена, — від 31 травня до 27 червня...

— Капітан Грант міг перетнути Тихий океан і опинитись в Індійському! — закінчив Паганель, і всі щиро зраділи з такого висновку.

— Отже, ще одне місце в документі з'ясовано, — мовив Гленарван, — і знову ми завдячуємо цим нашому другові. Тепер нам залишається тільки досягти Австралії й

розшукати сліди "Британії" на її західному узбережжі.

— Або на східному, — додав Джон Манглс.

— Так, ви кажете слушно, Джоне. Ніщо не вказує в документі, що катастрофа сталася саме біля західних, а не східних берегів. Ми повинні шукати на обох узбережжях, там, де проходить тридцять сьома паралель.

— А що, хіба у вас є сумніви? — спитала Мері.

— Ні, міс, — квапливо відповів Джон Манглс, бажаючи розвіяти тривогу дівчини. — Лорд Гленарван, безперечно, хотів лише зауважити: якби капітан Грант потрапив на східне узбережжя Австралії, то він швидко знайшов би там допомогу й підтримку. Адже це майже англійське узбережжя — воно поспіль заселене колоністами. Команді "Британії" [217] не довелося би пройти й десяти миль, аби зустрітися з земляками.

— Правильно, капітане Джоне, — мовив Паганель. — Поділяю вашу думку. На східному узбережжі, в Туфолд-ській затоці й у місті Ідей, Гаррі Грант знайшов би не тільки притулок у першій-лішній англійській колонії, але й транспортні засоби, щоб повернутися до Європи.

— А в тій частині Австралії, куди прямує "Дункан", — спитала Гелепа, — потерпілі, виходить, такої підтримки не знайшли б?

— Ні, те узбережжя пустельне. Жодних шляхів, котрі зв'язували б його з Мельбурном чи Аделаїдою. Коли "Британія" наразилась на прибережні рифи, ніхто там не подав їй допомоги, так, начеб це скоїлось близько негостинного африканського узбережжя.

— Але ж тоді що сталося з батьком за два роки? — стурбовано вигукнула Мері.

— Люба міс, — відповів Паганель, — адже ви певні того, що капітан Грант дістався до австралійської землі?

— Цілком певна, пане Паганелю, — відповіла дівчина.

— Ну так поміркуймо, що ж сталося з каштаном Грантом на суходолі? Тут не може бути багатьох припущень, в усякому разі не більше трьох. Або капітан Грант з товаришами добувся до англійських колоній, або вони потрапили в полон до тубільців, або, врешті, загубилися в неосяжних австралійських пустелях.

Паганель замовк, шукаючи схвалення в очах слухачів.

— Кажіть далі, Паганелю, — мовив Гленарван.

— Гаразд. Перше припущення я рішуче відкидаю. Коли б Гаррі Грант потрапив до англійських колоній, він би врятувався і давно вже повернувся до своїх дітей у рідне місто Дапді.

— Бідолашний батько! — прошепотіла Мері Грант. — Майже два роки він розлучений з нами!

— Не заважай панові Паганелю, сестричко, — зупинив її Роберт, — ось він зараз нам скаже...

— На жаль, ні, мій хлопчику! Я можу сказати лишень одне: капітан Грант нині або бранець австралійців, або ж...

— Але ті тубільці, — квапливо урвала його мову Ге-лена, — які вони?

— Не турбуйтеся, пані, — відповів Паганель, зрозумівши, що непокоїть Гелену, — вони дикі й нерозвинені, проте сумирні й анітрохи не кровожерні, як-от їхні сусіди новозеландці. Коли потерпілі з "Британії" потрапили до них, то, присягаюся, їм ніщо не загрожує. Всі мандрівники свідчать [218] — австралійці жахаються проливати кров і навіть не раз ставали їхніми вірними спільниками в обороні проти нападу банд засланих сюди карних злочинців, справді надзвичайно жорстоких.

— Чуєте, що каже пан Паганель? — звернулась Гелена до Мері Грант. — Коли ваш батько в полоні у тубільців — а натяк на це є в документі, — то ми його знайдемо.

— А раптом він загубився десь на австралійських просторах? — запитливо глянула дівчина на Паганеля.

— То дарма! — бадьоро вигукнув географ. — Ми одна-кого його знайдемо! Чи ж не так, любі друзі?

— Безперечно, — мовив Гленарван, аби надати розмові веселішого тону. — Я не припускаю, щоб можна було загубитися.

— І я також, — зазначив Паганель.

— Вона велика, ця Австралія? — спитав Роберт.

— Австралія, мій хлопчику, має щось із сімсот сімдесят п'ять мільйонів гектарів, тобто приблизно чотири п'ятих площі Європи.

— Невже стільки? — здивувався майор.

— Так, Мак-Наббсе, це вираховано з точністю до одного ярда. Як ви гадаєте, чи має право така країна називатися континентом, як зазначено в документі?

— Звичайно, Паганелю.

— Додам іще, — вів далі учений: — Наука майже не знає випадків, коли мандрівники зникали в Австралії без сліду. Здається, Лейхардт єдиний, чия доля досі не відома, та й то незадовго до від'їзду мені повідомили в Географічному товаристві, начебто Мак Інтрі натрапив на його сліди.

— Хіба ще не вся Австралія досліджена? — запитала леді Гелена.

— Ні, далеко від того. Цей суходіл відомий не краще, ніж Центральна Африка, хоча відважних мандрівників ніколи не бракувало. З 1606 до 1862 року п'ятдесят чоловік досліджували узбережжя й внутрішні області Австралії.

— Невже п'ятдесят? — в майоровім голосі вчувався сумнів.

— Так, Мак-Наббсе, саме стільки. Я маю на увазі мореплавців, які визначали межі австралійського суходолу, наражаючись на численні небезпеки в невідомих морях, і мандрівників, що наважувались перетинати цю незнану країну.

— Проте п'ятдесят — щось надто багато, — наполягав майор. [211]

— В такому разі я вам це доведу, Мак-Наббсе, — вигукнув географ, котрий завжди хвилювався, коли йому заперечували.

— То й доведіть, Паганелю!

— Якщо ви не ймете мені віри, то я зараз же перелічу вам усіх!

— Ох, ці вчені! — спокійно озвався майор. — Вони ні в чому ніколи не сумніваються.

— Майоре, ви згодні закласти— вашого карабіна "Пур-дей Моор і Діксон" проти моєї далекоглядної труби "Се-кретан"?

— Чому б і ні, Паганелю, якщо ви матимете з цього втіху? — відповів Мак-Наббс.

— Гаразд, майоре, — вигукнув учений, — вам більше не доведеться полювати з цим карабіном на сарн і лисиць, хіба що я вам його позичу!

— Паганелю, — повагом відповів майор, — коли вам знадобиться моя далекоглядна труба, я завпеди даватиму її вам залюбки!

— Отже почнемо! — знову гукнув Паганель. — Панове, прошу правити нам за суддів, а ти, Роберте, рахуй очки!

Все товариство приготувалося слухати географа. Адже йшлося, врешті, про Австралію, куди прямував "Дуикан", і познайомитися з її історією було надзвичайно до речі. Паганеля попросили не гаючись розповідати.

— Мнемозіно! — звернувся вчений до своєї покровительки. — Богине пам'яті, мати цнотливих муз, даруй натхнення своєму відданому й палкому шанувальникові! Друзі мої, двісті п'ятдесят вісім років тому Австралія була ще зовсім невідома. Тоді тільки припускали існування великого південного суходолу. Дві мапи, датовані 1550 роком, які збереглися у вашому Британському музеї, мій любий Гле-нарване, згадують про чималу землю на південь від Азії й називають її "Велика Ява португальців". Але ті мапи не цілком вірогідні. Отож я переходжу до XVII століття, саме до 1606 року, коли іспанський мореплавець Квірос(63) відкрив землю, котру назвав Australia de Espino Santo, тобто "Південна земля святого духа". Деякі вчені запевняли, що то була зовсім не' Австралія, а Ново-Гебрідські острови. Я не заходитиму в суперечку з цього приводу. Зарахуй мені, Роберте, цього Квіроса, й підемо далі.

(63) Автор тут допустився помилки. Австралію відкрив 1606 р. голландський мореплавець В. Я в с з о п. [220]

— Один, — сказав Роберт.

— Того ж року Луїс Вас де Торрес, заступник командира в флотилії Квіроса, дослідив нові землі далі на південь. Але честь відкриття Австралії належить не йому, а голландцеві Теодоріху Гертогу, котрий причалив до західного берега Австралії під 25° широти і дав новій землі назву "Ендрахт", на честь свого корабля. По тому мореплавців більшає. 1618 року Ціхен відкриває на північному узбережжі Арнхеймові й Ван-Діменові землі. 1619 року Жан Едельс досліджує частину західного узбережжя і дає їй своє ім'я. 1622 року Льовен спускається аж до мису, що носить тепер його ймення. 1627 року де Нуїтц і де Вітт, один на заході, другий на півдні, завершують відкриття своїх попередників. По їхніх слідах рушив командир ескадри Карпентер, він заглибився в ту широку затоку, яка й зараз відома як затока Карпентарія. Нарешті 1642 року славнозвісний мореплавець Тасман обходить острів Ван-Ді-мен і, вважаючи його помилково за частину суходолу, називає його ім'ям генерал-губернатора Батавії. Нащадки справедливо змінили назву острова на Тасманію. Отже, мореплавці обійшли навколо Австралійський суходіл і дізнались, що його оточують води Індійського й Тихого океанів. 1665 року він дістав назву Нової Голландії, та цій назві не судилося

зберегтися, бо саме тоді слава голландських мореплавців почала занепадати. Скільки прізвищ ми вже маємо?

— Десять, — відповів Роберт.

— Добре, — мовив Паганель, — ставлю хрестика й переходжу до англійців. 1686 року ватажок піратів Вільямс Дамп'єр, член "Берегового братерства", найвідоміший серед флібустьєрів(64) південних морів, прибув на своєму судні "Лебідь" до північно-західного узбережжя Нової Голландії під 16°50' широти. Він познайомився з тубільцями й докладно списав їхнє життя та звичаї. 1699 року він повернувся у ту затоку, де колись висів Гертог, але вже не як флібустьєр, а як командир судна "Ребук", що належало до королівського флоту. До сього часу, однак, відкриття Нової Голландії мало значення тільки географічного факту. Нікому не спадало на думку її колонізувати, і за три чверті століття, від 1699 до 1770 року, жодний мореплавець не пристав до її берегів. Аж ось з'явився найславетніший у світі відкривач, капітан Кук, і відтоді починається нестрим-

(64) Флібустьєри — морські розбійники XVII століття. Відіграли певну роль в боротьбі Англії й Франції з Іспанією за панування на берегах Тихого океану. Грабували переважно Іспанію та її колонії. [222] на європейська колонізація нового суходолу. Джеме Кук тричі висідав у Новій Голландії, вперше — 31 березня 1770 року. Після успішного спостереження на Таїті над проходженням Венери крізь сонячний диск (65) Кук скерував своє суденце "Завзяття" на захід Тихого океану. Відкривши Нову Зеландію, Кук прибув у бухту на західному березі Австралії і, вражений багатством незнаних досі рослин, назвав її Ботанічною. Вона й дотепер зветься Вотані-Бей. Зносини Кука з напівдикими тубільцями малоцікаві. З бухти Кук попрямував на північ, і під 16° широти, біля мису Скорботи, його судно наразилось на кораловий риф. Йому загрожувала небезпека затонути тут, у вісьмох льє від берега. Тоді Кук наказав викинути в море гармати і запаси харчів; наступної ночі приплив підняв на хвилях облежене судно, яке не затопило лише тому, що в пробоїну випадково потрапив кораловий уламок і майже заткнув її. Кук спромігся відвести судно до маленької бухти, куди впадала річка, яку назвали Завзяття. Поки лагодили судно, англійці намагались познайомитись із тубільцями, але марно. Згодом судно вирушило далі на північ. Кук хотів дізнатися, чи існує протока між Новою Гвінеєю й Новою Голландією. Зазнавши численних небезпек, десятки разів ризикуючи судном, він нарешті побачив на південному заході море. Отже протока існувала, і Кук перепливає її й висідає на маленькому острові, де ім'ям Англії вступає у володіння щойно відкритого ним узбережжя, давши йому чисто британську назву: Новий Південний Уельс. Минуло три роки, мужній мореплавець мав уже під своїм командуванням два судна — "Пригода" і "Рішучість". Капітан Фюрно на кораблі "Пригода" обслідував береги Ван-Дімена і висловив припущення, що ця земля — частина Нової Голландії. Лише 1777 року, за своєї третьої подорожі, Кук сам відвідав на суднах "Рішучість" і "Відкриття" Ван-Діменову землю, зупинившись у бухті Пригод. Відтіль Кук подався на Сандвічеві острови, де за кілька місяців його вбито.

— Це була велика людина, — сказав Гленарван.

— Найвидатніший між мореплавцями, що будь-коли існували. Бенкс, один із його супутників, підказав англійському урядові думку утворити колонію в Ботанічній бухті. Після Кука до нового суходолу рушили мореплавці всіх

(65) Проходження планети Венери крізь сонячний диск мало відбутися 1769 року. Це явище, що його можна спостерігати дуже зрідка, вельми зацікавило астрономів. Справді, воно мало сприяти точному обчисленню відстані між Землею і Сонцем. (Прим, автора.) [223]

національностей. В останньому листі Лаперуза, написаному з Ботанічної бухти і датованому 7 лютого 1787 року, він повідомляв, що збирається відвідати затоку Карпентарія і все узбережжя Нової Голландії аж до Ван-Діменової землі. Лаперуз поїхав і не повернувся, 1788 року капітан Філіпп заснував у Порт-Джексоні першу англійську колонію. 1791 року Ванкувер об'їхав майже все південне узбережжя нового суходолу. В 1792 році д'Антраксто, відряджений на розшуки Лаперуза, проплив навколо всього суходолу, з заходу на схід, відкривши кілька невідомих островів. В 1795 і 1797 роках двоє молодих відважних мореплавців, Фліндерс і Басе, на човні вісім футів завдовжки досліджують південне узбережжя, і 1797 року Басе відкриває протоку між Новою Голландією й островом Ван-Дімена, яка носить відтоді його ім'я. Того ж таки року Фламінг знаходить на східних берегах Нової Голландії річку Сван-Рівер(66), де "жили чорні лебеді невимовної краси. Що ж до Фліндерса, то він повернувся 1801 року до своїх цікавих досліджень, і під 138°58' довготи і 35°40' широти його судно зустрілося в бухті Побачення з "Географом" і "Натуралістом", французькими суднами, що ними командували капітани Боден і Гамлен.

— А, капітан Боден? — перепитав майор.

— Еге ж. Чому ви звернули увагу на це ім'я?

— О, просто так. Розповідайте, Паганелю.

— Гаразд. На додаток до прізвищ цих мореплавців я хочу назвати ще капітана Кінга, який від 1817 до 1822 року обслідував субтропічні області Нової Голландії.

— В мене вже записано двадцять чотири ймення, — виголосив Роберт.

— Дуже добре, половина Мак-Наббсового карабіна вжз моя. З мореплавцями я покінчив і тепер переходжу до сухопутних мандрівників.

— Чудово, пане Паганелю, — озвалася леді Гелена, — у вас справді надзвичайна пам'ять!

— Що вельми дивує, — докинув Гленарван, — в людини такої...

— Такої неуважної? — закінчив Паганель. — Але в мене пам'ять саме на дати і на імена, тільки й того.

— Двадцять чотири ймення, — вдруге зазначив Роберт.

— Ну, нехай буде й двадцять п'ятий — лейтенант Даус. Це було 1789 року, за рік після заснування колонії в Порт-Джексоні. На той час мореплавці вже об'їхали навколо но-

(66) Сван-Рівер — Ріка Лебедів. [224]

вого суходолу, але що в глибині його, ніхто не знав. Уздовж східного узбережжя простягся неприступний гірський ланцюг. І лейтенант Даус, по дев'ятиденному поході, не до-сягши мети, мусив повернутися до Порт-Джексона. Того ж таки року капітан Тенч марно намагався подолати високий гірський гребінь. Обидві невдачі протягом трьох наступних років відвертали дослідників од нових спроб братися за цю трудну справу. В 1792 році невдача спіткала й полковника Натерсона, сміливого дослідника Африки. Наступного року мужній моряк Гавкінс, старшина англійського флоту, пройшов у глиб країни на двадцять миль далі своїх поперед-ників. Я можу назвати тільки двох дослідників, які в наступні вісімнадцять років намагались перейти гірський перевал — відомого мореплавця Басса та інженера Барельє, — але й вони не були щасливіші за інших. І лише 1813 року знайдено прохід на захід од Сіднея. Губернатор Макарі наважився пройти ним і 1815 року заснував по той бік Голубих гір місто Батерст. Відтоді чимало мандрівників і дослідників збагачують географічну науку новими фактами й сприяють розвиткові колоній в цьому краї. Насамперед треба згадати Тросбі, що прибув на новий суходіл 1819 року, потім Окслея, котрий пробрався в глиб його на цілих триста миль, тоді Говеля й Гуна, — вони вирушили саме від тої Туфолдської затоки, де проходить тридцять сьома паралель; капітан Штурт досліджує в 1829 і 1830 роках течію річок Дарлінг і Муррей...

— Тридцять шість, — виголосив Роберт.

— Чудово! Перевага на моєму боці. Назву ще Ейре і Лейхардта, які об'їхали частину суходолу 1840 і 1847 року; Штурта, що продовжував свої дослідження в 1845 році; братів Грегори й Гельпмана, котрі вивчали 1846 року західну частину; Кеннеді, дослідника річки Вікторія в 1847 році й північної Австралії — в 1848; подорож Грегори в 1852 році, Остіна в 1854, знову братів Грегори, що обслідували з 1855 до 1858 року північно-західну частину суходолу; Бебеджа, що пройшов від озера Торренс до озера Ейр, і, нарешті, Стюарта, ушанованого в австралійських літописах, що, подорожуючи, тричі відважно перетинав суходіл. Перша його експедиція відбулася 1860 року. Коли хочете, я розповім пізніше, в який спосіб Австралію чотири рази перейшли з півдня на північ. А тепер, закінчуючи цей довгий перелік, я додам до імен сміливих піонерів науки ймення тих, що діяли від 1860 до 1862 року — брати Демпстер, Кларксон і Гарпер, Берк і Біле, Нейлсон, Вокер, Ленсбор, Мак-Кінлей, Говіт... [225]

— П'ятдесят шість! — вигукнув Роберт.

— Добре! Бачте, майоре, я розрахувався з вами повною мірою, бо ж не назвав іще ані Дюпера, ані Бугенвіля, ані Фіц-Роя, ні де Вікема, ні Штока...

— Годі! — вихопилося в майора, приголомшеного потоком імен.

— ...ані Перу, ані Куайє, — сипав далі Паганель, наче пущений на повний хід експрес, — ні Бенне, ні Кенінгема, ні Нутчела, ні Тьера...

— Згляньтесь!

— ...ні Діксона, ні Стрілецького, ні Рейда, ні Вілкса, ні Мітчела...

— Зупиніться, Паганелю, — сказав Гленарван, сміючись від щирого серця, — не добивайте бідолашного Мак-Наббса! Змилуйтесь над ним! Ви його подолали!

— А його карабін? — тоном переможця запитав Паганель.

— Він ваш, Паганелю, — відповів майор, — і я дуже за ним шкодую. Але у вас така пам'ять, що з нею можна виграти геть увесь артилерійський музей. . '

— Справді, просто неможливо краще знати історію Австралії, — сказала Гелена. — Не забути жодного ймення, жодного найдрібнішого факту...

— Ну, враховуючи дрібні факти... — мовив майор і значуще похитав головою.

— Он як! Що це означає, Мак-Наббсе? — вигукнув Паганель.

— Я хочу тільки сказати одне: вам, можливо, невідомі деякі факти, пов'язані з відкриттям Австралії.

— Наприклад? — згорда запитав Паганель.

— А коли я згадаю хоч один невідомий вам факт, ви повернете мені карабіна? — спитав Мак-Наббс.

— Негайно, майоре.

— Вдаримо по руках?

— Вдаримо!

— Гаразд. То чи ж знаєте ви, Паганелю, чому Австралія не належить Франції?

— Але, мені здається...

— Чи принаймні чували, як це пояснюють англійці?

— Ні, майоре, — дещо ображено відповів Паганель.

— Так ось, Австралія не стала французькою, бо капітан Боден, котрий аж ніяк не був із полохливих, проте в 1802 році так злякався кумкання австралійських жаб, що якнайшвидше знявся з якоря й утік відтіля, аби ніколи вже туди не повертатись. [226]

— Ти ба! — вигукнув географ. — Отаке розказують в Англії? Та це ж тільки злий жарт!

— Дуже злий, визнаю, — погодився майор, — але його мають в Англії за історичний факт.

— Та це ж образа! — вигукнув учений-патріот. — Невже про це кажуть серйозно?

— Я змушений посвідчити, на жаль, що цілком серйозно, мій любий Паганелю, — сказав Гленарван серед вибухів загального сміху. — Невже ви про це не знали?

— Анічогісінько! Але я протестую! Адже самі англійці звуть нас "жабоїдами", а як же можна боятися того, що їси?

— А втім, так воно і є, — скромно посміхаючись, відповів майор.

Ось в який спосіб славнозвісний карабін "Пурдей Моор і Діксон" знову повернувся до майора Мак-Наббса.

Розділ V ІНДІЙСЬКИЙ ОКЕАН ЛЮТУЄ

Через два дні по тій розмові Джон Манглс, зробивши опівдні належні спостереження, повідомив, що "Дункан" іде під 113°37' довготи. Роздивившись по мапі, пасажир на свою велику втіху пересвідчилися — лише п'ять градусів відмежовують їх од мису Бернуїллі. Між ним і мисом д'Антраксто австралійське узбережжя утворює дугу, скрай-пі точки якої наче опираються на тридцять сьому паралель. Якби "Дункан" піднявся в напрямку екватора, то швидко досяг би мису Шатам, що залишився тепер на

сто двадцять миль од нього на північ. Але яхта пливла тою частиною Індійського океану, котра прилягає до Австралійського суходолу.

Отож можна було сподіватися, що за чотири дні на обрії забовваніє мис Бернуїллі.

Досі яхту підганяв сприятливий західний вітер, але в останні дні він став помалу стихати. 13 грудня вітер ущух, вздовж стрімких щогл безсило зависли вітрила, і, якби на яхті не діяв потужний гвинт, вона стала б, закута океанським штилем.

Така погода могла тривати хтозна-скільки. Увечері Гленарван розмовляв про це з Джоном Манглсом. Молодий капітан, спостерігаючи, як швидко порожніють вугільні ями "Дункана", дедалі більше тривожився. Він наказав розгорнути [227] всі вітрила, підняти ліселі й закріпити штаг, аби використати найменший подув вітерця; але, як кажуть матроси, вітру не вистачало навіть наповнити шапку.

— В усякому разі, — мовив Гленарван, — вам немає чого так ремствувати, ліпше затишшя, ніж супротивний вітер.

— Так, сер, — відповів Джон Манглс — але в тім-то й річ, що отакий мертвий штиль провіщає зміну погоди. Це мене й непокоїть. Адже ми пливемо зараз межею мусонів, які тут з жовтня до квітня дмуть в північно-східному напрямку, і коли вони нас заскочать, ми дуже затримаємося.

— Що ж робити, Джоне? Трапиться таке — доведеться підкоритися. Зрештою, це тільки затримка.

— Авжеж, якщо море не розбурхається.

— Невже ви чекаєте шторму? — запитав Гленарван, оглядаючи небо, де від обріїв до зеніту не було ні хмаринки.

— Так, — відповів капітан, — я попереджаю вас, але не хотів би лякати леді Гленарван і міс Грант.

— І чините слухно, Джоне. Але що ж нам загрожує?

— Я бачу прикмети неминучої бурі. Не йміть віри цьому безхмарному небу, сер. Ніщо не може бути облудніше. Ось уже два дні, як барометр безупинно й загрозово падає. Зараз він упав до двадцяти семи цалів — неабияка пересторога, і я не можу нею знехтувати. Надто небезпечні шторми південного океану — мені вже доводилось з ними змагатися. Сила водяної пари, згущуючись над величезними льо-довищами Південного полюса, створює тут дужі й бурхливі повітряні течії. Відсіль боротьба полярних і екваторіальних вітрів між собою, що породжує бурі, циклони й урагани, від них часто-густо гинуть кораблі.

— Але ж, Джоне, — відповів Гленарван, — ми можемо цілком звіритися на міць "Дункана" і на його капітана — бувалого моряка. Хай схопиться буря, ми спроможемо себе захистити!

Джон Манглс готувався до страшної бурі, котру, проте, досі на небі ніщо не провіщало. Спочатку він у своїх побоюваннях спирався головним чином на чуття моряка. Молодий капітан був weather-wise, як кажуть англійці, тобто справжній знавець погоди. До того ж барометр неухильно падав. Повітряні струми линули з місць високого атмосферного тиску туди, де він був нижчий. Що ближчі ці місця одне від

одного, то скорше встановлювався новий рівень в шарах атмосфери і більша була швидкість вітру. Непомильний прилад не міг ввести Джона Манглса в оману. Отож він мусив удатися до необхідних запобіжних заходів. [228]

Джон Манглс цілу ніч простояв на капітанському містку. Об одинадцятій годині небо на півдні захмарилося. Капітан викликав на горішню палубу всю команду й наказав спустити вітрила, залишивши тільки фок, контр-бізань, марсель і клівери. Опівночі знявся вітер. Він дедалі дужчав і незабаром досяг шести туазів на секунду. Хрускіт щогл, тупотіння команди, яка метушилась нагорі, сухе шарудіння вітрил, рипіння внутрішніх перетинок яхти, — все це звістило пасажирам те, що від них приховували. Пага-нель, Гленарван, майор, Роберт зійшли на палубу, одні — з цікавості, інші — ладні негайно й собі взятися до роботи. По небу, нещодавно ясному й зоряному, сунули густі хмари, між ними простяглись плямисті, наче леопардова шкура, смуги.

— Ураган? — коротко запитав Гленарван Джона Манглса.

— Іще ні, але наближається, — відповів капітан.

Він наказав узяти один риф у марселя. Матроси кинулись до висячих мотузяних драбинок і, борючись з вітром, зменшили площу вітрила, підтягнувши його за допомогою риф-сезнів до спущеної реї. Джон Манглс хотів якомога зберегти вітрилля, щоб зробити яхту стійкішою і водночас пом'якшити бортову хитавицю.

По тому капітан наказав Остінові й боцману приготуватися до опору ураганові, котрий міг налетіти щохвилини. Кріплення шлюпок і запасного рангоуту подвоїли. Матроси закріпили бокові талі гармати, туго натягли ванти й бакштаг, позабивали люки. Джон Манглс, як офіцер на бойовому посту, стояв на юті й пильно вдивлявся в буряне небо, немовби намагаючись досягнути його таємниці.

Барометр упав до двадцяти шести цалів — таке трапляється дуже зрідка. Штормглас (67) показував бурю.

Була година ночі. Гелена й Мері Грант, яких нестерпно хитало в їхніх каютах, наважились зійти на палубу. Вітер сягав до чотирнадцяти туазів на секунду; він шалено свистів у снастях. Металічні троси, подібні до натягнених струн, бриніли, начебто по них ударяв велетенський смичок. Блоки стикались один з одним; снасті пронизливо рипіли, соваючись у своїх шерехатих жолобках; оглушливе лопотіння вітрил скидалось на гарматні постріли. Величезні вали вже штурмували яхту, що злітала, як морська

(67) Штормглас — скляна посудина з хімічною сумішшю, колір якої змінюється в залежності напрямку вітру й насиченості атмосфери електрикою. (Прим, автора.) [229] чайка, немов бавлячись на вкритих білою піною гребенях хвиль.

Помітивши пасажирок, Джон Манглс квапливо підійшов до них і попросив повернутися в каюти; хвилі плескали вже через борт і кожної миті могли залити палубу. Гуркіт розбурханих стихій був такий оглушливий, що Гелена ледве почула слова молодого капітана.

— Небезпеки немає? — спромоглася однак вона спитати, коли шум на хвилину вщух.

— Жодної, пані, — відповів Джон Манглс, — але вам не можна залишатися на палубі, ані вам, ані міс Мері.

Леді Гелена й міс Грант не опиралися цьому наказові, що більше скидався на благання, і зійшли в кают-компанію. Саме в ту хвилину велетенський вал ринув на корму з страшною силою, і всі ілюмінатори в каюті затремтіли. Вітер ще подужчав. Щоглигнулися під вагою вітрил, і яхта, здавалось, підносилась над хвилями.

— Фок на гітови! — вигукнув Джон Манглс. — Згортай марсель і клівери!

Матроси кинулися до вітрил. Попустили фали, підтягли гітови; клівери впали з таким грюкотом, що заглушили ревіння бурі. "Дункан", вивергаючи клуби чорного диму, гарячково бив по воді лопатями гвинта, які подеколи здіймалися над хвилями.

Гленарван, майор, Паганель і Роберт з захватом і жахом водночас спостерігали боротьбу "Дункана" проти розлюченого моря: учепившись щосили за бортові поручні, не маючи можливості перемовитись ані словом, вони стежили за зграями буревісників, цих лиховісних птахів негоди, що кружляли, немов тішились, над розбурханим океаном.

Раптом гуркотіння бурі розітнув оглушливий свист. То нестримно вибухнула пара, але не через випускову трубу, а з запобіжних клапанів у котлах. Пронизливо залунав свисток на тривогу, яхта дала жахливий крен, і Вільсона, котрий стояв біля керма, звалило з ніг несподіваним ударом румпеля. "Дункан" пішов урозріз хвилі, втративши керування.

— Що сталося? — вигукнув Джон Манглс і метнувся до містка.

— Судно лягає на бік! — відповів Том Остін.

— Хіба кермо пошкоджено?

— До машини! До машини! — почувся голос механіка. Джон Манглс побіг сходами униз. Машинне відділення сповнило густа пара. Поршні в циліндрах не рухались, шатуні не діяли, не обертали гребний вал. Механік, упев" [230] нившись, що машина вийшла із ладу, випустив пару через виїскову трубу, аби врятувати котли.

— В чім річ? — запитав капітан.

— Гвинт зіпсувався або зачепився за щось, — відповів механік, — він не працює.

— Хіба ж не можна його звільнити?

— Ніяк не можна.

Невчасно було б зараз шукати засобів, як полагодити машину. Вони опинились перед фактом: гвинт не діяв, пара не рухала машину, а вихоплювалась крізь запобіжні клапани. І Джонові Манглсу довелося знову вдатися до вітрил і обернути той самий вітер, що був найнебезпечнішим його ворогом, на свого спільника.

Він піднявся вгору, коротко доповів про стан судна Гленарванові й попросив його зійти з іншими пасажирами до кают-компанії. Гленарван хотів залишитись на палубі.

— Ні, сер, — твердо й рішуче зазначив Джон Манглс, — тут я мушу бути сам із моєю командою. Йдіть униз. Хвиля може залити палубу, й вас змиє без сліду.

— Але ми могли б вам придатися...

— Йдіть, йдіть, сер, так потрібно! За цих обставин я — господар на судні. Йдіть, я цього вимагаю!

Напевно, становище було дуже небезпечне, коли Джон Манглс говорив з Гленарваном таким владним тоном. І Гле-нарвап збагнув, що йому належить подати приклад слухняності. Він та його товариші спустилися з палуби і приєдналися до пасажирок, які тривожно очікували кінця цього двобою з осатанілою стихією.

— А мій хоробрий Джон — людина енергійна, — мовив Гленарван, увіходячи до кают-компанії.

— Еге ж, — озвався Паганель, — він нагадує мені того боцмана з драми "Буря" вашого великого Шекспіра, що гукає до короля, котрий пливе на його судні: "Гетьте відціль! Цитьте! Йдіть до своєї каюти! Коли ви не здатні втихомирить бурю, то мовчіть! Геть з дороги, кажу вам!"

Тим часом Джон Манглс не гаяв ані хвилинок, намагаючись вивести судно з тої скрути, в якій воно опинилось через пошкодження гвинта. Він вирішив лягти в дрейф, аби якомога менше відхилитись од курсу. Треба зберегти вітрила, поставити їх навскіс, щоб судно повернулось боком до штормових хвиль. Підняли марсель, узявши долішній риф, закріпили фор-стаксель на гротщоглі, встановили румпель в напрямі вітру.

Яхта, котра визначалась першорядними мореплавними властивостями, рвучко повернулась, наче стиснутий острогами [231] норовистий кінь, і стала носом за вітром, підставивши бік навалі невгамовних хвиль. Та чи ж витримають вітрила? їх було зроблено з найкращого шотландського полотна, але яка тканина зможе встояти проти такого шаленого натиску!

Вжитий капітаном захід давав ту перевагу, що тепер хвиля була по найтривкіших частинах судна, й воно дотримувало потрібного напрямку. Проте яхта не позбулась небезпеки — вона легко могла потрапити в величезну безодню, що зяяла між водяними валами, і вже не виринути. Але Джон Манглс не мав з чого вибирати й вирішив — "Дункан" дрейфуватиме, доки тримаються вітрила й щогли. Його команда була в нього на очах, готова щохвилини виконати наказ свого капітана. Джон Манглс, прив'язавши себе до вантів, спостерігав, як лютився океан.

Ніч минула, проте нічого не змінилось. Всі сподівались, що на ранок буря стихнеться. Марна надія! О восьмій годині вітер ще підсилювався, він досягав тепер вісімнадцяти ту азів на секунду. Це був справжній ураган.

Джон Манглс мовчав, але вболівав душею за своє судно і за своїх людей. "Дункан" нестримно хилився на бік. Його пілери тріщали, верхівка фок-реї часом торкалась гребеня хвиль. Одної миті всім здалося, що яхта більше не встане. Матроси з сокирами в руках уже кинулись до грот-щогли рубати ванті, та раптом вітрила зірвались з релінгів і відлетіли, наче велетенські альбатроси. "Дункан" випростався; але тепер він втратив опору й керування, його страшенно гойдало, і кожної хвилини могли доценту зламатися щогли. Судно не витримало б довго такої хитавиці, бо обшивка вже розходилась, блоки й заклепки роз'єднувались, здавалось, крізь шпари ось-ось рине вода.

Капітанові "Дункана" залишалось тільки одне: підняти вітрило на фок-щоглі і, рухаючись силою вітру, йти вперед якомога швидше. На це пішло кілька годин

наполегливої праці, котру починали й перероблювали двадцять разів, поки вдалось її вивершити. Тільки о третій пополудні трикутне вітрило, закріплене на фок-щоглі, почало надиматися од вітру.

І тоді, під цим шматком тканини, "Дункан" полинув, мов на крилах, гнаний ураганим вітром. Його мчало на північний схід. Попри все треба було зберегти якнайбільшу швидкість — тільки це могло врятувати яхту. Інколи, випереджаючи хвилі, які котили в тому ж напрямку, судно розтинали їх своїм загостреним носом, пірнали в них, наче велетенський кит, і тоді вода заливала палубу від носа до [232] корми. Часом яхта летіла так само прудко, як і хвилі, — ході кермо втрачало свою силу і не діяло, а вітер крутив судном навсібіч, загрожуючи кинути його впоперек хвиль. Врешті траплялось і так, що буря гнала хвилі швидше, ніж "Дункан", вони хльостали через борт та перекочувались палубою.

День п'ятнадцятого грудня й наступна ніч минули для пасажирів, котрі перебували в стані безперервної тривоги, між надією і розпачем. Джон Манглс і на хвилину не залишав капітанського містка й нічого не їв; серце йому краялось, але незворушний вираз обличчя його не зраджував. Невідривно, наче розтинаючи їх поглядом, він вдивлявся в тумани, які залягли крайнеба на півночі.

Та й справді, було чого тривожитись. "Дункан", відкинутий убік зі свого шляху, шалено мчав до австралійського берега. Чуття підказувало Джонові Манглсу — яхту несе якась блискавична течія. Щохвилини "Дункан" міг налетіти на підводну скелю й розбитися на друзки. Капітан уважав, що до австралійського берега залишилось не більше якихось дванадцяти миль, а земля — це катастрофа, це кінець. В тисячу разів краще безмежний океан, корабель може захистити себе від його люті, хоч би й поступаючись перед нею; та коли буря кидає судно на берег, загибель неминуха.

Джон Манглс знайшов Гленарвана й поговорив з ним віч-на-віч; спокійно й витримано, як справжній моряк, він розповів про загрозливе становище судна, нічого не приховуючи, і додав, що, можливо, доведеться викинутися на берег.

— Аби спробувати врятувати людей, коли пощастить, — сказав він.

— Гаразд, Джоне, — відповів Гленарван.

— А леді Гелена? А міс Грант?

— Я їх попереджу в останню хвилину, коли зникне остання надія на порятунок. Ви мене повідомите.

— Я вас повідомлю, сер.

Гленарван небавом повернувся до обох жінок, котрі хоч і не знали про страшну небезпеку, та здогадувались однак про її неминучість. Вони трималися стійко, не поступаючись в мужності перед чоловіками. Паганель захоплено викладав Робертові теорії про напрями повітряних течій — хоч тема була очевидячки не надто доречна, — і робив цікаві порівняння між циклонами, штормами й ураганами. Майор очікував кінця байдужно, як мусульманин-фаталіст. [233] Об одинадцятій годині буря дещо стишилась, пелена вогких туманів трохи розсунулась, і Джон Манглс, скориставшись хвилинним просвітком, розгледів на відстані приблизно шести миль низинний берег.

Вітер щосили гнав яхту до нього. Величезні хвилі бушували навколо, здіймаючись угору на п'ятдесят футів і вище. Капітан збагнув, що поблизу берега має бути тверде й неглибоке дно, інакше хвилі не сягали б так високо.

— Тут, очевидно, піщані обмілини, — сказав він Остінові.

— І я так гадаю, — відповів той.

— Коли нам не пощастить прослизнути між цими мілинами, — мовив капітан, — то ми загинемо.

— Зараз приплив, капітане, може, вдасться пройти над ними?

— Але ж гляньте, Остіне, як лютують хвилі! Чи я? спроможне судно встояти проти них?

Тим часом "Дункан" під своїм єдиним вітрилом стрілою мчав до берега. Невдовзі він був уже за дві милі до обмілин. Густий туман застилав землю, проте Джон розгледів за смугою білих баранців прибою затишну затоку. Там "Дункан" знайшов би собі безпеку. Але як туди дістатися?

Джон викликав усіх пасажирів на палубу. Він не хотів, щоб у-вирішальну хвилину можливої катастрофи вони залишались у кают-компанії. Гленарван і його товариші поглянули на розбурхане море. Мері Грант пополотніла.

— Джоне, — сказав стиха Гленарван до молодого капітана, — я спробую врятувати дружину або загину разом з нею. Подбайте про Мері Грант.

— Добре, сер, — відповів Джон і підніс Гленарванову руку до своїх очей, що раптом звожились.

"Дункан" був уже в кількох кабельтових од мілин. Море, високе під час припливу, лишило б, певна річ, досить води під кілем яхти, аби вона могла пройти над небезпечними відмілинами. Але височенні хвилі, то підносячи, то опускаючи судно, неминуче вдарили б його кілем у дно. Коли б то знайти спосіб приборкати хвилі, уповільнити шалений плин дрібнесеньких водяних часточок, одне слово — вгамувати це розлютоване море!

І раптом Джонові Манглсу спало на думку, де шукати порятунку.

— Лій! — гукнув він щосили до матросів. — Біжіть по лій, хлопці, мерщій!

Команда тої ж миті зрозуміла намір капітана. Він згадав про засіб, котрий дає іноді чудові наслідки: можна втихомирить бурхання хвиль, уклавши їх шаром лою. Лій [234] тримається на воді й паралізує її рух. Цей засіб діє одразу ж, але недовго. Ледве встигне судно прослизнути по цих штучно заспокоєних хвилях, як вони починають бушувати ще скаженіше, і горе тому, хто наважиться плисти йому услід.

Матроси, сили яких зросли вдсятеро від свідомості небезпеки, миттю викотили на бак барила з тюленьчим лоєм. Сокирами вони висадили з них днища, а барила підвішали ліворуч і праворуч над поручнями бортів.

— Увага! Готуйся! — вигукнув Джон Манглс, що очікував слушної хвилини.

За кілька секунд яхта досягла війстя у затоку, де вирував і ревів прибій. Настав вирішальний момент.

— Виливай! — крикнув молодий капітан. Матроси перевернули барила, і з них

заструмили потоки лою. Вмить масна пелена вирівняла й скувала пінисту поверхню моря. "Дункан" полетів над утихомиреними водами й за хвилину опинився у затишній бухті, по той бік небезпечних відмілин; а поза ним, звільнившись од пут, знову забурхав з невимовною люттю океан.

Розділ VI. МИС БЕРНУІЛЛІ

Перше, про що подбав Джон Манглс, — це надійно закріпити судно, спустивши два якоря на глибину п'яти бра-сів. Тверде рінясте дно тримало їх якнайкраще. Отже, "Дунканові" вже не загрожувала небезпека ані знов опинитись у відкритому морі, ані сісти на мілину при низькій воді. Яхта, по стількох годинах одчайдушної боротьби з ураганом, знайшла врешті затишну гавань, яку захищала від океанських вітрів висока коса, що вигиналась лукою.

Гленарван потиснув руку молодому каштанові й промовив:

— Дякую, Джоне.

І Джон відчув себе щедро нагородженим єдино цими двома словами. Гленарван приховав свої таємні тривоги; ані Гелена, ані Мері Грант і Роберт навіть гадки не мали, якої жахливої небезпеки їм щойно пощастило уникнути.

Залишалось з'ясувати одну важливу річ: куди саме закинула "Дункан" жахлива буря? Чи далеко відійшов він од паралелі, котрої весь час дотримувався? На скільки миль від них у північно-західному напрямку zostався [235] мис Бернуїллі? Такі були перші питання, звернені до Джо-на Манглса. Той зараз же зробив виміри й обчислення і позначив їх на корабельній мані.

Виявилось, що "Дункан" не дуже відхилився од курсу — всього на два градуси. Його місце визначалось $136^{\circ}12'$ довготи й $35^{\circ}07'$ широти, — поблизу мису Катастроф, на південному побережжі Австралії, за триста миль од мису Бернуїллі.

Навпроти мису Катастроф, що сама його назва віщує* лихо мореплавцям, лежить, наче до пари йому, мис Борда — високий виступ острова Кенгуру. Протока Дослідника між ними веде до двох глибоких заток: на півночі — до затоки Спенсера, на півдні — до затоки Сен-Вінсента. На східному березі цієї останньої стоїть порт Аделаїда, столиця провінції Південна Австралія. Це місто, засноване 1836 року, має щось із сорок тисяч мешканців і чимало різноманітних джерел достатку. Але населення охочіше обробляє родючу землю, вирощує виноград, помаранчі й інші сільськогосподарські культури, які дають тут щедрі врожаї, ніж будує промислові підприємства. Хліборобів тут багато більше, як інженерів, і громадськість не виявляє особливої хіті до комерції й індустрії.

Чи зможе "Дункан" полагодити там своє пошкодження? Над цим довелося поміркувати. Джон Манглс наказав водолазам оглянути підводну частину корми й дізнатись, що саме попсувалось в механізмі яхти. Ті доповіли, що одна лопать гвинта погнулась і чіпляється за ахтерштевень(70), тому гвинт не може обертатися. Судно зазнало серйозної шкоди — аби поправити зіпсований гвинт, потрібно було спеціальне обладнання, якого в Аделаїді не знайти.

Гленарван і Джон Манглс, ретельно все обміркувавши, запропонували таке: "Дункан" попливе під вітрилами вздовж австралійських берегів, розшукуючи сліди

"Британії", зупиниться біля мису Бернуїллі, щоб зібрати тут остаточні відомості, й піде далі на південь до Мельбурна, де його легко можна поладнати. Коли гвинт стане до ладу, "Дункан" крейсуватиме вздовж східного узбережжя, де й закінчить розшуки.

Цей план було схвалено. Джон Манглс вирішив підняти якор, скориставшись з першого погожого вітру. Йому не довелося довго чекати. Надвечір ураган ущух. З південного заходу подув легкий вітерець. Почали ладнатися в дорогу, понатягували нові вітрила. О четвертій годині ранку матро-

(70) Ахтерштевень — дерев'яна кінцева частина корми. [236]

Си взялися за лебідку, вирвали якорі з ґрунту, підняли їх нагору, і "Дункан", під фоком, брамселем і кліверами, пішов правим галсом уздовж берега, тримаючись до нього якнайближче.

За дві години мис Катастроф зник із обрію, яхта перетнула протоку Дослідника. Ввечері обійшли мис Борда, проминули острів Кенгуру. Цей острів, найбільший серед австралійських островів, править злочинцям-утікачам за най-певніший захисток, де вони користуються недоторканністю. Зовні острів чарівний. Неосяжні зелені килими розкинулись навкруг аж до шаруватих скель прибережжя. Незчисленні табунці кенгуру стрибають і тепер, як і тоді, коли 1802 року відкрито острів, по його лісах та луках.

Наступного дня з "Дункана" відрядили кілька шлюпок, щоб пильно оглянути береги. Судно йшло під 36° широти, і Гленарван волів, аби відсіль до тридцять восьмої паралелі не залишилось жодного необслідуваного місця.

Вдень вісімнадцятого грудня яхта, котра під своїм широко розгорненим вітриллям швидко долала простір, як справжній кліпер, пройшла понад берегом бухти Побачення, куди потрапив 1828 року мандрівник Штурт після відкриття Муррею, найбільшої річки в Південній Австралії. Тут уже ніщо не нагадувало квітучий острів Кенгуру, береги були пустельні, голі, безрадісні, наче землі полярного суходолу, і лише де-не-де похмурі сірі урвища або пагористі піщані виступи порушували одноманітність низинного порізаного узбережжя.

Під час цього плавання шлюпки й їхня команда виконували важку роботу, проте матроси не ремствували. Гленарван, нерозлучний з ним Паганель і малий Роберт майже завжди супроводжували їх на берег. Вони хотіли на власні очі пересвідчитися, чи не збереглося тут будь-яких слідів "Британії". Але найретельніший огляд нічого не виявив. Австралійські береги були такі ж німотні, як і прерії Патагонії. Проте мандрівники ще не втратили надії, поки не досягли пункту, вказаного в документі. Досліджуючи цю місцевість, вони, власне, вдавалися до застережного заходу, аби випадком чого не пропустити. Вночі "Дункан" лежав У дрейфі, намагаючись по змозі не зрушитись з місця, а вдень тривали копіткі розшуки на узбережжі.

Двадцятого грудня "Дункан" досяг мису Бернуїллі, котрий захищає Ласепедську бухту, так і не знайшовши жодної прикмети "Британії".

Та ця невдача нічого не доводила. Адже за два роки, Що минули від дня катастрофи, море не лише могло, але [237] конче повинне було зірвати з підводних

рифів, розкидати чи поглинути рештки трищоглового судна. До того ж і тубільці, які нухом чують аварію на морі, наче шуліка падло, безперечно, повизбирували найдрібніші уламки "Британії". А Гаррі Гранта й двох матросів, тільки-но хвилі викинули їх на берег, тубільці, певно, захопили в полон і завели в глиб країни.

Але тоді ставало безглуздом одне цікаве припущення Паганеля. Поки йшлося про аргентинську землю, географ мав підстави вважати, що зазначені в документі дати й числа вказують не місце аварії, а місцеперебування мандрівників у полоні. Цілком вірогідно, що в пампі великі річки з їхніми допливами винесли в море дорогоцінний документ. Але тут, в цій частині Австралії, річок, які перетинають тридцять сьому паралель, обмаль. До того ж Ріо-Колорадо і Ріо-Негро течуть до моря крізь піщані пустелі, непридатні для житла й безлюдні, а головні австралійські річки — Муррей, Ярра, Торренс, Дарлінг — або вливаються одна в одну, або впадають в океан через гирла, котрі перетворились на великі порти з розвиненою навігацією. Чи ж можливо, щоб за течією цих річок, де безперестанку сновигають численні судна, тендітна пляшка могла доплисти без жодної перешкоди до Індійського океану?

Сумнівність такого припущення помітили всі, хто мав проникливий розум: Паганелева гіпотеза, цілком слухна в умовах аргентинських провінцій Патагонії, була несприйнятна для Австралії. Паганель сам це визнав у розмові з майором Мак-Наббсом.

Стало очевидно — згадані в документі градуси стосувалися тільки місця катастрофи, отже й пляшку закинуто в море там, де розбилась "Британія", на західному узбережжі Австралії.

Проте, як справедливо зауважив Гленарван, нове тлумачення документа аж ніяк не виключало того, що капітан Грант перебував у полоні. Він сам вказує на імовірність цього: "...де вони потраплять у полон до жорстоких тубільців". Тому немає жодної підстави шукати їх саме на тридцять сьомій паралелі.

Про це довго сперечались і врешті дійшли такого висновку: коли вони не знайдуть на мисі Бернуїллі слідів "Британії", то Гленарванові залишається одне єдине — повернутися до Європи. Хоч його розшуки не досягли успіху, але він мужньо й сумлінно виконав свій обов'язок.

Проте це рішення вельми засмутило пасажирів яхти і вкинуло в розпач Мері й Роберта Грант. Виряджаючись на [238] берег разом із Гленарваном і його дружиною, Дзконом Манглсом, майором і Паганелем, діти капітана Гранта казали собі: питання про те, чи врятувався їхній батько, тепер буде вирішено безповоротно. Так, безповоротно! Адже Паганель довів якимось, що розшуки слід провадити тільки на західному березі, бо потерпілі давно вже добулись би додому, коли б катастрофа сталася на східному узбережжі Австралії.

— Не втрачайте надії! Ніколи не втрачайте надії! — казала Гелена молодій дівчині, сидячи поруч з нею у човні, який ішов до берега. — Бог не залишить нас!

Берег швидко наближався; пологісті схили мису, котрий виступав милі на дві у море, доходили до самої води. Човен причалив у маленькій природній бухточці, що, її

створили дві коралові одмілини — ті одмілини, які згодом, поширюючись, мали охопити поясом з рифів усю Південну Австралію. Та й тепер вони були небезпечні, судна розбивались на них ущент, як, можливо, сталося і з "Британією".

Пасажири "Дункана" без жодних перешкод висіли на пустельний берег. Стрімчасті шаруваті скелі, заввишки від шістдесяти до вісімдесяти футів, смугою тяглися вздовж узбережжя. їм би не здолати без драбин і гаків ці природні укріплення, якби, на щастя, Джон Манглс не знайшов за півмилі на південь проломину. Напевно, море безупинно било хвилями у цей крихкий туф, надто лютуючи під час рівнодення, що й спричинилось врешті до обвалу горішніх шарів породи.

Гленарван і його супутники заглибились в ущелину й доволі крутим схилом зішли на вершину скелі. Роберт, наче те кошеня, перший видерся аж до самого шпиля, і Паганель вдався у розпач, опинившись у свої сорок років у стані переможеного дванадцятилітнім хлопчиком, невважаючи на його, Паганеля, довгі ноги! Зате він випередив безтурботного майора, якому було до цього байдужісінько.

Невдовзі маленький загін, згуртувавшись на вершечку скелі, став оглядати рівнину, що розіслалась перед їхніми очима.

Вони побачили широкий розліг необробленої землі, де-не-де вкритий миршавими кущиками або й чагарником, убогу місцевість, що її Гленарван порівняв із гленами низинної Шотландії, а Паганель — з неродючими бретонськими ландами. Та коли узбережжя видавалось незаселеним, то будови, які виднілися вдалині, промовисто говорили про [240] цивілізацію — їх-бо звела не рука дикуна, а трудящої культурної людини.

— Онде млин! — вигукнув Роберт.

Справді, милі за три крутились крила вітряка.

— Еге ж, млин, — ствердив Паганель, глянувши крізь свою підзорну трубу. — Ця невеличка споруда, скромна й корисна, завжди тішить моє око.

— Він скидається на дзвіницю, — сказала Гелена.

— Атож, пані, і якщо перший меле хліб для тіла, то друга меле хліб для душі. З цього погляду вони також подібні між собою.

— Ходімо до млина, — сказав Гленарван.

Вирушили в дорогу. За півгодини опинились на землі, обробленій людськими руками. Перехід од голої рівнини до культивованих полів був разючий. Замість диких чагарів перед очима виник зелений живопліт, який оточував свіжо-викорчувану ділянку; кілька биків і щось із п'ятеро коней паслися на луці, обсаженій могутніми акаціями, завезеними сюди з величезних розсадників острова Кенгуру. Потім показалися ниви, де місцями золотіло наїжачене колосся, стіжки сіна, що виструнчилися, немов величезні вулики, ряди "фруктових дерев за новою огорожею; далі прегарний _ сад, гідний Горація, де приємне поєднувалось з корисним; за ним — зручно розташовані сараї й повітки; нарешті — простий і вигідний будиночок, над яким, пестячи його рухливою тінню своїх довжелезних крил, вивишався привітний гостроверхий вітряк.

На гавкіт чотирьох собак, що сповістили про появу чужинців, з дому вийшов чоловік років п'ятдесяти, приємний з лиця. За ним ішли п'ятеро гарних дужих хлопців, його синів, і висока огрядна жінка, їхня мати. Не було жодного сумніву — цей чоловік, оточений своєю славною родиною, серед своїх ще нових будівель, в майже незайманій місцевості, репрезентував викінчений тип колоніста-ірландця, котрий, втомившись од злиднів на батьківщині, подався шукати щастя й добробуту за океаном.

Гленарван і його супутники не встигли ще відрекомендуватися, як почули щире вітання:

— Чужоземці, ласкаво просимо вас до господи Падді О'Мура!

— Ви ірландець? — запитав Гленарван, потискуючи руку, що її простягав колоніст.

— У минулому — ірландець, — відповів Падді О'Мур. — Тепер я австралієць. Заходьте, хто б ви не були, панове, наш дім — ваш дім. [241] Залишалось тільки скористатися без всяких умовностей цим гостинним запрошенням. Місіс О'Мур повела Гелену й Мері Грант у будинок, а колоністові сини допомогли гостям зняти зброю.

На першому поверсі будинку, зведеного з міцного брусся, містилася простора зала, прохолодна й світла. Її прикрашали кілька дерев'яних лав, приладнаних до стін, щось із десятків ослінчиків, дві низьких дубових шафи, де стояв білий порцеляновий посуд і блискучі олов'яні глечики, нарешті, широкий і довгий стіл, за яким і двадцяттеро почували б себе вільно. Всі меблі якнайкраще пасували до міцної будови дому і його дужих кремезних мешканців.

Опівдні накрили обідній стіл. Миска з запашною юшкою парувала поміж ростбіфом і баранячою печенею, а навколо розмістилися великі тарілки з олівами, виноградом, помаранчами. Господар і господиня запрошували так щиро, так привітно, широкий стіл виглядав так спокусливо, що було б нечемно відмовлятися. Прийшли й робітники, котрі працювали на фермі, і сіли до столу нарівні з господарями. Падді О'Мур вказав рукою на місця, призначені для гостей.

— Я чекав на вас, — сказав він просто Гленарванові.

— На нас? — вельми здивувався той.

— Еге ж, я завжди чекаю на тих, хто приходить, — відповів ірландець.

Потім він повагом прочитав передобідню молитву, яку всі шанобливо вислухали, стоячи навкруг столу.

Гелену дуже зворушила ця патріархальна простота звичаїв. Глянувши на чоловіка, вона зрозуміла, що він відчуває те саме.

Почався обід, всі присутні віддали належне смачним наїдкам. За столом точилася щира спільна розмова. Бо ж ірландці й шотландці — близькі друзі. Річка Твід(71), завширшки кілька туазів, утворює набагато глибшу прірву між Шотландією й Англією, ніж двадцять льє Ірландського каналу, що відмежовують стару Каледонію від зеленого Еріну (72).

Падді О'Мур розповів про себе. Це була звичайна історія всіх емігрантів, котрих

постійні нестатки змушують покинути батьківщину. Багатьох, хто шукав на чужині щастя, спіткали горе й злидні. І вони нарікають на долю, забуваючи звинуватити власну нерозумність, свої лінощі й вап.

(71) Річка Твід становить кордон між Англією і Шотландією. (Прим, автора.)

(72) Е р і н — старовинна поетична назва Ірландії. [242]

Але мужні, тямущі, хазяйновиті й працелюбні досягають успіху. Такий був завжди й тепер Падді О'Мур. Він покинув Дундалк, де конав з голоду, й подався з усією родиною до Австралії. Прибувши до Аделаїди, він знехтував високими зарібками гірника й обрав хоч нележку, та надійнішу працю хлібороба. За два місяці він уже обробляв ті лани, що стали нині такі квітучі.

Всю земельну площу Південної Австралії поділено на окремі ділянки вісімдесят акрів кожна. Уряд передає їх колоністам у власність, і працюючий фермер, вирощуючи врожай, не тільки живе з своєї ділянки, але й відкладає чималі заощадження.

Падді О'Мур це знав, і тепер дуже придався його досвід у сільському господарстві. Він працював, заощаджував, до перших ділянок додавав нові, придбані на зиск од господарства. Його родина, як і його земля, процвітала. Ірландський селянин став землевласником, і хоч його господарство не існувало ще й двох років, він мав уже п'ятсот акрів обробленої власними руками землі й чимало рогатої худоби. Він був сам собі хазяїн, цей учорашній раб європейців, і був незалежний, як тільки це можливо тут, у найвільні-шій в світі країні.

Розповідь Падді О'Мура викликала в його гостей сердечні побажання дальших успіхів цьому славному ірландцеві-працелюбу. Закінчивши свою історію, Падді О'Мур чекав, безперечно, щоб йому відповіли відвертістю на відвертість, але сам до цього не спонукав. Він належав до тих скромних людей, котрі нібито кажуть: "Я — ось такий, а які ви, я не питаю". Гленарванові хотілося насамперед розказати про "Дункан", про те, що привело їх до мису Бернуїллі, про їхні невтомні й вперті розшуки.

Як людина, що ніколи не забуває про свою головну мету, він передовсім запитав Падді О'Мура про загибель "Британії".

Відповідь ірландця не потішила його гостей. Він нічого не чув про "Британію". Протягом двох останніх років тут не розбивалось жодне судно, ані вище, ані нижче мису Бернуїллі. А що від часу катастрофи минуло ледве два роки, то він міг ствердити: ніхто з команди "Британії" не потрапив сюди, до західного узбережжя.

— А тепер, пане, — мовив ірландець, — скажіть мені, будь ласка, чому вас цікавить це питання? Адже я розповів вам усе по щирості.

Тоді Гленарван розповів колоністові історію документа, розказав про мандрювання на яхті, про їхні спроби розшукати[243] капітана Гранта. Він не приховав того, що рішуча негативна відповідь ірландця знищила всі його надії і тепер він не сподівається будь-коли розшукати потерпілих з "Британії".

Гленарванові слова всіх пригнітили. В Роберта й Мері на очах забриніли сльози. Навіть Паганель не міг знайти жодного слова, аби їх розрадити. Джонові Манглсу краялось серце з болю. Вже розпач охопив цих мужніх людей, які марно дістались на

"Дункані" до далеких берегів Австралії, коли раптом почувся голос:

— Ви можете, панове, дякувати богові. Якщо капітан Грант живий, то він перебуває тільки тут, на австралійській землі!

Розділ VII. АЙРТОН

Ці слова вельми вразили все товариство. Гленарван зірвався з місця й вигукнув, відшпурнувши ослона:

— Хто це сказав?

— Я, — відповів один із робітників Падді О'Мура, що сидів край столу.

— Ти, Айртоне? — і собі вигукнув колоніст, зачудований не менш за Гленарвана.

— Я, — сказав удруге Айртон схвильованим, але твердим голосом, — я, шотландець, як і ви, пане, один серед потерпілих аварію на "Британії"!

Айртонова відповідь невимовно збурила всіх. Мері Грант, напівзомліла з хвилювання й щастя, схилилась на Гелени-не плече. Джон Манглс, Роберт, Паганель, схопившись на рівні ноги, кинулись до того, кого Падді О'Мур тільки-но назвав Айртоном.

Це був чоловік років сорока п'яти, суворий на взір, з блискучими запалими очима, які ховалися під дугами гу- стих темних брів. Видно, мав неабияку силу, дарма що складався нібито з самих кісток і нервів; як кажуть шотландці, такі не марнують часу на те, щоб гладшати. Середній на зріст, кремезний, з рішучою поставою, він приваблював своїм розумним і енергійним, хоч і дещо грубуватим обличчям. Його привабливість ще збільшували ознаки недавніх поневірянь, що відбилися на його виду. Певно, він випив не один ківш лиха, проте видавався людиною, стійкою у нещасті, здатною боротися з ним і перемагати. [244]

Гленарван і його друзі одразу це відчували. Особа Айртон викликала до себе повагу. Гленарван закидав його питаннями, і Айртон відповідав, тамуючи хвилювання, яке спричинила йому ця зустріч. Отим-то перші Гленарванові питання були дещо квапливі й безладні.

— Ви зазнали аварії на "Британії"? — спитав він.

— Так, сер, я служив за боцмана в капітана Гранта, — відповів Айртон.

— Ви врятувалися разом з ним?

— Ні, пане, ні. В ту страшну мить нас розлучила доля, мене змило водою з палуби й викинуло на берег.

— То ви не з тих матросів, про яких згадується в документі?

— Ні. Я нічого не знав про документ. Капітан, мабуть, кинув його в море тоді, коли мене вже не було на судні.

— Але капітан?.. Капітан?..

— Я вважав, що він потонув, зник, загинув разом з командою "Британії". Я гадав, що врятувався сам-один.

— Але ви сказали нам: "Капітан Грант живий!"

— Ні. Я сказав: "Якщо капітан живий"...

— І додали: "То він на австралійській землі".

— Так, він може бути тільки тут.

— Отже, вам невідомо, де він?

— Ні, сер, кажу вам: я гадав, ніби він загинув у хвилях або розбився об скелі. Це від вас я почув, що він, можливо, живий.

— Але тоді що ж ви знаєте? — запитав Гленарван.

— Тільки одне: якщо капітан Грант врятувався, то він в Австралії.

— Де сталася аварія? — запитав майор Мак-Наббс. Про це треба було спитати насамперед, але збентежений

Гленарван хотів передусім дізнатися про долю капітана Гранта. Розмова, досі нелогічна й безладна, котра змішувала дати, факти й перестрибувала від питання до питання, відтепер стала розважливіша й поміркованіша; невдовзі всі подробиці цієї таємничої історії повстали перед слухачами чітко й послідовно.

Айртон відповів Мак-Наббсові так:

— Коли хвилі підхопили мене й змили з бака, де я тоді спускав клівер, "Британія" мчала просто до австралійського берега. До нього залишалось близько двох кабельтових. Отже, аварія сталася саме тут.

— Під тридцять сьомим градусом широти? — спитав Джон Манглс. [245]

— Під тридцять сьомим, — ствердив Айртон. — На західному узбережжі?

— Ні, ні! На східному, — жваво відповів боцман.

— А коли сталася катастрофа?

— Уночі двадцять сьомого червня 1862 року.

— Точнісінько так! Саме те число! — вигукнув Гленарван.

— Тепер ви бачите, сер, — мовив Айртон, — я маю підстави казати: якщо каштан Грант живий, треба його шукати в Австралії й ніде інде.

— І ми його розшукаємо, ми його знайдемо й врятуємо, мій друже! — вигукнув Паганель. — О, дорогоцінний документе, — додав він з незрівнянною наївністю, — треба визнати, ти потрапив до справді проникливих людей.

Та на Паганелеві хвастощі ніхто не звернув уваги. Гленарван і Гелена, Мері й Роберт оточили Айртонів, тиснули йому руки. Здавалось, сама його присутність правила за непохитну запоруку того, що Гаррі Грант врятувався. Та й справді ж бо, коли матросові пощастило здолати небезпеку, чому б і капітанові не вдалось залишитись цілим і здоровим? Айртон повторював без угаву, що капітан Грант безперечно живий і перебуває конче на Австралійському суходолі. На всі запитання, які дощем сипалися на нього, Айртон відповідав навдивовижу чітко й розумно. Поки він говорив, міс Мері не випускала його руки з своїх. Адже він — супутник її батька, матрос з "Британії"! Він жив поруч Гаррі Гранта, разом з ним перепливав моря, змагався із стихіями! Мері плакала з радощів, неспроможна відвести очей од суворого боцманового обличчя.

Досі нікому не спадало на думку взяти під сумнів правдивість Айртонових слів. Тільки майор та, може, Джон Манглс, люди більш завбачливі, запитували себе, чи заслуговує його розповідь цілковитої довіри. Ця зустріч, така несподівана, могла викликати певну підозру. Щоправда, всі факти й дати збігались, і Айртон наводив

разючі подробиці. Але деталі, хоч і найточніші, ще не підстава для беззастережної довіри, бо ж відомо — саме на правдоподібні деталі часто спирається вигадка. Проте Мак-Наббс поки що не прохопився й словом про свої сумніви.

Що ж до молодого капітана, то його недовіра тривала недовго. Скоро він почув, як матрос розповідав дівчині про батька, то упевнився: Айртон справді плавав з Гаррі Грантом. Боцман чудово знав Мері й Роберта. Він бачив їх обох в Глазго, коли "Британія" вирушала в подорож. Айртон нагадав Мері, що вони були присутні на прощальному сніданку, [246]

влаштованому капітаном Грантом на борту для своїх друзів. Тоді відвідав "Британію" і шериф міста Мак-Інтайр. Доглядати Роберта — йому ледве минало десять — доручили Діну Тернерові, але хлопчик утік од нього й видерся на щоглу.

— Справді так, точнісінько так, — стверджував Роберт.

Айртон пригадував безліч дрібниць, не надаючи їм, очевидно, тої ваги, котру мали вони в очах Джона Манглса. І щоразу, коли боцман зупинявся, Мері лагідно, ніжно прохала його:

— Розкажіть іще, пане Айртоне, розкажіть нам іще про батька!

І боцман, вдовольняючи бажання молоді дівчини, розповідав усе, що тільки міг пригадати. Гленарванові не хотілось його переривати, але скільки важливіших і потрібні-ших питань тіснилося йому в голові! Та Гелена примушувала його мовчати, показуючи очима на радісно схвильовану Мері.

Айртон розповів усю історію плавної "Британії" по, морях Тихого океану. Багато чого Мері вже знала, бо листи від батька надходили аж до травня 1862 року. За рік подорожування Гаррі Грант одвідав найбільші острови Океанії. Він побував у Ново-Гебридах, у Новій Гвінеї, Новій Зеландії, Новій Каледонії, але скрізь європейці владарювали на цих землях, загарбаних часто-густо всупереч законові. Капітан Грант наражався на недоброзичливість і опір місце-в"ої англійської влади, попередженої про його наміри. Та все ж він знайшов місце на західному узбережжі Нової Гвінеї, де, гадав він, можна було б заснувати шотландську колонію й забезпечити її процвітання. Справді, зручний і придатний для зупинок порт на шляху між Молуккськими й Філіппінськими островами мав приваблювати судна, надто тоді, коли завершення будівництва Суецького каналу скасує морський шлях навкруг мису Доброї Надії. Гаррі Грант належав до англійських прихильників розпочатої з ініціативи Лесепса справи (73) й засуджував політичні чвари, котрі стояли на заваді міжнародним інтересам великої ваги.

Оглянувши західне узбережжя Нової Гвінеї, капітан Грант попрямував до Кальяо, аби поновити запаси харчів і пального. 30 травня 1862 року він покинув цей порт, наміряючись повернутись до Європи через Індійський океан, обійшовши мис Доброї Надії. Та по трьох тижнях плавання жахливий шторм вивів судно з ладу. Довелось рубати щогли. В трюмі поробились течії, закласти їх не вдавалось. Команда боролась одчайдушно, з останніх сил, і невдовзі виснажилась до краю. Помпи працювали без упину. Цілий тиждень "Британія" була іграшкою урагану. Вода в трюмі сягала вже

шести футів. Судно помалу занурювалось глибше й глибше. Шлюпки зірвала буря, й команді загрожувала неминуча загибель на борту. Але вночі 27 червня, як правильно передбачив Паганель, показалось східне узбережжя Австралії. Невдовзі хвилі зі страшною силою викинули судно на берег. Айртона змило водою, шпурнуло у вир прибою, і він знепритомнів. Коли ж він прийшов до тями, то побачив себе в руках тубільців, які завели його в глиб суходолу. Відтоді він нічого не чув про "Британію" і гадав, що вона розбилася в друзки на підводних рифах у Туфолдській затоці. На цьому закінчувалась частина розповіді, що стосувалась капітана Гранта. Не раз вона викликала гіркі тужні вигуки. Навіть недовірливий майор переконався у цілковитій її правдивості. Далі починалась історія самого Айртона, котра цікавила слухачів навіть більше, ніж історія "Британії". Адже завдяки документові ні в кого не залишалось сумніву — Грант врятувався разом з двома матросами, так само як і Айртон. Познайомившись з долею одного, можна було цілком реально уявити й долю іншого. Отож Айртона запросили розказати про власні пригоди. Він говорив дуже просто й стисло.

(73) Прокладання каналу через Суецький перешийок, [218]

Врятувавшись від морської катастрофи й ставши бранцем якогось тубільного племені, матрос з "Британії" опинився в глибині країни, в місцях, зрошуваних річкою Дарлінг, за чотириста миль далі на північ од тридцять сьомої паралелі. Там він жив дуже нужденно, але не тому, що тубільці його мордували, а через те, що плем'я саме ледве животіло. Два довгих роки тривало це тяжке невільництво. Але Айртон повсякчас плекав надію повернути собі свободу. Він вичікував слушної нагоди, аби втекти, хоч і знав: па нього чзгаютьв незліченні небезпеки.

Одної жовтневої ночі 1864 року Айртон обдурив пильність тубільців і щез у нетрях незайманих лісів. Цілий місяць блукав він безлюдними австралійськими просторами, живлячись коріннями, споживною папороттю й мімозовим глеем; за дороговказ удень йому правило сонце, вночі — зорі. Так, не раз впадаючи в розпач, він пройшов крізь болота, річки й гори, перетнув незаселену частину суходолу, яку відвідували тільки поодинокі відважні мандрівники. Врешті, ледь живий, виснажений до краю, він дочвалав до [249] гостинної оселі Падді О'Мура і, працюючи тут, закуштував щасливого життя.

— Якщо Айртонові добре в мене, — сказав колоніст-ір-ландець, коли той закінчив свою розповідь, — то мушу сказати — і я задоволений з нього. Це чоловік розумний, хоробрий, працьовитий, і, коли йому тут подобається, дім Падді О'Мура буде його домівкою так довго, як він того схоче.

Айртон мовчки, кивнувши головою, подякував господареві й очікував нових питань, хоч йому здавалось, наче він уже задовольнив законну цікавість своїх слухачів. Що він міг іще розповісти, чого не казав уже безліч разів? Гленар-ван хотів був почати обговорення нового плану розшуків, коли майор несподівано спитав матроса:

— Ви служили боцманом на "Британії"?

— Так, — відповів Айртон без жодного вагання. Та збагнувши, що майор має якісь

сумніви, а може й не вірить йому, додав: — До речі, в мене збереглась моя суднова угода.

І він вийшов, не гаючись, з кімнати, щоб принести цей офіційний документ. Його відсутність тривала не більше хвилини, але Падді О'Мур встиг сказати Гленарванові:

— Я вважаю Айртона порядною людиною, сер. За два місяці праці в мене він не заслужив жодного докору. Мені відомо, як він врятувався й утік з полону. Це людина чесна, гідна вашої довіри.

Гленарван не встиг відповісти, що в нього немає жодних сумнівів у Айртоновій щирості, як той повернувся до кімнати й простягнув свою угоду. Документ, складений відповідно до всіх правил, мав підпис власника судна капітана Гранта — Мері зразу впізнала батькову руку. Документ свідчив: "Тома Айртона, матроса першого класу, зараховано на службу як боцмана на трищоглове судно "Британія" з Глазго." Не могло, отже, залишатися найменшого сумніву щодо особи Айртона: адже ніхто не міг би припустити, щоб цей папір належав комусь іншому.

— Тепер, — мовив Гленарван, —* я запрошую всіх на спільну раду, аби не гаючись обмізкувати, що його робити далі. Ваша думка, Айрtone, нам особливо цінна, і я за неї вам щиро подякую.

Айртон поміркував кілька хвилин.

— Складаю вам подяку, сер, — відповів він, — за те довір'я, котре ви мені свідчите, і сподіваюсь його виправдати. Я трохи знаю цю країну, звичаї тубільців, і коли зможу стати вам у пригоді...

— Безперечно, — сказав Гленарван. [25Q]

— Я гадаю, як ви: капітан і два його матроси врятувались, — провадив далі Айртон, — а що вони не дістались до англійських колоній і про них нічого не чути, то я певен, — їх спіткала така сама доля, як і мене.

— Ви повторюєте, Айрtone, докази, котрі я вже тут наводив, — утрутився до розмови Паганель. — Звичайно, після аварії моряки потрапили в полон до тубільців, що вони й передбачали. Та чи завели їх, як і вас, на північ од. тридцять сьомої паралелі?

— Так, дуже імовірно, сер, — відповів Айртон, — ворожі тубільні племена уникають сусідства з районами, підлеглими Англії.

— Це ускладнює наші розшуки, — дещо збентежено мовив Гленарван. — Як знайти сліди полонених в глибині такого величезного суходолу?

Ніхто не обізвався. Марно Гелена запитувала поглядом своїх друзів — всі мовчали, навіть Паганель, всупереч своєму звичаю. І йому, завжди такому вигадливому, забракло слів. Джон Манглс походжав залом великими кроками туди й сюди, начебо палубою свого судна, опинившись у скруті.

— А що б ви зробили, пане Айрtone? — звернулась Гелена до матроса.

— Я, пані, — жваво відповів Айртон, — повернувся б на "Дункан" і попрямував до місця катастрофи. А там я б діяв залежно від обставин і тих вказівок, на які натрапив би, можливо, щасливим випадком.

— Цілком слушно, — мовив Гленарван, — доведеться лише зачекати, поки

полагодять "Дункан".

— Он як! То ви зазнали аварії? — запитав Айртон.

— Так, — відповів Джон Манглс.

— Чималі пошкодження?

— Ні, та щоб їх полагодити, потрібно обладнання, котрого на судні немає.

Попсована лопать гвинта, направити її можна тільки в Мельбурні.

— А хіба не можна плисти під вітрилами? — запитав боцман.

— Можна, але в разі зустрічного вітру "Дункан" ітиме надто довго, поки дістанеться до Туфолдської затоки, та й однаково доведеться завітати до Мельбурна.

— Ну то нехай "Дункан" пливе собі до Мельбурна, — вигукнув Паганель, — а ми й без нього доберемося до Туфолда!

— Яким побитом? — запитав Джон Манглс.

— Ми перейдемо Австралію — адже ми перейшли Південну Америку, — додержуючись тридцять сьомої паралелі. [251]

— А як же "Дункан"? — аж надто прискіпливо допитувався Айртон.

"Дункан" приєднається до нас або ми приєднаємось до "Дункана", як там уже випаде. Знайдемо каштана Гранта, тоді разом повернемося до Мельбурна. Коли ж наші розшуки триватимуть аж до побережжя, то "Дункан" прибуде туди за нами. Хто заперечує проти цього плану? Ви, майоре?

— Ні, — відповів Мак-Наббс, — якщо перехід через Австралію практично можливий.

— Настільки можливий, — відповів Паганель, — ^ що я пропоную леді Гелені й міс Грант подорожувати з нами.

— Ви серйозно це кажете, Паганелю? — запитав Гленарван.

— Якнайсерйозніше, мій любий друже. Це мандрівка за триста п'ятдесят миль, не більше того. Коли робити дванадцять миль щодня, вона триватиме близько місяця, — саме стільки часу, скільки потрібно, аби полагодити гвинта на "Дункані". Звичайно, якби мовилося про те, щоб перейти Австралійський суходіл під нижчою широтою, долати неозорі пустельні й безводні простори в нестерпну спеку, тобто зробити те, на що не спромоглися й найвідважніші мандрівники, — то була б інша річ. А тридцять сьома паралель перетинає провінцію Вікторія, власне кажучи, англійську державу, з упорядженими дорогами, залізницею, майже на всьому шляху заселену. Подорожувати можна у колясці, коли це до вподоби, або у візку, що 'багато краще. Це начебто звичайнісінька прогулянка від Лондона до Едін-бурга, анітрохи не складніше, запевняю вас.

— А хижаки? — запитав Гленарван, прагнучи передбачити всі можливі заперечення.

— В Австралії їх немає.

— А дикуни?

— На цій широті немає дикунів, в усякому разі вони тут не такі небезпечні, як новозеландці.

— А збігли каторжники?

— В південних провінціях Австралії їх теж немає, вони бувають лише в східних колоніях. Провінція Вікторія не тільки позбавила їх на своїй землі "права захистку", але й встановила закон, що забороняє перебування в її межах тим, хто звільнився після покарання в інших провінціях. Нещодавно управління провінції Вікторія навіть загрожувало одній пароплавній компанії позбавленням субсидії, якщо її судна й далі будуть вантажити вугілля в портах [252]

Західної Австралії, де дозволено жити отим засланцям. Та невже ви, англієць, цього не знаєте?

— Перш за все я не англієць, хіба ж ви цього не знаєте? — відповів Гленарван.

— Пан Паганель каже правду, — ствердив Падді О'Мур. — Не тільки провінція Вікторія, але також Південна Австралія, Квісленд і навіть Тасманія не пускають засланців на свої території. Відтоді як я тут живу, ніколи не чув, про жодного втікача з каторги.

— Щодо мене, я також їх ніколи не зустрічав, — обізвався Айртон.

— Отож бачите, друзі, — підхопив Паганель, — тут тільки зрідка трапляються дикуни, немає хижаків, зовсім немає злодіїв-засланців, а чи ж багато знайдеться країн у Європі, про котрі можна було б таке сказати! Ну, дійшли ми згоди?

— Як ви гадаєте, Гелено? — запитав Гленарван, повертаючись до дружини.

— Ось що ми всі гадаємо, мій любий Едварде, — відповіла Гелена, повертаючись до товариства: — Рушаймо! Рушаймо!

Розділ VIII. ВІД'ЇЗД

Гленарван, своїм звичаєм, не барився з виконанням того, що ухвалив зробити. Приставши на Паганелеву пропозицію, він негайно дав наказа лаштуватися в дорогу і призначив від'їзд за три дні, на 22 грудня.

Чого можна було чекати від цього переходу через Австралію? Оскільки перебування Гаррі Гранта тут визнано за безсумнівне, подорож мала дати важливі наслідки. Вона робила імовірнішим успіх їхніх розшуків. Ніхто не тішив себе надією зустріти каштана Гранта саме на тридцять сьомій паралелі, але всі сподівалися натрапити на його сліди, і, в усякому разі, вона вела просто до місця катастрофи.

А це було головне.

До того ж, коли б Айртон погодився приєднатися до мандрівників, провести їх крізь ліси провінції Вікторія й допомогти їм дістатися до східного побережжя, вони мали б ще одну зайву запоруку успіху. Гленарван це добре розумів і, намагаючись конче забезпечити себе такою корисною людиною, як колишній боцман Гаррі Гранта, він спитав господаря дому, чи не заперечуватиме той, коли Айртонові запропонують супроводити експедицію. [253]

Падді О'Мур дав згоду, хоч йому й було шкода втрачати такого бездоганного робітника.

— Ну то що ж, Айртоне, поїдемо разом з нами шукати тих, хто врятувався з "Британії"?

Айртон відповів не одразу; він навіть ніби вагався кілька хвилин і потім, щось

обміркувавши, мовив:

— Гарзд, сер, я поїду з вами. Якщо я не наведу вас на сліди капітана Гранта, то принаймні допроваджу до того місця, де розбилась "Британія".

— Спасибі, Айртоне, — сказав Гленарван.

— Дозвольте мені вас запитати, сер.

— Кажіть, мій друже.

— Де ви зустрінетесь з "Дунканом"?

— У Мельбурні, якщо нам не доведеться перетинати Австралію від одного узбережжя до другого, або на східному побережжі, коли нас приведуть туди розшуки.

— І тоді капітан "Дункана"...

— Капітан чекатиме моїх розпоряджень у Мельбурнському порту.

— Добре, сер, можете цілком покластися на мене.

— Я покладаюся на вас, Айртоне, — відповів Гленарван.

Пасажири "Дункана" палко дякували боцманові "Британії". Діти капітана Гранта всілякими способами свідчили йому свої ніжні почуття. Всі раділи з Айртонової згоди, крім ірландця, що втрачав в його особі тямущого й вірного помічника. Та Падді О'Мур розумів, наскільки важлива Гленарванові участь боцмана в експедиції, й поступився власними інтересами. Гленарван попросив ірландця продати транспортні засоби для їхньої подорожі; вивершивши цю справу, умовившись з Айртоном про майбутню зустріч, мандрівники повернулись на яхту.

Повернення було радісне. Адже сталися великі зміни. Всі вагання зникли. Відважні шукачі вже не йтимуть вздовж тридцять сьомої паралелі наосліп. Гаррі Грант знайшов притулок на Австралійському суходолі, тепер це стало беззаперечним, і всі серця вщерть наливалися тою радістю, яку дає певність, що приходить на зміну сумнівам. Мине два місяці, й, коли обставини будуть сприятливі, "Дункан" висадить Гаррі Гранта на шотландські береги.

Джон Манглс, підтримуючи проект спільної подорожі через Австралію, сподівався, що цього разу й він братиме в ній участь. В розмові з Гленарваном, аби підперти власне бажання, він удався до сили різноманітних доказів; він казав і про свою відданість леді й лорду Гленарван, і про те, що він вельми придасться в подорожі своїми організаторськими [254] здібностями, і що його присутність на яхті зовсім зайва. Словом, капітан навів чимало поважних міркувань, окрім головного, котре й не потребувало, щоб про нього нагадувати Гленарванові.

— Тільки одне питання, Джоне, — сказав він, — чи цілком ви звіряєтесь на свого помічника?

— Цілком, — відповів Джон Манглс— Том Остін — досвідчений моряк. Він відведе "Дункан" до Мельбурна, керуватиме там ремонтом і прибуде на східне узбережжя точно в призначений день. Том — людина обов'язку й дисципліни. Він ніколи не наважиться знехтувати наказом або запізнитися його виконати. Ви можете покладатися на нього так само, як і на мене.

— Гарзд, Джоне, справу вирішено, — сказав Гленарван, — ви нас супроводите. Бо

ж вельми бажано, щоб ви були з нами, коли ми розшукаємо батька Мері Грант, — додав він, усміхаючись.

— О сер! — тільки й спромігся вимовити Джон Манглс. Він зблід і міцно потиснув простягнуту йому руку Гленарвана.

Наступного дня, в супроводі телі й матросів, навантажених харчами, Джон Манглс повернувся на ферму Падді О'Мура. Він мав організувати спільно з ірландцем транспорт для учасників експедиції.

Фермерова родина очікувала на нього, ладна зараз же взятися до роботи за його вказівками. Був тут і Айртон, він щедро давав поради, підказані чималим його досвідом. Падді й Айртон висловились одностайно за те, щоб жінки подорожували в запряженому биками повозі, а чоловіки — верхи на конях. Ірландець давав мандрівникам фургона з биками й коней.

Цей фургон, у двадцять футів завдовжки, з брезентовою будою, підносився на своїх чотирьох колесах, зроблених з суцільного дерева, які не мали ні спиць, ні ободів, ані залізних обручів, — одне слово, просто дерев'яні кружала. Передній хід фургона прилаштовано до днища повозу доволі-таки первісним способом, що не дозволяв круто завертати. Припасоване до переднього ходу довжелезне дишло мало тридцять п'ять футів завдовжки, в нього запрягали три пари биків. Вони тягли фургон за допомогою подвійного пристрою — дерев'яного ярма, приладнованого до загривка, і нашийника, що його залізний загвіздок міцно з'єднував з ярмом.

Потрібна була неабияка спритність, аби керувати цією вузькою, довгою і хисткою запряжкою, поганяти три пари [255] биків, підштрикуючи їх самою лише палицею з вісі рям на кінці. Та Айртон, поки робив на фермі, збагну] цю науку, і Падді ручився за його вправність. Отож йонг доручили бути за погонича. '

Фургон, котрому бракувало ресор, не мав жодних вигод; та доводилось брати його таким, як він є. Джон Манглс не маючи змоги хоч трохи поліпшити незграбну будову повозу, постарався зробити його якнайзручнішим всередині; Насамперед він поділив фургон дощаною перетинкою ні дві частини. В задньому відділку мали зберігатися харчі, ба| гаж і похідна кухня Олбінета. Передній відділок цілком приї зпачався мандрівницям. За допомогою телі він перетворився на затишну кімнатку, застелену пухнастим килимом, з туа-і летним столиком і двома канапками, що мали правити з"; ліжка Гелені й Мері Грант. При потребі Можна було опус-| кати щільні шкіряні запони, вони добре захищали від нічної' прохолоди. В крайньому разі, як-от під час великої зливи, і чоловіки могли б там прихиститися, але звичайно вони мали спати в наметі. Джон Манглс примудрився розмістити на такій маленькій площі всі речі, потрібні обом жінкам. Гелена й Мері Грант не повинні були надто жалкувати, в цій кімнатці на колесах за вигідними каютами "Дункана".

Спорядити чоловіків було набагато простіше: відібрати і сімох дужих коней, що призначались для Гленарвана, Па-ганеля, Роберта Гранта, Мак-Наббса, Джона Манглса й двох матросів, Вільсона й Мюльреді, які супроводили свого господаря і в цій новій мандрівці. Айртонове місце було, природно, на передку фургона, а містер Олбінет

— їзда верхи його анітрохи не спокушала — міг чудово влаштуватися в багажному відділку.

Коні й бики паслися на луках навколо ферми, й на час від'їзду їх можна було легко зібрати..

Зробивши всі потрібні розпорядження, Джон Манглс повернувся на яхту вкупі з ірландською родиною, яка забажала завітати у гостину до Гленарвана. Айртон теж приєднався до них, і близько четвертої пополудні Джон з усім і товариством прибув на борт "Дункана".

їх зустріли зі широю радістю. Гленарван запросив усіх і пообідати на яхті. Він не хотів заборгувати в грічності перед привітними австралійцями, і ті залюбки прийняли його запросини як вияв взаємної гостинності. Падді О'Мур був у захваті від того, що побачив на яхті. Умеблювання кают, шпалери, килима на стінах, надводна частина судна, оздоблена кленовим і палісандровим деревом, — усе викликало в нього палке захоплення, Айртон, навпаки, поставився стримано [256] до цієї надмірної розкоші, котра коштувала неабияких грошей.

Натомість боцман "Британії" надзвичайно уважно оглянув яхту з погляду мореплавця; він спустився аж до споду трюму. Побував у машинному відділі, камбузі, вугільних ямах: поцікавився потужністю парових котлів, видатком пального, запасами пороху; надто пильно він обдивився склад зброї й гармату, кілька разів спитав про її далекобійність. Гленарван упевнився, що має справу з вельми обізнаною у морепластві людиною, про це свідчили спеціальні запитання Айртон. Боцман врешті закінчив мандрівку по яхті, оглянувши щогли й такелаж.

— Маєте прекрасне судно, сер, — мовив він.

— А головне, пливе відмінно, — відповів Гленарван.

— А який тоннаж "Дункана"?

— Двісті десять тонн.

— Я напевно не помилюся, коли скажу, що він, йдучи повним ходом, легко робить п'ятнадцять вузлів за годину.

— Кладіть усі сімнадцять, — обізвався Джон Манглс, — і ваш обрахунок буде правильний.

— Сімнадцять! — вигукнув боцман. — То жодне військове судно — я маю на увазі найкращі — не в змозі його наздогнати.

— Жодне! — ствердив Джон Манглс. — "Дункан" — справжня перегонна яхта, він не дасть себе випередити, яку б шалену швидкість не розвинути.

— Навіть під вітрилами? — спитав Айртон.

— Навіть під вітрилами.

— Тоді, сер, і ви, капітане, — мовив Айртон, — прийміть вітання від моряка, котрий добре знає, чого варте таке судно.

— Що ж, Айртоне, — відповів Гленарван, — лишайтесь на нашому судні, і тільки від вас залежатиме, аби воно стало й вашим.

— Я поміркую над цим, сер, — відповів боцман.

В цю хвилину показався містер Олбінет і повідомив, що обід подано. Гленарван і його гості попрямували до кают-компанії.

— Яка розумна людина цей Айртон, — сказав Паганель майорові.

— Надто розумна, — стиха буркнув Мак-Наббс, котрому, без жодних видимих причин, не припало до вподоби ані боцманове лице, ані те, як він поводить ся.

За обідом Айртон розповідав різні цікаві подробиці про Австралійський суходіл, що його знав досконально. Він запитав [257], скільки матросів поїде з Гленарваном. Дізнавшись, що тільки двоє — Мюльреді й Вільсон, — Айртон, здавалось, здивувався й порадив Гленарванові взяти міцний загін з найкращих матросів "Дункана". Він так уперто наполягав на цьому, що в майора повинні були зникнути всі підозри.

— Адже наша подорож через Південну Австралію цілком безпечна? — запитав Гленарван.

— Цілком, — квапливо ствердив Айртон.

— Тож ми й залишимо на судні якнайбільше людей. Вони будуть потрібні тоді, коли "Дункан" йтиме під вітрилами до Мельбурна, і тоді, коли його лагодитимуть. Найважливіше, щоб яхта прийшла вчасно на призначене місце зустрічі. Отже не треба зменшувати її команду.

Айртон наче погодився з Гленарвановими міркуваннями й більше не наполягав.

Настав вечір і розлучив шотландців з ірландцями. Айртон і родина Падді О'Мура повернулись на ферму. Фургон і коні мали бути готові наступного дня. Вирушати збиралися о восьмій ранку.

Гелена й Мері Грант закінчували лаштування до подорожі, що були недовгі й не такі кропіткі, як збори Жака Паганеля. Вчений півночі морочився з своєю далекоглядною трубою, розкручував її, витирав, знову закручував, перевіряв скельця — ото ж він міцно спав уранці, коли його збудив гучний майорів голос.

Джон Манглс уже подбав про те, аби відіслати багаж на ферму. Шлюпка чекала на своїх пасажирів, і вони не загаялися в ній розміститися. Молодий капітан давав останні розпорядження Томові Остіну. Він надто налягав на тому, щоб Том очікував у Мельбурні Гленарванових наказів і сумлінно й точно виконав їх, які б вони не були.

Старий моряк відповів капітанові, що він може цілком звіритися на нього. Від імені команди "Дункана" він побажав Гленарванові щасливої подорожі й успіху. Шлюпка відчалила, й гучне матроське "слава!" розляглося в повітрі, немов грім.

За десять хвилин шлюпка дісталася берега. Ще за чверть години мандрівники прибули на ферму ірландця.

Тут усе було готове до від'їзду. Леді Гелена аж замилю-валася своїм дорожнім житлом. Величезний громіздкий фургон, його первобутні колеса, неповороткі вісі дуже припали їй до вподоби. Шестеро биків, запряжених цугом, надавали повозові якогось патріархального вигляду, що вельми йому пасував. Айртон, із штрикалом у руці, чекав наказів свого нового господаря. [58]

— Хай йому чорт! — вигукнув Паганель. — Що за чудовий повіз! Він вартий усіх диліжансів у світі! Як на мене, найкраще отак і подорожувати по світу, за способом

мандрівних штукарів. Хатина, котра рухається, зупиняється, їде, коли й де це вам заманеться, що може бути приємніше? Це в давнину добре розуміли сармати й не подорожували інакше.

— Пане Паганелю, — звернулася до вченого Гелена, — сподіваюсь, я матиму втіху бачити вас у своїй вітальні?

— Звичайно, пані, — відповів Паганель, — вважатиму за честь для себе. В який же день ви прийматимете гостей?

— Для своїх друзів я дома щодня, — мовила, сміючись, Гелена, — а ви...

— ...найвідданіший поміж них, пані, — гречно підхопив Паганель.

Цю люб'язну розмову перервала поява сімох засідланих і загнущаних коней. Їх вів один із синів Падді О'Мура. Гленарван розрахувався з ірландцем за все, придбане в нього, і додав іще силу подяк, котрі чесний колоніст цінував принаймні нарівні з одержаними гінеями.

Подали знак вирушати. Гелена й Мері Грант зайняли місця у своєму відділку, Айртон — на передку, Олбінет — у задньому відділку фургона. Гленарван, майор, Паганель, Роберт, Джон Манглс, обидва матроси, всі озброєні карабінами й револьверами, сіли верхи на коні. Падді О'Мур гукнув: "Щастя вам, боже!", його слова підхопила вся родина.

Айртон якось чудно крикнув і діткнувся штрикалом до биків. Фургон рушив, дошки зарипіли, вісі заскреготали, і невдовзі гостинна ферма славного ірландця зникла за поворотом дороги.

Розділ IX. ПРОВІНЦІЯ ВІКТОРІЯ

Було 23 грудня 1864 року. Цей грудень, такий смутний, насуплений і вологий в Північній півкулі, годилося б на Австралійському суходолі називати червнем. З погляду астрономії, літо настало тут два дні тому, бо вже 21 сонце досягло тропіка Козерога й відтоді стояло над обрієм щодня менше на кілька хвилин. Отже, нова Гленарванова подорож мала відбутися найгарячішої пори року й під пекельним, майже тропічним промінням сонця.

Англійські володіння в цій частині Тихого океану мають назву Австралазії. Сюди входить Нова Голландія, Тасманія, [260]

Нова Зеландія й низка сусідніх островів. Що ж до Австралійського суходолу, то його поділено на декілька чималих колоній-провінцій, що за розмірами й природними багатствами дуже різняться одна від одної.

Коли розглянути найновіші карти, що їх склали Петер-ман або Прешель, то одразу впаде в око надзвичайна прямизна австралійських кордонів. Англійці провели рівнесенько, під шнурочок, умовні межі австралійських провінцій, анітрохи не зважаючи ні на гірські схили, ні на течії річок, ні на особливості підсоння, ані на расові відмінності. Провінції мають форму прямокутників і щільно прилягають одна до одної, як окремі клітинки в мозаїчному малюнку. В цих прямих лініях і кутах пізнається творіння геометра, але не географа. Тільки береги з їхніми розмаїтими закрутами, фіордами, бухтами, мисами, затоками й гирлами річок своєю природною чарівною

примхливістю повстають проти цієї простолінійності.

Жак Паганель завжди кепкував з того, що Австралія скидається на шахову дошку. Якби вона була французькою колонією, казав учений, то, безперечно, французькі географи не перейшли б настільки міри у своєму захопленні косинцем і рейсфедером.

На величезному океанському острові існує зараз шість колоній, чи провінцій: Новий Південний Уельс — столиця Сідней; Квісленд — столиця Брісбен; Вікторія — столиця Мельбурн; Південна Австралія — столиця Аделаїда; Західна Австралія — столиця Перт; нарешті Північна Австралія, де ще немає столиці. Поки що колоністи заселили тільки береги суходолу. Вже за двісті миль од побережжя чималі міста трапляються лише зрідка. Середина суходолу, що дорівнює двом третинам Європи, майже не досліджена.

На щастя, тридцять сьома паралель не перетинала ці безмежні пустелі, ці неприступні краї, що коштували вже науці численних жертв. Гленарван не спромігся б їх подолати. Його експедиція мала перейти тільки частину Південної Австралії — вузьку смугу провінції Аделаїда, геть усю провінцію Вікторія й вершечок переверненого трикутника, що його утворює Новий Південний Уельс.

Від мису Бернуїллі до кордону провінції Вікторія — усього шістдесят дві милі. Це становить щонайбільше два Дні дороги, і Айртон розраховував завтра зупинитися на ніч в місті Апелі, що лежало на крайньому заході провінції Вікторія.

На початку подорожі вершники й коні звичайно виявляють неабиякий запал. Та коли завзяття перших не викликає [261] заперечень, то прудку ходу других слід стишити. Хто ладнається в далеку дорогу, мусить берегти сили свого коня. Отож ухвалено щодня робити лише двадцять п'ять — тридцять миль.

А втім, ходу коней треба було погоджувати з повільнішим кроком биків, цих ходячих механізмів, які в часі втрачали те, що вигравали на силі. Фургон з пасажирами й харчами становив осередок валки, її рухливу фортецю. З обох боків їхали вершники — кінні дозорці, які мали триматися поблизу фургона. Та оскільки не встановили ніякого сталого розпорядку, кожен, звичайно в певних межах, міг діяти на свій розсуд: мисливці — вганяти за дичиною, гречні кавалери — розважати розмовою дам, філософи — сперечатися один з одним. Паганелеві, що поєднував у собі всі ці нахили, доводилось одночасно встигати скрізь.

На шляху через провінцію Аделаїда не трапилось нічого вартого уваги. Тяглися нескінченні низки невисоких загорошених пагорбків, безмежні голі рівнини, відомі під назвою "бушів", або прерії, порослі купками чагарника з кострубатим солоним листям, на яке така ласа вся овеча порода. Між стовпами телеграфної лінії, котра з'єднала нещодавно Аделаїду з побережжям, паслися pig's faces — "свинячі рила" — барани з свинячими головами, що їх розводять тільки в Новій Голландії.

Досі ці рівнини нагадували одноманітні простори аргентинських памп. Ті самі травники, той самий чітко окреслений обрій. Мак-Наббс стояв на тому, що природа Австралії точнісінька така, як у Південній Америці. Але Паганель запевняв — невдовзі краєвид відміниться. Звірівшись на ці запевнення, всі очікували якихось чудесних змін.

О третій годині фургон проминув широку безлісну смугу, яка зветься "долиною москітів". Вчений мав утіху як географ переконатися, що така назва вельми слушна. Настирливі комахи немилосердно жалили мандрівників та їхніх коней. Врятуватися від укусів було неможливо. Можна було лишень стишити біль нашатирним спиртом з похідної аптечки. Паганель, не в силі терпіти, посилав під три чорти невгамовних москітів, що люто впинались в його довготелесу особу своїми дошкульними жалами.

Надвечір кілька живоплотів з акації звеселили одноманітну рівнину. То тут, то там виникали гайки білих камедних дерев; оддалік виднілась свіжа колія. Стали зустрічатися дерева європейського походження — цитринові, оливи, зелені дуби, потяглися міцні, охайні паркани. Десь о восьмій годині бики, котрих Айртон повсякчас підганяв штрикалом, [262] дістались до "станції" Ред-Гум. Станцією тут називають поселення, де розводять худобу — основне багатство Австралії. Скотарі зветься "скватери", тобто "люди, що сідають на землю" (74). Та й справді, колоніст, стомившись від нескінченних блукань по безмежних просторах, перш за все сідає на землю.

Станція Ред-Гум — невеличке поселення, проте Гленар-вана зустріли тут з щирою гостинністю. Під дахом цих самотніх осель завжди накривуть стіл— для подорожнього і його любо привітає гостинний господар — австралійський колоніст.

Наввтра Айртон запряг биків, ледь зазоріло. Він хотів надвечір дістатися до межі провінції Вікторія.

Місцевість потроху ставала більш нерівна. Хвилясте пасмо невисоких пагорків, припорошених ясно-червоним піс-ском, губилось вдалині; здавалось, на рівнину накинуто велетенський шарлатовий прапор, що надимається брижами під подувом вітру. Місцеві сосни "маллі" з білястими плямами й рівним гладеньким стовбуром, простягали темно-зелене віття над родючою землею прерій, де метушились незліченні табунці веселих тушканчиків. Потім потяглися широкі степи з чагарями й молодими камедними гайками. Ще далі зарості порідшали, з'явилися дерева, перші представники австралійських лісів.

Що ближче до кордонів провінції Вікторія, то відчутніше мінявся краєвид. Мандрівники бачили — вони вступають до нового краю. Вони мали за незворушне правило їхати напрямки, і жодна перепона, хай хоч гора чи озеро, не могла змусити їх ухилитися вбік. Повсякчас вони практично доводили першу теорему геометрії, незмінно обираючи най-рівнішу дорогу — найкоротшу лінію між двома точками. Ані втома, ані труднощі шляху їх не зупиняли. Ходу коней розміряли відповідно до повільної ступи биків, та якщо ці спокійні тварини й не рухались швидко, зате вони ніколи не приставали.

Просуваючись у такий спосіб, валка за два дні зробила шістдесят миль і 23 грудня ввечері прибула до Апелі, першого міста провінції Вікторія, яке лежить під сто сорок першим градусом довготи в окрузі Вімерра.

(74) Англійські слова "to squat" означають "сідати". (Прим.автора.)

Дякуючи Айртоновим піклуванням, дістали притулок на ніч у заїзді, що, за браком кращих готелів, звався гучно "Готель [263] корони". Вечеря, котра складалась із

кількох страв, виготовлених з самої баранини, парувала на столі.

За вечерею багато їли, ще більше розмовляли. Всім хотілося дізнатися про особливості цього краю, й тому географа закидали питаннями. Паганель не змушував себе довго просити й охоче змалював провінцію Вікторія, що її називали також "Щаслива Австралія".

— Неправильна назва, — сказав він. — Вікторію скорше слід називати "Багата Австралія", бо й поміж країнами буває так, як поміж людьми: багатство ще не означає щастя. Австралію, дякуючи її золотим покладам, віддано було на поталу бандам хижих авантюристів. Ви самі побачите, як її спустошили, коли ми переїжджатимемо через золотоносні землі.

— Вікторія — молода колонія, еге ж? — спитала леді Гленарван.

— Так, вона існує щось із тридцять років. Її засновано 6 червня 1835 року, у вівторок...

— ...о сьомій годині сорок п'ять хвилин вечора, — закінчив майор, що любив пожартувати з Паганелевої звички наводити точні дати.

— Ні, рівно о сьомій годині десять хвилин, — заперечив серйозно географ. — Саме тоді Батман і Фалкнер заснували поселення Порт-Філіпп на березі тої самої бухти, де нині розкинулось велике місто Мельбурн. П'ятнадцять років колонія становила частину провінції Новий Південний Уельс і підлягала його столиці місту Сідней. Тільки 1851 року її проголосили самостійною провінцією й назвали "Вікторія".

— І відтоді вона процвітає? — спитав Гленарван.

— Розміркуйте самі, мій друже, — відповів Паганель. —> Я наведу вам кілька цифр з останніх статистичних відомостей. Що б там не казав Мак-Наббс, я не знаю нічого красномовнішого за цифри.

— Ну, шкварте, — сказав майор.

— Починаю. 1836 року колонія Порт-Філіпп мала двісті сорок чотири мешканці, а нині живе у Вікторії п'ятсот п'ятдесят тисяч. З сімох мільйонів квадратних футів, засаджених виноградом, вона щороку має сто двадцять одну тисячу галонів вина. Сто три тисячі коней гасає по її рівнинах, і шістсот сімдесят п'ять тисяч двісті сімдесят голів рогатої худоби відгодовується на безмежних пасовиськах.

— Мабуть, тут і свині є? — поцікавився Мак-Наббс.

— Так, майоре, сімдесят дев'ять тисяч шістсот двадцять п'ять свиней.

— А скільки тут баранів, Паганелю? [264]

— Сім мільйонів сто п'ятдесят тисяч дев'ятсот сорок три, Мак-Наббсе!

— Поміж них і той, що ми його оце їмо?

— Ні, його я не рахував, бо три чверті тушки ми вже з'їли.

— Bravo, пане Паганелю! — вигукнула, щиро сміючись, леді Гелена. — Треба визнати, що ви чудово знаєтесь на географії, і скільки б не силкувався мій кузен Мак-Наббс, йому не вдасться загнати вас на слизке.

— Але ж то мій фах, пані, знати це все і, коли треба, повідомляти вам. Тому можете йняти мені віри: в цій незвичайній країні на нас чекає чимало див.

— Проте досі... — почав був Мак-Наббс, котрий мав собі за втіху піддрочувати географа.

— Та зачекайте-бо, майоре, який же ви нетерплячий! — вигукнув Паганель. — Ледве ступили через кордон і вже незадоволені. Я вам кажу, я вам повторюю, я запевняю вас: ця країна найцікавіша в світі. Її створення, її природа, її підсоння, її прийдешнє зникнення дивували, дивують й дивуватимуть учених усього світу. Уявіть собі, мої друзі, суходіл, що, формуючись, підносився із хвиль не вершечком, а вінцями, немов велетенська обручка; суходіл, в глибині якого сховано, можливо, море, що напівзійшло вже випарами; суходіл, де річки з кожним роком дедалі всихають; де немає вологості ані в повітрі, ані в ґрунті; де щороку дерева скидають не листя, а кору; де листя повертається до сонця не своєю поверхнею, а пружком і не відкидає тіні; де ліси здебільша неспалимі; де будівельний камінь тане від дощу; де в лісах дерева низькі, а трава височезна; де живуть чудернацькі тварини; де чотириногі мають дзьоби, як-от ехидна й качконіс, що змусило природників вигадати особливий клас птахотварин; де кенгуру скаче на лапах різної довжини; де в баранів свинячі рила; де лисиці пурхають з дерева н* дерево; де плавають чорні лебеді, а пацюки в'ють гнізда; де птахи вражають розмаїтістю голосів і нахилів: один видзвонює, немов дзигарі на дзвіниці, інший ляскає, наче візник батогом, ще інший наслідує гострильника, а той — цокає, як годинник, що відбиває секунди; є такий птах, що сміється вранці, коли сходить сонце, а інший плаче ввечері, коли сонце заходить. О! Най-хімерніша, найдивніша у світі країна! Парадоксальна земля, що перекидає шкереберть всі закони природи! Справедливі слова вченого-ботаніка Грімара: "Ось вона, ця Австралія, своєрідна пародія на світові закони або скорше виклик, кинутий в обличчя всесвітові!" [265]

Ця палка й нестримна тирада, здавалось, не матиме краю. Красномовний секретар Географічного товариства не міг уже опанувати себе. Він говорив, наче летів навскач, одним духом, безупинно жестикулюючи й вимахуючи виделкою — серйозна небезпека для сусідів за столом! Та врешті грім оплесків заглушив його голос, і він замовк.

Само собою, по цій промові нікому не спало на думку далі розпитувати географа. Тільки майор запитав спокійно, як завжди:

— І це все, Паганелю?

— Та ні, анітрохи! — вигукнув з новим завзяттям учений.

— Як? В Австралії є щось іще чудніше? — г запитала здивована й зацікавлена Гелена.

— Так, пані, — її підсоння. Своїми особливостями воно переважає геть усі дивовижі, про які я перше вам розказував.

— А саме? — залунало з усіх боків.

— Я не казатиму про цілюще повітря, багате на кисень і майже позбавлене азоту; також і про те, що тут немає вологих вітрів, бо мусони дмуть рівнобіжно берега, і що чимало недуг — тиф, кір та різні хронічні захворювання — тут невідомі.

— То це аж ніяк не дрібна перевага, — сказав Гленарван.

— Безперечно, але я мав на увазі інше. Тутешнє підсоння має одну властивість, можна сказати... неймовірну.

— Яку ж? — запитав Джон Манглс.

— Ви нізащо мені не повірите...

— Повіriamo! — гукнули враз вельми зацікавлені слухачі.

— Ну, так воно...

— Що воно?..

— Підвищує моральність.

— Моральність?

— Атож, — відповів учений переконано. — Австралійське підсоння сприятливо діє на моральність. Тут метал не іржавіє, а люди — й поготів. Тут чисте й сухе повітря швидко відбілює все — і білизну й душі людські. В Англії запримітили цю чудасію й ухвалили засилати сюди злочинців на виправлення. Хіба ж ви ніколи про це не чули?

— Та невже? Цей вплив справді такий відчутний? — спитала Гелена.

— Так, пані, він відчувається і на людях, і на тваринах. [266]

— Ви не жартуєте, пане Паганелю?

— Анітрохи. Навіть коні й рогата худоба тут напрочуд лагідні. Ось побачите.

— Неймовірно!

— Але ж так воно є! І злочинці, що потрапляють у цю живодаїну, здорову атмосферу, перероджуються тут за кілька років. Це відомо філантропам. Людська вдача в Австралії кращає. .

— Тож який будете ви, пане Паганелю, в цій щасливій країні, коли ви й так вельми добрий? — усміхаючись спитала Гелена.

— Я стану досконалий, пані, просто досконалий! — відповів учений.

Розділ X РІЧКА ВІМЕРРА

Наступного дня, 24 грудня, вибрались на світанку. Спека була вже досить відчутна, але все ж стерпна, дорога рівна й зручна для коней. Маленький загін попрямував крізь обрідкуватий лісок, і ввечері, по чималому перегоні, став табором на березі Білого озера, що мало солону, негодящу до пиття воду.

Тут Жакові Паганелю довелося визнати, що це Біле озеро не більш біле, ніж Чорне море — чорне, Червоне море — червоне, Жовта річка — жовта й Голубі гори — справді, голубі. Однак із професійного самолюбства він палко сперечався, виправдовуючи ці назви, та нікого, проте, не переконав.

Містер Олбінет як завжди вчасно зготував і подав вечерю. Потім мандрівники, одні в фургоні, інші в наметі, міцно і поснули, незважаючи на жалібне виття динго, цих австра-лійських шакалів.

За Білим озером розіслалась розкішна долина, вся барвиста від хризантем. Прокинувшись уранці, Гленарван і його друзі ладні були вітати захопленими оплесками чарівну красу, що стала перед їхні очі.

Знову рушили в дорогу. До самісінького обрію зелена прерія в своєму весняному буянні паленіла розмаїтими квітами. Дрібнолистий льон мигтів блакитними цяточками

поміж шарлатовим акантусом. Численні гатунки "егеморphi-las" звеселяли пишне зелення рівнини, а смуга солонців рясніла синьо-зеленим і червонястим цвітом срібняка, лободи й інших рослин, що полюбують солоні ґрунти. Всі [267] вони корисні для промисловості, бо, спалюючи їх і промиваючи попіл, можна одержати добрячу соду. Паганель, котрий обернувся на ботаніка, опинившись серед квітів, назвг вав їхні види і, повсякчас залюблений у цифри, виголосив, що австралійська флора нараховує чотири тисячі двісті гатунків рослин, які належать до ста двадцяти родин.

Подолавши ще з десяток миль, фургон заглибився між гайками високих акацій, мімоз і білих камедних дерев з пишними суцвіттями. Рослинне царство цього краю, зрошуваного численними джерелами, не залишалося невдячним до денного світла й повертало пахощами та барвами те, що йому дарувало живодайне сонячне проміння.

Тваринний світ був бідніший. Кілька прудконогих казуарів блукало рівниною, але підійти до них було неможливо. Майорові усе ж пощастило влучити з рушниці в іншого птаха, що вже зникає й зустрічається дуже зрідка, — ябі-ру, велетенського журавля, мешканця англійських колоній. Птах мав п'ять футів заввишки, а його чорний широкий трикутний дзьоб сягав до вісімнадцяти цалів. Фіалково-пурпурова голова контрастувала з глянсувато-зеленою шиєю, сліпучо-білими грудьми й ясно-червоними цибатими ногами. Здавалось, природа взяла зі своєї палітри найчудовіші первинні барви, аби якнайгарніше вбрати ябіру.

Всі довго милувалися птахом, і майор здобув би лаври цього дня, якби на кілька миль далі малий Роберт не уздрів і не забив одважно якусь чудну тварину, напівїжака, напів-мурахоїда, зародкове створіння первісних часів. З її стуленої пащі звисав розтягнутий, довгий і липкий язик, що ним вона ловить комах — головний свій харч.

— Це єхидна! — вигукнув Паганель. — Чи ви коли бачили подібну тварину?

— Вона огидлива, — мовив Гленарван.

— Огидлива, але цікава, — зауважив Паганель. — Більш того, це — особливість тваринного світу Австралії, надаремно шукати її деінде.

Паганель, цілком природно, забажав узяти з собою бридку єхидну й хотів був покласти її у багажний відділок. Але Олбінет так обурився, що вченому довелося відмовитись од думки зберегти для майбутніх поколінь цей взірець австралійських однопрохідних.

Того дня мандрівники досягли 141°31' довготи. Досі вони майже не зустрічали колоністів і скватерів. Країна здавалась знелюдненою. Ніде не було видно ані сліду тубільців, бо дикі племена блукали десь далі на північ у безмежних пустелях, зрошуваних притоками Дарлінгу й Муррею. [268]

Увагу Гленарванового загону привернуло цікаве видовище — величезна череда худоби, котру спритні спекулянти переганяли з східних гір до провінцій Вікторія й Південна Австралія.

Десь о четвертій пополудні Джон Манглс запримітив велетенський стовп куряви, який здіймався на обрії милі за три попереду. Що воно було? Хтозна. Паганелеві спало на думку, що то якийсь метеор, і жвава уява вченого вже підшукувала природне

пояснення цьому феноменові. Але Айртон зупинив його серед цих здогадів та припущень і впевнено зазначив: пилюку зняла череда.

Боцман не помилився. Густа курна хмара наближалась. Уже чутно було, як мекала, іржала, ревла худоба; домішуючись до цих звуків, людські голоси — вигуки, свист, лайка — зливались у справжню пастушу симфонію.

Нарешті з галасливої порошної хмари показалася людина. То був головний ватажок цієї чотиринової армії. Гленарван під'їхав до нього, й знайомство відбулось без зайвих церемоній. Ватажкові, або "стоккіперові", належала чимала частина череди. Звався він Сем Мак-Білл і прямував із східних провінцій до бухти Портленд.

Череда мала дванадцять тисяч сімдесят п'ять голів: тисячу биків, одинадцять тисяч баранів і сімдесят п'ять коней. Усіх цих тварин, куплених сухоребрими на плоскогір'ях Голубих гір, тепер переганяли відгодовуватися на родючі пасовиська Південної Австралії, аби потім перепродати з великим зиском. Заробляючи по два фунти стерлінгів на кожному бику й по півфунта на барані. Сем Мак-Білл мав дістати сто п'ятдесят тисяч франків чистого прибутку. Це була вигідна оборудка. Але скільки терпіння, яких зусиль треба було докласти, щоб перегнати норовисту череду, які труднощі подолати дорогою! Справді ж бо, нелегко здобувати пожиток од такого суворого ремесла!

Поки худоба поволі посувалася далі між купами мімоз, Сем Мак-Білл коротко розповів свою історію. Гелена, Мері Грант, усі вершники зійшли на землю, зручно влаштувались у затінку розлогого камедного дерева й слухали стоккіпера. Сем Мак-Білл вибрався в дорогу сім місяців тому. Щодня він робив близько десяти миль, і його нескінченна подорож мала тривати ще довгі три місяці. Йому допомагало тридцять погоничів і двадцять собак. Серед погони-ничів було п'ятеро негрів, що вміли дуже спритно розшукувати худобину, коли вона відбивалась од череди. Слідом за нею їхало шість фур. Погоничі, озброєні батогамми з держалном у вісімнадцять цалів і ременем у дев'ять футів завдовжки, [260] роз'їжджали туди-сюди поміж худобою, відновлюючи порушений шик, а собаки, наче легка кавалерія, гасали обабіч.

Мандрівникам дуже подобався чіткий лад, що панував серед тварин. Різні породи рухалися окремо одна від одної, бо між ними в дикому стані немає згоди: бики не пастимуться там, де пройшли барани. Тому бики, 'поділені на два батальйони, очолювали череду. За ними сунуло п'ять полків баранів, чота коней ішла в ар'єргарді.

Сем Мак-Білл звернув увагу слухачів на те, що справжніми проводирями всієї армії були не люди, не собаки, а самі бики, тямовиті бики-вожаї, яким скоряються всі представники їхньої породи. Вони повагом виступають у перших лавах, безпомилковим чуттям знаходять кращий шлях і, здається, переконані в тому, що мають право на загальну шану. І до них годилося ставитися обережно, бо вся череда слухалася їх. Коли бики ставали, решта робила те саме, і ніщо не могло примусити тварин зійти з місця, поки ватажки не рушали вперед.

Торговець худобою додав кілька подробиць, що доповнили оповідь про цей похід, гідний пера самого Ксенофонта(75). Поки череда посувалася через рівнину, все було

гаразд. Ніяких труднощій, ніякої втоми. Худоба паслась дорогою, пила воду з численних річечок на пасовищах, уночі спала, вдень мандрувала далі й слухняно йшла до гурту, скоряючись собачому гавкоту. Але в безмежних австралійських лісах, в евкаліптових і мімозових заростях доводилось скрутно. Чоти, батальйони, полки перемішувались між собою або розходились навсібіч, і минало чимало часу, поки їх знову збирали докупи. Коли, на лихо, якийсь бик-верховод десь зникав, його конче треба було знайти, бо вся череда порозбігалась би, і неграм-погоничам частенько доводилось шукати його по кільканадцять днів. Під час сильних дощів ледача худоба не хотіла йти далі, а бурхливі грозовиці викликали жахливе безладдя серед подурілих зі страху тварин.

Однак завзяття й невтомні піклування Сема Мак-Білла перемагали всі труднощі й перешкоди, що раз у раз виникали. Він посувався вперед, долаючи милі за милями, позаду залишалися ліси, прерії, гори...

Ксенофонт (427-325 до н. є.) — давньогрецький історик і філософ.

Але часом доводилось до цих чеснот додавати ще одну, найвищу — терпіння, терпіння в усіх випробуваннях, котрого вистачило б не на години, не на дні, а на тижні, — [270] його вимагала переправа через річки. Щоразу відбувалася затримка, і не тому, що береги й течія не дозволяли перейти річку. Головна перепона полягала в упертості тварин, — вони ніяк не йшли у воду. Бики, ковтнувши трохи води, по-вортали назад. Барани страхались і наблизитись до річки й розбігались по всіх усядах. Очікували ночі, щоб загнати череду в воду, але надаремно. Баранів кидали в річку, але вівці боялись йти за ними. Пробували заморити худобу спрагою, не давали їй пити, але вона обходилася без води й однаково не йшла у воду. Перевозили ягнят на той берег, сподіваючись, що матки припливуть, почувши їхнє мекання; ягнята мекали, але матки не рухалися з місця. Іноді так тривало щось із місяць, і люди не могли собі дати ради з цією силою тварин, що мекали, мукали, іржали. І раптом настає день, коли хтосьна-чому, через якусь примху, частина череди увіходить у річку й перепливає її, і тоді виникає вже інший клопіт — стримувати тварин, котрі гуртом впереміш кидаються у хвилі, де чимало їх гине у швидкій течії.

Поки Сем Мак-Білл розказував, сливе ціла череда пройшла повз мандрівників у зразковому ладу. Пора вже була господареві стати на чолі своєї армії, аби розшукати для неї добрі пасовища. Сем Мак-Білл попрощався з Гленарва-ном і його супутниками, щиро потиснувши всім руки, і, сівши верхи на чудового коня місцевої породи, якого один із погоничів держав за вуздечку, тої ж миті зник у куряві. Фургон рушив далі своїм шляхом і зупинився лише ввечері під горою Тальбот. І тут Паганель раптом згадав: сьогодні — 25 грудня, тобто перший день різдва, свята, вельми шанованого в англійських родин. Але містер Олбінст цього не забув, він зготував смачну вечерю й накрив у наметі святковий стіл, за що й дістав у нагороду щирю похвалу й подяку. Та й справді, стюард перевершив сам себе, спромігшись виготувати із своїх запасів кілька європейських страв, котрих не так уже й часто закуштуєш в австралійських пустелях. За цією преславною вечерею було всього: оленяча шинка, скибочки просоленої буженини, копчена сьомга, солодкі вівсяні та ячмінні пудинги, чаю досхочу, віскі

вдосталь, кілька пляшок портвейну. Здавалося, цей бенкет відбувається в ідальні замку Малькольм-Касл, в серці верховинної Шотландії.

Хоч на столі нічого не бракувало, починаючи від імбирового супу й до солодкого печива, проте Паганелеві кончо забажалося додати до десерту плоди дикого помаранчевого дерева — "моккалі", що росло недалеко під пагорком. Помаранчі [271] не мали жодного смаку, а зернятка пекли в роті, немов кайєнський перець. Географ, з любові до науки, вперто й сумлінно вминав моккалі і так попик собі піднебіння, що не міг відповідати на нескінченні майорові розпитування про особливості австралійських пустель.

Наступний день, 26 грудня, минув без пригод. Мандрівники натрапили на верхів'я річки Нортон, а невдовзі зустріли напіввисхлу річку Мекензі. Погожа година тривала, спека була помірна. Свіжий південний вітерець навівав прохолоду, подібно до того, як відсвіжує північний вітер у Північній півкулі. Саме на це Паганель звернув увагу свого юного друга Роберта Гранта.

— Нам пощастило, — сказав Паганель, — бо звичайно спека в Південній півкулі набагато більша, ніж у Північній.

— А чому? — спитав хлопчик.

— Чому, Роберте? А ти хіба ніколи не чув, що Земля взимку ближче до Сонця, ніж будь-коли?

— Чув, пане Паганелю.

— І взимку холодно тому, що сонячне проміння падає на Землю навкіс?

— Так, пане Паганелю.

— Отже, мій хлопче, саме через це в Південній півкулі тепліше, ніж у Північній.

— Не розумію, — відповів Роберт здивовано.

— Поміркуй гарненько, — казав далі Паганель. — Коли в нас, у Європі, зима, то яка пора року тут, в Австралії, в Південній півкулі?

— Літо, — відповів Роберт.

— Так ось, якщо саме о цій порі року Земля найближче до Сонця... тепер розумієш?

— Я зрозумів...

— То літо Південної півкулі гарячіше за літо у Північній саме через цю близькість до Сонця.

— Справді так, пане Паганелю.

— Отож коли кажуть, що Сонце найближче до Землі взимку, то це справедливо тільки щодо нас, мешканців Північної півкулі.

— Таке ніколи не спадало мені на думку, — сказав Роберт.

— А тепер поміркуй над цим і затям гарненько.

Роберт залюбки вислухав маленьку лекцію з космографії і наприкінці дізнався, що пересічна температура провінції Вікторія досягає $+74^{\circ}$ за Фаренгейтом ($+23,33^{\circ}$ за Цельсієм).

Увечері мандрівники розташувались табором за п'ять [272] миль од озера Лондейл, між горою Друммонд, що височіла на півночі, і горою Дройден, невисока вершина котрої

вимальовувалась на південному небосхилі.

Назавтра, об одинадцятій годині, фургон дістався до берегів річки Вімерра на сто сорок третьому меридіані.

Річка завширшки з півмилі, прозора й гладенька, наче скатертина, струміла між двома рядами високих акацій і камедних дерев. Подеколи розкішні мирти простягали на висоті п'ятнадцяти футів своє довге плакуче віття з червоними суцвіттями. Безліч пташок, — вивільги, зяблики, золо-токрилі голуби, балакучі папуги, — пурхали у зеленому гіллі. Внизу, збаламучуючи тихі води, хлюпалась пара чорних лебедів, полохливих і неприступних. Ця "гага avis" (76) австралійських річок невдовзі загубилась у примхливих закрутах Вімерри.

Тим часом фургон зупинився на зеленому килимі з розкішної трави, котра звисала торочками над швидкоплинними струменями. Поблизу — ні порону, ані містка. Однак треба було дістатися на той бік. Айртон подався шукати вигідного броду. Він пройшов чверть милі вгору річкою, і тут вона видалась йому неглибока. Айртон вирішив, що в цьому місці можна перебратися. Вимірявши кілька разів дно, він упевнився — глибина річки сягала не більше трьох футів. Отже, фургон міг пройти мілководдям, не надто ризикуючи.

— Скажіть, можна перейти річку в інший спосіб? — спитав Гленарван.

— Ні, сер, — відповів Айртон, — але ця переправа мені не видається небезпечною. Яюсь виберемось.

— Леді Гленарван і міс Грант повинні вийти з фургона?

— Ні в якому разі. В моїх биків міцні ноги, і я ручуся, що втримаю їх на вірній дорозі.

— Тоді рушайте, Айртоне, я покладаюсь на вас, — промовив Гленарван.

Вершники оточили важкий повіз і сміливо увійшли у річку. Звичайно під час переправи убрид на воду пускають ланцюжок з порожніх бочок, котрі підтримують повіз на поверхні. Але цього рятівного пояса тут бракувало; доводилось звіритися на мудрість биків та на Айртонову силу й обережність. Зі свого передка він правував шісткою биків; майор і двоє матросів розтинали швидко течію в кількох футах попереду. Гленарван і Джон Манглс тримались по

(76) "Рідкісна птиця" (лат.), [273]

боках фургона, готові щохвилини подати жінкам допомогу. В ар'єргарді їхали Паганель і Роберт.

Усе було гаразд, поки не дійшли середини Вімерри, де ріка поглибшала і вода піднялась вище коліс. Течія відкинула биків убік од броду; вони мало не втратили під ногами дно і не потягли за собою хибкий фургон. Айртон не вагаючись сміливо стрибнув у воду; узявши биків за роги, він примусив їх повернутися туди, де був брід.

Зненацька фургон на щось наразився, десь затріщало, і він сильно нахилився; вода линула жінкам на ноги. Гле-нарван і Джон Манглс, учепившись за дощані стінки, намагались затримати фургон, але течія відносила його вбік. Хвилина була загрозлива.

На щастя, єдиним дужим зусиллям бики рвонули фургон до лівого берега. Під

ногами биків і коней ґрунт став підніматися, і невдовзі люди й тварини опинились у безпеці на тому березі, геть промоклі, але задоволені.

Однак від поштовху поламався передок фургона, а Гле-нарванів кінь загубив передні підкови. Треба було негайно зарадити цій біді. Поки мандрівники, не знаючи, як вийти із скрути, збентежено перезиралися, Айртон запропонував привезти коваля зі станції Блек-Пойнт, що лежала за двадцять миль відсіль на північ.

— Звичайно, треба їхати, друже, — мовив Глеиарван до Айртона. — Скільки часу потрібно вам на цю подорож?

— Щонайбільше годин п'ятнадцять, — відповів Айртон.

— Отож рушайте, а ми станемо тут табором і очікуватимемо вас.

За кілька хвилин боцман скочив на Вільсонового коня й зник у гущавині мімоз.

Розділ XI БЕРК І СТЮАРТ

Решта дня минула в розмовах і прогулянках. Мандрівники проходились берегами Вімерри й гомоніли між собою, милуючись навколишньою красою. Сполохані ними ібіси й попелясті журавлі злітали, хрипко кричали; птиця атлас ховалась у горішньому гіллі дикої смокви; вивільги, птахи-каменярі стривожено пурхали між струнками стеблами лілійних рослин, а рибалочки-зимородки покидали свою звичайну риболовлю, в той час як уся родина більш цивілізованих папуг, пишнobarвних, наче веселка, маленький [274] рошіл з шарлатовою голівкою й жовтою шийкою та лорі в червоно-блакитному пір'ячку оглушливо цокотіли у верховітті квітучих камедних дерев.

Простягшись на траві поблизу дзюркотливої води або блукаючи навмання поміж купами мімоз, мандрівники аж до заходу сонця втішалися чарівною природою. Ніч, що враз настала по короткому смерканні, захопила їх далеченько від табору. За дороговказ правила їм не Полярна зірка, невидима у Південній півкулі, а сузір'я Південного Хреста, що блищало високо над обрієм.

Містер Олбінет уже зготував під наметом вечерю. Посідали до столу. Найбільш смакувало всім рагу з папуг, що їх спритно підстрелив Вільсон і вміло підсмажив стюард.

Повечерявши, почали вигадувати привід, аби не лягати і якомога довше милуватися чудовою ніччю. Леді Гелена, висловлюючи спільне бажання всіх, попрохала Паганеля розповісти про видатних дослідників Австралії, що вже давненько було їй обіцяно.

Паганель залюбки погодився. Його слухачі зручно вмостились, простягшись під стовбуром розлогої банксії, і но-вдовзі клуби цигаркового диму потяглись до густого листя, що губилось у темряві; географ, покладаючись на свою невичерпну пам'ять, почав розповідати:

— Ви, напевно, пригадуєте собі, мої друзі, — і надто ви, майоре, — ймення мандрівників, про яких я казав вам на борту "Дункана". Поміж тих, хто прагнув потрапити в глиб суходолу, тільки чотирьом пощастило перейти його з півдня до півночі і з півночі на південь. Це були: Берн — в 1860 і 1861 роках; Мак-Кінлей в 1861 і 1862; Ленсборо в 1862 і Стюарт, також в 1862 році. Про Мак-Кінлея і Ленсборо я

казатиму дуже мало. Перший пройшов од Аделаїди до затоки Карпентарія, другий від цієї затоки до Мельбурна. Обох їх австралійські організації послали на розшуки Берка, який не повертався і якому не судилося будь-коли повернутися.

Берн і Стюарт — ось два відважних дослідники, про них я й розповідатиму без зайвих передмов.

20 серпня 1860 року з ініціативи Мельбурнського королівського товариства було споряджено експедицію, котру очолив Роберт О'Тара Берн, колишній ірландський офіцер. Його супроводило одинадцять чоловік: Вільям Джон Вілс, видатний молодий астроном, лікар Беклер, ботанік Грей, молодий військовий індійської армії Кінг, Ландельс, [276]

Браге й декілька сипаїв(77). Двадцять п'ять коней і стільки ж верблюдів несли на собі мандрівників, їхні речі й харчі на півтора року. Експедиція мала дійти до затоки Карпентарія на північному узбережжі, обстеживши по дорозі річку Купер. Без жодних перешкод вони перейшли Муррей та Дарлінг і прибули до поселення Меніндье на кордоні колоній.

Тут вони переконались, що чималий вантаж стоїть їм на заваді. Через цю незручність, а також дещо гостру вдачу Берка поміж членами експедиції виникли незгоди. Ландельс, в чиєму розпорядженні були верблюди, відділився од експедиції разом з кількома індіями-погоничами й повернувся до річки Дарлінг. Берк пішов далі своїм шляхом. Прямуючи то розкішними, щедро зрошуваними пасовищами, то каменистими безводними дорогами, він дійшов до Куперс-Крику(78). 20 листопада, по трьох місяцях мандрів, Берк спорудив на березі цієї річки перший склад харчових запасів. Тут мандрівники затримались, бо довго не могли знайти зручної дороги на північ, де напевно була б вода. Перемагаючи на своєму шляху незліченні перешкоди, вони врешті добрались до місця, де стали табором і заснували пост. Його звели саме на півдорозі між Мельбурном і затокою Карпентарія, оточили міцною огорожею і назвали форт Вілс. Берк поділив свій загін на дві частини. Одна, під керівництвом Браге, мала залишатися в форті Вілса три місяці і довше, якщо стане харчів, очікуючи, доки повернеться решта людей — Берк, Кінг, Грей та Вілс. Вони взяли з собою шість верблюдів і на три місяці стравні: три центнери борошна, п'ятдесят фунтів рису, стільки ж вівсяних круп, центнер сушеного конячого м'яса, сто фунтів солонини й сала, тридцять фунтів сухарів. Цього мало вистачити на подорож у шістсот льє, туди й назад.

Маленький загін з чотирьох чоловіків вирушив у дорогу. Після важкого переходу через кам'янисту пустелю вони дістались до річки Ейр, кінцевого пункту, що його досяг був Штурт у 1845 році, й, дотримуючись якомога ближче ста сорокового меридіана, подались на північ.

7 січня, під пекельним сонцем, мандрівники перейшли тропік. Часто зваблені облудними маревами, ще частіше страждаючи від спраги, що її погамувати могли тільки в час

(77) Сипаї — колоніальні війська з місцевого населення в індійських колоніях Великобританії.

(78) Крик — русло австралійських річок, що звичайно всихають і наповнюються водою тільки в пору дощів, [277]

великих злив, вони йшли, вряди-годи наражаючись на ко-човиків-тубільців, котрі, проте, не завдавали їм ніякого лиха. Загалом кажучи, поки що їм не довелося зазнати великих знегод, бо дорогу не перетинали ні озера, ні річки, ані гори.

12 січня на півночі забовваніли піщані горби, серед них — гора Форбе, а ще далі — пасмо кам'яних гір. Тепер просуватись стало дуже важко, мандрівники ледве брели. Верблюди не хотіли йти вперед. "Ми й досі серед гранітних гір. Верблюди аж пітніють зі страху!" — писав Берк у подорожньому щоденнику. Та, зібравшись на сили, заповзятливі дослідники дістались до берегів річки Тернер, потім до верхоріччя Фліндерса, де побував 1841 року мандрівник Шток. Ця ріка струмить між пальмовими та евkalіптовими заростями і вливається в затоку Карпентарія.

Дедалі частіше траплялися багнища, котрі свідчили: вже близько океан. Один верблюд загинув у драгві, решта затялися й не хотіли рухатись далі. Кінгові й Грею довелося залишитися з ними. Берк і Вілс знову рушили на північ; подолавши численні перепони, що про них лише побіжно згадується в їхніх дорожніх нотатках, вони добралися до болотяних низин, котрі під час морського припливу затоплює вода. А втім, їм так і не судилося побачити океану. Це було 11 лютого 1861 року.

— Отже, ці сміливці не спромоглися пройти далі? — спитала Гелена.

— Ні, — відповів Паганель, — хисткий болотяний ґрунт тікав їм з-під ніг, і вони мусили повернутися до форту Вілс. Сумне це було повернення, скажу я вам! Виснажені, охлялі, вони ледве доплентались до Кінга й Грея. Відціль експедиція вирушила на південь уже знайомою дорогою, прямуючи до Куперс-Крику.

Ми не знаємо достоту всіх труднощів, небезпек, всіх страждань, що їх довелося зазнати дослідникам, бо в їхніх щоденниках бракує записів. Але подорож, безперечно, була жахлива.

І справді, наприкінці квітня в долину ріки Купер прийшло тільки троє: Греї не витримав всіх злигоднів і помер. Полягло четверо верблюдів. Проте, якби Беркові пощастило добратися до форту Вілс, де чекали на нього Браге й чималі запаси харчів, він і його товариші були б врятовані. Вони напружили всі сили, тяглися з останнього ще кілька днів і 21 квітня врешті вгледіли огорожу укріплення, вони дістались до нього! Але... цього самого дня, по п'ятьох місяцях марного очікування, Браге пішов з форту Вілс. [278]

---- Пішов! — вигукнув Роберт.

— Так, пішов! Він вирушив того ж дня — рокований збіг обставин! Записку, котру залишив Браге, датовано сімома годинами раніше. Годі було сподіватися його наздогнати. Покинуті напризволяще бідолахи трохи підживилися харчами, що їх знайшли на складі. Але вони не мали жодних транспортних засобів, а до Дарлінга залишалось ще сто п'ятдесят льє.

Тоді Берк, усупереч Вілсовій думці, вирішує добиратись до австралійських поселень, розташованих під горою Гопе-лес, за шістдесят льє від форту Вілс. Вони

вирушають. Один з двох останніх верблюдів утопився в баговинні якоїсь притоки Куперс-Крику, другий так ослаб, що не міг зробити й кроку; верблюда довелось забити й з'їсти. Та невдовзі всі запаси скінчилися. Горобахи змушені житися на рідку, водяною рослиною, що має споживне листя. Вони не наважуються віддалитися од річки Купер, щоб не залишитися без води, взяти ж її з собою нема в чому. Пожежа знищила їхню хижку, все дорожнє майно. Вони приречені! їм залишається тільки померти!

Берк покликав до себе Кінга й сказав йому: "Мені залишилось жити кілька годин; ось мій годинник і дорожній щоденник. Я хочу, щоб ви, коли я помру, вклали в мою праву руку пістолет і залишили мене там, де я лежатиму, не ховаючи в землю". Берк не мовив більш ані слова й помер наступного ранку, о восьмій годині. Кінг наче стерявся з розуму й кинувся у розпачі розшукувати тубільців. Коли він повернувся, то побачив: Вілс також сконав. Кінгові дали притулок тубільці, де його й знайшла у вересні експедиція Говіта, що її відрядили на розшуки Берка в той самий час, як і експедиції Ленсборо й Мак-Кінлея. Отож з чотирьох дослідників, що перетинали Австралійський суходіл, залишився живий тільки один.

Паганелева розповідь завдала всім жалю. Кожен мимоволі думав про капітана Гранта, що блукав, можливо, як Берк і його товариші, в нетрях цього згубного суходолу. Чи ж спромігся він уникнути тих страждань, котрі судилися відважним піонерам науки? Це зіставлення було таке природне, що на очі Мері Грант набігли сльози.

— Батьку мій, сердешний мій батьку! — прошепотіла вона.

— Міс Мері, міс Мері! — схвильовано скрикнув Джон Манглс— Такі випробування випадають на долю лише тих, хто наважується добутися аж у глиб суходолу! Капітан Грант, як і Кінг, опинився в тубільців, і, як Кінга, його буде [279] врятовано! Ваш батько ніколи не потрапляв у такі жахливі обставини!

— Ніколи, — ствердив Паганель, — і я знову кажу вам,, люба міс Мері, що австралійці народ гостинний.

— Хай вас почує небо! — відповіла молода дівчина.

— Ну, а Стюарт? — запитав Гленарван, аби відвернути друзів од сумних думок.

— Стюарт? — озвався Паганель. — О, Стюарт був щасливіший, і його ім'я уславлено в австралійських літописах. 1848 року Джон Мак-Дуаль Стюарт, ваш співвітчизник, друзі, пустився у першу свою подорож, супроводячи Штурта по пустельних просторах на північ од Аделаїди. 1860 року, тільки з двома супутниками, він намагався, але марно, пробратися в глиб Австралії. Та він був не з тих, хто занепадав духом. 1 січня 1861 року він вийшов з Чемберс-Крику, ведучи за собою одинадцять сміливців, і зупинився за кілька льє від затоки Карпентарія; але йому не стало харчу, і він повернувся до Аделаїди, так і не перетнувши цей небезпечний суходіл. Проте він наважився ще раз спробувати щастя й організував третю експедицію, що цього разу мала досягти за всяку ціну так палко бажаної мети.

Парламент Південної Австралії гаряче підтримав цей намір і ухвалив видати Стюартові дві тисячі фунтів стерлінгів. Стюарт ретельно готувався до третьої подорожі,

спираючись на свій попередній досвід мандрівника-дослідника. До нього приєдналися його друзі — природник Вотергоуз, Фрінг, Кек-вік і колишні супутники Вудфорд, Олд та інші, разом — десятеро чоловік. Вони взяли з собою двадцять бурдюків з американської шкіри місткістю у сім галонів води кожний, і 5 квітня 1862 року досягли басейну Ньюкасл-Вотерс, перетнувши вісімнадцяту паралель саме там, де зупинився був Стюарт. Відтепер експедиція дотримувалася приблизно сто тридцять першого меридіана, тобто відходила на сім градусів на захід од маршруту Берка.

Басейн Ньюкасл-Вотерс мав правити за базу майбутніх досліджень. Стюарт, опинившись серед густих лісів, марно намагався пробратись на північ і північний схід. Так само невдалі були спроби дістатися до річки Вікторії на заході; непроходимі хащі чагарників перетяли всі шляхи.

Тоді Стюарт вирішив обрати для свого табору інше місце і переніс його трохи далі на північ, поблизу Говерових боліт. Потім, прямуючи на схід, він натрапив серед зелених рівнин на ручай Дейлі й піднявся по його течії щось на тридцять миль.

Місцевість дедалі кращала й стала прегарна; розкішні [280] пасовища могли б звеселити й збагатити кожного скватера. Евкалипти тут сягали дивовижної висоти. Стюарт ішов, замилуваний; він добрався до річок Стренгвей і Ропер-Крик, яку відкрив Лейхард. Річки струміли серед пальмових гаїв, гідних цього чарівного тропічного краю. Тут жили тубільні племена, вони гостинно зустріли мандрівників.

Відціль експедиція повернула на північний захід, розшукуючи у піскуватих і вкритих гірськими залізистими породами ґрунтах джерело невеличкої річки Аделаїди, що впадала в затоку Ван-Дімена. Дослідники йшли по Арнхей-мовій землі крізь зарості дикої капусти, бамбуків, сосни й панданусів. Річище Аделаїди ширшало, береги ставали вологішими, болотистими; море було близько.

У вівторок, 22 червня, експедиція стала табором серед боліт Фріш-Вотер, украй знесилена незліченними струмками, котрі безнастанно перерізали їй дорогу. Стюарт відряджає трьох своїх супутників на розшуки зручніших шляхів. Назавтра, то обминаючи непрохідні водоймища, то загрузаючи в драговинні, він вибрався на плоскогір'я, поросле травою й купами камедних і якихось інших з волокнистою корою дерев. У повітрі кружляли зграї диких гусей, ібісів і невідомих дуже полохливих водяних птахів. Тубільців поблизу не було й знаку, лише струмочки диму вдалині вказували на місця їхніх кочовищ.

24 липня, через дев'ять місяців по від'їзді з Аделаїди, Стюарт вирушив о 8 годині 20 хвилин на північ, поспішаючи того самого дня дійти до океану. Місцевість положисто йшла вгору, земля рясніла уламками залізної руди й скелями вулканічного походження, дерева дедалі дрібнішали, прибираючи вигляду приморських рослин. Раптом перед дослідниками розіслалась широка наносна долина, облямована густим чагарником. Стюарт ясно почув гомін океанських хвиль, але нічого не сказав своїм супутникам. Вони заглибились у зарості дикого винограду, продираючись крізь гушавину сплетених між собою пагінців.

Стюарт ступив ще кілька кроків і опинився на березі Індійського океану.

"Море! Море!" — закричав зачудований Фрінг. Надбігли інші й гучним радісним "слава!" привітали Індійський океан.

Отак Австралійський суходіл було перейдено вчетверте. Стюарт обмив ноги, руки й лице в хвилях Індійського океану, як він пообіцяв губернаторові Річарду Макдона-лю, й повернувся в долину, вирізавши на дереві ініціали [281]

Табором стали поблизу струмка з чистою джерельною водою. Наступного дня Фрінг пішов розвідати, чи можна підійти з південного заходу до гирла річки Аделаїди. Але від цього наміру довелось відмовитись, бо скрізь ґрунт був надто багnistий і коні неминуче б загрузли.

Тоді Стюарт вибрав на галявині високе дерево, обрубав на ньому долішні гілки, а на вершечку підніс австралійський прапор. На стовбурі дерева вирізьблено слова: "Рий землю з південного боку на відстані одного фута". І якщо будь-коли мандрівник розкопає землю в указаному місці, він знайде там бляшану скриньку, а всередині — документ, котрого кожне слово навечно врізалось мені в пам'ять:

"Велике дослідження і перехід з півдня на північ Австралії.

Дослідники, на чолі з Джоном Мак-Дуаль Стюартом, дістались до цього місця 25 липня 1862 року, перейшовши всю Австралію від Південного моря до берегів Індійського океану й перетнувши середину суходолу. Вони залишили міста Аделаїду 26 жовтня 1861 року, а останнє поселення колонії в північному напрямку — 21 січня 1862 року. В пам'ять цієї щасливої події вони підняли тут австралійський стяг з накресленим на ньому йменням керівника експедиції. Все гаразд. Боже, захисти королеву!"

Нижче стоять підписи Стюарта і його супутників.

Так було увічнено цю видатну подію, що мала відгомін у всьому світі.

— І ці відважні люди знов зустрілись зі своїми друзями на півдні? — спитала леді Гелена.

— Так, пані, всі, — відповів Паганель. — Але їм довелось зазнати жорстоких випробувань. Найдужче постраждав Стюарт. Коли він вирушив у поворотну путь до Аделаїди, здоров'я його було дуже підірване скорбутом. На початку вересня його недуга стала так швидко розвиватись, що Стюарт уже не сподівався дістатися до заселених місць. Він не мав сили триматися в сідлі й рухався вперед, лежачи на ношах, підвішених межі двох коней. Наприкінці жовтня він став харкати кров'ю й зовсім охляв. Щоб підтримати його бульйонами, забили коня. 28 жовтня Стюарт відчув, що помирає, але настала рятівна криза, і він оговтався. Десятого грудня маленький загін досяг першого поселення.

17 грудня Стюарт в'їхав до Аделаїди; мешканці з захватом його вітали. Але здоров'я його так разладналось, що невдовзі, одержавши велику золоту медаль Географічного товариства, він вирушив на судні "Інд" на батьківщину, до [282] своєї любої Шотландії, де ми його побачимо, коли повернемось з Австралії.

— Цій людині, — мовив Гленарван, — властива була надзвичайна енергія духу, що переважала її фізичні сили і спонукала на великі подвиги. Шотландія має право пишатися своїм сином.

— А після Стюарта спромігся будь-хто з мандрівників зробити нові відкриття? — спитала Гелена.

— Так, пані, — відповів Паганель. — Я вже називав вам ім'я Лейхардта. Цей мандрівник ще в 1844 році провів видатні дослідження в північній Австралії. 1848 року він спорядив другу експедицію, на північний схід. Сімнадцять років про нього нічого не було чути. Торік відомий ботанік доктор Мюллер з Мельбурна організував збір громадських коштів на спорядження експедиції з метою розшукати Лейхардта. Гроші швидко зібрали, й загін відважних скватерів під командою розумного й рішучого Мак-Інтайра вирушив 21 червня 1864 року з Парао. Зараз, коли я вам про це кажу, експедиція Мак-Інтайра, напевно, зайшла вже далеко в глиб країни. Хай же йому щастить, побажаємо йому, як і нам, знайти дорогих друзів!

Так закінчив географ свою розповідь. Година була пізня. Всі подякували Паганелеві й за кілька хвилин уже міцно спали, тільки птах-дзиґарі, сховавшись у листі білого камедного дерева, чітко відбивав секунди цієї безтурботної ночі.

Розділ XII ЗАЛІЗНИЦЯ ВІД МЕЛЬБУРНА ДО СЕНДХОРСТА

Майор був невдоволений з подорожі Айртона, котрий поїхав по новалю до ТЗлек-Пойнта. Але він жодним словом не виявив своєї особистої недовіри до цієї людини і обмежився тим, що пильно обстежив околиці річки. Навколо залягла глибока тиша. Коротка ніч швидко минула, і сонце знову засяло над обрієм.

Гленарван теж побоювався, але тільки одного — щоб Айртон не повернувся сам, без майстра. Адже поламаний фургон не зможе рухатись далі, і тоді б вони затримались, можливо, на кілька днів — а Гленарван нетерпеливився, прагнучи швидше досягти своєї мети, і не міг припустити й найменшого зволікання.

На щастя, Айртон не марнував ані свого часу, ані свого заходу. Він повернувся на світанку вкупі з чоловіком, який [283] назвався ковалем із Блек-Пойнта. Це був високий на зріст кремезний паруб'яга з відразливим звірячим виразом обличчя, що, звичайно, анітрохи не привертало до нього. Та це, зрештою, було байдуже, аби лише він тямив у своєму ремеслі. Він майже весь час мовчав і не розтуляв рота для марних слів.

— Він добрий коваль? — спитав Джон Манглс боцмана.

— Я знаю його не більше, ніж ви, капітане, — відповів Айртон. — Побачимо.

Коваль узявся до роботи. Він знав діло, і це зразу було видно з того, як він полагодив передок фургона. Працював він спритно, виявляючи неабияку силу. Майор примітив, що на зап'ястках шкіра в нього сильно роз'ятрена й немов кільцем чорнуватої запеклої крові охоплює руку. Це свідчило про недавнє поранення, котре зовсім кепсько приховували рукава поганенької вовняної сорочки.

Мак-Наббс запитав коваля, відкіля в нього ці виразки, що, мабуть, дуже боліли. Але той не відповів і мовчки працював далі.

За дві години фургон було полагоджено. Гленарванового коня коваль підкував дуже швидко. Він приніс з собою готові нові підкови. Підкови малу одну особливість — неоковирний відбиток трилисника, і це не сховалось від пильного майорового ока. Мак-

Наббс звернув на це увагу Айр-тона.

— То тавро Блек-Пойнта, — відповів боцман. — По ньому знаходять коней, що тікають з стоянки, й одрізняють їх од чужих.

Підкувавши коня, коваль одержав винагороду й пішов, не сказавши за весь час і чотирьох слів.

За півгодини мандрівники були вже в дорозі. Крізь заслони мімоз обабіч шляху виднілись широкі простори, що їх слушно називали "опен плейн" — "відкрита рівнина". Між кущами у високій траві, біля огорож, куди заганяли численні отари, скрізь валялись уламки кварцу й залізистих гірських порід. Ще далі за кілька миль колеса стали глибоченько вгрузати у вологий ґрунт, де весело дзюркотали звивисті струмки, сховані в заростях височенного комишу. Потім проминули кілька великих лагун, що всихали на сонці. Подорожували без перешкод і, слід додати, не нудьгували.

Леді Гелена по черзі запрошувала вершників до себе в гостину — адже вітальня її була затісна. Кожен відпочивав тут од верхової їзди й водночас втішався розмовою з цією милою жінкою. Гелена й Мері з чарівною гостинністю приймали відвідувачів у своєму рухливому домі. В цих щоденних [284] запросинах, звичайно, не забували й Джона Манглса, і, слухаючи його дещо серйозну розмову, жінки анітрохи не нудились. Навпаки.

Посуваючись отак уперед і вперед, загін перетяв навкіс поштовий тракт з Крауленда до Горсгема, дуже курну дорогу, якою навіть не ходять люди. Проминувши кілька невисоких кряжів на кордоні округи Тальбот, зупинились увечері за три милі від Меріборо. Сіялась дрібна мжичка, що в будь-якій іншій країні наскрізь промочила б ґрунт; але тут повітря так жадібно вбирало вологу, що мандрівники зовсім не відчули дощу.

Наступного дня, 29 грудня, їхали повільніше, бо шлях пролягав крізь пагористий край — справжню Швейцарію в мініатюрі. Раз у раз доводилось після узвозу спускатися в долину і знову дертися на гору, до того ж фургон добряче підтрушувало. Мандрівники частину дороги йшли пішки й були з того вельми задоволені.

Об одинадцятій годині дісталися до Карлсбрука, доволі великого міста. Айртон стояв на тому, щоб обминати його, аби виграти час, і Гленарван погодився на це. Але Пага-иелеві, завжди жадібному на все нове, конче забажалось відвідати Карлсбрук. Ніхто не перечив, і фургон поволі поїхав далі.

Паганель, за вже усталеним звичаєм, узяв з собою Ро-берта. їхні відвідини тривали недовго, але й цього часу вистачило, аби скласти собі чітку уяву про австралійські міста. Тут був банк, суд, базар, школа, церква і близько сотні надивовижу однакових цегляних будиночків. Місто, розплановане за англійською метою, мало форму правильного чотирикутника, котрий перетинали рівнобіжні вулиці". Все було дуже просто, але ніщо тут не звеселяло око. Коли місто збільшується, вулиці його довшають, все одно як штанці дитини, що зростає, і первісна одноманітна симетрія анітрохи не порушується.

На вулицях панувало велике пожвавлення — прикмета, характерна для цих

недавно створених міст: в Австралії вони ростуть, наче ті дерева під теплим сонячним промінням. Заклопотані справами люди сновигали туди-сюди; гендлярі золотом юрмились навколо збутових контор, куди коштовний метал, під охороною місцевої поліції, довозили з заводів Бендіго і з гори Олександр. Весь цей люд, пойнятий жадою поживи, так глибоко поринув у власні справунки, що двоє чужинців проїхали непомітно крізь метушливий натовп, не привернувши до себе нічий уваги. [.285]

Оглянувши за годину місто, Паганель і Роберт наздогнали своїх супутників серед ретельно оброблених нив. За нивами простяглися широкі луки, що їх називають тут "Low level plains" (79), де паслися незліченні отари й стриміли чабанські хижки. Потім раптово, як це властиво австралійській природі, виникла пустеля. Сімпсонові горби й гора То-рангувер визначали тут південний кордон округи Лоддон під сто сорок четвертим градусом довготи.

Мандрівники досі не зустрічали тубільних племен, котрі живуть, як первісні люди. Гленґрванові вже спадало на думку, чи не бракує в Австралії; австралійців так само, як бракувало індіанців у аргентинських пампах. Але Паганель сказав йому, що на цій широті дикі племена блукають звичайно поблизу річки Муррей, за сто миль на схід.

— Ми наближаємось до країни золота, — повідомив учений. — Менш ніж за два дні прибудемо до багатющого району гори Олександр, саме туди 1852 року ринула навала шукачів золота. Тубільці змушені були відступити в глиб країни, в пустелі. Самі не помічаючи того, ми перебуваємо зараз в цивілізованій країні; іще до вечора наш шлях перетне залізнична колія, що сполучає Муррей з океаном. Чи ж потрібно казати вам, друзі: залізниця в Австралії видається мені явищем незвичайним!

— А чому ж, Паганелю? — спитав Гленарван.

— Чому? Бо ж вона не в злагоді з оточенням. Я добре знаю, ви, англійці, звикли колонізувати віддалені володіння, ви запроваджуєте телеграф і всесвітні виставки в Новій Зеландії, ви вважаєте це за звичайнісіньку річ! Але це бентежить розум француза, такого, як я, і перевертає шкереберть всі його уявлення про Австралію.

— Мабуть, тому, що ви бачите минуле країни, а не її сучасне, — сказав Джон Манглс.

— Ваша правда, — відповів Паганель. — Але паровоз, що мчить гуркочучи крізь пустелю, хмари диму, що клубочаться у вітті мімоз і евкаліптів, ехидни, качконоси й казуари, що тікають від кур'єрських поїздів, дикуни, котрі о третій тридцять сідають до експресів і їдуть з Мельбурна до Кантона, Каслмейна, Сендхорста або в Ічука, — ось що вразить кожного, хто б він не був, тільки не англійця чи американця. Од вашої залізниці з пустелі геть відлітає поезія.

— Хай так, — мовив майор, — але в країні їй на зміну йде технічний поступ.

Потужний свист перервав суперечку. До залізниці зали-

(79) "Низькі плескаті рівнини" (англ.). [286]

шалося близько милі. Паровоз, йдучи малою швидкістю з півдня, зупинився саме на перехресті залізничної колії та дороги, якою їхав фургон. Залізниця, як і казав Паганель, з'єднувала столицю провінції Вікторія з найбільшою в Австралії річкою

Муррей. Ця могутня ріка, відкрита Штур-том 1828 року, бере свій початок в Австралійських Альпах; збагатившись водами приток Лаклан і Дарлінг, вона тече вздовж північного кордону провінції Вікторія й вливається в затоку Енкаунтер, поблизу Аделаїди. Муррей струмить через багаті й родючі землі, і, завдяки зручному залізничному сполученню з Мельбурном, уздовж його течії множаться господарства скватерів.

Цю залізничну лінію тоді експлуатували на ділянці в сто п'ять миль між Мельбурном і Сендхорстом, обслуговуючи Кайнтон і Каслмейн. Будівництво дороги тяглося далі на сімдесят миль аж до Ічука, столиці провінції Ріверіна, заснованої цього ж таки року на березі Муррею.

Тридцять сьома паралель перетинала колію на кілька миль вище Каслмейна, біля Кемлен-Бриджа, мосту, що перекинувся через річку Люттон, одну з численних приток Муррею.

Саме туди Айртон і поправував фургона; попереду учвал скакали вершники. Їх спонукала й збуджена цікавість. Сюди сунула величезна юрба людей. Мешканці навколишніх поселень покинули домівки, чабани залишили отари; підступи до колії захрясли народом. "До залізниці! До залізниці!" — лунало звідусіль.

До такого шарварку спричинилась, певно, якась поважна подія, можливо, катастрофа.

Мандрівники пустили коней щодуху и за кілька хвилин були вже біля Кемден-Бриджа. Тут вони одразу зрозуміли причину цього збіговища.

Сталася жахлива катастрофа. Це було не зіткнення поїздів ні, — поїзд зійшов з рейок, і все полетіло шкереберть у воду, як то транляється під час великих аварій на американських залізницях. Річка, що її оперізував залізничний міст, була захаращена уламками вагонів і паровоза. Чи то міст проломився, чи, може, щось скинуло поїзд із колії, але паровоз і п'ятеро вагонів із шістьох опинились у річищі Люттону. Тільки останній вагон чудом урятувався, бо роз'єднались його ланцюги. Він стояв на колії за метр од провалля. Внизу страхітливим громаддям купчилися почорнілі понівечені вісі, пожолоблені частини вагонів, покручені рейки, обвуглені шпали. Шматки парового казана порозкидало навсібіч. З цієї купи розчавлених уламків де-не-де вихоплювалося [287] полум'я й закрутки пари, змішані з клубами чщ ного диму. Після жахливої катастрофи ще жахливіша гіи жежа! Повсюди виднілись заюшені кров'ю місця, лежали ві дірвані руки й ноги, покалічені обпалені трупи. Ніхто в зважувався підрахувати, скільки нещасних поховано пі, уламками.

Гленарван, Паганель, майор, Джон Манглс змішались натовпом, дослуховуючись до розмов, що точилися навколо Декотрі прилучилися до рятувальних робіт і кожен силкувався знайти причину лиха.

— Поламався міст, — казали одні.

— Де там поламався! — заперечували інші. — Поглянк лишень, він і тепер цілісінький. Просто його забули звести, коли підходив поїзд, та й край.

Справді, це був розвідний міст, що пропускав річкові судна. Невже сторож, через

непростиму недбалість, забув з'єднати міст, і поїзд, що мчав повним ходом, раптом опинився перед проваллям і звалився у річку? Цілком імовірно, бо коли половина мосту, вщент розбита, лежала під уламками вагонів, то друга, відведена на протилежний берег, досі висіла на своїх зовсім непошкоджених ланцюгах. Безперечно, лихо скоїлось через недогляд сторожа.

Нещастя з експресом № 37, що вийшов із Мельбурна об одинадцятій годині сорок п'ять хвилин вечора, сталося вночі, якраз за двадцять п'ять хвилин після зупинки в Каслмейні, о третій п'ятнадцять. Щойно пасажирів й обслуга останнього вагона кинулися шукати допомоги, але телеграф не працював — стовпи лежали долі. Тому представники міського уряду з Каслмейна прибули на місце катастрофи тільки через три години. О шостій розпочали рятувальні роботи під керівництвом головного інспектора колонії й загону полісменів на чолі з офіцером. На поміч їм прийшли скватери зі своїми людьми. Насамперед заходилися гасити вогонь, що з неймовірною швидкістю поглинав купи уламків. На схилах насипу лежало декілька трупів, покалічених і спотворених так, що й пізнати не можна. Годі було й думати про те, щоб витягти з цього пекла хоч би одну живу істоту. Вогонь хутко завершив справу страшної руйнації. З усіх пасажирів — а ніхто не знав, скільки їх було, — залишились живими тільки десятеро-тих, що їхали в останньому вагоні. Управління залізниці відрядило по них спеціальний паровоз, аби повернути їх до Каслмейна.

Тим часом лорд Гленарван відрекомендувався головному інспекторові й зайшов із ним та поліцейським офіцером у розмову. Офіцер був високий на зріст, худорлявий, незворушно [288] спокійний чоловік. Коли він і був здатний на будь— і які почуття, то вони аж ніяк не відбивались на кого байдужому виду. Перед цим непоправним лихом він стояв, як математик перед завданням, котре треба розв'язати, знайшовши невідоме число. На Гленарванові слова: "Яке страшне нещастя!" — він спокійно відказав:

— Гірше, ніж нещастя, сер.

— Гірше? — вигукнув Гленарзан, неприємно вражений ; цими словами. — Що ж може бути гірше за нещастя?

— Злочинство, — так само спокійно відповів офіцер. Гленарван, не сперечаючись про слушність цього висновку, повернувся до головного інспектора, запитуючи його поглядом.

— Так, сер, — озвався той, — розслідування переконало нас у тому, що біда скоїлась внаслідок злочину. Останній багажний вагон пограбовано. На пасажирів, які zostалися живими, напала зграя з п'яти чи шести бандитів. Очевидно, міст не було зведено умісне. Зіставляючи ці обставини із зникненням сторожа, можна не сумніватися — негідник J був у змові з грабіжниками.

Поліцейський офіцер, почувши цей висновок головного інспектора, похитав заперечливо головою.

— Ви не поділяєте моєї думки? — спитав його головний інспектор.

— Ні, щодо співучасті сторожа.

— Проте, — зауважив головний інспектор, — тільки за умови співучасті сторожа

можна звинувачувати в злочині тубільців, які блукають поблизу Муррею. Без допомоги сторожа ці дикуни не розвели б мосту, бо ж вони нічогосінько не тямлять в його механізмові.

— Цілком слушно, — погодився поліцейський офіцер.

— До того, — вів далі головний інспектор, — за свідченням одного власника судна встановлено: коли він проминув о десятій годині сорок хвилин Кемден-Брідж, то міст, згідно з правилами, було знову зведено.

— Достеменно так.

— Отже, участь сторожа в змові мені видається незаперечно доведеною.

Поліцейський офіцер знову похитав головою на знак

— То ви заперечуєте причетність тубільців до цього злочину? — спитав його Гленарван.

— Цілковито.

— Хто ж тоді винен? [289]

У цю мить за півмилі відсіль по горішній течії Муррею розлігся голосний гомін. Натопп, що сунув відтіля, зростав щохвилини. Невдовзі він наблизився. В середині юрби двоє чоловіків несли труп. Це було вже задубіле тіло залізничного строжа. Лезо кинджала влучило йому в самісіньке серце. Вбивці відтягли тіло якомога далі від Кемденського мосту, без сумніву, прагнучи збити поліцію з пантелику під час її перших розшуків. Ця знахідка стверджувала здогади поліцейського офіцера. Тубільці аж ніяк не були причетні до злочину.

— Людям, що утяли цю штуку, певна річ, не первина отака забавка.

Кажучи так, офіцер показав ручні кайданки — дві залізні обручки, скріплені між собою заскочкою.

— Невдовзі, — додав він, — я матиму втіху запропонувати їм цей браслет як новорічний подарунок.

— То ви підозрюєте...

— Тих, хто "безкоштовно подорожує на суднах її величності".

— Як? Каторжників? — вигукнув Паганель, що зрозумів цю метафору, вживану в австралійських колоніях.

— А я гадав, — зауважив Гленарван, — що засланці не мають права жити в провінції Вікторія.

— Ну то й що? — озвався поліцейський офіцер. — Коли вони його не мають, то самі собі здобувають. Буває, їм поталанить утекти, і я ладен заприсягтися, що злочинці прибули сюди простісінько з Пертської каторги. Та вони не загаються туди повернутися, будьте певні.

Головний інспектор схвальним жестом ствердив слова поліцейського офіцера. Тут саме до залізничного перехрестя під'їхав фургон. Гленарван, бажаючи приховати від жінок жахливе видовище, попрощався з головним інспектором і подав знак своїм друзям йти за ним.

— Що б там не було — ми не можемо через це нещастя перервати нашу подорож, —

сказав він.

Підійшовши до фургона, Гленарван повідомив леді Ге-лену про нещастя на залізниці, але й словом не прохопився про злочинство. Змовчав він і про те, що в країні діє зграя каторжників, поклавши собі сповістити про це тільки Айрто-на. По тому маленький загін переїхав колію за кілька сотень метрів вище мосту й подався на схід своїм звичним шляхом. [290]

Розділ XIII ПЕРША НАГОРОДА З ГЕОГРАФІЇ

За дві милі від залізниці, як природна межа рівнини, підносились, чітко вимальовуючись на виднокрузі, кілька подовжистих горбків. Незабаром фургон заглибився між вузькі покручені ущелини. Ця звивиста дорога вивела подорожніх до чарівної долини, де, розкидані навкруг невеличкими гайками, розкішні дерева буяли в своїй справді тропічній красі. Поміж них вирізнялися чудові казуарини, що немов перейняли від дуба могутній стовбур, від акації — запашні квітучі грона, від сосни — жорстку синьо-зелену глицю. З їхніми вітами спліталися химерні конусуваті верховини напрочуд струнких банксій — "*banksia latifolia*". Великі кущі зі звислим долі гіллям скидались на зелені водоспади, що немов струмили через вінце повних ущерть водоймищ.

Очі в захваті блукали серед цих чудес, не знаючи, на чому зупинитися.

Мандрівники затримались на часинку. Айртон за наказом леді Гелени спинив биків. Величезні колеса перестали рипіти по кварцовому піску. Під деревами розлягались широкі зелені килими, тільки якісь невеличкі прямокутні горбики визначали на них доволі чіткі квадрати, котрі нагадували шахівницю. Паганель, глянувши на ці зелені бугорки, на поетичне відлюддя, одразу збагнув, що перед ними — місця довічного спочинку. Він пізнав чотирикутні могили тубільців, чиї останні сліди губились нині в густій траві і лише зрідка траплялись на очі подорожнім.

— Сади смерті! — сказав він.

Безперечно, перед очима мандрівників лежало тубільне кладовище, але таке свіже, таке тінисте й знадливе, його так звеселяли зграйки пустотливих пташок, що воно не навіювало смутку. Його залюбки можна було взяти за сад Едема тих часів, коли на землі ще не знали смерті. Здавалось, кладовище було створено на втіху живим. Але ці могили, що їх з побожною шанобливістю колись доглядали дикуни, тепер зникали під нестримним наступом буйної трави. Завоювання Австралії змусило тубільців покинути землі, де спочивали їхні предки, а колонізація віддавала ці долини смерті на поталу худобі, перетворюючи їх на пасовища. Ось чому такі сади-гайки зустрічаються зовсім зрідка, й багато разів нога байдужого мандрівника ступала по землі, яка ховала нещодавно вигибле покоління!

Паганель і Роберт, випередивши всіх, заглибилися в затінок [291] доріжок між могилами. Вони розмовляли й просвіщали один одного, бо ж географ запевняв, що він знаходить багато чого цікавого в бесідах молодого Гранта. Та невдовзі Гленарван спостеріг, що вони зупинились, потім позлазили з коней і схилились долі. їхні промовисті жести свідчили, Що вони надібали щось вельми цікаве.

Айртон гукнув на биків, і незабаром фургон наздогнав своїх двох друзів. Причина їхньої зупинки й подиву зразу стала очевидна: під гіллям чудової банксії солодко спала дитина, восьмирічний хлопчик — тубілець у європейському одязі. Характерні риси його зовнішності — кучеряве волосся, майже чорна шкіра, плескатий ніс, товсті губи й надто довгі руки — все показувало, що він був родом з Центральної Австралії. Та лице в хлопчика було кмітливе; певна річ, юний австралієць уже закуштував європейської освіти й культури.

Гелена, жваво зацікавлена хлопчечем, вийшла з фургона, і небавом мандрівники оточили маленького тубільця, що досі міцно спав.

— Бідолашнє дитя, — мовила Мері Грант, — невже воно загубилося в цій пустелі?

— А я гадаю, — відповіла Гелена, — що він прийшов десь здалеку, аби відвідати ці сади смерті. Напевно тут поховані ті, кого він любив!

— Його не можна так залишити! — сказав Роберт. — Адже він тут один-однісінький і...

Жалісливі Робертові слова перервав раптовий рух маленького австралійця, що, не прокидаючись, повернувся на другий бік. На превелике диво, в нього на плечах побачили табличку, де було написано:

Т о л і н є. Припроваджується до міста Ічука під наглядом залізничного кондуктора Джефрі Сміта. Вартість проїзду сплачено.

— Ось вони, англійці! — вигукнув Паганель. — Виряджають дитину, наче посилають пакунок, надписують на ній адресу, немов на конверті! Мені казали про це, та я не йняв віри.

— Сердешне маля! — мовила Гелена. — Чи не їхав він, бува, у тому поїзді, що звалився біля Кемден-Бриджа? Може, його батьки там загинули, й він тепер zostався в світі сиротою!

— Не думаю, — сказав Джон Манглс. — Цей плакат з написом показує, навпаки, що він подорожує сам. [292]

— Він прокинувся, — зауважила Мері Грант. Справді, дитина просиналася. Вона помалу розплющила

очі й зараз же знову їх заплющила, засліплена денним світлом. Гелена взяла хлопчину за руку. Він підвівся й здивовано глипнув на людей, що стояли навколо.

В першу хвилину на дитячому виду з'явився страх, але присутність Гелени, як видно, його заспокоїла.

— Ти розумієш по-англійському, серденько? — спитала молода жінка.

— Розумію і розмовляю, — відповів хлопчик рідною мовою мандрівників, але з дуже помітним акцентом. Його вимова нагадувала вимову французів, коли вони говорять по-англійському.

— Як тебе звати? — спитала Гелена.

— Толіне, — відповів юний австралієць.

— О, Толіне! — вигукнув Паганель. — Якщо я не помиляюсь, по-австралійському це означає "деревна кора".

Толіне ствердно хитнув головою і знову став роздивлятися на мандрівниць.

— Відкіля ти їдеш? — розпитувала його далі Гелена.

— З Мельбурна, я їхав у Сендхорстському поїзді.

— Ти був у тому поїзді, що зазнав аварії біля Кемден-ського мосту? — запитав Гленарван.

— Так, пане, — відповів Толіне, — але біблійний бог мене врятував.

— Ти подорожуєш сам?

— Сам. Превелебний отець Пакстон доручив мене Джефрі Сміту, та бідолашний кондуктор загинув.

. — У цьому поїзді ти, крім нього, нікого не знав?

— Нікого, пане, але бог дбає про дітей і ніколи не залишає їх у біді.

Толіне говорив таким, щирим зворушливим голосом, що розчулив усі серця. Коли він згадував бога, мова його ставала поважна, очі починали блищати, в усьому відчувалась палка віра, яка гніздилася в цій дитячій душі. Релігійний запал в створінні такого ніжного віку пояснювався просто. Дитина була з числа тих молодих тубільців, котрих англійські місіонери охрестили й виховали в суворих обрядах і звичаях методистської церкви. Охайний вигляд хлоп-Ця, темне вбрання, поважні відповіді робили його схожим на маленького панотця.

Але куди простував хлопчина, чому він покинув Кемден-Брідж? Про це й спитала його Гелена. [293]

— Я повертаюсь до свого племені в Лаклан, — відповів хлопчик. — Мені хочеться побачити своїх родичів.

— Вони австралійці? — спитав Джон' Манглс.

— Австралійці з Лаклану, — відповів Толіне.

— В тебе є батько, мати? — спитав Роберт Грант.

— Є, брате мій, — відповів Толіне, простягаючи йому руку. Роберта так зворушило це слово, що він поцілував маленького австралійця, й хлопчики одразу стали друзями.

Тим часом мандрівники, зацікавлені відповідями маленького дикуна, один за одним посідали навколо, щоб його послухати. Сонце за високими деревами вже схилялось до обрію. Місце здавалось вигідне для зупинки, а кілька зайвих миль, що їх можна було зробити ще до вечора, важили небагато, — отож Гленарван дав наказа стати тут табором на ніч. Айртон розпряг биків, спутав і пустив пастися, як їм заманеться. Напнули намета. Олбінет подав вечерю. Толіне погодився взяти в ній участь, хоч і з певними церемоніями, дарма що добре зголоднів. Посідали до столу, обидва хлопчики поруч. Роберт вибирав ласі шматочки й пригощав свого нового приятеля, а Толіне приймав їх з боязким і чарівним збентеженням.

Точилася жвава розмова. Всі цікавилися хлопчиком, всі розпитували. Кожному хотілося взнати його історію. Вона була нескладна. Доля Толіне — звичайна доля тих бідолах-тубільців, котрих ще в ранньому дитинстві сусідні з колоніями племена віддавали на виховання благодійним товариствам. Австралійці мають лагідну вдачу. Вони не виявляють до англійських загарбників тої лютої ненависті, що властива

новозеландцям і ще, може, деяким племенам Північної Австралії. Тубільців можна частенько зустріти по великих міста, в Аделаїді, Сіднеї, Мельбурні, вони походжають вулицями в своєму невибагливому одязі, торгують дрібними кустарними виробами, мисливським і рибальським знаряддям, зброєю, а деякі ватажки племен, звичайно, з економічних міркувань, охоче дозволяють своїм дітям користатися вигодами англійської освіти.

Так зробили й батьки Толіне, дикуни з Лаклану, величезного краю, що простягся по той бік Муррею. Толіне вже п'ять років жив у Мельбурні й не бачився з родичами. Проте невикорінна любов до свого роду повсякчас жила в його серці, і він не злякався важкої подорожі крізь пустелю, аби знову побачити своє плем'я, можливо, розсіяне вже по країні, свою родину, напевно вже менш численну.

— А після побачення з кривими ти знову повернешся до Мельбурна, мій хлопчику?
— спитала його Гелена. [294]

— Так, пані, — відповів Толіне, дивлячись на молоду жінку з щирим захватом.

— А що ти робитимеш, коли виростеш?

— Я хочу вирвати моїх братів із злиднів і темряви, навчити їх пізнати й любити бога. Я хочу бути місіонером!

З цих палких слів в устах восьмирічного хлоп'яти насміялись би люди легковажні й глузуливі; але їх серйозно сприйняли й зрозуміли поважні шотландці. Паганель, до краю зворушений, відчув щиру приязнь до маленького австралійця. Правду кажучи, спершу цей дикун в європейському вбранні не викликав у нього найменшої симпатії. Адже Паганель поїхав до Австралії не для того, щоб дивитись на австралійців у сурдутах. Він волів би бачити на них саме татуювання. "Пристойний" одяг хлопчика сплутав ці уявлення вченого. Та почувши захоплені слова Толіне, географ одмовився від свого упередження й проголосив, що став прихильником маленького австралійця. А кінець розмови між ними обернув шановного вченого на кращого друга Толіне.

Відповідаючи леді Гелені, Толіне сказав, що він учень Нормальної школи в Мельбурні, якою керує превелебний отець Пакстон.

— А чого навчають тебе в цій школі? — спитала леді Гленарван.

— Навчають закону божого, математики, географії...

— Он як, географії! — жваво вигукнув Паганель.

— Так, пане, — відповів Толіне. — Я навіть дістав першу нагороду з географії перед зимовими вакаціями.

— Ти маєш нагороду з географії, мій хлопчику?

— Ось вона, пане, — мовив Толіне, витягаючи з— кишені якусь книгу.

То була біблія в гарній палітурці. На першій сторінці стояв напис: "Нормальна школа в Мельбурні. Перша нагорода з географії учневі Толіне з Лаклану".

І Паганель не витримав! Австралієць, що знається на географії, це ж чудесно! Він розцілував Толіне в обидві щок, наче сам превелебний отець Пакстон, коли роздавав нагороди. А втім, Паганель, напевне, знав: таке трапляється частенько в австралійських школах. Юні тубільці мають хист до географічної науки й залюбки її

студіюють, а математику засвоюють поволі й важко.

Що ж до Толіне, йому було й невтямки, чому вчений так розчулився. Гелена пояснила хлопчикові, що Паганель — славетний географ, а до того ж — видатний професор. [295]

— Професор географії! — вигукнув Толіне. — О, пане,; попитайте мене! .

— Попитати тебе, мій хлопчику, — сказав Паганель — І та я нічого іншого й не бажаю. Саме це я й хотів зробити, попри твоє прохання. Мені дуже цікаво дізнатися, як викладають географію в Мельбурнській нормальній школі.

— А що, як Толіне візьме гору над вами, Паганелю? — сказав Мак-Наббс.

— Наді мною, секретарем Французького географічного товариства?! Де ж пак! — вигукнув Паганель і, приладнавши зручніше окуляри, випроставшись на весь свій довгий зріст, поважним голосом, як то й належить учителеві, розпочав іспит.

— Учні Толіне, встаньте!

Толіне, що стояв перед ним, не міг виконати цього наказу. Він прибрав скромну позу й очікував запитань географа.

— Учні Толіне, — мовив Паганель знову, — назвіть мені п'ять частин світу.

— Океанія, Азія, Африка, Америка й Європа, — відповів Толіне.

— Відмінно! Почнемо з Океанії, бо зараз ми тут перебуваємо. Які її головні складові частини?

— Вона складається з Полінезії, Меланезії, Мегалонезії (80) й Мікронезії. Головні острови: Австралія, що належить англійцям, Нова Зеландія, що належить англійцям, Тасманія, що належить англійцям, острови Чатам, Окленд, Мака-рі, Кермадек, Макін, Маракі й інші, що теж належать англійцям.

— Добре, — мовив Паганель. — Ну, а Нова Каледонія, Сандвічеві острови, Мендана, Помоту?

— Ці острови перебувають під протекторатом Великобританії.

— Як! Під протекторатом Великобританії? — вигукнув Паганель. — Мені здається, що, навпаки, Франції...

— Франції? — здивувався хлопчина.

— Гай-гай! — мовив Паганель. — Так ось чого навчають вас у Мельбурнській нормальній школі!

— Так, пане професоре, хіба ж це зле?

— Це чудово! Вся Океанія належить Англії! З цим питанням закінчено. Перейдемо до інших.

Напівроздратований, напівздивований вигляд Паганеля дуже звеселяв майора.

(80) Мегалонезія — тут ідеться про Нову Зеландію. [296]

Іспит тривав.

— Розповідайте про Азію, — сказав географ.

— Азія, — почав Толіне, — величезна країна. Столиця Азії — Калькутта. Головні міста: Бомбей, Мадрас, Аден, Малакка, Сінгапур, Коломбо. Острови Лакадівські, Мальдівські й інші. Всі належать Англії.

— Добре, дуже добре, учню Толіне. А Африка?

— Африка складається з двох великих колоній: Капська колонія на півдні, столиця — місто Кейптаун; на заході англійські володіння з головним містом Сьєрра-Леоне.

— Прекрасна відповідь! — мовив Паганель, що вже трохи оговтався з цією англо-фантастичною географією. — То знамените викладання! Що ж до Алжіру, Марокко, Єгипту, то їх, певна річ, викреслено з англійських атласів! Ну, а тепер я залюбки поговорив би про Америку.

— Вона ділиться, — почав Толіне, — на Америку Північну й Америку Південну. В першій англійцям належить Канада, Новий Брансвік, Нова Шотландія і Сполучені Штати під управлінням губернатора Джонсона.

— Губернатора Джонсона? — вигукнув Паганель. — Наступник великого доброго Лінкольна, вбитого божевільним фанатиком, прихильником рабства! Чудово! Ліпше й бути не може! Ну, а Південна Америка, її Гвіана, Шетландський архіпелаг, Георгія, Ямайка, Трінідад і решта — це теж англійські володіння? Я не сперечатимуся з тобою, але, Толіне, я дуже хотів би почути твою думку, чи, певніше, думку твоїх навчителів про Європу.

— Про Європу? — перепитав Толіне, що ніяк не міг збагнути, чому так розпалився географ.

— Так! Про Європу! Кому належить Європа?

— А певно, Європа належить англійцям, — відповів хлопчик переконано.

— Я теж так гадаю, — мовив Паганель. — Але що саме в Європі належить Англії?

— До її володінь увіходять Англія, Шотландія, Ірландія, Мальта, острови Джерсей і Гернсей, острови Іонійські, Гебрідські, Оркадські...

— Гаразд, гаразд, Толіне, але в Європі є інші держави, що про них ти забув згадати, мій хлопчику!

— Які, пане? — спитав Толіне, анітрохи не збентежений.

— Іспанія, Росія, Австрія, Пруссія, Франція...

— Та ж то провінції, а не держави, — мовив Толіне.

— Це щось нечуване! — вигукнув Паганель, зриваючи з носа окуляри. [298]

— Звичайно, провінції. Столиця Іспанії — Гібралтар.

— Чудесно! Незрівнянно! Бездоганно! Ну, а Франція? Як француз, я не від того, щоб дізнатись, кому ж я належу.

— Франція — англійська провінція, — спокійно відповів Толіне, — головне місто Кале.

— Кале! — заволав Паганель. — Як! Ти гадаєш, що Кале досі належить Англії?

— Авжеж.

— І ти думаєш — це столиця Франції?

— Так, пане професоре, і там живе губернатор, лорд Наполеон...

Це вже було занадто — Паганель вибухнув нестримним сміхом. Толіне стояв ні в сих ні в тих. Його питали, він намагався відповісти якнайкраще. Безглуздість його відповідей не можна було ставити йому за провину, він цього і в гадці не мав. Проте

хлопчик не зникнув, він поважно очікував кінця незрозумілих веселощів ученого.

— Ось маєте, — мовив сміючись майор до Паганеля, — хіба ж я не казав, що учень Толіне візьме над вами гору?

— Авжеж, мій любий майоре, — відповів географ. — Так он як навчають географії в Мельбурні! Далеченько сягають пани професори з Нормальної школи: Європа, Азія, Африка, Америка, Океанія, увесь світ підлеглий англійцям! Що й казати, за такої хитромудрої науки тубільці, зрозуміло, коритимуться англійцям. Ну, а Місяць, Толіне, як ти гадаєш, він також належить англійцям?

— Він їм належатиме, — поважно вирік маленький австралієць.

Тут уже Паганель зірвався з місця — він не міг стримуватися далі. На нього напав сміх, і він одбіг за чверть милі від табору, щоб насміятись там досхочу.

Тим часом Гленарван розшукав у дорожній бібліотечці книжку Самюеля Річардсона "Короткий нарис з географії", широко розповсюджену в Англії й багато ближчу до справжньої географічної науки, ніж мельбурнські викладачі.

— Візьми, дитино, цю книжку, — мовив він до Толіне, — і бережи її. В тебе дещо невірні уявлення з географії, їх треба виправити. Я дарую тобі цю книжку на згадку про нашу зустріч.

Толіне мовчки взяв книжку, уважно оглянув і похитав недовірливо головою, не наважуючись покласти її в кишеню.

Була вже десята година вечора. Поночіло. Пора подумати про спочинок, адже завтра вставати на світанку. Роберт [299] запропонував Толіне половину своєї постелі, й малень—] кий австралієць погодився.

Кілька хвилин по тому леді Гелена й Мері Грант пішли до фургона, чоловіки полягали під наметом; Паганель досі реготав, і сміх його зливався з неголосним ніжнотонним щебетанням диких сорок.

Уранці, коли перший сонячний промінь збудив мандрівників, вони марно шукали австралійського хлопчика. Толіне як у воду впав. Чи ж хотів він швидше добутися до рідного Лаклану, чи, може, образився на Паганелів сміх — хтозна. Але Гелена, прокинувшись, знайшла біля себе букет свіжих мімоз, а Паганель в кишені своєї куртки — "Географію" Самюеля Річардсона.

Розділ XIV КОПАЛЬНІ ГОРИ ОЛЕКСАНДР

1814 року добродій Родерік Мерчісон, нині президент Королівського географічного товариства в Лондоні, дослідивши будову Уральських гір і ланцюга, що простягся з півночі на південь од південного узбережжя Австралії, побачив між ними надзвичайну подібність. А взявши до уваги, що Урал багатий на золото, вчений-геолог зміркував: поклади коштовного металу можуть знайтися і в австралійських горах. Він не помилився. Через два роки йому надіслали з Нового Південного Уельсу зразки золотої руди, й він намовив багатьох корнуельських гірників податися до Австралії, у золотодайні райони Нової Голландії.

Френсіс Дюттон натрапив у Південній Австралії на перші самородки, Форб і Сміт відкрили перші золоті розсипи в Новому Південному Уельсі.

Початок було зроблено, й шукачі золота линули з усіх усюд — англійці, американці, італійці, французи, німці, китайці. А втім, лише 3 квітня 1851 року Гергрєвс знайшов багатющі золоті поклади й запропонував губернаторові колонії Сідней Фітц-Рою за помірну винагороду в п'ятсот фунтів стерлінгів указати родовища. Пропозицію відхилили, але ч поголошка про відкриття Гергрєвса швидко поширилась. Шукачі золота посунули до Саммергілла й Леніс-Понда. Так народилось місто Офір, що завдяки видобутку золота швидко зросло й розвинулося.

Досі провінція Вікторія нікого не цікавила, проте багатством своїх покладів вона мала перегнати згодом і Офір. [300]

Справді, по кількох місяцях, у серпні 1851 року, в провінції Вікторія знайдено перші самородки, й невдовзі в чотирьох округах розпочато видобуток золота. Округи Балдарат, Овенс, Бендіго й гора Олександр — всі мали поклади; проте на річці Овенс розробкам перешкоджали підґрунтові боди; в Баллараті — надмінна строкатість родовищ; в Бендіго — невідповідність кам'янистого ґрунту вимогам роботи. Тільки на горі Олександр об'єднались усі умови, сприятливі для видобутку золота, і цей коштовний метал, піднявшись у ціні до 1441 франка за фунт, досяг рівня, найвищого з усіх світових ринків.

Саме до цього місця, де раз у раз одні доценту розорювались, а інші несподівано шалено багатіли, й привела тридцять сьома паралель тих людей, що шукали капітана Гаррі Гранта.

31 грудня, після цілоденного виснажливого перегону по дуже нерівній місцевості, мандрівники побачили врешті закруглені вершини гори Олександр. Розташувались табором у вузькій ущелині; стриножених коней і биків пустили пастися поміж кварцовими брилами, які всівали землю довкола. Це не був іще район золотих копалин. Тільки назавтра, першого дня нового, 1866 року, важкі колеса фургона проклали колію по шляхах цього золотодайного краю.

Жак Паганель і його супутники вельми раділи, що їм судилося побачити цю славнозвісну гору, яку австралійці називають Джебур. Сюди сунула навала авантюристів, злодіїв і чесних людей, тих, хто вішає на шибеницю, і тих, кого вішають. Коли "золотого" 1851 року розійшлися перші чутки про поклади, мешканці міст, скватери, моряки покинули свої домівки, поля, кораблі. Золота лихоманка перетворилась на пошесть, заразливу, немов чума: скільки людей загинуло від неї саме тоді, коли, здавалось, вони вже тримали в руках своє щастя! Подейкували, що природа-марнотратниця посіяла мільйони під двадцять п'ятим градусом широти в цій дивовижній Австралії. То був час жнив, і нові женці кинулися збирати врожай. Ремесло диггера — грабаря — стало над усіма іншими, і хоч багато поміж них гібіли від виснажливої праці, декотрі збагачувались за одним змахом заступа. Про невдах мовчали, про тих, кому поталанило, дзвонили по всіх усядах, аж відлунювало у п'ятих частинах світу. Невдовзі потоки шукачів щастя з різних верств суспільства затопили австралійські береги. За останніх чотири місяці 1852 року лише до Мельбурна збіглося звідусіль п'ятдесят чотири тисячі емігрантів — справжня армія, але армія, котрій

бракувало як командувача, так і дисципліни, армія, що [301] не здобула ще перемоги, коротко кажучи, п'ятдесят чотири тисячі розбишак наймерзеннішого штибу.

В перші роки цього божевільного сп'яніння панував невимовний безлад. Однак англійці, з властивим їм завзяттям, прибрали все до своїх рук. Поліцаї та жандармитубільці, що стояли на боці грабіжників, почали захищати чесних людей.

Одразу все круто відмінилося. Отож Гленарванові не довелося спостерігати дикі сцени насильства. Минуло вже тринадцять років, і експлуатація золотоносних ділянок провадилася тепер за суворим розпорядком певної системи. До того ж родовища подекуди вже вичерпалися і далші розробки досягали дна. І як було не виснажитися скарбам, зібраним тут природою, коли за 6 років, від 1852 до 1858, грабарі видобули з глибин вікторіанських земель понад шістдесят три мільйони фунтів стерлінгів щирого золота! Емігрантів помітно поменшало, вони відплинули на ще незаймані місця. "Золоті ниви", щойно відкриті біля Отаго й Маль-боро в Новій Зеландії, геть-чисто заповнили тисячі двоногих безкрилих комах.

Об одинадцятій годині мандрівники прибули до центру копалень. Тут підносилося справжнє місто — заводи, банки, церква, казарма, котеджі й будинки газетних редакцій. Не бракувало також готелів, ферм і вілл, був навіть театр, де місце коштувало десять шилінгів і глядачів завжди набивалося повно-повнісінько. В театрі йшла доморощена п'єса "Франціск Обадіа, або Щасливий грабар". Герой у фіналі востаннє розпачливо б'є землю заступом і раптом знаходить величезний самородок.

Гленарванові дуже хотілось оглянути славетні копальні гори Олександр, і він відрядив фургона наперед під наглядом Айртон та Мюльреді, гадаючи наздогнати його за кілька годин. Паганель палко привітав цю ухвалу й узявся, своїм звичаєм, виконувати обов'язки тлумача й провідника маленького загону.

За його порадою попрямували спершу до банку. Вулиці були широкі, бруковані, ретельно політі. Впадали в очі велетенські реклами "Гольден Компані Лімітед", "Діггерс Оффіс" та інших англійських акціонерних компаній. Рудо-копа-одинака заступило об'єднання влади й капіталів. Довкола гуркотіли машини, котрі промивали пісок і подрібнювали дорогоцінний кварц.

За міськими будинками простяглися родовища золота, себто просторі земельні ділянки, де провадився його видобуток. [302]

Там працювали робітники, наймані за високу винагороду золотопромисловими компаніями.

Око не спромоглося б осягнути незліченні шпари, які зрешетили землю навколо. Залізо заступів яскріло на сонці й щохвилини спалахувало, наче блискавки. Серед грабарів були люди різних національностей. Вони не розмовляли поміж себе, не сперечались — адже мали однакове становище найманих робітників.

— Проте не треба думати, — сказав Паганель, — що на австралійській землі вибавилися запальні шукачі золота, які вганяють по родовищах за багатством. Звісно, більшість наймається на роботу до різних компаній, і це природно, бо всі золотоносні ділянки держава продала або віддала їм в оренду. Але тому, хто нічого не має, хто не

може ані продати свою силу, ані купити ділянку, залишається ще один спосіб забагатіти.

— Який? — спитала леді Гелена.

— Спробувати щастя у джемпінгу, — відповів Паганель. — Навіть ми, що не маємо жодного права на ці золоті розсипи, могли б, проте, забагатіти, коли б нам раптом поталанило.

— Та як же бо? — спитав майор.

— Скориставшись з джемпінга, як я вже мав честь вас повідомити.

— Що ж воно таке — джемпінг? — допитувався майор.

— Це угода, складена поміж себе рудокопами. Щоправда, вона частенько призводить до безладу, а то й насильства, але влада неспроможна її скасувати.

— Кажіть же, в чім річ, Паганелю," — мовив нетерпляче майор. — Ви наш терпець на спробунок берете.

— Так-от, тут запроваджено правило, за яким кожна ділянка в центрі розробки золотих покладів, де не відбувалось жодних робіт протягом доби, окрім великих свят, переходить у громадську власність. Кожний, хто захопить таку ділянку, може розробляти її й забагатіти, коли доля того захоче. Отож, Роберте, спробуй знайти таку покинуту яму — й вона буде твоя!

— Пане Паганелю, — сказала Мері Грант, — не прищеплюйте, будь ласка, моему братові таких думок.

— Я жартую, дорога міс, — відповів Паганель, — і Ро-берт це чудово розуміє. Він — шукач золота? Та ніколи в світі! Копати землю, перевертати її, обробляти, потім засіяти і зібрати врожай— винагороду за свою працю — це дав втіху. Але копирсатися в землі наосліп, наче кріт, аби видо [304] бути з неї дещицю золота — це жалюгідне ремесло, і треба бути проклятим богом і людьми, щоб удатися до нього!

Побувавши там, де розмістилися головні копальні, проминувши чимале пустирище з ґрунтом, який утворився внаслідок вивітрювання скель і складався переважно з кварцу, глинистих сланців та піску, мандрівники дісталися врешті до банку.

Це була громіздка будівля, на її даху майорів англійський національний прапор. Гленарван звернувся до головного інспектора, і той люб'язно запропонував йому познайомити прибулих з своєю установою. Тут компанії зберігають золото, добуте з надр земних. Давно минули ті часи, коли рудокопа визискували торговці — колоністи. Вони пла-' тили йому на копальнях п'ятдесят три шилінги за унцію золота, а продавали її в Мельбурні за шістдесят п'ять! Щоправда, гендляр ризикував, бо переправляти золото було небезпечно — по дорогах никали банди грабіжників, і вантаж навіть з охороною не завжди прибував за призначенням. Інспектор показав своїм гостям цікаві взірці золотих самородків і познайомив їх з різними способами добування коштовного металу. Звичайно він зустрічається або у вигляді розсипного золота, або золота корінного, як первісна порода. В покладах золото знаходять у суміші з наносними ґрунтами чи вкраплене в кварцити. Отож, щоб його видобути, розкопки проводять або глибоко, або на самій поверхні. Розсипне золото найчастіш залягає на дні потоків, у

видолинках і ярах, нашаровуючись відповідно до власної гру-бизни: спочатку зерна, потім пелюстки, нарешті блискітки. Корінне золото, що міститься у вивітрілій породі, скупчується в певних місцях, утворюючи, як кажуть рудокопи, "кишеньки". Декотрі "кишеньки" ховать у собі, бува, цілий статок.

На горі Олександр золото знаходять здебільша в глинистих нашаруваннях і в розколинах сланцевих скель. Тут розкидано цілі гнізда самородків, і щасливий рудокоп частенько витягає найбільший виграш у цій золотій лотереї.

Гості, роздивившись різні взірці золбта, подалися до мінералогічного музею, що містився в банку. Вони побачили розкладені за певною класифікацією, з понавішуваними на них ярличками, зразки тих порід, з яких складаються австралійські ґрунти. Золото — не єдине багатство Австралії, і цілком слушно було б назвати її великою скринькою, Де природа ховає свої коштовні самоцвіти. Під склом вітринок виблискували білі топази, що їм могли б позаздрити топази бразільські, епідот, різновид силікатів чудового [305] зеленого кольору, альмадінський гранат, напрочуд гарні шарлатові й рожеві рубіни, подібні до корунда, ніжно-голубі й темно-сині сапфіри, такі ж вишукані, як сапфіри мала-барські або тибетські, блискучі рутили, нарешті, маленький діамант, знайдений на берегах Терону. Все було в цій розкішній колекції коштовного каміння, а золото, потрібне на його оправу, не доводилось шукати далеко.

Гленарван попрощався з головним інспектором банку й, подякувавши йому за люб'язність, приєднався до своїх друзів, аби далі оглянути копальні.

Хоч який байдужий був Паганель до скарбів цього світу, проте він раз у раз обшукував очима землю. Це було дужче за нього, і жарти товаришів його не зачіпали. Він безперестанку нагинався, піднімав камінчик, уламок руди або шматочок кварцу, уважно оглядав і жбурляв зневажливо геть. Так тривало цілу прогулянку.

— ВДо трапилось, Паганелю? — спитав його майор. — Ви щось загубили?

— Авжеж, згубив, — відповів Паганель, — той безперечно втрачає, хто нічого не знайшов у цій країні золота й коштовного каміння. Не знаю чому, але мені дуже хочеться привезти відціль самородок в кілька унцій або навіть фунтів двадцять вагою.

— І що б ви зробили з ним, мій шановний друже? — запитав Гленарван.

— О, я дав би собі з ним раду, — відповів Паганель. — Я вшанував би цим золотом мою батьківщину, віддав би його на схорону до французького банку!

— А його б узяли?

— Безперечно, у вигляді залізничних облігацій!

Усі поздоровили Паганеля з вигадкою цікавого способу "піднести дарунок" батьківщині, а леді Гелена побажала йому знайти найбільший у світі самородок.

Отак жартуючи, мандрівники обійшли більшу частину території копалень. Скрізь робота відбувалася розмірено, механічно, але без піднесення.

Минуло близько двох годин, коли Паганель запримітив пристойну корчму й запропонував посидіти там і зачекати фургон. Леді Гелена погодилась, а як уже так повелось, що в корчмі годиться пити, то Паганель загадав хазяїнові подати будь-який місцевий напій.

Усім принесли по склянці "ноблера". Власне кажучи, це той самий грог, але грог навиворіт. Замість влити чарочку горілки в велику склянку води, тут додають чарочку води до склянки горілки, кидають туди цукор і п'ють. Це [306] було надто по-австралійському, і хазяїн вельми здивувався, коли його відвідувачі розвели ноблер водою з карафки і таким чином обернули його на британський грог.

Потім повели розмову про копальні й рудокопів. Паганель, дуже задоволений з того, що тільки-но побачив, зауважив проте — колись, за років перших розробок на горі Олександр, тут було багато цікавіше.

— Землю тоді геть усю порили, — розповідав він, — на ній аж роїлася незліченна працююча комашня, та ще й яка ретельна! Однак емігранти запозичили в комах тільки завзяття, але не їхню завбачливість. Золото марнували в шаленствах, його пропивали й програвали в карти, і корчма, де ми оце сидимо, була справжнім пеклом, як тоді казали. Гра в кості раз у раз закінчувалась різаниною. Поліція нічого не могла вдіяти, і губернатор не раз мусив відряджати частини регулярного війська, щоб утихомирити бешкетників. Однак він спромігся їх напоумити — зобов'язав кожного брати патент на право видобутку золота і, доклавши чималих зусиль, досяг врешті певного ладу й спокою, принаймні більшого, ніж у Каліфорнії.

— Отже, шукачем золота може стати кожний, хто захоче? — спитала Гелена.

— Так, для цього не потрібний ступінь бакалавра. Досить мати дужі руки. Гнані злиднями, авантюристи звичайно прибували на копальні без копійчини в кишені, багатші — з заступом, бідні — з ножем, і всі хапалися рити землю з таким завзяттям, котрого ніколи не вкладали б у будь-яку чесну працю. Який химерний вигляд мали тоді золотоносні ділянки! Їх густо вкривали брезентові шатра, курені з гілля, хижки, землянки, дощані бараки. Посередині височів урядовий намет, прикрашений британським стягом, поруч — сині намети урядовців, далі — заклади міняйл, гендлярів і скупників золота. Ці добродії збагачувалися вже на певність. Досить було подивитися на отих грабарів у червоних вовняних сорочках, зарослих довгими бородами, які жили у вогкості й в бруді! Повітря аж гуло від безугавних ударів об землю заступами, кістяки тварин, котрі валялись на землі, нестерпно смерділи. Густа курява немов хмарою обгортала цих нещасних, що становили надто сприятливий матеріал для підвищення смертності. Якби не цілюще тутешнє підсоння, тиф покосив би всіх. Та коли б ще всім цим авантюристам щастило! Але здебільша поневіряння не винагороджуються, і як гарненько підрахувати, то виявиться, що на одного шукача золота, котрий забагатів, припадає [307] сотня, дві сотні, може, навіть тисяча невдах померлих у злиднях і розпачі.

— Чи не можете ви, Паганелю, розказати нам, яким способом вони добували золото? — спитав Гленарван.

— Дуже просто, — відповів Паганель. — Перші шукачі золота промивали його так, як це й дотепер роблять в Се-веннах у Франції. Нині компанії роблять це в інший спосіб: вони докопуються до самого джерела, до золотодайної жили, багатої на самородки, зерна, платівки; а перші шукачі золота вдовольнялись тим, що мили золотоносний

пісок — і край. Вони копали землю, брали ті шари ґрунту, котрі вважали багатими на золото, і, промиваючи їх, відокремлювали коштовний метал. Промивали ґрунт за допомогою вигаданого американцями приладу, так званої "колиски": ящика у п'ять чи шість футів завдовжки, який скидався на відкриту труну, з двома відділками. У першому відділку один над одним розміщено декілька решет, що нижче, то густіше. Другий відділок мав особливу форму — звужувався донизу. В верхнє решето насипали пісок, тоді наливали води й починали руками гойдати "колиску". Камінці залишались на першому решеті, дрібний пісок і золоті зернятка — на інших, густіших, а розріджена земля разом з водою виходила геть крізь вузький отвір у денці другого відділку. От яким приладом користувались шукачі золота за тих часів.

— Але його ще треба було придбати, — зауважив Джон Манглс.

— Звичайно таку коліску купували в тих, хто забагатів чи, навпаки, зруйнувався, або ж обходилися без неї, — відповів Паганель.

— Чим же тоді її заміняли? — спитала Мері Грант.

— Залізним листом, дорога Мері, звичайним залізним листом. Вони за його допомогою віяли землю так, як віють збіжжя, тільки замість пшениці назбирували іноді зерна золота. В перший рік видобутку золота чимало емігрантів збагатилось, не витрачаючись на інші прилади. Бачите, друзі, то були чудові часи, хоч пара чобіт і коштувала сто п'ятдесят франків, а за склянку лимонаду платили десять шилінгів! Завжди виграє той, хто приходить перший. Золота було скрізь досхочу — і на поверхні землі, і на дні струмків, що текли по золотому руслу, навіть на вулицях Мельбурна: настилаючи брук, уживали дрібний золотоносний пісок. Отож з 26 січня до 24 лютого 1852 року з гори Олександр до Мельбурна перевезли під державним конвоем дорогоцінного металу приблизно на 8 мільйонів 238 тисяч [308] 750 франків. Це становить пересічно 164 тисячі 725 франків щоденного видобутку золота.

— Майже стільки, скільки дістає на свої потреби російський імператор, — сказав Гленарван.

— Ото бідаха! — зітхнув майор.

— А траплялося таке, щоб хто враз забагатів? — спитала Гелена.

— Звичайно, інколи.

— І ви, шановний Паганелю, чували про такі випадки? — спитав Гленарван.

— Аякже! — відповів Паганель. — 1852 року в окрузі Баларат знайдено самородок вагою в п'ятсот сімдесят три унції, інший, в Джісленді — в сімсот вісімдесят дві унції, а 1861 року натрапили на кавалок, що заважив вісімсот тридцять чотири унції. Врешті в тому ж Балараті якийсь рудокоп знайшов самородок вагою в шістдесят п'ять кілограмів, що становить, рахуючи 1722 франки за фунт золота, 279 тисяч 825 франків! Змах заступа, який приносить одинадцять тисяч франків щорічної ренти, оце-то справжній змах!

— Цікаво, наскільки зріс світовий видобуток золота відтоді, як діють ці копальні? — спитав Джон Манглс.

— Зріс надзвичайно, любий Джоне. Коли видобуток золота становив на початку

століття лише сорок сім мільйонів франків на рік, то тепер в Австралії, Азії, Європі й Америці добувають золота на дев'ятсот мільйонів, мало не мільярд.

— Отож, пане Паганелю, — мовив Роберт, — може, тут, де ми оце стоїмо, під нашими ногами, заховано багато золота?

— Так, мій любий, ти кажеш правду — цілі мільйони! І ми їх топчемо, але топчемо тільки тому, що зневажаємо золото!

— То Австралія — щаслива країна?

— Ні, Роберте, — відказав географ, — багаті на золото країни не бувають щасливі. Вони породжують нероб, а не дужих, завзятих і працьовитих людей. Поглянь на Бразілію, Мексіку, Каліфорнію, Австралію. На що перевелись вони у дев'ятнадцятому столітті? Затям, хлопчику мій: найжит-тездатніша не країна золота, а країна заліза!

Розділ XV "АВСТРАЛІЙСЬКА Й НОВОЗЕЛАНДСЬКА ГАЗЕТА"

2 січня на сході сонця мандрівники минули кордони золотоносного району й графства Тальбот. Тепер їхні коні топтали курні дороги графства Дальгоуз. За кілька годин перейшли бродом річки Кальбоан і Кемпейс-Рівер, між 144°35' і 144°45' довготи. Отож подолали вже половину шляху. Ще два тижні такої безпечної подорожі і маленький загін досягне берегів Туфольдської затоки.

На щастя, всі були при здоров'ї. Справдились Паганеле-ві слова щодо цілющого австралійського підсоння: майже немає вологи, помірна спека. Коні й бики не мали на що скаржитися. Люди — й поготів.

Але розпорядок у загоні після Кемден-Бріджа дещо відмінився. Скоро Айртон дізнався про страшний злочин на залізниці, він переконав Гленарвана, що слід доконечне вдатися до застережних заходів, які досі здавалися цілком зайві. Тепер вершники мусили, від'їжджаючи вбік, не спускати фургона з очей. Коли розташовувалися табором, хтось завжди стояв на чатах. Вранці й ввечері уважно перевіряли свої набиті рушніці. Безперечно, зграя злочинців нікала десь поблизу, і хоч ніщо не віщувало близької небезпеки, усе ж слід було матися на бачності.

Певна річ, всі ці заходи застосовували потай від Гелени й Мері Грант: Гленарванові не хотілось їх страхати. Але чоловіки діяли слушно, щонайменша необережність, навіть звичайна недбалість, могла коштувати дуже дорого. А втім, не лише Гленарвана турбувала можлива зустріч із злочинцями. Мешканці відлюдних поселень і скватери теж вдавалися до різних заходів, аби оборонитися від наглого нападу та передбачити всілякі несподіванки. Ледве спадала ніч, геть усі двері міцно замикалися. Спущені з цепу собаки, тільки-но хто наближався до садиби, здійсмали голосний гавкіт. В кожного пастуха, що верхи заганяв на ніч свою незліченну череду, стримів причеплений до сідла набитий карабін. Звістка про злочинство на Кемденському мосту налякала людей, і не один колоніст, що досі спокійно спав за відчиненими навстіж дверима й вікнами, тепер старанно зачинявся на всі засувки, скоро поночіло.

Адміністрація провінцій також виявила пильність і дбайливість. В околиці відрядили загони тубільної жандармерії, забезпечили надійніший телеграфний зв'язок. Досі поштова карета, роз'їжджаючи по далеких дорогах провінції, обходилася [310] без

охорони. Але того дня, коли маленький загін перетинав великий шлях з Кілмора на Кіткот, повз нього, знявши хмару куряви, промчав поштовий ридван, і хоч як швидко він зник, Гленарван устиг зазримити блискучі на сопці карабіни полісменів, що гнали навскач обіч повозу. Можна було подумати, що повернулись ті лихі часи, коли після відкриття перших золотих покладів на Австралійський суходіл ринув увесь набрид європейського суспільства. Проїхавши щось із милю від кілморського шляху, фургон заглибився в просторе громаддя велетенських дерев. Відтоді як мандрівники покинули мис Бернуїллі, вони вперше потрапили до одного з тих австралійських лісів, що простягаються на сотні кілометрів.

Усі аж скрикнули від захвату, вгледівши величні евкаліпти в двісті футів заввишки, з губчатою корою завтовшки у п'ять цалів. На стовбурах не менш двадцяти футів у попереку, посмугованих цівочками запашної смоли, не було видно жодної гілки, ані сучечка, ані примхливого паростка, чи хоч би якого вузла. Навіть тесля не обточив би їх так гладесенько. Ці рівні стрункі колони тяглись навсібіч незліченними сотнями. Деся у незбагненній височині пишались — їхні зелені капітелі з вигнутих півколом вітів, прикрашених на кінцях симетрично розміщеним листям, з-під якого звисали поодинокі великі квіти, що скидались на перекинуту Урну.

Під цим вічнозеленим склепінням вільно повівав вітер, вбираючи в себе вологість ґрунту; дерева, виструнчившись, наче віхи, обабіч прорубу, росли так далеко одне від одного, що між ними вільно пройшли б коні, фургони, череда биків. То були не лісові хащі, геть зарослі колючим чагарником, ані незайманий ліс, захаращений поваленими стовбурами, повитий цупкими ліанами, де тільки залізо й вогонь спромоглись би прокласти дорогу піонерам. Килимки-моріж-ки попід деревами, зелені серпанки на верховітті, нескінченні шерехи гордовитих стовбурів, що губились вдалині, обмаль затінку, обмаль холодку, .якесь особливе світло, немов просіяне крізь тонкий серпанок, одноманітне чергування відсвітів і чітка гра світлотіні на землі, — все це створювало химерне видовище, що раз у раз вражало несподіваними ефектами. Австралійські ліси анітрохи не подібні до лісів Нового Світу, а евкаліпт "тара" з родини миртових — дерево переважно австралійського рослинного світу.

Якщо під високим зеленим шатром не було ні справжнього затінку, ні приємної півтемряви, то до цього спричинилась цікава аномалія, властива евкаліптовим листкам. [311] Вони повернені до сонця не широкою поверхнею, а пружком. Око бачить це чудне листя тільки збоку. Отож не дивно, що сонячне проміння падає повз нього аж на землю, наче проходить крізь шпари ґратчастої віконниці.

Всі це помітили і чудувались: чому так повернене листя? Звичайно, спитали Паганеля, і він рідповів, як людина, котру ніщо не може збентежити.

— Мене дивує, — мовив він, — не чудасія в природі, бо природа знає, що творить. Мене дивують ботаніки, які не завжди здають собі справу в тому, що кажуть. Природа вчинила слушно, подарувавши цим деревам таке своєрідне листя, а ось люди допустилися помилки, назвавши їх евкаліптами.

— А що означає це слово? — спитала Мері Грант.

— По-грецькому воно означає "я добре вкриваю". Хоч цю помилку й сховали за грецьким словом, але цілком очевидно — евкаліпт укриває погано.

— Згоден з вами, дорогий Паганелю, — озвався Гленар-ван. — А тепер поясніть нам, чому листя отак чудно росте?

— Це, друзі, обумовлено фізичними законами, які зрозумілі кожному, — відповів Паганель. — В Австралії, де повітря сухе, де дощі перепадають зрідка й ґрунти зовсім висхлі, рослини не потребують ані вітру, ані сонця. Брак вологості спричиняється до нестачі соку й сили в деревах. Отим-то вони мають вузьке листя, яке, прагнучи захистити себе від денного світла й надмірного випаровування, повертається до сонячного проміння не широкою поверхнею, а боком. Такий листок розумніший над усе.

— І над усе себелюбний, — докинув майор. — Вони дбають лише за себе й зовсім не думають про мандрівників.

Кожний поділяв Мак-Наббсову думку, крім Паганеля, котрий, витираючи без упину спітніле чоло, радів, що йому довелося їхати лісом, де дерева не дають холодку. Певна річ, це завдає неабияких прикрощів: переходи таними лісами, часто-густо дуже тривалі, надзвичайно важкі для мандрівників, бо ніщо не боронить їх од спеки.

Цілісінький день фургон котив поміж нескінченними шеретами евкаліптів. Жодна тварина, жодний тубілець не трапився дорогою мандрівникам, самі лише какаду, що повили свої оселі у верховітті. Але на такій височині їх насилу можна було роздивитись, а пташиний щебет долинав, як ледь вловиме бриніння. Іноді, звеселивши все довкола, промайне вдалині між деревами, немов швидкоплинний барвистий промінь, зграйка лісових папуг. Та все ж глибока тиша панувала в цьому величезному храмі зелені, і лише [312] кінський тупіт, уривчасті слова, рип коліс та подеколи гукання Айртонів на байдужих биків порушували це предковичнє відлюддя.

Зайшов вечір і мандрівники розташувались на ніч під евкаліптами, що мали на собі свіжі сліди від вогню. Їхні стовбури скидались на височенні фабричні димарі, бо в них полум'я випалило серце з низу до верху. Хоч на дереві залишалась сама кора, воно не всихало. Однак цей обурливий звичай скватерів і тубільців розводити багаття під самісіньким стовбуром нарешті призведе до повного винищення цих розкішних дерев, і вони зникнуть, як чотирьохсотлітні ліванські кедри, спалювані недбало розведеними табірними вогнищами.

Щоб зготувати вечерю, Олбінет, за порадою Паганеля, розклав багаття в одній такій порожнині, де одразу ж встановилася добра тяга; дим підносився вгору й танув у темному листі евкаліптової крони. На ніч поставили, як завжди, потрібну охорону, і Айртон, Мюльреді, Вільсон і Джон Мангліс вартували по черзі аж до сходу сонця.

Цілий день третього січня маленький загін їхав крізь той самий ліс, що множив і множив без кінця довгі симетричні проруби евкаліптів. Здавалось, ліс ніколи не скінчиться. Проте надвечір дерева порідшали, за кілька миль попереду, на невеликій галявині, перед очима мандрівників повстали будівлі, розташовані правильними рядами.

— Сеймур! — вигукнув Паганель. — Останній населений пункт у провінції Вікторія, повз який ми проїдемо.

— Це велике місто? — спитала Гелена.

— Ні— відповів Паганель, — звичайне селище, котре, напевне, невдовзі перетвориться на місто,.

— Там знайдеться який-небудь пристойний заїзд? — спитав Гленарван.

— Сподіваюсь, — відповів географ.

— Тоді поїдемо швидше. Гадаю, наші мужні мандрівниці залюбки перебудуть там ніч.

— Ми з Мері згодні, любий Едварде, — сказала Гелена, — але за одної умови, щоб це не спричинилось ані до зайвого клопоту, ані до затримки.

— Аж ніяк, — відповів Гленарван, — крім того, й наші бики потомились, а завтра ми вирушимо на світанку.

Була дев'ята година. Місяць хилився вже до обрію й кидав скісне проміння, що губилося у тумані. Темрява довкола густішала. Маленький загін добрався до Сеймура і попрямував його широкими вулицями за проводом Паганеля, який, здавалось, завжди чудово знав те, чого ніколи в вічі [313] не бачив. Його вело чуття, і незабаром він прибув на чолг загону просто до заїзду "Північна Британія".

Коней і биків відвели до стайні, фургон поставили під повіткою, а подорожнім запропонували доволі вигідні кімнати. О десятій годині посідали до столу, накритого під доглядом Олбінета. Паганель встиг уже разом із Робертом обійти місто; розповідь про його нічну прогулянку була надзвичайно коротка, бо ж він нічого не побачив. А втім, людина менш неуважна запримітила б на вулицях якесь пожвавлення. Тут і там люди збирались у юрби, котрі помалу зростали; інші перемовлялись з порогів своїх домівок, тривожно розпитувались одне в одного; вголос читали ранкові газети, обмірковували, сперечались. Проте Паганель нічого не помітив.

Майор, дарма що нікуди не ходив, навіть і кроку не ступив за поріг заїзду, проте знав, що саме стурбувало маленьке місто. Досить було поговорити трохи з балакучим хазяїном заїзду Діксоном, аби збагнути, про що йдеться. Однак він не зронив ані слова.

Після вечері, коли Гелена, Мері й Роберт Грант пішли до своїх кімнат, майор затримав чоловіків і повідомив:

— Виявлено злочинців, причетних до аварії на Сенд-хортській залізниці.

— їх заарештовано? — квапливо запитав Айртон.

— Ні, — відповів Мак-Наббс, наче не помітивши боцма-нової квапливості, щоправда, цілком природної за цих обставин.

— Тим гірш, — зауважив Айртон.

— Ну то кого звинувачують у злочині? — спитав Гленарван.

— Читайте, — сказав майор, простягаючи Гленарванові число "Австралійської й Новозеландської газети", — і ви побачите — поліцейський інспектор не помилявся.

Гленарван прочитав уголос таке:

"Сідней, 2 січня 1866 року. Наші читачі, напевно, пам'ятають, що в ніч проти 30

грудня того року сталася катастрофа біля Кемден-Бриджа, за сім миль од станції Каслмейн, на залізничній лінії Мельбурн-Сендхорст. Нічний експрес, який вийшов з Мельбурна об 11 годині 45 хвилин і мчав повним ходом, звалився в річку Люттон, бо Кемденський міст було розведено. Численні грабунки пасажирів, знайдений за півмилі від мосту труп залізничного сторожа свідчать: катастрофа скоїлась внаслідок [814] злочину. Справді, злочин, як виявило розслідування, заподіяла банда каторжників, котрі півроку тому втекли з Пертської виправної в'язниці в Західній Австралії, саме тоді, коли їх переправляли на острів Норфольк(81). Ватага має двадцять дев'ять чоловік, їхній верховода — Бен Джойс, найнебезпечніший злочинець, що прибув до Австралії кілька місяців тому, невідомо на якому судні, і досі не потрапив до рук правосуддя. Мешканцям міста, колоністам і скватерам пропонується бути пильними й подавати головному слідчому всі відомості, що можуть сприяти розшукам злочинців.

Головний інспектор поліції".

Коли Гленарван закінчив читати, Мак-Наббс повернувся до географа й мовив:

— Ось бачите, Паганелю, і в Австралії трапляються каторжники.

— Збігли — безперечно! — відповів Паганель. — Але ті, хто відбув покарання, не мають права тут селитися.

— Так чи так, а втім, вони тут є, — мовив Гленарван. — Але я не думаю, що через них ми мади б змінити наші плани чи припинити подорож. А як ви гадаєте, Джоне?

Джон Манглс відповів не зразу. Він вагався: його неабияк тривожила думка про те, якого горя завдала б дітям капітана Гранта відмова від розшуків їхнього батька, а водночас він боявся наразити експедицію на небезпеку.

— Коли б із нами не було леді Гленарван і міс Грант, — сказав він, — мене дуже мало непокоїла б ця злодійська зграя.

Гленарван зрозумів його й додав:

— Певна річ, йдеться не про те, аби цілком відмовитися від нашої мети; та чи не було б обачніше, зважаючи на присутність з нами жінок, попрямувати до Мельбурна, сісти на "Дункан" і, прибувши на східне побережжя, далі розшукувати Гаррі Гранта. Як ви гадаєте, Мак-Наббсе?

— Я хотів би перше знати, що думає Айртон, — відповів майор.

Боцман, глянувши на Гленарвана, відповів:

— Ми зараз за двісті миль од Мельбурна, і я гадаю, що небезпека, коли вона взагалі існує, однакова на південних

(81) Острів Норфольк лежить на схід од Австралії. Туди засилають каторжників-рецидивістів і невинуватих злочинців, де вони перебувають під особливо суворим наглядом. (Прим, автора.) [315]

шляхах і на східних. Пустельні і ті й інші, вони варті одні одних. До того ж я не вірю, щоб тридцять злочинців могли налякати вісьмох добре озброєних і рішучих чоловіків. Отож коли немає ліпшої ради, я пропоную йти вперед.

— Добре сказано, Айртоне, — озвався Паганель. — Посуваючись далі на схід, ми можемо натрапити на сліди капітана Гранта, а звернувши на південь, ми цю

можливість втрачаємо. Я згоден з вами. А втікачі з Пертської в'язниці — то пусте! Чесну людину вони не злякають.

Пропозицію залишити план подорожі без змін проголосували й одностайно ухвалили.

— Дозвольте мені, сер, ще слово мовити, — сказав Айртон наприкінці.

— Кажіть, Айртоне.

— Може, треба послати "Дунканові" паказа виряджатись до східного побережжя?

— Навіщо? — заперечив Джон Манглс. — Ми ще встигнемо це зробити, коли прибудемо до Туфолдської затоки. А коли раптом якийсь непередбачений випадок змусить нас попрямувати до Мельбурна, нам буде дуже прикро не застати там "Дункана". До того ж навряд чи його вже полагодили. Отож я гадаю, з цим краще зачекати.

— Гаразд, — погодився Айртон, не наполягаючи на своєму.

Назавтра маленький загін, добре озброєний і готовий до будь-яких несподіванок, покинув Сеймур. За півгодини він знову опинився в евкаліптовому лісі, що простягся далеко на схід. Гленарван волів би їхати відкритим полем. Воно менш зручне для нападу й засідки, ніж густий ліс. Але вибору не було, і фургон цілий день посувався між одноманітними еєличезними евкаліптами. Увечері, проїхавши вздовж північного кордону графства Енглезі, мандрівники перейшли сто сорок шостий меридіан і стали табором на межі округи Муррей.

Розділ XVI ДЕ МАЙОР ЗАПЕВНЯЄ, ЩО ЦЕ МАВПИ

Другого дня, 5 січня, подорожні вступили на просторі землі Муррейської округи. Цей недосліджений і відлюдний край розкинувся аж до високого кряжа Австралійських Альп. Наступ цивілізації ще не спромігся покряяти його на окремі чітко розмежовані графства. То був найглухіший [316] куток провінції, куди лише зрідка заглядала людина. Настане час, і її ліси впадуть під сокирою дроворуба, а прерії вкриються худобою поселенців-скватерів, але поки що земля тут така ж незаймана, як і тоді, коли вона виринула з безодні Індійського океану. Це справжня пустеля.

На англійських мапах територію позначено промовистими словами: "Reserve for the blacks" — "Заповідник для чорношкірих". Сюди колоністи силоміць відтіснили тубільців. Тут на безмежних рівнинах, у лісових нетрях корінним мешканцям полишили кілька ділянок землі, де австралійська раса помалу, але певно вимирає. Перший-ліпший білий — чи то колоніст чи скватер, емігрант чи торговець лісом, — міг вільно перейти кордони заповідника, але жодний чорний не має права вийти за його межі.

Паганель в розмові зі своїми супутниками торкнувся цього важливого питання — долі тубільців. Всі були одностайні в тому, що британська колоніальна система прирекла підкорені племена на цілковите винищення, на вигнання з тих місць, де жили їхні предки. Згубна політика англійців виявилась повсюдно, а в Австралії більше ніж деінде. На початку колонізації засланці, та й самі колоністи мали чорношкірих за якихось диких звірів. Вони полювали на тубільців з рушницями в руках, вбивали їх, винищували всілякими способами, посилаючись на авторитет правників, аби довести,

що вбивство цих бідолах не злочин, бо австралійці перебувають поза законом. Сіднейські газети навіть пропонували дійовий засіб, аби позбутися тубільців на озері Гунтер, — масове отруєння.

Отож англійці, загарбавши країну, покликали на поміч колонізації вбивство. їхня жорстокість не знала меж. Вони поводитися в Австралії так само, як і в Індії, де винищили п'ять мільйонів індійців, або в Капській області, де від мільйона готтентотів лишилось тільки сто тисяч. Тому тубільне австралійське населення, що сильно порідшало внаслідок звірячого ставлення колонізаторів і масового споювання, вироджується й зникає під тиском антилюдяної цивілізації. Правда, подекуди губернатори видавали укази проти кровожерних колоністів — за ними білого, котрий відрізав тубільцеві носа чи вуха або відтяв мизинки, щоб "набивати ним люльку", карали нагаями. Марні погрози! Масові вбивства дедалі ширились, вигидали цілі племена. Як не згадати острів Ван-Дімен, де на початку століття було п'ять тисяч населення, а в 1863 році — всього-но сім чоловік. А нещодавно "Меркурій" повідомив — до Гобарт-Тауна прибув останній тасманієць. [317] Ні Гленарван, ні майор, ані Джон Мангліс не суперечили Паганелеві: коли б вони навіть були англійці, то й тоді не спромоглись би боронити своїх співвітчизників, бо ж оче— видні факти — невідпорні.

— П'ятдесят років тому, — додав Паганель, — ми побачили б дорогою багато австралійських племен, а тепер нам не трапився жодний тубілець. Мине століття, і з Австралійського суходолу остаточно зникне чорна раса.

Справді, "Заповідник для чорношкірих" видавався зовсім знелюдненим. Жодних прикмет кочовища чи поселень. Рівнини чергувалися з лісами, і місцевість набувала дедалі дикішого вигляду. Здавалось, в цю глушину ніколи не зазірав жива істота — ні людина, ні тварина; аж раптом Роберт, зупинившись перед групою евкаліптів, вигукнув:

— Мавпа! Он мавпа!

І він вказав на якесь чимале чорне створіння, що плигало з гілки на гілку й перехоплювалось від вершини до вершини з такою неймовірною спритністю, наче його підтримував у повітрі костокрилий пристрій. Невже в цій дивовижній країні мавпи літають, немов ті лисиці, яким природа дала кажанові крила?

Тим часом фургон зупинився, й всі стали стежити за чорною твариною, яка мало-помалу зникла в верхов'ї евкаліптів. Та незабаром вона спустилася відтіль і, кумедно вихиляючись та підстрибуючи, підбігла до величезного дерева й схопилась довгими руками за його гладенький стовбур. Ніхто й не уявляв собі, як злізти нагору по цьому рівному й слизькому дереву, котре навіть не можна було обійняти руками. Але мавпа, спритно орудуючи чимось схожим на маленьку сокирку, поробила на стовбурі переміжні зарубинки й видерлась по них до розсохи на вершечку. За мить вона щезла в густому листі.

— Та на бога, що воно за мавпа? — вигукнув майор.

— Ця мавпа — спражнісінький австралієць, — мовив Паганель.

Не встигли його супутники знизати з подиву плечима, як поблизу розітнулися

крики, на взірець "коо-ех! коо-ех!". Айртон погнав биків, і за сто кроків далі подорожні раптом опинились у стоїщі тубільців.

Сумне то було видовисько! На голій землі стовбичило з десятків куренів "гуніос", вкритих шматками кори, укладеними в такий спосіб, як черепиця; вони захищали своїх безталанних мешканців лише з одного боку. Ці гідні жалю істоти, занепаді через нужденне життя, зовні були відразливі, їх виднілось довкола із тридцятьох чоловіків, жінок, дітей, [318] одягнених у подерті на лахміття шкури кенгуру. Вгледівши фургон, вони спершу кинулись тікати, але кілька слів Айртонів місцевою говіркою, незрозумілою подорожнім, начебто їх заспокоїли. Вони повернулись напівдовіриливо, на-півбоязко, ніби тварини, яким простягли кілька шматків м'яса.

Ці дивні тубільці, щось із п'ять футів заввишки, мали шкіру не чорну, а немов закоптілу, кольору задоволеної сажі, руки довгі, черево випнуте, волосся кошлате. Їхні тіла були татуйовані й рясніли рубцями від надрізів — вони їх роблять собі звичайно під час обрядів поховання на знак жалоби. Годі й уявити собі обличчя, потворніші за їхні: величезний рот, плескатий, наче вдавнений межі щоків ніс, випнута нижня щелепа, з якої стирчали гострі білі зуби.

— Роберт не помилився, — сказав майор, — це справді мавпи — чистокровні, коли вам так завгодно, але мавпи.

— Невже ви, Мак-Наббсе, — мовила Гелена, — визнаєте право за тими, хто переслідує цих бідолах, наче диких тварин? Адже вони теж люди.

— Люди! — вигукнув Мак-Наббс. — У кращому разі вони щось середнє поміж людиною й орангутангом. Спробуйте зміряти їхній лицевий кут і побачите — він разюче скидається на мавпячий.

Леді Гелена й Мері Грант вийшли з фургона. Вони простягли жалісливі руки до знедолених створінь і наділили їх їжею, на яку ті накинулись з відвратною жадібністю. Тубільці мали тим більше підстав узяти Гелену за божество, що, за їхньою релігією, чорношкірі після смерті обертаються на білих.

Особливе співчуття викликали в обох мандрівниць жінки-дикунки. Ніщо не може зрівнятися з долею австралійки. Природа-мачуха відмовила їй у найменшій привабливості; це рабиня, котру здобувають силоміць, а замість весільного подарунка частують "ваді" — палицею, яку не випускає з рук її володар. Після заміжжя австралійка дочасно і дуже швидко старішає, на її плечі лягають всі важкі роботи, весь тягар кочового життя. Під час переходів вона тягне на собі дітей у плетених з тростини кошиках, рибальський і мисливський риштунок, запаси рослини *phormium tenax*, з якої вона робить тенета. Жінка добуває їжу задля цілої сім'ї, полює на ящірок, двоутробок, гадюк, часом злазить за ними аж до вершечка дерева; вона рубає дрова, аби розпалити багаття, здирає кору, щоб укрити курінь; ця нещасна істота не знав спочинку й живиться бридкими недоїдками свого володаря-чоловіка. [319]

Саме тоді кілька жінок, може, давно вже голодних, намагались привабити пташок зерном. Вони яежали на розпеченій землі нерухомо, наче мертві, очікуючи годинами, поки наблизиться до них яка обдурена пташка. Очевидно, вони не вміли робити пасток,

і, справді, треба бути австралійським птахом, щоб пійматися в їхні руки.

Тим часом тубільці, осмілені доброзичливістю цих за-йшлих людей, оточили їх, і тепер довелось пильнувати прщ паси від розкрадання. Говорили дикуни з присвистом, кляс* каючи язиком. Мова їхня скидалась на крики тварин. Проте в голосі австралійців часом вчувались лагідні пестливі' звуки: вони раз у раз проказували слово "нокі, нокі" 4 супроводили його такими промовистими жестами, що воно,; стало зрозуміле. Це слово означало "дай мені" і стосувалось геть усіх речей мандрівників. Містер Олбінет мав неабиякий клопіт, силкуючись оборонити від пограбунку багажний відділок і надто харчі. Ці нещасні зголоднілі істоти пасли фургон жадібними очима, вишкіряли гострі зуби, кот-г рі, можливо, впиналися в шматки людського м'яса. Більшість австралійських племен у мирні часи не людожери, але навряд чи який дикун одмовиться від м'яса переможеного ворога.

Гленарван, на прохання леді Гелени, наказав поділити частку харчів між тубільцями. Радість дикунів, які збагнули його намір, була така бурхлива, що зворушила б найне-чутливіше серце.

Містер Олбінет, як людина ґречна, хотів перше нагодувати жінок. Але ці безталанні не наважились доторкнутися до їжі раніше за своїх грізних володарів. Ті накинулись на сухарці й сушене м'ясо, наче звірина на здобич;

В Мері Грант очі налились слізьми, коли вона помислила, що її батько, можливо, бранець цих звірюватих дикунів. Вона уявила собі всі страждання, яких мусила зазнати така людина, як Гаррі Грант, обернувшись на раба кочового племені, приречений на злигодні, голод, грубе поводження. Джон Манглс, котрий з тривожною увагою спостерігав за дівчиною, відгадав думки Мері і, попереджаючи її бажання, запитав у боцмана "Британії":

— Айртоне, оце від таких дикунів вам пощастило втекти?

— Так, капітане, — відповів Айртон. — Всі племена Центральної Австралії схожі між собою. Тільки ви бачите тут мізерну жменьку тубільців, тоді як на берегах Дарлін-гу живуть численні племена, підлеглі жорстоким і владним ватажкам. [320]

— Але що може робити європеєць серед цих дикунів? — спитав Джон Манглс.

— Те, що довелось робити мені, — відповів Айртон. — Я полював, рибалив укупі з ними, брав участь в їхніх баталіях. До полоненого ставляться — я вам уже казав про це — залежно від того, яку користь має з нього плем'я, і коли він людина кмітлива й хоробра, то посяде між тубільцями неабияке становище.

— Але він все ж таки — полонений? — спитала Мері Грант.

— Звичайно, і його повсякчас пильнують, удень та вночі, — відповів Айртон.

— Проте вам удалось втекти, Айртоне, — втрутився Мак-Наббс.

— Так, пане майоре, вдалось завдяки сутичці між моїм племенем і сусіднім. Мені пощастило. Я, звісно, не жалкую, що втік, але коли б мені довелося зробити це вдруге, то я, напевне, згодився б довіку залишитись у неволі, аніж знову зазнати тих тортур, які я одтерпів, блукаючи пустелями Центральної Австралії. Воронь боже капітана Гранта наважитися на таке заради порятунку!

— Звичайно, міс Мері, — мовив Джон Манглс, — ми повинні бажати, аби ваш батько ліпше залишився в полоні. Адже тоді буде набагато легше знайти його сліди, ніж якби він мандрував десь в австралійських лісах.

— Ви й досі сподіваєтесь його знайти? — спитала молода дівчина.

— Я не втрачаю надії, міс Мері, побачити вас одної днини щасливою.

Затуманений слізьми погляд Мері Грант став за подяку молодому капітанові. —

Тим часом серед тубільців виникло якесь незвичайне пожвавлення: вони щось голосно вигукували, метушились, хапали зброю; їх немовби охопила якась несамовита лють.

Гленарван ніяк не міг розгадати причину цієї метушні, аж тут майор звернувся до боцмана:

— Ви, безперечно, розумієте мову австралійців, адже ви довгенько жили поміж них?

— Розумію приблизно, — відповів той, — бо в них скільки племен, стільки й говірок. Однак я, здається, догадуюсь, що з ними діється: в подяку за частування вони хочуть показати нам удаваний бій.

Справді, Айртон не помилився. Тубільці не довго для-лись і накинулись одні на одних, так вдало прикидаючись розлюченими, що непереджена людина взяла б цю баталію [321] за справжню. Австралійці, як розповідають мандрівники, — знамениті актори, і зараз вони виявили неабиякий наслідувальний хист.

Єдина їхня зброя нападу й захисту — дубець, чи то дерев'яний кий, здатний провалити найміцнішу голову, та сокира, подібна до томагавка, — грубо обтесаний гострий камінь, затиснутий між двома кінцями розщепленого дрючка й закріплений рослинним глеєм. Така сокира з держалном в десять футів завдовжки — грізна військова зброя й водночас корисне знаряддя в мирному побуті, вона рубає, коли треба, і гілки й голови, стинає стовбури дерев і людські тіла.

Вимахуючи несамовито кийками й сокирами, безперестанку волаючи, воїни одчайдушно нападали на своїх супротивників; одні падали, немов убиті, інші пускали переможні вигуки. Жінки, здебільша старі, немов одержимі демоном війни, під'юджували чоловіків, кидались на удавані трупи й люто шматували їх, звичайно, про людське око. Гелена весь час боялась, щоб ця вистава не перетворилась на справжнє бойовище. А втім, діти, які долучилися до цієї баталії, билися з усім запалом, навсправжки. Хлопчики, а надто дівчатка, осатанівши, немилосердно духопелили одне одного, лупцювали так, що аж одляски йшли.

Удаваний бій тривав уже близько десяти хвилин, коли воїни раптом зупинились. Зброя випала їм з рук. Після галасу й метушні враз запала глибока тиша. Тубільці застигли нерухомо в різних поставах, наче дійові особи живих картин. Вони немов закам'яніли. Що ж до цього спричинилося? Чому вони заклакли? Невдовзі це з'ясувалось. Саме в ту хвилину над кронами камедних дерев злетіла згряя какаду. Враз повітря сповнилося дзвінким щебетанням і яскравими барвами пташиного пір'я; здавалось, розсипалась летюча райдуга. Сила розмаїтих пташок знялася й спинила бій:

війну заступало корисніше для людей полювання.

Один із тубільців, хутко схопивши якесь чудернацьке знаряддя, помальоване червоним, покинув своїх нерухомих товаришів і попрямував між купами дерев та кущами, під-крадаючись до зграї какаду. Він посувався поповзом зовсім безгучно, жоден листочок не шелеснув, жоден камінчик не зсунувся. Здавалось, прослизнула якась тінь.

Підійшовши якомога ближче, дикун нараз метнув свою зброю, котра помчала понад землею на висоті двох футів. Пролетівши так футів із сорок, вона раптом, не торкаючись землі, стрімко піднялась сторч футів на сто вгору, збила понад десяток птахів і, накресливши в повітрі правильну [822] дугу, упала біля ніг мисливця. Гленарван і його товариші були просто ошелешені, вони не вірили власним очам.

— Це бумеранг, — пояснив Айртон.

— Бумеранг! — вигукнув Паганель. — Австралійський бумеранг!

І він кинувся піднімати цю чудодійну зброю — подивитися, наче дитина, що там у неї всередині.

Справді, видавалось, ніби бумеранг ховає в собі якийсь механізм або пружину, котра, раптово розпростуючись, змінює його керунок. Але там не було нічого.

Виявилось, що бумеранг — усього-но загнутий шмат міцного дерева з тридцять-сорок цалів завдовжки. Середина його в найширшому місці мала три цілі, обидва кінці — загострені. Один бік увігнутий, на другому, опуклому, виступало два гострих ребра. Це було так просто, як і незрозуміло.

— Так ось який він, славетний бумеранг! — мовив Паганель, уважно роздивляючись цей дивовижний пристрій. — Шматок дерева, та й край. Але чому ж, коли він летить поземно, то здійсмається раптом угору, а тоді повертається до того, хто його кинув? Ані вчені, ані мандрівники досі не спромоглися пояснити цю загадку.

— Чи не те саме спостерігаємо ми, коли серсо, кинуте певним способом, повертається до своєї вихідної точки? — спитав Джон Манглс.

— Або, скорше, це схоже на зворотний рух більярдної кулі від удару кия, — додав Гленарван.

— Анітрохи, — відповів Паганель. — В обох випадках зворотний рух обумовлює точка опору: для серсо це земля, для кулі — борт більярда. Але в бумеранга немає точки опору, він не торкається землі, а проте піднімається на чималу височінь.

— Ну а як ви пояснюєте це явище, пане Паганелю? — спитала Гелена.

— Я не пояснюю його, а тільки засвідчую факт. Очевидно, все залежить від того способу, яким кидають бумеранг, і від його особливої форми. А цей спосіб — то вже таємниця австралійців.

— В усякому разі, це надто хитромудра вигадка... для мавп, — додала Гелена, глянувши на майора, котрий похитав головою, як людина, що її ще не зовсім переконали.

Однак час минав, і Гленарван вирішив, що далі затримуватися не слід; він хотів був попросити своїх супутниць увійти до фургона, коли раптом набіг дикун і збуджено

Щось вигукнув. [" 323]

— Ого, вони побачили казуарів! — сказав Айртон.

— Он як! Будуть на них полювати? — спитав Гленарван.

— О, це конче треба подивитися! — вигукнув Паганель. — Видовище, мабуть, дуже цікаве. Можливо, вони знову пустять бумеранг.

— А що ви скажете, Айртоне? — звернувся Гленарван до-боцмана.

— Я гадаю, сер, що це триватиме не довго, — відповів той.

Тубільці не гаяли ані хвилини. Адже забити казуарів — для них справжнісіньке щастя. Племені на декілька днів стане їжі. Тому мисливці вдаються до найхитріших способів, аби захопити таку здобич. Але як без собак і рушниць спроможуться вони наздогнати й забити такого прудкого птаха? Оце й було найцікавіше в тому видовищі, що його зажадав побачити Паганель.

Ему, або казуар, а мовою тубільців "мурек", вже потроху зникає з австралійських степів. Це великий птах заввишки два з половиною фути, його біле м'ясо нагадує м'ясо індички. Голова в казуара вкрита роговидною лускою, очі брунатні, дзьоб чорний, загнутий донизу: пальці на ногах озброєні міцними кігтями. Крила — справжні цурпалки, літати він не може; пір'я, чи скорше шерсть, дещо темніше на шиї і груднині. Та хоч казуар і не літає, зате він так швидко бігає, що може перегнати й найбаскішого коня. Отож узяти його можна тільки хитрощами, та й самому треба бути надзвичайно хитрим!

На заклик дикуна кільканадцять стрільців одразу розсипалися ланцюжком між синіми квітами індиго, які рясно вкривали мальовничу рівнину. Мандрівники збились купкою на узліссі біля мімозового гайка.

З півдесятка казуарів, сполоханих мисливцями, кинулись врозтіч і відбігли на якусь милю. Тоді головний мисливець племені, розгледівши, де осіли птахи, подав знак товаришам зупинитися. І коли ті простяглись на землі, він витяг із сітки дві майстерно зшитих докупи казуарових шкіри і притьмом почепив їх на себе. Піднявши правицю над головою і наслідуючи ходу казуара, котрий шукає поживи, він рушив до пташиної зграї. Часом він зупинявся, вдаючи, що дзьобає зерно; часом збивав ногами порошок, і його огортала хмара куряви. Всі ці витівки були дуже вдалі. Приглушене бурчання мисливця так скидалося на казуарів голос, що самі птахи взяли його за справжнє. Та ось дикуна опинився [324] серед безтурботної зграї. Раптом злетів угору його дубець — і п'ять казуарів із шістьох упали долі.

Мисливцеві поталанило. Лови закінчилися.

Гленарван, жінки, весь маленький загін попрощалися з тубільцями.

Розділ XVII СКОТАРІ-МІЛЬЙОНЕРИ

Ніч мандрівники перебули спокійно і 6 січня, о сьомій годині ранку, вирушили далі через неосяжні простори округи Муррей. Вони їхали на схід, і їхні сліди тяглися степом прямо-прямісінько. Двічі вони перетинали стежки, про-кладені скватерами, що простували на північ, і ці різні сліди неминуче б переплутались, якби підкови Гленарваново-го коня не полишали на піску чіткого відбитку трилисника — прикмети

Блек-Пойнта.

Рівнину подеколи борознили порослі по берегах букшпаном примхливі річки, частенько зовсім висхлі. Вони брали початок на схилах Буффало-Ренгс, невисокого, але мальовничого тірського пасма, яке хвилястою смугою вирізнялося на видноколі.

Ухвалили дістатися туди до ночі. Айртон погнав биків, і, подолавши за день тридцять п'ять миль, вони дійшли, хоч і добре пристали, до підніжжя гірського кряжа. Під крислатими деревами напнули намета. Спала ніч. Повечеряли швидкома: після важкого перегону мріяли не так про вечерю, як про відпочинок.

Пагаиелеві випало вартувати першому, й він не лягав. З карабіном за плечима він назирав за табором, проходжуючись туди й сюди, щоб не закуняти. Ніч була безмісячна, але ясна, бо яскраво сяли південні зорі. Вчений розважався, читаючи в неозорій відкритій книзі небозводу, такій цікавій тому, хто її розуміє. Природа спочивала, безгоміння порушував тільки брязкіт заліза на ногах спутаних цепом коней.

Паганель, поринувши в астрономічні роздуми, захопився більше небесними, ніж земними справами, коли раптом якийсь звук, долинувши здалеку, збудив його від мрійливості. Вчений нашорошив вуха і, на превелике своє здивування, розпізнав звуки рояля; дужі акорди гучно лунали, сягаючи аж до нього трепетними хвилями.

"Рояль у пустелі! — мовив сам до себе Паганель. — Такого я не можу збагнути".

[325]

Справді, це було просто неймовірно, і Паганель узяв за ліпше припустити, що то якийсь дивовижний австралійський птах наслідує плейєлівський чи ерарівський рояль, на зразок того, як інші тутешні птахи удають цокання годинника чи шумок точильної машини.

Але в цю мить забринів чистий свіжий голос: до піаніста долучився співець. Паганель слухав, не дозволяючи себе переконати. Проте за хвилину він мусив визнати, що піднесена мелодія, котра так його вразила — арія "Il mio tesoro tanto" з "Дон-Жуана".

"Хай йому чорт! Хоч які дивовижні австралійські птахи, хоч місцеві папуги — найкращі музики в світі, не можуть же вони проспівати арію з опери Моцарта!" — палко вигукнув Паганель і прослухав до кінця чудову мелодію геніального майстра. Невимовне було враження від цієї чарівної арії, яка лунала серед ясної австралійської ночі. Чари тривали довго, аж поки голос замовк і тиша знову огорнула все навкруги.

Коли Вільсон прийшов заступити на варті Паганеля, той сидів у глибокій задумі. Але вчений нічого не сказав матросові; він поклав собі розповісти завтра Гленарванові про цю дивну пригоду й пішов до намету спати.

Ранком мандрівників збудив несподіваний собачий гавкіт. Гленарван одразу підхопився. На узліссі перед невеличким гайком стрибали, граючись, двійко чудових пойнтерів у фут заввишки — досконалий взірець англійської породи мисливських собак. Запримітивши людей, що наближались до них, собаки відбігли за дерева й загавкали дужче.

— Напевно, десь поблизу є поселення, — мовив Гленарван, — і там живуть

мисливці, бо ж онде — мисливські пси.

Паганель уже розтулив рота, аби розповісти про таємничий спів минулої ночі, коли раптом з-за дерев виїхало двоє верхівців на гарних чистокровних конях-гунтерах. Молоді джентльмени в доладному мисливському вбранні зупинились, угледівши подорожніх, котрі розташувались табором, неначе цигани. Здавалось, вони запитували себе, що означає присутність у цих краях озброєних чужинців, та, уздрівши мандрівниць, які саме виходили з фургона, вони зійшли з коней і, скинувши капелюхи, попрямували до жінок. Гленарван пішов назустріч молодикам і, як годиться зайшлій людині, перший назвав своє прізвище й звання. Ті вклонилися, й старший поміж них сказав:

— Сер, чи не забажають ваші дами, ваші супутники й ви зробити нам честь і відпочити в нашій господі?

— З ким маю за честь говорити? — спитав Гленарван. [326]

— Мішель і Сенді Патерсони, власники господарства Готтем. Ви перебуваєте на землі нашої скотарської станції, і відсіль до будинку якихось чверть милі.

— Дякуємо вам, панове, за люб'язність, але я не хотів би зловживати вашою гостинністю, — почав Гленарван та Мішель Патерсон не дав йому докінчити.

— Сер, — сказав він, — погодившись, ви зробите нам, бідним вигнанцям, величезну приємність, і ми будемо вельми вдячні й щасливі прийняти вас у себе в цій пустелі.

Гленарван уклонився на знак згоди.

— Сер, — звернувся по тому Паганель до Мішеля Патерсона, — чи не візьмете за нескромність з мого боку попитати вас — це ви співали вчора арію божественного Моцарта?

— Так, пане, я співав, і мені акомпанував мій брат Сенді.

— Коли так, прийміть щирі вітання від француза, палкого прихильника музики! — і Паганель простяг руку молодому джентльменові, йотру той по-дружньому потиснув. По тому Мішель Патерсон вивів гостей на дорогу, що тяглась праворуч. Коней доручили Айртонові й матросам. А мандрівники, жваво розмовляючи й милуючись краєвидами, подались — пішки до садиби Готтем.

В чудовому маєтку братів Патерсонів панували суворий лад і охайність, властиві англійським паркам. Величезні луки, обнесені сірою огорожею, простягались навкруги, скільки сягало око. Там паслися тисячі биків і мільйони овець. Сила пастухів і ще більше собак стерегли цю рухливу буйну отару. До мекання й ревіння худоби домішувався собачий гавкіт і пронизливе ляскання пастуших батогів.

На сході бавила очі мальовнича смужка акацій і камедних дерев, а над нею гордовито височіла гора Готтем, здіймаючись в небо аж па сім з половиною тисяч футів. Довгі алеї, облямовані вічнозеленими деревами, розбігались навсібіч. Тут і там купчилися густі зарості "грестрі", ча-гарника заввишки в десять футів, схожого на карликові пальми, але щільно вкритого вузьким довгим листям. Повітря насичували пахощі м'ятнолаврових дерев, котрі в буянні цвіту рясніли гронами білих квітів і лили навколо най-ніжніші трюнки.

До чудових місцевих рослин долучались дерева, завезені сюди з Європи. Уздрівши брусливи, груші, яблуні, смокви, помаранчі й навіть дуби, мандрівники вітали їх радісними вигуками. Якщо вони не надто дивувались, ідучи в затінку рідних їм дерев, то були геть зачудовані, милуючись прегарними, [327] пташками з шовковим пір'ячком, що пурхали у гіллі, й вивільгами, неначе вбраними в золото й чорний оксамит.

Поміж іншими птахами нашим мандрівникам випало вперше побачити менюру — птицю-ліру, що її хвіст нагадує гожою формою музичний інструмент Орфея (82) — ліру. Коли менюра перелітала туди-сюди в заростях деревуватої папороті й зачіпала віття хвостом, здавалось, ось-ось забринять зграйні акорди, котрі давали колись Амфіонові(83) наснагу зводити мури міста Фів. Паганелеві навіть захотілось пограти на цій лірі, наче на справжній.

Однак Гленарван не задовольнився самим милуванням казкових чудес в цьому штучно створеному серед австралійської пустелі оазисі. Він вислухав розповідь молодиків. В Англії, в будь-якому маєтку культурних людей, новоприбулий передусім повідомив би господарів, відкіля він приїхав, куди прямує. Але Мішель і Сенді Патерсони, з почуття витонченої делікатності, визнали за свій обов'язок спочатку ознайомити мандрівників з тими, хто пропонував їм гостинність. Отже вони розповіли свою історію.

То була історія молодих англійців, тямущих і енергійних, котрі вважали, що багатство не звільняє від праці. Мішель і Сенді Патерсони народилися в сім'ї лондонського банкіра. Коли вони дійшли віку, батько сказав синам: "Ось вам мільйони. Вирушайте до будь-якої далекої колонії, засновуйте там велике підприємство, пізнавайте у праці життя. Якщо вам пощастить — дуже добре, коли зазнаєте невдачі — дарма. Не жалкуватимемо за мільйонами, котрі допомогли вам стати людьми". Юнаки скорились батьковій волі. Вони обрали в Австралії колонію Вікторія, аби саме тут посіяти батьківські банкноти й зібрати врожай. їм не довелося за цим шкодувати. Наприкінці третього року їхнє господарство вже процвітало.

В провінціях Вікторія, Новому Південному Уельсі й Південній Австралії налічується понад три тисячі "станцій" — великих поселень. Одні належать скотарям-скватерам, що розводять худобу, інші — "сатлерам", головне заняття яких — хліборобство. Перед прибуттям до Австралії братів Патерсонів найбільше скотарське господарство посідав пан Жамісон. Воно простягалось на сто кілометрів, прилягаючи одним своїм боком, завдовжки кілометрів двадцять п'ять, до річки Пароо, притоки Дарлінгу.

(82) О р ф є й — у грецькій міфології поет і співець.

(83) А м ф і о н — фіванський цар, талановитий музикант. [328]

Тепер маєток Патерсонів перевершував його і за розмірами і за своїми виробничими наслідками. Молоді власники були водночас скотарі й хлібороби. Вони керували своїм величезним хазяйством дуже вправно і з великим завзяттям, а це трапляється лише зрідка.

їхній маєток розкинувся далеко від великих міст, серед пустельних рівнин округи

Муррей, між 146°48' і 147°, обіймаючи площу завширшки й завдовжки в п'ять льє, котра лежить між Буффало-Ренгс і підніжжям гори Готтем. В двох північних кутах цього велетенського прямокутника здійснюються ліворуч гора Абердеен, праворуч — верховини Гью-Барвен. Не бракувало тут і чарівних звивистих річок, завдяки численним допливам Овенс-Рівер, що вливала на півночі свої води в річище Муррею.

В господарстві успішно розвивались поруч скотарство й хліборобство. На десяти тисячах акрів старанно обробленої землі збирали багаті врожаї тубільних і завезених сюди рослин, а на свіжозелених пасовищах відгодовувалась сила худоби. Тому продукція Готтему на ринках Каслмейна і Мельбурна цінувалась вище, ніж будь-яка інша.

Щойно Мішель і Сенді Патерсони розповіли про останні деталі своєї, господарчої діяльності, — як у кінці казуарино-вої алеї показався будинок.

Це була чарівна будівля з дерева й цегли, напівсхована між густими емерофілісами. Зграбною формою вона скидалась на швейцарські будиночки-шале, а завішана китайськими ліхтариками веранда, що огинала її навкруг, нагадувала галереї античних споруд. Барвисті полотняні запони на вікнах здавались сплетеними з квітів. Годі й уявити собі щось затишніше, знадливіше для очей і разом з тим вигідніше для житла. На доріжках і в гущині дерев, які купами розкинулись навколо, височіли бронзові канделябри, підносячи вгору чепурні ліхтарі. Коли сутінки густішали, парк освітлювався білим світлом газу від газометра, захованого в альтанці з акацій і деревуватої папороті.

Поблизу ніде не було видно службових приміщень, ані повітки, ані стайні — нічого, що вказувало б на сільськогосподарське виробництво. Всі ці будівлі зведено за чверть милі далі, в глибині невеликої долинки, де виросло справжнє селище — понад двадцять хатин і будиночків. Електричні дроти з'єднували селище з будинком господарів, забезпечуючи моментальне телеграфне сполучення, і їхня затишна оселя, віддалена в такий спосіб від будь-якого шуму, здавалась загубленою серед густих гаїв екзотичних рослин.

Казуаринова алея вивела подорожніх до перекинутого [329] над гомінливою річечкою залізного мережаного місточка, який сполучав парк з головним будинком. Назустріч їм вийшов поважний з вигляду управитель. Двері широко розчинились, і гості увійшли до пишних покоїв, що ховалися під цією оболонкою з цегли та квітів.

Розкіш, витвір багатства і художнього смаку повстали перед їхніми очима.

З передпокою, де за прикраси правили добірні речі, належні до верхової їзди й мисливства, двері вели до вітальні, просторої кімнати на п'ять вікон. Тут стояв рояль з старовинними й новітніми партитурами на ньому, мольберти з незакінченими полотнами, цоколі з мармуровими статуями, по стінах висіло кілька картин фламандських майстрів поруч з вишитими на гобеленах міфологічними сценами. Ноги тонули в пухнастих, наче м'яка трава, килимах, зі стелі звисала старовинна люстра. Повсюди — коштовні порцелянові вироби, вишукані дрібнички, безліч дорогого непотребу, що якось дивно було бачити в цьому австралійському домі. Тут зібрали все,

аби розігнати нудьгу добровільних вигнанців, навернути думку до Європи, до усталених навичок. Здавалось, це вітальня якогось аристократичного палацу в Англії чи Франції.

З вікон, просочуючись крізь тонку тканину, лилося розсіяне світло, пом'якшене ще й затінком, котрий панував на веранді. Леді Гелена підійшла до вікна й зачарувалася краєвидом. Будинок горував над широкою долиною, що простяглась на схід аж до гірських відножин. Ліси й луки, пречудові галявини, примхливо розкинуті тут і там, мальовничі пагорки вдалині — все це створювало картину небаченої краси. З нею не міг зрівнятися жоден куточок на землі, навіть уславлена Райська долина в Телемарку на норвезькому кордоні.

Ця велична панорама, наче посмугована широкими пасмами світла й тіні, щогодини мінялась під вигадливими сонячними променями.

Тим часом Сенді Патерсон дав розпорядження зготувати сніданок, і за чверть години гості сіли до розкішного столу. Страви й вина були бездоганні, але найприємнішим серед цього вишуканого достатку видалась мандрівникам щира гостинність молодих господарів, щасливих приймати й частувати їх у своїй оселі.

Дізнавшись про мету експедиції, брати Патерсони жваво зацікавились Гленарвановими розшуками. Їхні слова зміцнили сподівання дітей капітана Гранта.

— Певне, — сказав Мішель, — капітан Грант потрапив [330] у полон, бо ж його не бачили ніде на узбережжі. Знайдений документ свідчить, що капітан точно знав, де він перебуває, і, звичайно, добрався б до якоїсь англійської колонії, якби в ту хвилину, коли він ступив на землю, його не схопили дикуни.

— Саме так скоїлось з його боцманом Айртоном, — сказав Джон Манглс.

— А ви не чули будь-коли, — звернулась до господарів Гелена, — про загибель "Британії"?

— Ніколи, пані, — відповів Мішель.

— А як, на вашу думку, могли поводитися австралійці з капітаном Грантом, своїм полоненим?

— Австралійці не жорстокі, пані, — відповів Мішель Патерсон, — і міс Грант немає чого турбуватися. Маємо багато прикладів, що свідчать про лагідність їхньої вдачі. Багатьом європейцям доводилось довго жити поміж дикунів, і вони ніколи не скаржились на грубість австралійців.

— Наприклад, Кінг, — сказав Паганель, — єдиний, хто залишився живий поміж учасників експедиції Берка.

— Не тільки цей хоробрий дослідник, — зауважив Сенді Петерсон, — але також і англійський солдат, на ймення Баклі, котрий втік у 1803 році з Порт-Філіппа, ставши дезертиром, але потрапив до тубільців і прожив з ними аж тридцять три роки.

— А нещодавно "Австралійська газета" повідомляла, — додав Мішель Патерсон, — що якийсь Моріл повернувся на батьківщину після шістнадцятилітнього полону. Його доля схожа на долю капітана Гранта — він так само одразу після загибелі судна "Перуанка" 1846 року опинився в полоні у тубільців. Отож я гадаю — вам ні в якому разі не слід втрачати надії.

Ці слова вельми потішили мандрівників, бо стверджували те, що казали Паганель і Айртон.

Коли леді Гелена й Мері Грант вийшли з-за столу, чоловіки завели розмову про каторжників-утікачів. Патерсони знали про катастрофу Кемден-Бріджа, але згряя злочинців, яка нищпорила десь поблизу, анітрохи —їх не турбувала. Грабіжники зроду не наважаться напасти на маєток, де живе понад сто чоловіків. До того ж навряд чи злочинці забредуть аж у пустелі Муррею, де їм немає ніякого поживку; не ризикуватимуть вони й пробратися до колонії Нового Південного Уельсу, там по всіх дорогах — пильна сторожа. Так думав і Айртон.

Глеиарван не зміг одмовити своїм люб'язним господарям і погодився прогостювати цілий день у маєтку. Ці дванадцять [331] годин затримки стали часом приємного відпочинку, а бикам і коням залишилось тільки підживлятися, розкошуючи в просторах зручних стайнях.

Отож питання було погоджено, і господарі запропонували гостям проект денних розваг, на котрий ті охоче пристали.

Опівдні семеро баских коней нетерпляче били копитами об землю перед будинком. Зграбна коляска, запряжена цугом, призначалася для дам. Попереду рушили мисливці; вершники, озброєні чудовими рушницями на полювання, скакали по боках, і зарості сповнилися радісним гавканням мисливських собак.

За чотири години кавалькада виїздила геть усі алеї й дороги парку, який не поступався за розмірами перед маленькою німецькою державою, — вона могла б цілком вміститися в його межах. Та коли мешканців жило тут обм.аль, зате баранів кишіло, як мурашні. Дичини ж було сила, ціла армія облавників не спромоглась би нагнати її більше під постріли мисливців. Тому вони й лунали безперестанку, полохаючи мирних мешканців лук і лісів. Малий Роберт, котрий полював поруч з Мак-Наббсом, такого утинав, що всі аж дивом дивувались. Відважний хлопчина, неважаючи на сестрині вмовляння, мчав попереду всіх і стріляв перший. Та Джон Манглс узявся назирати його, і Мері Грант заспокоїлась.

Зabili декілька місцевих тварин, яких навіть Паганель знав тільки за назвою. Поміж них трапилися вомбат і бан-дикут.

Вомбат, що рив собі лігво, мов борсук, проте травоїдна тварина, завбільшки з великого барана; його м'ясо дуже смачне. Бандикут — звір з породи сумчастих, хитрючий, мов європейський лис, зугарний ще й повчити його, як чинити бешкет в курниках. Це створіння завдовжки півтора метра, досить бридке на вигляд, підстрелив Паганель і, з мисливської пихи, оголосив чарівним.

Роберт, поміж іншої добрячої звірини, спритно забив схожу на лисичку волохатохвосту істоту з чорним у білі плями хутром, не гіршим, ніж у куниці, і пару двоутробок, що ховалися в гушавині.

Але серед усіх славних мисливських перемог найзахват-ніше було, безперечно, полювання на кенгуру. Десь о четвертій пополудні собаки сполохнули цілий табунець цих цікавих своєрідних тварин. Малеча миттю позалазила в материні сумки, і вся

зграя, вишикувавшись низкою, помчала геть. Величезні стрибки кенгуру — справжня дивоглядь: [332] задні лапи в них удвоє довші за передні і розтягуються, наче пружина.

На чолі табунця стрибав старий ватажок-самець у п'ять футів заввишки, чудовий взірєць велетня-кенгуру.

Гнали кенгуру чотири або й п'ять миль. Вони невтомно бігли усе вперед, а собаки боялись до них наблизитися, страхаючись дужих лап кенгуру з гострими пазурами. Нарешті вкрай знебулі тварини зупинились, і ватажок, притулившись до стовбура якогось дерева, приготувався захищатися. Один пойнтер, розігнавшись, наскочив на нього, але тої ж миті бідолашний пес злетів у повітря й впав на землю з розпоротим черевом. Видно, й усім собакам було не до снаги подолати могутніх тварин. Доводилось пускати в діло рушниці — лише кулі могли їх звалити.

В цю хвилину Роберт мало не став жертвою своєї необачності. Щоб краще поцілити, він необережно наблизився до кенгуру, і той кинувся на нього дужим стрибком. Роберт упав, розітнувся крик. Мері Грант, що сиділа в колясці, заціпеніла з жаху; не в силі вимовити ані слова, вона простягла руки до брата. Жодний мисливець не наважувався взятися за рушницю, аби не влучити в хлопчика. Та раптом Джон Манглс, вихопивши свого мисливського ножа, кинувся, ризикуючи життям, на кенгуру і вразив його у самісіньке серце. Кенгуру звалився, Роберт підвівся цілий-цілісінький. За мить він був уже в обіймах сестри.

— Дякую, містере Джоне, дякую, — сказала Мері Грант, простягаючи руку молодому капітанові.

— Я відповідав за нього, — мовив той, потискуючи тремтливі пальці дівчини.

Цією пригодою завершилось полювання. Кенгуру кинулися врозтіч після загибелі свого ватажка, тушу котрого забрали до маєтку. Повернулися о шостій. На мисливців чекав розкішний обід. Найбільш припав усім до вподоби бульйон з хвоста кенгуру, виготовлений за тубільними рецептами.

Після морозива й шербету гості перейшли до вітальні. Вечір присвятили музиці. Леді Гелена, прекрасна піаністка, запропонувала акомпанувати молодим господарям, і ті з тонким артистичним почуттям виконали уривки з найновіших музикальних творів Гуно, Віктора Массе, Фелісьєна Давида й навіть незбагненного генія Ріхарда Вагнера.

Об одинадцятій годині подали чай, сервірувавши його з властивою англійцям вишуканістю. Але Паганель зажадав поласувати австралійським чаєм, і йому принесли темну, немов чорнило, рідину. За місцевим способом, півфунта [334] чаю варять у літрі води протягом чотирьох годин. Паганель хоч і кривився, проте виголосив, що напій — пречудовий.

Опівночі гостей відвели до вигідних прохолодних покоїв, і легкі сні продовжили приємні враження цього дня.

Уранці, на зорі, вони попрощались з молодими господарями й, щиро подякувавши їм, узяли обіцянку відвідати у Європі замок Малькольм. По тому фургон вирушив, обігнув підніжжя гори Готтем, і невдовзі затишна оселя зникла з очей мандрівників, немов бистроплинне видіння. Ще близько п'яти миль вони їхали землями Патерсонів, і

тільки о дев'ятій годині проминули останню огорожу й попрямували в глиб відлюдної, майже необслідуваної області провінції Вікторія.

Розділ XVIII, АВСТРАЛІЙСЬКІ АЛЬПИ

Величезний бар'єр перетинав шлях на південний схід. Це був ланцюг Австралійських Альп, могутній мур, що його хвилястий гребінь простягався на тисячу п'ятсот миль і ставав на заваді хмарам, підносячись на чотири тисячі футів.

Небо насупилось, і сонячне проміння ледь пробивалось крізь шар згущених випарів. Отже спека не турбувала мандрівників, проте через чималу нерівність ґрунту їхати було важко. Степ дедалі рясніше здіймався горбками. Тут і там попадались узгірки, порослі зеленими камедними деревцями. За ними виднілись чітко окреслені узвишся — перші відноги Альп. Дорога безперервно йшла вгору, це відчувалося передовсім з ходи биків. Вони голосно пихкали, м'язи в них на ногах так напружувались, що здавалось, ось-ось луснуть, ярмо раз у раз рипіло під вагою фургона. Він тріщав од несподіваних поштовхів. Айртон, хоч який був спритний, не завжди міг їх уникнути. Мандрівниці сприймали все це спокійно й весело.

Джон Манглс з двома матросами їхали попереду в кількох сотнях кроків, обстежуючи дорогу. Вони вишукували найзручніші проходи або скорше фарватери, бо фургон рухався поміж цими горбами, наче корабель у бурхливому морі серед рифів. Завдання нелегке, часом ще й небезпечне. Подеколи Вільсонові доводилось сокирою прокладати шлях крізь зарості чагарника. Глинистий вологий ґрунт тікав з-під ніг. Дорога подовжувалася через численні обминки непереборних [335] перешкод: гранітних скель, глибоких ярів, непевня лагун. Тому до вечора просунулись лише на півградуса довготи. Заночували біля обніжжя Альп на березі річечки Кобонгра, край долинки, порослої високими кущами, що звеселяли око ясно-червоним листячком.

— Нелегко нам буде подолати ці гори, — мовив Гленар-ван, дивлячись на обриси гірського пасма, які розпливались у вечорових сутінках. — Альпи! Сама ця назва змушує замислитись.

— Не треба брати все на віру, мій любий Гленарване, — озвався Паганель. — Не уявляйте собі, що ви маєте перетинати всю Швейцарію. В Австралії є Піренеї, Альпи, Голубі гори, як в Європі і Америці, але все в мініатюрі. Це доводить тільки вбогість вигадки в наших— географів і обмеженість словника власних назв.

— Отже, ці Австралійські Альпи... — почала Гелена.

— Цяцькові гори, — підхопив Паганель, — ми й незчуємось, як перейдемо їх.

— Кажіть лише за себе, — мовив майор. — Тільки неуважна людина може перехопитися через гірський кряж і не помітити цього.

— Неуважна! — вигукнув Паганель. — Ні, я вже більше не такий! Хай посвідчать наші дами. Хіба ж я, відтоді як ступив на цей суходіл, не додержую своєї обіцянки? Хоч раз в чомусь завинив? Хоч раз мені трапилось схибити?

— Ні, пане Паганелю, — сказала Мері Грант. — Тепер ви найдосконаліший з усіх людей.

— Навіть занадто досконалий, — докинула сміючись Гелена. — Ваша неуважність

дуже вам пасувала.

— Ваша правда, — жваво підхопив учений. — Не маючи жодної вади, я стану такий, як усі. Однак сподіваюсь, незабаром мені випаде утнути щось таке знов, і це вас усіх добре насмішить. Бачите, коли я ні в чому не помиляюсь, мені здається, що я зраджую самого себе.

Назавтра, 9 січня, всупереч запевненням довірливого географа, маленький загін на превелику силу долав верховинні переходи Австралійських Альп. Доводилось просуватись навмання, заглиблюватись у вузькі ущелини, котрі часом не мали виходу.

Айртон опинився б, певна річ, у великій скруті, коли б ва якусь годину подорожі перед ними не вигулькнула несподівано на гірській стежці жалюгідна корчма.

— Достобіса! — скрикнув Паганель. — Тримаючи шинок у такому місці, не дуже-то забагатієш! Кому й навіщо він тут здався? [836]

— Та хоч би й нам, аби ми могли розпитатись, як їхати далі, — відповів Гленарван. — Ходімо туди!

Гленарван і Айртон увійшли до корчми з вивіскою "Bush Inn" (84) над дверима. Господар, грубий чолов'яга з огидливим обличчям, усім своїм виглядом давав наздогад, що він сам — головний споживач джину, бренді й віскі у своєму шинку. Звичайно до нього заходили тільки подорожні скватери й пастухи, які переганяли через гори худобу.

На всі питання цей звірогляд відповідав дуже неприязно, та все ж таки його скупих слів було досить, щоб Айртон з'ясував, якої дороги йому треба держатися. Гленарван віддячив шинкареві за його поради кількома монетами й хотів уже піти, коли його увагу привернуло оголошення на стіні. Колоніальна поліція повідомляла про втечу каторжників з Пертської в'язниці та про призначення нагороди в сто фунтів стерлінгів за голову Бена Джойса.

— Безперечно, цього негідника слід повісити, — сказав Гленарван боцманові.

— І насамперед — піймати! — відповів Айртон. — Сто фунтів стерлінгів — чималенькі гроші! Він їх не вартий.

— Як на мене, то її цей шинкар — людина непевна, хоч він і наліпив повідомлення, — додав Гленарзан.

— І мені так здається, — озвався Айртон.

Гленарван укупі з боцманом повернулися до фургона. Загін попрямував туди, де дорога уривалась і далі на Люк-иовський перевал вів покручений вузький прохід, що перетинав навскіс гірський кряж. Стали сходити па гору.

Сходження було важке. Не раз жінки й їхні супутники мусили покидати фургона й коней та ступати на землю. Доводилось підтримувати важкий фургон, то штовхати його, то придержувати на небезпечних схилах, розпрягати биків на крутих заворотах, підкладати під колеса гальма, аби повіз не покотився назад. Частенько Айртон підпрягав у поміч бикам коней, котрі й без того потопилися дертися вгору.

Через надмірну втоми чи з якоїсь іншої причини, але того дня згинув один кінь. Він раптом упав, хоч ніщо перед тим не віщувало такого'лиха. То був кінь Мюльреді. Він

хотів його підвести і тоді побачив — тварина мертва.

Айртон оглянув коня, що простягся на землі, й, здавалось, не міг збагнути, чого сталася ця нагла смерть.

— Напевно, в коня луснули якісь судини, — висловив припущення Гленарван.

(84) "Bush Inn" (англ.) — "Лісова корчма". [337]

— Очевидно, так, — підтримав його Айртон. '

— Бери мого коня, Мюльреді, — сказав Гленарван, — а я сяду у фургон до дружини.

Мюльреді послухався, і маленький загін рушив далі у нелегку путь, покинувши крукам на поживу мертвого коня.

Пасмо Австралійських Альп не надто широке, його під-ніжжя має завтовшки щось із вісім миль. Отже, коли вибрав ний Айртоном шлях справді веде до східного схилу, то заі дві доби мандрівники переберуться через перевал. Всі труднощі й перешкоди залишаться тоді позаду й не зустрінуться вже до самого моря.

10 січня мандрівники досягай найвищої точки перевалу на висоті двох тисяч футів. Вони опинились на відкритій галявині, відкіля погляд осягав широкий краєвид: на півночі вдалині — непорушну блискучу гладінь озера Омео і водяних птахів, що цяточками мріли над нею, а ще далі — широкі луки Муррею; на півдні розстилались в усій незайманій красі зеленаві килими Джінсленду, його золотодайні землі, високі гаї. Природа ще необмежено панувала тут над своїми багатствами, над бистриною рік та велетенськими деревами, котрих дотепер не торкалась сокира, і скватери — поки що вони селилися там зрідка, — не наважувались ставати з нею до герцю. Здавалось, ланцюг Альпійських гір розмежовує дві зовсім різні країни, і серед них одна зберегла всю свою первобутність.

Сонце саме стояло на вечірньому пружі, й під його промінням, що просочувалось крізь багрянні хмарки, округа Муррей грала яскравими барвами, в той час як Джінсленд, заслонений, немов муром, високим гірським гребенем, поринув у глибокий присмерк; здавалось, наче весь заальпійський край оповила передчасна ніч. Разючий контраст між північною і південною стороною глибоко відчули, стоячи між ними, мандрівники, і невиразне хвилювання пойняло їх, коли вони дивились на цей сливе незнаний край, котрий мали перейти аж до дальніх меж провінції Вікторія.

Переночували на тій самій половині й ранком почали спускатись униз по схилах. Рухались досить швидко. Раптом сипнув страшенний град, і всі мусили шукати захистку під скелями. З грозового неба падали не градини, а цілі шматки криги завширшки з долоню, і падали так навально, наче їх кидали з пращі. Кілька крижин дошкульно влучили в Паганеля та Роберта, і вони також похопилися мерщій у схованку. Фургон в кількох місцях було побито на решето, та хтозна, чи встояв би й міцний дах проти гострих крижин, які врізалися навіть у стовбури дерев. Довелося [838] перечікувати що дивовижну зливу, аби не наразити себе на небезпеку. За годину град минув, і загін знову вирушив у дорогу відложистими кам'янистими стежками, слизькими від струмків розталих крижинок.

Надвечір фургон, доволі розхитаний, з розладнаними частинами, але ще міцний і

тривкий на своїх дерев'яних кружалах, спускався останніми відногами Альп серед високих саїтніх смерек. Гірський прохід вивів мандрівників до просторих рівнин Джінсленду. Щасливо здолавши Альпійський кряж, мандрівники стали табором на ніч у долині.

12 січня маленький загін, охоплений неослабним запалом, вирушив на світанку в дальшу путь. Кожному хотілось якнайшвидше дійти мети, тобто добутися до того місця на березі Тихого океану, де розбилась "Британія". Тільки там можна відшукати сліди потерпілих, а не тут, у відлюдних пустелях Джінсленду.

Айртон уперто наполягав, аби Гленарван не гаявся й швидше посилав наказа "Дунканові" прибути на узбережжя, де яхта стане в пригоді під час розшуків. На думку Айртона, годилося скористатися дорогою, яка вела з Люк-ноу до Мельбурна. Пізніше зв'язатися з "Дунканом" буде важче, бо бракуватиме прямого сполучення зі столицею.

Боцман, здавалось, радив слушно. Паганель погоджувався з ним. Він додав, що за подібних обставин яхта справді дуже придасться, до того ж, проминувши шлях на Люкноу, вони вже не зможуть дістатися до столиці.

Гленарван вагався і напевно послав би гінця з наказом, чого вперто домагався Айртон, якби проти цього не повстав рішуче майор. Він зазначив, що Айртон конче повинен залишитися з експедицією, бо він добре знає околиці узбережжя, і коли, випадком, вони натраплять на сліди Гаррі Гранта, то саме боцман і спроможний їх вистежити, як піхто інший; врешті, лише він може вказати місце, де загинула "Британія". Коротко кажучи, майор наполягав, щоб подорож тривала без жодних змін. Він здобув одноступця в особі Джона Манглса, який цілком поділяв майорові міркування. Молодий капітан зауважив навіть, що розпорядження Гленарвана легше передати на "Дункан" з Туфолдської затоки, ніж посилати гінця звідсіля за двісті миль крізь дикий незвіданий край. Ця думка взяла гору. Ухвалили утриматися від будь-яких заходів, поки не дістануться до затоки Туфолда. Мак-Наббс запримітив розчарування на Айртоновому виду, проте змовчав і, як завжди, залишив Ці спостереження при собі. [339]

Рівнини від підніжжя Альп простягались ледь-ледь похило на схід. Одноманітність краєвиду вряди-годи порушували гайки мімоз і евкаліптів або камедних дерев, та ще рясніли кущі "гастролюбіум грандіфлорум", рослини з яскра—, вими квітами. Часто дорогу перетинали невеликі річечки : або скорше ручаї, геть зарослі обабіч дрібним комишем., і орхідеями. Мандрівники переходили їх убрід. Далеко попереду, угледівши людей, дрохви й казуари кидалися врозтіч, а кенгуру стрибали й стрибали через купи чагарів, немов пружинові паяци. Але мисливцям і на думку не спадало полювати, та й не варто було завдавати зайвої роботи коням.

До того ж над рівниною нависла жарка задуха. Повітря було вщерть насичене електрикою. Це відчували і тварини, і люди. Всі мовчки посувалися вперед, отупілі зі спеки й втоми, тільки Айртон подеколи погукував на присталих биків.

Години зо дві пополудні мандрівники їхали крізь дивний ліс папороті, що викликав би загальний захват, коли б люди так не потомилися. Ці деревуваті рослини, заввишки

до тридцяти футів, буяли квітами. Коні й вершники вільно проїжджали попід звислим додолу гіллям, і лише інколи в кого-небудь брязкало коліщатко остроги, торкаючись твердих стовбурів. Під непорушними величезними парасолями панувала прохолода, і на неї ніхто не ремствував. Жак Паганель, бурхливо виявляючи, своїм звичаєм, почуття, кілька разів голосно й задоволено зітхнув, сполохавши зграї папуг і какаду, котрі зняли оглушливе стрекотіння.

Географ радісно й захоплено вигукував на весь голос, милуючиоь природою, коли раптом всі побачили, що він похитнувся у сідлі й повалився разом з конем на землю. Невже в нього запаморочилася голова, чи, ще гірше, він зомлів од спеки й задухи?

До нього одразу підбігли.

— Паганелю! Паганелю! Що вам сталось? — закричав Гленарван.

— А те сталось, що я позбувся коня, — відповів Паганель, вивільняючи ноги із стремен.

— Невже? Ваш кінь?..

— Згинув, немов його грім побив, як і кінь Мюльреді. Гленарван, Джон Манглс, Вільсон уважно оглянули тварину. Паганель не помилився: коняка нагло сконала.

— Дивно, — мовив Джон Манглс.

— Надзвичайно дивно, — пробурмотів майор.

Це нове лихо дуже стурбувало Гленарвана. Адже в цій [340] пустизні коней дістати ніде! Коли це справді пошесть — як вони вийдуть зі скрути й доберуться до узбережжя?

Підозра на пошесть ствердилася ще до того, як зайшов вечір: згибів третій кінь, Вільсонів, а також один бик, що вже було набагато гірше. Тепер у мандрівників залишилось троє биків і четверо коней.

Становище ставало загрозливе. Правда, вершники, котрі втратили коней, могли подорожувати й пішки — так роблять звичайно тутешні скватери. Та коли доведеться покинути фургон, що станеться з жінками? Чи здатні вони пройти сто двадцять миль, аби добутися до Туфолдської затоки?

Джон Манглс і Гленарван, вкрай стурбовані, пильно оглянули коней, котрих ще не торкнулась пошесть. Чи не знайдеться способу запобігти новому лихові? "Але вони не виявили жодної ознаки не тільки хвороби, а бодай кволості. Бики й коні виглядали цілком здоровими, важка подорож анітрохи їх не знесила. Гленарван почав сподіватися, що ця дивна пошесть минеться без дальших жертв.

Такої думки був і Айртон — він ніяк не міг збагнути, чому худоба так раптово гине.

Загін знову вирушив у дорогу. Ті, що йшли пішки, по черзі відпочивали у фургоні. Увечері, після перегону всього в десять миль, зупинились і стали табором, і ніч минула спокійно під шатром деревуватих папоротей, де між гіллям шугали величезні кажани, котрих справедливо називають летючими лисицями.

Назавтра, 13 січня, випала добра днина. Учорашнє лихо не поновилося. Подорожні малися добре, коні й бики відважно виконували свої нелегкі обов'язки. Завдяки напливу відвідувачів, в "салоні" леді Гелени панувало пожвавлення. Містер Олбінет метушився, частуючи гостей прохолодними напоями, надзвичайно доречними в

тридцятиградусну спеку. Випорожнили півбарильця шотландського елю й проголосили: в усьому Сполученому Королівстві немає громадян понад броварників "Барклея і К°", навіть сам Велінгтон ніколи не варив такого смачного пива — ось яке те шотландське самолюбство! Паганель пив багато, ще більше розводився про всіляку всячину.

День, що так гарно почався, мав і закінчитися приємно. Загін бадьоро пройшов п'ятнадцять миль з гаком по горбкуватій місцевості, прикметній червонястими ґрунтами, сподіваючись увечері отаборитися на берегах Снові, чималої річки, яка на півдні провінції Вікторія впадала в Тихий океан. Невдовзі колеса фургона, залишаючи глибоку колію в чорнуватому намуленому ґрунті, покотили широкою долиною [341] поміж буйними травами й заростями гастролобіума. Надійшов вечір, і туман, що смугою знявся на видноколі, чітко позначив напрям річки Снові. Бики здолали іще кілька миль. Загін проминув великий пагорбок, за крутим заломом дороги показався високий ліс. Айртон скерував своїх потомлених биків поміж товсті стовбури, які губились у темряві, і вже добрався до узлісся, за півмилі до річки, коли фургон раптом загруз аж по самі маточини.

— Обережно! — крикнув Айртон до вершників, котрі їхали вслід за фургоном.

— Що сталося? — запитав Гленарван.

— Ми загрузли, — відповів боцман.

Він підганяв биків вигуками й палицею, але вони, по коліна в намулі, не могли зрушити з місця.

— Станемо тут на ніч, — запропонував Джон Манглс.

— Оце найліпше, що ми можемо зробити, — сказав Айртон. — Завтра вдень роздивимось, як витягти фургона.

— Стій! — гукнув Гленарван.

Після коротких сутінок запала ніч, але прохолоди вона не принесла. Повітря насичували задушливі випари. На обрії вряди-годи спалдхували сліпучі блискавки, відсвіти далекої грози. Заходились лаштуватися на ніч: так-сяк у загрузлому фургоні та під темним склепінням високих дерев, де напнули намета. Коли вночі обійдеться без дощу, можна буде й не нарікати.

Айртоюві на превелику силу вдалось витягти биків із драговини, де вони загрузли по самісінькі стегна. Боцман пустив їх разом з кіньми на пашу, котру вибрав для них сам, як завжди. А втім, він завше був дбайливий, і Гленарван, зауваживши, що цього вечора Айртон надто піклується худобою й кіньми, щиро подякував йому, бо зберегти їх живими й здоровими стало тепер найголовнішим завданням.

Тим часом мандрівники повечеряли нашвидку, абияк. Втома й спека затамували голод, і всі прагли тільки відпочинку. Гелена й міс Грант, віддавши всім на добраніч, повкладалися в фургоні. Чоловіки, залежно від власних уподобань, полягали під наметом або простяглись під деревами на густій траві, бо ж у цілющому підсонні це аж ніяк не могло зашкодити.

Мало-помалу всі позасинали важким сном. Небо повилося У важкі великі хмари, темрява навколо погустішала. Жодного подуву вітерця. Нічну тишу порушувало тільки

тужливе квиління "морпука", схоже на сумовите кування європейської зозулі.

Об одинадцятій годині, після короткого, важкого й утомливого [343] сну, майор прокинувся. Його напівзаплющені очі засліпило якесь хистке світло, що перебігало попід деревами. Здавалось, міниться срібляста пелена, немов мерехтлива поверхня озера, і Мак-Наббс спочатку подумав, що це миготять на землі перпії відблиски лісової пожежі.

Він устав і попрямував до лісу. На своє велике здивування, він переконався — перед ним простісіньке— явище природи, фосфоресценція величезного поля грибів. Їхні спори випромінювали яскраве світло.

Майор, що анітрохи не був егоїстом, повернув до табору збудити Паганеля, аби той на власні очі уздрів це диво, коли раптом зупинився, немов прикипів до місця.

Від фосфоричного світла в лісі було видно на півмилі навкруг, і йому здалося, наче на узліску майнули якісь тіні. Невже то тільки облуда очей? Чи, може, марево?

Мак-Наббс кинувся на землю й принишк; придивившись, він ясно вгледів кількох чоловік, які, то нахилиючись, то випростуючись, мовби шукали щось на землі.

Треба за всяку ціну дізнатися, чого хочуть ці люди.

Не вагаючись і не сповіщаючи товаришів, майор поповзом, мов дикун у прерії, став пробиратися вперед і швидко зник у високій траві.

Розділ XIX, НЕСПОДІВАНИЙ ПОВОРІТ

Ніч випала жахлива. О другій годині почався ливний дощ, грозіві хмари вивергали його потоками аж до ранку. Навет не міг уже далі правити за надійний захисток, і Гленарван зі своїми супутниками повтікали до фургона. Ніхто не спав. Розмовляли про те про се. Злива не вщухала. Усіх непокоїло, що вона може спричинитися до повені на річці Снові, і тоді загрузлий у намулі фургон потрапить у велику скруту. Тоді Мюльреді, Айртон, Джон Манглс раз по раз ходили до річки дивитися на рівень води й повертались геть промоклі.

Нарешті розвиднілося. Дощ перестав, але сонячне проміння не могло пробитися крізь щільну облогу хмар. Величезні калюжі жовтавої води, схожі на брудні каламутні ставки, вкривали землю. З розмитого ґрунту піднімалися-гарячі випари, насичуючи повітря нездоровою вогкістю.

Гленарван насамперед заходився коло фургона, бо, гадав він, це найголовніше. Важкий повіз пильно оглянули. Він [344] глибоко осів у грузькій глині посеред широкої западини. Передок загруз майже весь, задні колеса — аж по вісі. Аби витягти цю машину, не було б, либонь, забагато й спільних зусиль людей, биків та коней.

— В усякому разі слід поквапитись; коли глина підсохне, нам стане ще важче. — мовив Джон Манглс.

— Поспішаймо, — озвався Айртон.

Гленарван, обидва матроси, Джон Манглс і Айртон пішли по коні до лісу, де їх залишено на ніч. Цей високий камедний ліс мав дуже похмурий вигляд. На чималій відстані одне від одного стояли висхлі дерева з голими споконвіку стовбурами, чи, точніше, дерева, з котрих здерли кору, як з коркових дубів під час здирання корка. На

двісті футів над землею вони простягали своє убоге безлисте верховіття. Жодного пташиного гнізда не виднілося на цих лісних кістяках, жоден лист не тремтів на сухих гілляках, котрі, черкаючись одна об одну, стукотіли, немов суглоби. Яке лихо спричинюється до того, — що в Австралії часто-густо, наче від якоїсь пошесті, цілі ліси вигибають отак, — ніхто не знає. Ані найстаріші тубільці, ані їхні пращури, що давно вже Спочивають, у священних гаях смерті, ніколи не бачили цих лісів у буянні зелені.

Йдучи лісом, Гленарван вдивлявся в сіре небо, де чітко вимальовувались, наче вирізьблені, найтонші галузки. Айртон дуже дивувався, не знайшовши коней і биків там, куди він одвів їх напередодні, адже стриножені тварини не могли відійти далеко.

їх шукали в лісі, але надаремно. Здивований Айртон попрямував на берег Снові, зарослий чудовими мімозами, й почав кликати биків. Але тварини не озивалися. Боцман здавався вельми занепокоєним, його супутники стурбовано дивились один на одного.

Година минула в марних розшуках, і Гленарван хотів уже повернутися до фургона, від якого вони відійшли на добру милю, коли раптом почулося кінське іржання. Слідом долинув рев бика.

— Онде вони! — вигукнув Джон Манглс і кинувся в зарості гастролобіума, такі високі, що в них вільно схоронилося б і ціла череда.

Гленарван, Мюльреді й Айртон побігли вслід за ним і остовпіли; двоє биків і трое коней лежали простягтись на землі, немов уражені громом, як ті, що загинули раніше, їхні трупи вже задубіли, і зграя голодних круків, крякаючи в гущавині мімоз, уже чигала на цю несподівану здобич.

Гленарван і його супутники презирнулись, а Вільсон [345] не втримався від міцної лайки, що мимоволі випорснула йому з язика.

— Нічого не поробиш, Вільсоне, — сказав, насилу опанувавши себе, Гленарван. — Айртоне, відведіть коня й бика, котрі ще залишилися. Тепер їм удвох доведеться рятувати нас,

— Коли б фургон не загруз, — мовив Джон Манглс, — то ця пара, бик і кінь, спромоглись би помаленьку дотягти його до узбережжя. Треба за всяку ціну визволити цей проклятий фургон.

— Ми спробуємо це зробити, Джоне, — відказав Гленарван. — А тепер ходімо до табору, там, певно, наша тривала відсутність всіх уже стурбувала.

Айртон зняв пута з бика, а Мюльреді — з коня, і всі рушили звивистим берегом річки до табору.

За півгодини Паганель і Мак-Наббс, Гелена й Мері Грант дізналися про останні події.

— Слово честі, — вихопилось у майора, — дуже прикро, Айртоне, що вам не спало на думку підбити всім нашим коням нові підкови, коли ми переходили Вімерру.

— Чому це, сер? — спитав Айртон:

— Бо ж лишився цілий тільки той кінь, якого підкував ваш коваль!

— Маєте слухність, — сказав Джон Манглс-Вельми дивно!

— Це просто випадковість, — відповів боцман, пильно глянувши на майора.

Мак-Наббс стиснув уста, немов хотів затримати слова, які вже ладні були в нього вихопитися. Гленарван, Джон Манглс, Гелена чекали від майора пояснень, але він мовчки повернувся й пішов до фургона, котрий оглядав Айртон.

— Що він мав на увазі? — запитав Гленарван у Джона Манглса.

— Не знаю, — відповів той. — Але майор не така людина, щоб говорити безпідставно.

— І я так гадаю, Джоне, — сказала Гелена. — Майор в чомусь підозрює Айртона.

— Підозрює? — Паганель знизав плечима.

— В чому ж саме? — мовив Гленарван. — Підозрює, ніби він здатний вигубити наших коней і биків? Але навіщо? Хіба Айртонові інтереси не збігаються з нашими?

— Справедливо кажете, мій любий Едварде, — сказала Гелена, — і я додам: від початку нашої подорожі боцман не раз доводив нам свою відданість.

— Безперечно, — озвався Джон Манглс, — і все ж таки, що хотів сказати майор? Я мушу про це дізнатися. [346]

— Може, він вважає, що боцман у змові з каторжниками? — необережно прохопився Паганель.

— Якими каторжниками? — здивовано спитала Мері Грант.

— Пан Паганель помилився на слові, — квапливо відповів Джон Манглс. — Він чудово знає — в провінції Вікторія немає ніяких каторжників.

— Далебі, це правда! — вигукнув Паганель, котрий радо взяв би назад свої слова. — І що це мені врілося в голову? Які каторжники? Про них ніколи ніхто не чув в Австралії! До того ж досить їм лише висісти на берег, як вони перетворюються на порядних людей. Підсоння! Знаєте, міс Мері, підсоння перевиховує...

Невдаха-вчений, намагаючись виправити свій огріх, загрузав, як фургон, дедалі глибше й глибше. Пильний погляд Гелени позбавляв його рівноваги. Аби не бентежити географа ще дужче, Гелена повела Мері до намету, де містер Олбінет готував сніданок за всіма правилами свого мистецтва.

— Це мене слід заслати на каторгу, — жалібно мовив Паганель.

— І я такої думки, — відповів йому Гленарван.

По цих словах, які своїм незворушно-серйозним тоном ще дужче пригнітили поважного географа, Гленарван укупі з Манглсом подались до фургона.

Айртон і обидва матроси силкувались витягти фургон із глибокої западини. Бик і кінь, запряжені один побіч одного, напружували всі свої сили; посторонки ледве не рвалися, хомути, здавалось, ось-ось тріснуть. Вільсон і Мюльреді підштовхували колеса, а боцман вигуками й палицею підганяв свою непаристу запряжку. Але важкий повіз не рухався. Висохла глина тримала фургон, наче його вмуровано в цемент.

Джон Манглс наказав полити глину водою, щоб вона пом'якшала. Даремно: фургон не зрушив з місця. Після нових так само марних зусиль люди й коні мушили зупинитися. Визволити фургон можна було, тільки розібравши його на частини, але потрібного струменту бракувало. Однак Айртон не відступався, він хотів будь-що

подолати цю перепону й заходився знову тягти фургона, аж поки його не спинив Гленарван.

— Досить, Айртоне, досить, — сказав він. — Треба пошанувати коня й бика, останніх, які в нас залишилися. Адже нам доведеться тепер подорожувати пішки, і кінь везиме жінок, а бик — харчі. Вони ще стануть нам у пригоді. [347]

— Гаразд, сер, — відповів боцман і став розпрягати виснажених тварин.

— А тепер, друзі, — додав Гленарван, — повернімось до табору й обміркуємо, що нам робити в нашій скруті; зважимо всі обставини, і сприятливі для нас, і загрозливі, й знайдемо собі якусь раду.

Невдовзі, підживившись після важкої ночі немудрим сніданком, мандрівники почали радитися. Усіх запросили сказати своє слово.

Насамперед треба було точно визначити, де саме вони опинилися. Паганель, котрому доручили це завдання, виконав його так сумлінно, як того вимагала справа. Він оголосив: експедиція перебуває на тридцять сьомій паралелі, під 147°53' довготи на березі річки Снові.

— А які координати Туфолдської затоки? — попитав Гленарван.

— Сто п'ятдесятий градус довготи, — відповів Паганель.

— Яка відстань припадає на ці два градуси сім мінут?

— Сімдесять п'ять миль.

— А далеко відсіль до Мельбурна?

— Щонайменше двісті миль.

— Гаразд, — мовив Гленарван. — Тепер вирішуймо, як діяти далі.

Відповідь була одностайна: не гаючись вирушати до узбережжя. Гелена й Мері Грант пообіцяли робити п'ять миль щодня. Мужніх жінок не лякало те, що їм, може, доведеться пройти пішки весь путь од річки Снові до Туфолдської затоки.

— Ви відважна подруга в подорожі, моя люба Гелено, — сказав Гленарван. — Та чи знайдемо ми, дійшовши до узбережжя, все, чого потребуємо?

— Безперечно, — відповів Паганель. — Місто Ідей існує не відучора. Його порт напевно має постійний зв'язок з Мельбурном. Я гадаю навіть, що за тридцять п'ять миль звідсіль, у поселенні Делегіт на кордоні провінції Вікторія, ми зможемо купити провіант і добути транспортні засоби.

— А як же "Дункан"? — запитав Айртон. — Чи не вважаєте ви, сер, за своєчасне послати його до Туфолдської ватоки?

— Що ви гадаєте, Джоне? — спитав Гленарван.

— На мою думку, не треба з цим поспішати, — відповів, розмірковуючи, молодий капітан. — Ви ще матимете час дати наказу Томові Остіну й викликати його на узбережжя.

— Це цілком очевидно, — докинув Паганель. [348]

— Зауважте, — вів далі Джон Манглс, — за якихось чо-тири-п'ять днів ми будемо в ідені.

— Чотири-п'ять днів? — перепитав Айртон і похитав головою. — Рахуйте

п'ятнадцять, капітане, або й двадцять, коли не хочете шкодувати згодом, що допустились помилки.

— П'ятнадцять-двадцять днів на подорож у сімдесят п'ять миль! — вигукнув Гленарван.

— Щонайменше, сер. Адже залишилась найважча частина шляху по Вікторії, через пустельні місця, де, як кажуть скватери, нічого не можна добути, немає навіть стоянок, немає битих шляхів, самі лише зарості чагарника. Треба буде просуватись з сокирою чи смолоскипом у руках, отже, повірте мені, ви йтимете дуже поволі.

Айртон говорив упевнено. Всі запитливо подивились на Паганеля, і він, хитнувши головою, ствердив боцманові слова.

— Гаразд, зважимо на це, — сказав Джон Манглс — А наказ "Дунканові" ви надішлете на п'ятнадцять днів пізніше, нічого не поробиш.

— Та головна перепона, — вів далі Айртон, — навіть не в труднощах просування. Доведеться переходити на той бік Снові й, мабуть, чекати, поки спаде вода.

— Чекати? — вигукнув молодий капітан. — Хіба не можна знайти броду?

— Мабуть, ні, — відповів Айртон. — Сьогодні вранці я шукав, де б його перейти, але шукав марно. О цій порі року лише зрідка зустрічаються такі повноводі бурхливі річки, це просто нещасливий збіг обставин, і тому я нічим не можу зарадити.

— А вона дуже широка, ця Снові? — втруtilась до розмови Гелена.

— Широка й глибока, пані, — відповів Айртон. — Завширшки сягає до милі, і течія дуже бистра. Навіть досвідченому плавцеві небезпечно її перепливати.

— То дарма! Змайструємо човна! — вигукнув Роберт, що сміливо розв'язував найскладніші питання. — Зрубаємо дерево, видовбаємо його та й спустимо на воду!

— Правильно, син капітана Гранта! — похвалив хлопчину Паганель.

— Він має рацію, — додав Джон Манглс. — Так і зробимо. Гадаю, немає чого гаяти далі дорогий час у марних суперечках.

— А ваша думка, Айртоне? — спитав Гленарван.

— Я вважаю, пане, — коли не дістанемо вчасно допомоги, то й через місяць сидітимемо ще на берегах Снові. [349]

— Себто ви маєте інший, ліпший план? — дещо роздратовано спитав Джон Манглс.

— Авжеж, коли "Дункан" покине Мельбурн і прибуде до східного узбережжя. 1

— Знову "Дункан"! І в який це спосіб, хотів би я знати, яхта, прибувши до Туфолдської затоки, допоможе" нам туди; дістатися? :

Айртон поміркував хвилину й ухильно відповів:

— Я не налягаю па своїй пропозиції, і те, що раджу, роблю в загальних інтересах. Я ладен вирушати в дорогу, коли накажете.

І він схрестив руки на грудях.

— Але ж це не відповідь, Айртоне, — зауважив Гленарван. — Відкрийте нам ваші плани, й ми їх обміркуємо. Що ви пропонуєте?

— У тій скруті, в якій ми опинились, — заговорив Айртон спокійним упевненим голосом, — я вважаю за найрозумніше не ризикувати, переправляючись через Снові, а

ждати допомоги тут. Цю допомогу може нам подати тільки "Дункан". Станемо тут табором, харчів нам не бракує, а хтось із нас хай одвезе Томові Остіну наказа вирушити до Туфолдської затоки.

Така несподівана пропозиція дещо всіх спантеличила, а Джон Манглс зустрів її з неприхованою ворожістю.

— За цей час, — вів далі Айртон, — або вода снаде в Снові й ми перейдемо її бродом, або ж доведеться спорудити човна. Ось план, сер, котрий я подаю на ваш розсуд.

— Гаразд, Айртоне, — промовив Гленарван. — Ваша пропозиція варта того, аби її всебічно обміркувати. Найбільша вада її полягає у зволіканні, але зате ми збережемо сили і, можливо, уникнемо серйозної небезпеки. Що ви гадаєте, ДРУЗІ?

— Кажіть ви, любий Мак-Наббсе, — звернулась Гелена до майора. — Досі ви лише слухали і не промовили жодного слова.

— Скоро вас цікавить моя думка, я скажу відверто: мені видається, що Айртон говорив, як людина розумна й обачна, і я підтримую його план.

Ніхто не сподівався на таку відповідь, бо дотепер Мак-Наббс повсякчас перечив Айртонові. Боцман, також здивований, кинув швидкий погляд на майора. Паганель, Гелена, матроси, котрі й перш схилились до Айртонового проекту, по Мак-Наббсових словах перестали вагатися.

Гленарван оголосив — Айртонів план, у принципі, схвалено. [850]

— А тепер, Джоне, — звернувся він до молодого капітана, — ви теж, напевно, погоджуєтесь, що найобачніше буде стати табором на березі річки й очікувати тут засобів переправи.

— Так, — відповів Джон Манглс, — коли наш посланець спроможеться переплисти Снові, чого ми зробити не можемо!

Всі глянули на боцмана, котрий посміхнувся, як людина, певна себе.

— Нашому посланцеві не доведеться переправлятися через річку, — сказав він.

— Тобто як? — здивувався Джон Манглс.

— Дуже просто: він повернеться на Люкновську дорогу, і вона приведе його прямісінько до Мельбурна.

— Двісті п'ятдесят миль — пішака! — скрикнув молодий капітан.

— Верхи, — відказав Айртон. — Адже ми маємо одного цілком здорового коня. Він здолає цю відстань за чотири дні. Додайте два дні на перехід "Дункана" до затоки і ще добу, аби дістатися до нашого табору. Отже, за тиждень наш посланець повернеться сюди разом з матросами.

Майор схвально кивав головою на Айртонові слова, що аж надто здивувало Джона Манглса. Проте геть усі підтримали боцмана, і тепер ішлося тільки про здійснення цього справді добре обґрунтованого плану.

— Тепер, друзі, — сказав Гленарван, — нам залишається обрати гінця. Я не приховую — завдання його важке й небезпечне. Хто ладен піти на пожертву заради своїх товаришів? Хто відвезе нашого наказа до Мельбурна?

Вільсон, Мюльреді, Джон Манглс, Паганель і навіть Роберт зголосилися тої ж

хвилини. Джон Манглс особливо наполягав, аби саме йому дали це доручення. Але тут підняв голос Айртон, котрий досі не зронив ані слова.

— Якщо ви зволите, сер, то поїду я, — сказав він. — До цих країв я при звичаївся. Мені доводилось частенько блукати і не такими пустелями. Я виборсаюсь із скрути там, де інший загине. Тому я прошу, в спільних інтересах, послати до Мельбурна мене. Одного слова, написаного вашою рукою, досить, щоб помічник капітана мені повірив, і за шість днів, ручуся вам, я приведу яхту до Туфолдської затоки.

— Добре сказано, — мовив Гленарван. — Ви розумна й смілива людина, Айртоне, і ви доможетесь свого.

Справді, було ясно — боцман спроможеться виконати це складне завдання краще, ніж хто інший. Кожний із претендентів це розумів і відступився. Лише Джон Манглс востаннє [351] заперечив, зауваживши, що Айртон конче знадобиться, коли розшукуватимуть сліди "Британії" й капітана Гранта. Але майор відповів, що експедиція не зрушиться з місця, поки Айртон не повернеться, і що не варто навіть говорити про поновлення без нього цих важливих розшуків. Отже, боцманова відсутність анітрохи не зашкодить справі капітана Гранта.

— Ну то виряджайтесь у дорогу, Айртоне, — мовив Гле-* нарван. — Не баріться й повертайтеся через Ідей до нашого табору на Снові.

Очі боцмана засвітилися переможно. Він одвернувся, та хоч то була одна лише мить, Джон Манглс ухопив цей радісний полиск. Молодий капітан відчув, як підсвідомо зростає його недовіра до Айртона.

Боцман заходився лаштуватися в дорогу. Йому допомагали обидва матроси, один порався коло коня, інший готував харчі. Тим часом Гленарван писав листа до Тома Остіна. Він наказував йому негайно вирушати до Туфолдської затоки й рекомендував Айртона, як людину, що заслуговує . на цілковиту довіру. Том Остін, прибувши на східне побережжя, мав одрядити загін матросів з "Дункана" у розпорядження Айртона.

Гленарван саме збирався це написати, коли Мак-Наббс, котрий стежив за ним невідступно очима, спитав особливим тоном, як він пише ім'я Айртон.

— Звичайно, так, як воно вимовляється, — відповів Гленарван.

— Це помилка, — спокійно заперечив майор, — воно вимовляється Айртон, а пишеться Бен Джойс!

Розділ XX "ЛАНДІЯ! ЗЕЛАНДІЯ!"

Це ім'я — Бен Джойс — справило враження грому серед ясного неба. Айртон ураз випростався. В його руці блиснув револьвер. Тої ж миті гримнув постріл. Гленарван упав. Зокола в лісі почулась стрілянина з рушниць.

Джон Манглс і матроси, приголомшені несподіванкою в першу хвилину, кинулись на Бена Джойса, але зухвалий злочинець уже зник і приєднався до своєї банди, що розсипалася по узлісся під камедними деревами.

Намет не міг захистити від куль. Довелося відступити., Легко поранений Гленарван звівся на ноги. [352]

— До фургона! До фургона! — крикнув Джон Манглс і потяг уперед Гелену й Мері

Грант, котрі небавом опинились у безпеці за збитими з грубих дощок стінками фургона.

Джон Манглс, майор, Паганель, обидва матроси схопили карабіни й приготувалися до оборони. Гленарван і Роберт залишилися з жінками, а Олбінет приєднався до гурту захисників.

Все це сталося за якусь хвилину. Джон Манглс пильно стежив за узліском. Постріли вщухли, скоро Бен Джойс з'явився серед свої ватаги. По безладній стрілянині залягла глибока тиша. Тільки подекуди над гіллям камедних дерев ще виднілися закрутки білого диму. Високі кущі гастро-лобіума не ворухились. Жодної ознаки близького нападу.

Майор і Джон Манглс пішли на розвідки аж до лісу, але нікого не побачили. Тільки численні сліди ніг виднілись на землі, та де-не-де курився запал од рушниці. Обачний майор пригасив ці димки — адже досить одної іскри, аби в цьому висхлому лісі спалахнула страшна пожежа.

— Каторжники зникли, — сказав Джон Манглс.

— Так, зникли, — озвався майор, — і це мене непокоїть. Я волів би зустрітися з ними лицем в лице. Не— такий страшний тигр на рівнині, як гадюка, схована в траві. Огляньмо чагарники навкруг фургона.

Майор і Джон Манглс обшукали довкола всю місцевість. Від узлісся до берегів. Снові вони не зустріли жодного каторжника. Банда Бена Джойса, здавалось, відлетіла, наче зграя лиховісних птахів. Це було надто дивно, щоб повірити у власну безпеку. Тому вирішили матися на бачності. Фургон — достеменно загрузла в глину фортеця — перетворився на осередок табору. Двоє вартових, змінюючись щогодини, стояли на чатах.

Гелена й Мері Грант потурбувалися передовсім перев'язати Гленарваному рану. В ту хвилину, коли куля Бена Джойса влучила в її чоловіка і він упав, Гелена кинулась до нього, поійнята жахом. Але, затамувавши свою тривогу, мужня жінка відвела Гленарвана до фургона. Оголили поранене плече, і майор, оглянувши його, переконався: куля тільки розірвала тканини, не зачепивши ані кістки, ані м'язів. Крові витекло багато, але Гленарван міг вільно ворухити пальцями й передпліччям, і це заспокоїло його жінку й друзів. Рану перев'язали, і Гленарван повстав проти дальшого піклування його особою. Слід було всім спільно обміркувати останні події. Мандрівники, крім Мюльреді й Вільсона, які стояли на варті, розмістилися так-сяк у фургоні й приготувалися слухати майора. [353]

Спочатку Мак-Наббс розказав леді Гелені те, чого вона досі не знала, — про втечу банди каторжників з Пертської в'язниці, їхню появу в провінції Вікторія і участь в залізничній катастрофі біля Кемден-Бріджа. Майор показав їй придбаний в Сеймурі випуск "Австралійської й Новозеландської газети" й додав, що поліція призначила велику грошову нагороду за голову Бена Джойса, небезпечного бандита, котрий за півтора року зажив собі своїми злочинами лихої слави.

Але яким побитом Мак-Наббс упізнав цього Бена Джойса в особі боцмана Айртона? Тут була таємниця, і всім кортіло якнайшвидше про неї дізнатися.

Відтоді, як вони вперше зустрілися, розповідав Мак-Наббс, чуття підказувало кому, що не треба довіряти Айрто-нові. Недовіра дедалі зростала, що більше він спостерігав незначних дрібниць. Погляд, яким боцман обмінявся з ковалем на березі Вімерри, нехіть Айртон до відвідин будь-яких міст і поселень, його наполягання швидше викликати "Дункан" на східне узбережжя, загадкова загибель доручених йому биків і коней, врешті, якась нашорошеність в його мові й рухах, — все додавалось одне до одного й збуджувало в майорові підозру. Однак до подій попередньої ночі він не зміг би висунути певного звинувачення проти боцмана.

Мак-Наббс, прослизнувши поміж високими кущами, добрався до тих підозрілих темних постатей, що він їх запримітив за півмилі від табору. Гриби випромінювали тьмяне світло в навколишню пітьму. Троє чоловіків роздивлялись на землі якісь сліди та відбитки ніг, і Мак-Наббс упізнав поміж них блек-пойнтського коваля. "Це вони", — сказав один. "Еге, — відповів інший, — он і трилисник на підкові". — "Це той самий слід, котрий іде від Вімерри". — "Усі коні повиздыхали". — "По отруту далеко не ходити". — "Ось у який спосіб можна цілу кінноту обернути на пішохідців! Ніде правди діти, цей гастролобіум — корисна рослина!"

— По тому вони замовкли й відійшли, — казав далі Мак-Наббс. — Але я почув надто мало, отож і пішов услід за ними. Незабаром розмова поновилася. "Ну й прогноза цей Бен Джойс, — заговорив коваль. — Хвацький хлопець наш боцман, яку хитромудру вигадку сплів про аварію корабля! Коли його план вдасться — ото нам щастя накопить! Диявол, а не людина цей Айртон!" — "Називай його Бен Джойс, він заслужив це ім'я!" Тут бесіда урвалася, негідники подалися з лісу. Але я все вже знав і повернувся до табору, переконаний, що не всі злочинці виправляються в австрапінському [354] підсонні — хай Паганель' не візьме собі це за докір.

Майор закінчив розповідати. Всі сиділи мовчки, розмірковуючи про щойно почуте.

— Отже, — заговорив Гленарван, чблідий з обурення, — Айртон завів нас сюди, щоб убити й пограбувати?

— Еге ж, — відповів майор.

— І від самої Вімерри ця згряя вистежує наші сліди, шпигує за нами, чатуючи на слушний випадок?

— Так.

— То цей негідник — зовсім не матрос з "Британії"? Виходить, він привласнив собі ім'я Айртон, вкрав його корабельну угоду?

Всі погляди звернулись до Мак-Наббса: адже напевно він сам уже думав про це.

— Що, на мою думку, в цій темній справі можна вважати за вірогідне? — почав майор своїм звичайним спокійним тоном. — ^ Гадаю, ця людина справді зветься Айртон. Бен Джойс — то його прізвище. Поза всяким сумнівом, він знав Гаррі Гранта і справді був за боцмана на "Британії". Правдивість цих фактів стверджують не— тільки точні подробиці, що їх навів нам Айртон у своїй розповіді, але й розмови каторжників, допіру мною переказані. "Та годі вже блукати серед непотрібних припущень. Визнаємо за цілком певне: Айртон і Бен Джойс — одна й та сама особа, тобто матрос з "Британії"

став згодом на чолі зграї каторжників-утікачів.

Ці міркування визнали найвірогіднішими.

— А тепер, — мовив Гленарван, — скажіть мені, в який спосіб і чому боцман Гаррі Гранта опинився в Австралії?

— В який спосіб? Не знаю, — відповів Мак-Наббс, — та й поліція проголосила, що обізнана не краще за мене. Чому? Теж не можу відповісти. В цьому криється певна таємниця, і розкриє її тільки майбутнє.

— Поліції не відомо навіть, що Айртон і Бен Джойс — одна й та сама особа, — зауважив Джон Манглс.

— Маєте рацію, Джоне, — сказав майор. — А така деталь дуже допомогла б її розшукам.

— Мабуть, — сказала Гелена, — цей нещасний найнявся на ферму Падді О'Мура, маючи лихий намір?

— Поза всяким сумнівом, — відповів Мак-Наббс. — Він, очевидно, готував злочинство проти ірландця, коли йому трапилось щось принагідніше. Несподівано на ферму нагодилися ми. Він почув з Гленарванових уст історію про загибель "Британії" і, як людина рішуча й зухвала, одразу зважився цим скористатися. Злагодили експедицію. Біля [355]

Вімерри він удався до одного з своїх, коваля з Блек-Пойнта, і, підкувавши Гленарванового коня, вони дали бандитам змогу вистежити нас по сліду підкови з трилисником. Уживши отруйну рослину, Бен Джойс вигубив, один по одному, наших биків і коней. Наприкінці він завів нас у болота Снові й віддав до рук каторжників, що ними він верховодить.

Тепер усе стало ясно в діях Бена Джойса. Майор висвітлив його минуле й показав негідника таким, який він був, — відважним і небезпечним злочинцем. Його таємні наміри викрито, і це вимагало від Гленарвана щонайбільшої пильності. На щастя, розбійник, що з нього здерли личину, менш страшний, ніж зрадник.

Та з цієї чітко визначеної ситуації випливала, проте, одна важлива обставина, про котру поки що ніхто не подумав. Лише Мері Грант, поки всі жваво обговорювали минуле, звернулася думками до майбутнього. Джон Манглс побачив раптом, як зблідло її обличчя. Він одразу зрозумів, що дівчину огорнув розпач.

— Міс Мері! Міс Мері! Ви плачете! — скрикнув він.

— Ти плачеш, моя дитино? — спитала співчутливо Ге-лена.

— Батьку мій, батечку! — тільки й вимовила молода дівчина.

Вона неспроможна була сказати хоч півслова більше. Але кожний тої ж миті збагнув причину її горя, збагнув, чому з очей Мері полились сльози, а на уста сплигло з глибини серця слово "батько".

Викриття Айртонів, його нищої зради знищило всі надії. Розбійник, аби затягти Гленарвана в глиб країни, розповів вигадку про загибель корабля. Майор Мак-Наббс чув, як про це з певністю казали поміж себе бандити. Ніколи "Британія" не розбивалась на підводних скелях Туфолдської затоки! Ніколи Гаррі Грант не ступав ногою на

Австралійський суходіл!

Уже вдруге помилкове тлумачення документа штовхало шукачів "Британії" на хибний шлях.

Осягнувши все це думкою, пригнічені горем двох юних істот, усі мовчали. Та хто б міг тепер віднайти бадьорі слова надії? Пригорнувшись до сестри, Роберт мовчки плакав. Паганель бурмотів з досадою:

— О, зловісний документе! Ти можеш пишатися тим, що піддаєш розум цілого десятка чесних людей жорстокому випробуванню!

І поважний вчений, в гніві на самого себе, б'ючи кулаком у чоло, мало не розбив собі черепа. [356]

Тим часом Гленарван вийшов до Вільсона й Мюльреді, які вартували зокола. Глибока тиша залягла в долині між річкою й узліссям. На небозводі згромадились важкі густі хмари. Серед цієї застиглої, заціпенілої в своїй незворушності природи найменший звук пролунав би чітко й голосно, а тим часом навкруг не було чути жодних підозрілих звуків. Напевне, Бен Джойс і його згряя відійшли далеченько, бо пташки весело пурхали в долішньому вітті дерев, кілька кенгуру лагідно обскубували молоді пагінці, а двійко казуарів довірливо висували голови з-за високих чагарів; все це доводило, що присутність людини не турбувала навколишню мирну глушину.

— Ви нічого не чули, нічого не помітили непевного за останню годину? — спитав Гленарван у матросів.

— Нічого, сер, — відповів Вільсон. — Очевидно, каторжники відійшли на декілька миль.

— Мабуть, їх замало, щоб напасти на нас, — додав Мюльреді, — Чи не подався цей Бен Джойс шукати собі в підмогу таких бандитів, як він сам, серед каторжників, котрі вештаються в підгір'ї Альп?

— Може й так, Мюльреді, — ногодився Гленарван. — Ці негідники — страхопуди. Вони ж знають — ми озброєні, і озброєні-добре. Імовірно, вони тільки й очікують ночі, аби напасти на, нас. Коли звечоріє, мусимо подвоїти пильність. Якби-то ми спромоглись покинути цю замулену долину й попрямувати далі на узбережжя! Але висока вода в річці стала нам на заваді. Я ладен оплатити золотом за його вагою пліт, який перевіз би нас на той берег!

— А чому ви не накажете нам змайструвати такого плота? — спитав Вільсон. — Адже навколо доволі дерева.

— Ні, Вільсоне, — відповів Гленарван. — Ця Снові — не річка, а якийсь скажений вир!

Тут саме до них підійшли Джон Манглс, майор і Паганель. Вони щойно оглядали ріку. Після останніх дощів вода піднялась ще на один фут вище звичайного рівня. Снові перетворилась на суцільний бурхливий потік, схожий на нестримну бистрінь американських річок. Було б безумством здатися на волю цих ревучих хвиль, цієї навалної течії, котра шалено нуртувала в численних чорторях.

Джон Манглс сповістив — переправа неможлива.

— Але однаково, — додав він, — ми не повинні сидіти склавши руки. Те, що ми збиралися робити ще перед зрадою Айртона, тепер стало якнагальнішою потребою.

— Що ви маєте на увазі, Джоне? — спитав Гленарван.

— Я хочу сказати: нам конче потрібна допомога, і, коли [357] дорога до Туфолдської затоки відрізана, треба їхати до Мельбуерна. Адже ми маємо одного коня. Дайте мені його, і я поїду до Мельбуерна.

— Але це дуже ризикована спроба, Джоне, — мовив Гленарван. — Вже не кажучи про небезпеку такої подорожі за двісті миль через незнану країну, можна бути певним, що на всіх стежках і дорогах чатують спільники Бена Джойса.

— Я це знаю, але знаю також — нам не можна далі залишатися бездіяльними. Айртон ручився, що за вісім днів приведе сюди матросів з "Дункана". А я, гадаю, за шість днів повернуся з ними на береги Снові. Отже, сер, я чекаю вашого розпорядження.

— Перше ніж Гленарван висловиться, — втрутився до розмови Паганель, — я хочу дещо зауважити. їхати до Мельбуерна, безперечно, треба, але навіщо наражати на небезпеку саме Джона Манглса? Він — капітан "Дункана" і тому не має права важити своїм життям. Замість нього поїду я.

— Добре сказано! — озвався майор. — Але чому ви, Паганелю?

— А хіба ми не можемо поїхати? — враз вигукнули Мюльреді й Вільсон.

— Невже ви гадаєте, що мене злякає подорож верхи у двісті миль? — спитав майор.

— Друзі, — мовив Гленарван, — раз один з нас повинен їхати до Мельбуерна, кинемо жеребок. Паганелю, пишіть наші ймення...

— Але не ваше ім'я, сер, — заперечив Джон Манглс.

— Чому це? — спитав Гленарван.

— Ви хочете покинути леді Гелену, та ще й тоді, коли ваша рана не загоїлась!

— Гленарване, ви не маєте права залишити експедицію! — сказав Паганель.

— Ні в якому разі, — приєднався до нього й Мак-Наббс. — Ваше місце тут, Едварде, ви не повинні їхати.

— Подорож має бути небезпечна, — відповів Гленарван, — і я не хочу накинути комусь свою долю небезпеки. Пишіть, Паганелю. Хай моє ім'я змішається з іменами моїх товаришів, і дай боже, щоб жереб випав мені.

Довелося скоритися. Гленарванове ім'я долучили до інших. Потягли жеребок, і він випав Мюльреді. У відважного матроса вихопився радісний вигук.

— Сер, я готовий їхати, — виголосив він.

Гленарван потиснув Мюльреді руку. По тому він повернувся до фургона, а майор і Джон Манглс заступили матросів на варті. [858]

Невдовзі Гелена дізналася про рішення послати гінця до Мельбуерна і про те, кому припав жеребок. Вона знайшла для Мюльреді щирі слова, що глибоко зворушили чесного матроса. Усі знали Мюльреді як людину хоробру, розумну, загартовану, отже справді випадок влучно обрав гінця.

Від'їзд Мюльреді призначили на восьму годину, коли звечоріє. Вільсон узявся

спорядити в дорогу коня. Йому спало на думку замінити підступні передні підкови будь-якими іншими, скориставшись підковами коней, які сконали вночі. Бандити не розпізнають тоді слідів Мюльреді, а переслідувати пішки його не зможуть.

Поки Вільсон перековував коня, Гленарван сів писати листа до Тома Остіна. Але йому заважала поранена рука, і він попросив Паганеля написати замість нього. Вчений, пойнятий якоюсь невідчепною думкою, здавалось, не помічав, що діялось навколо. Серед всіх цих прикрих пригод Паганель безперестанку думав тільки про одне: хибно розтлумачений документ. Він переставляв слова так і сяк, аби видобути з них новий зміст, і був надзвичайно заклопотаний цими глибокодумними вправами.

Отож він не зрозумів одразу Гленарванового прохання, і той мусив казати вдруге.

— А! Гаразд! — відгукнувся Паганель. — Я зараз.

Він витяг записника, машинально видер аркушик, узяв олівця й приготувався писати. Гленарван почав йому диктувати:

"Наказую Томові Остіну негайно вийти в море й відвести "Дункан"..."

Паганель уже написав це останнє слово, коли його погляд ненароком упав на "Австралійську й Новозеландську газету", яка лежала долі. Зібганий папір дозволяв розгледіти в заголовку лише слово "зеландська". — Олівець заляк у Паганелевих пальцях, він немов забув і Гленарвана, і лист, і те, що йому проказували.

— Паганелю! — окликнув його Гленарван.

— Га? — голосно вигукнув географ.

— Що вам таке? — спитав його майор.

— Нічого! Нічогісінько! — відповів Паганель. Потім зовсім тихо забелькотав: — Зеланд, ланд, ландія!

Він рвучко підвівся. Схопив газету. Він струшував її, силкуючись утримати слова, що ладні були вихопитися йому з уст. Гелена, Мері, Роберт, Гленарван дивились на нього здивовано, не розуміючи причини цього хвилювання.

Паганель скидався на людину, яка раптом збожеволіла. Але це тривало недовго. Помалу він заспокоївся; радість, [359] котра сяяла в його очах, згасла; він сів на своє місце й мовив лагідно:

— Прошу, сер, я до ваших послуг.

Гленарван знову почав диктувати листа, що прибрав остаточно такого вигляду:

"Наказую Томові Остіну негайно вийти в море й відвести "Дункан", дотримуючись тридцять сьомої паралелі, на східне узбережжя Австралії".

— Австралії? — перепитав Паганель. — А, так, так, Австралії!

Він закінчив листа й передав його Гленарванові, аби той підписав. Той так-сяк виконав цю формальність — свіжа рана нагадувала про себе щохвилини. Листа запечатали. Рукою, ще тремтячою з хвилювання, Паганель написав адресу:

"Томові Остіну, помічникові капітана яхти "Дункан", Мельбурн".

По тому він вийшов з фургона, розмахуючи руками й повторюючи незрозумілі слова:

. — Ландія! Ландія! Зеландія!

Розділ XXI ЧОТИРИ ТРИВОЖНІ ДНІ

Решта дня минула без жодних пригод. Уже все було готове до від'їзду Мюльреді. Чесний матрос радів, що йому випала нагода довести Гленарванові свою відданість.

До Паганеля повернулася його лагідність, звичайна манера поводитися. Правда, його зовнішній вигляд свідчив про глибоку заклопотаність, але він тримав її потай. Напевно, мав на це причини — майор чув, як учений повторював, наче змагаючись сам із собою:

— Ні! Ні! Вони мені не повірять? Та й навіщо? Тепер уже запізно!

Ухваливши цього держатися, Паганель заходився давати Мюльреді потрібні вказівки, як добратися до Мельбурна. Вчений накреслив на мапі маршрут і пояснив, що всі стежки в прерії ведуть до Люкновського шляху. Він ішов на південь аж до узбережжя, а там круто повертав до Мельбурна. Паганель наказував: ні в якому разі не збочувати з цього шляху, не їхати навпростець через мало обізнаний край. Отже, йдучи за цими порадами, Мюльреді не міг збитися з дороги. [360]

Небезпека загрожувала лише поблизу, за кілька миль від табору, де Бен Джойс зі своєю зграєю, дуже ймовірно, зробив засідку. Проминувши ці місця, Мюльреді вже ставав недосяжний для каторжників і міг бути певним, що успішно виконає доручене йому важливе завдання.

О шостій пообідали. Раптом почалася жахлива злива, і всі з-під намету повтікали до фургона, — це було надійне укриття. Глина чіпко тримала загрузлий фургон, і він міцно спирався на неї, немов фортеця на фундамент. Арсенал зброї складався з сімох карабінів та сімох револьверів і дозволяв витримати доволі тривалу облогу, бо ж ні бойових, ні харчових запасів не бракувало. Не спливе й шести днів, як "Дункан" пришвартується в затоці Туфолда, а ще через добу команда яхти лівим берегом Снові добереться до табору. Якщо навіть мандрівники не зможуть одразу налагодити переправу, каторжники однаково змушені будуть відступити перед дужчим ворогом. Але передовсім треба, щоб Мюльреді спромігся виконати своє небезпечне доручення.

О восьмій годині зовсім споночило. Настав час виряджатися в дорогу. Привели засідланого коня. Його копита, завбачливо обгорнуті ганчір'ям, ступали по землі безгучно. Кінь здавався втомленим, а проте від сили й витривалості його ніг залежав порятунок усіх цих людей. Майор радив Мюльреді поберегти коня, як тільки мине небезпеку нападу бандитів. Краще опізнитись на півдня, але прибути напевно.

Джон Манглс передав матросові револьвер, що його сам допіру старанно набив. То грізна зброя в руках людини, яка не знає страху, бо шість куль, випущених раз по раз, легко розчистили б дорогу, перейняту злочинцями.

Мюльреді скочив на коня.

— Ось лист, — сказав йому Гленарван, — оддаси його Томові Остіну. Хай він не гайнує жодної хвилини й веде судно до Туфолдської затоки, коли ж не знайде нас там — якщо ми не спроможемося перейти на той бік Снові, — хай якнайшвидше йде до нас на поміч. А тепер — рушай у дорогу, мій чесний матросе, і хай тобі щастить!

Гленарван, Гелена Мері Грант — усі міцно потиснули руку Мюльреді. Цей від'їзд

чорної дощової ночі в страшну небезпечну дорогу, крізь безмежні простори незнаного дикого краю примусив би стиснутися серця не такі крицеві, як У відважного матроса.

— Прощайте, сер! — сказав він просто й спокійно і за хвилину зник на стежці, що йшла попід узліссям.

У цю хвилину вітер забурхав іще дужче. Верховіття евкаліптів глухо шаруділи в пітьмі, чутно було, як тріщало [361] сухе галуззя, падаючи на відволожену землю. Не одне велетенське дерево, висхле, та досі ще тривке, не витримало шквалу й звалилося цієї буряної ночі. Крізь скажене виття й стогін хуртовини долинали рипіння дерев у лісі й рокотання Снові. Важкі хмари, гнані бурею на схід, стелилися низько над землею, і здавалось, що то клубочиться пара. Густий морок робив цю ніч іще жахливішою.

Після від'їзду Мюльреді мандрівники сховалися до фургона. Гелена, Мері Грант, Гленарван і Паганель розмістилися в передньому відділку, щільно зачиненому. В другому влаштувалися Олбінет, Вільсон і Роберт. Майор і Джон Манглс стерегли фургон знаружу. Цього вимагала пильність.

Двоє вірних вартових стояли на сторожі, мужньо зносячи цю бурю, що в нічному мороці кидала їм в обличчя дощ і вітер. Вони силкувались прожити очима таку сприятливу для пастки й нападу темряву, бо вухо нічого не могло вловити серед шумовиння бурі, голосіння вітру, шарудіння гілок, гуркоту звалених шквалом стовбурів та бурхання розлючених хвиль.

Однак уряди-годи шум бурі ненадовго вщухав. Вітер десь залягав, немов віддихував, і тільки Снові грізно гула між застиглим комишем і чорною завісою камедних дерев. В такі хвилини тиша здавалася особливо глибока. Тоді майор і Джон Манглс пильно дослухались.

В одну з таких хвилин до них долинув пронизливий посвист. Джон Манглс хутко підійшов до майора.

— Чули? — спитав він.

— Чув, — відповів Мак-Наббс. — Але що це — людина чи тварина?

— Це людина, — сказав Джон Манглс.

Обидвоє напружено прислухалися. Раптом загадковий свист розітнувся удруге, йому відповів якийсь звук, мовби постріл, — ледве вловимий, бо тої ж миті знову зірвалася й люто забурхала буря.

Мак-Наббс і Джон Манглс відійшли до фургона й стали з завітряного боку. В цю хвилину шкіряні запони на ньому розсунулись, Гленарван вийшов і наблизився до товаришів. Він також чув злодійський свист і постріл, який відбився луною під брезентовою будою фургона.

— Відкіля почувся свист? — спитав він.

— Відтіль, — показав Джон Манглс рукою у бік стежки, котрою поїхав Мюльреді.

— Здалеку?

— Звуки долинули з вітром, мабуть, милі за три. [362]

— Ходімо! — мовив Гленарван, скинувши на плече карабіна.

— Йти не можна, — твердо сказав майор, — це пастка, бандити хочуть затягти нас

якнайдалі від фургона.

— А коли ці негідники вбили Мюльреді? — допоминався Гленарван, хапаючи за руку Мак-Наббса.

— Ми дізнаємось про це завтра, — відповів той суворо, вирішивши будь-що не допустити Гленарвана до цього небезпечного вчинку.

— Вам не можна залишати табір, сер, — мовив Джон Манглс, — замість вас піду я.

— Ні в якому разі! — енергійно заперечив Мак-Наббс. — Ви хочете, щоб нас повбивали поодинці, волієте послабити наші сили, здатися на ласку цих злодюг? Коли Мюльреді вбито, то це непоправне лихо, але навіщо збільшувати жертви? Мюльреді поїхав, бо він витяг жеребок. Якби їхати випало мені, то і я б поїхав, як оце Мюльреді, і ні в кого не просив би і не чекав ніякої допомоги.

Майорові міркування видавалися слушними. Справжнім божевільям, ще й даремним, було б шукати матроса в темряві, серед глумої ночі, наражаючись на сутичку з каторжниками, що причаїлись десь у лісі. Гленарванів загін мав замало людей, щоб ризикувати ще чиймсь життям.

Однак ці доводи, очевидно, не переконали Гленарвана. Стискуючи карабіна, він нервово походжав навкруг фургона. При найменшому шурхоті він нашорошував вуха, пильно вдивлявся в зловісну темряву. Його мучила думка, що близька йому людина лежить десь смертельно поранена, безпомічна і марно кличе тих, заради кого вона важила життям. Мак-Наббс не був певний, чи вдасться йому зупинити Гленарвана, якщо той, за покликом серця, кине́ться під кулі Бена Джойса.

— Заспокойтесь, Едварде, — мовив він. — Послухайте свого друга. Подумайте про Гелену, про Мері Грант, усіх нас. Та й куди ви поїдете? Де шукатимете Мюльреді? Адже на нього напали щонайближче за дві милі відсі́ль. На якій дорозі? Якою стежкою туди потрапити?

Тої ж миті, немов у відповідь на майорові слова, розітнувся розпачливий крик.

— Слухайте! — вихопилось у Гленарвана.

Крик долинув з того самого боку, що й попереду постріл, приблизно за чверть милі. Гленарван, відштовхнувшись Мак-Наббса, вже хотів бігти стежкою до лісу, коли кроків за триста від фургона почулося:

— До мене! Пробі! [363]

Стогін був жалібний, відчайдушний. Джон Манглс і майор кинулись на голос. За хвилину вони помітили попід лісом людину, що пересувалася поповзом і раз у раз жалісно стогнала.

То був Мюльреді, поранений, напівживий; коли товариші підняли його, руки їм залила кров.

Дощ зносу пустився дужче, розлючений вітер бурхав у верховітті дерев. Під струмами зливи й поривами бурі Гленарван, майор і Джон Манглс донесли Мюльреді до фургона.

Коли вони підійшли, усі встали. Пагаиель, Роберт, Вільсон, Олбінет вийшли з фургона, а Гелеїа поступилась задля пораненого своїм відділком. Майор зняв з

матроса куртку, мокру від крові й дощу, і побачив на правому боці глибоку рану. Її зроблено кинджалом. Майор перев'язав рану вмілими руками, але він не міг сказати, зачепила зброя важливі органи чи ні. З рани бігла тоненькою переривчастою цівочкою яскраво-червона кров. Мертвенна блідість і кволість Мюльреді показували, що його поранено не на жарт. Майор, обмивши краєчка рани свіжою водою, наклав щільний тампон з трута й корпії, міцно перев'язав. Кровотеча припинилася. Мюльреді повернули на здоровий бік, голову підняли якомога вище, і Гелена дала йому випити трохи води.

За чверть години поранений, котрий лежав досі нерухомо, заворушився. Очі йому напіврозплющились, уста зашепотіли якісь уривчасті слова. Майор нахилився до нього й почув, що поранений повторює:

— Сер... ваш лист... Бен Джойс...

Майор проказав голосно ці слова й глянув запитливо на товаришів. Що хотів сказати Мюльреді? Бен Джойс напав на матроса, але з якою метою? Невже заради того, щоб перепинити його, перешкодити йому добратись до "Дунка-на"? А лист? Гленарван обшукав кишені Мюльреді. Листа до Тома Остіна там не було!

Ніч минула серед турбот і тривоги, котрі не вщухали ані на хвилину. Потерпали за життя пораненого. Гарячка палила його вогнем. Гелена й Мері — дві сестри-жалібниці — не відходили від нього. Ніколи жодного хворого не доглядали так дбайливо, з такою увагою й співчуттям.

. Розвиднілося. Дощ перестав. Густі хмари ще клубочились у сірому небі. На землі повсюди валялось цурупалля, розмокла глина осіла в западині. Добратись до фургона тепер стало важче, хоч він ще не зовсім загруз.

Джон Манглс, Паганель і Гленарван, тільки зайнялося на світ, зробили розвідку навколо табору. Вони подалися до лісу стежкою, де ще виднілися плями крові. Ніде не [364] було й сліду Бена Джойса та його банди. Гленарван з товаришами дійшли аж до того місця, де стався напад, і тут наразилися на два трупи. То були злочинці, що полягли від кулі Мюльреді. Між ними один — коваль з Блек-Пойнта. Його обличчя, спотворене смертю, викликало відразу й жах. На цьому Гленарван припинив розвідку. Відходити далі від табору було б необачно. Отож він повернувся до фургона, надзвичайно заклопотаний складністю становища.

— Немає чого й думати про те, щоб посилати до Мельбурна іншого гінця, — сказав він.

— Однак зробити це необхідно, — мовив Джон Манглс, — і я спробую пройти там, де мій матрос зазнав невдачі.

— Ні, Джоне. Адже в нас немає навіть коня для цієї подорожі за двісті миль.

Справді, кінь Мюльреді, єдиний їхній кінь, десь зник. Чи його вбито Пострілами розбійників, чи ганяє він, переляканий, дикою пустелею, чи, може, його перейняли каторжники?

— Та хай би що сталося, — мовив Гленарван, — ми більше не повинні розлучатися. Почекаємо тиждень, два тижні, поки спаде вода в Снові. Тоді ми доберемось, роблячи

короткі перегони, до Туфолдської затоки, і вже відтіль, певнішим шляхом, надішлемо "Дунканові" наказа прибути на східне узбережжя.

— Це єдине, що нам залишається зробити, — погодився Паганель.

— Отже, друзі мої, будемо відтепер триматися разом. Надто ризиковано й небезпечно пробиратися одному крізь цю дику глушину, котра кишить бандитами!

Гленарван мав рацію, так би мовити, двічі: і забороняючи нову спробу зв'язатися через гінця з "Дунканом", і пропонуючи терпляче очікувати на берегах Снові спаду води. Відсіль щось із тридцять п'ять миль до Делегіта, першого міста на пограниччі з Новим Південним Уельсом, де вони, безперечно, знайдуть транспортні засоби, аби дістатися до Туфолдської затоки, і зможуть телеграфом передати до Мельбурна наказ "Дунканові".

Всі ці заходи були слушні, але звернулися до них запізно. Якби Мюльреді не поїхав Люкновською дорогою, скільком нещастям бони запобігли б, і матрос не зазнав би важкої рани!

Повернувшись до табору, Гленарван побачив — його друзі побадьорішали. Здавалось, у них відродилася надія.

— Йому полегшало! Йому полегшало! — гукав Роберт, біжачи назустріч Гленарванові. [365]

— Мюльреді полегшало?

— Так, Едварде, — сказала Гелена. — Криза минула. Майор зовсім заспокоївся. Наш матрос житиме.

— Де Мак-Наббс? — спитав Гленарван.

— Він біля хворого. Мюльреді хотів щось йому сказати. Не треба їм заважати.

Справді, годину тому поранений опритомнів, гарячка спала. Мюльреді одразу ж попросив покликати до себе Гленарвана, а коли його нема — майора. Мак-Наббс бачив, що поранений дуже кволий, і хотів був заборонити йому будь-які розмови, але Мюльреді так наполягав, що майор мусив поступитися.

Коли Гленарван надійшов, їхня розмова тривала вже кілька хвилин: отже залишалося тільки чекати, що доповість майор.

Невдовзі шкіряні запони розсунулись, і майор вийшов. Він приєднався до своїх друзів, які зібралися під високим камедним деревом, де стояв намет. Його звичайно байдуже обличчя виявляло тепер глибоке занепокоєння. Погляд його, зупиняючись на Гелені й Мері Грант, сповнювався скорботою й смутком.

Гленарван почав його розпитувати, і майор розповів йому те, про що тільки-но довідався.

Покинувши табір, Мюльреді поїхав вказаною йому Паганелем стежкою. Він поспішав, наскільки це дозволяла нічна темрява. За його розрахунком, він проїхав близько двох миль, коли раптом кілька чоловік — мабуть, щось із п'ять, — кинулись коневі навперейми. Кінь зіп'явся вгору. Мюльреді вихопив револьвера й пальнув кілька разів. Йому видалось, наче двоє впали. На мить спалах пострілів прорізав густий морок, і він упізнав Бена Джойса. Але більше Мюльреді нічого не бачив. Він не встиг висадити

всі кулі з свого револьвера: дужим ударом у правий бік його вибито з сідла, і він звалився. Проте тями Мюльреді не втратив. Вбивці узяли його за мертвого й заходилися обшукувати. Потім хтось сказав: "Я знайшов листа". — "Дай його сюди, — і відгукнувся Вен Джойс, — теиер "Дункан" наш!"

Тут Гленарван мимоволі скрикнув. Мак-Наббс вів далі:

"Тепер негайно піймайте коня, — наказав Вен Джойс. — За два дні я вже буду на борту "Дункана", а за шість в Туфолдській затоці. Там ми зустрінемось. Гленарванів загін до того часу ще не вигарбається з болота Снові. Переходьте на той бік річки Кемпльпирським мостом, добирайтесь до узбережжя й чекайте там на мене. Я доберу способу [366]

привести вас на борт яхти. А коли ми пошпурляємо в море всю команду, то з таким судном, як "Дункан", станемо господарями в Індійському океані". — "Хай живе Бен Джойс!" — закричали каторжники. Привели коня Мюльреді, і Бен Джойс погнав чвалом дорогою на Люкноу, а його згряя попрямувала до річки. Мюльреді, хоч і тяжко поранений, зібрав останні сили й дотягся до того місця, де ми знайшли його напівживого.

— Ось вам пригоди Мюльреді, — сказав Мак-Наббс наостанку. — Ви тепер розумієте, чому наш відважний матрос так жадав все це мені розповісти.

Гленарван і його друзі слухали майора з невимовним жахом.

— Пірати! Пірати! — вигукнув Гленарван. — Вони знищать мою команду! Мій "Дункан" опиниться в руках цих бандитів!

— Саме так і станеться! — обізвався майор. — Бен Джойс захопить судно зненацька й тоді...

— То ми повинні добратися до узбережжя раніше, ніж ці негідники! — мовив Паганель.

— Але як перейти Снові? — спитав Вільсон.

— Тим способом, що й бандити, — відповів Гленарван. — Вони перебрались Кемпльпирським мостом, там перейдемо й ми.

— А що робити з Мюльреді? — спитала Гелена.

— Ми його понесемо! Будемо чергуватися! Не можу ж я покинути напризволяще мою безборонну команду, аби її перебила згряя Бена Джойса!

Спроба перейти Снові Кемпльпирським мостом була цілком здійснима, але означала піти на одчай душі. Каторжники могли зробити біля мосту засідку. Їх змагалось б принаймні тридцятєро проти сімох! Але випадають у житті такі хвилини, коли будь-що треба йти вперед.

— Сер, — звернувся до Гленарвана Джон Манглс, — перга ніж наважуватись на цю останню нашу спробу порятунку й переходити отой міст, слід пильно його обстежити. Я беру це на себе.

— І я піду з вами, Джоне, — сказав Паганель.

Всі пристали на цей план. Джон Манглс і Паганель стали спішно лагодитися в путь. Вони мали спуститися вниз за течією Снові аж до місця, згаданого Беном Джойсом, і

стерегтися потрапити на очі каторжникам, що напевно нищпорили на берегах.

Отож, добре озброївшись, узявши з собою харч, двоє [368] мужніх розвідників попрямували берегом і невдовзі зникли за високим комишем.

їх чекали цілий день. Поночіло, вони не верталися. Тривога пойняла мандрівників.

Нарешті, близько одинадцятої години, Вільсон сповістив, що вони наближаються. Джон Манглс і Паганель знемагали з утоми після десятимильного перегону.

— Ну, як міст? Він справді існує? — кинувся їм назустріч Гленарван.

— Атож, міст із ліан, — відповів Джон Манглс. — Каторжники перебрались цим мостом, але...

— Але що?.. — спитав Гленарван, передчуваючи нове лихо.

— Вони перейшли його, а тоді спалили! — відповів Паганель.

Розділ XXII ІДЕН

На часі було не вдаватися в розпач, а діяти. Кемпльпір-ський міст знищено — однаково вони повинні за всяку ціну перейти Снові й добратися до Туфолдської затоки, випере-, дивши банду Бена Джойса. Тому, не марнуючи часу на зайві розмови, Джон Манглс і Гленарван пішли наступного дня, 16 січня, оглянути річку й зміркувати, як організувати переправу.

Каламутна бурхлива вода не спадала. Вона досі бутні-ла після дощів і вирувала, немов знавісніла. Наважитись позмагатися з нею — означало приректи себе на загибель. Гленарван, похнюпившись, схрестивши руки на грудях, мовчки стояв на березі.

— Хочете, я спробую переплисти на той берег? — спитав його Джон Манглс.

— Ні, Джоне, — відповів Гленарван, затримуючи за руку відважного молодика, — почекаймо ще!

І вони повернулись до табору. День минав у пекучій тривозі. Разів з десять Гленарван повертався до Снові, намагаючись винайти якийсь сміливий спосіб переправи. Але марно. Коли б між берегами мчав потік гарячої лави, перейти його було б не важче, ніж розлючену ріку.

Під час цього вимушеного тривалого дозвілля Гелена, радячись повсякчас з майором, оточила Мюльреді уважним умілим піклуванням. Матрос відчував — він повертається до життя. Мак-Наббс запевняв, що зброя не зачепила [369] в пораненого жодного важливого органа, а кволість спричинена великою втратою крові. Отже тепер, коли кровотечу припинено й рана гоїлась, для повного одужання потрібні тільки час і спокій. Гелена обстоюла свою пропозицію залишити пораненого в передньому, вигіднішому відділку фургона. Це дуже бентежило Мюльреді. Та найдужче його турбувала думка, що його недуга затримує весь загін, і тому довелося дати обіцянку залишити його в таборі під наглядом Вільсона, коли стане можлива переправа.

На лихо, перейти річку не вдалося ні того дня, ані на^ ступного, 17 січня. Гленарван був у розпачі. Гелена й Мак-Наббс надаремно заспокоювали його, вмовляючи набратися терпцю. Аякже! Терпляче чекати, коли саме в цю хвилину Бен Джойс, може, сходить на борт яхти! Коли "Дун-кан" уже знявся з якоря й мчить до

рокованого східного узбережжя, наближаючись до нього з кожною годиною!

Джон Манглс усім серцем поділяв Гленарванове занепокоєння. Прагнучи будь-що подолати перешкоду, він змайстрував човна з великих шматків кори камедного дерева, як це роблять австралійці, скріпивши їх дерев'яними поперечками. Випробувати цю легку й дуже тендітну споруду капітан і матрос вирішили вдень 19 січня. Все, що могли вробили спритність, сила, вправність, відвага, було зроблено, але тільки-но човен потрапив у бистрину, його закрутило й перекинуло, і зухвальці мало не офірували життям за свою нерозважливу спробу. Човна затягло у вир, тої ж миті він зник з очей. Джон Манглс і Вільсон не спромоглись пропливти на ньому й десяти брасів цією збутнілою річкою, котра ввібрала в себе води дощів і талих снігів й сягала тепер до милі завширшки.

Наступні дні — 19 і 20 січня — не принесли жодних змін. Майор і Гленарван, ідучи вгору берегом Снові, ретельно обслідували її на відстані п'яти миль, але броду не знайшли. Повсюди — бурхливе й нестерпне повноводдя. До цього єдиного річища вливались гірські струмки й потоки з усього південного схилу Австралійських Альп.

Довелося відмовитись від надії врятувати "Дункаш. Відтоді як Бен Джойс поїхав до Мельбурна, минуло п'ять днів. Яхта, напевно, прибула вже на узбережжя й потрапила до рук каторжників.

Однак таке становище не могло тривати без кінця. Звичайно прибутна вода, саме через свою навальність, швидко спадає. Отож вранці 21 січня Паганель зауважив, що рівень води дещо понижився. Він сказав про це Гленарванові. [370]

— Що з того? — відповів Гленарван. — Тепер уже запізно!

— Але це не підстава, щоб надалі залишатися тут! — озвався майор.

— Авжеж, — мовив Джон Манглс. — Можливо, вже завтра пощастить перебраться на той бік. '

— Хіба ж це врятує мою нещасну команду? — вигукнув Гленарван.

— Прошу вас, сер, вислухайте мене, — сказав Джон Манглс— Я знаю Тома Остіна. Він, безперечно, виконав ваш наказ і вийшов у море, скоро це стало можливо. Але звідки ми знаємо, що пошкодження на "Дункані" вже полагодили на той час, коли Бен Джойс прибув до Мельбурна? Що, коли яхта не могла вийти в море й затрималася ще на день, на два?

— Ваша правда, Джоне, — погодився Гленарван. — Треба добиратися до Туфолдської затоки. Адже Делегіт лише за тридцять п'ять миль відсіля!

— Так, — сказав Паганель, — в цьому місті ми знайдемо засоби пересування й швидко подолаємо всю відстань до моря. Хтозна, може, ми прибудемо вчасно й встигнемо запобігти лихові?

. — Рушаймо! — вигукнув Гленарван.

Негайно Джон Манглс і Вільсон заходились споруджувати великого плота. Вони вже з досвіду знали: шматки кори не можуть витримати навального тиску течії. Джон Манглс зрубав кілька камедних дерев, і вони збили з стовбурів неоковирний, але міцний пліт. Робота посувалася поволі, й звечоріло перше, ніж вони з нею впорались.

Отже пліт був готовий лише наступного дня.

Через ніч вода в Снові помітно спала. Бурхливий потік знову обернувся на річку, щоправда, з швидкою течією. Джон Манглс сподівався, що він її приборкає і, ведучи пліт стороною, дістанеться протилежного берега.

Опівдні на пліт повантажили стільки харчів, скільки кожний міг узяти з собою для дводенного переходу. Решту покинули вкупі з фургоном і наметом. Мюльреді чувся доволі добре, щоб його можна було взяти; він швидко одужував.

О першій годині всі зійшли на пліт, міцно пришвартований до берега. З правого боку плоту Джон Манглс приладнав щось на взірєць стернового весла й доручив Вільсонові за його допомогою скеровувати пліт у потрібному напрямку. Сам Джон Манглс, стоячи на кормі, збирався орудувати грубо зробленим кормовим веслом. Гелена й [371] Мері Грант посідали посеред плоту біля Мюльреді; Гле-нарван, майор, Паганель і Роберт оточили їх, пильнуючи одразу подати їх допомогу, якщо вона знадобиться.

— Все готове, Вільсоне? — спитав Джон Манглс у матроса.

— Все, капітане, — відповів Вільсон, узявшись дужою рукою за стерно.

— Увага! Тримай проти течії!

Джон Манглс одв'язав плоту й сильним поштовхом відкинув його на хвилі Снові. Протягом перших п'ятнадцяти брасів усе йшло гаразд. Вільсон не давав плоту збочувати. Але швидко пліт потрапив у нурти й закрутився, обертаючись навколо себе. Ні стерном, ні веслом не вдавалося його втримати. Попри всі зусилля Джона Манглса й Вільсона повернути пліт, він ішов кормою вперед, і гребти стало неможливо.

Довелося скоритися. Жодного способу не було виборсатися з коловороту, в якому пліт кружляв обертотом з карколомною швидкістю. Поволі течія односила його вбік.

Джон Манглс стояв блідий, зціпивши зуби, пильно вдивляючись у воду, що вирувала навкруг. Однак течія винесла пліт на середину річки, і він спустився вже на півми-лі вниз. Тут проходив найдужчий потік, але він перемагав коловороти, і це зробило пліт дещо тривкішим.

Джон Манглс і Вільсон знов узялися за весла й спробували скерувати пліт навкіс через Снові. Вони стали наближатися до лівого берега й були вже за якихось п'ятдесят брасів од нього, коли раптом стернове весло Вільсона зламалось навпіл. Нічим не стримуваний пліт знов підхопила течія. Джон Манглс, ризикуючи зламати й своє весло, намагався скерувати його до берега. Вільсон допомагав йому закривавленими руками.

Врешті вони домоглись свого, і пліт після більш ніж півгодинної переправи налетів на стрімкий лівий берег. Од дужого поштовху мотузки тріснули, колоди розсунулися, й вода ринула, шумуючи, на пліт. Мандрівники ледве встигли вхопитися за звисле гілля прибережних кущів. Похапцем витягли на крутий берег Мюльреді й напівпро-моклих жінок. Врятувалися всі, але чимало харчів і зброю, за винятком майорового карабіна, віднесло водою на уламках плоту.

Мандрівники опинилися за тридцять п'ять миль од найближчого міста — Делегіта, серед дикої відлюдної глушини вікторіанського прикордоння. Це незаселений край, де

не було ні колоністів, ані скватерів, хіба що самі грабіжники. [372]

Вирішили не длатися й вирушати негайно. Мюльреді бачив — він стане всім на заваді, і просив залишити його тут очікувати вислану з Делегіта допомогу.

Гленарван на це не пристав. Вони могли дістатися до Делегіта не раніше як за три дні, на узбережжя — за п'ять, тобто тільки 26 січня. А "Дункан", напевно, покинув Мельбурн днів десять тому. Що важили тешзр цих кілька годин затримки?

— Ні, мій голубе, — сказав Гленарван, — я нікого тут не залишу. Зробимо ноші й понесемо тебе по черзі.

Ноші змайстрували з евкаліптового гілля, вкрили його листям, і хоч-не-хоч Мюльреді довелось на них лягти. Гленарван забажав першим нести свого матроса. Він узявся за ноші з одного кінця, Вільсон — з другого, і загін вирушив.

Яке сумне видовище, як нещасливо закінчилась ця подорож, що мала такий добрий початок! Тепер мандрівники вже не розшукували Гаррі Гранта. Цей суходіл, де його не було, де він ніколи й не був, загрожував стати роковим для тих, хто прагнув знайти тут його сліди. І коли відважним мандрівникам пощастить дістатися до австралійського узбережжя, вони не знайдуть там навіть "Дункана", щоб на ньому повернутися на батьківщину!

Перший день подорожі минув у гнітючому мовчанні. Кожних десять хвилин змінювалися ті, хто ніс пораненого, і ніхто не скаржився на втому, хоч вона ще й більшала через нестерпну спеку.

Пройшовши лише п'ять миль, стали увечері табором у гайку камедних дерев. Повечеряли рештками врятованих од води харчів. Надалі всі надії покладали тільки на майорів карабін.

Спали кепсько, до того ж уночі пішов дощ. День ніби десь забарився. Ледве дочекалися ранку й знову рушили в дорогу. Майорові не випало жодної нагоди хоч раз бахау-ти з рушниці. Цей лихий край гірший за пустелю, бо його уникали навіть звірі. На щастя, Роберт знайшов гніздо дрохви, а в ньому — дванадцять величезних яєць, котрі Ол-бінет одразу ж заходився пекти в гарячому приску. Ці печені яйця та ще кілька пучечків зірваного в ярку портулакового зілля — ото й увесь сніданок 22 січня.

Дорога ставала дедалі важча: піскуваті рівнини поросли, немов наїжачились, колючою травою "спініфлекс", що її в Австралії звуть "їжатка". Вона роздирала одіж на клоччя, а ноги — в кров. Однак відважні жінки не скаржились; [373] вони мужньо. йшли вперед, подаючи іншим приклад, під| бадьорюючи то одного, то другого поглядом чи словом. і

Увечері зупинились під горою Булла-Булла, на березі невеликої річки Юнгалла. Вечеря була б дуже вбога, якою Мак-Наббс не підстрелив, врешті, земляного щура, який зажив тут доброї слави за свої поживні якості. Олбінет засмажив тварину і всі шкодували тільки за тим, що вона завбільшки не така, як баран.

23 січня мандрівники, потомлені, але сповнені енергії, знову пустилися в дорогу. Обминувши підніжжя гори, вони попрямували довжелезними луками, вкритими шпичкуватою травою, котра скидалася на китовий' вус. Колючій! щільно переплелися

між собою, створивши живий заслон, гострих багнетів; дорогу крізь них прокладали сокирою або! вогнем. ;.

Цього ранку про снідання й' мови не мовилось. Ніщо, вдавалось, не могло бути безживніше, ніж ця неродюча; земля, всяна кварцовими уламками. Люди знемагали нв| тільки з голоду, але й зі спраги. їхні тортури були ще до-; пшульніші через безжальну спеку. За годину ледве робили-півмилі. Якби ця нестача води й харчів тривала до вечно-і ра, вони попадали б на дорозі й вже не звелися б.

Та коли людині всього бракує, коли вона опиниться у важкій скруті й відчуває, що вже дійшла краю, — її рятує і щасливий випадок. і

Мандрівників напоїли коралюваті кущі цефалоту, які; зустрілись їм дорогою, — на його вітах гойдались квітки-кеч| лихи, повні живодайної вологи. Вдовольнивши спрагу, вони* відчули: до них повертається життя. А за харч їм послу-' жила рослина, що нею живляться тубільці, коли вони не можуть добути ні дичини, ні комах, ні вужів. Паганель знайшов її в якомусь висхлому річищі; про чудові властивості цієї рослини він знав од колег з Географічного товариства.

Це безквітова рослина нарду, та сама, що підтримувала життя Берка й Кінга в пустелях Центральної Австралії, Під її листям, схожим на листя конюшини, ростуть сухі' спори, завбільшки як сочевиця. Ці спори розмолоти між двома каменями й дістали своєрідне борошно. З нього випекли простацьку хлібину й так-сяк затамували голод. В цьому місці нарду {іосло дуже рясно, й Олбінет наставив його на кілька днів.

Наступного дня, 24 січня, Мюльреді спромігся частину дороги пройти пішки. Рана його вже загоїлась. До Делегі-та лишалось не більше десяти миль, і надвечір вони стали [374] табором під сто сорок дев'ятим градусом довготи на самісінькій межі провінції Новий Південний Уельс. Дрібна пронизувата мжичка безперестанку сіялась кілька годин, мов із сита, схватись було ніде, та врятував становище Джон Манглс, який випадком натрапив на пів-" розвалену хижку з гілля й соломи, покинуту дроворубами^ Мандрівники мусили задовольнитися цією жалюгідною ха^ лупою. Вільсон хотів розкласти багаття, щоб спекти хліба^ й назбирав чимало хмизу, який валявся навколо. Але роз-ї палити вогонь він так і не спромігся, бо в дереві було за-| багато галунових речовин. Це було вогнетривке дерево, пррї нього згадував Паганель у своєму переліку різних австраї лійських див. Отож довелося перебути без вогню, без хлі4 ба й переспати в мокрій одежі. А птахи-пересмішники, за"| ховавшись у верховітті, здавалось, глузували з цих невдах подорожніх.

Однак стражданням Гленарванового загону надходив уже край. Жінки робили героїчні зусилля, але щогодини; вони підупадали на силі і вже не йшли, а ледве пленталися.

Назавтра вирушили в дорогу вдосвіта. Об одинадцятій годині показався Делегіт, невелике місто графства Велслей, розташоване за п'ятдесят миль од Туфолдської затоки. В місті швидко знайшли коней і повіз. Відчуваючи близькість океанського узбережжя, Гленарван піднісся душею.; Може, "Дункан" справді трохи затримався і вони його випередять! За якусь добу вони дістануться до Туфолдської затоки.

Опівдні, добре попоївши, мандрівники покинули Делегіт у просторій поштовій кареті, яку чвалом помчали п'ятеро дебелих коней. Справна дорога не чинила ніяких перешкод, погонич і фореїтори, заохочені обіцянкою щедрої винагороди, гнали щодуху й не гаяли часу, перепрягаючи коней через кожних десять миль. Здавалось, вони запалили-" ся Гленарвановим завзяттям.

Роблячи шість миль на годину, коні мчали їх отак цілий день і ніч. На світанні приглушене рокотання хвиль звістило близькість Індійського океану. Ще тільки обігнути затоку — і вони доберуться до тридцять сьомої паралелі, тобто до того місця на узбережжі, де Том Остін мав дождити мандрівників.

Щойно перед ними розіслалося море, всі погляди звернулися на його безмежну гладінь, звернулися запитливо з надією. Може, якимсь чудом врятований "Дункан" [376]

опинився тут і курсує вздовж берегів, як місяць тому біля мису Корієнтес, поблизу Аргентінського узбережжя?

Але на морі нічого не було видно. Вода й небо зливались на обрії, і жодне вітрило не бентежило широкого океанського простору.

Залишалася ще одна надія; можливо, Том Остін вирішив стати на якір в самій Туфолдській затоці, бо ж море хвилювалося й судно не могло почувати себе в безпеці біля відкритих берегів.

— До їдена! — наказав Гленарван.

Карета повернула праворуч на кружну дорогу, огинаючи берегом затоку, і помчала до невеличкого міста їдена,, яке лежало відсіля за п'ять миль.

Погонич зупинив коней поблизу маяка, що підносився біля входу до порту. На рейді стояло кілька суден, та ял жодному з них не майорів прапор Малькольма.

Гленарван, Джон Манглс і Паганель вистрибнули з каг рети й побігли до митниці. Вони розпиталися в службовців і переглянули відомості прибуття суден за кілька останніх днів. Виявилось, за минулий тиждень жодне судне не увіходило ні до затоки, ні до порту.

— Може, "Дункан" ще не вирушив з Мельбурна? — вигукнув Гленарван, що, через властивий людській вдачі душевний порух, не хотів утратити останньої надії. — Може, ми його випередили?

Джон Манглс похитав головою. Він знав Тома Остіна. Ні за яких обставин не міг його помічник опізнитися на цілих десять днів з виконанням наказу.

— Я хочу знати, на що сподіватися, — сказав Гленарван. — Краще гірка правда, ніж непевність.

За чверть години надіслали телеграму начальникові Мельбурнського порту. По тому мандрівники попрямували до готелю "Вікторія". О другій пополудні на Гленарванове' ім'я надійшла телеграма такого змісту:

Лордові Гленарвану, Іден, затока Туфолда. "Дункан" вийшов у море 18 цього місяця в невідомому напрямку.

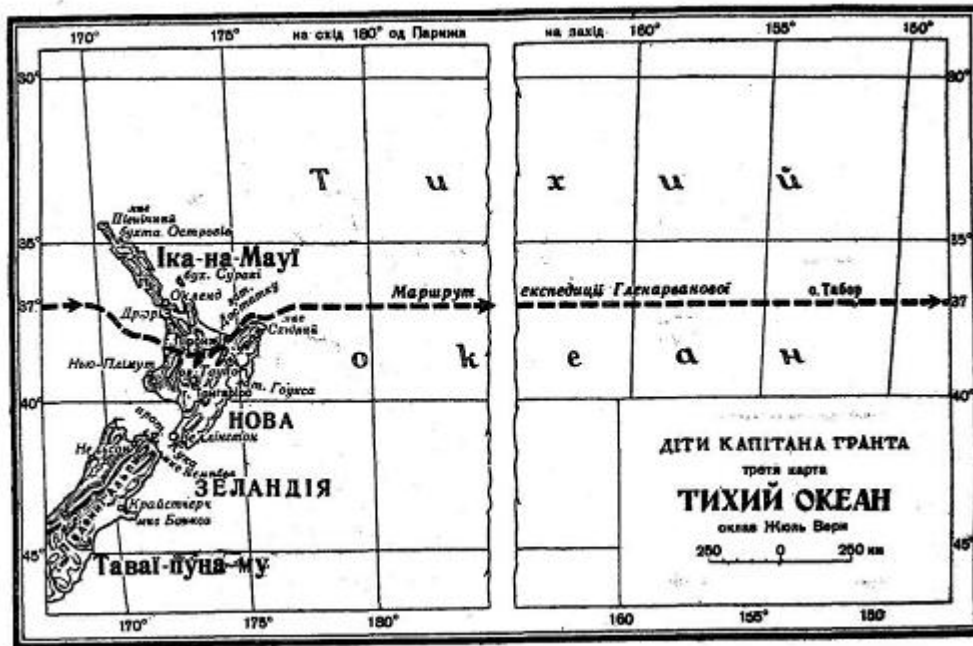
Ж. Е н д р ю.

Телеграма випала з Гленарванових рук.

Зникли усі сумніви. Чесна шотландська яхта потрапив: ла до рук Бена Джойса й перетворилась на піратське судно! [378]

Так закінчився цей перехід через Австралію, що почався начебто у найщасливішу годину. Сліди капітана Гранта і його супутників, здавалось, були втрачені без вороття. Ця невдача коштувала життя всій команді яхти. Гленарван зазнав поразки, і цього відважного шукача, який не відступив у пампі перед грізними силами природи, на Австралійському суходолі здолала людська підлота.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Розділ І. "МАКАР"

Якщо будь-коли шукачі капітана Гранта мали остаточно втратити надію його знайти, чи не сталося це саме тепер, коли вони одразу позбулися геть усього? Куди ж виряджа-ти нову експедицію? В який спосіб розпочинати дослідження нових країв? Адже "Дункана" вже не існувало, й неможливо навіть було негайно повернутися на батьківщину.. Отже відважні шотландці не досягли жаданої мети. Невдача! Журне слово, але в мужньому серці воно не знаходить відгуку. І все ж таки, після стількох ударів долі, Гленарва-нові довелося визнати, що він неспроможний вивершити діло, за яке так самовіддано взявся.

Мері Грант виявила неабияку мужність, не згадуючи більше батькового ймення. Вона затамувала власний душевний біль думками про щойно страчену нещасливу команду "Дункана". Дочка поступилася в ній перед подругою, і тепер вона втішала Гелену, котра стільки її розраджувала! Мері перша заговорила про повернення до Шотландії. Джон Манглс захоплено дивився на дівчину, таку мужню, таку покірну долі. Він почав був якось казати про поновлення розшуків капітана Гранта, але Мері зупинила його поглядом і згодом мовила:

— Ні, пане Джоне, будемо думати за тих, хто повсякчас жертвував собою. Лордові Гленарвану треба повертатися до Європи.

— Ваша правда, міс Мері, — відповів Джон Манглс, — це необхідно. Слід також повідомити представників англійської влади про долю "Дункана". Але не зрікайтеся надії. Наші розшуки триватимуть, коли треба, я провадитиму їх сам! Я знайду капітана Гранта будь-що або ж загину!

Джон Манглс брав на себе важке зобов'язання. Мері прийняла його й простягла руку молодому капітанові, наче закріплюючи угоду. Джон Манглс обіцяв їй відданість на все життя, а Мері йому — глибоку вдячність довіку.

Цього дня остаточно вирішили повертатися додому. Поклали не гаючи часу їхати до Мельбурна. Назавтра Джон [380]

Манглс пішов довідатися, коли відпливають судна. Він гадав, що між Іденом і столицею Вікторії існує постійне й жваве сполучення.

Проте його сподівання не справдилися. Судна ходили зрідка. Весь торговельний флот, який стояв на якорі в Ту-фолдській затоці, складався з трьох-чотирьох кораблів. Жоден поміж них не відпливав ні до Мельбурна, ні до Сіднея, ні до Понт-де-Галла. Тільки в цих трьох австралійських портах Гленарван міг би знайти судна, що йшли до Англії, бо ж Східна навігаційна компанія налагодила з тих пунктів регулярні рейси до метрополії.

Що ж залишалося робити? Дождитися в їдені, поки прийде корабель? Але так вони могли затриматися тут надовго, бо в Туфолдську затоку судна заходять лише зрідка. Скільки. Їх пропливає у відкритому морі, минаючи гавань!

Обміркувавши все й порадившись з товаришами, Гленарван вирішив добиратися до Сіднея сухопуттям, коли раптом Паганель зробив несподівану пропозицію.

Географ і собі відвідав Туфолдську затоку. Він знав, що відсіль ніяк дістатися морем до Сіднея чи Мельбурна. Але одно з трьох суден, котрі стояли на рейді, готувалося відплисти до Окленда, столиці Іка-на-Мауї, північного острова Нової Зеландії. Паганель запропонував зафрахтувати цей бриг, аби добратися до Окленда, а звідти вже легко повернутися до Європи на якомусь з кораблів Східної навігаційної компанії.

Над Паганелевим проектом варто було поміркувати. До того ж цього разу географ не вдавався, як звичайно, до численних доказів, а обмежився самим повідомленням, додавши, що переїзд триватиме не більше п'яти-шести днів. Справді, відстань між Австралією і Новою Зеландією сягала щонайбільше тисячі миль.

Дивний збіг обставин: Окленд лежав саме на тій тридцять сьомій паралелі, вздовж якої від самого Арауканського узбережжя йшли наші шукачі. Звісно, Паганель міг би, не викликаючи докорів в особистій зацікавленості, навести цей доказ на користь своєї пропозиції, бо то була б цілком природна нагода відвідати береги Нової Зеландії.

Однак Паганель промовчав. Післях того, як його двічі спіткало розчарування, він, очевидно, не наважувався пропонувати третє тлумачення документа. Та, зрештою, що він міг сказати нового? Адже там написано: капітан Грант знайшов притулок на суходолі, а не на острові. А Нова Зеландія — то ж лише острів, отже нема про що й розводитися. З цієї причини чи з іншої, але Паганель і словом не прохопився [381] про те, що переїзд до Окленда може мати хоч найменший зв'язок з розшуками. Він тільки

зауважив — між Оклендом і Великобританією існує постійний зв'язок і ним легко скористатися.

Джон Манглс підтримав Паганеля. Він радив саме так і зробити, бо ж неможливо чекати в Туфолдській затоці на судно, що хтозна-коли сюди завітає. Але перш ніж вирішити питання остаточно, він вважав за потрібне відвідати бриг, про який казав географ. Гленарван, майор, Паганель, Ро-берт та Джон Манглс сіли в човен і по кількох змахах весел підпливли до судна, котре стояло на якорі за два кабельтових од набережної.

Це був бриг каботажного плавання місткістю на двісті п'ятдесят тонн. Він звався "Макарі" і робив рейси між різними австралійськими портами та Новою Зеландією. Капітан або, скоріше, хазяїн брига повівся з відвідувачами досить брутально. Вони одразу побачили, що це людина не-вихована й мало в чому відрізняється од своїх матросів. — М'ясисте червоне лице, грубезні руки, плескатий ніс, вибите око, забруднена тютюном спідня губа й звірячий вираз робили з Вілла Галлея вельми відворотну особу. Але вибору не було, та зрештою до нього можна було й не придивлятися.

— А чого вам тут треба, як вас там? — гукнув Вілл Галлей до чужинців, що зійшли на палубу його судна.

— Ви капітан? — спитав замість відповіді Джон Манглс.

— Я, — відказав Галлей. — Що далі?

— "Макарі" йде з вантажем до Окленда?

— Атож. Що далі?

— І він везе?..

— Все, що продають і купують. Що далі?

— Коли він вирушає?

— Завтра опівдні, з відпливом. Що далі?

— Не взяв би він пасажирів?

— Дивлячись яких, і до того ж, чи задовольнить їх матроська їжа.

— Вони матимуть свої харчі.

— Що далі?

— Далі?

— Авжеж. Скільки їх там?

— Дев'ятеро, серед них дві дами.

— В мене немає кают.

— їх цілком влаштує рубка, котру їм віддадуть.

— Далі що? [382]

— Згода? — спитав Джон Манглс, якого анітрохи не бентежили поведження капітана і його спосіб вести розмову.

— Подивимось, — буркнув хазяїн "Макарі".

Вілл Галлей покружляв туди-сюди палубою, тупаючи важкими на залізних цвяхах чоботями, і, зненацька круто повернувшись, став перед Джоном Манглсом.

— Скільки дасте? — спитав він.

— А скільки ви хочете? — в свою чергу спитав Джон Манглс.

— П'ятдесят фунтів.

Гленарван кивнув головою на знак згоди.

— Гаразд, — мовив Джон Манглс, — хай буде п'ятдесят фунтів.

— Але за самий переїзд, — додав Вілл Галлей.

— Добре, за самий переїзд.

— їжа окремо.

— Так, окремо.

— Домовились. А далі? — Вілл простяг руку.

— Тобто?

— Завдаток.

— Ось половина плати, двадцять п'ять фунтів, — сказав Джон Манглс, відрховуючи гроші хазяїнові брига, які той запхав у кишеню, навіть не подякувавши.

— Завтра щоб були на судні. До полудня. Приїдете чи ні — однаково вирушаю.

— Приїдемо.

Відтак Гленарван, майор, Роберт, Паганель і Джон Манглс покинули судно, чий хазяїн не зволив навіть і пальцем доторкнутися до цератового капелюха, щільно насунутого на руду кошлату чуприну.

— Ото мугир! — вигукнув Джон Манглс.

— А мені він сподобався, — озвався Паганель. — Справжній морський вовк.

— Ведмідь, а не вовк, — зауважив майор.

— Я собі уявляю, — додав Джон Манглс, — що отакий-то ведмідь, напевно, торгував колись людьми.

— Хіба нам не однаково? — мовив Гленарван. — Важливо, що він капітан "Макарі", а "Макарі" йде до Нової Зеландії. За час переїзду від Туфолдської затоки до Окленда ми бачитимемо його зрідка, а після Окленда й поготів.

Леді Гелену й Мері Грант вельми потішила звістка про завтрашній від'їзд. Гленарван попередив жінок, що на "Макарі" вони не знайдуть тих вигод, до яких звикли на "Дун-кані". Та по стількох випробуваннях їх не могла засмутити така дрібниця. Містерові Олбінету доручили придбати харчі, [384]

Після втрати "Дункана" сердешний слізно тужив за нещасною своєю жінкою, котра залишилась на яхті й разом з усією командою стала, безперечно, жертвою лютих каторжників. Однак свої обов'язки стюарда Олбінет виконував сумлінно, як завжди, і "окрема їжа", що складалася з добірного харчу, ніколи не баченого на "Макарі", за кілька годин була заготовлена.

Тим часом майор одержав гроші в Мельбурнському об'єднаному банку за чеками Гленарвана, який не Хотів залишатися без золота й без зброї; отож поповнили й запаси порошу та куль. Щодо Паганеля, то він придбав собі чудову мапу Нової Зеландії, видану в Едінбурзі Джонстоном.

Мюльреді почувався добре. Рана, що мало не коштувала матросові життя, вже

майже не боліла. Морська подорож повинна була його зцілити. Він сподівався — бризи Великого океану вилікують його остаточно.

Вільсонові доручили приготувати на борту "Макарі" помешкання для пасажирів. Щітка й мітла зробили своє діло: рубка геть змінилася. Вілл Галлей, знизавши плечима, полишив матроса діяти на власний розсуд. Про Гленарвана, його супутників і супутниць капітан і не думав. Він навіть не знав їхніх прізвищ і в гадці не мав ними піклуватись. Цей "додатковий" вантаж давав капітанові виск у п'ятдесят фунтів — ото й по всьому, і мав для нього вартість багато меншу, ніж двісті тонн видубленої шкіри, що нею напхано було трюм його брига. "Передовсім шкіра, а люди вже потім". То був негоціант(85), та водночас він мав славу досвідченого моряка, що неабияк знався на тутешніх морях, вельми небезпечних через коралові рифи.

Гленарван вирішив використати останні години перед від'їздом, аби побувати на узбережжі, саме там, де його перетинає тридцять сьома паралель. Йому хотілося це зробити з двох причин.

Він бажав іще раз оглянути гадане місце катастрофи. Айртон, безперечно, був боцманом на "Британії", і вона справді могла розбитися в цій частині східного австралійського узбережжя. Отож було б необачно проминути цю місцевість, бо вони сюди вже ніколи не повернуться. До того ж, якщо й не знайдеться слідів "Британії", то, в усякому разі, саме тут "Дункан" захопили каторжники. Може, навіть відбувся бій? Хіба не можна припустити, що вони побачать на березі сліди боротьби, одчайдушного опору? Коли команда

(85) Негоціант — торговець. [385]

"Дункана" загинула в хвилях, дуже імовірно — море викинуло на берег кілька трупів.

Гленарван зробив цю розвідку вкупі з вірним Джоном Манглсом. Господар готелю "Вікторія" дав їм пару верхових коней, і вони вирушили на північ дорогою, яка огинала Туфолдську затоку.

Сумна то була мандрівка. Гленарван і капітан Джон їхали мовчки. Але вони добре розуміли одне одного — обох мучили ті самі думки, та сама тривога. Пильно вдивлялись у скелі, поточені морем. Вони не мали потреби ні про що розпитуватися, ні на що відповідати.

Уважаючи на Джонову пильність і кмітливість, можна не сумніватися: на узбережжі не зосталось жодного куточка, не дослідженого якнайретельніше. Вони старанно оглянули геть усі бухточки, положисті пляжі й піщані крайки берегів, куди приплив, хоч і помірний у цих місцях, міг викинути якийсь уламок. Але очі не знайшли жодної вказівки, що вимагала б поновити тут розшуки, ніяких слідів катастрофи "Британії".

Не полишив по собі жодного сліду й "Дункан". Вся ця прилегла до океану місцевість була пустельна.

Однак Джон Манглс запримітив неподалік од берега очевидні залишки якогось табору — згаслі рештки багаття, котре палало тут ще недавно під самотньою купою

дерев. Може, кілька днів тому тут зробило стоянку якесь кочове тубільне плем'я? Але ні, бо на очі Гленарванові потрапила одна річ, яка беззаперечно доводила: цю частину побережжя відвідали каторжники.

То була жовто-сіра, зношена й полатана матроська куртка — зловісне лахміття, покинуте як непотріб під деревом. На ній стояло тавро Пертської виправної в'язниці. Каторжник давно зник, але мерзенне канцур'я промовляло за нього. Ця ліврея злочину, що правила за одіж якомусь негідникові, тепер гнила на відлюдному березі.

— Бачите, Джоне! — мовив Гленарван. — Ясно — тут побували каторжники! А наші бідолашні товариші з "Дункана"...

— Так, — глухо озвався Джон Манглс — Очевидно, їм не дали висісти на берег, вони загинули...

— Мерзотники! — вигукнув Гленарван. — Хай вони тільки потраплять мені до рук, я помщуся за мою команду!

Гленарванове обличчя посуворішало з горя. Кілька хвилин він вдивлявся в безмежні океанські простори, немов шукаючи останнім поглядом судно, що загубилось серед хвиль. По тому очі його згасли, лице прибрало звичайного виразу, [886] і, не зронивши слова, він повернув коня й помчав щодуху до їдена.

Залишилось іще викбвати одну формальність — повідомити констебля про останні події. Таку заяву зроблено цього ж вечора Томасові Бенксу. Складаючи протоколе, службовець поліції ледь міг приховати своє задоволення. Він був просто у захваті, що Бен Джойс зі своєю зграєю десь поділись. Усе місто поділяло його радість. Каторжники щойно покинули Австралію, правда, після нового злочину, але врешті вони зникли. Представникам влади негайно передали телеграфом в Мельбурн і Сідней цю важливу звістку.

Подавши свою заяву, Гленарван повернувся до готелю "Вікторія". Останній вечір минув сумно. Думки мандрівників роїлися навколо цієї австралійської землі, де вони зазнали стільки лиха. Вони згадували ті радісні надії, що спалахнули в них на мисі Бернуїллі і які так жорстоко розбито в Туфолдській затоці!

Паганель був пойнятий якимсь гарячковим збудженням. Джон Манглс, котрий стежив за ним після пригоди на Снові, відчував: вчений хоче щось сказати, та не наважується. Багато разів він насідав на географа з запитаннями, але той відмовчувався. І все ж таки цього вечора, проводжаючи Паганеля до його кімнати, капітан спитав, чого він так нервує.

— Друже мій Джоне, — сказав Паганель, ухиляючись од відповіді, — я нервую не більше ніж завжди.

— Пане Паганелю, — наполягав Джон, — вас мучить якась таємниця!

— Нехай і так! Нічого не поробиш, — скрикнув географ, палко жестикулюючи, — це дужче за мене!

— Що ж воно, оте дужче за вас?

— Радість — з одного боку і розпач — з іншого.

— Ви радієте й водночас вдаєтесь до розпуки?

— Так, і радію, і в розпачі, що їду до Нової Зеландії.

— Може, ви маєте якісь нові вказівки? — стрепенувся Джон Манглс. — Або знову натрапили на загублений слід?

— Ні, мій друже. Адже з Нової Зеландії не повертаються! Та однак... Зрештою, ви знаєте людську вдачу. Доки людина дише, в неї не згасає надія. А моє гасло: "Dum spiro — spero" (86), — краще за всі гасла на світі!

(86) "Доки дихаю — сподіваюсь" (лат.). [888]

Розділ II. МИНУЛЕ КРАЇНИ, ДО ЯКОЇ ПРЯМУЮТЬ МАНДРІВНИКИ

Наступного дня, 27 січня, пасажирів "Макарі" розмістилися в тісній рубці брига. Вілл Галлей і не подумав запропонувати дамам свою каюту. А втім, не було чого й ремствувати на цю нечемність, бо барліг був вартий ведмедя.

Опівдні, під час відпливу, знялися з якоря, насилу ви-тягши його нагору. Дув помірний південно-західний вітер. Поволі підняли вітрила. П'ятеро матросів довго морочилися біля них. Вільсон хотів допомогти команді, але Вілл Галлей гримнув на нього, щоб він не пхав свого носа туди, куди його не просять. Він-бо звик сам собі давати раду в скруті й не потребує ні допомоги, ні будь-яких вказівок.

Останні слова явно стосувалися Джона Манглса, що не міг стримати посмішки, дивлячись, як діяються незграбні матроси. Джон узяв це до уваги, вирішивши, якщо не за правом, то на ділі втрутитися в керування судном лише тоді, коли через невмілість команди бригові загрожуватиме небезпека.

Між тим зусиллями п'яťох матросів, котрих спонукала ще й хазяїнова лайка, нарешті підняли вітрилля. "Макарі" вийшов у відкрите море й поплив лівим галсом під долішніми вітрилами, марселями, брамселями, бізанню й кліверами. Згодом підняли ще ліселі й стаксель. Та незважаючи на таке міцне вітрильне оснащення, бриг ледве посувався вперед. Завелика носова частина, широке днище, важка корма уповільнювали його ходу й робили з нього достеменний взірець тих суден, що їх моряки називають зневажливо "корито".

Довелось набратися терпцю. Єдиною розрадою було те, що, як би кепсько не плив "Макарі", усе ж за п'ять, найбільше шість днів він доконче мав пришвартуватися в Оклендському рейді.

Надвечір, о сьомій годині, зникли з очей австралійські береги й вогні Іденського порту. Бурхливе море затруднювало рух брига, він важко пірнав у провалля між хвилями. Пасажирів гойдало й так сильно струшувало, що сидіти в рубці ставало несила. Однак вони не могли вийти й на палубу — дощ лив як із відра.

Кожний поринув у свої думки. Говорили мало. Лише Ге-лена й Мері Грант перемовлялися зрідка. Гленарванові не [889] сиділося на місці, й він походжав з кутка в куток. Майор сидів як заляклий. Джон Манглс і Роберт вряди-годи виходили на палубу глянути на море. Паганель бурмотів у своєму кутку безладні незрозумілі слова.

Про що думав шановний учений? Про Нову Зеландію, куди вела його доля. Він перебігав думкою всю її історію, і перед його очима повстало лихе минуле цієї країни.

Чи не траплялось, бува, в її історії такого випадку або пригоди, що дозволила б

відкривачам новозеландських островів узяти їх за суходіл? Чи міг би сучасний географ або мореплавець надати їм такої назви? Як бачимо, Паганель безперестанку відшукував нове тлумачення документа. Він був немов одержимий, його заповонила невідчепна думка. Після Патагонії й Австралії його уява, збуджена єдиним словом, гарячково метнулася до Нової Зеландії. Але одне маленьке "щось" зупиняло його на цьому шляху.

— Контин... контин... — повторював він, — це може означати тільки континент.

І він почав пригадувати тих мореплавців, що досліджували ці два великих острови південних морів.

13 грудня 1642 року голландець Тасман, по тому як одкрив Ван-Діменову Землю, наблизився до невідомих берегів Нової Зеландії. Кілька днів він плів понад узбережжям, і 17 грудня його кораблі увійшли до просторої бухти, котра переходила в вузьку затоку, затиснуту між двома островами.

Північний острів звався Іка-на-Мауї, що означало по-зе-ландському "риба мауї". Південний острів мав назву Таваї-Пуна-Му, тобто, "жит, що виробляє зелений нефрит"(87). Абель Тасман відрядив до берега човни, які повернулись у супроводі двох пірог, повних галасливих тубільців. Дикуни були середні на зріст, кощаві, шкіру мали брунатну або жовту, голос пронизливий, волосся чорне, зав'язане на тімені за японською модою й прикрашене великим білим пером.

Ця перша зустріч європейців з тубільцями нібито провіщала тривалі дружні стосунки. Але назавтра, коли човен з Тасмановими матросами розшукував вигіднішу, ближчу до берега стоянку, на них нагло напали численні тубільці, що наздогнали їх у сімох пірогах. Човен перехнябився набік і набрав води. Грубо затесаний спис влучив у шию боцманові. Він упав у море. З шістьох матросів четверо було вбито; двоє врятувались, плавом діставшись разом з пораненим боцманом до корабля.

(87) Відтак дізналися, що тубільна назва всієї Нрвої Зеландії — Тейка Мауї. Таваї-Пуна-Му — то назва тільки головного острова. (Прим, автора.) [390]

Після цієї трагічної події Тасман негайно знявся з якоря, помстившись тубільцям лише кількома мушкетними пострілами, котрі, напевно, не завдали їм жодної шкоди. Він покинув цю бухту, затаврувавши її ім'ям бухти Вбивств, поплив уздовж західного побережжя й 5 січня пристав до крайнього виступу острова на півночі. Але тут, через бурхливий прибій і очевидну ворожість тубільців, він не спромігся навіть запитися водою і остаточно залишив ці непривітні місця, надавши їм, на честь голландських Генеральних штатів, назви "Землі Штатів".

Голландський мореплавець гадав, ніби ця земля межує з островами того ж імені, які лежать на схід од Вогняної Землі, на самому півдні Америки. Він був певний, що відкрив "Великий південний суходіл".

"Мореплавець, сімнадцятого століття, — міркував собі Паганель, — міг узяти острови за континент, але цього не могло статися з моряком дев'ятнадцятого століття! Гаррі Грант не допустився такої помилки, ні! Тут є щось, чого я ніяк не збагну!"

Через століття про Тасманове відкриття остаточно забули, і Нова Зеландія начебто

зовсім і не існувала, коли французький мореплавець Сюрвіль натрапив на неї під 35°37' широти. Спочатку йому не довелося скаржитися на тубільців. Якось його судно захопили дужі вітри, знялася буря. Хвилі викинули на берег бухти Притулку шлюпку, яка перевозила хворих з корабля Сюрвіля. Там тубільний ватажок на ймення Нагі-Нуї гостинно зустрів французів і запросив їх до господи. Все йшло гаразд, доки в Сюрвіля не вкрали човна. Сюрвіль марно вимагав, щоб його повернули, й, аби покарати тубільців за цю крадіжку, спалив дощенту їхнє селище. Ця жорстока й несправедлива помста спричинилася певною мірою до кривавих подій, котрі відбулися згодом у Новій Зеландії.

6 жовтня 1769 року до новозеландських берегів прибув на своєму кораблі "Завзяття" славнозвісний Кук. Він кинув якоря в бухті Тауе-Роа й намагався всіляко привернути до себе тубільців. Та коли хочеш виявити своє доброзичливе ставлення до людей, треба насамперед з ними спілкуватися. Кук не вагаючись взяв у полон-двох чи трьох тубільців, силоміць обдарував та, приголубивши їх, відрядив на берег. Невдовзі, спокушені їхніми оповіданнями, десятки тубільців з'явилися на судно й почали торгувати з європейцями. По кількох днях Кук попрямував до затоки Гоукса, яка широким півколом вдавалась у північне побережжя острова. Там він опинився серед таких зухвалих, крикливих і войовничих [391] дикунів, що довелося пальнути з гармати картечю, аби їх приборкати.

20 жовтня корабель "Завзяття" став на якіру бухті То-ко-Малу, де жило нечисленне, чоловік на двісті, мирне плем'я. Суднові ботаніки зробили тут багато корисних досліджень; тубільці перевозили їх на берег у своїх пірогах. Кук сам відвідав два селища, їх захищали палісади, бруствери і подвійні рови: це свідчило, що тубільці неабияк знали на фортифікації. Найголовніше укріплення зведено на скелі, котра під час морського припливу перетворювалась на справжній острів; власне, вона була ще неприступніша, ніж острів, бо хвилі не тільки обступали її, але й ринули, ревучи, крізь природну арку заввишки шістдесят футів, на якій здіймалась ця недосяжна фортеця.

Кук зібрав чималу колекцію цікавих речей, тубільних рослин, етнографічних та етнологічних документів і за п'ять місяців, 31 березня, покинув Нову Зеландію, назвавши своїм ім'ям протоку, що ділить два її острови. Він мав ще повернутися сюди під час своїх дальших подорожей.

Справді, 1773 року великий мореплавець знову відвідав затоку Гоукса.

За своєї третьої подорожі Кук ще раз завітав на цей острів, який полюбляв і де хотів завершити свої гідрографічні праці. Назавжди він покинув Нову Зеландію 25 лютого 1777 року.

В 1791 році Ванкувер пробув двадцять днів у бухті Смутку, але без будь-якої користі для природознавчих і географічних наук. 1793 року д'Антраксто на протязі двадцяти п'яти миль дослідив узбережжя в північній частині острова Іка-на-Мауї. Капітани торговельного флоту Гоузен і Даль-рімп, згодом Баден, Річардсон і Муді відвідали ці береги дуже ненадовго. Доктор Севідж зупинився тут на п'ять тижнів і зібрав цікаві матеріали про звичаї новозеландців.

В 1805 році розумний тубілець Дуа-Тара, небіж ватажка племені Рангі-Гу, подався відціль на судні "Арго", яке стояло тоді в бухті Островів під командою капітана Бадена.

Пригоди цього Дуа-Тара, може, стануть колись за сюжет епопеї якогось новозеландського Гомера. Доволі усякого лиха, несправедливості й жорстокості судилось зазнати цьому юнакові. Підступництво, ув'язнення, стусани й поранення — ось що дістав бідолашний дикун за своє щире служіння. Можна собі уявити, яку думку склав він собі про людей, ко-" трі хизувалися своєю культурою! Його завезли до Лондона. Там, на тому ж судні, з нього зробили матроса найнижчого рангу й посміховисько для всієї команди. Він сконав би від [392] цих знущань, коли б не шановний Марсден. Місіонер зацікавився молодим дикуном, в якому спостеріг здоровий глузд, відважну вдачу, надзвичайну лагідність, ніжність і привітність. Він домігся, щоб юнакові, котрим він опікувався, дали для рідної його країни кілька мішків збіжжя й сільськогосподарське знаряддя. Але й цей лежаний непотріб у бідолахи вкрали. Злигодні й страждання переслідували Дуа-Тара, і тільки 1814 року він спромігся нарешті повернутися на землю своїх пращурів. Та саме тоді, коли, засвоївши науку зрадливої долі, він тільки-но заходився перетворювати цю дику Зеландію, невблаганна смерть спостигла його на двадцять восьмому році життя. Безперечно, ця незамінна втрата на довгі роки затримала поступ цивілізації в країні. Ніщо-бо не заступить розумної й щирої людини, яка поєднує в своєму серці любов до добра з любов'ю до рідного краю!

До 1816 року про Нову Зеландію ніхто не згадував. Аж у цьому році Томпсон, 1817 — Ніколз, а 1819 — Марсден побували в різних місцях новозеландських островів; 1820 року Річард Крюїз, капітан вісімдесят четвертого піхотного полку, прожив там десять місяців і збагатив науку серйозними дослідженнями про звичаї тубільців.

1824 року Дюперей, капітан корабля "Кокіль", простояв у бухті Островів п'ятнадцять днів і не міг нахвалитися приязню тубільців.

Після нього, 1827 року, англійське китоловне судно "Меркурій" змушене було боронитися від нападу новозеландців, а капітана Діллона того ж таки року двічі приймали там дуже гостинно.

В березні 1827 року командир судна "Астролябія", славетний Дюмев-Дюрвіль, кілька день перебув серед новозеландців беззбройний, не зазнавши жодної шкоди. Він обмінювався з тубільцями подарунками, слухав їхніх пісень і навчав своїх, спав у їхніх хижках і вільно провадив свої цікаві топографічні роботи, яким треба завдячувати появою досконалих мап, таких потрібних морському флотові.

Проте наступного року англійський бриг "Гоус" під командою Джона Джемса, проминувши бухту Островів, попрямував до Східного мису, де ледь не загинув через підступного ватажка Енараро. Багатьох Джемсових супутників спіткала тут жахлива смерть.

З цих суперечливих свідчень про лагідність та про варварство новозеландців можна дійти висновку: їхня жорстокість найчастіше була відповіддю на репресії європейців. Дружне чи вороже ставлення тубільців залежало від доброї [393] чи злої вдачі

капітанів. Безперечно, з боку тубільців траплялись і нічим не спровоковані напади, але здебільше вони металися європейцям; на жаль, іноді зазнавали помсти цілком безневинні.

Після Дюрвіля етнографію Нової Зеландії збагатив сміливий дослідник, котрий разів з двадцять об'їхав навколо світу, мандрівець і бурлака від науки — англійський учений Ерл. Він відвідав незнані місця обох островів і не мав нагоди скаржитись на тубільців, але не раз був свідком людожерства. Новозеландці по-звірячому пожирали одні одних.

Ці самі сцени бачив і капітан Лаплас, коли 1831 року стояв у бухті Островів. Тепер сутички між племенами стали багато небезпечнішими, бо дикуни напрочуд швидко опанували науку вогнепальної зброї. Таким чином колись квітучі й густо заселені місцевості Іка-на-Мауї перетворилися на справжні пустелі. Зникли цілі племена, як зникають отари овець, що їх вирізали й поїли.

Місіонери марно намагалися приборкати ці кровожерні інстинкти. Починаючи з 1808 року Церковне товариство місіонерів надсило своїх найспритніших агентів — таке ім'я їм найкраще пасує — в головні селища північних островів. Але варварство новозеландців змусило їх утриматися від організації там своїх місій. Лишень 1814 року Марсден, котрий опікувався Дуа-Тара, Голл і Кінг висіли в бухті Островів і придбали у тубільних ватажків ділянку землі на двісті акрів за дванадцять залізних сокир. Тут засновано місцевий центр англіканської місії Церковного товариства.

Початок був важкий. Та зрештою тубільці стали поважати місіонерів. Вони приймали їхні піклування, їхнє вчення. Жорстокість дикунів подекуди пом'якшала. В цих кровожерних серцях іноді прокидалось почуття вдячності. Трапилось навіть у 1821 році, що новозеландці захищали своїх місіонерів проти брутальних матросів, які глузували з них і грубо їм погрожували.

Отже місії потроху розцвіли, всупереч тому, що в країні було повно каторжників — утікачів з порту Джексона, які деморалізували населення. 1831 року "Газета євангелічних місій" відзначила заснування двох таких установ, одної в Кіді-Кіді, на березі протоки, яка впадала в море поблизу бухти Островів, другої в Паї-Гія, на річці Кава-Кава. Обернені в християнську віру тубільці побудували дороги під керівництвом місіонерів, прокладали шляхи крізь первісні ліси, перекинули містки через бурхливі потоки.

Але між племенами весь час точилися криваві суперечки. Новозеландці не були схожі на сумирних австралійців, [394] котрі відступали перед навалою європейців; вони опиралися, боронилися, вони ненавиділи загарбників, і непогамовна лють змушувала їх нині кидатися на запеклих ворогів — англійських емігрантів. Майбутнє цих двох великих островів доля визначить у найближчий час: або негайне приєднання до цивілізації, або варварство довіку, і це вирішить зброя. Отож Паганель гарячково воскрешав у своїй пам'яті історію Нової Зеландії. Але ніщо в цій історії не дозволяло назвати континентом країну, яка складалася з двох островів, і коли певні слова в документах збуджували уяву вченого, то два склади — "контин" — вперто

перешкоджали йому знайти нове їх тлумачення.

Розділ III РІЗАНИНА НА НОВІЙ ЗЕЛАНДІЇ

31 січня, по чотирьох днях подорожі, "Макарі" не пройшов іще й двох третин шляху тої частини океану, що затиснута поміж Австралією й Новою Зеландією. Вілл Галлей зовсім не дбав про своє судно, покинувши його напризволяще. На палубі бачили його зрідка, і ніхто на те не скаржився. Та якби він просто сидів у каюті, це не викликало б заперечень. Але здоровило-хазяїн щодня впивався джином або бренді. Матроси залюбки йому наслідували, і жодне судно ніколи не полишало так на ласку океану, як "Макарі".

Ця непростима недбалість змушувала Джона Манглса повсякчас матися на бачності. Мюльреді й Вільсон не раз випростували стерно в ті хвилини, коли крутий поворот неминуче перекинув би судно набік. Частенько Вілл Галлей гримав на обох матросів, страшенно лаючись. Не схильні терпіти такі грубощі, вони поривались зв'язати цього п'яницю й зачинити його в трюмі на весь час подорожі. Але Джон Манглс зупиняв матросів, ледве вгамовуючи їхнє законне обурення.

Однак становище брига дуже непокоїло Джона Манглса; він не хотів хвилювати Гленарвана і сказав про свої турботи тільки майорові та Паганелю. Мак-Наббс, хоч іншими словами, дав йому ту саму пораду, що й матроси.

— Коли ви вважаєте за потрібне, Джоне, — сказав він, — без жодних вагань беріть на себе командування, чи, як це вам більш до вподоби, керування судном. Цей п'яниця, скоро ми зійдемо на берег в Окленді, знову стане господарем [395] на борту брига і хай тоді перевертається разом з ним і тоне, скільки йому завгодно.

— Звичайно, — відповів Джон, — я так і зроблю, в разі це буде конче необхідно. Доки ми в відкритому морі, досить лише наглядати; я і матроси не залишаємо палуби. Та якщо цей Галлей не опам'ятається й тоді, коли ми наближатимемось до берега, то, признаюся, я потраплю у велику скруту.

— А ви зможете тримати правильний курс? — спитав Паганель.

— Це нелегко, — відповів Джон. — Уявіть собі, на судні немає жодної морської карти!

— Невже немає?ч

— Запевняю вас. "Макарі" робить лише каботажні рейси між Іденом і Оклендом, і Вілл Галлей так призвичаївся до цих місць, що не потребує жодних вимірів.

— Він, мабуть, думає, — мовив Паганель, — ніби його бриг сам знає дорогу й. прямує куди слід.

— Е, я не довіряю судам, які йдуть самі по собі, — ска-вав Джон Манглс, — і коли Вілл Галлей пиячитиме й біля берегів, нам буде непереливки.

— Не втрачаймо надії, — озався Паганель, — що побли-ву землі він прийде-таки до тями.

— Отже, — зробив висновок майор, — ви не зможете, якби в цьому виникла потреба, привести "Макарі" до Окленд-ського порту?

— Не маючи карти узбережжя, зробити це неможливо. Підступи до берега там

дуже небезпечні. Це низка маленьких фіордів, покручених і примхливих, як фіорди Норвегії. Крім того — сила підводних рифів, і потрібен великий досвід, аби на них не наскочити. Яке б не було тривке судно, воно неминуче загине, наштовхнувшись кілем на сховану під водою скелю.

— То екіпаж судна, — розпитував далі майор, — може знайти порятунок, тільки діставшись до берега?

— Так, якщо море не бушуватиме.

— Ризикована спроба! — зауважив Паганель. — Адже новозеландські береги дуже негостинні, й небезпека загрожує і ватиме нам на суходолі так само, як і на морі.

— Ви маєте на увазі маорійців, пане Паганелю? — спитав Джон Манглс.

— Саме так, мій друже. Маорійці набули собі в Індійському океані лихої слави. Це не боязкі, плохі австралійці, а кмітливе й кровожерне плем'я, людожери, від яких марно чекати собі ласки. [896]

Виходить, — сказав майор, — якби капітан Грант зазнав аварії біля берегів Нової Зеландії, ви не порадили б його там розшукувати?

— Тільки на узбережжі, — відповів географ, — де можна натрапити на сліди "Британії"; в глибині островів будь-які розшуки марні. Європеець, що наважився відвідати ці лихі краї, неодмінно потрапляє до рук маорійців, а хто став їхнім бранцем, той приречений на смерть. Я спонукав моїх друзів перейти пампу, перетнути Австралію, але ніколи не навернув би їх на стежки Нової Зеландії. Хай доля вбереже нас од свавілля цих кровожерних тубільців.

Паганелеві побоювання були аж надто виправдані: Нова Зеландія зазнала недоброї слави, і кожне нове відкриття на її островах позначалося кривавою датою.

Кількість жертв, внесених до мартиролога (80) мореплавців, чимала. Кривавий перелік відкривають п'ятеро матросів Абеля Тасмана, що їх по-зłodійському забили й пожерли новозеландці. Така ж доля судилась капітанові Туклею й всім матросам його шлюпки. В східній частині протоки Фо-во п'ятеро рибалок з судна "Сідней-Ков" знайшли жахливу смерть у шлунку дикунів. Слід ще згадати чотирьох матросів зі шхуни "Брати", по-звiрячому пошматованих у гавані Моліне, багатьох солдатів з загону генерала Гейтса і трьох дезертирів з "Матільди", щоб перейти до розповіді про долю капітана Маріона дю Френа.

11 травня 1772 року, невдовзі після першої подорожі Ку-ка, в бухті Островів кинули якір судна "Маскарен", під командою французького капітана Маріона, і "Кастрі", яким керував його помічник капітан Крозе. Двоєдушні новозеландці зустріли європейців надзвичайно гостинно. Вони навіть прикинулись боязкими, і, щоб вони призвичаїлись відвідувати кораблі, довелось робити їм подарунки, різні послуги, довгенько спілкуватися з ними.

Тямовитий ватажок тубільців Такурі, коли вірити Дю-мон-Дюрвілеві, належав до племені вангароа й був родич дикуна, котрого по-зрадницькому взяв у полон Сюрвіль за два роки до прибуття капітана Маріона.

В країні, де поняття честі зобов'язує кожного маорійця платити за образу кров'ю,

Такурі, звичайно, не міг забути наруги, заподіяної його родичеві й цілому племені. Він терпляче дожидав появи будь-якого європейського судна, плекаючи план помсти, яку й виконав з небаченими спокоєм і жорстокістю.

(88) Мартиролог — тут: перелік страждань і злигоднів. [397]

Удавши спочатку, ніби він боїться французів, Такурі уживав усіх засобів, аби приспати їхню пильність. Його товариші й він сам часто ночували на французьких кораблях. Вони привозили морякам найкращу рибу, брали з собою своїх жінок і дочок. Невдовзі тубільці вже знали всіх офіцерів на ймення й почали запрошувати французів відвідати їхні селища. Маріон і Крозе, обдурені цими виявами доброзичливості, обійшли таким чином усе побережжя з його чотирма тисячами мешканців. Дикуни зустрічали їх голіруч і всіляко намагалися викликати до себе цілковиту довіру.

Капітан Маріон, зупинившись у бухті Островів, хотів був змінити на судні "Кастрі" щогли, сильно пошкоджені останніми бурями. Він зробив розвідку прилеглої до побережжя місцевості і 23 травня натрапив на чудовий кедровий ліс за два льє від берега й поблизу бухти, що лежала на відстані одного льє од місця стоянки кораблів.

У лісі напнули намети, і матроси — дві третини команди, — озброєні сокирами й іншим струментом, заходились валити дерева й лагодити дорогу, яка вела до бухти. Влаштували ще два інших табори, один на островці Моту-Аро в центрі бухти, куди перевезли з судна хворих, а також ковалів і бондарів, другий на березі океану, за півтора льє від стоянки суден; цей останній сполучався з місцем роботи теслярів. В усіх трьох пунктах морякам допомагали спритні дужі дикуни.

Однак капітан Маріон довгенько ще вживав певних застережних заходів. Озброєних тубільців не пускали на судна, матроси, що добирались у шлюпках до берега, завжди мали при собі зброю. Але поведінка тубільців приспала пильність Маріона та найнедовірливіших офіцерів, і він" врешті наказав відряджати людей до берега без зброї. Капітан Крозе вмовляв керівника експедиції скасувати цього на-каза, але марно.

Після цього уважність і відданість тубільців подвоїлись. їхні ватажки пов'язали близькі дружні стосунки з французькими офіцерами. Не раз Такурі брав із собою на корабель свого сина й залишав його там ночувати. 8 червня, під час урочистих відвідин селища, Маріона оголосили "великим ватажком" усього краю і прикрасили його волосся чотирма білими перами на знак високої шани.

Отак минуло тридцять три дні відтоді, як французькі судна прибули до бухти. Робота завершувалася. Крозе сам керував теслярами. Кораблі запасалися солодкою водою з джерел Моту-Аро, і, здавалось, можна було з певністю чекати щасливого кінця розпочатого діла. [398]

12 червня, о другій пополудні, на риболовлю, що мала відбутися поблизу селища Такурі, спорядили капітанський катер. У нього посідали Маріон, двоє молодих офіцерів Вод-рікур і Легу, волонтер, капітан піхоти й дванадцяттеро матросів, їх супроводив Такурі з п'ятьма тубільними ватажками. Ніщо не віщувало жахливого кінця, який судився шістнадцятьом європейцям із сімнадцяти.

Катер одчалив, попрямував до берега, й невдовзі обидва судна втратили його з очей.

Увечері капітан Маріон не повернувся на борт корабля. Але це нікого не стурбувало. Гадали, що капітан зажадав одвідати табір теслярів і залишився там на ніч.

Назавтра, о п'ятій годині, шлюпку з "Кастрі", як завжди, відрядили по воду до Моту-Аро. Вона повернулася вчасно без жодних пригод.

О дев'ятій годині ранку вахтовий матрос з "Маскарена" заримітив у морі людину, яка пливла до кораблів. Вона видавалася зовсім знесиленою. На поміч негайно послали шлюпку, котра й приставила людину на борт.

То був Турнер, весляр з Маріонового катера. Із сімнадцяти чоловік, що покинули судно напередодні, він, тяжко поранений, залишився живий сам-один.

Усі кинулись розпитувати Турнера й невдовзі дізналися про подробиці кривавої драми.

Вранці катер безталанного Маріона пристав до берега біля селища. Дикуни радісно вітали гостей і на плечах попереносили офіцерів, які боялись промочити собі ноги. По тому офіцери подались навсібіч поодиноці.

Тоді відразу ж дикуни, озброєні списами,¹ киями й кастетами, напали на них, десятеро проти одного, й по-звірячому повбивали. Матрос Турнер, двічі поранений списом у бік, вислизнув від ворогів і сховався в чагарнику. Він став свідком жахливих сцен. Дикуни здирали з убитих одяг, розпорювали їх черева, розтинали на шматки...

Турнерові вдалося непомітно кинутися в море, і, напівживого, його підібрала шлюпка з "Маскарена".

Матросова розповідь вжахнула команду обох кораблів. Усі вимагали помсти. Однак, перш ніж мститися за померлих, треба було рятувати живих. На узбережжі розмістилося² три табори, і їх оточували тисячі дикунів-людоджерів, збуджених запахом крові та м'яса.

У відсутність капітана Крозе, що затримався на будівництві, старший офіцер "Кастрі" Дюклемер ужив перших необхідних заходів. Відрядили шлюпку з загоном солдатів під командою офіцера. Вони мали насамперед подати допомогу [399] теслярам. Шлюпка пішла понад берегом і пристала в тому І місці, де ще лежав, викинутий на пісок, Маріонів катер. :

¹ Капітан Крозе, котрий ночував у теслярів, як уже згадувалось, нічого не знав про вбивства, коли близько другої години пополудні раптом побачив загін солдатів. Передчува— ² ючи лихо, він кинувся до них і довідався про те, що скоїлось. Аби не деморалізувати матросів, які працювали в таборі, він заборонив розповідати їм про нещастя.

Тим часом тубільці, збившись великими юрбами, зайняли всі навколишні горби. Крозе наказав зібрати найпотрібніше приладдя, решту закопати в землю, потім підпалив усі повітки й почав відступати зі своїм загоном, де було шістдесят чоловік.

Дикуни переслідували їх і кричали: "Такурі мате Марі-он!", тобто "Такурі вбив Маріона!" Звісткою про загибель їхнього командира вони хотіли залякати матросів. Ці

останні, вкрай розлючені, поривались кинутися на підступних дикунів, і капітан Крозе ледве спромігся їх стримати. Так вони пройшли два льє. Загін дістався до берега, де його чекали люди з другого табору, і всі посідали в шлюпки. Досі дикуни сиділи на березі нерухомо. Та тільки-но шлюпки вийшли в море, на них дощем посипалось каміння. Негайно четверо матросів, добрі стрільці, відкрили вогонь, й один по одному повбивали всі ватажків племені, на превеликий подив тубільців, що не мали поняття про вогнепальну зброю.

Повернувшись на судно, капітан Крозе негайно відрядив на острів Моту-Аро шлюпку з загоном солдатів. Вони перебули там ніч, а вранці приставили хворих на борт "Маскарена".

Назавтра охорону на Моту-Аро подвоїли. Треба було звільнити острівця від тубільців, що аж роїлися всюди, і запасатися далі водою. Селище Моту-Аро мало триста мешканців. Французи атакували їх, шістьох ватажків убили, дикунів прогнали геть багнетами, а селище спалили. Однак "Кастрі" не міг вийти в море без щогл. Крозе, змушений відмовитися від нових щогл з кедрових колод, наказав полагодити старі. Постачання кораблів солодкою водою тривало.

Минув місяць. Дикуни не раз робили спроби повернути собі острівця Моту-Аро, але надаремно. Щоразу, коли тубільні піроги наближались, в них нещадно палили з гармат.

Нарешті щогли полагодили. Залишилось перевірити остаточно, чи не врятувався хто з шістнадцяти жертв, і помсти-тися за вбитих. Шлюпка з офіцерами й великим загоном [40Q]

солдатів попрямувала до селища Такурі. Вгледівши французів, боягузливий вождь-дворушник утік, загорнувшись у плащ капітана Маріона. Всі хижки в селищі ретельно оглянули й обшукали. В хатині Такурі знайшли людський ЗВреп, очевидно, недавно зварений. На ньому ще виднілися сліди зубів людожера. Крім того, побачили людське стегно, наштрикнуте на дерев'яний рожен, Маріонову сорочку з коміром, заюшеним кров'ю, одяг і пістолети молодого Водрі-кура, зброю, що була на катері, й купи подертої на шмаття одежини. В іншому селищі знайшли очищені й зварені людські тельбухи.

Загін зібрав усі ці беззаперечні докази вбивства й людожерства; останки трупів поховали, віддавши жертвам належну шану. Селища Такурі та його змовника Пікі-Оре віддали на поталу вогневі. 14 липня 1772 року обидва кораблі покинули ці роковані місця.

Отакі відбулися тут події, і їх повсякчас повинен пам'ятати кожний мандрівник, ступаючи на землю Нової Зеландії. Хіба що необачний капітан знехтує цими фактами. Новозеландці донині зрадливі й кровожерні. В цьому пересвідчився й Кук за другої своєї подорожі 1773 року.

Шлюпка з одного його судна, "Авентюр", відряджена 17 грудня капітаном Фюрно до берега по свіжу траву, не вернулася. В ній був мічман і дев'ятеро матросів. Занепокоївшись, капітан Фюрно послав на розшуки лейтенанта Бюр-нея. Коли той висів на берег, перед його очима постала, за його словами, "жахлива картина різанини й

варварства — на саму згадку про неї починає дрож; на піску валялися голови, тельбухи, легені наших товаришів, поруч собаки догризали рештки".

На кінець цього кривавого переліку слід згадати судно "Брати", що на нього новозеландці вчинили напад 1815 року, команду корабля "Бойд" разом з його капітаном Том-соном, забиту 1820 року, і, нарешті, пограбування в Валькі-таа 1 березня 1829 року англійського брига "Гоус" із Сіднея. Навала людоджерів під проводом ватажка Енараро перебила матросів, багатьох з них засмажила й пожерла.

Ось яка була Нова Зеландія, куди прямував "Макарі" в своєю недоумкуватою командою, керований капітаном-п'яницею. [402]

Розділ IV ПІДВОДНІ СКЕЛІ

Тим часом важкий переїзд тривав. 2 лютого, на шостий день по відплитті, з "Макарі" ще не було видно окленд-ського побережжя. Хоч подував ходовий, південно-західний вітер, бригу заважали супротивні морські течії, і він ледве рухався вперед. Море бурхало, надводну частину судна сильно гойдало; його корпус тріщав од верху до низу, важко виринаючи з глибоких провалів між хвилями. Слабо натягнені ванти, штаги та бакштаги кепсько тримали щогли, які хилились туди-туди від кожного поштовху бортової хитавиці.

На щастя, Вілл Галлей, людина некваплива, не напинав усіх вітрил, бо тоді щогли неминуче зламались би. Джон Манглс сподівався, що ця злиденна посудина допливе так-сяк до порту, але він вболівав за своїх супутників, дивлячись, як кепсько їм тут ведеться.

Проте леді Гелена й Мері Грант не скаржились, хоч безперервний дощ і змушував їх сидіти весь час у рубці, де бракувало повітря й дуже дошкуляла хитавиця. Тому вони частенько виходили на палубу, незважаючи на немилосердність дощового неба, й тільки скажені пориви вітру змушували їх знову повертатись до тісного приміщення, більш придатного на те, щоб перевозити товари, ніж пасажирів, а пасажирок — поготів.

Друзі намагалися якось їх розважити. Паганель пробував згаяти час, розповідаючи всілякі бувальщини, але нікого не звеселив. Його слухачів пригнічували думки, що блукали навколо цього безрадісного побережжя. Наскільки Па-ганелеві розповіді про пампу й Австралію цікавили їх колись, настільки нині його розмови про Нову Зеландію залишали їх байдужими. Бо ж справді, до цієї сумної пам'яті країни вони їхали без жодного запалу, без переконання, проти своєї волі, лише під тиском тяжкої неминучості.

З усіх пасажирів "Макарі" найбільше співчуття викликав Гленарван. У рубці його бачили зрідка. Він не міг всидіти на місці. Його чутлива нервова вдача протестувала проти ув'язнення в чотирьох стінах. Цілий день, і навіть уночі, ніби не помічаючи ні дощових потоків, ні морських хвиль, котрі хлюпали через борт, він стояв на палубі, спершись на поручні, або походжав туди-сюди в гарячковому збудженні. Очі його безнастанно вдивлялись в навколишній простір. Коли туман хоч трохи розсіювався, Гленарван не [403] відривався від далекоглядної труби. Здавалось, він запитував німотні хвилі, прагнуч помахом руки розірвати туман і запону згущених випарів, що

повивали обрій. Він не міг упокоритися перед нещастям, і його обличчя виявляло жорстоку муку. Це була діяльна людина, досі щаслива й можна, котра нараз втратила й те й друге.

Джон Манглс не покидав його й разом з ним терпів усі прикрощі негоди. Цього дня Гленарван надто вперто вдивлявся крізь просвіти в хмарах на видноколі. Джон підійшов до нього.

— Ви шукаєте землю, сер? — спитав він. Гленарван заперечливо похитав головою.

— Проте, —; сказав далі молодий капітан, — ви напевне нетерпляче очікуєте, коли можна буде покинути цей бриг. Уже минуло тридцять шість годин, як ми мали побачити вогні оклендських маяків.

Гленарван не відповів. Він дивився крізь далекоглядну трубу туди, відкіля повівав вітер.

— Земля не з цього боку, сер, — сказав Джон Манглс — Вам слід дивитися праворуч.

— Навіщо, Джоне? — спитав Гленарван. — Адже я не землю шукаю!

— Чого ж ви шукаєте, сер?

— Мого "Дункана"! Моєї яхти! — гнівно відповів Гленарван. — Вона десь у цих морях, вона збиває тут хвилю й служить лихому ремеслу піратів! Вона тут, я кажу вам, Джоне, вона тут, на цьому шляху — від Австралії до Нової Зеландії! Я передчуваю — ми її зустрінемо!

— Хай бог нас боронить од такої зустрічі, сер!

— Чому, Джоне?

— Ви забуваєте, в якому ми опинились становищі! Що ми робитимемо, коли "Дункан" почне гнатися за цим бригом? Ми ж не зможемо на ньому втекти!

— Втекти, Джоне?

— Аякже, сер! Надаремно й намагатися це зробити. Нас захоплять, ми будемо віддані на ласку цих негідників, а Бен Джойс, як він уже показав, здатний на найбільший злочин. За себе нам нема чого боятися. Ми боротимемося до останньої краплини крові. Хай так! Але подумайте, сер, про леді Гелену, подумайте про Мері Грант!

— Бідолашні жінки! — прошепотів Гленарван. — Мені серце крається, Джоне, душу іноді огортає розпач. Здається, нове лихо чигає на нас, і проти нас повстала сама доля. Я потерпаю, Джоне!

— Ви, сер? [404]

— Не за себе, ні, але за тих, кого я люблю і когс любите й ви.

— Заспокойтеся, сер, — мовив молодий капітан. — Нам немає чого боятися. "Макарі" йде погано, але все ж таки йде. Вілл Галлер — тупоголовий лобуряка, але ж* я тут; і коли я побачу, що підходити до берега небезпечно, я виведу судно знову в відкрите море. Отже, з цього боку нам майже ніщо не загрожує. А від того, щоб опинитись поруч з "Дунка-ном", може, нас урятує доля, і коли ви його виглядаєте на обрії, сер, то хай це прислужиться нам лише для того, аби ми спромоглись уникнути

цієї зустрічі й піти від нього якнайдалі.

Джон Манглс казав слушно. Зустріч із "Дунканом" стала б для "Макарі" непоправним лихом. За всяку ціну треба було її уникнути саме в цих морях, де пірати могли вільно бешкетувати, нічим не ризикуючи. Однак яхта не показалася, принаймні цього дня, і Джонови побоювання не справдилися.

А втім, ніч мала стати для мандрівників жахливою. О сьомій вечора раптом стало зовсім темно. Небо похмурніло, зробилося грізне. У Вілла Галлея пробудилося чуття моряка, що взяло гору над п'яним отупінням. Він вийшов з капітанської каюти, протираючи очі, струшуючи своєю здоровенною рудою головою. Потім, аби прийти до тями, він втягнув у себе на всі груди свіжого повітря, наче вихилив склянку води, і заходився оглядати щогли. Вітер посвіжішав, подув із заходу й щосили погнав бриг до новозеландського берега.

Вілл Галлей скликав матросів і, не припиняючи міцної лайки, наказав притягти брам-стенюгу й поставити вітрила. Джон Манглс мовчки схвалив цей захід. Він вирішив не розмовляти з мурмилом-капітаном. Але ні він, ні Гленарван не залишали палуби. За дві години вітер подужчав. Вілл Галлей дав наказа взяти долішні рифи на марселях. Це несла б зробити п'ятьом матросам, якби бриг не мав подвійних рей американської системи, за допомогою якої досить спустити горішню рею, щоб мінімально зменшити розміри марселя.

Минуло ще дві години. Море ставало дедалі бурхливіше. Дужа хвиля з такою силою була в днище брига, неначе він паштовхувався кілем на підводні скелі. Але то лише здавалось — і важке судно з зусиллям знову й знову піднімалося на високі гребені. Зустрічна хвиля, перехлюпуючи через борт, потоками заливала палубу. Човна, що висів на шлюпбалці над лівим бортом, змило в море. [405]

Джон Манглс не переставав непокоїтись. Іншому суднуї отакі хвилі, зрештою анітрохи не страшні, стали б за іг-< рашку. Але на цій неповороткій посудині можна було легко; сісти на дно, бо щоразу, коли вона пірнала в хвилі, вода широкою пеленою заливала палубу і, не встигаючи витікати че-: рез жолобки, загрожувала потопити бриг. Щоб запобігти цьому, годилось би прорубати сокирою фальшборти й полег-' шити в такий спосіб вплив води, але Вілл Галлей відмо-' вився од цього розумного заходу. :

А втім, інша, більша небезпека насувалася на "Макарі", і і було вже запізно її відвернути.

Близько дванадцятої години Джона Манглса й Вільсона^ котрі стояли біля борту на завітряному боці, вразив якийсь незвичайний шум. Пильність моряків змусила їх насторожитися. Джон Манглс схопив матроса за руку.

— Прибій! — сказав він.

— Так, — відповів той. — Хвиля розбивається об рифи. >— Не далі як за два кабельтови?

— Не далі. Там земля!

Джон перехилився через поручні, подививсь на темні хвилі й крикнув:

— Лот, Вільсоне! Лот!

Хазяїн "Макарі", що стояв на носі судна, здавалось, не уявляв собі становища. Вільсон вихопив з бака лотлінь і кинувся до фок-щогли. Тут він метнув лота в воду; шворка" слизнула між пальцями, і на третьому вузлі свинець зупинився.

— Три браси! — гукнув Вільсон.

— Капітане, підбігаючи до Галлея, крикнув Джон Манглс. — Ми на рифах!

Помітив Джон чи ні, що Галлей знизав плечима, це вже не мало жодної ваги. Але він метнувся до стерна й повернув румпель, тоді як Вільсон, покинувши лота, почав підтягувати марсель, щоб привести бриг до вітру. Стерничий, якого 8 силою відштовхнули, ніяк не міг збагнути причини цього раптового нападу.

— До навітряних брасів! Розгортай вітрила! — кричав молодий капітан, повертаючи судно так, щоб обминати підводне каміння.

Протягом півхвилини судно йшло повз рифи, майже черкаючи їх правим боком, і Джон, незважаючи на нічну темряву, розгледів смугу ревучого прибою, котра біліла всього за чотири браси від "Макарі".

Саме в цю хвилину Вілл Галлей усвідомив, нарешті, неминучість небезпеки, яка загрожувала судну. Він одразу стерявся. [406]

Напівтверезі матроси не могли зрозуміти, чого від них хоче капітан. Безладність його мови, суперечливість розпоряджень свідчили — цей дурноверхий п'яниця зовсім не владає собою. Він був вкрай здивований тим, що земля зовсім поруч, за вісім миль, бо гадав, що до неї не менше .ніж тридцять чи сорок.

Морські течії віднесли "Макарі" вбік од його звичайного шляху, і ця несподіванка остаточно спантеличила зашкарублого в своїх звичках старого моряка.

Швидко втручання Джона Манглса відвело судно подалі від рифів. Але молодий капітан не знав рельєфу прибережної морської смуги. Хтозна, може, бриг затиснутий у кільце підводних скель? Вітер гнав "Макарі" щосили на схід, і за кожним поштовхом хитаючи він міг на них налетіти.

Невдовзі попереду, праворуч, прибій загуркотів дужче. Довелося знову маневрувати. Джон повернув румпель донизу. Під форштевнем брига виринали чимраз більше каміння; конче треба було поставити судно так, щоб вітер дув у корму, і вийти в відкрите море. Та чи ж удасться здійснити цей маневр на неповороткому судні, під таким малим вітрилям? Це видавалось сумнівним, але іншого виходу не було.

— Стерно на вітер! Повертай до відпори! — крикнув Вільсонові Джон Манглс.

"Макарі" наближався до нового порога підводних скель. Розбиваючись об них, вирувала й пінила хвиля. Настала мить найвищого напруження. Водяні вали світилися від білої піни фосфоричним світлом. Море ревло, наче ожило й заволоало підводне каміння, як то мовиться в античних міфах. Вільсон і Мюльреді налягли на штурвал. Стернове колесо поволі поверталось.

Раптом "Макарі" жахливо струсонувало: бриг наштовхнувся на підводну скелю. Ватер-штаги бушприта тріснули, фок-щогла одразу ослабла й втратила тривкість. Чи ж пощастить повернути судно без дальших аварій?

Ні, бо раптом вітер ущух; в цю'мить короткочасного затишшя бриг прибрав

попереднього напрямку під вітром, і всі зусилля повернути його зійшли нанівець. Висока хвиля підхопила його, понесла вперед і люто шпурнула на рифи. Фок-щогла впала з усією оснасткою. Бриг двічі вдарився кілем об каміння й став нерухомо, похилившись на правий борт на тридцять градусів.

Скло в усіх люках розлетілося на дрібні скалочки. Пасажири кинулися нагору, але хвилі перекочувались з одного [407] краю палуби до другого, й залишатися там було небезпечно. Джон Манглс, бачачи, що бриг міцно вгруз у пісок, попрохав усіх повернутися до рубки.

— Я хочу знати правду про наше становище, Джоне, — спокійним голосом мовив Гленарван.

— Правда в тому, сер, — відповів Джон Манглс, — що потонути ми не можемо. Хоч хвиля й здатна розбити наше судно, та це вже інша справа, ми матимемо час ужити потрібних заходів.

— Зараз — годин дванадцять?

— Так, сер, треба чекати дня.

— А чи не можна спустити човна?

— За такої хвилі й потемки це неможливо. До того ж хтозна, в якому місці тут можна пристати до берега.

— Гаразд, Джоне, залишимося тут до ранку.

Тим часом Вілл Галлей наче божевільний гасав палубою брига. Його матроси, прийшовши до пам'яті, вибили днище в барила з горілкою й заходились пиячити. Джон передбачав — це пияцтво невдовзі призведе до небезпечних вихваток. Годі було сподіватися, що капітан спроможеться їх зупинити. Цей жалюгідний нікчема рвав на собі волосся й ламав у розпачі руки. Він бідкався тільки про свій вантаж, котрий не був застрахований.

— Я зруйнувався! Я загинув! — лементував він, кидаючись від одного борту до другого.

Джон Манглс і не думав його розраджувати. Він запропонував своїм товаришам озброїтися, й всі приготувалися чинити опір матросам, які безперестанку хилили бренді, су-. проводячи це заняття жахливою брудною лайкою.

— Першого з цих негідників, що наважиться підійти до рубки, я вб'ю, мов собаку, — спокійно мовив майор.

Матроси, побачивши, безперечно, що пасажири примусять їх поважати себе, після кількох несміливих спроб пограбувати кудись зникли. Джон Манглс не цікавився більше цими п'яницями й нетерпляче чекав ранку.

Бриг стояв абсолютно нерухомо. Море помалу затихало. Вітер ущух. Отже, судно могло ще триматися на воді кілька годин. Зі сходом сонця Джон сподівався роздивитись берег. Коли до нього можна буде пристати, то ялик, єдиний засіб пересування, що його вони мали, перевезе туди пасажирів і команду. Доведеться зробити кілька рейсів, бо ялик може взяти тільки чотирьох чоловік. А шлюпку, на жаль, давно вже знесло хвилею в море.

Обмірковуючи небезпечне становище, в якому вони опинились, Джон Манглс, зіпершись на люк, дослухався до [408] шуму прибою. Він силкувався прозирнути густий морок, запитуючи себе, чи далеко до цієї землі, такої жаданої й водночас такої загрозової. Підводні скелі трапляються часом за кілька льє від берега. Чи ж витримає кволий човник такий тривалий перехід?

Поки Джон міркував отак, благаючи в темного неба якнайскоріше ранішніх променів, пасажирки, звірившись на його запевнення, спали на своїх койках. Нерухомість брига дарувала їм кілька годин відпочинку. Гленарван і його супутники, не чуючи вже галасу п'яної в дим команди, й собі поснули, і в годину ночі глибока тиша запанувала на "Ма-карі", що й сам спочивав на своєму піщаному ложі.

Близько четвертої години небо на сході стало яснішати. Вінця хмарок злегка позначилися в блідих проблісках світанку. Джон влішов на палубу. Серпанок вологого туману вповивав обрій. Якись тремтливі непевні обриси окреслювались в ранкових випарах, але на чималій висоті. Легкі хвильки пробігали по воді, й океан зливався з густими непорушними хмарами.

Джон чекав. Дедалі світлішало, крайнебо займалось пурпуровими барвами. Над широким океанським простором потроху танула завіса туману. З води поволі виступали чорні скелі. Потім над кучерявою піною прибою визначилась широка смужка, і яскраве, немов проміння маяка, світло, відкинуте ще схованим за обрієм кружалом сонця, запалало над гостроверхою вершиною гори. Там була земля, — щонайбільше за дев'ять миль.

— Земля! — закричав Джон Манглс.

Цей крик збудив його товаришів, вони вибігли на палубу й мовчки дивились на берег, який вже чітко вимальовувався на обрії. Гостинний чи ворожий, він мусив дати їм притулок.

— Де Вілл Галлей? — спитав Гленарван.

— Я не знаю, сер, — відповів Джон Манглс.

— А матроси?

— Зникли десь, як і він.

— І, безперечно, п'яні, як і він, — докинув Мак-Наббс.

— Треба їх "знайти, — сказав Гленарван, — адже не можна покинути їх на судні.

Мюльреді й Вільсон зішли вниз у кубрик і за дві хвилини повернулися. Там було порожньо. Тоді вони оглянули долішню палубу й все судно аж до самісінького трюму, але Вілл Галлей та його матроси мов за водою пішли.

— Як! Нікого? — здивувався Гленарван. [409]

— Чи не попадали вони, бува, в море? — висловив припущення Паганель.

— Може й так, — озвався Джон Манглс, дуже занепокоєний цим зникненням. — До човна, — кинув він по тому, поспішаючи на корму.

Вільсон і Мюльреді метнулися за ним, аби спустити ялика на воду. Але ялика не було — він так само щез.

Розділ V. МАТРОСИ МИМОВОЛІ

Вілл Галлей і його команда, скориставшись з того, що ніч була темна, а пасажирів поснули, втекли з брига на єдиному човні, який ще на ньому зберігся. Щодо цього не могло бути й найменшого сумніву. Капітан, зобов'язаний залишати судно останнім, покинув його перший.

— Ці мерзотники втекли, — сказав Джон Манглс. — Ну що ж, тим ліпше для нас. Тепер ми позбулися прикрих сцен.

— І я так гадаю, Джоне, — відповів Гленарван. — До того ж на нашому судні є капітан і сміливі, хоч і не дуже вправні матроси, ваші товариші. Командуйте, ми готові вас слухати!

Майор, Паганель, Роберт, Вільсон, Мюльреді, навіть Ол-бінет зустріли Гленарванові слова оплесками і, вишикувавши шість на палубі, чекали розпоряджень Джона Манглса.

— Що треба робити? — спитав Гленарван.

Молодий капітан подивився на море, на поламані щогли і, по хвилі роздуму, мовив:

— У нас є два способи, сер, вийти з цієї скрути: підняти судно й вийти в море або ж добратися до берега на плоту, котрий побудувати неважко.

— Якщо бриг можна зняти з рифів, — сказав Гленарван, — знімемо його. Це найкращий вихід, чи ж не так?

— Згоден з вами, сер, бо, навіть діставшись до землі, що ми робитимемо без жодних засобів пересування?

— На берег краще не висідати, — докинув Паганель. — < Новозеландцям довіряти не можна.

— Тим більше, — сказав Джон, — що ми дуже відхилились від нашого курсу. Через недбалість Галлея нас відкинуло на південь, це очевидно. О дванадцятій годині я зроблю виміри, і коли ми справді опинились південніше Окленда, то спробую дійти до нього на "Макарі" попід берегом. [410]

= Але ж бриг має пошкодження, зауважила леді Гелена.

— Я вважаю, вони не надто серйозні, пані, — відповів Джон Манглс. — Замість аламанної фок-щогли я поставлю тимчасову, й ми попливемо, поволі, звичайно, проте в потрібному напрямку. Коли ж виявиться, на лихо, що корпус брига пробитий і взагалі його не можна зняти з рифів, доведеться скоритись обставинам і плисти на плоту до берега, а там прямувати до Окленда сухопуттям.

— Огляньмо ж насамперед судно, — сказав майор. — Це найважливіше.

Гленарван, Джон Манглс і Мюльреді одчинили важку ляду й спустилися в трюм. Там безладними купами лежало щось із двісті тонн чиненої шкіри. За допомогою талів, припасованих до великого штага врівні з лядою трюму, пересувати паки з шкірою було неважко. Джон наказав негайно викинути в море частину вантажу, аби облегшити судно.

По трьох годинах важкої праці добрались врешті до днища брига. Виявилось — в обшивці лівого борту розійшлося два шви. А що "Макарі" ліг на правий бік, то лівий з усіма пошкодженнями виступив назовні. Отже вода не могла проникнути у трюм. Вільсон, зашпакувавши спершу клоччям, закрити усе ж таки ці шпари мідним листом і

старанно поприбивав його цвяшками.

Спустивши лота, пересвідчилися: в трюмі води не більше двох футів. Її легко можна було викачати помпами і в такий спосіб полегшити судно.

По тому уважно оглянули весь корпус брига. Джон упевнився, що він не надто постраждав од удару об рифи. Можливо, частина фальшкіля загрузла й залишиться в піску, але без неї врешті можна обійтися.

Оглянувши бриг усередині, Вільсон пірнув у воду, щоб з'ясувати положення судна на мілині.

"Макарі", повернений носом до північного заходу, лежав на піщаній мулистій мілині, котра майже навсторч спускалась у море. Долішня частина форштевня й дві третини кіля глибоко загрузли в піску. Решта судна аж до ахтерштевня занурилась у воду, глибина якої сягала до п'яти бра-сів. Отже стерно не застрягло й рухалось вільно. Джон з задоволенням упевнився, що знімати його не потрібно й скористатися ним можна при першій нагоді.

В Тихому океані приплив звичайно не дуже високий, проте Джон Манглс сподівався, що прибутна вода допоможе зняти "Макарі" з мілини. Бриг осів приблизно за годину до того, як приплив досяг найвищого рівня. Під час відпливу [411] крен правого борту дедалі зростав. О шостій годині ранку, за найбільшого спаду води, вий дійшов свого краю; бриг не хилився більше, й підпирати його вже не було потреби. Це давало можливість заощадити реї і рангоутне дерево, що ним Джон збирався обладнати тимчасову фок-щоглу. Залишилось спробувати, чи вдасться підняти "Макарі" 8 мілини. Підготовчі заходи потребували довгої й важкої праці, яку неможливо було завершити до нового припливу, тобто до дванадцятої години з чвертю. Тож вирішили тільки подивитися, як подіє прибутна вода на вивільнену частину брига, а вже за наступного припливу зібратися на силах, аби визволити "Макарі".

— До роботи! — дав команду Джон Манглс.

Доброхитні матроси приготувались виконати його розпорядження. Джон наказав насамперед згорнути вітрила на гітовах. Майор, Роберт і Паганель, під керівництвом Вільсо-на, —видерлись на марс. Напнутий вітром грот-марсель став би на заваді звільненню брига, його конче треба було згорнути, і це так-сяк спромоглися зробити. Після впертої й важкої для назвичних рук роботи, спустили грот-брам-стенюгу. Малий Роберт, верткий, наче кішка, і сміливий, як юнга, багато допоміг у цій складній операції.

Тепер залишалось кинути якір, а може, навіть і два, за корму брига, на лінії кіля. Сила тяги, діючи на якір, мусила допомогти зрушити з місця "Макарі" під час припливу. Зробити це анітрохи не важко, коли на судні є човен. На ньому якір одвозять до заздалегідь вибраного місця й спускають у воду. Але на "Макарі" бракувало човна, і доводилось якось його замінити.

Гленарван досить добре знався на морських справах, аби зрозуміти необхідність цих заходів: треба занурити якір і в такий спосіб звільнити судно, яке осіло на мілині.

— А що робити, коли немає човна? — запитав він Джона.

— Ми використаємо уламки щогли та порожні барила й вбудуємо пліт, — відповів молодий капітан. — Завдання буде важке, але можливе, бо якорі на "Макарі" невеликі. Якщо вдасться їх закинути й вони не вирвуться з ґрунту, сподіваюсь, ми досягнемо свого.

— Гаразд, Джоне, не марнуймо ж часу!

Всіх матросів і пасажирів викликали на палубу. Кожен узявся до роботи. Сокирами обрубали такелаж, який підтримував фок-щоглу. Вона зламалась у такий спосіб, що марс легко було зняти. З цього помосту Джон Манглс вирішив спорудити пліт. За допомогою порожніх бочок його зробили [412] тривким і здатним витримати вагу якорів. Щоб керувати плотом, приладнали кормове весло. А втім, відплив мусив і так віднести пліт точнісінько за корму брига; а зануливши якорі в море, повернутися на судно зовсім легко, тримаючись за кинутий з нього трос.

Пліт уже наполовину спорудили, коли звернуло на полудень. Джон Манглс доручив Гленарванові керувати розпочатою роботою, а сам узявся за виміри. Було надзвичайно важливо визначити місцеперебування брига. На щастя, Джон знайшов у каюті Вілла Галлея річний довідник Грінвіцької обсерваторії й дуже брудний, але годящий секстант. Молодий капітан почистив його й виніс на палубу.

Цей прилад, за допомогою кількох рухливих лінз, дав відбиток сонця на обрії саме опівдні, себто коли денне світило досягає найвищої точки свого шляху. Зрозуміло, що, провадячи обчислення, скельця секстанта треба спрямувати на справжній обрій, тобто на лінію, де зливаються вода й небо. Однак земля на півночі простягалася широким подов-жистим кряжем, який заступав обрій і перешкоджав спостереженням.

У таких випадках природний обрій замінюють штучним. Звичайно беруть пласку посудину, наливають по вінця живого срібла, що утворює бездоганно дзеркальну поземну поверхню, і провадять над нею потрібні виміри. В Джона Манглса на борту бракувало, на жаль, живого срібла, але він вийшов із скрути, скориставшись з кадобу, повного дьогтю, — рівна поверхня його досить чітко відбивала сонце.

Довготу місцевості Джон Манглс знав — адже він перебував біля західного узбережжя Нової Зеландії. На щастя — бо за браком на судні хронометра визначити її було неможливо. Залишалася невідомою тільки широта, і Джон узявся її обчислити.

За допомогою секстанта він визначив, що висота сонця над обрієм дорівнює $68^{\circ}30'$. Вирахувавши це число з 90° прямого кута, він дістав кутову відстань сонця від зеніту — $21^{\circ}30'$. Схилення сонця цього дня, 3 лютого, як вказував довідник, становило $16^{\circ}30'$. Додавши до цього кута щойно визначений, він знайшов широту — 38° .

Отже, координати "Макарі" становили $171^{\circ}13'$ довготи і 38° широти, коли не зважати на деякі можливі огріхи, спричинені недосконалістю приладу, якими врешті можна було й знехтувати.

Глянувши на Джонстонівську мапу, придбану Пагане-лем в ідені, Джон Манглс упевнився: аварія брига сталася біля в'їстя бухти Аотеа, трохи вище мису Кагуа на побережжі [414] Оклендської провінції. А що Окленд лежить на тридцять сьомій паралелі, то, виходить, "Макарі" відхилився на цілий градус у південному напрямку.

Тож аби потрапити до столиці Нової Зеландії, слід було піднятися на один градус в напрямку півночі.

— Тобто, — сказав Гленарван, — це перегін за двадцять п'ять миль щонайбільше. Справжнісінька дурниця.

— Те, що на морі дурниця, стане за довгий і важкий шлях суходолом, — озвався Паганель.

— Отже, — мовив Джон Манглс, — треба зробити все, що в людських силах, і зрушити "Макарі" з мілини.

Визначивши координати брига, знову взялися до роботи. О чверть на першу приплив досяг найвищого рівня, але Джон Манглс не міг з цього скористатися, бо якорів ще не вакинули. Однак він з певною тривогою стежив за "Макарі". Може, приплив зрушить його з місця? Це питання мало розв'язатися за п'ять хвилин.

Усі чекали. Почувся неголосний хрускіт. Невже судно починало спливати або ж принаймні здригалася його підводна частина? Але бриг так і не поворухнувся, і відтепер Джон став нетерпляче чекати наступного припливу.

Робота тривала. О другій пополудні пліт був готовий. На нього перенесли малий якір; Джон Манглс і Вільсон умостились на плоту, попереду прив'язавши до корми міцну линву. Відплив поніс пліт, і за півкабельтова вони викинули якір на глибині в десять брасів.

Якір тримався надійно, і пліт повернувся до судна.

Залишався іще великий якір. Його спустили, але не без труднощів. Повторили той самий маневр, і невдовзі другий якір лежав позаду першого, на глибині п'ятнадцяти брасів. Потім, підтягуючись на линві, Джон Манглс і Вільсон повернулись до "Макарі".

Трос і линви накрутили на брашпиль, якірну лебідку, й стали чекати наступного припливу, який мав початись о першій годині ночі, а була тільки шоста вечора.

Джон Манглс подякував матросам і дав Паганелеві наздогад, що, виявляючи стільки сміливості й ретельності, він коли-небудь стане боцманом.

Тим часом містер Олбінет, котрий працював з усіма, дю-вернувся на кухню й приготував добрий обід. Це було дуже до речі, бо вся команда брига зголодніла. Смачно попоїли, і кожен відчув приплив сил для дальшої роботи.

По обіді Джон Манглс ужив останніх застережних заходів, що мали забезпечити успіх операції. Нічим не можна нехтувати, коли йдеться про те, щоб зняти судно з мілини. [415]

Бо ж часте трапляється, що маневр зазнає невдачі через зовсім дрібну зайвину у вазі, і кільки так і залишається на своєму піщаному ложі.

Джон Манглс уже повикидав був чималу частину вантажу, щоб облегшити бриг; тепер решту паків з шкірою, важкі палі, запасні реї, кілька тонн чавунних болванок — баласт судна — розмістили на кормі, аби її вага допомогла звільнити форштевень. Окрім того, Вільсон і Мюльреді вкотили на корму кілька бочок і поналивали їх вщерть водою.

Коли ці останні роботи доходили кінця, настала північ. Усі виснажились до краю, —

прикра обставина, бо, щоб крутити брашпиль, замало було й об'єднаних сил всієї команди. Отже Джон Манглс надумав трохи змінити план операції.

Нараз бриз стихився. Морська поверхня ледь-ледь брижилася під легесеньким вітерцем. Джон, оглядаючи обрій, помітив, що південно-західний вітер стає північна"західним. Моряк не міг помилитися, дивлячись на особливо розташовані пасма хМар та їхнє забарвлення. Вільєон і Мюльреді поділяли думку свого капітана.

Джон Манглс повідомив Гленарвана про свої спостереження і запропонував відкласти знімання судна з мілини на завтра.

— Мої міркування такі, — сказав він. — Насамперед ми дуже втомлені, а звільнення "Макарі" вимагає напруження всіх наших сил. До того ж, коли нам пощастить підняти брига, як вести його серед підводних скель в нічній пільмі? Безпечніше діяти вдень. Я маю, крім того, ще й іншу підставу не поспішати. Вітер обіцяє бути сприятливим, і я хочу цим скористатись; коли приплив зрушить цю стару посудину, вітер допоможе дати їй задній хід. Завтра, якщо я не помиляюсь, вітер повіє з північного заходу. Ми поставимо вітрила на грот-щоглі, і вони прислужаться нам, щоб зрушити бриг з мілини.

Капітанові міркування переконали всіх. Навіть найбільш нетерплячі, Гленарван та Паганель, і ті відступили, й операцію відклали на завтра. Ніч минула спокійно. Встановили вахту, головне, щоб пильнувати якорі.

Настав ранок. Як і передбачав Джон Манглс, вітер подув з північного заходу й весь час дужчав. Це була відчутна допомога. Всю команду викликали на палубу. Роберт, Вільєон і Мюльреді сиділи на вершечок грот-щогли, майор, Паганель і Гленарван розмістились на палубі, ладні в слухну мить розгорнути вітрила. Рею грот-марселя підняли [416]за допомогою блока, а грот і грот-марсель залишили на гі-товах.

Звертало на дев'яту годину ранку. До повного припливу залишалось ще чотири години. Цей час не згаяли марно. Дякон Манглс скористався ним, щоб замінити тимчасовою щоглою зламану фок-щоглу на носі брига. Це дозволяло йому швидко покинути тутешні небезпечні місця, як тільки судно спливе на поверхню. Спільними зусиллями всієї команди ще перед полуднем фок-рею припасували й міцно закріпили на місці старої щогли. Гелена й Мері дуже стали в пригоді, приладнавши запасне вітрило до реї фок-брам-стенги. Жінки раділи, що й вони попрацювали для загального порятунку. "Макарі", оснащений в такий спосіб, полишав бажати кращого з погляду зграбності, але міг принаймні плисти, не дуже віддаляючись од берега.

Тим часом вода прибувала. На поверхні моря завирували невеликі хвилі. Вершин" підводних скея потроху зникали, наче голови морських тварин, що повертались до рідної стихії. Наближалась вирішальна хвилина. Всі нетерпеливились, охоплені гарячковим збудженням. Ніхто не розмовляв. Усі дивились на Джона, чекаючи його наказів. Джон Манглс, перехилившись через поручні юта, стежив за припливом. Інколи він занепокоєно поглядав на сильно натягнені якірні троси. О першій годині приплив досяг найвищого рівня. Настала мить, коли вода вже не піднімається, але ще й не спадає. Треба було негайно діяти. Поставити грот та грот-марсель, і на щоглі, немов головні убори, враз забіліли напнуті вітрила.

— До брашпиля! — гукнув Джон.

Брашпиль мав з обох боків ручки-гойдалки, як пожежна помпа. Гленарван, Мюльреді, Роберт з одного боку, Пага-нель, майор і Олбінет — з другого налягли на ці гойдалки, котрі надавали руху брашпилеві. Водночас Джон Манглс і Вільсон озброїлись залізними жердинами, що ними намагають морське дно, і приєднали свої зусилля до зусиль товаришів.

— Сміливіше! Сміливіше! — кричав молодий капітан. — Беріться разом!

Під могутньою дією брашпиля трос і линва натяглись, наче струни. Обидва якорі тримали добре. Успіх операції вирішувала швидкість. Найвищий рівень води тривав недовго, за кілька хвилин починається спад. Команда подвоїла зусилля. Вітер дмухав іще дужче, прибиваючи вітрила до щогли. Корпус судна почав тремтіти, здавалось, він ось-ось [418] зрушиться з місця. Може, бракувало тільки одної пари рук, щоб зірвати бриг з піщаної мілини.

— Гелено! Мері! — крикнув Гленарван.

Молоді жінки кинулись допомагати своїм товаришам. Стопор брязнув востаннє, й брашпиль став.

Але це було й усе. Бриг не ворухнувся. Почався відплив, і стало очевидно, що такий малій команді не до снаги підняти судно, навіть за допомогою вітру й води.

Розділ VI. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ЛЮДОЖЕРСТВА

Перший спосіб порятунку, до якого вдався Джон Манглс, зазнав невдачі. Доводилось негайно звернутися до другого. Очевидно, підняти "Макарі" з мілини неможливо, і так само очевидно, що їм залишається тільки одне — покинути судно. Незавбачливо й нерозумно було б чекати на борту брига малоімовірної допомоги. Перш ніж до місця аварії нагодиться якесь випадкове судно, "Макарі" обернеться на тріски! Досить, щоб знялася буря або лише захвилювалось море, — і бриг покотить піщаною мілиною, потрощить його, пошматує на скіпки й рознесе їх по всіх усюдах. Тому Джон Манглс хотів будь-що дістатися берега, перш ніж почнеться ця неминуча руйнація.

Він запропонував змайструвати пліт, доволі міцний, щоб перевезти на ньому до новозеландського узбережжя пасажирів і достатню кількість харчів.

Розмірковувати довго над цим за браком часу не випадало — треба було діяти. Негайно взялися до праці й зробили вже чимало, коли її перервала ніч.

По вечері, о восьмій годині, коли Гелена й Мері Грант відпочивали в рубці на своїх койках, Паганель і його друзі, походжаючи палубою, говорили поміж себе про свої важливі діла. Роберт не схотів їх покинути. Відважний хлопчина жадібно слухав розмову старших, готовий виконати кожне доручення, зважитись на будь-яку небезпеку.

Паганель розпитував Джона Манглса, чи не зміг би пліт, замість висаджувати пасажирів на новозеландську землю, плисти з ними понад берегом до Окленда. Джон відповів, що на їхній хисткій споруді такий переїзд неможливий.

— А його можна зробити на човні? — спитав Паганель.

— Лише в крайньому разі, — відповів Джон Манглс, — і то за умови пливти вдень, а

вночі ставати на якір. [419]

— Qtjhg, ці мерзотники, які нас покинули...

— Ну, вони ж були п'яні як чіп, і я боюся, що такої непроглядної темної ночі вони заплатили шиттям за свою підлоту,

— Тим гірше для них, — мовив Паганель, — але тим гірше і для нас, бо той ялик нам би дуже придався.

— Чого ви ще хочете, Паганелю, — сказав Гленарван. — ч Адже й на плоту ми дістанемось до берега.

— Саме цього я хотів би за всяку ціну уникнути, — відповів Паганель.

— Як! Невже нас, загартованих у мандрах людей, після того, що ми зазнали в пампі і перетинаючи Австралію, можи злякати подорож в якихось двадцять миль!

— Друзі мої, — відповів Паганель, — я не маю сумніву ні в вашій Витривалості, ні в мужності наших супутниць. Двадцять Миль! Це дрібниця для будь-якої іншої країни, крім Нової Зеландії. Сподіваюсь, ви не маєте мене за боягуза. Адже я перший заохочував вас перейти Америку, перет^нути Австралію. Але тут я ще раз повторюю: все що завгодно, тільки не подорожувати цією підступною країною.

— І все ж таки краще така подорож, ніж певна, невідворотна загибель на аварійному судні, — заперечив Джон Манглс.

— А чого, власне, нам треба стерегтися в цій Новій Зеландії? — спитав Гленарван.

— Дикунів, — відповів Паганель.

— Дикунів! — вигукнув Гленарван. — Хіба ж не можна уникнути зустрічі з ними, йдучи понад берегом? До того ж напад кількох жалюгідних дикунів аж ніяк не може стурбувати десятох європейців, добре озброєних і готових До захисту.

— Йдеться не про кількох жалюгідних дикунів, — відповів Паганель, похитуючи головою. — Новозеландці "об'єднані в грізні племена, що борються проти англійських загарбників, частенько їх перемагають і завжди поїдають убитих!

— Людожери! — вигукнув Роберт. — Людожери! По тому він ледь чутно прошепотів:

— Моя сестра! Пані Гелена!

— Не бійся, Роберте, — мовив Гленарван, аби заспокоїти хлопчика. — Наш друг Паганель перебільшує.

— Ні, я не перебільшую, — заперечив учений. — Роберт довів нам, що він цілком змужнів, і я розмовляю з ним, як з дорослим, не ховаючи від нього правди. Новозеландці най-жорстокіші й, можна сказати, найпрожерливіші з канібалів. Вони поїдають усе, що Потрапляє їм до рук. Війна для [420] них лише полювання на ласу дичину, яка зветься людьми, і, треба визнати, це єдина логічна до кінця війна. Європейці вбивають своїх ворогів і їхні трупи ховають. Дикуні так само вбивають своїх ворогів, але пожирають їх; як влучно сказав мій краянин Туснель, зло не стільки в тому, що засмажують уже вбитого ворога, як у тому, що його вбивають тоді, коли він не хоче вмирати.

— Паганелю, тут є про що посперечатися, — мовив майор, — та суперечка зараз не

на часі. Логічно чи не логічно, щоб нас пожерли дикуни, та ми цього не хочемо. Але як же це християнство досі не спромоглося викоренити тут людожерські звичаї?

— Невже ви гадаєте, нібито геть усі новозеландці — християни? Обернених у християнську віру — жменька, і дотепер часто-густо жертви цих звірів — самі місіонери. Ще торік жахливої смерті зазнав місіонер Волкнер. Маорій-ці його повісили. Їхні жінки видерли йому очі, випили його кров, з'їли мозок. Цей злочин стався 1864 року в Опотікі, за кілька льє від Окленда, так би мовити, на очах англійської адміністрації. Друзі мої, щоб змінити людську природу, потрібні століття. Маорійці ще довго залишатимуться такі, які вони є. Вся їхня історія просякнута кров'ю. Скількох матросів-європейців вони забили й пожерли, починаючи від команди Тасмана й до моряків "Гоуса"! І не білошкірі прищепили їм смак до людського м'яса. Задовго до прибуття європейців вони вбивали людей, аби задовольнити свою ненажерливість. Чимало мандрівників, котрим довелось жити поміж них, були присутні на бенкетах цих людожерів, влаштованих лише заради того, щоб прласувати вишуканими стравами — жіночим чи дитячим м'ясом.

— Ба! — сказав майор. — Чи не виникає більшість цих оповідань в уяві самих Мандрівників? Кожному хочеться похвалитися, що повернувся з небезпечних країв, мало не з шлунка людожерів!

— Може, в таких оповіданнях і є перебільшення, — відповів Паганель. — Але про це розповідають і люди, гідні цілковитої довіри, як місіонери Кіндал та Марсден, капітани Діллон, Дюрвіль, Лаплас і деякі інші, і я не можу не йняти їм віри. Новозеландці мають хижу вдачу. Коли вмирає їхній ватажок, вони приносять людські жертви. Цими спокутними жертвами вони прагнуть вгамувати гнів небіжчика, що може впасти на живих, і водночас дарують йому слуг для потойбічного життя! Та вони одразу ж з'їдають цих майбутніх слуг, і тому можна припустити, що тут головним поштовхом є не забобони, а вимоги шлунка. [421]

— Однак мені здається, — зауважив Джон Манглс, — релігійні забобони грають неабияку роль у фактах людожерства. Ось чому, коли зміниться релігія, повинні змінитися й звичаї.

— Любий Джоне, — відповів Паганель, — ви оце зачепила тут важливе питання про походження людожерства. Релігійні вірування чи голод спонукають людей пожирати одне одного? Проте це питання для нас не має жодної ваги. Чому людожерство існує — ще не досліджено, але воно існує, і це єдине, про що ми повинні добре подумати!

Паганель мав рацію. Людожерство в Новій Зеландії стало постійним явищем, так само як і на островах Фіджі або на берегах Торресової протоки. Безперечно, релігійні забобони мала чималий вплив на розвиток людожерства, але часто-густо воно обумовлене браком дичини й нестерпним голодом. Дикуни спочатку їли людське м'ясо, щоб погамувати постійний голод, а пізніше жерці надали людожерству сили закону й освяченого релігійного обряду. Звичайна їда обернулась на урочисту церемонію.

До того ж, на думку маорійців, ніщо не може бути природніше, ніж пожирати одне одного. Місіонери не раз розпитували їх про причини людожерства, про те, чому вони

пожирають своїх братів. Ватажки племен відповідали: риби їдять інших риб, собаки їдять трупи людей, люди — собак, а собаки — одне одного. В міфології маорійців є навіть легенда про бога, якого пожер інший бог. Маючи стільки прикладів, чому ж утримуватися від їх наслідування?

Новозеландці ще й запевняють, що, пожираючи мертвого ворога, вони знищують цим його духовну суть і водночас успадковують його душу, його силу й розум, котрі становлять зміст його мозку. Ось чому на всіх бенкетах людський мозок — найпочесніша й найвишуканіша страва.

Однак Паганель цілком слушно дотримувався тої думки, що до людожерства призводять насамперед злидні й голод, і це стосується не тільки новозеландців та взагалі дикунів Океанії, але й європейських дикунів.

— Адже людожерство, — додав географ, — було довгий час широко розповсюджене серед пращурів найцивілізованіших народів і, не візьміть це за особисту образу, надто в шотландців.

— Та невже? — здивувався Мак-Наббс.

— Справді так, майоре, — підтвердив Паганель. — Коли б ви прочитали кілька уривків з Шотландського літопису, то побачили б, які-то були ваші предки. Та навіть не сягаючи в сиву давнину, можна згадати, що за часів Єлизавети, коли [422] геніальний Шекспір творив свого Шейлока, шотландського розбійника Севнея Бека стратили за людожерство. Що змусило його їсти людське м'ясо? Релігія? Ні, голод.

— Голод? — перепитав Джон Манглс.

— Так, нестерпний голод, — ствердив Паганель, — головне, потреба жити своє тіло й кров азотом, який міститься в м'ясі тварин. Щоб працювали легені, досить живитися коріннями й овочами, котрі мають крохмаль. Але той, хто хоче бути дужим і діяльним, повинен вживати харч, що формує органічні тканини й зміцнює м'язи. Поки маорійці не стануть членами вегетаріанського товариства, вони вживатимуть м'ясо, і саме людське м'ясо.

— А чому все ж таки не м'ясо тварин? — спитав Гле-нарван.

— Бо в Новій Зеландії немає тварин, — відповів Паганель, — і це треба знати не для того, аби виправдати маорійців, але щоб зрозуміти корені маорійського людожерства. В їхньому негостинному краї майже бракує чотириногих тварин, навіть птахи трапляються зрідка. Тому маорійці в усі часи жилися людським м'ясом. В них навіть є "пора людожерства", як у нас, в цивілізованих країнах, пора полювання. Тоді в них відбуваються великі баталії, себто великі міжплеменні війни, по яких переможців на бенкеті частують цілими племенами.

— Отже, — мовив Гленарван, — ви гадаєте, людожерство зникне, коли на луках Нової Зеландії з'являться одного дня барани, бики і свині?

— Очевидно, так, дорогий Гленарване, але потрібні ще довгі роки, щоб маорійці відмовилися від людського м'яса, надто м'яса новозеландців, якому вони віддають перевагу над усяким іншим; адже синам довго буде до сподоби саме те, що любили їхні батьки. Коли вірити маорійцям, м'ясо новозеландців смаком схоже на свинину, але ще

пахучіше. Що ж до м'яса білошкірих, то вони на нього менш ласі, бо ж сіль, яку вживають білі, надає йому особливого присмаку, і це ласунам не до вподоби.

— Еге, то вони витребенькуваті, — зауважив майор. ^ Але як дикуни їдять це м'ясо, однаково чорне або біле, сирим чи вареним?

— А чому це вас цікавить, пане Мак-Наббсе? — вигукнув Роберт.

— А тому, мій хлопче, — серйозно відповів майор, — що коли мені судилося кінчати життя в зубах людожера, я волів би, аби мене зварила.

— А чому? . [423]

Хочу бути певним, що мене живцем не з'їдять! А що, майоре, коли вас зварять живцем? — спантеличив його географ.

— Оце-то так, — відповів майор, — не знатимеш, що його й вибрати. ч

— Хоч би як там було, Мак-Наббсе, — сказав Пага-нель, — але майте на увазі, коли це зробить вам приємність: новозеландці їдять людське м'ясо лише варене чи копчене. Вони добре виховані й знаються на виготовленні страв. А втім, признаюся вам, мені відразлива сама думка про можливість потрапити їм на зуби. Закінчити своє життя в шлунку якогось дикуна, пфе!

— З цього я роблю висновок, — мовив Джон Манглс, — що попадатися до рук дикунів не слід!

Розділ VII ДЕ МАНДРІВНИКИ НАРЕШТІ ВИСІДАЮТЬ НА ЗЕМЛЮ, ЗВІДКІЛЯ СЛІД БУЛО Б ТІКАТИ

Відомості, що про них розказав Паганель, не підлягали сумніву. Жорстокість новозеландців — то неспростовний факт. Велика небезпека загрожувала тим, хто приставав до їхніх берегів. Та якби вона й в сто разів побільшала, мандрівники однаково мусили ризикувати. Джон Манглс усвідомлював доконечну потребу негайно покинути судно, приречене на загибель. Вибираючи з двох небезпек, одної — певної, іншої — імовірної, вагатися не випадало.

Дождити, поки їх підбере якесь зустрічне судно, було б безпідставно. "Макарі" збочив з того шляху, яким судна прямують до Нової Зеландії. Вони пропливають або вище, йдучи на Окленд, або ж нижче, коли простують до Нью-Длімута. Бриг сів на мілину посередині між двома портами, поблизу пустельних берегів Іка-на-Мауї, берегів непривітних, небезпечних і відлюдних. Судна уникають цих місць, а коли вітер заносить їх туди, намагаються якнайшвидше відтіть утекти.

— Коли ми вирушаємо? — спитав Гленарван.

— Завтра вранці, о десятій, — відповів Джон Манглс. — ^ Саме почнеться приплив, він і понесе нас до берега.

О восьмій годині ранку 5 лютого пліт був готовий. Джон Манглс подбав про те, щоб обладнати його якнайкраще. Звичайно, марс бізань-щогли, використаний на транспортування якорів, неспроможний відвезти до берега пасажирів і харчі. Тут потрібна міцна споруда, з добрим керуванням, [424] здатна протистояти хвилям і витримати дев'ятимильний переїзд морем. Тільки рангоут брига був придатний на побудування такого плоту.

Вільсон і Мюльреді заходилися працювати. Вони обрубали снасті, тоді взялися до грот-щогли; підтята знизу сокирою, вона впала на поруччя правого борту, що аж закректали під її вагою. Палуба "Макарі" залишилася без щогл, оголена, немов блокшив (89).

Низ щогли, стеньгу й брам-стеньгу порозпилювали й роз'єднали. Тоді спустили головні частини споруди на воду. До них приєднали уламки бізані й все разом міцно зв'язали линвами. Джон подбав, щоб у проміжках цих жердин розмістили кілька порожніх бочок, котрі мали підтримувати пліт над поверхнею води.

На цю міцну основу Вільсон настелив ґратчастий дерев'яний поміст. Тепер вода хоч би й ринула на пліт, але не затримувалася на ньому, й пасажери могли не боятися вологи. Крім того, міцно припасовані порожні бочки оточували пліт навкруг, наче своєрідний борт, захищаючи його від високих хвиль.

Вранці, запримітивши, що вітер дме ходовий, Джон Манглс загадав встановити всередині плоту щоглу. Її приладнали за допомогою вантів і розгорнули на ній саморобне вітрило. Прикріплене в кормовій частині весло з широкою лопаттю призначалось для керування плотом, якщо вітер надасть йому потрібної швидкості.

Отже пліт, споруджений в такий спосіб, мав витримати неабиякий натиск хвиль. Та коли вітер поверне в інший бік, чи уляже пліт керуванню, чи допливе до берега? Саме в цьому ховалося головне.

О дев'ятій годині почали навантажувати пліт. Спочатку перенесли на нього харчі в такій кількості, щоб їх вистачило аж до Окленда, бо годі було й думати знайти щось їстівне на негостинній новозеландській землі.

З харчів, закуплених Олбінетом для переїзду на "Макарі", залишилось тільки трохи м'ясних консервів. Цього було замало, й довелося вдатися до нехитрих суднових запасів — поганеньких морських сухарів і солоної риби. Це дуже засмутило стюарда.

Харчі сховали в герметично закриті, непроникні для морської води ящики, спустили на пліт і міцно прикріпили до низу щогли. В сухе надійне місце поклали зброю, оорух

(89) Блокшив — судно, цоабавлене оснащення, призначене для житла, схоронення запасів тощо. [425] і патрони. На щастя, мандрівники мали доволі карабінів та револьверів.

Навантажили й малий якір, на той випадок, якщо пліт не дістанеться до берега під час припливу й доведеться чекати наступного в відкритому морі.

О десятій годині вода стала помітно прибувати. З північного заходу повівав ледь відчутний бриз. Поверхню моря вкрили малесенькі хвильки.

— Все готове? — спитав Джон Манглс.

— Усе готове, капітане, — відповів Вільсон.

— Сідай! — крикнув Джон.

За допомогою сплетеної з грубезної линви драбини леді Гелена й — Мері Грант спустилися на пліт і влаштувалися під щоглою на ящиках з харчами; побіч них розмістились і їхні супутники. Вільсон узявся за стернове весло. Джон став біля

вітрила, а Мюльреді обрубав канат, що ним пліт прив'язано до брига.

Вітрило напнулось; приплив і вітер спільними зусиллями рушили пліт до берега.

Земля лежала на відстані дев'яťох миль, і добрий човен па веслах здолав би їх за три години. Звичайно, пліт не міг так швидко посуватися. Коли вітер триватиме, можливо, пощастить досягти землі за час одного припливу, але якщо бриз ущухне, відплив понесе пліт назад у море, й доведеться тоді кинути якоря та чекати наступного припливу. Це складне становище вельми непокоїло Джона Манглса.

Однак він сподівався на успіх. Вітер свіжішав. Доконечно треба було за час припливу — між десятою і третьою годиною дня — дістатися до берега, інакше вони мусять спустити якір, опираючись хвилі, яка нестиме їх у відкрите море.

Спочатку все йшло гаразд. Чорні вершини підводних скель і жовтаві килими обмілин поволі зникали під хвилею припливу, що піднімалася вище й вище. Потрібна була виняткова пильність і надзвичайна вправність, щоб обігнути сховані під водою рифи, щоб керувати цією нечутливою до стерна спорудою, котра легко могла збочити з наміченого шляху.

Опівдні до берега лишалося ще п'ять миль. Ясне небо дозволяло вже з цієї відстані розгледіти обриси узбережжя. На північному сході чітко вимальовувалась гора дві з половиною тисячі футів заввишки; її чудний силует дуже скидався на профіль мавпи, що викривляється, відкинувши голову назад. То була гора Піронжія, вона височіла, як вказувала мапа, достеменно на тридцять восьмій паралелі. [426]

О пів на першу Паганель зауважив, що всі підводні скелі сховались під хвилею припливу. — * Крім одної, — мовила Гелена.

— Котрої? — жваво спитав Паганель.

— Он тієї, — відповіла Гелена, вказуючи на чорну цятку за милю попереду.

— Справді, — сказав Паганель, — спробуймо ж запам'ятати це місце, щоб не наразитися на скелю, бо приплив не забариться і її вкрити водою.

— Вона стримить точнісінько проти північного пруга гори, — сказав Джон Манглс. — Вільсоне, пильнуй, щоб її обминути.

— Слухаю, каштане, — відповів матрос, налягаючи усім тілом на стернове весло.

За півгодини пройшли ще півмилі. Але дивно: чорна плямка так само виступала з води.

Джон уважно вдивлявся в неї і, щоб краще розгледіти, взяв підзорну трубу Паганеля. По хвилі капітан сказав:

— Це зовсім не скеля, це якась річ, що плаває на хвилях, підносячись і опускаючись разом з ними.

— Може, це якийсь уламок щогли з "Макарі"? — мовила Гелена.

— Ні, — сказав Гленарван, — жодний уламок не міг відплисти так далеко від судна.

— Заждіть! — вигукнув Джон Манглс. — Я вже впізнав його, це човен!

— Човен з нашого брига! — вихопилось у Гленарвана. і— Так, сер, човен з брига, перевернутий догори дном!

— Сердеги! — скрикнула Гелена. — Вони загинули!

— Так, — відповів Джон Манглс, — і вони не могли не потонути цієї темної ночі, серед цих підводних скель, у бурхливому морі, — вони рушили назустріч смерті.

— Хай на них зглянеться небо! — прошепотіла Мері Грант.

Кілька хвилин пасажери сиділи мовчки. Вони дивились на хисткий човен, що наближався до них. Видимо, він перевернувся милі за чотири від берега, і жоден з тих, хто в ньому сидів, звичайно, не врятувався.

— Цей човник може нам іще пригодиться, — зауважив Гленарван.

— А певно, — озвався Джон Манглс. — Тримай на нього, Вільсоне.

Матрос знову змінив напрямок, але вітер поволі вщухав, і до ялика дісталися тільки близько двох годин.

Стоячи спереду, Мюльреді спритно уникнув цоштовху й підтягнув ялик до борту плоту.

— Порожній? — спитав Джон Манглс.

— Так, капітане, — відповів матрос, — човен порожній і має пробоїни. Він нам ні на що не придасться.

— То ним не можна скористатися? — спитав Мак-Наббс.

— Ні в який спосіб, — відповів Джон Манглс. — Хіба що спалити.

— Шкода, — сказав Паганель. — Ми могли б у цьому ялику дістатися до Окленда.

— Нічого не вдієш, пане Паганелю, — сказав Джон Манглс-А втім, я волію плисти бурхливим морем скорше ось на такому плоту, ніж на крихкому ялику. Досить навіть слабого вдару, і його розтрощить на скіпки! Отже, сер, з ним нам немає чого робити.

— Як хочете, Джоне, — мовив Гленарван.

— Рушай, Вільсоне, — гукнув молодий капітан, — Тримай до берега!

Море мало підніматися ще з годину. За цей час пліт пройшов, дві милі. Але по тому бриз майже ущух і, здавалось, став повівати від берега. Пліт зупинився. Невдовзі силою відпливу його почало навіть одсосити в море. Джонові не випадало вагатися ні хвилинки.

— Кидай якір! — вигукнув він.

Мюльреді, що стояв наготові, кинув якір на п'ятибра-совій глибині. Пліт швидко однесло назад ще на два туази, але його стримала міцно натягнена линва. Вітрило згорнули, мандрівники приготувалися до тривалої стоянки. Наступного припливу слід було чекати о дев'ятій вечора, а що Джон Манглс не наважувався плисти вночі, то пліт мав стояти на якорі до п'ятої години ранку. Земля лежала від них щонайбільше за три милі.

На поверхні моря знялась досить сильна хвиля, здавалось, вона жене просто до берега. Гленарван, дізнавшись, що вони мають цілу ніч провести на воді, спитав Джона Манглса, чому він не скористається з цієї хвилі, щоб наблизитись до побережжя.

— Сер, — відповів молодий капітан, — це усього-но зорова омана. Хвиля тільки здається рухливою, насправді вона нікуди не біжить. Це лише коливання водних молекул на поверхні моря. Киньте в воду який-небудь цурпалок, і ви побачите, що він не зрушить з місця, аж поки його не підхопить приплив. Отже, нам залишається тільки

терпляче чекати.

— Й пообідати, — докинув майор. [428]

Олбінет витяг з ящика, де зберігались харчі, кілька куснів сушеного м'яса і з десяток сухарів. Стюард аж червонів, пропонуючи таке вбоге меню, але всі їли залюбки, навіть жінки, яких чимала хитавиця анітрохи не позбавила апетиту. Справді, безнастанні поштовхи, спричинені тим, що пліт, опираючись натискові хвилі, натягував линву, були дуже набридливі. Короткі примхливі хвилі безперестанку гойдали його на своїх гребнях і так струшували, начебто він раз у раз потрапляв на підводні скелі. Інколи здавалось, що пліт справді наразився на каміння. Линва дуже стиралась, і Джон попускав її на цілий брас кожні півгодини, інакше вона б неминуче Перервалася, й пліт, полишений на самого себе, понесло б" у відкрите море.

Неважко зрозуміти побоювання Джона Манглса: щохвилини линва могла тріснути або якір зірватися, і тоді б скоїлось непоправне лихо.

Надходила ніч. Червоне, наче кров, сонячне кружало, яке через променезаломлення здавалось подовжистим, уже звикало за обрієм. Остання освітлена сонцем смуга води на заході блищала і яскріла, мов срібна скатертина. Навкруг були тільки небо й вода, та ще виднівся вдалині чітко окреслений корпус непорушно застиглого на міліні "Ма-карі".

Темрява швидко насувалася, і незабаром земля, що позначала виднокруг на сході й півночі, розтанула в півтімі.

Яка ж тривожна туга охопила мандрівників на цьому тісному плоту, серед непроглядного мороку! Одні задрімали неспокійним сном, повним гнітючих марень, інші не змогли й на часину стулити повік" Світанок усі зустріли, внемоме-ні втомою.

Почався приплив, вітер знову подув а моря. Була шоста година ранку. Час не ждав. Джон Манглс став готуватися до відплиття. Він наказав витягти якір. Але від смикання линви лапи якоря так глибоко вгрузли в пісок, що вирвати його без брашпиля, навіть за допомогою встановлених Віль-соном талів, було неможливо. ;

Півгодини минуло в марних спробах. Джон нетерпеливився і, поспішаючи рушати, звелів обрубати линву, хоч, кидаючи якір, позбавляв себе можливості зупинитись у морі, якщо приплив не донесе їх до берега. Але він не хотів далі затримуватися, і один змах сокири віддав пліт на ласку вітрові й течії, котра гнала його з швидкістю двох миль' на годину.

Розгорнули вітрило й поволі попливли до землі, яка вирізьблювалась сіруватою масою на тлі ранішнього неба, [429] осяяного сонцем на сході. Спритно проминули підводні скелі й обійшли їх навкруг. Але під подувом перемінного вітру з моря пліт, здавалось, зовсім не наближався до суходолу. Як же важко дістатися до берегів цієї Нової Зеландії, куди приставати було так небезпечно!

Однак о дев'ятій годині до землі лишалося вже не більше милі. Море наїжачилось підводними скелями, які підходили аж до крутобережжя. Нелегко знайти тут зручне місце, щоб висісти! Вітер помалу стишувався і врешті ущух. Бездіяльне вітрило тіпалось об щоглу, марно її обважнюючи. Джон звелів його згорнути. Тільки приплив гнав їх

тепер до берега, але керувати плотом вже не вдавалося, а величезні водорості уповільнювали його рух.

Близько десятої години Джон упевнився: вони майже не посуваються вперед, а до берега ще залишалося не менше трьох кабельтових. Якоря вони вже не мали. Невже відплив понесе їх назад у відкрите море? Схрестивши руки, пойнятий гризотою, Джон похмуро дивився на цю неприступну землю.

На щастя — справді на щастя цього разу — стався поштовх. Пліт зупинився. Він наскочив на піщану міліну за двадцять п'ять брасів од берега.

Гленарван, Роберт, Вільсон, Мюльреді пострибали в воду. Пліт міцно пришвартували линвами до навколишніх скель. Мандрівниці, котрих передавали з рук на руки, дісталися берега, не замочивши й крайки одежі, а невдовзі й їхні супутники, несучи на собі харчі та зброю, ступили на грізну землю Нової Зеландії.

Розділ VIII СУЧАСНЕ КРАЇНИ, ДЕ ОПИНИЛИСЬ МАНДРІВНИКИ

Гленарван хотів, не гаючи ні хвилини, рушати берегом до Окленда. Але ще зранку небо повилося в густі темні хмари, а близько одинадцятої години, коли вже всі були на березі, почався зливний дощ. Отож довелось, замість пускатися в дорогу, шукати собі якогось притулку.

Вільсон вельми вчасно запримітив печеру, видовбану водою в прибережній базальтовій скелі. Мандрівники поховались туди разом із своїм вантажем. У печері знайшлися сухі водорості, колись занесені сюди морськими хвилями. То були готові природні ліжка, на яких усі й розмістилися. Назбиравши [430] сухого ріща, розклали біля входу багаття, і кожен зміг обсушитися.

Джон сподівався, що злива триватиме недовго, та де там! Години минали, а дощ анітрохи не стихувався. Опівдні вітер подужчав і невдовзі перейшов у справжню бурю. Ця негода' ввірвала б терпець і найтерплячішому. Та що ж вони мали робити? Вирушати пішки у такий шалений вітер та ще й з дощем було б справжнім божевіллям. А втім, перехід до Окленда однаково вимагав кількох днів, і затримка на якихось дванадцять годин не могла мати особливої ваги для експедиції, якщо лишень не з'являться тубільці.

Під час цієї вимушеної зупинки розмова точилася навколо війни, котра відбувалася тоді на землі Нової Зеландії, Та щоб зрозуміти й зважити серйозність становища, в якому опинились потерпілі аварію з "Макарі", треба знати історію тої кривавої боротьби, що лютувала оце на острові Іка-на-Мауї.

Відтоді як Абель Тасман прибув до протоки Кука 16 грудня 1642 року, Нову Зеландію не раз відвідували європейські судна, але новозеландці залишалися вільними на своїх ні од кого не залежних островах. Жодна європейська держава не покладала собі захопити цей архіпелаг, що панував над морями Тихого океану. Самі лише місіонери, оселившись у різних місцях островів, намагались вкоренити в цій нововідкритій країні християнську цивілізацію. Поміж них прихильники англіканської церкви особливо піклувались тим, щоб схилити новозеландських ватажків під англійське ярмо. Обдурені спритними місіонерами, ватажки племен підписали одного

дня листа до королеви Вікторії, прохаючи її високої опіки. А втім, найзавбачливіші збагнули недоумство такого вчинку, й один серед них, приклавши до цієї супліки відбиток свого татуювання, мовив пророчі слова: "Тепер ми втратили нашу батьківщину; віднині вона нам не належить. Швидко прийде чужинець загарбати нас і обернути на своїх рабів".

І справді, 29 січня 1840 року до бухти Островів на півночі Іка-гна-Мауї прибув англійський корвет "Геральд". Капітан судна Гобсон пристав до берега поблизу селища Квро-ра-Река. Усіх мешканців запросили до протестантської церкви, де капітан Гобсон зачитав грамоти англійської королеви про опіку над Новою Зеландією.

Наступного року 5 січня англійський резидент скликав до себе у селище Пайа новозеландських ватажків. Капітан Гобсон умовляв їх скоритися англійській королеві, запевняючи, що вона вже послала війська й судна для захисту [432] новозеландців, що їхні права залишаться недоторкані, що вони й далі матимуть повну свободу. Однак їхні володіння повинні перейти до королеви Вікторії, котрій вони зобов'язані їх продати.

Більшість ватажків, визнавши, що королівська опіка коштує дуже дорого, відмовились од неї. Але обіцянки й дарунки вплинули на цих дикунів більше, ніж пишномовність капітана Гобсона, і зрештою захоплення влади над новозеландською землею було закріплено. Що ж відбувалося після 1840 року в цій країні до того дня, коли "Дункан" покинув Клайдську затоку? Нічого, чого б не знав Жак Па-ганель, прощо він не був би ладний розповісти своїм товаришам.

— Пані, — звернувся він до Гелени, відповідаючи на її запитання, — я повторюю те, що вже мав якість нагоду казати: новозеландці — народ сміливий; поступившись одного разу перед підступними вмовляннями, вони відтоді вперто, крок за кроком, чинять опір англійським загарбникам. Маорійські племена організовані на взірець давніх шотландських кланів. Це великі родини, які визнають владу одного ватажка і цілком йому впокорені. Чоловіки-новозеландці гордовиті й відважні; одні поміж них — високі на зріст, з рівним волоссям, схожі на мальтійців або багдадських євреїв; інші — трохи нижчі, приземкуваті, скидаються на мулатів, але і ті й другі — міцні, зарозумілі, войовничі. Колись був у них славетний ватажок на ймення Гігі, такий видатний, як і Верцінгеторікс(90). Тож нема нічого дивного; що на острові Іка-на-Мауї триває безперестанку війна з англійцями, бо там живе славнозвісне плем'я вайкатів, котрих їхній ватажок Вільям Томсон наснажує на захист рідної землі від напасників. .

— Та хіба ж головні пункти Нової Зеландії не належать англійцям? — спитав Д жон Манглс.

— Безперечно, належать, дорогий Джоне, — відповів Па-ганель, — Після того як капітан Гобсон захопив владу й став губернатором Нової Зеландії, в найкращих місцевостях країни заснувалось поступово з 1840 по 1862 рік дев'ять англійських колоній. З них утворилося дев'ять провінцій, чотири на північному острові — Окленд, Таранакі, Веллінгтон та Гоукс-Бей, і п'ять на південному острові — Нельсон, Марлборо, Кентербері, Отаго й Саутленд. Населення провінцій, за даними від 30 червня 1864 року, становило 180 ти-

(90) В е р ц і н г е т о р і К с (І ст. до н. є.) — видатний; галльський воєначальник, що боронив незалежність Галлії проти римських загарбників, очолюваних Юлієм Цезарем. [433]

сяч 346 мешканців. Тут виросло багато великих торговельних міст. Коли ми дістанемось до Окленда, ви хоч-не-хоч замилюєтесь красою тої місцини, де цей південний Корінф горює над вузьким перешийком, перекинутим, наче місток, через Тихий океан. Окленд нараховує вже дванадцять тисяч жителів. На західному узбережжі виросло місто Нью-Плімут; на сході — Агугірі, на півдні — Веллінгтон; це квітучі міста" що їх часто відвідують європейці. На південному острові Таваї-Пуна-Му ви б завагалися, якому місту віддати перевагу — Нельсону, цьому прекрасному садові Нової Зеландії, славному своїм вином, подібно Монпельє(92) у Франції, чи Піктону, розташованому побіля протоки Кука, Крайстчерчур Інверкаргілла чи Данідіну — містам багатющої провінції Отаго, куди шукачі золота линуць з усього світу. І зауважте, що йдеться не про купи якихось халупок, де комахать-ся дикуни зі своїми сімействами, ні, це справжні міста, котрі мають порти, собори, банки, доки, ботанічні сади, історичні й природничі музеї, товариства акліматизації, газети, шпиталі, благодійні установи, інститути філософії, франкмасонські ложі, клуби, хорові студії, театри, палаци, споруджені для всесвітньої виставки, достоту як у Лондоні чи Парижі! І якщо мені не зраджує пам'ять, то в цьому-таки 1865 році, можливо, саме тепер, коли я вам це кажу, промислові вироби з усієї земної кулі демонструються на всесвітній виставці в цій країні людоджерів!

— Як? Попри війну з тубільцями? — спитала леді Ге-лена.

— Англійці, пані, приділяють війні багато уваги. Але вони б'ються й влаштовують виставки водночас. Це їх анітрохи не турбує. Вони навіть прокладають залізницю під пострілами новозеландців. Залізничі з Дрюрі і з Мере-Мере в провінції Окленд перетинають головні пункти, захоплені повстанцями. Я не маю сумніву, що робітники, котрі працюють на коліях, стріляють в тубільців з паровозів.

— А до чого призвела ця нескінченна війна? — спитав Джон Манглс.

— Ось уже шість місяців, як ми покинули Європу, — відповів Паганель, — і я не знаю, що сталося за цей час; мені відомо лише кілька фактів, про які я читав у мері-борських та сеймурських газетах, переїжджаючи через —Австралію. Тоді на острові Іка-на-Мауї точилися запеклі бої.

Корінф— розкішне місто Стародавньої Греції.

М онп е льє —французьке місто, що вславилось своїм вином. [434]

— А коли почалася війна? — поцікавилась Мері Грант

— Ви, люба міс, мабуть, хочете спитати, коли вона поновилася, — мовив Паганель, — бо ж перше повстання мало місце ще 1845 року. Ця війна поновилася в 1863 році, але задовго перед тим маорійці готувалися скинути ярмо англійського панування. Тубільна національна партія провадила активну пропаганду за вибори маорійського ватажка. Вони хотіли зробити старого Потатау королем Нової Зеландії, а його селище, що лежало між річками Ваїкато і Вайпа, оголосити столицею нового королівства. Цей

Потатау був скорше лукавий, ніж хоробрий, старий, але він мав розумного енергійного першого радника з племені нгатіхахуа, яке перед чужоземною окупацією жило на Оклендському перешийку. Цей радник, на ймення Вільям Томсон, став привідцею війни за незалежність. Він дуже вправно організував військові маорійські загони. Навчений ним ватажок з провінції Таранакі об'єднав під гаслом боротьби за національну свободу кілька окремих племен; інший ватажок, з Ваїкато, заснував товариство "Земельна ліга", що мало на меті не дозволяти тубільцям продавати землю англійському урядові. Відбувалися бенкети, як в цивілізованих країнах, що упереджали революційне повстання. Англійські газети почали подавати тривожні звістки, і уряд серйозно занепокоївся діяльністю "Земельної ліги". Одним словом, панувало загальне збудження, міна готова була от-от вибухнути. Невистачало тільки іскри чи скорше зіткнення протилежних інтересів, аби стався вибух.

— І він... стався? — спитав Гленарван.

— Так, 1860 року, — відповів Паганель, — в провінції Таранакі, на південно-західному побережжі Іка-на-Мауї. Один тубілець, котрий посідав шістсот акрів землі поблизу Нью-Плімута, продав їх англійському урядові. Та коли землеміри прийшли обміряти продану землю, Кінгі, ватажок племені, рішуче виявив свою незгоду. На—ділянці, за яку він змагався, Кінгі збудував табір і захистив його високою обгородою. За кілька днів полковник Гольд, на чолі свого війська, здобув штурмом цей табір, і того самого дня пролунав перший постріл національної війни.

— А вони численні, ці маорійці? — спитав Джон Манглс.

— Протягом останнього століття маорійське населення дуже порідшало, — відповів географ. — В 1769 році Кук нараховував їх до чотирьохсот тисяч. А за переписом 1845 року, що його запровадив Комітет захисту тубільців, це число впало до ста дев'яти тисяч. Повсякчасні знущання англійських "просвітителів", завезена ними горілка, різні хвороби [435] вигубили чимало тубільців; але на обох островах залишається все ж таки дев'яносто тисяч маорійців і серед них — тридцять тисяч воїнів, котрі ще довгий час завдаватимуть поразки англійському війську.

— Хіба до цього часу повстанці перемагали? — спитала Гелена.

— Так, пані; навіть у самих англійців відвага ворога не раз викликала захват. Новозеландці ведуть партизанську війну, роблять наскоки, нападають на невеликі загони, грабують маєтки англійських колоністів. Генерал Камерон почував себе дуже незатишно в цій країні, де за кожним кущем ховалася засідка. 1863 року, після довгої і кривавої баталії, маорійці посіли важливу, добре укріплену позицію в районі верхоріччя Ваїкато, біля останніх уступів довгого ланцюга стрімких горбків, захистивши себе трьома оборонними лініями. Тубільні віщуни закликали все маорійське населення повстати на захист рідної землі й обіцяли винищити до ноги "пакекас", тобто білих. Три тисячі англійців під командою генерала Камерона билися проти маорійців і нещадно розправлялися з ними, відтоді як ті по-звірячому замордували капітана Спрента. Криваві сутички тривали іноді по дванадцять годин поспіль, але маорійці не відступали перед європейськими гарматами. Осередком незалежної національної армії було

войовниче плем'я ваїкато, очолюване Вільямом Томсоном. Цей тубільний генерал мав під своєю командою спочатку дві тисячі п'ятсот воїнів, пб-тім вісім тисяч; підданці двох грізних ватажків Шонгі й Гекі прийшли йому на допомогу. Жінки в цій священній війні самовіддано боролися поруч з чоловіками. Але сила не завжди на боці правого діла. Після запеклих боїв генерал Камерон усе ж підкорив округу Ваїкато, але то був уже спустошений і знелюднений край, бо відтіль порозбігалися геть усі маорійці. Ця війна дала свідчення високого героїзму. Так чотириста маорійців, замкнені в фортеці Оракай, під облогою тисячного англійського війська, очолюваного бригадним генералом Кареем, дарма що конали з голоду її спраги, відмовились здатися в полон. А потім, якось опівдні, вони проклали собі шлях через позиції дуже поріділого в боях сорокового полку й зникли в болотах.

— Що ж, — запитав Джон Манглс, — підкорення округи Ваїкато припинило цю криваву війну?

— Ні, мій друже, — відповів Паганель, — англійці вирішили йти на провінцію Таранакі й стати облогою навколо Матаїтави, фортеці Вільяма Томсена. Але ця перемога коштуватиме їм чималих втрат. Покидаючй Париж, я довідався [436] з газет, що плем'я Таранга скорилося губернаторові й генералові, котрі залишили йому три чверті їхньої землі. Повідомляли також, що ладен здатися й головний ватажок повстання Вільям Томсон, але австралійські газети не ствердили цих чуток, скорше навпаки. Отже маорійці, цілком можливо, готуються тепер до нового дужого опору англійцям.

— Як на вашу думку, Паганелю, — спитав Гленарван, — ця боротьба відбуватиметься на терені провінцій Таранакі й Окленд?

— Гадаю, що так.

— І це — самі ті місця, куди ми потрапили через аварію "Макарі"?

— Саме вони., Ми пристали до берега за кілька миль від гавані Кавгіа, де, мабуть, ще й досі має в повітрі національний маорійський стяг.

— Тоді нам слід йти на північ, — сказав Гленарван.

— Це справді найрозважливіше, — погодився Паганель. — Новозеландці шалено ненавидять європейців, надто англійців. Краще не потрапляти їм до рук.

— Може, нам зустрінеться який загін англійського війська, — мовила Гелена. — Це було б справжнє щастя!

— Звичайно, пані, але я на це й не сподіваюсь, — відповів Паганель. — Окремі невеликі загони не дуже любляють ці місця, де за кожним кущиком, за обрідним ліском ховається вправний стрілець. Тому я аж ніяк не розраховую па ескорт солдатів. Коли на західному побережжі ми прямуватимемо до Окленда, нам зустрінеться кілька місій, де ми зможемо зупинитися дорогою. Я навіть думаю натрапити на той шлях уздовж течії Ваїкато, що ним добирався Гох-штеттер. . .

— Хто це, якийсь мандрівник? — спитав Роберт.

— Так, мій хлопчику, один із членів наукової експедиції, що подорожувала 1858 року навколо світу на австрійському фрегаті "Наварра".

— Скажіть, пане Паганелю, — попрохав Роберт, в котрого заблищали оченята на саму згадку про географічні відкриття, — чи були в Новій Зеландії такі відомі мандрівники, як-от Берн і Стюарт в Австралії?

— Навіть декілька, мій юний друже; наприклад, доктор Гукер, професор Брізар, природознавці Діффенбах і Юліус Гаст. Та хоч багато хто поміж них заплатили життям за свій потяг до мандрів, вони менш уславлені, ніж австралійські чи африканські мандрівники.

— А ви знаєте їхню історію? — питав далі малий Грант. [437]

— Звісно, хлопче! Я бачу, тобі дуже кортить знати про; них стільки, як і я; хай буде так, я тобі розповім.

Дякую, пане Паганелю, я вас слухаю.

І и також вас послухаємо, — мовила Гелена. — Цеї вже не вперше негода нас змушує у вас навчатися. Роано відайте нам усім, пане Паганелю, просимо.

— До ваших послуг, пані, — відповів географ, — але цього разу моя розповідь триватиме недовго. Тут не було таких сміливих відкривачів, що билися один на один з австралійським Мінотавром (93). Нова Зеландія надто маленька країна, її не так уже й важко дослідити. Тому мої герої не мандрівники, а скромні туристи, які стали жертвами звичайних дорожніх пригод.

— Скажіть нам їхні ймення, — попрохала Мері Грант.

— Геометр Віткомб і Чарльтон Говіт, той самий, який знайшов прах Берка, — вам у пам'ятку їхня експедиція, я розказував про неї, коли ми зупинялися на берегах Вімер-ри? Віткомб і Говіт керували двома цілком самостійними експедиціями на острові Таваї-Пуна-Му. Обидві експедиції вирушили на початку 1863 року з Крайстчерча, аби дослідити невідомі ще гірські перевали на півночі провінції Кен-тербері. Говіт, здолавши високий кряж біля північного по-граниччя провінції, отаборився на озері Браннера. Віткомб знайшов у долині Ракайя прохід, котрий виводив на східний схил гори Тіндаль. Віткомб мав супутника, Якоба Лупера, котрий опісля надрукував у газеті "Літлтон Тайме" нарис про цю подорож і про катастрофу, що тоді сталася. 22 квітня 1863 року, коли не зраджує мене пам'ять, двоє дослідників опинились біля підніжжя льодовика, де бере початок річка Ракайя. Вони зійшли на вершину гори й почали шукати нового зручного перевалу. Наступного дня, виснажені втомою й холодом, Віткомб і Лупер заночували на висоті чотири тисячі футів над рівнем моря. Падав густий сніг. Сім днів вони блукали серед гір, по дну долин, і скрізь їх щільно обступали стрімкі скелі, не даючи виходу, часто-густо вони не могли розкласти багаття, іноді голодували, бо їхній цукор перетворився на сироп, а сухарі — на мокре тісто, одіж і ковдри геть змокрили від дощу, їх нещадно жалили комахи. В свої кращі дні вони робили до трьох миль, у гірші — ледве двісті ярдів. Нарешті 29 квітня вони натрапили на маорійську хижку, а в городчику біля неї знайшли трохи картоплі. Тоді двоє друзів востаннє поїли разом. Надвечір

(93) Мінотавр — у грецькій міфології страховисько, що має тіло людини й голову бика. [438]

вони дійшли до морського берега, поблизу гирла річки Тара-макау. їм треба було перебратись на правий берег, а там прямувати на північ, до річки Грея. Тарамакау — річка глибока, повновода. Лупер, витративши годину на розшуки, знайшов врешті два маленьких підірчавлених човники; він полагодив їх, як спромігся, і зв'язав докупі. Надвечір мандрівники спустили човники на воду. Та ледь вони досягли середини ріки, як човни вщерть набралися води. Віткомб кинувся в воду й плавом повернувся на лівий берег. Як об Лупер плавати не вмів, він учепився за свій човник, і це його врятувало, але йому довелося зазнати страшних тортур. Течія понесла бідолаху до порогів. Перша хвиля занурила його в воду, друга винесла на поверхню. Його вдарило об скелі. Настала непроглядна ніч. Пішов зливний дощ. Кілька годин хвилі шпурляли отак скривавленого, набубнявілого від води Лупера. Нарешті човник наразився на тверду землю, і непритомного Лупера викинуло на берег. Опам'ятавшись другого дня на світанку, Лупер поплазував до струмка й побачив, що течія однесла його на цілу милю від того місця, де вони почали переправу. Він пішов понад берегом і швидко натрапив на нещасного Віткомба: той втопився у драговинні. Лупер руками вигріб у піску яму й поховав свого товариша. Через два дні Лупера, що конав уже з голоду, взяли до себе якісь жалісливі маорійці — серед них є й такі, — і четвертого травня він добрався до озера Браннера, де стояв табором Чарльтон Говіт, який за шість тижнів сам загинув, точнісінько так, як бідолашний Віткомб. Сумна історія, чи не так?

— Справді, — сказав Джон Манглс, — здається, ці катастрофи становлять суцільний ланцюг, який у фатальний спосіб в'яже між собою мандрівників; варто одній ланці розірватися, і всі вони притьмом гинуть один по одному.

— Ваша правда, мій друже, — відповів Паганель, — я помічав це не раз. Який закон спільності призвів Говіта до загибелі майже в тих самих умовах, що й Віткомба? Ніхто не може на це відповісти. Пан Вайд, котрий керував урядовими роботами, запросив Чарльтона скласти проект шосейної дороги від рівнини Гурунуї до гирла Тарамакау. Він вирушив першого січня 1863 року в супроводі п'ятох чоловік. Доручення уряду він виконав блискуче, і за його проектом прокладено дорогу завдовжки сорок миль аж до річки Тарамакау. Говіт повернувся до Крейстчерча і, незважаючи на те, що насувалась зима, просив дозволу працювати далі. Пан Вайд дав свою згоду.

Говіт поновив необхідні запаси й поїхав до свого табору, [430] аби перебути там зимову негоду. Саме тоді нагодився туди Як об Лупер. 27 червня Говіт, узявши з собою двох своїх людей, Роберта Літтла й Генрі Мюлліса, покинув табір. Вони перепливали озеро Браннера. Відтоді їх більше ніхто не ба— У чив. їхній хисткий плаский човен знайдено на березі пере-; кинутим догори дном. Говіта та його супутників шукали ч протягом дев'яти тижнів, але даремно. Очевидно, ці бідолахи, не вміючи плавати, потонули в озері.

— А чому не припустити інше — що вони цілі та здорові й живуть серед якогось новозеландського племені? — спитала Гелена. — Адже смерть їхня не доведена.

— На жаль, ні, — відповів Паганель, — бо відтоді минуло вже більше року, а вони досі не повернулись... а коли; 8 цієї Нової Зеландії, — додав він пошепки, — за рік не

повертаються, то це означає: люди загинули без вороття!

Розділ IX, ТРИДЦЯТЬ МИЛЬ НА ПІВНІЧ

7 лютого, о шостій годині ранку, Гленарван дав знак рушати в дорогу. Вночі дощ став. Густі попелясті хмарки затягли небо щільною заслоною, затримуючи сонячне проміння на висоті трьох миль од землі. Помірна температура дозволяла сподіватися — денний перехід не буде надто важкий.

Паганель визначив, що відстань між мисом Кагуа й Оклендом сягає до вісімдесяти миль; долаючи щодня десять миль, її можна пройти за вісім днів. Але замість брести звивистим берегом, географ визнав за ліпше попрямувати вглиб на тридцять миль до селища Нгарнавагіа, де зливались річки Ваїкато й Вайна. Там проходив "поштовий шлях", власне, стежка, придатна для повозів, яка перетинає чималу частину острова — від Нейпіра, поблизу затоки Гоукса, аж до Окленда. Цим шляхом легко дістатися до Друрі, де можна перепочити в чудовому готелі, що його особливо рекомендує природознавець Гохштеттер.

Мандрівники, несучи кожний свою пайку харчів, почали огинати берегом бухту Аотеа. З обачності вони не відходили один від одного і, мимоволі стискуючи набиті карабіни, пильно вдивлялись у хвилясті рівнини на сході. Паганель з насолодою, як справжній знавець, перевіряв за своєю досконалою картою, правильність позначених на ній щонайменших деталей. [440]

Деякий час маленький загін ішов піскуватими ґрунтами, що утворились, із скалок двійчастих черепашок і висхлих кісток, з великою домішкою закису й перекису заліза; коли до такого ґрунту наблизити магніт, він одразу вкривається блискучими кристаликами.

На березі, де ніжно хлюпотали хвилі припливу, бавилось кілька тюленів, і в гадці не маючи тікати. Вони мали закруглену голову, широкий спадистий лоб, розумні очі й були лагідні та навіть симпатичні з вигляду. Дивлячись на них, легко було збагнути, чому давні перекази, на свій кшталт поетизуючи цих своєрідних мешканців моря, саме в них втілили образ звабливих сирен, дарма що голос у тюленів— якесь немилозвучне бурчання. Цих численних на берегах Нової Зеландії тварин високо цінують, полюючи їх заради шкури й лою.

Між тюленими вирізнялося трое чи четверо морських слонів, сіро-блакитних на колір, від двадцяти п'яти до тридцяти футів завдовжки. Вони, простягтись ліниво на ложі з грубого шару ламінарій — велетенських водоростей, піднімали вгору свої гнучкі хоботи і, смішно наморщуючись, ворушили шорсткою щетиною довгих вусів, закручених кучериками, немов борода якогось дженджика. Роберт розважався, стежачи за цими цікавими створіннями. Раптом він здивовано закричав:

— Диви! Тюлені їдять гальку!

Справді, декілька тварин пожадливо ковтали ріння, що вкривало побережжя.

— Еге ж, твоя правда, озвався Паганель. — Тюлені ковтають берегову гальку.

— Дивна їжа! — не вгавав Роберт. — Як вони її перетравлюють?

— Вони не живляться камінцями, а ковтають їх, в такий спосіб навантажуючи себе,

так би мовити, баластом; цим вони збільшують свою вагу, аби легше спуститися на дно. Повернувшись на берег, вони без довгих церемоній викидають це каміння. Ти зараз побачиш, як ті тюлені, що наковталися ріння, пірнатимуть у воду.

І справді, невдовзі з півдесятка тюленів, як видно, вдосталь навантажившись, важко поплентались берегом і зникли під водою. Але Гленарван не міг витрачати дорогий час на те, щоб чекати повернення тюленів з моря й спостерігати, як вони будуть розвантажуватися. На превеликий жаль Паганеля, маленький загін рушив у дальшу путь.

Близько десятої години мандрівники зупинились поспідати під високими базальтовими скелями, що стояли понад [441] берегом моря, наче старовинні кельтські надгробки. Поруч, на піщаній мілині, була сила устриць, але дрібних і несмачних. За Паганелевою порадою, Олбінет засмажив їх на розжареному вугіллі, й, виготовлені в такий спосіб, вони зникали за сніданком цілими десятками.

Відпочили й подались знов уздовж берега бухти. На зубчастих гребенях скель, на вершечках стрімких круч мешкало безліч морських птахів: фрегати, фульмари, чайки й велетенські альбатроси, котрі сиділи нерухомо на гострих шпильях стрімчаків. До четвертої години пройшли десять миль й анітрохи не втомилися. Мандрівниці забажали, не зупиняючись, іти далі аж до ночі. Тут дорога міняла напрям; треба було, посуваючись попід кряжем з кількох гір, що виднілися на півночі, обминути їх і тоді заглибитись у долину річки Вайпа.

Вдалині, скільки сягало око, простягалась безмежна рівнина, немовби обіцяючи приємну прогулянку. Але, наблизившись до крайки, де починались суцільні зелені луки, мандрівники дуже розчарувалися. Замість трави перед ними стали невисокі зарості чагарів, вкритих дрібними білими квітами, а між ними — без ліку високої папороті, яка особливо рясно розростається на землях Нової Зеландії. Довелось прокладати шлях крізь ці кущі з деревистими стеблами, і це завдавало чимало мороки. Однак на восьму годину вечора подорожні обминули вже перші відножини гірського пасма Гакарігоата-Ренджс і отаборились на ніч.

Після перегону в чотирнадцять миль годилося думати про відпочинок. А втім, в них не було ні фургона, ані намету, і всі полягали просто неба під чудовими норфолкськими соснами. Ковдр не бракувало, їх розіслали, влаштувавши зручні постелі.

Мандрівники поклали собі й уночі матися на бачності. Гленарван і його супутники, добре озброєні, вирішили вартувати по двоє аж до світанку. Багаття не розпалювали. Вогняні препони прекрасно захищають проти хижих звірів, але в Новій Зеландії немає ні тигрів, ні левів, ані ведмедів чи будь-яких інших хижаків. Щоправда, їх цілком заступають новозеландці. Вогонь тільки привернув би увагу цих двоногих ягуарів.

Загалом ніч минула добре, коли не зважати на піщаних мух — "нгаму" мовою тубільців, — що кусали дуже дошкульно, і на зухвалу родину польових щурів, котрі на всі заставки гризли мішки з харчами.

Вранці 8 лютого Паганель устав спокійніший і майже примирений з цією країною. Маорійці, яких він надто страхався, [442] не показувались, і навіть уві сні йому не

загрожували ці кровожери. Вдоволений вчений поділився своїми настроями з Гленарваном.

— Я гадаю, — додав він, — наша прогулянка закінчиться без жодних пригод. Цього вечора ми дійдемо до злиття Вай-пи й Ваїкато, а проминувши це місце, вже немає чого боятися зустрічі з тубільцями на Оклендському шляху.

— Скільки миль нам треба ще пройти до злиття річок? — спитав Гленарван.

— П'ятнадцять миль, майже стільки, як ми пройшли вчора.

— Але ми можемо дуже затриматися, коли ці нескінченні зарості знову захаращуватимуть нам усі стежки.

— Ні, — відповів Паганель, — ми тепер підемо понад берегом Вайпи, де дорога буде легка, без ніяких перешкод.

— Тоді рушаймо, — мовив Гленарван, побачивши, що мандрівниці вже ладні йти в похід.

Спочатку густі чагарі так само заважали мандрівникам посуватись уперед. Звичайно, ні повіз, ні коні не пройшли б там, де пробиралися люди, і тому вони не надто шкодували за своїм австралійським фургоном. Доки не прокладуть крізь ці зарості проїзних доріг, доти самі тільки пішоходці торуватимуть стежки в Новій Зеландії. Незліченні різновиди папороті захищали тут од чужинців рідну землю так само завзято, як і маорійці.

Рівнину перетинало безліч пагорбів гірського ланцюга Гакарігоата, маленький загін ледве перебрався через них. Та все ж іще перед полуднем мандрівники дістались до річки Вайпи й безборонно попрямували вздовж її високого крутого берега на північ.

То була чарівна долина, перерізана маленькими прозорими річками, що примхливо звивалися поміж чагарями. За даними ботаніка Гукера, в Новій Зеландії нараховують до двох тисяч гатунків різних рослин, серед них п'ятсот, властивих тільки цій країні. Квітів тут мало, і їм бракує розмаїтості барв, майже немає однорічних рослин, але дуже багато папоротей, злакових і зонтичних.

За темною смугою зелені, трохи оддалік, височіли там і тут великі дерева — "метросідерос" з шарлатовими квітами, норфолкські сосни, туя із своїм сторчковим гіллям, і кипариси породи "ріму", не менш журливі, ніж їхні європейські родичі; стовбури цих дерев щільно оточувала зелена навала папороті.

Між гіллям високих дерев і над чагарями пурхали й балдикали какаду, зелені з червоною смужкою на шиї "какарікі", [443] прикрашені розкішними чорними бурцями "таупо" й папуги завбільшки як качка, з рудим зі споду крил, дуже яскравим пір'ям.

Майор і Роберт спромоглись, не віддаляючись від своїх товаришів, підстрелити кілька бекасів і куріпок, які ховалися в долішньому вітті дерев. Аби заощадити час, Оябінет тут-таки дорогою їх обскубав.

Паганель, байдужий до споживних якостей дичини, хотів і собі впіймати якогось птаха, що притаманний самій лише Новій Зеландії. Допитливість природознавця перемогла в ньому апетит подорожнього. На пам'ять йому спливали дивні звичаї місцевого птаха тьюї, котрого європейці називають "пересмішник" за безнастанне

глузливе туркотання або "кюре", бо має немов білий ошийник на чорному пір'ї, точнісінько як брижі на сутані духовних осіб.

— Цей тюї, — казав Паганель майорові, — за зиму так гладшає, що робиться хворий і зовсім не може літати. Тоді він роздирає собі дзьобом груди, щоб позбутися зайвого жиру й полегшати. Чи не видається це вам дивним, Мак-Наббсе?

— Таким дивним, що я не йму віри жодному вашому слову!

Та, на превелику досаду, Паганелеві не пощастило добути хоч би одного з цих птахів і показати-недовірливому майорові його скривавлені роз'ятрені груди.

Натомість вченому поталанило з іншим чудернацьким птахом, який, рятуючись від переслідувань людей, собак і котів, утік у незаселені місця й, видимо, вже зникає з новозеландської фауни. Роберт, вистежуючи тварин, немов той тхір, натрапив у гнізді з переплетеного між собою коріння на пару безкрилих і безхвостих куріпок, з чотирма пальцями на лапах, з довгим, наче в бекаса, дзьобом і густим білим пір'ям. Чудні тварини, що являють перехідний вид од яйценосних до ссавців.

Це були зеландські "ківі-ківі", що їх природознавці звуть *apterix australis*, тобто австралійські безкрилі; вони живляться комахами, хробаками та збіжжям і ведуться тільки в Новій Зеландії. Цей птах з кумедними рухами, котрий немов зупинився на півдорозі в своєму фізичному розвитку, завжди притягав увагу мандрівників, і коли Дюмон-Дюрвіль очолив наукову експедицію на острови Океанії, Академія наук зокрема доручила йому привезти до Європи кілька зразків цієї дивної пташиної породи. Та незважаючи на обіцяну тубільцям чималу винагороду, вчений не спромігся придбати живого ківі-ківі. [444]

Паганель, ушасливлений такою знахідкою, зв'язав до купи обох куріпок і бадьоро поніс їх на собі, мріючи вшанувати ними Паризький зоологічний сад. Його палка уява вже малювала звабливий напис "Дар Жака Паганеля" на найкращій клітці саду.

Маленький загін тим часом швидко посувався вперед понад берегом Вайпи. Місцевість була пустельна, жодного сліду тубільців, жодної стежки, що вказувала б на присутність людини в цих долинах. Річка струмувала між високими заростями або звивалась на подовжистих піщаних відмілинах, і тоді погляд міг вільно блукати простором аж до пасма невисоких гір, які загороджували долину зі сходу; Своїми чудернацькими формами, обрисами, що тонули в облудному мареві, ці гори скидались на величезних допотопних тварин. Здавалося, то раптом закам'янів цілий табун велетнів-китів. Цей примхливий рельєф вказував на вулканічне походження гірського пасма. Справді, Нова Зеландія ніщо інше як досить недавній витвір підземної вулканічної дії. Процес вивільнення землі з морських вод тривав й досі. Подеколи вона піднялась за двадцять років над рівнем моря на цілий туаз. Вогонь ще й тепер бушує в надрах островів, струшує їх, корчить і в багатьох місцях вихоплюється крізь гейзери й жерла вулканів.

До четвертої пополудні моторні мандрівники пройшли дев'ять миль. За вказівками карти, куди безперестанку заглядав Паганель, до злиття річок Вайпа й Ваїкато лишалось щонайбільше п'ять миль. Там проходив Оклендський шлях. Там вони стануть

табором на ніч. А останні п'ятдесят миль до новозеландської столиці вони здолають за два-три дні, а може й за вісім годин, коли їм пощастить зустріти поштову карету, котра двічі на місяць робить рейси між Оклендом і бухтою Гоукса.

— Отже, нам доведеться ще й цю ніч спати просто неба, — сказав Гленарван.

— Так, — відповів Паганель, — а втім, я гадаю, це вже востаннє.

— От і гаразд, бо це будуть і останні випробування для Гелени й Мері Грант.

— Котрі вони зносять без жодних скарг, — додав Джон Манглс— Але коли я не помиляюсь, ви, пане Паганелю, згадували про якесь селище поблизу злиття обох річок.

— Еге ж, — відповів географ, — ось воно позначене на Джонстоновій мапі. Це Нгарнавагіа, приблизно на дві милі нижче від місця злиття.

— Чудово! А чи не можна влаштуватися там на ніч? [446]

Леді Гелена й міс Грант залюбки пройдуть дві зайвих милі, аби відпочити в більш-менш пристойному готелі.

— В готелі! — вигукнув Паганель. — Готель у маорійському селищі! Та там немає навіть заїзду чи корчми! Це просто купа тубільних хижок, і як на мене, то нам краще не шукати там притулку, а триматися якомога далі від того селища.

— Усе ваші побоювання, Паганелю, — мовив Гленарван.

— Дорогий Гленарване, маорійцям ліпше недовіряти, аніж звіритись на них. Хтозна, в яких вони зараз стосунках з англійцями, приборкано повстання чи перемога на їхньому боці., А коли ми раптом потрапимо туди, де в самому розпалі війна? Щиро кажучи, ми для них — непогана, здобич, і мені анітрохи не кортить спробувати проти своєї волі новозеландської гостинності. Отже я вважаю за найрозваж-ливіше обминути Нгарнавагіа й ухилитись од будь-яких зустрічей з тубільцями. Зовсім інше, коли ми дістанемось до Дрюрі, там наші мужні супутниці зможуть як слід відпочити від дорожньої утоми.

Паганелеві міркування взяли гору. Гелена визнала за краще востаннє переночувати в полі, ніж піддавати небезпеці себе й своїх супутників. Ні вона, ні Мері Грант не прохали перепочинку і йшли далі понад крутим берегом річки.

За дві години від гір потяглися вечірні тіні. Ховаючись на заході за видноколом, сонце кидало крізь просвіти між хмарами своє запізніле проміння. Далекі верховини на сході зайнялися останніми вогнями дня. То було немов коротке прощальне вітання на адресу мандрівників.

Гленарван і його друзі прискорили ходу. Вони знали, які короткі тут сутінки, як швидко настає ніч. Конче треба було дійти до злиття Вайпи й Ваїкато раніше, ніж усе навкруг оповіє темрява. Але з землі піднявся густий туман, і розпізнавати дорогу стало дуже важко.

На щастя, слух заступив зір, котрий став ні до чого в пітьмі. Невдовзі голосніше рокотання води дало мандрівникам наздогад, що обидві річки з'єднались в одному руслі в суцільний ревучий потік. Загін прибув туди о восьмій годині вечора.

— Ось і Ваїкато, — мовив Паганель. — А дорога на Ок-ленд іде вздовж її правого берега.

— Ми це роздивимось завтра, — сказав майор, — а тепер лаштуймося на ніч. Мені здається, оті густіші тіні — то купка дерев; вони наче навмисне тут ростуть, аби дати нам притулок. Повечеряймо й лягаймо спати. [447]

- Гаразд, повечеряємо, але тільки сухарцями йеуше-ним м'ясом, не розпалюючи багаття, — мовив Паганель. — Ми прийшли сюди нишком, хай і підемо так само звідціль! На щастя, в цьому тумані нас ніхто не помітить.

Загін добрався до невеличкого гайка й розташувався тут. Зробили так, як радив Паганель, — вогнища не розкладали, повечеряли всухом'ятку, і невдовзі глибокий сон зморив мандрівників, украй потомлених п'ятнадцятимильним переходом.

Розділ X НАЦІОНАЛЬНА РІША

На світанку наступного дня щільна пелена туману важко слалася над рікою. Випари, що насичували повітря, згустилися через нічну прохолоду і наче хмарою вкрили поверхню води. Та сонячні промені невдовзі прорідлись крізь драглисті маси туману, й він розтанув під осяйним оком денного світила. Вивільнилися повиті млою береги, й ріка Ваїкато стала в усій своїй вранішній красі.

Шпичастий кінець вузької довгої коси, немов наїжаченої дрібноліссям, сходив нанівець там, де з'єднувались дві річки. Течія бурхливої Вайни ще протягом чверті милі опиралась водам Ваїкато, не зливаючись з нею в єдину течію. Але могутня спокійна ріка швидко перемагала непогамовну, вбирала її води й лагідно несла в своєму лоні аж до самого Тихого океану.

Коли розійшовся туман, показалася велика пірога, що йшла проти течії Ваїкато. Це був човен сімдесят футів Завдовжки, п'ять — завширшки й три фути завглибшки, видовбаний з суцільного стовбура місцевої ялини — кагікатеа; його ніс трохи підносився вгору, як у ненецької гондоли. Дно човна встелено грубим шаром сухої папороті. Пірога летіла поверхнею води на вісьмох веслах, припасованих— у передній її частині. Керувала нею людина на кормі, що орудувала широким, схожим на лопату веслом.

То був високий на зріст тубілець років сорока п'яти, 8 могутніми грудьми, м'язистим тілом, міцними руками й ногами. Випнуте чоло, поборознене глибокими зморшками, лютий погляд, похмуре обличчя надавали йому грізного ви-гаяду. Дрібне вигадливе татуювання, яке вкривало лице й тіло тубільця, свідчило, що це один із найзначніших маорійських ватажків. Дві чорні гвинтуваті смужки розходились [448] від крил його орлиного носа, обводили жовті очі й з'єднувались на чолі, ховаючись далі в густій чуприні. Навколо рота в блискучими білими зубами та на підборідді також рясніло татуювання, що його майстерні закрутки звивалися навіть на широких грудях маорійського ватажка.

Таке татуювання — "моко" по-новозеландському — свідчення високої відзнаки. Тільки той гідний цього почесного розмалювання, хто визначився відвагою в кількох боях. Раби й люди нижчого стану позбавлені права на моко. Уславлених ватажків пізнають за витонченістю, чіткістю й за характером малюнка, котрий часто відтворює на їхньому тілі зображення тварин. Дехто з ватажків піддає себе разів із п'ять дуже

болісній процедурі моко. В Новій Зеландії що славетніша людина, то дужче вона розмальована.

Дюмон-Дюрвіль подає цікаві подробиці щодо Цього новозеландського звичаю. Він помітив — моко заступає тут місце гербів, якими так пишаються аристократичні родини в Європі. Але він указує і на те, що їх відрізняє між собою: герби європейців кажуть тільки про заслуги засновника роду, яких здебільше не мають нащадки, а почесні відзнаки новозеландця є безперечне свідчення його особистої видатної хоробрості.

До того ж татуювання маорійців, незалежно від його ролі почесної відзнаки, можливо, й корисне, бо робить шкіру грубішою й менш вразливою на зміни погоди та безнастанні укуси МОСКІТІВ; .

Слава ватажка, що керував пірогою, не викликала жодного сумніву. Гостра кістка альбатроса — знаряддя татуювання в маорійців — п'ять разів борознила глибокі й густі візерунки на його обличчі. П'ять разів його вшановано, і про це говорив властивий йому вираз надзвичайної пихи. Широка шматина, зіткана з форміуму(94) й оздоблена собачими шкурами^ наче плащ, обгортала постать ватажка; пов'язка на його стегнах ще зберігала криваві плями — сліди недавніх битв. На подовжених мочках його вух гойдались зелені нефритові сережки, шию оповивало намисто священних камінців "пунаму", що з ними новозеландці пов'язували якийсь забобон. Поруч нього лежала англійська рушниця і "пату-пату", —щось на взірець сокири з подвійним лезом, смарагдового кольору, довжиною вісімнадцять цалів.

Ватажка оточували дев'ятеро воїнів нижчого рангу, але добре озброєних і грізних на вид; деякі були ще недужі від недавніх ран; загорнені в плащі з форміуму, вони не ру-

Формі ум— місцева рослина. [44a]

халися. Троє диких з вигляду собак простягайсь коло їхніх ніг. Восьмеро веслярів були, очевидно, ватажкові раби або слуги. Вони гребли з неабиякою силою, й пірога швидко посувалася рікою проти не надто дужої, зрештою, течії Ваї-като.

Посередині човна, притулившись одне до одного, із зв'язаними ногами, але вільними руками, сиділо десятеро полонених європейців.

Це були Гленарван, леді Гелена, Мері Грант, Роберт, Паганель, майор, Джон Манглс, Олбінет, два матроси.

Напередодні ввечері маленький загін, оманений густим туманом, зупинився на ніч ніде інде, як серед численного табору тубільців. Опівночі на мандрівників, котрі міцно поснули, зненацька напали, взяли їх у полон і відвели до піроги. Досі дикуни нічого лихого їм не зробили, але чинити опір було б безглуздо. Зброя й бойові припаси потрапили до рук тубільців, і полонених вмить перебили б кулями з їхніх власних рушниць.

З кількох англійських слів, якими перекинулись між собою Дикуни, мандрівники зрозуміли: ці маорійці, зазнавши від британського війська нищівної поразки й втративши багато людей, повертались до округ горішньої Ваїкато. Маорійський

ватажок, після впертого опору солдатам 42 полку й загибелі найзначніших своїх воїнів, прямував тепер до прибережних племен, аби закликати їх приєднатися до непогамовного Вільяма Томсона, який ще досі боровся проти завойовників. Цього ватажка звали Каї-Куму — зловісне ім'я, що означало новозеландською мовою "той, хто поїдає свого ворога". Він був запеклий і хоробрий, та його жорстокість не поступалася перед його відвагою. Надаремно сподіватися від такої людини милосердя. Його ім'я добре знали англійські солдати, і губернатор Нової Зеландії нещодавно призначив нагороду за його голову.

Цей страшний удар уразив Гленарвана саме тоді, коли він уже майже стояв на порозі жаданого Окленда, відкіля без жодних труднощів міг повернутися до Європи. Проте, дивлячись на холодне спокійне Гленарванове обличчя, ніхто не подумав би, що його серце крає невимовний біль. Він завжди опановував себе в години тяжких випробувань. Гленарван знав: він повинен бути дужим, подавати взірець мужності дружині і, як керівник експедиції, своїм товаришам; він не вагаючись пішов би на смерть, коли б загальний порятунок цього вимагав. Серед грізних небезпек, котрі повстали на їхньому шляху, він жодного разу не засудив [450] того священного поклику, того великодушного пориву, що привів його в ці дикі краї.

Гленарванові супутники були гідні свого керівника. Вони поділяли його благородні думки, й споглядаючи їхні спокійні та гордовиті обличчя, нікому не спало б на думку: ці люди йдуть назустріч жахливій смерті. За порадою Гленарвана вони змовились виявляти цілковиту байдужість до своєї долі. Лиш така поведінка могла викликати в дикунів пошану до них. Дикунам взагалі, а зокрема маорійцям, властиве у великій мірі почуття власної гідності — воно їх ніколи не зраджує. Дикуни поважають тих, хто примушує себе поважати своїм спокоєм і відвагою. Гленарван був певен: тримаючи себе мужньо, вони уникнуть брутального поводження.

Від початку подорожі тубільці, небалакучі, як взагалі всі дикуни, ледь перекинулись між собою кількома словами. Цроте і з цих нечисленних слів Гленарван збагнув — вони розуміють англійську мову. Отож він вирішив спитати маорійського ватажка, яку долю він їм готує.

— Куди ти везеш нас, проводарю? — спитав він голосом, в котрому не вчувалось і тіні страху.

Каї-Куму холодно глянув на нього й не відповів.

— Що думаєш робити з нами? — знову спитав Гленарван.

В очах Каї-Куму майнула блискавка, й він повагом відповів:

— Обміняти тебе, якщо твої захочуть взяти тебе; вбити тебе, якщо вони відмовляться.

Гленарван не питав далі, але в серці його затлілася надія. Очевидно, кілька маорійських ватажків потрапили в полон до англійців, і дикуни хотіли повернути їх шляхом обміну. Отже, можна сподіватися на порятунок — становище мандрівників не було цілком безнадійне.

Тим часом пірога швидко йшла річкою вгору проти течії. Паганель, котрого палка

вдача легко кидала від одного почуття до другого, відчув, що світ йому наче вгору піднявся. Він казав собі, що завдяки маорійцям вони позбудуться клопоту розшукувати англійські аванпости і в цьому їхній безперечний виграш. Не турбуючись більше про власну долю, він стежив з мапою в руках за течією Ваїкато крізь рівнини й долини краю. Гелена й Мері Грант, тамуючи жах, розмовляли упівголос з Гленарваном, і найдосвідченіший фізіономіст не зауважив би на їхніх обличчях жодного знаку невимовної тривоги, яка терзала серця жінок. [451]

Ваїкато — національна ріка Нової Зеландії. Маорійці пишаються нею й шанують її, як німці — Рейн, а сЯов'я-ни — Дунай. На протязі двохсот миль, від провінції Веллінгтон до провінції Окленд, вона зрошує найкрасивіші місця північного острова. Ваїкато дала своє ім'я всім тим надрічковим "племенам, непогамованим і неприборканим, що одноставно повстали проти загарбників.

Чужоземні судна майже ніколи не борознять води цієї ріки. Самі піроги остров'ян розтинають її хвилі своїми високими носами. Тільки нечисленні туристи наважуються плисти між її священними берегами, а верхоріччя Ваїкато — заборонені Місця для європейців-поганців.

Паганель знав, як побожно шанують тубільці цю велику водну артерію Нової Зеландії. Йому було відомо, що англійські й німецькі натуралісти-дослідники не піднімались рікою вище її злиття з Вайпою. Куди ж заманеться Куї-Куму завести своїх полонених? Географ не зміг би про це догадатись, якби його увагу не привернуло слово "Таупо", р&з у раз повторюване тубільцями в розмові ватажка із воїнами.

Паганель розгорнув карту й пересвідчився, що Таупо — назва озера, славнозвісного в географічних літописах. Воно лежить у найвищій горяній місцевості острова, на південній межі провінції Окленд. Ваїкато впадає в це озеро, а вийшовши з нього, широко й вільно несе свої води на відстані близько ста двадцяти миль.

Паганель, звернувшись до Джона Манглса французькою мовою, аби їх не зрозуміли дикуни, попросив його визначити швидкість руху піроги. Джон вважав, що вона робить приблизно три милі на годину.

— Ми, мабуть, зупинятимемося на ніч, — сказав географ. — Отож до озера дістанемося днів за чотири.

— А де стоять англійські пости? — спитав Гленарван.

— Важко сказати. Однак війна повинна точитися в провінції Таранакі, і, найбільш імовірно, англійські війська скупчилися біля озера, на протилежному схилі гір, бо саме там — головне вогнище повстання, — відповів Паганель.

— Будемо сподіватися, що це так, — сказала леді Гелена.

Гленарван з глибоким сумом глянув на свою молоду дружину, на Мері Грант, безталанних жінок, відданих на ласку лютих тубільців, які везли їх до дикого краю, де жодна людина не могла стати їм до порятунку. Але помітивши на собі погляд Каї-Куму, він з обачності, не бажаючи давати наздогад, що одна з полонених — його дружина, затамував [452] свої, почуття і, прибравши байдужого вигляду, став дивитись на береги.

За півмилі від місця злиття річок пірога пропливла, не зупиняючись, повз колишню резиденцію короля Пота-тау. Жоден інший човен не бентежив води Ваїкато. Кілька зруйнованих хижок, розкинутих понад берегом, свідчили про жорстокі баталії, котрі відбувалися тут нещодавно. Вся ця прибережна місцевість здавалася знелюдненою, скрізь була пустка. Тільки водяні птахи звеселяли сумне відлюддя. Та-парунга, цибатий болотяний птах з чорними крилами, білим черевцем та червоним дзьобом, кидався тікати, запримітивши людей у човні. Навпаки, чаплі різних видів — попеляста, схожа на бугая й дурнувата на вигляд "матуку", чудова сніжно-біла "коїуку" з жовтим дзьобом й червоними ногами— спокійно дивилися на пірогу, котра пропливала повз них. Там, де круті прибережні схили вказували на чималу глибину ріки, зимородки, "котаре" маорійською мовою, полювали на вугренят, що кишать мільйонами в новозеландських річках. У кущах, які підступали до самої води, гоноровиті одуди й курочки-султанки чепурилися в перших вранішніх променях сонця. Весь цей пташиний світ втішався спокоєм і миром у відсутність людей, вигнаних чи знищених війною.

В низинній частині Ваїкато широко котила свої хвилі просторими рівнинами. Але в горішній течії спочатку пагорби, потім гори чимдалі дужче звужували долину, де проходило її річище. За десять миль від злиття річок Пагане-лева карта позначала на лівому березі притоку Кірі-Кіріроа, і справді вони невдовзі побачили цю річку. Човни тут не зупинилися. Каї-Куму наказав дати полоненим поїсти з їхніх власних харчів, котрі захопили вйочі маорійці. Він сам, його воїни й слуги задовольнились звичайним для тубільців харчем — споживною папороттю, печеним корінням і картоплею "капанас", яку повсюдно вирощують на цих островах. В їжі тубільців не було й шматка м'яса, а сушене, що його споживали полонені, видно, їм не смакувало.

Близько третьої години на правому березі показалися гори, перші відножини ланцюга Покароа-Ренджс, схожі на зруйновані укріплення. На деяких шпильястих гребенях стриміли руїни "па" — стародавніх фортець, зведених винахідливими 'маорійцями в неприступних місцях. Вони скидались на велетенські орлині кубла.

Сонце вже сідало за обрій, коли човен пристав до крутого берега, захарашеного пемзовими камінцями, що їх занесла сюди течія Ваїкато з вулканічних за походженням гір. Тут росло кілька дерев, під якими видалось зручним стати табором. Каї-Куму наказав вивести з човна полонених, чоловікам зв'язати руки, а жінок залишити вільними. Всіх розмістили посеред табору, а навкруг запалили багаття, створивши непереборну вогневу препону.

Перед тим як полонені почули від Каї-Куму про його намір їх обміняти, Гленарван і Джон Манглс радились між собою, в який спосіб повернути собі свободу. А що вони не могли втекти з піроги, то сподівались здійснити свій задум на березі під час зупинки, скориставшись з нічної темряви. Але після Гленарванової розмови з маорійським ватажком здавалось розважливішим відмовитися від утечі. Більш завбачливо було почекати. Обмін виявлявся певнішим засобом порятунку, ніж бійка рукопаш і навіть утеча через невідому країну. Звичайно, чимало різних подій чи обставин могло стати на заваді цього обміну або його затримати, і все ж таки краще було дочекатися

наслідків переговорів. Та й справді, що могли вдіяти голіруч десятеро полонених проти трьох десятків добре озброєних дикунів? До того ж Гленарван гадав цілком слушно: мабуть, якийсь видатний ватажок племені Каї-Куму потрапив у полон і маорійці будуть хочуть його повернути.

Наступного дня пірога помчала рікою проти течії ще швидше, ніж напередодні. О десятій годині вона зупинилася на хвилину при впаді невеликої притоки Погайвени, яка зміїлась долинами на правому боці Ваїкато. Тут до піроги Каї-Куму приєднався човен з десятима тубільцями. Воїни ледь обмінялися між собою вітанням "аїре ме ра", себто "приходь сюди в доброму здоров'ї", і обидва човни попливли поруч. Новоприбулі, либонь, тільки-но поверталися після бою з англійськими військами; про це свідчив їхній подертий на шмаття одяг, закривавлена зброя й свіжі рани, що кровоточили ще під лахміттям. Вони були похмурі й мовчазні. З властивою всім диким народам байдужістю вони не звертали жодної уваги на європейців.

Опівдні на заході вималювались вершини Маунгато-тарі. Долина, якою текла Ваїкато, почала вужчати. Затиснута стрімчастими берегами ріка лютувала й мчала, наче потужний гірський потік. Але дужі тубільці, що їх зусилля подвоювала й організовувала пісня, підкорюючи своєму ритмові вдари весел, змусили пірогу летіти над пінистими хвилями. Бистрину швидко проминули, й Ваїкато занову поволі заструміла між крутих берегів.

Надвечір Каї-Куму причалив біля підніжжя гір, що їх перші уступи прямовисно спускались до вузького берега. [454]

Там щось із двадцятіро тубільців, висівши із човнів, уже лаштувались на ніч. Під деревами палали вогнища. Якийсь ватажок, такий же значний, як і Каї-Куму, підійшов до нього повагом і щиро привітався способом "шонгуї", потершись з ним носами. Полонених відвели до табору й взяли під найпильнішу варту.

Наступного ранку подорож вгору проти течії тривала далі. Маленькими притоками Ваїкато прибували інші човни. До Каї-Куму приєдналось близько шістдесяти воїнів, які, очевидно, брали участь в останніх боях і, так чи інакше постраждавши від англійської зброї, повертались тепер до себе в гори. Подеколи над човнами, що пливли низкою, підносився спів. Один із тубільців заспівував патріотичний гімн, який кликав маорійців на боротьбу за незалежність:

Папа ра ті ваті тіді І доунга ней...

Сильний дзвінкий голос співця відлунював у горах, після кожної строфи маорійці, б'ючи себе в груди, немов у барабани, підхоплювали хором войовничий приспів. А веслярі ще дужче налягали на весла, і човни, перемагаючи течію, летіли далі, ледь торкаючись води.

Цього дня полонені спостерігали цікаве явище. Близько четвертої пополудні пірога, не зупиняючись і не притишуючи ходи, керована твердою рукою ватажка, увійшла в тісну ущелину. Хвилі шалено вирували, розбиваючись об численні острівці, вельми небезпечні для човнів. Коли б пірога тут перевернулася, її спіткала б, як ніде в іншому місці на Ваїкато, неминуча згуба, бо марно було б шукати порятунку на березі: той, хто

ступив би на хисткий драглистий ґрунт, негайно загинув.

В цьому місці річка текла між тими гарячими джерелами, що завжди викликали цікавість туристів. Окис заліза забарвлював в яскраво-червоний колір прибережний мул, де не було й туаза твердої землі. Повітря насичував їдкий сірчаний дух. Тубільці ніби його й не помічали, але полонені гостро відчували задушливі випари, що піднімались з усіх шпар ґрунту, розповсюджувалися з пухирців, які лопались під тиском підземних газів. Та якщо ці важкі випаровування дратували нюх і легені, то зір міг втішатися чудовим видовиськом.

Човни пірнули в густу хмару білої пари. Її сліпучо-білі закрутки громадились над рікою, нависаючи щільною банею. Безліч гейзерів на обох берегах то викидали вгору струми випарів, то розсипались снопами бризок, немов фонтани [455] й водоспади, створені людиною. Здавалось, якийсь таємний механізм керує, переривчастою грою цих джерел. Вода й пара, змішуючись у повітрі, мінилися на сонці всіма барвами веселки.

В цьому місці Ваїкато текла хистким річищем, що немов рухалося й кипіло безперестанку під дією підземного вогню. Неподалік, на схід од ріки, вздовж берегів озера Роторуа, ревли гарячі джерела й курились водоспади Ротомагана й Тетарата, вже оглянуті побіжно деякими відважними мандрівниками. Вся ця в місцевість рясніє гейзерами, кратерами й сірчаними сопками, які повсякчас парують. Крізь них виринається з-під землі надлишок газу, не знаходячи собі виходу через вузькі жерла Тонгаріро й Вакарі, єдиних діючих вулканів у Новій Зеландії.

Дві милі піроги пливли під цим склепінням з густої пари, повиті гарячими хмарками, що клубочились над поверхнею води; тоді раптом сірчаний туман розсіявся, війнуло чистим живодайним повітрям, і мандрівники врешті зітхнули на повні груди. Сірчані джерела лишилися позаду.

Протягом цього дня дужі весла дикунів здолали ще дві бистрини — Гіпапатуа й Таматеа. Ввечері Каї-Куму отаборився за сто миль від злиття Ваїкато й Вайпи. Річка, яка досі прямувала на схід, повертала тут на південь і вливалася в озеро Таупо, наче могутній водоспад у велетенський басейн.

Наступного дня, вгледівши гірську вершину на правому березі, ЗКак Паганель визначив, що це гора Таубара, близько трьох тисяч миль заввишки.

Опівдні вся валка човнів увійшла через широку протоку до озера Таупо. Тубільці палко вітали шматину, що маяла над високою хижкою на березі. То був їхній національний прапор.

Розділ XI ОЗЕРО ТАУПО

У предковічні часи через зсуви земної кори утворилося посередині острова, серед нагромаджень лави, величезне провалля, двадцять п'ять миль завдовжки та двадцять завширшки. Вода, линучи з навколишніх гір, згодом виповнила велетенську западину. Вона обернулася на озеро, але озеро-безодню, бо досі жодний лот не спромігся виміряти його глибину.

Таке воно, це дивне озеро Таупо, що лежить на висоті [456] тисяча двісті п'ятдесят

футів над рівнем моря, оточене кільцем гір у чотириста туазів заввишки. На заході — величезні шпилясті скелі, на півночі — кілька далеких, вкритих гайками вершин; на сході — широкий піщаний берег, перетятий дорогою, де між кущами пемзові камені блищать, як коштовна оздоба; на півдні, за смугою лісу, — високі конуси вулканів, що велично облямовують цей безмежний водний простір, де інколи лютують бурі, варті океанських циклонів. У цій місцевості все навколо безперестанку кипить і клекоче, немов велетенський казан, почеплений над підземним вогнем. Земля здригається від його полум'яного дотику, назовні просочується гаряча пара. Земна кора розколюється, наче скорина перепеченого пирога, утворюючи глибокі тріщини, і все плато, безперечно, завалилося б у розжарене горно, якби за дванадцять миль відтіля ув'язнена пара не знайшла б собі виходу крізь жерла Тонгаріро.

З північного берега озера видно цей увінчаний димом і полум'ям вулкан, що здіймається понад невеличкими вогнедишними сопками. Позад нього самотньо підноситься серед рівнини інший вулкан — гора Руапагу; вершина її, оповита хмарами, сягає до дев'яти тисяч футів. Ніхто досі не ступав ногою на її неприступну конусовату вершину; ніколи людське око не виміряло глибини її жерла, в той час як тричі за останні двадцять років — дослідники Бідвіль, Дайсон і Гохштеттер — робили виміри більш приступних вершин вулкана Тонгаріро.

З цими вулканами пов'язано чимало легенд, і за іншої okazji Паганель неодмінно познайомив би з ними своїх супутників, розповівши хоча б про сварку, що сталася якось між Тонгаріро та його сусідою й другом Таранакі через жінок. Тонгаріро, запальний, як кожний вулкан, розлютився й вдарив Таранакі, а той, побитий і зневажений, утік долиною Вангані, згубивши дорогою дві величезні брили, й оселився на морському побережжі, де він і дотепер самотньо вивишає-ться під ім'ям гори Егмонт.

Але Паганель не мав найменшої охоти розказувати, так само як його товариші — слухати. Вони мовчки оглядали північно-східний берег озера Таупо, куди їх закинула зрадлива доля.

Місія, заснована панотцем Грасом в Пукава на західному березі озера, вже не існувала. Війна вигнала місіонера далеко за межі тих місць, де відбувалося повстання. Полонені були тут самі, цілком залежні від ласки маорійців, що жадали помсти, і саме в тій відлюдній частині острова, куди ніколи не заглядали речники християнства, [458] КаїґКуму, залишивши води Ваїкато, перетнув своїм човном маленький рукавець, обігнув гострий мис і пристав до піщаного східного побережжя озера, під першими відно-гами гори Манга — незграбного громаддя триста туазів заввишки. Там прослались поля форміуму, дорогоцінного новозеландського льону. Тубільці звуть його "гаракеке". В цій корисній рослині ніщо не пропадає марно. Її квіти дають чудовий мед: з стеблини добувають клейкувату речовину, що заступає віск і крохмаль. Ще корисніше її листя: свіже, воно править за папір, висушене — за трут; із стеблин, розрізаних вподовж, виробляють мотузки, линви, рибальські тенета; з перебраних і розчесаних волокнинок тчуть ковдри, плащі, пов'язки, скатерки, а з пофарбованої в червоне або чорне тканини виготовляють одяг для маорійських чепурунів.

Цей коштовний форміум росте повсюдно на обох новозеландських островах, як на морському побережжі, так і вздовж річок та понад берегом озер. Його дикі кущі вкривають цілісінькі поля, а червоно-брунатні квіти, схожі на квіти агави, пишно бувають, визираючи з-під довгого й вузького листа, що нагадує своєю формою леза. Нектарії, гожі пташки, які мешкають на полях форміуму, пурхали тут цілими зграями, ласуючи медовим трунком його квітів. В озері хлюпостались табунці приручених качок з чорним у сіро-зелену смужку пір'ям.

За чверть милі від берега, на стрімкій, кручі виднілося "па", маорійське укріплення, зведене в неприступному місці. Полонених висадили один по одному з човна, розв'язали й повели до цієї фортеці. Стежка, якою вони йшли, перетинала поля форміуму, а далі — зелений гайок, де росли дерева "кайкатеа" з вічним листям і червоними ягодами, австралійська драцена, або "ті" мовою тубільців, і "гуїус", з якого видобувають чорну фарбу на тканини. Зграї великих голубів з металевим полиском крил, попелястих папуг та безліч шпаків з червонястими чубками, закріпивши людей, знялися й одлетіли геть.

Зробивши чималий гак, Гленарван, Гелена, Мері Грант та їхні товариші увійшли в середину "па".

Фортецю захищали кілька поясів укріплень. Ззовні — міцний частокіл у п'ятнадцять футів заввишки; другий круг такого самого кілля й лозова огорожа з поробленими в ній стрільницями становили внутрішні пояси укріплення, які оточували плато па, де стояли своєрідні маорійські будівлі та щось із сорок симетрично розміщених хижок.

Полонені вжахнулись, побачивши на палях мертві голови, що "прикрашали" кілля другого поясу. Леді Гелена й [459] Мері Грант відвернули очі, більше з огиди, ніж страху. Ці голови належали забитим у боях ворожим воєначальникам.

Житло Каї-Куму випиталось серед інших менш показних хижок в глибині па перед чималим майданчиком, що його європейці могли б назвати "військовий плац". Стіни житла споруджено з кілків, законопачених і переплетених гіллям, і оббито всередині матами з форміуму. Оселя сягала двадцяти футів завдовжки, п'ятнадцяти завширшки й десяти заввишки, одним словом, містила три тисячі кубічних футів, — цілком достатньо для новозеландського ватажка.

Ця споруда мала один лише отвір, завішаний щільною матою, що Правила за двері. Виступ даху над війстям мав заглибину на стік дощової води. Житло прикрашали вирізьблені на кінцях кроков фігури, а на його чільній стіні зір відвідувачів тішили зображення листя, символічних фігур і страховищ, гіллясті візерунки — чудернацьке й хаотичне плетиво, витесане різцем тубільних орнаментистів.

Всередині житла глиняна долівка піднімалась над землею вище на півфута. Очеретяні мати й матраци з сухої папороті, вкриті ряднинками з довгого гнучкого листа "ті-фі", правили за ліжка. Яма, викладена камінням, заступала піч, і дірка в покрівлі — комин. Коли дим надто густішав, то врешті виходив через цей отвір, залишаючи на стінах грубий шар кіптяви. Поруч з ватажковою оселею стояли комори, де зберігались запаси Каї-Куму — його врожаї форміуму, картоплі, таро (95), їстівної

папороті; поблизу також були зведені вогнища, де на розжареному камінні пекли й варили їжу. Оддалік, у тісних загородах, містилися свині й кози, нечисленні нащадки завезених сюди колись каштаном Куком свійських тварин. Навколо никали собаки, вишукуючи собі сякий-такий вбогий харч. Як видно, маорійці анітрохи не дбали про тварин, що їхнім м'ясом жилилися.

Гленарван та його супутники обійняли все це єдиний поглядом. Очікуючи, коли ватажкові спаде на думку про них подбати, вони зупинились біля якоїсь порожньої халупи, де на них посипались прокльони й лайка старих жінок, що зібралися цілим натовпом. Ці гарпії(96) оточили полонених, вимахували кулаками, горлали, погрожували. Кілька

(95) Таро — трав'яниста рослина, її кореневища багаті на крохмаль.

(96) Гарпії — в грецькій міфології крилаті страховиська із жіночими обличчями, пазурами на руках і ногах, демони бурі й смерті. [460]

англійських слів, котрі вихопилися їм з товстих губ, ясній доводили, що вони вимагають негайної помсти.

Серед цього виття й погроз леді Гелена зовні трималася спокійно, виявляючи мужність, якої, проте, не відчувала в серці. Ця відважна жінка, щоб не стурбувати ще більше свого чоловіка, героїчним зусиллям затамувала свій страх. Бідолашна Мері мало не знепритомніла, і Джон Манглс підтримував дівчину, ладний, захищаючи її, віддати життя, їхні супутники по-різному ставились до зливи прокльонів: одні байдуже, як майор, інші дратувались, ледве стримуючи себе, як Паганель.

Гленарван, бажаючи порятувати дружину від нападу цих старих мегер, підійшов до Каї-Куму й сказав, указуючи на огидливу юрбу:

— Прожени їх.

Маорійський ватажок пильно глянув на свого бранця й нічого не сказав, але, повернувшись до галасливої орди, знаком примусив жінок замовкнути. Гленарван нахилив голову на знак подяки й неквапливо повернувся до своїх.

На майдані вже зібралося близько сотні новозеландців, між ними були й старі, й літні люди, і юнаки. Одні, похмурі але спокійні, очікували розпоряджень Каї-Куму, інші бурхливо виявляли своє нестерпне горе: вони вболівали за своїми родичами й друзями; що загинули в останніх боях.

Серед тих маорійських ватажків, які повстали на заклик Вільяма Томсона, Каї-Куму єдиний повернувся до берегів рідного озера й перший сповістив плем'я про поразку наці онального повстання на рівнинах долишньої Ваїкато. З двохсот воїнів, які пішли під його рукою захищати рідну землю, повернулось лише п'ятдесят. Правда, дехто з цього війська потрапив у полон до загарбників, та скільки ж було тих, що полягли на полі битви й вже ніколи не побачать землі своїх пращурів!

Ось чим був викликаний той глибокий розпач, який з прибуттям Каї-Куму поїняв усе плем'я. Сюди ще не дійшли чутки про останню поразку, і тяжка звістка вразила всіх, наче грімниця.

В дикунів усяке горе, душевний біль знаходить звичайно вихід у фізичних проявах.

Тож родичі й друзі вбитих воїнів, насамперед жінки, роздирали собі гострими черепашками обличчя й плечі. Кров бігла цівками й змішувалась із слізьми. Що дужчий розпач, то глибші порізи. Страшно було дивитися на цих нещасних скривавлених новозеландок, стуманілих з горя. [461]

Була ще й інша причина, дуже поважна з погляду тубільців, котра посилювала їхній відчай: друг або родич, за яким вони тужили, не тільки не існує більше, але й кістки його не спочиватимуть в сімейній могилі. За віруванням маорійців, для загробного життя померлого необхідно, аби його кістки зберігалися в родичів. Не тіло, яке обертається на тлін, а саме кістки тубільці старанно складають, чистять, скребуть, навіть глянуть і лакують, аж по тому остаточно ховають в "удупа", тобто "домі слави". Могили прикрашають дерев'яними статуями, на яких з віртуозною точністю відтворюють татуювання небіжчика. А тепер могили стоятимуть пустою, релігійні церемонії не відбудуться, і кістки, якщо їх не погризуть дикі пси, білітимуть непоховані на бойовищі.

Отже вияви розпачу посилились. До погроз жінок долучились прокляття чоловіків. Чимдуж лунала лайка, жести ставали дедалі погрозливіші. Галас щохвилини міг перейти в звірячий самосуд.

Каї-Куму, побоюючись, видимо, що не спроможеться стримати фанатиків свого племені, звелів одвести полонених до священного дому, введенного у протилежному кінці па, над самісіньким урвищем. Ця будова спиралася на кам'яну скелю, котра здіймалась над нею ще на сто футів і завершувала доволі крутим схилом прилеглий до цього боку край укріплення. В священному домі, або "Варе-Атуа", жерці — "арікі" — навчали новозеландців релігії. Простора, зачинена з усіх боків хижа зберігала в своїх стінах священну добірну їжу, яку бог Мауї-Ранга-Рангі поїдав устами своїх жерців.

Тимчасово врятовані від люті тубільців полонені про-стяглись долі на матах з форміуму. Виснажена до краю леді Гелена, сили якої вже були вичерпані, схилилась на руки чоловіка. Гленарван, міцно пригорнувши її до себе, повторював:

— Не втрачайте мужності, моя люба, небо змилується, над нами.

Ледь полонених зачинили, як Роберт видерся на плечі Вільсонові й примудрився вистромити голову в щілину між дахом і стіною, завішаною низкими амулетів. Відціль він зміг обійняти очима всю па аж до житла Каї-Куму.

— Вони зібралися навколо ватажка, — зашепотів хлопчина, — вимахують руками... виють... Каї-Куму хоче говорити...

Він помовчав трохи, тоді заговорив знову:

— Каї-Куму щось каже до них. Дикуни затихли... Слухають його... [462]

— Очевидно, — сказав майор, — Каї-Куму, оберігаючи нас, має певну особисту мету. Він хоче обміняти полонених на ватажків свого племені! Та чи пристануть його воїни на такий обмін?

— Так... вони його слухають, — шепотів Роберт далі. — Вони розходяться... Одні повертаються до своїх хижок... інші залишають фортецю...

— Ти правду кажеш? — скрикнув майор.

— Так, пане Мак-Наббсе, — підтвердив Роберт, — Каї-Куму залишився сам з воїнами, що прибули в човні. Еге! Один з них прямує до нас.

— Злазь, Роберте, — наказав Гленарван.

Тут леді Гелена підвелася й схопила чоловіка за руку.

— Едварде, — мовила вона твердим голосом, — ні. я, ні Мері Грант не повинні потрапити живими до рук дикунів!

І, кажучи це, вона простягла Гленарванові набитий револьвер.

— Зброя! — вигукнув він, і очі його заблищали.

— Так! Маорійці не обшуковують полонених: жінок. Але ця зброя, Едварде, — для нас, тільки для нас!

— Гленарване, — квапливо попередив Мак-Наббс, — сховайте револьвер! Це ще не на часі...

Револьвер зник під Гленарвановою одежею. Мата, що закривала вхід, одхилилася. Увійшов тубілець і подав знак йти за ним. Гленарван з товаришами, тримаючись щільною купкою, перетнули па й зупинилися перед Каї-Куму.

Навколо ватажка зібрались найзначніші воїни його племені. Поміж них вирізнявся маорієць, чия пірога приєдна- лась до піроги Каї-Куму там, де Погайвена впадає у Ваїка-то. Це був кремезний чолов'яга років сорока з похмурим звірячим обличчям. Звався він Кара-Тете, тобто новозеландською мовою "Яросливий". Каї-Куму ставився до нього з певною повагою, а вишукане татуювання Кара-Тете свідчило про його високе становище "еред одноплемінців. А втім, спостережлива людина зрозуміла б: між двома ватажками існує суперництво. Майор зауважив, що впливовість Кара-Тете дратувала Каї-Куму. Обидвое стояли на чолі могутніх племен Ваїкато й мали однакову владу. Отож хоч зараз Каї-Куму всміхався, в очах його залягла глибока ворожість.

Каї-Куму почав допит.

— Ти англієць? — спитав він Гленарвана.

— Англієць, — не вагаючись одказав той, розуміючи, що треба відповісти так, аби полегшити обмін.

— А твої супутники? — питав далі Каї-Куму. [464]

— Мої супутники так само англійці, як і я. Ми мандрівника; наш корабель загинув. Але, коли хочеш знати, ми не брали участі у війні.

— Ну то й що? — брутально втрутився до розмови Кара-Тете. — Всі англійці — наші вороги. Твої земляки загарбали наш острів, попалили наші селища!

— Вони чинять несправедливо, — мовив повагом Гленарван. — Це я кажу тому, що, та думаю, а не тому, що я в твоїй владі.

— Слухай, — знову заговорив Каї-Куму. — Тогонга, верховний жрець Нуї-Атуа(97), потрапив до рук твоїх братів. Він — бранець пакекасм. Наш бог велить нам врятувати його життя. Я хотів би вирвати твоє серце, я хотів би, щоб твоя голова й голови твоїх супутників довічно стирчали м& палях цієї огорожі! Але Нуї-Атуа сказав своє слово.

Кажучи це, Каї-Куму, який досі чудово володів собою, аж затремтів з люті, й дике збудження спотворило його вид.

Проте за кілька хвилин він спитав уже спокійнішим голосом:

— Чи думаєш ти, що англійці обмінюють тебе на нашого Тогонга?

Гленарван завагався й пильно подивився на маорійського ватажка.

— Я не знаю, — мовив він; помовчавши хвилину.

— Відповідай, — наполягав Каї-Куму, — чи твоє життя варте життя нашого Тогонга?

— Ні, — відповів Гленарван, — я не ватажок і не жрець серед своїх.

Паганель, вражений цією відповіддю, здивовано глянув на Гленарвана.

Каї-Куму, здавалось, також зчудувався.

— Отже, ти сумніваєшся? — спитав він.

— Я не знаю, — повторив Гленарван.

— Твої не погодяться обміняти тебе на нашого Тогонга?

— Самого мене? Ні. Нас усіх — можливо.

— В нас, маорійців, міняють голову на голову, — мовив Каї-Куму.

— Запропонуй спочатку обміняти свого жерця на цих жінок, — сказав Гленарван, указуючи на Гелену й Мері Грант.

Гелена хотіла кинутися до чоловіка, але майор затримав її.

(87) Нуї-Атуа-ім'я новозеландського бога. (Прим, автора.) ** Пакекас — європейці. (Прим, автора.) [465]

— Ці дами, — казав далі Гленарван, шанобливо схилив-^{*} шись перед Геленою й Мері Грант, — посідають високе становище в своїй країні. ;

Ватажок холодно глянув на свого полоненого. Недобра усмішка скривила його уста; але він одразу ж затамував її й відповів, ледь стримуючись.

— Ти сподіваєшся обманути Кай-Куму брехливими словами, клятий європейцю? Ти гадаєш, очі Каї-Куму не вміють читати в людських серцях?

І, вказавши на Гелену, додав:

— Це твоя жінка!

— Ні! Моя! — вигукнув Кара-Тете. Відштовхнувши полонених, він простяг руку й поклав

її на плече Гелени, яка пополотніла від цього дотику.

— Едварде! — крикнула нещасна жінка, заціпенівши з жаху.

Гленарван, не зронивши й слова, підняв руку. Розлігся постріл. Кара-Тете впав мертвий.

На звук пострілу сила тубільців повискакували з хижок. Фортеця за хвилину захрясла людьми. Сотні рук загрозливо простяглись до нещасних полонених. Револьвера видерли з Гленарванових рук.

Каї-Куму метнув на Гленарвана дивний погляд. Потім, прикривши вбивцю одною рукою, він підніс другу, втихомирюючи натовп, готовий кинутися на "триклятих єврпейців".

Урешті його голос узяв гору над лементом юрби.

— Табу! Табу! — закричав він щосили.

По цім слові натовп завмер нерухомо перед Гленарваном і його супутниками, вмить врятованими немов якоюсь надприродною силою.

За кілька хвилин полонених відвели до їхньої в'язниці — священного дому Варе-Атуа. Але ні Роберта Гранта, ні Жа-ка Паганеля поміж них не було.

Розділ XII ПОХОРОН МАОРІЙСЬКОГО БАТАЖКА

Каї-Куму, як то часто бувало в Новій Зеландії, поєднував звання "арікі", тобто жерця, й ватажка племені. Як жрець, він мав право накладати на людей та речі заборону — табу.

Ця заборона, спільна зі звичаями полінезійських народів, [466] має на меті насамперед негайно припинити будь-які зносини з тими особами або вживання тих речей, на які накладено табу. За віруваннями маорійців того, хто доторкнеться нечестивою рукою до істоти чи речі, проголошеної табу, розгніваний бог покарає смертю. Коли ж божество не поспішає помститися за образу, жерці не заважають самі здійснити помсту.

Батажки проголошують табу подеколи з політичних міркувань, але звичайно його застосовують у щоденному приватному житті. Табу накладають на кілька днів за різних обставин: коли тубілець підстриже собі волосся, після процедури татуювання, коли він змайструє собі пірогу, збудує хату, коли небезпечно хворий і коли він помирає. Якщо непередбачливе споживання загрожує винищити рибу в річках або спустошити завчасно плантації солодких пататів, то на рибу й патати накладають табу. Щоб позбутися настирливих відвідувачів, ватажок накладає табу на свій дім. Аби повернути собі на користь зносини з якимсь іноземним судном, він накладає на нього табу; так само він чинить, коли хоче позбавити покупців якогось європейського купця, що викликав його невдоволення. Заборона ватажка нагадує колишнє вето королів.

Якщо на певну річ накладено табу, ніхто не може до неї доторкнутися, не зазнавши кари. Коли тубілець підлягав такій забороні, то протягом певного часу він не має права доторкатися до тої чи іншої їжі. За такої ситуації заможній людині допомагають раби, котрі напихають їй рота їжею, яку вона не може брати руками; вбогі змушені самі ловити їжу ротом, і тоді табу обертає їх на тварин.

Отож цей своєрідний звичай скеровує й визначає най-дрібніші вчинки новозеландців. Він здійснює під виглядом божества постійне втручання до соціального й особистого життя. Табу набуло сили закону, й можна сказати, що все тубільне судочинство, незаперечне й ніким не заперечуване, полягає зрештою в повсякчасному застосуванні табу.

Табу, накладене на ув'язнених у Варе-Атуа полонених, було довільним і мало врятувати їх од люті тубільців. Почувши це слово, кілька друзів та прихильників Каї-Куму враз зупинились і взяли полонених під свій захист.

Однак Гленарван не тішив себе оманною щодо тої долі, яку йому готували. Тільки своєю смертю він може заплатити за вбивство ватажка. Але серед диких народів смерть — лише кінець довгих тортур. Отже Гленарван приготувався тяжко спокутувати те природне обурення, котре [467] спонукало його піднести озброєну руку; та вій усе ж

сподівався, що гнів Каї-Куму впаде на нього самого.

Яка жахлива ніч судилася Гленарванові та його товаришам! Хто зміг би змалювати глибину їхньої тривоги, виміряти безмежність страждань? Бідолаха Роберт і мужній Паганель так і не повернулися. їхня доля ні в кого не викликала сумнівів. Хіба ж не стали вони першими жертвами лютої помсти тубільців? Надія на їхній порятунок зникла навіть у Мак-Наббса, котрий нелегко впадав у відчай. Джон Манглс почував, що мало не божеволіє перед мовчазним розпачем розлученої з братом Мері Грант. Гленарван думав про одчайдушні благання Гелени, яка, рятуючись від тортур — чи рабства, воліла вмерти від його руки. Чи ж стане в нього мужності виконати її страшне прохання?

"А Мері — чи ж маю я право її вбити?"-з болем думав Джон.

Про втечу не було чого й мріяти. Десятеро воїнів, озброєних з голови до ніг, вартували біля входу до Варе-Атуа.

Настав ранок 13 лютого. Тубільці немов забули про полонених, яких захищало табу. У домі зберігались деякі харчі, але нещасні ледве до них доторкнулись. Голод відступив перед душевними муками. День минув, але не приніс їм будь-якої зміни, ані надії. Очевидно, година похорону ватажка мала збігтися з годиною страти.

Та коли Гленарван розумів, що Каї-Куму тепер мусив відкинути саму думку про обмін полоненими, майор зберігав іще хистку надію.

— Хтозна, — казав він, згадуючи, яке враження справила смерть Кара-Тете на маорійського ватажка, — хтозна, чи не відчув Каї-Куму в глибині душі, що він вам зобов'язаний за послугу?

Та незважаючи на міркування Мак-Наббса, Гленарван не хотів спокушати себе сподіванками. Наступний день також минув, але ніщо не вказувало на готування тубільців до страти. А причина затримки полягала ось у чім.

За віруваннями маорійців, душа померлого протягом трьох днів живе в тілі небіжчика, й тому труп ховають тільки через три доби. Цього звичаю, який змушує відкладати поховання, додержують дуже суворо. До 15 лютого па стояла безлюдна, наче пуста. Джон Манглс, злізши на Вільсонові плечі, часто оглядав зовнішні укріплення. Жодний тубілець не показувався. Змінялася лише варта, що пильно стерегла вхід до священного дому. [468]

Але на третій день хижки відчинилися. Дикуни — чоловіки, жінки, діти, себто кілька сотень маорійців, — зібралися в фортеці, спокійні й мовчазні.

Каї-Куму вийшов із своєї оселі й, оточений найвидатні-шими воїнами племені, зійшов на земляну насип заввишки кілька футів посередині па. Натовп тубільців з'юрмився півколом трохи оддалік від нього. Всі стояли мовчки.

На знак Каї-Куму один воїн попрямував до Варе-Атуа.

— Ви ж пам'ятайте, — мовила Гелена чоловікові. Гленарван притиснув дружину до свого серця. О цій

хвилині Мері Грант наблизилась до Джона Манглса.

— Коли лорд і леді Гленарван гадають, — мовила вона, — що жінці краще загинути

від руки свого чоловіка, ніж у страшній ганьбі жити в полоні, то наречена також може вмерти від руки нареченого, аби уникнути такої долі. Джо-не, я можу вам це сказати в таку вирішальну хвилину — хіба ж я давно вже не наречена ваша в глибині вашого серця? Чи ж можу я сподіватися від вас, дорогий Джоне, того, чого леді Гелена чекає від свого чоловіка?

— Мері! — в страшному збентеженні скрикнув молодий капітан. — Люба Мері!

Він не договорив: мата на дверях одсунулась, і полонених повели до Каї-Куму. Обидві жінки скорилися долі. Чоловіки приховали невимовну тривогу під зовнішнім спокоєм, що свідчив про надлюдську силу волі.

Вони зупинились перед ватажком. Той не примусив довго чекати на свій рішенець.

— Ти вбив Кара-Тете? — спитав він Гленарвана,

— Убив, — відповів лорд.

— Завтра ти помреш на сході сонця.

— Я сам? — спитав Гленарван, і серце його голосно закалатало в грудях.

— О, якби життя нашого Тогонга не було дорожче, за ваше! — вигукнув Каї-Куму з удаваним жалем і люттю в очах.

В цю хвилину гурт заворушився. Гленарван кинув навколо швидкий погляд. Юрба розступилася, й показався воїн; вкрай знеможений, піт збігав з нього струмками.

Каї-Куму звернувся до воїна англійською мовою з очевидним наміром, щоб його зрозуміли полонені:

— Ти прийшов з табору "пакекас"?

— Так, — відповів маорієць.

— Ти бачив там полоненого, нашого Тогонга?

— Я бачив його.

— Він живий? [469]

— Він домер. Англійці його вбили.

Для Гленарвана та його супутників ці слова означали смертний вирок.

— Всі ви помрете завтра на світанку! — закричав Каї-Куму.

Отже, всіх полонених спостигла однакова кара. Леді Гелена й Мері Грант підвели вгору очі, в яких світилась глибока вдячність долі.

Полонених не відвели назад до Варе-Атуа. Вони мали бути присутні сьогодні на похороні вбитого ватажка й кривавих церемоніях, що супроводили цей обряд. Загін тубільців одвів полонених за кілька кроків убік під величезне дерево "куді". Там вони залишались, оточені вартою, котра не спускала їх з ока. Решта маорійців, охоплена тугою за своїм ватажком, начебто геть за них забули.

Після смерті Кара-Тете минули встановлені звичаєм три дні. Тож душа небіжчика вже покинула його тлінне тіло. Почалася церемонія поховання.

Тіло перенесли на невисокий пагорок всередині фортеці. Воно було вдягнене в найкраще вбрання й загорнене в розкішні мати з форміуму. Прикрашену пір'ям голову оповив вінок із зеленого листя. Лице, руки й груди небіжчика, намащені олією, не виявляли жодних ознак тління.

Родичі та друзі підійшли до підніжжя пагорка, й раптом, немов диригент оркестру подав паличкою знак до виконання жалібного гімну, в повітрі розлігся дужий плач, стогін і ридання сотень голосів. Ритм цього погребного голосіння був тужливий, важкий і розмірений. Родичі небіжчика били себе по голові, жінки роздирали собі нігтями обличчя, обливаючись більше кров'ю, ніж слізьми. Нещасні сумлінно виконували традиційний дикунський обряд. Але ці вияви жалоби, видимо недостатні, не могли заспокоїти небіжчикову душу, і гнів його, безперечно, вразив би тих, хто залишився живий. Його воїни, не в силі повернути до життя свого ватажка, воліли, щоб він не шкодував на тому світі за розкошами земного існування. Отож дружина Кара-Тете не повинна покидати свого чоловіка в могилі. А втім, нещасна жінка сама відмовилась би пережити свого чоловіка. Такий був звичай, погоджений з поняттям обов'язку, і прикладів подібної саможертви не бракувало в історії Зеландії.

Показалася вдова Кара-Тете, ще молода жінка. Розкуйовджене волосся безладно падало їй на плечі, вона ридала й голосила. Серед зойків і стогонів вчувались окремі слова, уривчасті фрази, в яких вона славилася чесноти небіжчика, виливала жалі. Пойнята нестримним поривом розпуки, [470] жінка простяглась біля підніжжя пагорка, б'ючись головою об землю.

В цю хвилину до неї наблизився Каї-Куму. Раптом нещасна жертва підвелася. Але могутнім ударом "мере", важкого дубця, ватажок знову звалив її на землю, і вона впала мертва, наче вбита грімницею.

Одразу знявся дикий лемент. Безліч рук, загрожуючи, простяглися до полонених, тяжко вражених цим жахливим видовищем. Але ніхто не зрушив з місця, бо поховальна церемонія ще тривала.

Жінка Кара-Тете приєдналася до чоловіка. Обидва трупи лежали поруч. Але для довічного життя небіжчикові замало вірної подруги. Хто прислужуватиме їм обом біля Нуї-Атуа, якщо їхні раби не підуть на той світ услід за ними?

Шістьох таких бідолах привели до трупів їхніх володарів. Цих слуг невблаганні закони війни обернули на рабів. За життя Кара-Тете вони зазнавали найтяжчих злигоднів, повсякчас страждали через звіряче поводження, ледве не конали з голоду, працювали, неначе в'ючаки, а тепер, згідно з віруваннями маорійців, їх приречено вікувати рабами в загробному житті.

Нещасні, здавалося, скорилися своїй долі. Їх не дивувала ця жертва — вони давно вже її передбачали. Руки їхні залишалися вільні, отже треба було чекати, що вони зустрінуть смерть без жодного опору.

А втім, то легка смерть, сердеги не зазнали зайвих мук. Тортури готувалися тим, хто заподіяв убивство; вони стояли за двадцять кроків, одвернувши очі від страшного видовища, котре оберталось на ще жахливіше.

Шість ударів мере, завданих руками шістьох дужих воїнів, — і жертви простяглися на землі в калюжах крові.

Це стало за гасло до початку моторошної сцени людоджерства.

Табу не захищає тіла рабів так, як трупи їхніх володарів. Тіла рабів належать

племені. Це, так би мовити, дрібна плата голосільникам на похороні. Тільки-но жертвування закінчилося, навала дикунів, ватажки й воїни, жінки, старики, діти, без різниці віку й статі, кинулись на ці вже неживі рештки.

Гленарван та його товариші намагались заслонити від обох жінок це огидне видовисько. Вони зрозуміли тепер, яка страта чекає на них завтра при сході сонця і яких жахливих катувань доведеться зазнати їм перед смертю. Вони заціпеніли з жаху. [471]

По тому почалися жалобні танки. Від міцних напоїв, настояних на стручковому перцю, дикуни ще більше с#яні-лк. Тепер в них не залишилося нічого людського. Здавалось, забувши про табу ватажка, вони ось-ось кинуться в звірячому пориві на пойнятих жахом полонених. Але Каг-Куму ; серед загального сп'яніння не втрачав здорового глузду. Він дав можливість кривавій оргії дійти найвищої своєї напруги, тоді припинив усе, й останній акт похоронної відправи відбувся за усталеним звичаєм.

Трупи Кара-Тете та його дружини підвели й посадили, як то заведено в новозеландців, зігнувши коліна, підтягнувши ноги й руки до черева. Треба було їх поховати, але ще не остаточно, а доти, поки зотліє в землі їхнє тіло й залишаться самі кістки.

Місце для могили було обрано' за межами фортеці, на вершині невисокої гори Маунганаму, що підносилась милі за дві на правому березі озера.

Туди й належало приставити трупи ватажка та його дружини. До підніжжя насипу принесли два примітивних паланкіни, чи скорше просто поховальні мари. На них посадили обидва трупи, міцно прив'язавши їх ліанами. Четверо воїнів підняли мари на плечі, і жалібний похід, під звуки похоронного співу, рушив у супроводі всього племені до місця поховання.

Полонені, що їх так само пильнувала сторожа, бачили, як процесія вийшла за межі першого поясу укріплень; потім співи й; зойки потроху вщухли.

Заглибившись у долину, жалібний похід з півгодини не показувався на їхньому обрії. Та незабаром полонені запримітили, як процесія зазміїлася стежками, що вели до вершини гори. Здалеку хвилясті рухи цієї звивистої колони видавалися якимись примарними.

Процесія, дійшовши вершечка Маунганаму, зупинилась на висоті восьмисот футів у тому місці, де вирито могилу Кара-Тете.

Звичайний маорієць дістав би після смерті саму лише яму та купу каміння. Але для могутнього й грізного ватажка, що мав, без сумніву, обернутися невдовзі на божество, плем'я приготувало могилу, гідну його подвигів на землі.

"Удупа" була .оточена палісадом, а біля ями, де мали спочивати мерці, стриміли палі, оздоблені пофарбованими в червоне фігурами. Родичі .небіжчиків не забули, що Вай-дуа — дух померлих — живиться звичайним харчем так само, як і тіло за життя на землі. Тому в загорожі стояла різна їжа поруч зі зброєю й вбранням померлого. Отже ватажкові [472] в могилі не бракувало жодних вигод. Подружжя поклали поруч одне одного й під жалібне голосіння засипали землею, а зверху закрили травою. По тому

процесія в глибокому мовчанні спустилася з гори. Тепер ніхто не міг зійти на Маунганаму під страхом смертної кари, бо на гору було накладено табу, як і на Тонгаріро, де колись поховано ватажка, котрий загинув 1846 року під час землетрусу.

Розділ XIII ОСТАННІ ГОДИНИ

Коли сонце сховалось по той бік озера за вершинами гір, полонених знову відвели до їхньої в'язниці. Вони мали вийти відтіль не раніше, ніж гірські шпилі Вагіті-Ренджс спалахнуть у перших променях сонця.

Їм лишилося жити одну тільки ніч. Попри тяжке пригнічення й жах, що не покидали їх ні на хвилину, вони все ж таки разом повечеряли.

— Нам потрібні всі наші сили, — сказав Гленарван, — аби мужньо дивитися смерті в обличчя. Треба показати цим дикунам, як уміють вмирати європейці.

По вечері леді Гелена прочитала вголос вечірню молитву, і всі її супутники приєдналися до неї. Закінчивши молитву, полонені обнялися між собою.

Мері Грант і Гелена полягали в кутку на маті. Сон, що змушує забути всяке лихо, невдовзі склепив їм повіки. Зне-можені втомою та безсонними ночами, жінки поснули, притулившись одна до одної. Гленарван, одвівши своїх друзів убік, сказав їм:

— Любі друзі, наше життя й життя цих нещасних жінок в руках долі. Коли нам судилось завтра померти, то ми, я цього певен, помremo не здригнувшись, як мужні люди, що прагнули до благородної мети. Але смерть, котра чекав на нас, не просто смерть, а катування, можливо, безчестя,... і ці дві жінки...

На цім слові Гленарванів голос, досі твердий, йому зрадив. Він замовк, аби побороти хвилювання.

— Джоне, — звернувся він за хвилину, опанувавши себе, до молодого капітана, — ви обіцяли Мері те, що я пообіцяв леді Гелені. Як надумали ви чинити?

— Я вважаю, — відповів Джон Манглс, — що маю право виконати цю обіцянку.
[474] — Так, Джоне! Але в нас немає зброї!

— Ось вона, — мовив Джон, витягаючи кинджал. — Я вирвав його з рук Кара-Тете, коли цей дикун упав до наших ніг. Той поміж нас, хто переживе іншого, повинен виконати бажання леді Гелени й Мері Грант.

Після цих слів у хижі запанувала глибока мовчанка. Нарешті її перервав майор.

— Друзі. — мовив він, — бережіть свою зброю, як крайній засіб, до останньої хвилини. Я не прихильник заходів, що їх неможливо виправити.

— Я маю на увазі не нас, чоловіків, — озвався Гленарван. — Смерть, хай і найжоретокіша, нас не злякає. О, коли б ми були самі, я вже двадцять разів гукнув би до вас: "Друзі, спробуймо вийти відтіль. Нападемо на цих негідників!" Але дружина моя, але Мері...

В цей час Джон відсунув мату на дверях і порахував тубільців, що вартували біля входу до Варе-Атуа. Їх було двадцять п'ять. Вони розклали велике вогнище, яке кидало 8ловісні відблиски на нерівну поверхню па. Одні простягли-ся навколо багаття; інші стояли нерухомо, чітко вирізняючись чорними постатями на світлому тлі полум'я. Але всі раз у раз поглядали на хатину, доручену їхній пильності.

Кажуть, в'язень, котрий хоче втекти, швидше досягне мети, ніж наглядач, який прагне йому перешкодити. Справді, бажання й воля першого завжди дужчі, ніж другого. Бо наглядач може забути, що він вартує, в той час як в'язень ні на мить не забуває, що його стережуть. І полонений частіше думає про втечу, ніж вартовий, щоб їй перешкодити. Ось чому часто трапляються дивовижні втечі.

Але тут на сторожі стояв не байдужий наглядач; полонених стерегла сама ненависть і помста. Якщо їх не зв'язали, то тільки тому, що це видалося зайвим, адже двадцять п'ять чоловік вартувало біля виходу з священного дому.

До цієї будівлі, що спиралась на скелю, яка завершувала укріплення, можна було приступитися тільки вузькою смужкою землі, котра з'єднувала її з майданом па. З двох інших боків хижа здіймалася понад крутими урвищами й нависала над прірвою на сто футів завглибшки. Спуститися схилом прірви було неможливо. Так само неможливо було й тікати через задню стінку будівлі, яка щільно прилягала до величезної скелі. Єдиний вихід — двері священного дому, але маорійці не спускали очей з того вузького клаптика землі, що немов місток перекинувся від Варе-Атуа до фортеці. Отже всі шляхи до звільнення відрізано, і Гленарван, [475] котрий двадцять разів обстежив стіни своєї в'язниці, мусив це визнати.

Години тривожної ночі тим часом спливали. Непроглядна темрява оповила гори. Ані місяць, ані зірки не осявали глибокого мороку. Інколи над майданом па зривався вітер. Палі священного дому рипіли. Од вітру спалахувало багаття маорійців, і тоді перебіжні швидкі відсвіти полум'я досягали середини Варе-Атуа, освітлюючи на мить групу полонених. Знедолені люди поринули в свої передсмертні думки. В хижі панувала німотність смерті.

Близько четвертої години ранку увагу майора привернуло легке шарудіння; воно долидало начебто з-за тої стінки будівлі, яка прилягала до скелі. Мак-Наббс, спочатку байдужий до цих звуків, згодом спостеріг, що вони не припиняються, і став дослухатися. Потім, зацікавившись, він припав вухом до землі. Йому здалося, ніби хтось шкребе, рив землю ззовні.

Упевнившись, що він не помиляється, майор обережно підійшов до Гленарвана й Джона Манглса і, збудивши їх від тяжких думок, потяг за собою в глиб хижі,

— Слухайте, — мовив він стиха і знаком показав, щоб вони нахилились.

Шкряботіння ставало чимраз виразніше; чутно було, як під тиском гострого знаряддя скреготали й котилися вниз дрібні камінці.

— Якийсь звір риє собі лігво, — сказав Джон Манглс.

— Хтозна! — Гленарван ляснув себе по лобі. — А що, коли це людина?

— А от ми зараз дізнаємось, людина це чи тварина! — відповів майор.

Вільсон та Олбінет приєднались до своїх товаришів, і всі разом стали рити під стіною: Джон кинджалом, інші гострим камінням або просто руками, в той час як Мюльреді, простягтись долі, стежив крізь щілину під матою за тубільцями.

Дикуни нерухомо сиділи біля багаття, і в гадці не маючи, що відбувається за двадцять кроків од них.

Земля під руками полонених була сипка, легко кришилася, далі йшов шар кременистого туфу; тому, хоч і бракувало інструментів, яма швидко глибшала. Незабаром стало очевидно, що людина чи кілька людей рили хідник у зовнішній стіні укріплення. Навіщо? Знали вони про існування полонених, чи випадково якісь особисті —наміри змусили їх тут копати? [478]

Полонені подвоїли зусилля. Кров точилася аї здертих пальців, але вони рили й рили. За півгодини яма досягла вже півтуза. Звуки з того боку ставали чимраз чіткіші, і всі впевнились-тільки тонкий шар землі перешкоджав безпосередньому сполученню.

Збігло ще кілька хвилин, і рантом майор відсмикнув руку, вражену чимсь гострим. Він затамував крик, який ледь не вихопився йому з уст.

Джон Манглс відхилив лезом кинджала ніж, вистроплений із землі, і схопив руку, що його тримала.

Це була рука жінки або дитини, рука європейця!

Ні з того, ні з іншого боку ніхто не вимовив жодного слова. Очевидно, обидві сторони розуміли, що треба мовчати.

— Невже це Роберт? — прошепотів Гленарван.

Та хоч як стиха вимовив він це ім'я, Мері Грант, котру збудив рух у хижі, прослизнула до Гленарвана й, схопивши цю замещену землею руку, вкрила її поцілунками.

— Ти! Ти! — шепотіла дівчина, що не могла не впізнати цієї дитячої руки. — Ти, мій Роберте!

— Це я, сестричко, — відповів Робертовий голос, — я тут, щоб вас усіх врятувати. Але тихо!

— Хоробрий хлопчина! — повторював Гленарван.

— Стежте за дикунами зокола, — шепотів далі Роберт. Мюльреді, який покинув на хвилину свій спостережний пункт, коли з'явився Роберт знову повернувся до дверей.

— Все гаразд, — мовив він. — Вартують тільки четверо. Решта поснули.

— Сміливіше! — вигукнув Вільсон.

. Отвір миттю поширили, і Роберт з сестриних обіймів перейшов у обійми леді Гелени. Він був увесь обмотаний довгою мотузкою з форміуму.

— Хлопчику мій! Хлопчику мій! — шепотіла молода жінка. — То дикуни не вбили тебе!

— Ні, не вбили, — так само пошепки відповів Роберт. — Сам не знаю, як серед тої метушні мені вдалося вислизнути. Я вибрався за межу укріплень. Два дні я ховався в чагарнику, а вночі блукав навколо. Я хотів вас побачити. Коли плем'я зібралося на похорон ватажка, я оглянув те місце, де стоїть оця в'язниця, й побачив, що зміг би до вас добратися. В порожній хижці я потяг ножа й мотузку. Я видерся нагору, мов драбиною, чіпляючись за траву та за гілля кушів. В скелі, до якої прилягає ця хатина, я натрапив на печеру, і мені довелося, аби дістатися до вас, прокопати лише кілька футів м'якої землі. І ось — я тут! [477]

Двадцять німих поцілунків стали за єдину відповідь, що її тільки й міг дістати

Роберт.

— Ходімо! — мовив він рішуче.

— А Паганель унизу? — спитав Гленарван.

— Пан Паганель? — здивовано перепитав хлопець.

— Так. Він чекає нас?

— Але ж ні, сер. Невже пана Паганеля немає з вами?

— Його немає тут, Роберте, — відповіла Мері Грант.

— Як? Ти не бачив його? — спитав Гленарван. — Хіба ви не зустрілися під час колотнечі? Хіба ви не разом утекли?

— Ні, сер, — відповів хлопчик, приголомшений звісткою про зникнення свого друга.

— Тікаймо, — мовив майор, — не можна втрачати ані хвилини. Де б не опинився Паганель, йому не загрожує більша небезпека, ніж нам. Ходімо!

Справді, дорогоцінний час спливав. Тікати треба було негайно. Втеча не здавалась би важкою, якби не прямовисна скеля футів двадцять заввишки, котрою полонені мали спуститися, вибравшись із печери. Далі аж до споду гори йшов положистий схил. Відтіль вони могли швидко добратися до вузьких долин, які простягалися внизу одна за одною. Але маорійцям, що помітили б утікачів, довелось, наздоганяючи їх, зробити чималий гак; адже вони не могли знати, що між Варе-Атуа й зовнішнім схилом вирито хідник.

Уживши всіх застережних заходів, підготувалися до втечі. Полонені один по одному спустились у вузький отвір й опинилися в печері. Джон Манглс, перш ніж покинути хижу, знищив усі сліди підкопу й прослизнув у свою чергу в відтулину, щільно закривши її по тому матами. Підземний хід в такий спосіб надійно приховано.

Тепер ішлося про те, щоб спуститись прямовисною скелею до гірського схилу, і це було б ніяк зробити, коли б Роберт не приніс міцної мотузки з форміуму.

Її розкрутили, закріпили на прискалку, а другий кінець кинули вниз. Джон Манглс, перш ніж дозволити своїм дру-8ям спускатися, випробував мотузку; вона здалася йому не надто надійною. Це вимагало обачності: впасти з такої висоти означало забитися на смерть.

— Ця мотузка, — сказав Джон Манглс, — може витримати вагу тільки двох чоловік. Залежно від цього й діятимемо. Хай спершу спустяться лорд і леді Гленарван; коли вони досягнуть схилу, хай тричі смикнуть за мотузку, це буде для нас знак, що можна спускатися вслід за ними.

— Спочатку піду я, — сказав Роберт. — Унизу, на схилі, [478] я шайшов глибоку западину, де можуть заховатися ті, хто спускатиметься перший, очікуючи решту.

— Гайда, спускайся, хлопче, — сказав Гленарван, потиснувши руку юнакові.

Роберт зник. За хвилину мотузка тричі смикнулась, сповістивши, що хлопець щасливо досяг схилу гори.

Гленарван і леді Гелена зараз же вийшли з печери. Було ще темно, але на сході гірські вершини почали вже ледь помітно сіріти.

Дошкульний вранішній холод підбадьорив молоду жінку, і вона відважно почала

свою небезпечну подорож. Спочатку Гленарван, за ним Гелена спустились вздовж прямовисної скелі до того місця, де вона спирається на вершину схилу. Відтіль Гленарван почав сходити вниз укосом, йдучи вперед лицем до дружини й підтримуючи її. Він намацував кушки трави й чагарі, які могли б служити опорою; спочатку він їх випробовував, а тоді ставив на них Геленину ногу. Сполохані зненацька птахи галасливо злітали над їхніми головами; втікачі тремтіли щоразу, коли потривожені ними камінці з гуркотом котилися до підніжжя гори.

Вони досягли вже середини схилу, коли до них долинув з отвору печери голос Джона Манглса.

-: Зупиніться! — стиха гукнув він.

Гленарван, учепившись одною рукою за кущик трави, а другою підтримуючи дружину, прикипів до місця, затамувавши подих.

Ударив тривогу Вільсон. Почувши якийсь шум на майданчику перед Варє-Атуа, він увійшов знов у хижу й, піднявши мату, став слідкувати за маорійцями. На даний ним знак Джон Мангле зупинив Гленарвана.

Справді, один із воїнів, упіймавши вухом якийсь незвичний гомін чи шарудіння, встав і наблизився до Варє-Атуа. Зупинившись за два кроки від будівлі, він прислухався, нахиливши голову. Так він стояв хвилину, котра видалась за цілу годину втікачам, нашорошивши вуха, весь насторожений. По тому, з досадою струснувши головою, як людина, що допустилась помилки, він повернувся до своїх товаришів і підкинув сухого хмизу в багаття, яке ледве жевріло. Полум'я метнулося вгору й освітило його вже цілком заспокоєне обличчя; глянувши на перші проблиски світанку, які забілили на обрії, він простягся біля вогню, щоб зігрітися.

— Все гаразд, — прошепотів Вільсон, повернувшись до печери. [479]

Джон подав знак Гленарванові спускатися далі, й невдовзі він та Гелена опинились на вузькій стежці, де їх шдчікував Роберт.

Мотузку тричі смикнули — настала черга Джона Мангл-са й Мері Грант вирушати в небезпечну путь. Вони обережно спустилися й приєднались до подружжя Гленарванів у тій западині, про яку казав Роберт.

За п'ять хвилин усі втікачі, щасливо вибравшись з Варє-Атуа, покинули свій тимчасовий притулок і, уникаючи аа-селених берегів озера, вузькими стежками заглибилися в гори.

Вони йшли швидко, намагаючись обминати всі ті місця, де могло б їх запримітити чиєсь око. Йшли мовчки, просли-ваючи мов тіні крізь кущі. Куди вони прямували? Навман-ня, але вони були*вільні!

Близько п'ятої години почало розвиднятися, Висока стяга хмар у небі стала голубувато-мармуровою. Повітря ранковим туманом гірські верховини поволі виступали із імлі. Сонце не забариться зійти, й, замість подати гасло до страти, воно, навпаки, викриє втечу засуджених.

І перш ніж це станеться, втікачі будь-що повинні опинитися на недосяжній для дикунів відстані, заплутати остаточно свої сліди. Але вони посувалися не надто швидко,

бо стежки були круті. Гленарван підтримував дружину, майже ніс її на руках. Мері спиралась на руку Джона Манглса. Попереду йшов Роберт, щасливий і гордий, радіючи з свого успіху, позаду — матроси.

Ще півгодини — й осяйне світло вирине з-за туманного обрію.

Ці півгодини втікачі простували наздогад. Адже з ними не було Паганеля, який завжди вказував їм правильний шлях, Паганеля, що його зникнення всіх непокоїло, затьмарюючи радість звільнення. Але вони все ж таки прямували на схід, назустріч розкішній ранішній зорі. Невдовзі вони піднялися на п'ятсот футів вище озера Таупо, й ранковий холод, особливо дошкульний на цій висоті, давався взнаки. Розпливчасті обриси пагорбів і гір, що купчились одні над одними, вставали перед утікачами, але Гленарван прагнув тільки одного — загубитися серед них. Згодом вони спроможуться вибратися з цього гірського лабіринту.

Врешті зійшло сонце, й перше проміння його впало на втікачів.

І тоді в повітрі зненацька розляглося жахливе виття, в якому злилися сотні голосів. Зойки долинули з фортеці, але відкіля саме, втікачі не знали достеменно, до того ж [480] густий туман, що слався внизу, ховав від їхніх очей долини.

Та сумніву бути не могло — їхню втечу викрито. Чи ж пощастить їм уникнути переслідування? Чи помітили їх тубільці? Чи не зрадять їх сліди?

О цій хвилині туман унизу піднявся, обгорнув утікачів вологою хмарою, і на триста футів під собою вони раптом уздріли знавіснілу юрбу тубільців.

Вони побачили дикунів, але й ті їх угледіли. Знову залунали крики й лемент, до яких приєднався собачий гавкіт. Після марних спроб перебратися через скелю біля Варе-Атуа все плем'я вибігло геть з фортеці й кинулось найкоротшими стежками навздогін за в'язнями, що втекли від його помсти.

Розділ XIV ГОРА, ОГОЛОШЕНА ТАБУ

Верховина гори здіймалася на сотню футів вище. Втікачі прагли дістатися туди і, сховавшись на протилежному схилі, зникнути з очей маорійців. Вони сподівались натрапити на якийсь зручний для переходу гребінь і перебратися ним на сусідні гірські вершини, котрі розкинулись навкруг у такому безладі, що, певно, тільки Паганель, якби цей бідолаха був тут, спромігся би в них розібратись.

Утікачі поспішали, бо загрозливі вигуки чулися ближче й ближче. Орда тубільців підбігала вже до споду гори.

— Сміливіше! Сміливіше, друзі! — кричав Гленарван, підбадьорюючи супутників словами й жестами.

Щонайменше за п'ять хвилин утікачі досягли вершини гори. Тут вони обернулися, щоб оцінити становище й вирішити, куди податися, аби збити з пантелику маорійців.

З цієї височини погляд обіймав озеро Таупо, що простяг-лось на захід, обрамлене мальовничими горами; вершини Піронжії — на півночі, вогнедишний кратер Тонгаріро — на півдні. Але на сході підносився шпильастий гірський кряж, який прилягав до Вагіті-Ренджс — величезного ланцюга, що його ланки суцільним пасмом оперізують весь північний острів од протоки Кука до Східного мису. Отже, треба було дійти лівим

схилом униз і заглибитись у вузькі ущелини, з котрих ще невідомо, чи й можна вийти.

Гленарван тривожно озирнувся навколо. Туман танув під сонячним промінням, і він міг тепер розледіти й найменші заглибники в ґрунті. Кожний рух маорійців Гленарван бачив як на долоні. [4b1] Тубільці були вже не далі як за п'ятсот футів од утікачів, котрі двсЯгли горішнього плато, де підносився саїтний конусуватий шпиль. '

Хоч яка коротка була ця зупинка, але Гленарван розумів, що й вона для них згубна. Знеможені чи ні, втікачі мусили поспішати, аби їх не оточили.

— Спускаймося! — вигукнув він. — Спускаймося, поки нам не перейняли шлях!

Але в ту хвилину, коли бідолашні жінки надлюдським зусиллям змусили себе підвестися, Мак-Наббс зупинив усіх, кажучи:

— Це вже непотрібно, Гленарване. Ось гляньте!

І справді, в поведінці дикунів сталася якась незрозуміла зміна.

Погоня нараз припинилася. Штурм гори перервано, немов за якимсь владним наказом. Навала тубільців раптом застигла, вгамована, під цією горою, наче морська хвиля перед неприступним бекеттЯм.

Всі ці пойняті жадобою крові дикуни скупчились тепер біля підніжжЯ гори, горлали, вимахували руками, потрясали рушницЯми й сокирами, але не посувалися ні на крок уперед. їхні пси, прикипілі до місця, як і вони, оскаженіло гавкали.

Що ж сталося? Яка невидима сила зупинила тубільців? Утікачі дивилися, нічого не розуміючи, страхаючись, що чари, які рантом екували плем'Я Каї-Куму, ось-ось розвіються.

Раптом у Джона Манглса вихопився крик, який змусив його товаришів обернутися. Він вказував на вершечок гори, на маленьку фортецю, що там підносилаь,

— Могила ватажка Кара-Тете! — вигукнув Роберт.

— Ти не помиляєшся, Роберте? — спитав Гленарван.

— Ні, сер, це справді його могила. Я її впізнав.

Хлопець на помилявся. Футів за п'ятдесят вище, на самісінькому шпилі, височіла огорожа з щойно пофарбована-вого кілля. Гленарван також упізнав могилу маорійського ватажка. Плутана дорога випадково привела втікачів на верховину гори Маунганаму.

Вони видерлись останніми уступами схилу й опинились перед могилою Кара-Тете. За вхід правив широкий отвір, запнутий матами.

Гленарван увійшов був усередину загорожі, але одра-зу ж хутко відступив назад.

— Там дикун! — скрикнув він. [482]

— Дикун у цій могилі? — здивувався майор.

— Так, Мак-Наббсе.

— Однаково увійдімо.

Гленарван, майор, Роберт і Джон Манглс пробралися за огорожу. Справді, там сидів маорієць, загорнутий у довгий плащ з форміуму. Присмерк, що панував в "удупа", не дозволяв роздивитись його обличчЯ. Він здавався дуже спокійним і снідав з незворушною безтурботністю. Тільки-но Гленарван намірився звернутися до нього, як тубілець люб'язно запросив прекрасною англійською мовою:

— Сідайте, дорогий лорде, на вас чекає сніданок.

То був Паганель! Почувши його голос, усі кинулись за огорожу й потрапили в міцні обійми любого географа. Паганель знайшовся! Його особа була втіленням загального порятунку. Всі навперебій почали його розпитувати, всі хотіли знати, яким побитом і чому він опинився на вершині Маунганаму; але Гленарван одним словом припинив цю несвоечасну цікавість.

— Дикуни! — мовив він.

— Дикуни? — знизавши плечима, повторив Паганель. — Ось людці, яких я глибоко зневажаю!

— Та хіба ж вони не можуть?..

— Хто ж бо? Ці бевзі? Подивіться лишень на них!

Усі вслід за Паганелем вийшли з-за огорожі. Новозеландці стояли на тому самому місці під горою й несамовито галасували.

— Горлайте собі! Вийте! Репетуйте! Хоч надсідайтеся, дурноголові створіння! — казав Паганель. — Ніколи вам не зійти на цю гору!

— Але чому? — спитав Гленарван.

— Бо тут поховано ватажка, бо нас захищає його могила, бо на цю гору накладено табу!

— Табу!

— Атож, мої друзі! Тим-то я ховаюся тут, наче в одному з тих середньовічних притулків, де нездолені знаходили собі порятунок.

— Доля змилювалась над нами! — вигукнула Гелена, здіймаючи руки вгору.

Справді, Маунганаму оголошено табу, й забобонні дикуни не наважувалися зійти на неї, зламавши заборону.

Це не був іще остаточний порятунок для втікачів, але рятівний перепочинок, що з нього вони могли скористатися. Гленарван, пойнятий невимовним хвилюванням, не зронив ані слова, а майор з глибоким задоволенням похитував головою. [484]

— А тепер, друзі, — казав Паганель далі, — якщо ці негідники сподіваються випробувати на нас своє довготерпіння, то вони впіймають облизня. Не мине й двох днів, як ми станемо для них недосяжні.

— Ми втечемо! — вигукнув Гленарван. — Але як?

— Я цього ще не знаю, — відповів Паганель, — але втечемо неодмінно.

Тоді всі стали просити географа розповісти про свої пригоди. І, дивна річ, цей балакун виявив надзвичайну стриманість; доводилось, так би мовити, витягати з нього кожне слово. Паганель, котрий завжди залюбки розказував, давав тепер на запитання друзів ухильні й скупі відповіді.

"Підмінили мого Паганеля", — думав Мак-Наббс.

Справді, шановний учений поводився вельми дивно. Він повсякчас щільно загортався в широченний плащ із форміуму й уникав пильних чи цікавих поглядів. Всі зауважили, що він дуже бентежився, ледве мова заходила про нього, і тоді з делікатності вдавали, наче нічого не помічають. А втім, коли Паганелева особа не була

в центрі розмови, до нього поверталась його звичайна жвавість.

Що ж до його пригод, то лише таке він визнав за можливе розказати своїм товаришам, котрі посідали навкруг нього попід палями огорожі.

Після вбивства Кара-Тете Паганель, як і Роберт, скористався із заколоту серед тубільців і кинувся за межі укріплень па. Але менш щасливий, ніж юний Грант, він потрапив до якогось маорійського табору. Ватажок цього племені, високий на зріст, з розумним обличчям, явно був багато освіченіший за своїх воїнів. Він говорив правильною англійською мовою й привітав новоприбулого, потершися з ним носами.

Спершу Паганель не міг збагнути, мають його за бранця чи ні, але пересвідчившись, що ватажок племені хоч і чемно, проте невідступно повсюди його супроводить, він зрозумів своє становище.

Цей ватажок, на ймення Гігі, себто "сонячний промінь", був зовсім не лихий на вдачу. Окуляри й далекоглядна труба географа, видимо, сприяли тому, що він склав собі дуже високу думку про Паганеля; він вирішив прив'язати його до своєї особи не лише доброзичливістю, але й міцними мотузками з форміуму. Надто вночі.

Так тривало довгих три дні. Як же обходились з Паганелем, добре чи зле? "І так, і ні", — казав географ, не вдаючись до подробиць. Словом, він опинився в полоні, і, за винятком [485] загрози негайної страти, йому можна було позаздрити не більше, ніж його товаришам.

На щастя, одної ночі він примудрився перегризти мотузки й утекти. Він спостерігав здалеку похорон маорійського ватажка, знав, що його поховано на вершині Маунганаму і що на гору накладено табу. Саме там він і поклав собі сховатися, не бажаючи покинути країну, де залишалися в полоні його товариші. Небезпечна втеча його закінчилася щасливо. Попередньої ночі він добрався до могили Кара-Те-те й очікував тут, збираючись на силах, поки якась чудесна оказія не визволить його друзів.

Ось що розповів Паганель. Та чи, бува, не приховав він умисне якихось обставин свого перебутку в тубільців? Замішання географа не раз наводило на таку думку. Проте його сердечно вітали з щасливим визволенням, і, віддавши таким чином належне минулому, всі повернулися до сьогочасного.

Втікачам ще й досі загрожувала страшна небезпека. Тубільці, не насмілюючись зійти на Маунганаму, сподівалися, що голод і спрага змусять врешті їхніх полонених здатися. Це було справою часу, а терпіння дикунам не позичати.

Гленарван добре усвідомлював труднощі їхнього стану, але він вирішив чекати сприятливих обставин, а якщо потрібно, то й створити їх.

Насамперед Гленарван запропонував старанно обстежити Маунганаму, цю імпровізовану фортецю, не для того, звісно, аби її захищати — облоги бояться не доводилось, — але щоб з неї вибратися.

Гленарван разом з майором, Джоном, Робертом і Паганелем точно виміряли й оглянули гору. Вони дослідили, в якому напрямку йдуть стежки, круті вони чи пологі, обдивилися схили. Гірський кряж з милою завдовжки, що поєднував Маунганаму та пасмо Вагіті, спускався, поволі понижуючись, в долину. Його вузький і

примхливо покручений гребінь був єдиною приступною дорогою, якщо доведеться тікати. Коли втікачі пройдуть там непомітно під захистом нічної темряви, то, може, їм пощастить, вислизнувши від тваринців, добратися до глибоких долин в горах Вагіті.

Проте на цьому шляху на мандрівників чигало багато небезпек. В долішній частині дорога проходила на відстані пострілу з рушниці. Тубільці могли відкрити з найнижчих укосів перехресний вогонь, і крізь його щільну мережу ніхто не пройшов би безкарно.

Коли Гленарван і його друзі, насмілившись, дійшли до [486] найнебезпечнішого місця гребеня, дикуни зустріли їх дощем свинцю, який, на щастя, нікого не зачепив. Підхоплені вітром, біля них упали кілька клейтухів. Вони були зроблені з якогось друкованого паперу. Паганель з чистої цікавості підняв одного клейтуха й насилу добрав, що там надруковано.

— Чудово! — вигукнув він. — Знаєте, друзі, чим ці тварюки набивають свої рушниці?

— Ні, Паганелго, — відповів Гленарван.

— Якщо вони звичайно використовують книги в такий спосіб, то мені вельми шкода їхніх місіонерів. Нелегко їм буде заснувати маорійські бібліотеки!

— А яким текстом з біблії дикуни стріляли в нас? — спитав Гленарван.

— Текстом, де говориться, що треба покладати надію на бога, — відповів Джон, котрий щойно прочитав вібганий папірець.

— Прочитайте нам уголос, Джоне, — попросив Гленарван.

І Джон прочитав на клаптику паперу те, чого не знищив порох:

— Псалом дев'яностий: "Бо той, хто уповає на мене, врятується".

— Друзі, — мовив Гленарван, — передамо нашим мужнім дорогим подругам ці слова надії, хай вони сповнять наснагою їхні серця!

Гленарван та його товариші зійшли крутими стежками на шпиль гори й попрямували до могили, щоб старанно її оглянути.

Вибираючись на гору, вони відчували вряди-годи — ґрунт тремтить у них під ногами. Це було не коливання, а немов безнастанне двигіння стінок парового казана од тиску киплячої води. Очевидно, в надрах гори скупчилась сила випарів, утворена дією підземного вогню.

Це явище не могло, проте, надто вразити людей, які щойно пропливали між гейзерами Ваїкато. Вони знали, що центральна частина Іка-на-Мауї суцільно вулканічна. Земля тут повсюдно — справжнє решето, крізь його шпари вириваються назовні гарячі джерела й сірчані випари.

Паганель, котрий уже раніше оглянув гору, звернув увагу своїх товаришів на її вулканічну природу. Маунганаму — одна з тих численних конусуватих вершин центральної частини острова, що неминуче в майбутньому перетворяться на вулкани. Найменший механічний струс міг призвести [487] до створення кратера в цих схилах з білястого кременуватого туфу.

— Що ж, — зауважив Гленарван, — ми тут не в більшій небезпеці, ніж біля парового казана "Дункана". Земна кора не поступиться в тривкості перед листовим залізом.

— Згоден, — сказав майор, — та який би не був міцний казан, після довгого вжитку

й він неодмінно лусне.

— Але я не прагну, Мак-Наббсе, — заперечив Пага-нель, — залишатися на цьому шпилі довіку. Нехай лише знайдеться хоч яка дорога, і я зараз же його покину.

. — Ох, і чому б цій Маунганаму самій не понести нас звідціль! — мовив Джон Манглс. — Скільки в її надрах заховано механічної сили! Можливо, під нашими ногами марно гинуть мільйони кінських сил. Нашому "Дунканові" досить було б і тисячної їх частки, щоб повезти нас на край світу!

Згадка про "Дункан" навіяла Гленарванові смутні думки; хоч в якій скруті вони опинилися, проте він не забував про нього, побиваючись за своєю командою.

Важкі думи ще гнітили його, коли він зійшов на вершечок Маунганаму до товаришів.

Забачивши чоловіка, Гелена одразу підійшла до нього.

— Ну що, дорогий Едварде, — спитала вона, — ви все оглянули? Можемо ми сподіватися на порятунок чи ні?

— Будемо сподіватися, люба Гелено, — відповів Гленарван. — Тубільці ніколи не наважаться порушити заборону, й ми матимемо досить часу, щоб обмірковувати план втечі.

— До того ж, пані, сама доля вказує нам не втрачати надії, — мовив Джон Манглс, простягаючи Гелені клаптик паперу, де містився рядок із тексту біблії.

— А тепер увійдімо в загорожу! — весело закричав Па-ганель. — Це наша фортеця, наш палац, наша їдальня, наш робочий кабінет! Там ніхто нам не перешкоджатиме. Любі дами, зробіть мені честь, завітайте до цієї чарівної оселі.

Всі рушили вслід за люб'язним Паганелем. Побачивши це нове блюзнірство над священною могилою, дикуни зняли безладну стрілянину й таке страшенне виття, що мало не заглушили постріли. Але кулі не сягали далеко й падали на півдорозі, а зойки губились у широкому просторі.

Гелена, Мері Грант і їхні супутники, переконавшись, що забобони маорійців дужчі за їхню лють, цілком заспокоєні увійшли до поховального склепу.

Місце довічного спочинку новозеландського ватажка являло собою палісад з помальованого червоним кілля. Вирізьблені символічні фігури, справжнє татуювання на дереві, [488] розповідали про шляхетність і високі подвиги померлого. Між стовпами гойдалися разки різних амулетів, черепашок і обточених камінців. Усередині землю вкривав щільний килим із зеленого листя. Невисокий горбок в глибині загорожі вказував на нещодавно вириту могилу.

Тут лежала зброя ватажка — набиті рушниці, спис, розкішна сокира з зеленого нефриту, а також запаси пороху й куль, достатні для довічного полювання.

— Ось цілий арсенал, — сказав Паганель, — котрому ми дамо кращий ужиток, ніж небіжчик. Яка чудова думка спала цим дикунам — брати з собою зброю на той світ!

— Еге! Та це ж рушниці англійського виробу! — здивувався майор.

— Поза всяким сумнівом, — озвався Гленарван. — Це досить безглуздий звичай дарувати дикунам вогнепальну зброю! Вони обертають її проти загарбників і чинять

слушно. В усякому разі, ці рушниці нам придадуться.

— А ще більш — харчі й вода, призначені для Кара-Те-те, — докинув Паганель.

Справді, родичі й друзі померлого подбали за нього. Чималий припас показував, що дикуни вельми шанували чесноти ватажка. Харчів тут стало б десятьом чоловікам на півмісяця, а небіжчикові — на довічність. Їжа була виключно рослинна й складалася із споживної папороті, солодких пататів і картоплі, давно вже завезеної сюди європейцями. Навкруг стояли великі чаші з чистою водою, що нею новозеландці звичайно запивають їжу, і дванадцять майстерно сплєтених кошиків з плитками якоїсь зеленої камеді, зовсім не відомої мандрівникам.

Отож утікачі на кілька днів мали що їсти й пити. Вони анітрохи не змусили себе просити, аби вперше поснідати тут коштом маорійського ватажка.

Гленарван приніс Олбінетові потрібний провіант і доручив його піклуванню. Стюард, який завжди, навіть у найгірших обставинах, дотримувався встановленої форми, визнав меню за дещо вбоге. До того ж він не знав, як готувати ці коріння, і йому бракувало вогню. Визволив його зі скрути Паганель, порадивши закопати патати й папороть просто в землю.

Справді, в горішніх шарах ґрунту було дуже гаряче, й застромлений в землю термометр показав би, мабуть, шістдесят — шістдесят п'ять градусів. Олбінета мало не опарило, бо тільки-но він почав вигрібати ямку, щоб покласти туди коріння, як відтіл з свистом вихопився струм гарячої пари й. злетів угору на цілий туаз. [489]

Переляканий Олбінет упав горілиць.

— Закрийте кран! — гукнув майор, і, підбігаючи з двома матросами до ями, закидав її уламками пемзи. А Паганель, з якимсь дивним виглядом спостерігаючи цю оказію, бурмотів:

— Он воно що! Так, так! А чому б і ні?

— Вас не обварило? — спитав Мак-Наббс в Олбінета.

— Ні, пане Мак-Наббсе, — відповів стюард, — але я, бачте, аж ніяк не чекав...

— Стількох благ одразу! — весело підхопив Паганель. — Вода й харчі Кара-Тете, і до того ж ще й підземний вогонь! Таж ця гора — справжнісінький рай. Я пропоную заснувати тут колонію, обробляти землю й залишитися аж до кінця наших днів. Ми станемо робінзонами гори Маунганаму! Далебі я марно шукав би, чого нам іще не вистачає на цій вершині, яка має стільки вигод!

— Нічого, аби вона сама була тривка, — озвався Джон Мангле.

— Ото так! Вона ж існує не відучора, — сказав Паганель. — З давніх-давен вона опирається дії підземного вогню, продержиться ще й доти, доки ми подамося звідціль.

— Сніданок подано! — виголосив Олбінет так урочисто, наче він виконував свої обов'язки в Малькольм-Каелі.

Втікачі, посідавши під огорожею, зараз же заходилися біля їжі, котру з деякого часу так справно посидала їм доля в найскрутніших обставинах.

Вони були не надто вибагливі у виборі страв, але щодо споживної папороті не дійшли згоди. Одні вважали її за солодку й приємну, іншим вона видалась слизуватою,

дуже жорсткою, зовсім не смачною. Зате спечені в гарячому ґрунті солодкі патати всі одностайно визнали за чудові. Географ зауважив, що й Кара-Тете не мав би найменшого приводу скаржитись.

По сніданкові Гленарван запропонував негайно обміркувати план втечі.

— Як, уже? — жалісливо спитав Паганель. — Ви хочете так швидко покинути це чарівне місце?

— Але ж, пане Паганелю, — заперечила Гелена, — коли припустити, що ми в Капуї, то, ви знаєте, — наслідувати Ганнібалові не годиться!

— Пані, — відповів Паганель, — я ніколи не дозволю собі суперечити вам; коли ви бажаєте обміркувати план втечі, то обміркуймо його!

— Я гадаю насамперед, — сказав Гленарван, — нам слід тікати раніше, ніж нас змусить до цього голод. Поки що сил [490] нам не бракує, і з цього треба скористатись. Наважимося вночі, перетнувши під захистом темряви позиції тубільців, добратися до східних долин.

— Чудово, — мовив Паганель, — якщо маорійці дадуть нам пройти.

— А коли не дадуть? — спитав Джон Мангле.

— Тоді ми вдамося до надзвичайних заходів, — відповів Паганель.

— То ви маєте ще й надзвичайні заходи? — поцікавився майор.

— Скільки хочете, аж не знаю, що з ними робити, — відповів географ без будь-яких пояснень.

Залишалося чекати ночі, щоб спробувати продертися крізь лінію тубільців.

А дикуни нерухомо стояли на тому самому місці. Здавалось, їхні лави не порідшали, а ще поповнилися запізніли-ми. То там, то тут запалало багаття, оточивши вогняним кільцем підніжжя гори. Коли темрява огорнула сусідні долини, Маунганаму наче піднеслась із велетенського кострища, в той час як її вершина губилась у непроглядному мороці. Унизу, на відстані шестисот футів, чувся галас, гомін, метушня у ворожому стані.

О дев'ятій годині, коли настала чорна без просвітку ніч, Гленарван і Джон Мангле, перше ніж вести товаришів у небезпечну путь, пішли в розвідку.

Хвилин із десять вони спускалися без жодного шуму й вже дісталися до вузького гребеня, що перетинав укріплення тубільців футів на п'ятдесят вище їхнього табору.

Спочатку все йшло гаразд. Маорійці, які простяглись біля багаття, здавалось, не помічали двох утікачів, і вони просунулися ще на кілька кроків уперед. Але раптом праворуч і ліворуч від гребеня розітнулись постріли.

— Назад! — вигукнув Гленарван. — В цих бандитів котячі очі й чудові англійські рушниці!

Гленарван і Джон Мангле видерлися стрімким схилом на гору й заспокоїли своїх друзів, наляканих стріляниною. Гленарванів капелюх в двох місцях прошили кулі. Отже наважитися йти довжелезним вузьким гребенем між двома рядами стрільців було неможливо.

— Залишимо це до завтра, — сказав Паганель. — Скоро ми не в силі обдурити

пильність тубільців, дозвольте почастувати їх стравою, що я сам для них зготую.

На горі похолоднішало. Кара-Тете, на щастя, узяв з собою в могилу найкраще нічне вбрання й теплі ковдри з фор-міуму. Кожен загорнувся в них без зайвих церемоній, і незабаром [491] утікачі, під захистом тубільних забобонів, спокійно позасинали за огорожею на теплій землі, що безнастанно здригалась від клекотіння підземної пари.

Розділ XV. НАДЗВИЧАЙНИЙ ЗАСІБ ПАГАНЕЛЯ

Наступного дня, 17 лютого, перші сонячні промені збудили послулих на Маунганаму. Маорійці давно вже никали попід горою, невідривно пильнуючи її вершину. Розлючені зойки зустріли появу європейців з-за огорожі могили, ними збезчещеної. Вийшовши на широкий простір, вони окинули поглядом навколишні гори, ще повиті туманом глибокі долини, гладінь озера Таупо, яку злегка брижив ранковий вітерець.

Жадаючи якнайскоріше довідатися про нові Паганелеві проекти, всі оточили географа, запитливо дивлячись йому в вічі.

Паганель не задлявся задовольнити тривожну цікавість своїх супутників.

— Друзі, — почав він, — мій план гарний тим, що коли він і не досягне очікуваної мети, однаково наше становище анітрохи не погіршає. Але він повинен удатися, він удасться.

— Що ж це за план? — спитав Мак-Наббс.

— Ось він. Забобони тубільців дали нам тут притулок, нехай ті самі забобони допоможуть нам відціль утекти. Коли мені пощастить переконати Каї-Куму, що ми стали жертвами власного блюзнірства, що нас уразив небесний гнів, себто що ми загинули й загинули жахливою смертю, то, як ви гадаєте, покине він плато біля підніжжя Маунганаму й повернеться до свого селища?

— Безперечно, — сказав Гленарван.

— А якою саме жахливою смертю ви нам загрожуєте? — спитала Гелена.

— Смертю, уготованою блюзнірам, — відповів Паганель. — Каральний вогонь у нас під ногами. Дамо йому вийти назовні!

— Як? Ви хочете викликати вибух вулкана? — скрикнув Джон Манглс.

— Так, вибух штучного, створеного нами вулкана, й люттю його ми будемо керувати самі. Тут, у надрах гори, скупчилась сила пари й підземного полум'я, що прагнуть [492] вихопитися на поверхню. Влаштуймо ж рятівний для нас штучний вибух!

— Добра думка! — схвалив майор. — Вигадано чудово, Паганелю!

— Ви розумієте, — казав далі географ, — ми удамо, ніби нас пожерло полум'я новозеландського Плутона", а самі непомітно сховаємось у могилі Кара-Тете, де перебудемо, коли потрібно, три, чотири, п'ять днів, поки дикуни, впевнившись у нашій смерті, повернуться додому.

— А що, коли їм спаде на думку переконатися, чи справді нас покарано, і вони видеруться на вершину? — спитала Мері Грант.

— Ні, люба Мері, — відповів географ, — вони цього не зроблять. На гору накладено

табу, і коли вона сама скарає тих, хто її збездістив, табу стане ще суворішим.

— Цей план справді дотепний, — мовив Гленарван. — Проти нього можна заперечити тільки те, що дикуни можуть вперто чекати під горою, доки в нас не стане їжі. Але це малоймовірно, особливо як наша вистава буде вдала.

— А коли ми спробуємо цей надзвичайний засіб? — спитала Гелена.

— Сьогодні ввечері, — відповів Паганель, — тільки-но поночіє.

— Згода, — сказав Мак-Наббс. — Ви геніальна людина, Паганелю, і хоч я не з тих, хто захоплюється, але ручуся за успіх. Ох, телепні! Ми покажемо їм таке ловке невеличке чудо, що їхнє обернення в християнську віру затримається на ціле століття. Хай нам уже дарують місіонери!

Таким чином Паганелів план схвалили, бо й справді, марновірство тубільців могло сприяти його успіху. Ідея була добра, але на шляху її здійснення повставало багато небезпек. Чи не поглине цей майбутній вулкан сміливців, котрі продовбають у ньому жерло? Чи зможуть вони скерувати вибух, приборкати його, коли пара, полум'я та лава вихопляться на волю? А раптом уся вершина завалиться у вогняну безодню? Адже це означало розбуркати ті сили, що перебувають у цілковитій владі природи.

Паганель передбачав усі труднощі, але збирався діяти обережно й не Доводити справи до самого краю. Аби обдурити маорійців, досить подоби вибуху, а не страшної його реальності.

Яким же довгим видався усім цей день! Кожен лічив його нескінченні години. До втечі все вже було готове. Хар-

(99) Плутон — у міфології древніх греків бог підземного світу. [493]

чі зі склепу розподілили й завинули в невеличкі пакунки, необтяжливі в дорозі. До того легкого вантажу додали зброю й кілька матів, узятих з ватажкової могили. Певна річ, усі приготування робили за огорожею, потай від дикунів.

О шостій годині Олбінет подав поживний обід. Хтезна, де й коли доведеться мандрівникам їсти, як вони опиняться в долинах. Отже всі їли, таж би мовити, про запас. За основну страву правили шість тушкованих польових щурів, якид упіймав Вільсон. Леді Гелена й Мері Грант рішуче відмовились скуштувати цю улюблену в Новій Зеландії дичину, але чоловіки залюбки нею пригостилися, мов справжні маорійці. Щуряче м'ясо справді було дуже смачне, і від шістьох гризунців залишилися самі кістки.

Сонце сховалось за пасмом густих грозових хмар. Землю оповили вечірні сутінки. Кілька блискавиць спалахнуло на видноколі, десь у глибинах неба загуркотів далекий грім.

Паганель вітав грозу, яка мала сприяти його задумові й підсилити враження від усього видовища. В забобонних маорійців грізні явища природи викликають побожний страх. Новозеландці вважають, що грім — то розлючений голос їхнього бога Нуї-Атуа, а блискавиці — гнівні мигавки його очей. Отже, грозу вони візьмуть за появу самого божества, котре особисто карає нечестивців, які зневажили табу.

Близько восьмої години вершина Маунганаму потонула в зловісному мороці. Небо

створило чудове чорне тло для тих вибухів полум'я, що мав метнути в нього Паганель. Маорійці вже не могли бачити втікачів. Настав час діяти.

Треба було поспішати. Гленарван, Паганель, Джон Манглс, Роберт, Олбінет, обидва матроси одразу ж узялися до роботи.

Місце для кратера обрали кроків за тридцять від могили Кара-Тете. Адже надзвичайно важливо, щоб вона лишилась цілісінька, інакше разом з могилою зникло б і табу. В цьому місці Паганель помітив величезну кам'яну брилу, навколо неї раз у раз нестримно вихоплювалися з-під землі струмені пари. Очевидно, вона закривала невеличке природне джерело й самою своєю вагою опиралась вибухові підземного вогню. Якщо їм пощастить зсунути брилу з її гнізда, пара і гаряча лава одразу линуть через звільнений отвір.

Палі, видерті із загорожі, використали замість важелів, і всі гуртом стали вивертати кам'яне громаддя. Під спільним дужим натиском брила захиталась. Вони викопали щось на кшталт невеликої траншеї в узбіччі гори, щоб нею [494] брила без нерешкод скотилась униз. Що далі її виважували, то відчутніше здригалася земля. З-під тонкого шару ґрунту долинали приглушене гарчання й свистіння полум'я. Відважні копачі, немов циклопи, які роздмухують підземний вогонь (10)°, працювали мовчки. Невдовзі гарячі струми, які вихопилися крізь тріщини, показали, що залишатися тут далі небезпечно. Ще одне зусилля, й брила зрушила з місця, слизнула униз схилом гори й зникла в темряві.

Тої ж миті розколовся тонкий шар землі, й, вибухнувши, немов з гармати, вогняний стовп шугнув високо в небо, а потоки лави й гарячої води ринули з гори нї табір тубільців і в долину.

Вся вершина гори здригнулася. Здавалосьь вона ось-ось ґавалиться в безодню. Гленарван і його товариші ледве встигли втекти від вибуху й заховатися за огорожею склепу; усе ж таки вени не вбереглись від бризок майже киплячої води, що тхнула злегка м'ясним відваром і багато дужче — сіркою.

Лава, розжарена магма, уламки вулканічних порід змішалися в омахах полум'я. Вогневі потоки борознили схили Маунганаму. Заграва вивержень освітила навколишні гори, кинула в глибокі долини яскраві відевіти.

Дикуни виючи похопилися з місця, обпечені дошкульними дотиками гарячої лави, яка клекотала посеред їхнього табору. Вони кинулись тікати од вогняної річки, видерлись на сусідні горби. Обертаючись назад, пойняті жахом, вони споглядали грізне видовище, цей вулкан, що в його розвер-сту пащу гнів їхнього бога вкинув нечестивців, які споганили священну гору. Подекуди, коли слабшав гуркіт, чулися побожні вигуки маорійців:

— Табу! Табу! Табу!

Тим часом із кратера Маунганаму вихоплювалася сила розжареного каміння, лави й пари. Це був уже не звичайний гейзер, подібний до тих, які рясніють навколо гори Гекла в Ісландії, це був сам вулкан Гекла. Вся маса підземного вогню, що клекотала під конусом Маунганаму, мусила задовольнятися досі кратерами вулкана Тонгаріро, але

тепер, коли відкрився новий отвір, вона ринула через нього з неймовірною силою, і діяльність інших вулканів острова, за законом рівноваги посудин, тієї ночі помітно послабшала.

Не минуло ще й години по народженні на світ нового вулкана, а потони лави вже невинно струмували по гір-

(100) Ц и к л о п и — за грецькою міфологією, одноокі страховиська, що в надрах землі кують блискавиці для верховного бога Зевса. [495]

ських схилах. Безліч пацюків покидали свої нори й тікали геть з цієї охопленої полум'ям землі.

Цілісіньку ніч, в той час як у небесних високостях, шаленіла гроза, вулкан діяв з неослабленою силою. Це турбувало Гленарвана, бо виверження розсувало далі вінця кратера.

Заховавшись за палісадом, втікачі споглядали грізне явище, сила котрого весь час зростала.

Настав ранок. Лють вулкана не вгамувалась. До полум'я домішувались густі жовтуваті випари; повсюди зміїлися струмені лави.

Гленарван з хвилюванням стежив крізь пшари загорожі ч. за тим, що діялось в маорійському таборі. Дикуни скуц-чилися на сусідніх пагорках, недосяжних для лави. Під горою лежало кілька обуглених трупів. Оддалік, в напрямі па, курилось десятків зо два хижок — їх спалила розжарена лава. Тубільці, зібравшись купками, з релігійним жахом дивились на увінчану вогняною короною вершину Маун-ганаму.

В цей час поміж своїх воїнів з'явився Каї-Куму. Гленарван одразу його впізнав. Ватажок підійшов до підніжжя гори з того боку, де лава не загрожувала; зупинившись біля першого уступу й простягти руки, мов чаклун, що закликає, він зробив кілька промовистих гримас. Ці кривляння втікачі добре розуміли. Як і передбачав Паганель, Каї-Куму наклав на гору-месницю ще суворіше табу.

Невдовзі по тому плетениці дикунів потяглися звивистими стежками вниз до фортеці.

— Вони пішли! Вони кидають свої пости! — закричав Гленарван. — Перемога! Люба Гелено, дорогі товариші! Ми тепер мертві, нас засипало землею! Але сьогодні вночі ми воскреснемо, ми покинемо нашу могилу, втечемо від цих недолюдків!

Важко й уявити собі радість, що запанувала на вершині Маунганаму. В усіх серцях спалахнула надія. Відважні мандрівники забули про минуле і прийдешнє, вони думали тільки про свою перемогу. Однак добутися до якогось європейського поселення, подорожуючи цією незнаною кращою, було зовсім нелегко. Але обдуривши Каї-Куму, вони вважали себе врятованими від усіх дикунів Нової Зеландії!

Майор не ховав своєї зневаги до маорійців, і йому не бракувало лайливих слів на їхню адресу. Він і Паганель змагались у цьому між собою. Вони уживали тубільців тварюками, заплішеними дурнями, недоумкуватими віслюками, [496] бовдурами Тихого океану, дикунами з Бедламу(101) і так без кінця. Лайка сипалась, мав з дірявого мішка.

Але до тої години, коли можна буде тікати, залишалось іще перебути цілий день.

Цей час використали на обговорення плану втечі. Ця щастя, в Паганеля збереглась мапа Нової Зеландії, і він зміг вказати тепер найкоротші шляхи.

Обміркувавши все гарненько, втікачі вирішили прямувати на схід до бухти Пленті. Цей шлях ішов через невідомі, але, десь певне, відлюдні місця.. Мандрівники, що призвичаїлись уже перемагати природні труднощі й виходити зі скрути, боялись тільки зустрічі з маорійцями. Вони хотіли будь-що її уникнути й добратися до східного узбережжя, де місіонери заснували кілька європейських поселень. Крім того, ця частина острова досі не знала страхіть війни, і загони тубільців тут не блукали.

Від озера Таупо до бухти Цленті було щонайбільше сто миль. Отже десять днів дороги, коли долати десять миль щодня. Нелегка річ, але жоден серед відважних мандрівників не думав шкодувати своїх сил. Добравшись до англійських місій, вони там відпочинуть, очікуючи якоїсь okazji, щоб потрапити до Окленда, бо це місто й дотепер залишалось остаточною метою їхньої подорожі.

Ухваливши цей план, утікачі стежили за тубільцями. Вони вже всі пішли геть, і коли темрява огорнула долину Таупо, жодне вогнище біля підніжжя гори не вказувало на присутність там маорійців. Шлях був вільний!

О дев'ятій годині, серед глибоких темнощів Гленарван подав знак вирушати. Він і його супутники, озброєні й зодягнені коштом Кара-Тете, почали обережно спускатись узбіччям Маунганаму. Джон Манглс і Вільсон йшли попереду, нашорошивши вуха, насторожено вдивляючись у пільму. Найменший шелест або пробиск світла змушували їх зупинятися. Вони не йшли, а наче прослизали гірським схилом, щоб злитися з ним щільніше.

Зійшовши вниз на двісті футів, Джон Манглс і матрос дісталися до того небезпечного гребеня, який так уперто обороняли тубільці. Коли б, на лихо, маорійці перехитрували втікачів і, не повіривши штучному виверженню, тільки удали, що відступили, то саме тут вони мали влаштувати засідку. Незважаючи на всю свою впевненість, на жарти невгамовного Паганеля, Гленарван хвилювався, Він розумів, щонід час десятихвилинного переходу цим гірським гребенем

(101)Бедлам (англ.)--лікарня для божевільних в Англії. [497]

близькі йому люди важать своїм життям. Він відчував, як б'ється серце Гелени, котра вхопилася за його руку.

Проте він і не думав повертатися, а Джон Манглс — і поготів. Молодий капітан простував попереду всіх вузьким гребенем під захистом густої темряви, щоразу зупиняючись, коли якийсь камінчик зривався й скочувався у долину. Якби дикуни причаїлися внизу, це незвичайне шарудіння викликало б з обох боків страшну стрілянину.

Однак посуваючись поповзом, наче гадюки, крутим схилом гори, втікачі, звичайно, не могли рухатись швидко. Коли Джон Манглс досяг найнижчого місця гребеня, то опинився ледь за двадцять п'ять футів від плато, де ще напередодні стояли тубільці; далі гірський хребет стрімко здіймався вгору й за чверть милі вище досягав густого лісу.

В усякому разі цю долішню частину дороги мандрівники проминули без перешкод і стали мовчки сходити на гору. Лісу ще не було видно, але всі відчували — він близько, і Гленарван сподівався знайти там надійний притулок. Разом з тим він здавав собі справу, що захист табу тут уже не діє. Гребінь, яким вони йшли, не був частиною Маунга-наму, а належав до іншого гірського кряжа, котрий оточував зі сходу озеро Таупо. Отже, тут вони могли наразитися на засідку й чекати не тільки рушничних пострілів, але й рукопашної баталії з тубільцями.

Протягом десяти хвилин маленький загін безгучно сходив угору до вищих плато. Джон не бачив іще лісових заростів, але вони мали початися не далі як за двісті футів.

Нараз він зупинився, навіть відступив назад. Йому почувся в темряві якийсь підозрілий шерех. Усі повклякали на своїх місцях. Джон стояв нерухомо так довго, що втікачів охопила тривога. Вони чекали. Важко передати словами їхнє хвилювання. Невже їм доведеться вертати назад, на вершину Маунганаму?

Але Джон Манглс, пересвідчившись, що шарудіння більше не чути, рушив далі вузькою стежкою вгору.

Невдовзі в темряві невиразно позначився лісок. Ще кілька кроків, і втікачі заховались під густим віттям дерев.

Розділ XVI МІЖ ДВОХ ВОГНІВ

Темнота сприяла втечі. Користаючись з неї, треба було якнайшвидше покинути небезпечні місця, прилеглі до озера Таупо. Паганель очолив маленький загін, і його безпомилкове [498] чуття мандрівника знову виявилось під час пії важких блукань у горах. З дивовижною спритністю він ос-війчувався у темряві, не вагаючись ступав на майже невидимі стежки, впевнено обирав напрямок, з якого ні на крок не збочував. Щоправда, Паганелеві дуже допомагала його нікталопія: котячі очі географа розрізняли в непроглядній темряві найдрібніші речі.

Три години втікачі йшли не зупиняючись подовжистим східним узбіччям. Паганель трохи відхилився на південний схід, щоб вийти до вузького проходу між ланцюгами Каїма-нава й Вагіті-Ренджс, де пролягає дорога від Окленда до бухти Гоукса. Він намірявся, проминувши цю ущелину, збочити з дороги й під захистом високих гір прямувати до берега через незалюднені округи провінції.

До дев'ятої ранку, за дванадцять годин, мандрівники пройшли дванадцять миль. Не можна було вимагати більшого . від мужніх жінок. До того ж і місцевість здавалася придатною для зупинки. Втікачі добулися до ущелини, що розмежовувала два гірських пасма. Дорога на Оберленд залишилась праворуч і прямувала далі на південь. Паганель, перевіrivши шлях з маною в руках, трохи збочив на північний схід, і о десятій годині маленький загін зупинився біля стрімкого уступу на узбіччі гори. Видобули з торби харчі й віддали їм належну шану. Навіть Мері Грант і майор, які звичайно неполюбили їстівні папороті, цього дня поснідали нею всмак. Відпочивши до другої пополудні, знов рушили на схід і ввечері отаборились за вісім миль від гір, де полягали просто неба й солодко поснули.

Назавтра на їхньому шляху повстали неабиякі трудно-. щі. Мандрівникам випало

йти крізь мальовничий край вулканічних озер, гейзерів, сірчаних димучих сопок, що простяг-лися на схід од пасма Вагіті-Ренджс. Очам від давав багато втіхи, але ногам — анітрохи. Повсякчас доводилося накидати круга, обминати перепони, долати перешкоди, і це дуже знесилювало. Але які дивні картини нескінченно різноманітної природи поставали перед їхніми очима!

На величезному просторі двадцяти квадратних льє підземні сили виявляли себе напрочуд розмаїто. З гайків місцевого чайного дерева вибігали навдивовижу прозорі солоні джерела, над якими кружляли міріади комах. Від струмків тхнуло їдким духом перепаленого порошу, й вони полишали по собі на ґрунті сліпучо-білі осади, що нагадували сніг. Вода в них майже кипіла, тоді як сусідні струмки слалися блискучою крижаною скатеркою. Обабіч них росли велетенські папороті. [499]

Звідусіль, повиті клубами пари, били водяні струми, як фонтани в парку, одні безперервні, інші переривчасті, немов підкорені примхам химерного Плутона. Вони вивишалися па природних терасах, що йшли амфітеатром, подібно до сучасних штучних басейнів. їхні води, змішані з клубами білої пари, розмиваючи уступи цих велетенських напівпрозорих сходів, струмили бурхливими каскадами, живлячи ними цілі озера. За гарячими джерелами й гомінливими гейзерами потяглися сірчані сопки. Земля, здавалось, узялась величезними пухирями. Це були напівзгаслі кратери, посмуговані численними розколинами, крізь які гази виходили назовні. Повітря насичував гострий сірчаний дух. Застигла сіюка вкривала корою землю, всівала її кристалами. Тут протягом багатьох віків накопичувались незліченні, та даремні багатства, і саме в цей поки що маловідомий край Нової Зеландії повинна прийти промисловість, якщо сірчані джерела Січілії будь-коли вичерпаються.

Легко собі уявити, скільки труднощів довелось зазнати мандрівникам на цьому шляху, де перепони траплялися повсюдно. Прихиститися на ніч було ніде, мисливці й разу не вздріли тут птахів, вартих того, аби їх обскубали руки містера Олбінета. Часто-густо вони мусили вдовольнятися самою папороттю й солодкими пататами — вбогим харчем, що не міг відновити сили виснажених пішоходців. Тому загін прагнув якнайшвидше вибратись з цього неродючого пустельного краю.

Перехід мав тривати щонайменше чотири дні. Тільки 23 лютого Гленарван спромігся стати табором за п'ятдесят миль од Маунганаму під горою, позначеною на карті Пага-неля без назви. Перед очима мандрівників простяглись порослі гайками рівнини, а на обрії показалися темні лісові громаддя.

Це була приємна зміна, за умови, щоправда, коли ці принадні місця не притягли сюди надто багато мешканців; досі мандрівники не побачили навіть тіні тубільця.

Мак-Наббс і Роберт забили трьох ківі, які прикрасили меню мандрівників, і за кілька хвилин їх знищили від дзьоба до лап. За десертом Паганель зробив пропозицію, що її з захватом зустріли: безіменну гору, вершина котрої губилась у хмарах на висоті трьох тисяч футів, назвати іменем Гленарвана. Географ старанно накреслив це ім'я на мапі.

Надаремно змальовувати подорож далі, решта її минала нецікаво й одноманітно.

Нічого вартого згадки не трапилось під час переходу від озер до Тихого океану. [500]

Звичайно мандрівники протягом цілого дня йшли крізь ліси й рівнини. Джон Манглс за сонцем і зірками визначав напрям. Милосердне небо не дошкуляло ані надмірною спекою, ані дощами. І все ж таки втома подорожніх зростала й затримувала їх, таких знесилених жорстокими випробуваннями; тому вони поспішали якнайскорше добутися до англійських місій. Як і завжди, вони розмовляли між собою, тільки тепер не було вже спільних бесід. Маленький загін розпався на окремі групки, об'єднані не так взаємною приязню, як спільністю думок.

Гленарван ішов тепер здебільшого сам, і що ближче до океану, то частіше згадував "Дункан" та його команду. Він забував про небезпеку, яка загрожувала ще його загонові на шляху до Окленда, і думав про своїх загиблих матросів. Жахливе видиво їхньої страти стояло повсякчас в нього перед очима.

Мандрівники не говорили про Гаррі Гранта. Та й навіщо, коли однаково вони нічого не могли зробити заради його визволення? Якщо каштанове ім'я ще спливало на вуста, то лише у бесідах його дочки з Джоном Манглсом.

Молодий капітан ніколи не нагадував Мері того, що вона сказала йому останньої ночі в Варе-Атуа. Скромність не дозволяла йому зробити певні висновки з слів, які вихопи— лись у дівчини в хвилину глибокого розпачу.

Говорячи про Гаррі Гранта, Джон будував плани майбутніх розшуків. Він запевняв Мері, що лорд Гленарван спорядить нову експедицію. Молодий капітан виходив з того, що вірогідність документа не викликала жодних сумнівів. Отже Гаррі Грант десь був живий. А тому, хоч би довелося винищпорити цілий світ, треба неодмінно його знайти!

Мері тішилася цими словами. Її й Джона пов'язували одні думки, одні й ті самі надії. Часто до цих розмов долучалась леді Гелена, та хоч вона й не поділяла їхніх сподівань, проте утримувалась повернути молоду пару до сумної дійсності.

Мак-Наббс, Роберт, Вільсон і Мюльреді повсякчас полювали, не віддаляючись від загону, і кожний намагався принести свою пайку дичини. Паганель, щільно закутаний у плащ з форміуму, тримався осторонь, мовчазний і замислений.

Не зайве, проте, відзначити, що всупереч усталеному поглядів, за яким од злигоднів, небезпеки, втоми й жорстоких випробувань навіть найкращі люди стають роздратовані й прискіпливі, мандрівники так само залишалися віддані. [502] один одному, міцно згуртовані, і кожен без вагань ладен був віддати своє життя заради інших.

25 лютого дорогу загонові перегородила річка; за ма-пою Паганеля, то мала бути Ваїкарі. Її перейшли бродом. Два дні по тому безперервно тяглися рівнини, подеколи порослі гайками. Половину шляху від озера Таупо до узбережжя втікачі здолали якщо не без перешкод, то й без лихих зустрічей.

Далі почалися безмежні ліси, що нагадували австралійські, тільки тут росли не евкаліпти, а каурі. Хоч у Гленар-вана і його супутників чотири місяці подорожі дещо пригасили здатність захоплюватися, вони не могли не зами-яуватися велетенськими соснами, гідними суперницями ліванських кедрів і мамонтових дерев Каліфорнії. Перші

розгалуження височезних стовбурів починались на відстані ста футів од землі. Сосни росли купами, і ліс утворювали не окремі дерева, а незліченні гайки дерев, що здіймали на висоті двохсот футів над землею зелені парасолі.

Молоді сосни, які ледве дійшли ста років, нагадували європейські червоні ялини. Вони мали темні конусуваті крони. Старіші дерева, віком п'ятсот — шістсот років, стояли, мов величезні зелені намети, котрі спирались на безліч міцно переплечених між собою гілок. Ці патріархи новозеландських лісів сягали до п'ятдесяти футів у обводі, й всі десятеро мандрівників, узявшись за руки, не змогли б охопити такий велетенський стовбур.

Протягом трьох днів маленький загін простував під величезними зеленими арками глинястим ґрунтом, де ще ніколи не ступала людська нога. Про це свідчили чималі купи смоли, що назбиралася в багатьох місцях попід стовбурами сосон — її вистачило б тубільцям на довгі роки вивозити до інших країн.

Мисливці зустрічали тут численні зграї ківі, які трапляються лише зрідка в місцевостях, куди вчащають маорійці. Переслідувані новозеландськими собаками, птахи знайшли собі притулок у цих незайманих лісах.

Паганелеві пощастило запримітити здалеку в лісовій гушавині пару велетенських птахів. У ньому зараз же прокинувся інстинкт природника-. Він скликав своїх супутників, і, незважаючи на втому, майор і Роберт кинулись разом з ним вистежувати птахів. Нестримна допитливість ученого була зрозуміла, бо він впізнав у цих птахів "моа" з породи "dinornis", котрі, як вважає багато хто поміж природників, вже зникли на землі. Зустріч з моа стверджувала також думку Гофштеттера й деяких інших мандрівників, [503] що ці безкрилі велетні ще й досі трапляються в Новій Зеландії.

Переслідувані Паганелем моа, сучасники мегатерій і птеродактилів, мали заввишки щось із вісімнадцять футів. Це неприродно великі й, мабуть, дуже полохливі струси, бо тікали вони неймовірно швидко. Жодна куля не спромоглася їх наздогнати! За кілька хвилин невловимі моа зникли за деревами, і мисливці повернулись з полювання, марно витративши час і порох.

Увечері першого березня Гленарван і його супутники вийшли нарешті з неосяжних лісів каурі й стали табором під горою Ікірангі п'ять тисяч п'ятсот футів заввишки.

Відтоді як мандрівники спустилися з Маунганаму, вони пройшли вже щось із сто миль, а до моря залишалось іще близько тридцяти. Джон Манглс сподівався зробити перехід за десять днів, але він не міг передбачити тих труднощів, котрі спіткали їх на цьому шляху.

І справді, обхідна дорога, численні перешкоди, недосконалість вимірів, які визначили місце й напрямок, подовжили Шлях ще на одну п'яту, і до гори Ікірангі бідолашні мандрівники добулися виснажені вкрай.

Щоб добратися до узбережжя за два дні, потрібно було докласти великих зусиль і подвоїти пильність, бо мандрівники мали йти тепер місцевістю, де часто трапляються тубільці.

Однак кожен переміг утому, й назавтра маленький загін знову рушив на схід.

Перехід між горою Ікіранги, що залишилася праворуч, і горою Гарді, яка підносилась ліворуч на три тисячі сімсот футів, видався дуже важкий. Тут на відстані в десять миль тяглася рівнина, вкрита гнучкими рослинами, що їх слушно називали "ліани-душительки". За кожним кроком вони обкручували руки й ноги, немов справжнє гадюччя, оповивались навколо тіла своїми звивистими стеблами. Довелось протягом двох днів просуватися з сокирою в руках, змагаючись із цією багатоголовою гідрою, з цією чіпкою настирною рослиною, котру Паганель залюбки зачислив би до класу зоофітів, тобто тварино-рослин.

Тут полювати було неможливо, й мисливці вже не приносили здобичі. Харчі доходили краю, і хтозна, де і як їх можна роздобути; бракувало води, і подорожні не могли погамувати спраги, що зростала й від втоми.

Гленарван і його друзі зазнавали жахливих мук, і вперше за весь час вони мало не занепали духом.

Мандрівники не йшли вже, а ледве плуганилися з останніх [504] сил, спонукувані самим лиш чуттям самозбереження, коли добулися врешті до мису Лоттін на узбережжі Тихого океану.

Навколо виднілося кілька покинутих хижок, руїни недавно спустошеного війною селища, занедбані поля; скрізь — бліди плюндрування й пожарищ. Саме тут доля приречена нещасних мандрівників на нове жорстоке випробування.

Вони брели вздовж берега, коли раптом за милю попереду з'явився загін тубільців; дикуни кинулись до них, вимахуючи зброєю. Тікати було нікуди, мандрівники відступили до моря, й Гленарван, зібравши останні сили, тільки-но хотів подати гасло до оборони, як Джон Манглс закричав: "— Човен! Човен!"

Кроків за двадцять од них, занурена в пісок, справді стояла пірога на шість весел. Спустити її на воду й забра-тись туди було справою одної хвилини. Джон Манглс, Мак-Наббс, Вільсон, Мюльреді сіли на весла. Паганель вмотився на носі; Гленарван узявся за стерно; обидві жінки, Ро-берт і Олбінет простяглися біля нього на дні човна.

Кілька хвилин — і пірога опинилася за чверть милі від берега. На морі панував спокій. Втікачі мовчали.

Джон Манглс, не бажаючи надто віддалятися від суходолу, щойно зібрався дати наказ йти вздовж берега, як весло немов прикипіло йому до рук; з-за мису Лоттін виплили, навздогін утікачам, три піроги з тубільцями.

— В море! В море! — крикнув молодий каштан. — Краще потонути в хвилях, ніж потрапити до них!

Човен, гнаний чотирма веслярами, полетів у відкрите море. Протягом тридцяти хвилин відстань між ним і тубільцями не зменшувалась. Але невдовзі знесилені, виснажені мандрівники стали підупадати на силі, й ворожі піроги почали їх доганяти. Взя?(6) до них залишилось щонайбільше дві милі. Як уникнути нападу тубільців, котрі, озброєні довгими рушницями, вже готувалися стріляти?

Що ж робив Гленарван? Стоячи на кормі човна, він поглядом шукав на обрії якоїсь нездійсненої допомоги. Чого чекав він? Чого сподівався? Чи в нього було передчуття?

Зненацька очі його спалахнули, рука простяглась уперед, вказуючи на явусь цятку в морі.

— Корабель! — закричав він. — Корабель! Веслуйте, друзі мої, веслуйте щосили!

Жоден з веслярів не обернувся, щоб побачити судно, на яке ніхто не сподівався, — не можна було втрачати й одного вдару весла. Лише Паганель підвівся й спрямував далекоглядну трубу на вказану Гленарваном цятку. [505]

— Так, — сказав він, — справді судно. Це пароплав. Він пливе повним ходом; іде просто до нас. Женіть гоном, любі друзі!

Веслярі напружили всі сили, і ще з півгодини, зберігаючи ту саму відстань до пірог, човен линув морем під дружними змахами весел. Обриси пароплава ставали чіткіші. Вже можна було розгледіти дві щоглини зі згорнутими вітрилами й густі клуби чорного диму. Гленарван, посадивши за стерно Роберта, схопив Паганелеву трубу й, не відриваючи очей, стежив за судном.

Але що мусили подумати Джон Манглс і його товариші, побачивши, як страшна судома спотворила Гленарванове обличчя, як він раптом зблід і прилад випав йому з рук? Одне-єдине слово пояснило їм причину цього раптового розпачу.

— "Дункан"! — вигукнув Гленарван. — "Дункан" і каторжники!

— "Дункан"! — скрикнув Джон Манглс і схопився на ноги, кинувши своє весло.

— Так! Смерть з обох боків! — пробурмотів Гленарван, приголомшений збігом стількох нещасть.

Справді, до них наближалася їхня яхта, вже не залишаючи жодного сумніву, яхта, що її команду становили бандити! Майор не міг утриматися від прокляття небу. Це було забагато навіть для нього.

Між тим човен, покинутий напризволяще, сам собою зупинився. Куди плисти? Куди тікати? Кому віддати перевагу, дикунам чи каторжникам?

З найближчої піроги тубільців гримнув постріл, куля влучила в Вільсонове весло. Тоді кілька вдарів весел наблизили човен до "Дункана". Яхта йшла під усіма парами й була вже не далі як за півмилі. Джон Манглс, побачивши, що шлях перетято з усіх боків, не знав, куди спрямувати човна, куди тікати. Стержавпгась, нещасні жінки молились навколішках.

Дикуни розпочали скажену стрілянину; кулі дощем падали навколо човна. В цю хвилину пролунав гарматний постріл, і ядро з "Дункана" пролетіло над головами втікачів. Опинившись між двох вогнів, човен став нерухомо між "Дунканом" і пірогами тубільців.

Джон Манглс, стуманівши з відчаю, схопив сокиру, щоб прорубати дно човна й потопити його разом з своїми нещасними товаришами, коли його спинив Робертовий крик.

— Том Остін! Том Остін! — кричав хлопець. — Він йа борту! Я бачу його! Він упізнав нас! Вимахує шапкою! [506]

Сокира застигла в Джонових руках.

Друге ядро просвистіло над головами втікачів і розтрощило навіпів найближчу з

трьох пірог; на "Дункані" розляглося громове "перемога!". Дикуни тікали, охоплені жахом.

— До нас! До нас, Томе! — кричав Джон Манглс дужим голосом.

І за кілька хвилин десятеро втікачів, не знаючи як, нічого не розуміючи, були вже в безпеці на борту "Дункана".

Розділ XVII ЧОМУ "ДУНКАН" КРЕЙСУВАВ БІЛЯ СХІДНОГО БЕРЕГА НОВОЇ ЗЕЛАНДІЇ

Неможливо передати почуття Гленарвана і його друзів, коли назустріч їм забриніли народні шотландські наспіви. В ту хвилину, як вони сходили на палубу "Дункана", один із матросів загравав на дуді старовинний піброкс Малькольм-ського клану, й могутні вигуки "слава" привітали повернення лорда на яхту.

Гленарван, Джон Манглс, Паганель, Роберт, навіть майор, — усі плакали та обнімалися. То було зворушення, нестямі з радощів. Географ наче збезумився: він пританцьовував і націлявся своєю нерозлучною трубою на піроги, які вже підпливали до берега.

Але побачивши на Гленарванові та його супутниках саме лахміття замість одягу, сліди жахливих страждань на змарнілих обличчях, команда яхти принишкла. На судно повернулися привиди, а не ті відважні, певні свого успіху й сповнені надії мандрівники, що три місяці тому вирушили на розшуки капітана Гранта. Випадок, лише щасливий випадок привів їх на судно, котре вони вже ніколи не сподівались побачити! І які ж вони виснажені й кволі!

Та перше ніж подумати про відпочинок, про нагальну потребу вдовольнити голод і спрагу, Гленарван спитав Тома Остіна, чому яхта опинилася тут і крейсує вздовж східного берега Нової Зеландії? Як "Дункан" уникнув рук Бена Джойса? Якимч побитом трапився він саме на шляху втікачів?

"Як? Чому? Навіщо?" — так починалися всі питання, що водночас дощем сипались на Тома Остіна. Старий моряк не звав, кого слухати. Врешті він вирішив слухати самого лише Гленарвана й відповідати тільки йому. [507]

— А де ж каторжники? — питав Гленарван. — Що ви гробили каторжникам?

— Каторжники? — повторював розгублено Том Остін, очевидно, не розуміючи питання.

— Так! Негідники, що напали на яхту!

— На яку яхту, сер? — здивувався Том Остін. — На вашу?

— Авжеж, Томе! На "Дункан"! Прийшов же до вас на судно Бен Джойс?

— Я не знаю ніякого Бена Джойса, я його ніколи не бачив, — відповів Том Остін.

— Ніколи! — вигукнув Гленарван, вражений відповіддю старого моряка. — Коли так, тоді скажіть мені, Томе, чого ж "Дункан" кружає оце зараз навколо новозеландських берегів?

Якщо Гленарван, леді Гелена, Мері Грант, Паганель, майор, Роберт, Джон Манглс, Олбінет, Мюльреді й Вільсон не могли збагнути, чому так дивується старий моряк, то наскільки ж дужче здивувалися вони, коли Том відповів спокійно й повагом:

— Таж він тут з вашого наказу, сер.

— З мого наказу! +— вигукнув Гленарван.

— Так, сер. Я лише виконую ваше розпорядження, що ви дали мені в листі від 14 січня.

— У моєму листі! У моєму листі! — повторював Гленарван.

Всі десятеро мандрівників притьмом оточили Тома Ос-тіна й пасли його очима: виходить, лист, написаний на берегах Снові, таки потрапив на "Дункан"?

— Стривайте, — мовив Гленарван, — давайте порозуміємось, бо мені здається, ніби я марю. Ви одібрали листа, Томе?

— Так, листа од вас, сер.

— У Мельбурні?

— В Мельбурні,, саме тоді, коли закінчив лагодити судно.

— І цей лист?..

— Він був написаний не вашою рукою, сер, але мав ваш підпис.

— То однаково. І цього листа вам передав каторжник на ймення Бен Джойс?

— Ні, матрос Айртон, боцман з "Британії".

— Так, так. Айртон і Бен Джойс — це одна й та сама особа! Гаразд. Що ж було в тому листі?

— В ньому ви мені наказували негайно покинути Мельбурн і крейсувати вздовж Східних берегів... [508]

— Австралії! — вигукнув Гленарван із запалом, що спантеличив старого моряка.

— Австралії? — розгублено перепитав Том, широко розплющивши, очі. — Ні, сер! Нової Зеландії!

— Австралії, Томе, Австралії! — одностайно ствердили Гленарванові супутники.

Тут Остінові немов забило памороки. Гленарван говорив так упевнено, що помічник капітана на хвилину повірив, наче й справді помилився, читаючи листа. Невже він, відданий, справний моряк, допустився такого огріху? Збентежений, Остін аж почервонів. .

— Заспокойтесь, Томе, — мовила леді Гелена. — Мабуть, так хотіла доля...

— Але ж ні, пані, даруйте мені, — заговорив Том Остін. — Це неможливо! Я не міг помилитися! Айртон теж читав листа, і це він, саме він, наполягав, навпаки, щоб я повів судно до австралійських берегів!

— Айртон? — скрикнув Гленарван.

— Так, він! Айртон запевняв мене, що це помилка, що ви призначили зустріч у Туфолдській затоці.

— У вас зберігся лист, Томе? — спитав надзвичайно зацікавлений майор.

— Так, пане Мак-Наббсе, — відповів Остін. — Зараз я його розшукаю.

Остін побіг до своєї каюти. Поки його не було, всі мовчки презирались, і тільки майор, втупивши очі в Пагане-ля та схрестивши руки на грудях, мовив:

— Ну, Паганелю, треба визнати, що це вже занадто!

— Га? — пробелькотів географ. Високий, зігнутий, з окулярами на лобі, він

скидався на велетенський знак запитання.

За хвилину Остін повернувся. В руці він тримав листа, що його писав Паганель і підписував Гленарван.

— Прочитайте самі, сер, — сказав старий моряк. Гленарван узяв листа й прочитав: "Наказую Томові Остіну негайно вийти в море й відвести "Дункан", не відхиляючись від 37 паралелі, до східного узбережжя Нової Зеландії!

— Нової Зеландії! — аж підскаочив Паганель.

Він вихопив листа з Гленарванових рук, протер собі очі, зсунув окуляри на носа й прочитав усе з початку до кінця.

— Нової Зеландії! — цюторив він тоном, що його неможливо передати, і лист вислизнув йому з пальців. [509]

У цю мить він відчув на своєму плечі дотик чужої руки. Він випростався й побачив перед собою майора.

— Шановний Паганелю, — сказав поважно майор, — щастя наше, що ви не послали "Дункан" до Кохінхіни (102).

Цей жарт добив бідолашного географа. Розлігся нестримний гомеричний регіт усієї команди. Паганель, мов божевільний, забігав туди й сюди, охопивши голову руками, видаючи собі волосся. Він уже не тямив, що робить і що має робити. Мимохідь він спустився сходами з юта, без жодної мети пройшовся кілька разів, спотикаючись, палубою, тоді зійшов на бак. Там він зачепився ногами за згорнуту линву, поточився і, щоб затриматися, вхопився руками за якусь мотузку.

Зненацька пролунав гуркіт. Гармата вибухнула. Гладенька поверхня океану стала від картечі мов решето. То невдаха-вчений смикнув ненароком за спускову шворку набитої гармати — і гримнув постріл. Силою вибуху географа відкинуло до трапа, і він скотився з бака в кубрик.

Викликаний вибухом подив перейшов у жах. Усі закричали, гадаючи, що сталося нещастя. Матроси гуртом кинулись у кубрик і винесли Паганеля нагору. Його довге тіло скарлючилось, він не міг промовити й слова.

Його перенесли на ют. Друзі хороброго француза були в розпачі. Майор, виконуючи звичайно в таких випадках обов'язки лікаря, хотів уже роздягти нещасного Паганеля й перев'язати його рани, та щойно він доторкнувся до зомлілого, як той підскаочив, наче прощитий електричним струмом.

— Нізащо! Нізащо! — закричав він, запинаючи своє худорляве тіло канцур'ям, котре правило йому за одіж, і притьмом застібаючись на всі ґудзики.

— Але, Паганелю... — почав був майор.

— Ні, кажу я!

— Треба ж оглянути...

— Мене ви не оглянете!

— Можливо, ви поламали... — умовляв майор.

— Так, поламав, — промовив Паганель, який уже випростався на своїх довгих ногах, — але те, що я поламав, полагодить тесля!

— Як же це?

— Та я, коли падав, зламав оте брусся, що підпірав палубу!

(102) Кохінхіна — область у Південному В'єтнамі. [510]

Паганелеві слова зустрів новий ще дужчий вибух реготу* Ця відповідь заспокоїла друзів шановного географа, що зостався цілий і здоровий після своєї пригоди з гарматою.

"Просто дивно, який же сором'язливий наш географ!" —> подумав майор.

Коли Паганель заспокоївся після всіх хвилювань, йому довелося усе ж відповісти на одне неминуче питання.

Тепер, Паганелю, — мовив до нього Гленарван, — відповідайте щиро. Я визнаю, що ваша неуважність нас врятувала. Певна річ, якби не ви, "Дункан" захопили б каторжники; якби не ви, нас знову полонили б маорійці! Але, на бога, скажіть мені, яка дивна плетениця думок, яка над* природна гра розуму спонукала вас написати "Нова Зеландія" замість "Австралія"?

— А, хай йому чорт, — скрикнув Паганель, — річ у тім, що...

Але в цю мить він глянув на Роберта, на Мері Грант і раптом урвав свою мову; потім відповів:

— Що ви хочете, любий Гленарване, я навіжений, я божевільний, виправляти мене безнадійно, і я так і помру в шкурі славнозвісної роззяви...

— Якщо доти її з вас не здеруть, — докинув майор.

— Здеруть? З мене? — аж скипів географ. — Що це, натяк?

— Який там натяк, Паганелю! — спокійно мовив майор. Розмова на цьому урвалася. Таємницю появи "Дункана"

було з'ясовано. Чудом врятовані мандрівники мріяли лише про те, щоб швидше потрапити в свої затишні каюти та поспідати.

Коли Гелена, Мері Грант, майор, Паганель і Роберт пішли з палуби, Гленарван і Джон Мангліс затримали Тома Остіна, бажаючи його розпитати.

— Скажіть, мій старий Томе, — мовив Гленарван, — вас не здивував мій наказ відвести яхту до берегів Нової Зеландії?

— Так, сер, вельми здивував, — відповів Остін. — Але не маючи звички перечити наказам, що їх одержую, я скорився. Хіба ж я міг учинити інакше? Якби я не виконав вашого розпорядження й через це сталося якесь нещастя, то хто ж був би винний, коли не я? Чи зробили б ви інакше, каштане? — ,

— Ні, Томе, я вчинив би так само, — відповів Джон Мангліс.

— Але що ви подумали? — спитав Гленарван.

— Я подумав, сер, що розшуки Гаррі Гранта вимагають [512] плисти туди, куди ви мені наказуєте. Я подумав, що ваші наміри змінилися, й ви хочете дістатися до Нової Зеландії якимсь іншим судном, а я повинен вас чекати на східному побережжі цього острова. Проте, відпливаючи з Мельбурна, я нікому не звірив таємниці свого призначення, і команда про нього довідалася тільки, тоді, коли ми вийшли у відкрите море й Австралійський суходіл уже зник з очей. Але тут на борту сталася подія, яка

завдала мені великої мороки.

— Що саме, Томе? — спитав Гленарван.

— А те, — вів далі Том Остін, — що коли боцман Айртон довідався на другий день, після відплиття, куди йде "Дун-кан"... ':

— Айртон! — вигукнув Гленарван. — Хіба він на судні?

— Так, сер.

Айртон тут! — повторив Гленарван, дивлячись на Джона Манглса.

— Доля помстилася за нас, — промовив молодий капітан. За одну мить з швидкістю блискавки в їхній пам'яті

промайнули всі злочини Айртона, його заздалегідь задумана зрада, рана, заподіяна Гленарванові, замах на Мюльреді, злигодні експедиції, яку він завів у болото річки Снові, — усе минуле цього негідника. А тепер, через дивовижний збіг обставин, каторжник опинився в їхній владі.

— Де ж він? — квапливо спитав Гленарван. — В каюті бака. Він під вартою.

— Чому ви його арештували?

— Бо Айртон, дізнавшись, що яхта пливе до Нової Зеландії, страшенно розлютився і хотів примусити мене змінити напрямок судна, бо він мені погрожував, бо він, нарешті, підбурював мою команду до заколоту. Я зрозумів — це людина дуже небезпечна, й ужив застережних заходів.

— А ВІДТОДІ? ;

— А відтоді він сидить у своїй кімнаті й не намагається з неї вийти.;

— Правильно вчинили, Томе.

О цій хвилині Гленарвана й Джона Манглса запросили до кают-компанії. Сніданок, такий потрібний їм тепер, було подано. Вони сіли до столу і нічого не сказали про Айртона. Але ло сніданні, коли всі мандрівники добре попоїли й знову зібралися на палубі, Гленарван розповів їм про присутність боцмана на судні. Він повідомив також і про свій намір викликати його сюди.

— Чи можна мені уникнути цього допиту? — спитала Гелена. — Приздаюся вам, любий Едварде, мені було б дуже прикро побачити цього нещасного" [513]

— Я хочу звести його віч-на-віч із тими, кому він заподіяв лихо, — сказав Гленарван. — Дуже прошу вас, Гелено, залишіться. Треба, щоб Вен Джойс зустрівся лицем у лице з усіма своїми жертвами.

Ці міркування змусили леді Гелену погодитися. Вона й Мері Грант сіли біля Гленарвана. Поруч розмістилися майор, Паганель, Джон Манглс, Роберт, Вільсон, Мюльреді, Олбінет — всі ті, кому зрада каторжника завдала стільки лиха. Команда яхти, ще не розуміючи усієї важливості того, що відбувалось, стояла мовчки навколо них.

— Приведіть Айртона! — сказав Гленарван.

Розділ XVIII АЙРТОН ЧИ БЕН ДЖОЙС?

Айртона привели. Він упевненим кроком перетнув палубу й зійшов сходами на ют. Погляд у нього був похмурий, зуби зціплені, кулаки судорожно стиснуті. Його постать

не виявляла ні зухвальства, ані приниженості. Опинившись перед Гленарваном, він схрестив на грудях руки й мовчки, спокійно чекав його запитань.

— Айртоне, — мовив Гленарван, — ось ми з вами й на "Дункані", котрий ви хотіли віддати каторжникам Вена Джойса.

Губи в боцмана злегка затремтіли. Його завжди байдуже обличчя на мить спалахнуло. Та зашарівся він не від гризоти сумління, а з сорому, що зазнав невдачі. Він став в'язнем на яхті, якою прагнув володіти, і за кілька хвилин його долю буде вирішено.

Однак він нічого не відповів. Гленарван терпляче очікував, але Айртон так само вперто мовчав.

— Кажіть-бо, Айртоне, — врешті мовив Гленарван. — Що ви можете мені відповісти?

Айртон завагався; зморшки на його лобі позначились чіткіше. Врешті він проказав спокійно:

— Мені нічого говорити, сер. З дурного розуму я попався вам до рук. Тепер чиніть, як знаєте.

По цих словах боцман втупив погляд у береги, котрі тяг-лися на заході, вдаючи цілковиту байдужість до того, що відбувалося навкруг. Здавалося, все це анітрохи його не обходить. Але Гленарван поклав собі набратися терпіння. Він був надзвичайно зацікавлений дізнатися про деякі деталі таємничого минулого Айртона, зокрема про те, що стосувалось Гаррі Гранта й "Британії". Тому він повів допит [514] далі, ховаючи під лагідним тоном і зовнішнім спокоєм обурення, що клекотіло в його серці.

— "Я гадаю, Айртоне, — сказав він, — ви відповісте на деякі питання, що я хотів би вам поставити. Насамперед, як маю вас називати! Айртон чи Бен Джойс? Чи служили ви справді боцманом на "Британії"?"

Айртон так само байдуже дивився на берег, мовби й не чуючи запитань,

Гленарванові очі спалахнули гнівом, але він стримав себе і питав далі:

— Коли саме ви покинули "Британію", яким побитом опинилися в Австралії? і

Та сама німотність, той самий байдужий погляд.

— Вислухайте мене уважно, Айртоне, — провадив Гленарван. — Говорити — у ваших власних інтересах. Вашу до^лк> може полегшити тільки цілковита відвертість. Востаннє питаю вас — ви даватимете відповіді?

Айртон повернув голову й глянув Гленарванові просто в очі.

— Я не відповідатиму, сер. Хай правосуддя само викриває мене!

— Довести провину буде дуже легко, — зауважив Гленарван.

— Дуже легко, сер? — глузливо перепитав Айртон. — Мені здається, ви надто поквапились із цим висновком. Запевняю вас, що найдосвідченіший суддя добре поморочився би з моєю справою. Хто скаже, чому я опинився в Австралії, скоро тут немає капітана Гранта, щоб це пояснити? Хто доведе, що я отой Бен Джойс, якого розшукує поліція, коли вона ніколи в очі мене не бачила, а мої спільники на волі? Хто може, крім вас, звинуватити мене не в злочині навіть, а в якомусь непорядному

вчинкові? Хто може довести, що я нібито хотів захопити це судно й передати його каторжникам? Ніхто, чуєте, ніхто! Ви маєте підозру, хай так. Але щоб засудити людину, потрібні докази, а вам їх бракує. Доки не доведено супротивне, я — Айртон, боцман з "Британії".

Айртон розпалився, говорячи, але враз по тому знову, збайдужів. Він гадав, напевно, що його виступ покладе край допитові, але Гленарван знову звернувся до нього:

— Я не слідчий, Айртоне, котрому доручили довести вашу провину. Це анітрохи мене не обходить. Йдеться пре те, щоб певно визначити наші стосунки. Я не питаю у вас нічого, що могло б вас скомпрометувати. То справа правосуддя. Але ви знаєте, які я проваджу розшуки, і одне ваше [516] слово могло б повернути мене на загублені мною сліди. Ви згодні говорити?

Айртон похитав головою, як людина, що вирішила мовчати.

— Чи ви скажете мені, де капітан Грант? — спитав Гленарван.

— Ні, сер, —;Відповів Айртон.

— Чи ви скажете мені, де загинула "Британія"?

— Також ні.

— Айртоне, — промовив Гленарван майже благальним голосом, — коли ви знаєте, де капітан Грант, то скажіть це хоча б його нещасним дітям, вони ж чекають з ваших уст бодай єдиного слова!

Айртон завагався. Обличчя йому враз перекривилося. І все ж таки він стиха пробурмотів:

— Не можу, сер.

І зараз же додав гостро, наче докоряючи собі за хвилину слабкість: :

— Ні! Ви нічого від мене не дізнаєтесь! Звеліть мене повісити, коли хочете! '

— Повісити! — вигукнув Гленарван, охоплений раптовим гнівом.

Та одразу опанувавши себе, він мовив повагом:

— Айртоне, тут немає ані суддів, ані катів. На першій же стоянці я передам вас до рук англійської влади.

— Я тільки цього й хочу, — відповів боцман.

По тому він спокійно повернувся до каюти, що правила йому за в'язницю. Біля її дверей настановили двох матросів, наказавши пильнувати кожен його рух.

. Свідки цієї сцени розійшлися обурені й водночас; поійняті розпачем.

Не добившись од Айртонa відповіді, що мав тепер Гленарван робити? Очевидно, здійснити ухвалений ще в їдені план — повернутися до Європи, перервавши на деякий час ці невдалі розшуки. Адже сліди "Британії" загублені без вороття^ а документ не припускав жодного іншого тлумачення, і всі країни, що лежали на тридцять сьомій паралелі, уже досліджено, — тож "Дунканові" залишалось тільки вертати додому. >

Після спільної наради Гленарван докладно обміркував із Джоном Манглсом питання повороту до Шотландії. Капітан оглянув трюми. Пального могло вистачити щонайбільше на два тижні. Отже, запаси вугілля годилося поновити на першій зупинці.

Джон запропонував Гленарванові йти до бухти Талькауано, [517] де "Дункан" уже поповнював якимось свої склади, вирушаючи в подорож навколо світу. Це був прямий шлях, що йшов саме уздовж тридцять сьомої паралелі. Поробивши потрібні запаси, яхта попрямувала б на південь, обігнула мис Горн і повернулась Атлантичним океаном до Шотландії.

Урадивши цей план, дали наказ механікові підкинути в топку палива. За півгодини яхта, взявши курс на Талькауа-но, вже пливла спокійним океаном, справді гідним своєї назви Тихого, і о шостій вечора останні гори Нової Зеландії зникли на обрії, повиті гарячим туманом.

Так-от почався поворот додому. Сумна подорож для цих мужніх людей, що розшукували Гаррі Гранта й повертадиг ся без нього! Команда яхти, така радісна, певна свого успіху в час відплиття, тепер пригнічена й занепала духом, подалась у зворотну путь до Європи. Жодного поміж цих славних матросів не вабила надія швидко побачити рідну країну, усі згодні були ще довго змагатися з небезпеками океану, аби знайти каштана Гранта.

На зміну радісним вигукам, які нещодавно зустрічали Гленарвана, прийшли зневіра й смуток. Не було більше жвавого спілкування поміж пасажирами, цікавих розмов, що звеселяли їх колись у подорожі. Кожний тримався осібно, охоче залишаючись на самоті у своїй каюті й лише зрідка сходячи на палубу.

Людина, яка надто бурхливо виявляла звичайно спільні всім почуття, чи то радісні, чи то сумні, що здатна була в кожного відродити надію, — Паганель став тепер похмурий і мовчазний. Географа майже не бачили на судні. Його природна балакучість і жвавість зникли, їх заступили німотність і пригнічення. Здавалось, він більше занепав духом, ніж його товариші. Коли Гленарван починав говорити про поновлення розшуків, Паганель заперечливо хитав головою, як той, хто ні на що вже не сподівається й переконаний в загибелі всієї команди "Британії".

А втім, на борту судна знаходилась людина, яка могла сказати щось певне про катастрофу, але вона мовчала. Не було жодного сумніву в тому, що Айртонові відомі коли не вся правда про нинішнє становище капітана Гранта, то принаймні місце аварії судна. Та капітан, як видно, свідчив би проти нього, і тому боцман вперто мовчав. Ось чому він викликав загальне обурення, надто в матросів, що хотіли його порішити.

Декілька разів Гленарван намагався примусити Айрто-на заговорити, але надаремно, не допомогли ні обіцянки, ні [518]

погрози. В своїй упертості Айртон зайшов так далеко вона була настільки незрозуміла, що майор врешті взяв під сумнів, чи знає той будь-що взагалі. А втім, майорову думку поділяв і Паганель, бо вона стверджувала його особисті міркування щодо загадкової долі Гаррі Гранта.

Та коли Айртон анічогісінько не знав, чому він у цьому не признавався? Адже таке признання не могло йому зашкодити, тоді як його відмова говорити гальмувала створення нового плану дій. Чи свідчила зустріч з Айртоном в Австралії про перебування тут Гаррі Гранта? Конче треба було змусити Айртона це з'ясувати.

Леді Гелена, бачачи прикрі невдачі свого чоловіка, попросила в нього дозволу й собі спробувати здолати боцма-нову впертість. Там, де чоловік зазнав поразки, жінка своїм лагідним впливом часом дістає перемогу. Чи не нагадувало це давню байку про дужий вітер, що не спромігся зірвати плаща з плечей подорожнього, а найслабші промені сонця змусили його самого скинути плаща? Гленарван, певний у своїй розумній молодій дружині, дав їй повну волю діяти на власний розсуд.

Того ж дня, 5 березня, Айртона привели до каюти леді Гелени. Тут була й Мері Грант, бо її присутність могла мати чималий вплив на боцмана, а Гелена не хотіла нехтувати жодною дрібницею, що сприяла б успіхові справи.

Цілу годину обидві жінки залишалися в каюті з боцманом "Британії", але зміст їхньої розмови лишився невідомий. Що вони говорили, які докази наводили, намагаючись видерти в каторжника таємницю, — про це ніхто не довідався. А втім, після цього побачення обличчя жінок не свідчили про успіх, вигляд вони мали розчарований.

Коли боцмана вели назад до його каюти, матроси проводжали його гнівними вигуками й погрозами. Айртон тільки знизував плечима, викликавши цим ще дужчу лють команди, й, аби її погамувати, знадобилося втручання Гленарвана та Джона Манглса.

Та леді Гелена не відступила. Вона не втрачала надії знайти пілях до серця цієї безжалісної людини і наступного дня сама пішла в каюту Айртона, щоб уникнути сцен, які супроводили його появу на палубі.

Протягом довгих двох годин ніжна лагідна шотландка залишалась віч-на-віч з верховодою каторжників. Гленарван блукав навколо каюти, охоплений тривогою, то" прагнучи використати всі засоби, аби зламати Айртонове мовчання, то пориваючись негайно увільнити свою дружину від гнітючої розмови. [519]

Але цього разу, коли леді Гелена вийшла з боцманової наготи, її обличчя світилося задоволенням. Невже, розбур-навпій в серці цього негідника останні крихти людяності, вбна видерла в нього таємницю? Мак-Наббс, що перший по-баЧив Гелену, не міг утриматися від недовірливого жесту.

Проте серед команди миттю поширилась чутка, нібито боцман вдався на вмовляння леді Гелени. Матроси зібрались на палубі швидше, ніж коли свисток Тома Остіна скликав їх на вчення.

Гленарван кинувся до дружини.

— Він розповів вам?

Ні, — відповіла Гелена, — але поступаючись перед моїми проханнями, він зажадав говорити з вами.

— Люба Гелено, невже ви домоглися свого?

— Сподіваюсь, Едварде!

~' Чи не пообіцяли ви йому чого, що я маю ствердити?'

— Лишень одне, мій друже, — що ви докладете всіх зусиль, аби пом'якшити долю нещасного в майбутньому.

— Добре, люба Гелено. Хай приведуть до мене Айртона. Леді Гелена пішла до себе, а боцмана відвели в кают-компанію, де на нього чекав Гленарван.

Розділ XIX УГОДА

Щойно боцман опинився перед Гленарваном, вартові вийшли.

— Ви хотіли поговорити зі мною, Айрtone? — спитав Гленарван.

— Так, сер, — відповів боцман. ~ Віч-на-віч?

— Так, але я гадаю, якби й майор Мак-Наббс та пан Паганель чули нашу розмову, було б краще.

— Краще для кого?

— Для мене.

Айртон говорив спокійно. Гленарван пильно глянув на нього й наказав запросити сюди майора й Паганеля, які зараз же прийшли.

— Ми вас слухаємо, — мовив Гленарван, скоро його друзі розмістилися за столом.

Кілька секунд Айртон збирався з думками і тоді сказав:

— Сер, за усталеним звичаєм всяка угода укладається між сторонами в присутності свідків. Ось чому я попросив, [520] щоб тут були цан Паганель та пан Мак-Наббс. Бо ж те, що я вам хочу запропонувати, є, власне кажучи, ділова угода. Гленарван, котрий вже призвичаївся до Айртонових витівок, й оком не моргнув, хоч будь-яка угода між ним і цією людиною видавалась дещо дивною.

— Що ж воно за угода? — спитав він.

— Річ ось у чім, — відповів Айртон. — Ви хочете дізнатися від мене про певні деталі, які, можуть вам пригодитися. А я хочу дістати від вас деякі пільги, вельми для мене важливі. Ніщо задарма не дається. Підходить вам така оборудка чи ні?

— Що ж це за деталі? — жваво запитав Паганель.

— Ні, — заперечив Гленарван, — що це за пільги? Айртон схилив голову на знак того, що він зрозумів

різницю в запитаннях, підкреслену Гленарваном.

— От якої пільги я вимагаю, — мовив він, — Ви досі налягаєте, сер, на своєму намірові передати мене до рук англійської влади?

— Так, Айрtone, і це буде справедливо,

— Не заперечую, — спокійно мовив боцман. — Отже, ви аж ніяк не погоджуєтесь повернути мені волю?, ...

Гленарван завагався, бо нелегко було зразу відповісти на це поставлене руба питання. Адже від його відповіді залежала, можливо, доля Гаррі Гранта!

Однак почуття обов'язку й справедливості взяло гору, і він сказав:

— Ні, Айрtone, я не можу повернути вам волю

— Я й не прошу її, — згорда відповів боцман.

— Чого ж ви тоді хочете?

— Чогось середнього, сер, поміж шибеницею, яка на мене чекає, і волею, що її ви мені не згодні дати.

— Тобто?

— Залишіть мене на якомусь безлюдному острові Тихого океану разом: із речами першої необхідності. Я намагатимусь виборсатися з цього станорщца, як рама знай}, а може й каятимусь, коли знайдеться вільний, час.

Гленарван, що не чекав такої пропозиції, глянув на своїх друзів, та вони сиділи мовчки. Поміркувавши хвилину, він одказав

— Коли я дам згоду задовольнити ваше прохання, Айртоне, ви скажете те, що мене цікавить?

— Так, сер, тобто все, що я знаю про капітана Гранта й про "Британію".

— Щиру правду?

— Так, щиру правду. [521]

— Але хто може ручитися...

— О, я розумію, що вас непокоїть, сер. Вам доведеться ввіритись на мене, на слово злочинця. Ваша правда. Але що поробиш? Так склались обставини. Можете погодитись, можете й відмовитись.

— Я звіряюся на вас, Айртоне, — сказав Гленарван просто.

— І маєте слухність, сер. До того ж, коли б я вас обдував, ви завжди спроможетесь мені помститися.

— В який спосіб?

— Повернутися й знову забрати мене з острова, адже я не зможу відтіля втекти.

Айртон мав відповідь на все. Він передбачив можливі утруднення і сам висував проти себе незаперечні доводи. Очевидно, він прагнув показати, що ставиться до своєї пропозиції напрочуд сумлінно. Неможливо було виявити більше довіри й щирості, ніж він. Однак Айртон пішов іще далі шляхом відвертості.

— Панове, — сказав він, — я хочу переконати вас у тому, що граю чесно. Я не збираюся вас обманювати й даю вам новий доказ моєї щирості. Я дію відкрито, бо й сам звіряюся на вашу чесність.

— Кажіть, Айртоне, — промовив Гленарван.

— Сер, хоч ви ще не дали остаточної згоди на мою про— . позицію, я можу вам сказати: мені мало що відомо про Гар-рі Гранта.

— Мало відомо! — скрикнув Гленарван.

— Так, сер, подробиці, що я можу їх вам розповісти, стосуються мене, тільки мене особисто; вони не допоможуть вам віднайти загублені сліди.

Глибоке розчарування відбилось на обличчі Гленарвана й майора. Вони були певні — боцман володіє важливою та-? ємницею, а він признався, що його відомості досить убогі. Щодо Паганеля, він сидів незворушно спокійний.

Однак Айртонове признание, зроблене собі на шкоду, зворушило його слухачів, надто коли боцман додав наостанку: :

— Отже, сер, я вас попередив; справа для вас менш вигідна, ніж для мене.

— То дарма, — сказав Гленарван. — Я пристаю на вашу пропозицію, Айртоне. Маєте моє слово: вас висадять на один з тихоокеанських островів.

— Добре, сер, — відповів боцман.

Чи ж зраділа ця чудна людина згоді Гленарвана? Навряд, бо байдуже Айртонове обличчя не виявило жодних [522] почуттів. Здавалось, ішлося про когось іншого, а не про нього.

— Я готовий вам відповідати, — сказав він.

— Ми ні про що вас не питатимемо, Айртоне, — мовив Гленарван. — Розповідайте все, що знаєте, починаючи з того, хто ви такий.

— Панове, — почав боцман, — я справді Том Айртон, боцман з "Британії". 12 березня 1861 року я покинув Глазго на судні Гаррі Гранта. Протягом чотирнадцяти місяців ми разом плавали Тихим океаном по всіх усядах, шукаючи місця, придатного для заснування шотландської колонії. Така людина, як Гаррі Грант, покликана творити великі діла, але між ним і мною часто виникали серйозні суперечки. Його вдача мені не пасувала. Я не вмію мовчки коритися; коли ж Гаррі Грант щось ухвалював, опиратися йому було неможливо. Це людина залізної вимогливості як до себе, так і до інших. І все ж таки я наважився повстати проти нього. Я намагався підбурити команду до заколоту й захопити корабель у свої руки. На чиему боці була справедливість, хто з нас мав слухність, — не про це тепер ідеться, але Гаррі Грант без жодних вагань висадив мене 8 квітня 1862 року на західному узбережжі Австралії. .

— Австралії? — урвав його розповідь майор. — То ви покинули "Британію" перед її стоянкою в Кально, відкіля надійшли останні відомості про неї?

Саме так, — відповів боцман, — бо поки я був на судні, "Британія" туди ні разу не заходила. Якщо я вам і говорив на фермі Падді О'Мура про Калью, то лише тому, що довідався про це з вашої ж оповіді.

— Кажіть далі, Айртоне, — мовив Гленарван.

— Отже, я опинився на майже пустельному побережжі, але за двадцять миль од Пертської виправної в'язниці. Блукаючи берегом, я зустрів банду збіглих каторжників. Я приєднався до них. Дозвольте мені, сйр, не розказувати про моє життя протягом двох з половиною років. Скажу лишень: я став проводирем утікачів, прибравши собі ім'я Бена Джойса. У вересні 1864 року я найнявся на ірландську ферму під моїм справжнім ім'ям Айртон. Там я чекав нагоди захопити якесь судно. То була моя заповітна мрія. За два місяці з'явився "Дункан". Коли ви, сер, завітали на ферму, ви розповіли історію капітана Гранта. Тоді я дізнався про те, чого не знав, — про перебування "Британії" в Калью, останні звістки від неї, датовані червнем 1862 року, по двох місяців від часу моєї висадки, історію з документами, загибель судна дець на тридцять сьомій паралелі, нарешті [524] про ті поважні причини, з яких ви збирались шукати Гаррі Гранта на Австралійському суходолі. Я не вагався й хвилини. Я вирішив привласнити "Дункан", чудову яхту> здатну випередити найкращі швидкохідні судна британського морського флоту. Але яхта мала серйозні пошкодження, і, щоб їх полагодити, я дав "Дунканові" відплисти до Мельбурна, а сам, назвавши, себе перед вами боцманом "Британії", як воно й було насправді, запропонував супроводити вас до вигаданого місця аварії корабля на східному узбережжі Австралії. В такий спосіб я спромігся провести вашу експедицію через провінцію Вікторія, то випереджаючи мою банду, то йдучи вслід за

нею. На Кемден-Бриджі мої хлопці допустилися даремного злочину, бо якби тільки "Дункан" підійшов до східного берега, він не вислизнув би з моїх рук, а з такою яхтою я став би господарем океану. Отже я допровадив вас, не викликаючи жодної підозри, до річки Снові. Коні й бики конали один за одним, отруєні гастролобіумом. Я завів фургон у драгву коло річки Снові. На мої наполягання... але решту ви знаєте, сер, і ви можете бути певні: тільки неухважність пана Паганеля перешкодила мені командувати оце тепер "Дунканом". Ось моя історія, панове; мої відверті признання не можуть, на жаль, повернути вас на сліди Гаррі Гранта, і ви бачите самі, що угода зі мною для вас анітрохи не вигідна.

Боцман скінчив своє оповідання, схрестив руки на грудях за своєю звичкою і чекав. Гленарван та його друзі мовчали. Вони відчували, що з уст цього незвичайного злочинця почули щирі правду. Він не захопив "Дункана" лише з причин, котрі від нього не залежали. Його спільники прибули до Туфолдської затоки, про це свідчило знайдене Гленарваном на березі, лахміття каторжника. Тут, за наказом свого ватажка, вони чатували на яхту і врешті, втомившись од марного чекання, безперечно, знову заходилися палити й грабувати селища Нового Південного Уельсу.

Майор перший поновив допит, аби уточнити деякі дати, які стосувались "Британії".

— Отож-спитав він боцмана, — вас висадили на західне узбережжя Австралії 8 квітня 1862 року?

— Достеменно так, — відповів Айртон.

— Вам відомі були дальші плани Гаррі Гранта? — Тільки приблизно. , ,

— Однаково скажіть нам, що знаєте, — мовив Гленарван. — Найдрібніша деталь може вказати нам правильний шлях

— Я знаю тільки; те, сер, що капітан Грант мав намір [525] відвідати Нову Зеландію. Але за час мого перебування на судні його не було здійснено. Тому цілком можливо, що, покинувши Кально, "Британія" прямувала саме до берегів Нової Зеландії. Це збігається зі вказаною в документі датою загибелі судна: 27 червня 1862 року.

— Цілком очевидно, — сказав Паганель.

— Але ніщо в тих уривках слів, які збереглися в документі, не можна застосувати до Нової Зеландії, — сказав Гленарван.

— На це я нічого не можу відповісти, — мовив боцман.

— Гаразд, Айртоне, — знову звернувся до нього Гленарван. — Ви дотримали свого слова, і я дотримаю свого. Обміркуємо, на який острів Тихого океану вас висадити. — О, мені то байдуже, сер, — відповів Айртон.

— Вертайтеся до себе в каюту й чекайте нашого рішення, — звелів Гленарван.

Боцман пішов у супроводі двох матросів.

— З цього злочинця могла б вийти людина, — мовив майор.

— Так, — згодився Гленарван, — він має розум і сильну вдачу. Шкода, що його здібності звернені на лихе.

— А Гаррі Грант?

— Боюсь, він навіки загинув! Сердешні діти, хто може сказати їм, де їхній батько?

— Я, — озвався раптом Паганель. — Так, я!

Присутні не могли не помітити, що географ, звичайно такий балакучий, такий нетерплячий, ледве чи зронив кілька слів, коли допитували Айртона. Він слухав не розтуляючи рота. Але слово, що він його оце вимовив, варте було багатьох інших і навіть примусило Гленарвана схопитися з місця.

— Ви, Паганелю! — скрикнув він. — Ви знаєте, де капітан Грант?

— Так, наскільки це можливо знати, — відповів географ.

— І відкіля ви про це довідалися?

— Та з того ж таки документа.

— А... — в майоровім голосі вчувалось цілковите недовір'я.

— Ви спочатку послухайте, Мак-Наббсе, — мовив Паганель, — а потім знизуйте плечима. Досі я не говорив тому, що ви мені однаково не повірили б. Та це було б і ні до чого. Коли я зважився на це сьогодні, то лише тому, що Айртонові слова ствердили мої припущення.

— Отже, Нова Зеландія? — спитав Гленарван.

— Ось послухайте й міркуйте самі, — мовив Паганель. [526]

Не бе" підстав, чи скорше не без підстави трапилось так, що я допустився помилки, яка нас усіх врятувала. Коли я писав того листа, що мені проказував Гленарван, слово "Зеландія" безнастанно точило мені мозок. І ось чому. Ви пригадуєте, ми сиділи якимось у фургоні й Мак-Наббс розповідав леді Гелені історію з каторжниками. Він передав їй номер "Австралійської і Новозеландської газети" з статтею про катастрофу біля Кемден-Бріджа. Так-от, саме тоді, коли я писав, газета лежала долі, зібгана так, що виднілися ли-~. шб два склади в заголовку, а саме-"ландія". Вони наче спалахом освітили мені мозок! Цей уривок слова з англійського документа ми, очевидно, тлумачили досі неправильно, він має означати закінчення слова "Зеландія".

— Он як! — скрикнув Гленарван.

— Еге ж, — з глибоким переконанням у голосі ствердив Паганель. — Це тлумачення не спало мені раніше на думку, і знаєте чому? Бо ж я, цілком природно, вивчав французький документ, повніший за інші, а в ньому саме й бракує цього важливого слова.

— Ого! — посміхнувся майор. — То вже надто багато вигадки, Паганелю, ви щось дуже легко забуваєте ваші попередні висновки.

— Що ж, майоре, я готовий відповісти на всі ваші запитання.

— Тоді, — мовив Мак-Наббс, — скажіть мені, що означає слово Austral?

— Те що й раніше: південні країни.

— Гаразд. А уривок indi, який спершу ви тлумачили як корінь слова indiens- "індіанці", а потім — слова indigenes— "тубільці"?

— Ну, а втретє і востаннє, — мовив Паганель, — він буде початком слова indigence — "злигодні".

— А contin? — вигукнув Мак-Наббс— Так само означає "континент"?

— Ні! Бо Нова Зеландія тільки острів. . — Як же тоді? — спитав Гленарван.

— Любий лорде, — відповів Паганель. — Я вам зараз прочитаю документ в моєму третьому варіанті, і ви самі зможете судити. Але прошу вас: по-перше, постарайтесь забути наші колишні тлумачення й відкиньте всі упередження; по-друге, вам здасться напевно, що деякі місця витлумачені довільно, можливо, я таки кепсько їх перекладаю, але це слова, що не мають жодного значення, як-то "агонія", котре мені не до смаку, але я не можу пояснити його інакше. До того ж, моє тлумачення засноване на французькому тексті, [527]а не слід забувати — його писав англієць, який може й не знатися на всіх тонкощах французької мови. Після цього попередження я починаю.

І Паганель, повільно й чітко вимовляючи кожний склад, прочитав таке:

"27 червня 1862 року трищогловик "Британія" з Глазго потонув після тривалої агонії в південних морях біля берегів Нової Зеландії (по-англійському— Zealand). Два матроси й каштан Грант спромоглися дістатись до берега. Тут, у безнастанних і жорстоких злигоднях вони кинули цей документ на... довготи і 37° 11' широти. Допоможіть їм, бо вони загинуть".

Паганель зупинився. Це тлумачення було припустиме. Але саме тому, що воно здавалось так само ймовірним, як і попередні, воно могло бути також помилковим. Гленарван та майор і не думали його заперечувати. А що жодних слідів "Британії" не зустрілося ні на берегах Патагонії, ні на берегах Австралії, там, де пролягає тридцять сьома паралель, то питання розв'язувалося на користь Нової Зеландії.

Це останнє зауваження вченого справило велике враження на його друзів.

— А тепер, Паганелю, — спитав Гленарван, — скажіть мені, чому близько двох місяців ви мовчали про своє відкриття?

— Бо я не хотів іще раз подавати вам марні надії. До того ж, однаково ми прямували до Окленда, що лежить на вказаній в документі широті.

— Але відтоді, як ми збочили із цього шляху, чому ви нам нічого не казали?

— Тому що, хоч яке правильне було б моє тлумачення, воно в жодний спосіб не допомогло б нам урятувати капітана Гранта.

— Чому це, Паганелю?

— Бо ж ми виходимо з припущення про загибель судна біля берегів Нової Зеландії; а що про каштана Гранта вже два роки нічого не чути, то доводиться визнати: він став жертвою або катастрофи, або новозеландців-людоджерів.

— То ви гадаєте?.. — спитав Гленарван,

— Я гадаю, щог може, будь-коли й знайдуться сліди аварії, але потерпілі з "Британії" загинули без вороття!

— Будемо ж мовчати про це, друзі, — сказав Гленарван, — і дайте мені вибрати слушну хвилину, аби передати цю сумну звістку дітям капітана Гранта! [528]

Розділ XX КРИК СЕРЕД НОЧІ

Команда яхти невдовзі довідалась, що Айртонові зізнання анітрохи не висвітлили таємничої долі капітана Гранта. На судні запанував глибокий сум, бо на боцмана покладали великі надії, а він, як виявилось, нічого не знав про долю "Британії".

Яхта прямувала за визначеним курсом. Тепер залишалось обрати острів, де висадити Айртона.

Паганель і Джон Манглс розглянули судові карти. Саме на тридцять сьомій паралелі був позначений самотній острівець, відомий під ім'ям Марії-Терези. Цей скелястий клаптик землі, загублений у просторах Тихого океану, лежав за три тисячі п'ятсот миль од американського узбережжя і тисячу п'ятсот миль — од Нової Зеландії. На півночі найближча до нього земля — архіпелаг Помоту, який перебував під французьким протекторатом. На півдні — ніяких земель аж до льодовищ Південного полюса. Жодне судно не приставало до цього відлюдного острівця. Сюди не долинали й найменшого відгомону того, що діється в світі. Самі лише буревісники відпочивали тут під час довгого перельоту, і на багатьох картах цей самотній бескид, омиваний хвилями Тихого океану, навіть не позначений.

Якщо можлива на земній кулі цілковита самотність, то вона існувала саме на цьому острівці, кинутому серед океану осторонь людських шляхів. Айртона повідомили, який острів обрано. Він погодився там жити на відлюдді, і "Дун-кан" узяв курс на Марію-Терезу. Яхта йшла прямісінько шляхом, що пролягав од цього острова до бухти Талькауано.

Через два дні, близько другої години, вахтовий повідомив: на обрії показалася земля. То був острів Марія-Тереза-; низинний, довгастий, він ледь виступав над водою, схожий на велетенського кита. Яхта, котра розтинала хвилі з швидкістю шістнадцяти вузлів, була вже від нього за тридцять миль.

Мало-помалу обриси острівця чіткішали на видноколі. Сонце, схиляючись до заходу, кидало яскраве світло на його примхливий рельєф. То тут, то там вирізнялися невисокі вершини, паленіючи в скісних осяйних променях.

Близько п'ятої години Джонові Манглсу видалось, немов над островом в'ється легкий димок.

— Це що, вулкан? — спитав він Паганеля, який роздивлявся нову землю крізь далекоглядну трубу, [529]

— Не знаю, як вам і відповісти, — одказав географ, Марія-Тереза — малознаний острівець. Однак цілком можливо, що своїм виникненням він завдячує підводним зрушенням ґрунту, тобто має вулканічне походження.

— А коли на світ його породило виверження, — мовив Гленарван, — чи не може воно й знищити острівець?

— Малоймовірно, — відповів Паганель. — Він існує вже понад кілька століть, а це вже серйозна гарантія. Коли з Середземного моря виринув острів Джулія, він недовго залишався над водою й щез без сліду за кілька місяців після свого виникнення.

— Гаразд, — сказав Гленарван. — Як ви гадаєте, Джоне, ми дістанемось до острівця, поки зайде ніч?

— Ні, сер. Я не можу ризикувати "Дунканом" і "приставати вночі до невідомого берега. Я йтиму короткими галсами, під малою парою, а завтра, коли розвидниться, ми пошлемо до берега шлюпку.

О восьмій годині вечора острів Марія-Тереза, хоч був усього за п'ять миль од яхти, ледь вирізнявся у пітьмі, неначе подовжиста тінь. "Дункан" так само поволі наближався до нього.

О дев'ятій годині на острові спалахнув досить яскравий вогник. Він світився рівно і не згасав.

— Ось що промовляє на користь вулканові, — сказав Паганель, уважно розглядаючи світло.

— Однак, — мовив Джон Манглс, — на такому віддаленні ми мали б чути гуркіт, який звичайно супроводить виверження, але з вітром, хоч він і дме зі сходу, до нас не долинає жодного шуму.

— Ваша правда, — погодився Паганель, — вулкан світиться, але мовчить. Більше того, це світло блимає, як вогник маяка.

— Маєте рацію, — сказав Джон Манглс, — а втім, на цих берегах немає маяків. О! — раптом скрикнув він. — Онде другий вогник! Цього разу зовсім над водою. Дивіться! Він рухається! Він міняє місце!

Джон не помилявся. На острові засвітився новий вогник, він то згасав, то знову займався.

— Виходить, острів заселений? — спитав Гленарван. *— Дикунами, очевидно, — відповів Паганель.

— Але тоді ми не можемо залишити там боцмана.

— Ні. — одказав майор, — то був би кепський дарунок, навіть для дикунів.

— Ми пошукаємо інший відлюдний острівець, — сказав Гленарван, мимоволі посміхаючись на майорове зауваження. [530]

— Я обіцяв Айртонові зберегти життя й хочу додержати слова.

— В кожному разі, треба стерегтися, — додав Паганель. — У новозеландців, як колись у мешканців Корнуельських островів, існує варварський звичай заманювати судна рухливими вогнями. Може, він відомий і тубільцям Марії-Терези.

— Тримайся на чверть милі від берега, — гукнув Джон Манглс до стерничого. — Завтра на світанку ми дізнаємось, що воно таке.

Об одинадцятій годині Джон Манглс і пасажери розійшлися по своїх каютах. На носі яхти походжав вахтовий матрос. На кормі залишався тільки стерничий біля штурвала.

В цей час на ют зішли Мері Грант і Роберт.

Діти капітана Гранта, прихилившись до поруччя, сумно дивилися на море, яке мінилося фосфоричним світлом, на блискучий слід "Дункана" у воді. Мері думала про майбутнє Роберта, Роберт думав про майбутнє сестри. Обоє думали про свого батька. Чи живий він, коханий батечко? Невже треба зректися щастя побачити його будь-коли? Яке життя буде без нього? Що станеться з ними? Що сталось би з ними й тепер без Гленарвана й леді Гелени?

Хлопець, що його горе зробило дорослим дочасно, вгадав, які думки хвилювали його сестру.

— Люба Мері, — сказав він і взяв її за руку, — не треба впадати в розпач. Згадай, чого навчав нас батько: "Найголовніше — не занепадати духом", — казав він. Будьмо ж, як він, бадьорі й мужні. Це надавало батькові сили все перемагати. Досі ти працювала заради мене, тепер, сестричко, я хочу працювати заради тебе.

— Любий Роберте! — озвалась дівчина.

— Я маю тобі щось сказати, — вів далі Роберт, — ти не будеш сердитись на мене, Мері?

— За віщо мені сердитись на тебе, мій хлопчику? — І ти дозволиш мені зробити те, що я хочу?

— Кажи, в чім річ? — занепокоєно спитала Мері.

— Сестро моя! Я хочу стати моряком...

— Ти покинеш мене? — скрикнула Мері, стиснувши братову руку.

— Так, сестричко, я буду моряком, як наш батько, як каштан Джон. Мері, люба Мері! Адже капітан Джон не втратив надії розшукати батька! Ти повинна вірити, як і я, в його відданість. Він обіцяв зробити з мене справжнього моряка, а поки що ми разом шукатимемо батька. Скажи, сестро, що ти згодна. Наш обов'язок, мій принаймні, зробити [531] те для батька, що він зробив би для нас. У мене одна лише мета в житті: шукати, безперестанку шукати того, хто ніколи б нас не покинув, ні тебе, ні мене! Мері, люба, який він був добрий, наш батько!

— І такий великодушний, такий високий думками й серцем, — додала Мері. — Знаєш, Роберте, ним уже стала пишатися наша батьківщина, і він посів би значне місце серед найвидатніших її людей, якби лиха доля не перешкодила йому.

— Я цього певен! — відповів Роберт.

Мері пригорнула брата до свого серця, й він відчув, як йому на чоло скотились сльозинки.

— Мері, Мері! — вигукнув він. — Хай наші друзі говорять, що хочуть, або ж мовчать, але я досі сподіваюсь і ніколи не загублю надії! Така людина, як наш батько, не могла померти, не виконавши свого обов'язку.

Мері Грант не мала сили відповісти, її душили ридання. Хвиля різноманітних почуттів знімалася в ній на саму думку про нові розшуки каштана Гранта, про безмежну відданість молодого капітана.

— То капітан Джон ще не втрачає надії? — спитала вона.

— Ні, — відповів Роберт. — Це брат, що ніколи нас не покине. Адже, сестричко, я буду моряком, аби вкупі з ним розшукати батька. Ти згодна?

— Я згодна, — прошепотіла Мері. — Але нам доведеться розлучитися!

— Ти не залишишся сама, Мері. Я знаю напевно! Мені про це казав мій друг Джон. Леді Гелена не дозволить тобі її покинути. Ти — жінка, і ти можеш, ти повинна вволити її добру волю. Відмовитись означало б бути невдячною. Але чоловік — батько часто казав мені це, — чоловік мусить сам кувати свою долю!

— А що станеться з нашим будиночком у Данді? З ним пов'язано стільки спогадів!

— Ми його збережемо, сестричко! Наш друг Джон і лорд Гленарван подумали про

це й добре все обмірковували. Тебе візьмуть до замку Малькольм-Касл і піклуватимуться, як своєю дочкою. Гленарван сам сказав це моему другові Джону, а той розповів мені. Ти житимеш там, наче в себе вдома, матимеш з ким говорити про нашого батька, ждучи, поки ми привеземо його самого. О, який чудесний це буде день! — вигукнув у захваті, весь сяючи, Роберт.

— Братику мій, хлопчику мій, — казала Мері, — коли б оце почув тебе наш батько, який би він був щасливий! Ти [532] так схожий на нього, любий Роберте, на нашого коханого батька! Ти будеш викапаний батько, коли виростеш!

— О Мері! — вигукнув хлопчик і аж зашарівся від синівських гордощів.

— А як ми віддячимо лордові й леді Гленарван? — знову заговорила Мері.

— О, це зробити неважко! — по-юнацькому палко й впевнено промовив Роберт. — Ми їх будемо любити, шанувати, казатимемо їм це, а коли треба, віддамо заради них життя!

— Ні, навпаки, жити заради них! — вигукнула дівчина, вкриваючи поцілунками братове чоло. — Це їм більше припаде до серця, й мені також!

Поринувши в неясні марення, діти капітана Гранта мовчки дивилися одне на одного, огорнені хисткою пітьмою. Але в думках вони й далі говорили між собою, запитували, відповідали. Море стиха гойдало їх на своїх хвилях, і вода світилась у темряві, нуртуючи під гвинтрім.

Раптом сталося щось дивне, майже неприродне. Братові й сестрі, поєднаним між собою таємничим духовним зв'язком, здалося водночас, немов із лона цих хвиль, наперемінно то чорних, то блискучих, почувся якийсь голос; звук його, глибокий і тужний, змусив забриніти всі струни їхніх сердець.

— До мене! Пробі! — кричав той голос.

— Мері! — гукнув Роберт. — Ти чула, Мері, ти чула? Схилившись над поручнями, обоє пильно вдивлялись у

чорні глибини моря. Але нічого не було видно, тільки безмежна темрява слалася пеленою перед їхніми очима.

— Роберте, — мовила бліда з хвилювання Мері, — мені здалося... Так, мені здалося, як і тобі... Ми з тобою обоє маримо, любий Роберте!..

Та ось до них знову долинув голос, і цього разу ілюзія була така велика, що в обох одночасно вихопилося:

— Батько! Наш батько!

Для Мері Грант це вже було забагато. Вражена страшним хвилюванням, вона знепритомніла й впала на руки братові.

— Допоможіть! — закричав Роберт. — Сестра! Батько! Допоможіть!

Матрос, що стояв за стерном, кинувся піднімати зомлілу Мері. Прибігли вахтові, потім Джон Манглс, Гелена й Гленарван, яких збудив раптовий гамір.

— Сестра вмирає, а наш батько — там! — кричав Роберт, доказуючи на чорні хвилі.

Ніхто нічого не розумів. [534]

— Так, мій батько там! — повторював хлопець. — Я чув його голос. Мері теж чула,

як і я!

О цій хвилині Мері Грант опритомніла і, розгублена, напівбожевільна, також закричала:

— Мій батько! Мій батько там!

Нешасна дівчина, ледве підвівшись, знову нахилилась над поручнями, немов хотіла кинутися в море.

— Мілорде, леді Гелено, — повторювала вона, стискаючи руки, — кажу вам, мій батько там! Запевняю вас, що я чула його голос, він долинув до нас із хвиль, наче якась скарга, наче останнє "прощай"!

Бідолашній дівчині стало зовсім зле, вона затіпалась у корчах, заридала. Довелося відвести її до каюти, і леді Гелена пішла туди, щоб її доглянути.

А Роберт безнастанно повторював:

— Батько! Мій батько там! Я певен цього, сер!

Свідки цієї гнітючої сцени вирішили врешті — діти капітана стали жертвою слухової омані, що так сильно вплинула на їхні почуття. Як її розвіяти?

Гленарван, проте, спробував це зробити. Він узяв Ро-берта за руку й мовив:

— Ти чув голос батька, мій хлопчику?

— Так, сер. Там, серед хвиль. Він кричав: "До мене! До мене!"

— Ти впізнав його голос?

— Чи впізнав я його голос, сер? О, так, присягаюся вам! Сестра теж чула і теж впізнала його. Невже ви гадаєте, що ми могли помилитись обоє! Сер! їдьмо його рятува* ти! Човен! Човен!

Гленарван бачив, що він не зможе переконати бідолашного хлопчика. Однак він зробив ще одну спробу й покликав стерничого.

— Гавкінсе, — спитав Гленарван, — ви стояли за стерном, доли міс Мері знепритомніла?

— Так, сер, — відповів Гавкінс.

— І ви нічого не помітили, нічого не чули? і— Нічого, сер.

— От бачиш, Роберте.

— Якби це був батько Гавкінса, — з невимовним запалом вигукнув хлопчик, — він не казав би тоді, що нічого не чув! То був мій батько, сер, мій батько, мій батько!

Ридання перехопили йому горло. Німотний і блідий, він також знепритомнів. Гленарван наказав однести Роберта до каюти на його ліжку, і хлопець поринув у важке забуття. [535]

— Бідолашні сироти! — промовив Джон Манглс— Які тяжкі випробування посиляє їм доля!

— Ваша правда, — озвався Гленарван, — надмірне горе могло водночас викликати в обох однакову слухову оману.

— Водночас в обох? — пробурмотів Паганель. — Дуже дивно! Наука цього не визнає.

Нахилившись і собі над поручнями й нашорошивши вуха, Паганель подав усім знак

мовчати й став дослухатися. Навкруги панувала глибока тиша. Паганель гукнув дужим голосом. Ніхто йому не відповів.

— Дивно, дуже дивно, — без кінця проказував географ, повертаючись до себе в каюту. — Спорідненість думок і спільність горя — цього ще не досить, аби пояснити подібне явище!

Назавтра, 8 березня, о п'ятій годині, ледь розвиднілося, усі пасажери зібралися на палубі "Дункана", серед них — Роберт і Мері, бо їх неможливо було затримати в каюті. Кожному хотілося роздивитися землю, мигцем побачену вчора.

Підзорні труби звернулися на острів. Яхта йшла вздовж берега на відстані однієї милі, й око могло запримітити щонайменші деталі. Раптом почувся Робертовий крик. Хлопець запевняв, ніби бачить на березі двох людей, що бігають, вимахують руками, а третій подає гасло прапором.

— Англійський прапор! — скрикнув Джон Манглс, глянувши крізь свою трубу.

— Справді так, — ствердив і Паганель, жваво обертаючись до Роберта.

— Сер, — Роберт аж тремтів од збудження, — сер, коли ви не хочете, щоб я добрався до острова плавом, звеліть спустити човна. Навколішках благаю вас, дозвольте мені першому ступити на землю!

Ніхто не наважувався вимовити ані слова. Як? На цьому островці, що його перетинає тридцять сьома паралель, живе троє людей, жертви морської катастрофи, троє англійців! Кожний, згадуючи події минулої ночі, думав про той голос, що його чули Мері й Роберт. Діти помилилися, мабуть, тільки в одному: до них міг долинути чийсь крик, та чи ж був то голос їхнього батька? На жаль, ні, тисячу разів ні! І всі, уявляючи собі страшне розчарування, яке чекало на цих бідолах, страхалися нового випробування — воно було б вже понад їхні сили. Але як їх зупинити? Гленарван не міг на це наважитися.

— У човен! — наказав він.

За хвилину човна спустили на воду. Діти капітана Гранта, [536]

Гленарван, Джон Манглс, Паганель миттю опинилися в ньому, човен відчалив і полинув на хвилях, гнаний шістьма матросами, що завзято веслували.

За десять туазів до берега в Мері вихопився нестям-пий зойк:

— Батько!

На березі стояв поруч з двома іншими людьми високий міцний чоловік. Його лице, лагідне й мужнє, скидалося на обличчя Мері й Роберта водночас. Безперечно, це була та сама людина, що її так часто змальовували діти, їхні серця не зайшли в облуду. То й справді був їхній батько — то був капітан Грант!

Капітан почув крик Мері, простяг уперед руки і впав на пісок, наче вражений громом.

Розділ XXI, ОСТРІВ ТАБОР

З радощів не вмирають: батько й діти опритомніли, перше ніж човен приставив їх на яхту. Як передати цю сцену? Для неї бракувало б слів. Уся команда плакала, дивлячись на ці три істоти, що застигли в німих обіймах. Гаррі Грант, зійшовши на

палубу яхти, котра була для нього часткою рідної шотландської землі, й подякувавши богові за своє визволення, тремтливим з хвилювання голосом звернувся до леді Гелени, до Гленарвана, їхніх товаришів і всієї команди з словами глибокої подяки. Доки човен ішов від берега до яхти, діти коротко розповіли батькові всю історію його розшуків на "Дункані".

Як же заборгував він перед Геленою Гленарван, цією шляхетною жінкою, та її супутниками! Адже від лорда Гленарвана до останнього матроса, всі вони боролися й страждали заради нього! Почуття, які вщерть виповнили його серце, Гаррі Грант висловлював так просто й благородно, його мужнє обличчя світилося таким чистим і щирим зворушенням, що вся команда відчула себе цілком нагородженою за всі злигодні, яких довелося їй зазнати. Навіть незворушному майорові мимоволі набігли на очі сльозинки. Щодо Паганеля, то він плакав, як дитина, не криючись зі своїми слізьми.

Гаррі Грант не відривав очей від своєї доньки. Вона видавалася йому гарною, чарівною, він раз у раз казав їй це вголос, закликаючи леді Гелену посвідчити, що батьківські [538] почуття не вводять його в оману. Потім, повертаючись до сина, захоплено вигукував:

— Як він виріс! Як змужнів! — і без кінця цілував своїх коханих дітей, виливаючи всю ніжність і любов, що ховав їх протягом двох років у своєму серці.

Роберт відрекомендував по черзі всіх своїх друзів і спромігся знайти для кожного нові слова, але ці рекомендації вбігалися в тому, що до сиріт ставились чудово геть усі. Як надійшла черга Джона Манглса, капітан почервонів, наче дитина, і голос йому тремтів, коли він розмовляв із батьком Мері.

Леді Гелена розказала Гаррі Гранту про їхню подорож. Капітан мав право пишатися й сином, і дочкою. Він дізнався про подвиги юного героя і в який спосіб цей хлопчик вже сплатив Гленарванові частину батьківського боргу. Після Гелени розповідав Джон Манглс. Він говорив про Мері так натхненно, що капітан Грант, котрого Гелена вже встигла про дещо повідомити, з'єднав руку своєї доньки з рукою відважного молодого капітана й мовив до Гленарвана та його дружини:

— Сер, і ви, пані, благословімо наших дітей!

Коли вже все багато разів було розказано й переказано, Гленарван розповів капітанові Гранту про Айртона. Грант ствердив, що справді висадив боцмана на австралійський берег.

— Це чоловік сміливий і мужній, — додав він, але властиві йому нахили поривали його повсякчас до зла. Нехай же тривалі роздуми й каяття повернуть його на правильний шлях!

Але Гаррі Грант хотів, щоб перше, ніж одвезуть Айртона на острів Марії-Терези, нові друзі побували в нього там, на його стрімчаку. Він запросив їх відвідати його дерев'яний domeк і посидіти за столом океанійського Робінзона. Всі з радістю прийняли це запрошення. Робертові й Мері страшенно хотілося побачити ті відлюдні місця, де капітан довгий час тужив за своїми дітьми.

Спорядили човна, і батько з обома дітьми, Гленарван з дружиною, майор, Джон

Манглас та Паганель невдовзі зійшли на берег Марії-Терези.

Щоб оглянути володіння Гаррі Гранта, вистачило кількох годин. Власне кажучи, цей острівець був не що інше, як вершина підводної гори, невелике плато, вкрите" базальтовими скелями впереміш з вулканічними уламками. За давніх геологічних епох під впливом підземного вогню ця гора поволі виринала з глибин Тихого океану, але відтоді минуло [539]кілька століть, жерло згасло, й на безмежній водній рівнині виник мирний острівець. З часом утворився родючий ґрунт; на новій землі поширилась рослинність; китоловні судна випадково залишили тут кілька свійських тварин — кіз та свиней, що розплодились на острові й згодом здичавіли. Коли ж на Марію-Терезу потрапили моряки з "Британії", сили природи стала спрямовувати рука людини. За два с половиною роки Гаррі Грант вкупі з матросами цілком відмінили свій острів. Декілька акрів старанно обробленої землі давали високі врожаї.

Гості завітали до невеликого будиночка, схованого в затінку зелених камедних дерев; перед його вікнами розкинулось безмежне море, що мінилося й блищало в сонячних променях. Гаррі Грант наказав поставити стіл під розкішними крислатими деревами, і всі посідали навкруг. Стегно цапеняти, хліб із нард, кілька кухлів молока, дві-три стеблини дикого цикорію й чиста свіжа вода — ось із чого складався цей невибагливий обід.

Паганель був у захваті. Знову навернулись на пам'ять його давні мрії стати Робінзоном.

— Немає чого й вболівати над долею цього шахрая Айртон! Острівець — справжній рай! — вигукнув він захоплено.

— Так, — відповів Гаррі Грант, — рай для трьох бідолах, які знайшли собі тут притулок після загину корабля. Але мені шкода, що Марія-Тереза не великий родючий острів, де замість струмка текла б широка річка і замість бухточки, приступної океанським хвилям був би затишний порт.

— Чому ви за цим шкодуєте, капітане? — спитав Гленарван.

— Бо тоді я заснував бу тут, серед Тихого океану, колонію, й подарував її Шотландії.

— Он як, капітане Гранте! — сказав Гленарван. — То ви, я бачу, не відмовились од того задуму, завдяки якому набули собі широкої слави на нашій батьківщині?

— Ні, сер, не відмовився, і я навіть певен: доля врятувала мене вашими руками лише для того, аби я здійснив свій задум. Треба, щоб наші безталанні брати з старої Кале-донії, всі, хто там поневіряється й злиднує, знайшли собі порятунок од свого лиха на новій землі! Наша люба вітчизна повинна мати в цих морях колонію, котра належала б їй, тільки їй одній, де вона осягла б хоч трохи тої незалежності й того добробуту, що їх так бракує їй у Європі! [540]

Хороші слова, капітане, — озвалась Гелена, "це пре-краєвий план, гідний великого серця! Але ж цей острівець?..

"— Цей скелястий острівець, пані, здатний прогодувати лишень кількох колоністів, а нам потрібні просторі землі, багаті й родючі.

— Гаразд, капітане, — вигукнув Гленарван, — майбутнє належить нам! Ці землі

шукатимемо разом.

Гаррі Грант і Гленарван міцно потиснули один одному руки, немов скріплюючи свою обіцянку.

Всім заманулось саме на цьому островці, в цьому затишному домку, послухати історію потерпілих з "Британії" за довгих два роки відлюддя. Гарі Грант залюбки вдовольнив бажання своїх нових друзів.

— Моя історія, — почав він, — це історія всіх робінзонів, закинутих на незаселений острів, змушених покладатися віднині на самих себе й боронити своє життя від грізних сил природи.

В ніч проти 27 червня 1862 року "Британія", втративши керування під час шестиденної бурі, розбилась на скелях Марії-Терези. Море лютувало, врятуватися було неможливо, і вся моя нещасна команда загинула. Тільки два матроси — Боб Лірс і Джо Белл — та я спромоглись, після багатьох марних спроб, дістатися врешті до берега.

Земля, що дала нам притулок, як виявилось, усього-но пустельний острівець дві милі завширшки й п'ять завдовжки, де росло близько тридцяти дерев та було кілька невеликих лук і єдине джерело з чистою свіжою водою, яке на щастя ніколи не висихало. Опинившись сам 8 двома своїми матросами в цьому відлюдному куточку земної кулі, я не занепав духом, а приготувався до впертої боротьби. Боб і Джо, мої вірні товариші в нещасті, енергійно мені допомагали.

Як і Робінзон Даніела Дефо — наш ідеальний взірець, — ми почали з того, що позбирали уламки розбитого судна, інструменти, знайшли трохи пороху й зброї, мішок коштовного для нас збіжжя. В перші дні нам було дуже важко, але згодом полювання й риболовля забезпечили нас харчем, бо на острові було без ліку диких кіз, а береги рясніли морськими тваринами. Дедалі наше життя увійшло помалу в певну колію.

За допомогою приладів, врятованих із затонулого судна, я визначив місце островця й побачив, що він лежить поза морськими шляхами й жодний корабель не зможе нас забрати, хіба трапиться якийсь чудесний випадок. Я мужньо [54Д] зустрів це випробування долі, а з думки мені не спливали дорогі мої діти, котрих я вже не сподівався будь-коли знову побачити.

Працювали ми завзято. Незабаром ділянку в кілька акрів землі було засіяно зерном з "Британії". В наш щоденний вжиток увійшли картопля, цикорій, щавель, а потім ще й інші овочі. Ми піймали кількох кізок і досить легко їх приручили, отже, невдовзі мали молоко й масло. З нарду, що росло у висхлих річищах, ми готували досить споживний хліб. Таким чином, наше матеріальне існування вже нас не турбувало.

З уламків "Британії" ми збудували дерев'яний дім, вкритий ретельно просмоленими вітрилами, він навіть в пору дощів давав нам надійний захисток. Тут ми обмірковували свої плани, ділилися заповітними мріями, серед яких найкраща нині здійснилась!

Спочатку я хотів пуститися в море на човні, змайстрованому з викинутих на берег решток "Британії", але до найближчої землі, тобто архіпелагу Помоту, було тисяча п'ятсот миль. Такого довгого перегону жоден човен не витримає. Я мусив відмовитись од цього плану й відтоді чекав тільки чуда, що єдине могло нас порятувати.

Скільки разів, мої любі діти, піднявшись на прибережні скелі, ми виглядали кораблі в відкритому морі! Але за весь час нашого заслання лише двічі або тричі на обрії забовваніли вітрила й зараз же зникли. Так минуло два з половиною роки. Ми вже втратили всі надії, але не вдавалися в розпач.

Та ось учора з вершечка найвищої скелі острова я раптом запримітив на заході легесенький димок. Він дедалі більшав. Згодом я вже міг розгледіти судно. Здавалось, воно прямує до нас. Та чи ж зупиниться воно біля острівця, де навіть не можна пристати?

О, це був тривожний день! Як тільки серце не розбилося мені в грудях! Мої товариші запалили багаття на одній із вершин Марії-Терези. Настала ніч, але яхта не подала жодного знаку, що нас запримітила. А порятунк був, однак, поруч. Невже нам знову доведеться побачити, як судно зникає вдалині?

"Я більше не вагався. Темрява густішала. Судно могло вночі проминути острівця. Я кинувся в море й поплив до яхти. Надія додавала мені наснаги. Я розтинав хвилі з надлюдською силою, і вже до яхти залишалось щось із тридцять брасів, коли судно раптом повернуло від берега. Тоді я став [542] кричати в розпачі, і ці крики почули самі лиш мої діти; отже, то не була слухова омана.

Я повернувся на берег, виснажений, знесилений від хвилювання й втоми. Мої матроси підібрали мене напівмертвого. Ми не знали ночі, жахливішої за цю останню нашу ніч на острові. Ми вже вважали, що нас покинуто тут навіки, коли на світанку я побачив яхту, яка маневрувала під малими парами. Ви спустили на воду човна... нас урятовано... Діти мої, мої любі діти були тут, вони простягали до мене руки!

Гаррі Грант закінчив оповідання, й діти знову палко обіймали його. І тільки тепер капітан дізнався, що своїм визволенням завдячує тому документові, який на восьмий день по аварії судна він поклав у пляшку й звів примхам океанських хвиль.

Але чого замислився Паганель під час розповіді капітана Гранта? Шановний географ тисячу раз перевертав у думках слова документа. Він пригадував усі три тлумачення, що виявились усі помилкові. Як же цей острів Марія-Тере-8а було позначено на попсованих морською водою клаптиках паперу? Паганель уже не міг стримуватися. Він схопив Гаррі Гранта за руку.

— Капітане, — вигукнув він, — скажіть же мені кінець кінцем, що ви писали в тому загадковому документі?

Питання вченого викликало загальний інтерес, адже йшлося про розв'язання загадки, над якою вони марно морочилися протягом дев'яти місяців!

— Чи ви пам'ятаєте достоту кожне слово документа? — спитав Паганель.

— Звичайно, — відповів Гаррі Грант, — бо не минало жодного дня, щоб я не пригадував цих слів, на які ми покладали всі наші надії.

— Що ж то були за слова? — поспішно спитав Гленар-ван. — Кажіть-бо швидше, наше самолюбство дошкульно вражено!

— Я готовий вдовольнити ваше прохання, — відповів Гаррі Грант, — адже ви знаєте, що я, аби збільшити імовірність порятунку, поклав у пляшку три документи, писані

трьома різними мовами. Який саме вас цікавить?

— Хіба ж вони не цілком однакові? — вигукнув Паганель.

— Однакові, за винятком одного тільки слова.

— Ну, то прочитайте нам французький документ, — попрохав Гленарван. — Він зберігся найкраще й тому правив за основу наших тлумачень. [543]

Ось він, — мовив Гаррі Грант, слово в слово:

"27 червня 1862 року трищоглове судно "Британія" з Глазго загинуло за тисячу п'ятсот миль від Патагонії, в Південній півкулі. Діставшись до берега, двоє матросів і капітан Грант опинились на острові Табор..."

— Що?! — скрикнув Паганель.

"Там, — цитував далі Гаррі Грант, — зазнаючи безнастанно жахливих злигоднів, вони кинули цей документ під 153° довготи й 37°1Г широти. Подайте їм допомогу, бо вони загинуть.

Паганель зненацька схопився на ноги; не в силі стримуватися далі, він вигукнув:

— Як це так острів Табор? Адже це острів Марії-Терези!

— Безперечно, пане Паганелю, — відповів Гаррі Грант, — Марія-Тереза — на англійських і німецьких картах, але на французьких — острів Табор.

По цих словах чийсь важкий кулак опустився на плече Паганеля, що аж зігнувся від цього стусана. Істина вимагає сказати, що його завдав майор, уперше зрадивши звичаї пристойності.

— Географ! — голосом, повним глибокої зневаги, кинув Мак-Наббс.

Але Паганель навіть не усвідомив цього Дотику майоро-вої руки. Що важив цей удар поруч з ударом, котрого зазнало його самолюбство вченого!

Отож, як дізнався тепер капітан Грант, географ помалу наближався до істини. Він розтлумачив документ, що його майже неможливо було розшифрувати. Патагонія, Австралія, Нова Зеландія по черзі здавались йому безперечним місцем, яке вони розшукували. Слово *contin*, що його спочатку він вважав за *continent* (континент), потроху набувало свого справжнього значення — *continuellement* (безнастанно) ; *indi* послідовно розтлумачувалось як *indiens* (індіанці), *indigenes* (тубільці) і, нарешті — *indigence* (злигодні) , що й було правильно. Тільки уривок слова *abor* обманув проникливість географа! Паганель вперто вважав його за основу дієслова *aborder* (приставати), тоді як він означав власне ім'я, французьку назву острова Табор, котрий став за притулок потерпілим аварію морякам з "Британії"! А втім, цієї помилки важко було уникнути, бо на корабельних картах "Дункана" цей острівець мав назву Марія-Тереза.

— То однаково! — вигукнув Паганель, рвучи на собі волосся. — Я не мав права забувати про цю подвійну [544] назву! Це непростима похибка! Для секретаря Географічного товариства така помилка неприпустима! Я навіки себе знеолавив.

.""" Та не побивайтеся так, пане Паганелю! — намагалась розрадити його Гелена!

— Ні, ні! Я просто осел!

— —І навіть не вчений осел! — докинув майор, немов щоб і собі його розрадити.

По обіді Гаррі Грант зробив повний лад у своїй господі. Він нічого не взяв із собою, бажаючи, щоб злочинець успадкував майно чесної людини.

Усі повернулися на яхту. Гленарван хотів вирушати цього самого дня й звелів відвезти боцмана на острів. Айр-тона привели на ют, і він опинився перед Гаррі Грантом.

— Це я, Айрtone, — мовив він.

— Ви, капітане, — відповів Айртон, анітрохи не здивувавшись. — Ну що ж, я радий бачити вас у Доброму здоров'ї.

— Либонь, Айрtone, я зробив помилку, зсадивши вас на васелену землю.

— Либонь, капітане.

— Ви залишитесь замість мене на цьому пустельному рстрові. Сподіваюсь, що на самоті ви відчуєте каяття.

— Все може бути, — спокійно відповів Айртон. Гленарван звернувся до боцмана:

— Отже, ви стоїте на тому, Айрtone, щоб вас покинули на відлюдді?

— Так, сер.

— Острів Табор вам підходить?

— Цілком.

— Послухайте ж тепер, Айрtone, моїх останніх слів. Тут ви будете далеко від усякої землі, позбавлені жодної змоги спілкуватися з іншими людьми. Чудеса трапляються зрідка — навряд чи вам пощастить утекти з цього острова. Ви житимете тут самотньо, але вас не покинуть і не забудуть, як то трапилось каштанові Гранту. Хоч ви й не заслуговуєте на те, щоб люди пам'ятали про вас, але вони все ж таки вас пам'ятатимуть. Я знаю, де вас знайти, Айрtone, і ніколи цього не забуду.

— Дуже вдячний вам, сер, — просто відповів Айртон.

Такі були останні слова, що ними обмінялися Гленарван і боцман.

нЧовен уже стояв наготові. Айртон зійшов у нього.

Джон Манглс заздалегідь звелів одвезти на острів кілька ящиків з консервами, різний інструмент, зброю, запас пороху й куль. Тож боцман дістав можливість почати трудове [545] життя й переродитися через працю. Йому нічого не бракувало, навіть книжок.

Настав час розставання. Команда й пасажери скупчилися на палубі. У багатьох стиснулося серце. Мері Грант і леді Гелена не могли приховати хвилювання.

— Невже це конче потрібно?;— звернулась Гелена до Срого чоловіка. — Невже неодмінно треба покинути тут цього нещасного?

— Так, Гелено, потрібно, — відповів Гленарван. — Це спокута!

В цю хвилину човен, за командою Джона Манглса, відчалив. Айртон, стоячи в човні, як завжди незворушний, скинув шапку й повагом уклонився.

Гленарван, а за ним й уся команда поздіймали шапки, немов перед людиною, що йде на смерть, і човен відплив йри глибокім мовчанні.

Айртон, прибувши до берега, вистрибнув на пісок, і човен повернувся до яхти. Була четверта година дня, і з юта пасажери могли бачити боцмана, що стояв на скелі,

схрестивши на грудях руки, схожий на статую, і дивився й на яхту.

— Відпливаємо, сер? — спитав Джон Манглс.

— Відпливаємо, Джоне! — відповів Гленарван, більш схвилюваний, ніж він хотів би це показати.

— Вперед! — крикнув Джон до механіка.

Пара засвистіла в трубах, гвинт сколотив воду, і о восьмій годині скелі острова Табор зникли в нічному присмерку.

Розділ XXII ОСТАННЯ НЕУВАЖНІСТЬ ЖАКА ПАГАНЕЛЯ

По одинадцятьох днях після відплиття з острова Табор, 18 березня, вдалині забовваніло американське узбережжя, а Іце через день яхта кинула якір у бухті Талькауано.

"Дункан" знову прибув сюди після п'ятимісячної подорожі, під час якої неухильно додержуючись тридцять сьомої паралелі, він обійшов півсвіту. Учасники цієї пам'ятної експедиції, приклад якої навряд чи знайшовся б в історії мореплавства, щойно перетнули Чілі, нампі, Аргентину, Австралію, Атлантичний, Індійський та Тихий океани, відвідали острови Трістан-да-Кунья, Амстердамський архіпелаг, Нову Зеландію та острів Табор. Зусилля не були марні — [546] вони повертались на батьківщину, маючи на борту моряків із затонулої "Британії".

Ніхто поміж тих хоробрих шотландців, які відгукнулися на Гленарванів поклик, не зрадив узятого на себе зобов'язання, всі вони поверталися живі до своєї старої Шотландії. Ця експедиція нагадувала битву, яку в стародавній історії називали "битва без сліз".

"Дункан", зробивши потрібні запаси, поплив уздовж берегів Патагонії, обігнув мис Горн і попрямував просторами Атлантичного океану.

Жодна подорож у світі не минала безтурботніше, ніж ця. Яхта, здавалось, везла замість вантажу саме щастя. На борту не було вже ніяких таємниць, навіть щодо почуттів Джона Манглса й Мері Грант.

А втім, одна таки була. Нез'ясована загадка бентежила Мак-Наббса: чому Паганель повсякчас щільно застібався на всі гудзики й обмотував шию кашне аж по самісінькі вуха? Майорові дуже кортіло дізнатися про причини такого дивацтва. Та слід сказати, що попри всі натяки й запитання, всі намагання Мак-Наббса, географ не розстебнув жодного гудзика. Навіть тоді, коли "Дункан" перетинав екватор і смола, якою зашпакльовано палубу, топилась під п'ятдесятиградусною спекою.

— Він такий неуважний, що гадає, мабуть, ніби ми в Петербурзі, — сказав майор, позираючи на географа, загорнутого в широченний плащ, наче стояла така холоднеча, коли ртуть замерзає в термометрі.

Нарешті, 9 травня, через п'ятдесят три дні по тому, як вони покинули Талькауано, Джон Манглс побачив вогні маяка на мисі Клір. Яхта увійшла в канал Святого Джорджа, перетнула Ірландське море й 10 травня вже пливла Клайдською затокою. Близько одинадцятої години кинули якір у Думбартоні, а вже о другій годині ночі пасажирів "Дункана" увіходили до Малькольм-Касла, і гучне "слава" верховинців вітало їхнє

повернення.

Мабуть, так уже судилося, що каштан Грант та двоє його товаришів урятуються, що Джон Манглс одружиться з Мері Грант, а Роберт стане моряком, як Гаррі Грант та Джон Манглс, і разом з ними, за підтримкою Гленарвана, здійснюватиме великі задуми свого батька. Та чи ж назна-меновано Паганелеві померти нежонатим? Видимо, ні.

Учений-географ після своїх героїчних подвигів набув славнозвісності. Його неухажність викликала захват у світських колах Шотландії. Паганеля навперебивки запрошували, [547] і він навіть не встигав відповідати на всі ці люб'язні зазовини.

Саме тоді одна мила тридцятирічна дівчина, ніхто інша як кузинка майора Мак-Наббса, особа дещо неврівноваже-на, але добра й досі ще вродлива, закохалася в дивака-гео-графа й запропонувала йому свою руку. В руці місс Арабелли був мільйон, але розмов про це уникали.

Паганель не був байдужий до ніжних почуттів міс Ара-белли, однак він не наважувався їй освідчитися.

За посередника між цими двома серцями, створеними одне для одного, став майор. Він якось сказав ученому: одруження — то остання неухажність, що її він може собі дозволити.

Паганель страшенно бентежився і — дивна річ! — чомусь ніяк не міг спромогтися на останнє рішуче слово.

— Невже міс Арабелла вам не подобається? — спитав його Мак-Наббс.

— О, майоре, вона чарівна! — вигукнув Паганель. — Навіть надто чарівна! Правду кажучи, вона подобалась би мені ще більше, якби цих чар міс Арабелла мала менше. Я волів би бачити в ній хоч єдину ваду.

— Не турбуйтеся, — мовив майор. — Є в неї вади, і не одна. Навіть найдосконаліша жінка їх має. Ну що ж, Па-ганелю, надумалися?

— Я не смію, — відповів Паганель.

— Але скажіть, мій вчений друже, чому ви вагаєтесь?

— Я не гідний міс Арабелли, — щоразу відповідав географ.

На тому він і стояв.

Та одного разу непогамовний майор загнав його в тісний кут, і географ нарешті звірив йому свою таємницю, що дуже придалась би поліції, якби їй знадобились будь-коли особисті прикмети вченого.

— Он воно що! — вигукнув майор.

— Це справді так, на жаль, — ствердив Паганель.

— Але це анічогісінько не важить, мій шановний друже.

— Ви так гадаєте?

— Я певен цього. Навпаки, так ви ще оригімальніший. Це додаток до ваших особистих заслуг. Ви саме та, ні до кого в світі не подібна людина, про яку завжди мріяла міс Арабелла!

І майор, зберігаючи незворушну серйозність, пішов, залишивши Паганеля в невимовній тривозі.

Між майором і міс Арабеллою відбулася коротка розмова. [548]

За два тижні по тому в Малькольм-Каслі відсвяткували пишне бучне весілля.

Паганель був чудовий, хоч і застебнутий на всі гудзики, міс Арабелла-невимовно гарна.

Таємниця вченого була б назавжди похована в безоднях забуття, якби майор не розповів її Гленарванові, а той не приховав від своєї дружини, котра докинула й собі слівце місіс Манглс. Одним словом, таємниця досягла вух місіс Олбінет і набула широкого розголосу.

Під час триденного полону в маорійців Жака Паганеля татували, і татували з голови до ніг; на грудях він носив зображення геральдичного ківі з розпростертими крилами, який дзюбав йому серце.

Це була єдина пригода, що сталася з Паганелем за всю довгу подорож. Вона назавжди його засмутила, й він ніколи не міг пробачити її Новій Зеландії. Саме тому, попри безліч запрошень і власне палке бажання, він не повернувся до Франції. Вчений боявся, щоб Географічне товариство в особі свого татуйованого секретаря не зазнало кпин та глузування з боку карикатуристів та газетних дотепників.

Повернення Гаррі Гранта до Шотландії було урочисто відзначено, як подію національної ваги, і капітан зажив слави найпопулярнішої людини в Старій Каледонії. Його син Роберт став моряком, як він сам, як капітан Джон, і, за допомогою Гленарвана, сподівається здійснити батькову мрію: заснувати шотландську колонію на островах Тихого океану.